

ISSN 2307-5740
DOI 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

2020, № 4, Том 2

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2020, Issue 4, Part 2

Хмельницький 2020

ВІСНИК
Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання (перереєстрація), група «Б»
Наказ МОН 28.12.2019 №1643

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2020, № 4, Том 2 (284)

**Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)**

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <http://jml2012.indexcopernicus.com/i+++i+++p4539,3.html>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

Головний редактор **Войнаренко М. П.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії наук України, проректор з науково-педагогічної та наукової роботи, перший проректор Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. **Нижник В. М.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи
Голова редакційної колегії
серії «Економічні науки» Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар **Кравчик Ю.В.**, к. е. н., начальник відділу інтелектуальної власності та трансферу технологій Хмельницького національного університету

Ч л е н и р е д к о л е г і ї с е р і ї « Е к о н о м і ч н і н а у к и »

Войнаренко М. П., д. е. н.; **Альошин О. Б.**, д. е. н.; **Асаул А. М.**, д. е. н. (Російська Федерація); **Васильківський Д. М.**, д. е. н.; **Вівчар О. І.**, д. е. н.; **Ведерников М. Д.**, д. е. н.; **Вишківська Зофія**, д. е. н. (Польща); **Гавловська Н. І.**, д. е. н.; **Гець В. М.**, д. е. н.; **Гончар О. І.**, д. е. н.; **Григорук П. М.**, д. е. н.; **Джалагонія Давід**, проф. (Грузія); **Диха М. В.**, д. е. н.; **Дудко В. М.**, д. е. н. (Російська Федерація); **Журба І. Є.**, д. е. н.; **Завгородня Т. П.**, д. е. н.; **Замазій О. В.**, д. е. н.; **Євдокимов В. В.**, д. е. н.; **Йохна М. А.**, д. е. н.; **Кравчик Ю. В.**, к. е. н.; **Ковальчук С. В.**, д. е. н.; **Кулинич Р. О.**, д. е. н.; **Лук'янова В. В.**, д. е. н.; **Ляшенко О. М.**, д. е. н.; **Любохинець Л. С.**, к. е. н.; **Матюх С. А.**, к. е. н.; **Мікула Н. А.**, д. е. н.; **Микитенко В. В.**, д. е. н.; **Мороз О. В.**, д. е. н.; **Нижник В. М.**, д. е. н.; **Олуйко В. М.**, д. н. держ. упр.; **Орлов О. О.**, д. е. н.; **Рудніченко Є. М.**, д. е. н.; **Савіна Г. Г.**, д. е. н.; **Семикіна М. В.**, д. е. н.; **Скоробогата Л. В.**, к. е. н.; **Стадник В. В.**, д. е. н.; **Тельнов А. С.**, д. е. н.; **Ткаченко І. С.**, д. е. н.; **Троціковскі Тадеуш**, к. е. н. (Польща); **Тюріна Н. М.**, к. е. н.; **Філіппова С. В.**, д. е. н.; **Хрущ Н. А.**, д. е. н.; **Церуйова Тетяна**, д. е. н. (Словакія); **Череп А. В.**, д. е. н.; **Чорна Л. О.**, д. е. н.

Технічний редактор

Кравчик Ю. В., к. е. н.

Редактор-коректор

Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 3 від 24.09.2020

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"
☎ (0382) 67-51-08
e-mail: visnyk.khnu@gmail.com
web: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik>

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2020
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2020

ЗМІСТ

ЛУК'ЯНЕНКО О. Д. ПОТЕНЦІАЛ РИБАЛЬСТВА У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	7
РУДИК О. А. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У МЕХАНІЗМАХ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В ОТГ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	13
ГОНЧАР О. І., ТАДЕУШ ТРОЦИКОВСЬКИЙ БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР УСПІШНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	18
ВАРГАТЮК М. О. УДОСКОНАЛЕННЮ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	22
ГАМОВА О. В. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ ТА НАПРЯМКИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	27
ФІЛПОВА Н. В. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ	33
КОВАЛЬЧУК С. В., ФРАНЧУК Л. В. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВПЛИВ COVID-19 НА ФОРМАЛЬНУ, НЕФОРМАЛЬНУ ТА ДУАЛЬНУ ОСВІТУ	38
СЕМЕНОВА С. М. КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ: СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ ПІДХІД З МЕТОЮ УПРАВЛІННЯ	42
ЧЕРНІКОВА Н. М. ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	52
ТЮРІНА М. М. МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ	56
ЧАРКІНА Т. Ю. МЕХАНІЗМИ ТА НАПРЯМКИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПАСАЖИРСЬКИМ КОМПЛЕКСОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ	67
ШВЕЦЬ Ю.О. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	72
КОРИТНИЙ О. Г. ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	78
ТИТАРЧУК І. М. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ	82
МАРГАСОВА В. Г., ЯВОРСЬКА О. Г. МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ БІОЕКОНОМІКИ	89
ЗАГОРОДНЯ Ю. В. МІНІМІЗАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИХ ВИТРАТ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА	97

КРИВДИК В. І., МАТЮХ С. А. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ	101
МУРАЄВ С. В. РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ РОЗУМНИХ МІСТ УКРАЇНИ ЗА ЗБАЛАНСОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ПОКАЗНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	106
МАЛІН О. Л., ФЛІППОВА С. В. ЦІЛЕПОЛЯГАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА ТИПОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА	110
ВИГОВСЬКА В. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФІНАНСОВІ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	118
ГОРДІЄНКО Н. І., КРАСНІКОВА Н. Г. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	125
ДУХНИЦЬКИЙ Б. В. МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ	131
ГАЛЬЦОВА О. Л., ШМИГОЛЬ Н. М., СЕЛЕЗНЬОВА О. В. ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ, ІНВЕСТУВАННЯ	136
РОГАЧЕВСЬКИЙ О. П. СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	142
БАЧИНСЬКИЙ Т. О. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ	150
ТКАЧОВА Т. С. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА МАШИНОБУДІВНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ШЛЯХОМ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ	155
ЛОПУШИНСЬКА О. В. ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	160
ПАХАРЕНКО О. В. ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР	166
РОМАНЮК Р. В. РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ЕНЕРГІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	171
КОЛІСНИК Г. М., ЛЕВКУЛИЧ В. В. СТРАТЕГІЯ МАРКЕТИНГУ ОБЛІКОВИХ КОНСАЛТИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	178
ГЕЛЬМАН В. М. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ РЕСУРСОМ ПІДПРИЄМСТВА	183
СКОРОХОД І. С. ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	188

ПЛЯВСЬКИЙ В. І. РЕСУРСИ ТА ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА: ЇХ ПОСДНАННЯ І ОБМЕЖЕНІСТЬ НА ПІДПРИЄМСТВАХ	195
ПИЩЕНКО О. В. ТЕОРЕТИЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	201
САКУН О.С., СЕЛЮТІН С. Т. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА	207
ГРИПІЧ О. В. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА»	212
КРАСНОНОСОВА О. М. ПРОБЛЕМИ ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЬКИХ ГРОМАД В УМОВАХ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ	218
ГУБАРЄВА І. О. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	224
ПЕРШКО Л. О. УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	229
КОНОВАЛЕНКО А. С. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРЧУВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ	233
САРКІСЯН Г. О. КОМПЛЕКСНА ТА ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ РИНКІВ	240
ЛОМАЧИНСЬКА І. А. ДІАГНОСТИКА ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВИЙ РОЗВИТОК	247
ГРОМОВА О. Є. ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГОВОГО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	255
ПИСЬМЕННА У. Є. ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ СТАЛИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ	259
ВИТВИЦЬКА О. Д. МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОТИВАЦІЙ УТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР	262
ШАРКО В. В., НІКІТШИН А. О. УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА: ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД	268
КСЕНОФОНТОВ М. М., БАКУН Ю. ПРИНЦИПИ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В М'ЯСОПЕРЕРОБНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	274
ЛВОШКО Т. В. ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ НАГАЛЬНА ПОТРЕБА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	280

ГРИНЧУЦЬКИЙ В. І., КУЦ Л. Л. ФОРМУВАННЯ ВИТРАТ ДЛЯ КОМПАНІЙ ЗАЛЕЖНО ВІД МОДЕЛІ КРАУДФАНДИНГУ	284
МАКСЄВ О. О., ДЖУМАЄВА АЗАДА ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУБ'ЄКТІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВЕРТИКАЛЬНО ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР	292
ГІРЖЕВА О. М., МЕХОВСЬКИЙ А. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ	297
ВЛАСЕНКО Т. А., ПОДОЛЬСЬКА О. В., НЕБОЖИНА А. П. МІСЦЕ І РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УПРАВЛІННІ НАУКОВИМИ ПРОЕКТАМИ	302
ГАВЛОВСЬКА Н. І., РУДНІЧЕНКО Є. М., ЯДУХА С. Й. ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ	307
ЕЛЬ-БОШ ДАЛІЛЬ МОНТАЇВНА МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ	311
МАРГАСОВА В. Г., МЕЛЬНИК І. М. УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	315
ЛАРІНА Т. Ф., ЗАВГОРОДНІЙ А. В. ЛІЗИНГ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	323
МУЛЬСКА О. П. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МОНІТОРИНГУ СЕРЕДОВИЩА РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	330
VOVK YA. FOUNDATION FOR FORMATION OF ADAPTIVE MODEL OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF ENTERPRISES	339
НЕЧИПОРУК О. В. СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	343
КАМУШКОВ О. С., ТКАЧ В. О., ЯЗІНА В. А. СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ КРИЗИ	349
КРАВЧИК Ю. В. ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ЗМІСТУ І ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЬОВИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	353

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-1

ЛУК'ЯНЕНКО О. Д.

Державне агентство рибного господарства України

ПОТЕНЦІАЛ РИБАЛЬСТВА У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено умови і сучасні особливості формування потенціалу глобального рибальства, узагальнено його закономірності та критичні проблеми аквакультури. Запропоновано модель формування глобального ринку риби і рибопродуктів, здійснено його позиціонування у структурі глобальних ринків. Охарактеризовано обсяги та специфіку формування попиту і пропозиції на рибопродукцію, проаналізовано їх видову та географічну структури. Показано масштаби вилову риби за групами країн із зростаючою, спадаючою, стабільною, нестабільною та епізодичною динамікою.

Ключові слова: глобальна економіка, глобальне рибальство, водні біоресурси, аквакультура, рибна індустрія, ринок риби і рибопродуктів.

LUKYANENKO O.

Agency of Fish Industry of Ukraine

FISHERY POTENTIAL IN GLOBAL ECONOMY

The article examines conditions and current features of a formation of the global fishery potential. There are identified key contradictions between the scale of fishing and seafood in view of increasing rates of their consumption and the possibility of aquatic bioresources reproduction. Herewith we've specified the critical issues of fishing and aquaculture, caused by global climate changes, pollution of the world ocean, human impact on the aquasystem, poaching. Besides, we've proposed a model of a formation of the global market of fish and fishery products, reflecting the peculiarities of production organisation, primary processing, fishery products logistics, as well as fishing industry, where it passes secondary and further processing. This market has been positioned within the structure of global food markets, natural resources, land, finance, investment, innovations, labour. We've characterised the volume and specific features of the shaping of demand and offer to fishery products, we've analyzed their trivial and geographic structure. We've emphasised the importance of infrastructural and regulatory support for the effective functioning of fish and fishery products market. There is shown the scale of fishing according to groups of countries with increasing, declining, stable, unstable and episodic dynamics. Here you can see the world's leading exporters and importers of fish and fishery products, having a dominant influence upon domestic and global markets. Moreover, we've generalised laws of development of the global fishery market – assortment expansion and diversification, first of all, owing to aquaculture intensification, leadership of rather narrow circle of countries (i.e. the USA, Canada, the Russian Federation), using advantages of their geographical position with an exit to three oceans, technological and organisational progress of fishing industry, typical primarily to transnational companies.

Key words: global economy, global fishery, aquatic bioresources, aquaculture, fishing industry, fish and fishery products market.

Постановка проблеми. На розвиток сучасного глобального рибальства впливають як традиційні природно-географічні і кліматичні, так і новітні технологічні і організаційні фактори. Їх взаємодія зумовлює ключові тренди і пропорції попиту і пропозиції на ринку риби та рибної продукції, формує напрями модернізації його інфраструктури та конфігурацію регулювання. За таких умов потребується реальна оцінка потенціалу глобального рибальства з урахуванням, з одного боку, ресурсу аквакультури, а, з другого — проблем забруднення водного середовища та масштабного браконьєрства. Поглибленого дослідження потребує комплекс питань, пов'язаних із міжнародною торгівлею, продукцією рибальства і транснаціоналізацією галузі.

Метою роботи є дослідження потенціалу глобального рибальства та імперативів його розвитку, масштабів, структури та особливостей функціонування ринку риби і рибопродукції.

Аналіз останніх досліджень. Еволюція національних економічних систем, їх постійне функціонально-структурне оновлення і глобальна трансформація призводять, з одного боку, до диференціації наукового пошуку, наслідком чого стає поглиблене розмежування дослідницьких підходів, а з другого — до поглибленої дифузії фахових наук. Консолідоване взаємне доповнення й збагачення дослідних платформ стає все більше важливим аргументом об'єктивізації трендів розвитку економіки рибальства у форматах економіки океанів, морської економіки, блакитної економіки, біоекономіки.

Дослідження різноманітної системи рибальства в глобальному природному та продовольчому середовищі попри переважаючі селективні підходи носить міжсистемний та міждисциплінарний характер і потребує застосування збалансованої методології. З огляду на це, S. Pascoe звертає увагу на зростаючу роль економіки в менеджменті морського довкілля у поєднанні із використанням переваг економічного аналізу [1]. Певною мірою з ним солідаризуються L. Anderson, який ретельно обґрунтовує власну точку зору стосовно методології рибної економіки, її структурної основи та методики дослідження руху створених товарів і грошей у цій надзвичайно складній і, подекуди, заплутаній сфері відтворення і споживання [2]. Найбільш повну аналітику стану світового рибальства і аквакультури щорічно надає ФАО, визначаючи не тільки основні тренди, а й проблеми та актуальні пріоритети [5]. Разом із тим, суперечливою залишається міжнародна і національна статистика, на чому акцентують увагу дослідники О. Булатов, Б. Котенев, А. Кровнін [6]. А. Глубоков, Г. Золотухін, С. Левашова наголошують на необхідності прискореної цифровізації інформаційної бази стосовно рибальства, збереження та відновлення водних біоресурсів [4].

У організаційно-економічному аспекті рибальство вирізняється певними дефініціями, значна частина яких ще й досі носить до кінця не встановлений алгоритм ідентифікації. Яскравим прикладом цього може слугувати рибний сектор (таку назву він отримав в ЄС), проте в США, Україні і цілому ряді інших країн він й досі ідентифікується як галузь. Натомість рибну індустрію слід розуміти як мега галузь, яка охоплює цілу низку субсекторів, різнорівневих обробних підприємств, трансферів, створених кінцевих продуктів та сформованих корпоративних колабораціоністських відносин. Тобто йдеться про цілком зрозумілий значно розширений формат рибальства, як відповідний між секторальний (міжгалузевий) вид бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Обмеженість і нерівномірний розподіл природних рибних ресурсів, за умов прискореного зростання чисельності населення планети, збільшення цінової доступності продукції рибальства внаслідок технологічного прогресу при значних соціальних асиметриях призвели до поглиблення існуючих та виникнення цілої низки нових суперечностей насамперед між обсягами вилову риби і морепродуктів та зростаючими темпами його споживання, розвитком аквакультури та інтенсивним виловом риби і моллюсків в межах і поза межами існуючих морських економічних зон.

Глобально значимою проблемою став розвиток браконьєрства, яке впродовж періоду 2015—2020 рр. набуло суттєвого поширення насамперед в країнах що розвиваються, адже для багатьох з них незаконний вилов риби виявився хіба що не єдиним засобом для виживання.

Потенційно катастрофічних масштабів негативного впливу набуває забруднення світового океану мінеральними добривами, отрутохімікатами, пластиком, радіоактивними відходами, наслідками техногенних катастроф, випробуванням ядерної зброї (Нова Земля (РФ), атол Муруроа (Французька Полінезія), атомний полігон в Казахстані тощо). Важливим фактором глобального впливу на сучасний ринок рибальства є швидкоплинні кліматичні зміни, що призводять до руйнування напрямів традиційної міграції риб і, як наслідок, загибелі деяких морських тварин, адже харчовий ланцюжок багатьох істот гідросфери планети виявився розірваним та дезорієнтованим, а відтак шанси повноцінного відновлення морських ресурсів невпинно зменшуються.

Неоднозначну, а іноді й парадоксальну роль в сучасній моделі розвитку глобального рибальства відіграють новітні технології, які, з одного боку, зумовлюють високу продуктивність зростаючого аквакультурного субсектору економіки, проте, з другого — сприяють вилову значно більшої ніж раніше маси риби і морепродуктів, що суттєво впливає на її відроджу вальну спроможність. Так, глибока технологічна модернізація рибальства у 1960—1970 рр. (помповий вилов, створення потужних сейнерів, рибпромислових баз тощо) призвела до катастрофічного зменшення всього рибного потенціалу.

Водночас, глобальне рибальство, в основі якого лежить вилов і первинна обробка риби та морепродуктів, зазвичай здійснюється із залученням сучасних (доступних) засобів вилову, очищення, збереження, транспортування та збуту відповідного типу харчових продуктів прямим і опосередкованим споживачам, завжди спиралося насамперед на наявність водних басейнів, центрів відтворення природних ресурсів, що мають місце далеко не у всіх країнах. З-поміж двох основних видів рибальства (промислове і любительське) слід виокремити також браконьєрство, наслідки якого відчувають на собі фактично усі країни, адже жорстке адміністрування та контроль за квотами з боку США та ЄС у зоні їх економічних інтересів зазвичай натикається на «поблажливе» ставлення урядів країн Екваторіальної Африки та Північної Азії до надмірної експлуатації найбільш продуктивних ділянок Світового океану.

У широкому розумінні рибальство доцільно розглядати як сегмент полі структурного глобального ринку (рис. 1)

Саме на рибному ринку формується попит і пропозиція на рибопродукцію, здійснюється купівля-продаж рибної групи товарів із сукупними інституційно-інфраструктурними регуляторними механізмами отримання комерційної вигоди та правилами додержання міжнародних зобов'язань щодо вилову риби, експортно-імпорتنих операцій тощо.

В сучасних умовах основними механізмами регулювання рибальства виступають: квотування (дозволені обсяги виловлювання за термінами та країнами); екологічні обмеження (забезпечення достатнього процесу відтворення, стандартизована якість виловленої риби, уникнення забруднення відходами наявних водойм, пряма заборона інтенсивних методів виловлювання, токсикологічне і радіологічне вимірювання якості продуктів); правові і морально-етичні обмеження (охоплюють договірну базу, урахування інтересів місцевого населення, питома вага якого в структурі споживання окремих видів морських продуктів є визначальною); субсекторальна регуляторна основа (передбачає обмеження вилову окремих видів риб і моллюсків при можливому розширенні інших); інституційні рекомендації і поради глобальних і регіональних аналітичних і моніторингових місій (дослідницьких, експертних, розвитку, прогнозування, вирішення конфліктів); добровільні обмеження (учасники ринку самі вирішують як слід відноситись до процесів відтворення рибних ресурсів виходячи з конкретної ситуації в регіоні); політичні преференції (базуються на конвергенції позицій учасників переговорів щодо розподілу зон рибальства).

Слід особливо наголосити на наявності складних проблем політичного врегулювання глобального рибальства, котре локалізується в межах територіальних вод, зон економічних інтересів, ділянок вільного доступу, аквакультур них плантацій, внутрішніх водойм і штучних басейнів.

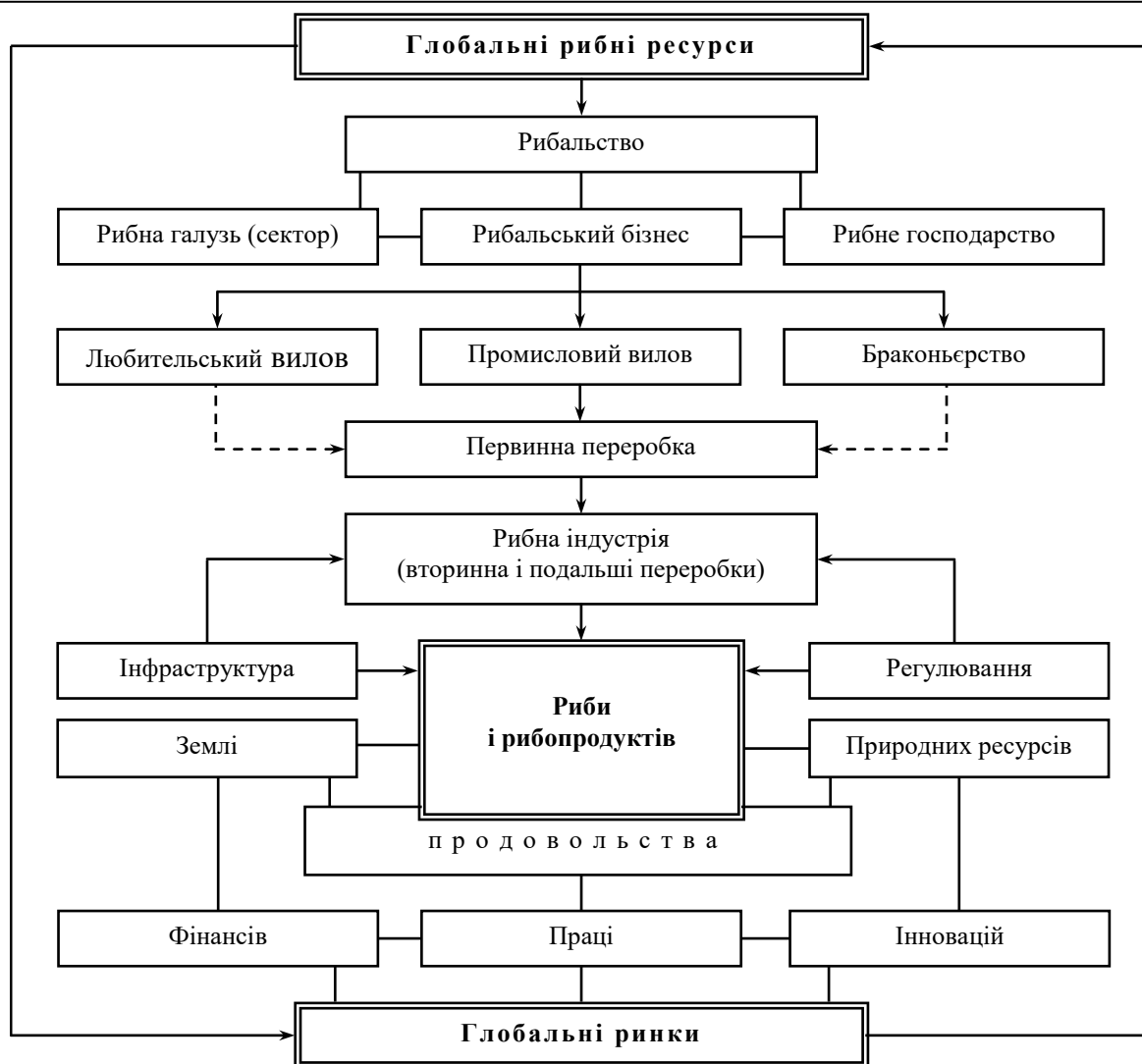

Рис 1. Модель формування глобального ринку риби і рибопродуктів

Загалом у світовій практиці превалює сповна обґрунтований, на наш погляд, підхід до оцінки зростаючих обсягів глобального вилову риби із відстежуванням глобальних тенденцій в усьому розмаїтті регулюючих і дозвільних механізмів та інструментів управління. Це сповна стосується регулярних даних Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН ФАО, до компетенції якої входять світове рибальство і аквакультура (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво, використання і продаж продукції рибальства і аквакультури (млн т., жива вага), 2018

Роки	1986–1995	1996–2005	2006–2015	2016	2017	2018
Виробництво:						
• у внутрішніх водоймах	6,4	8,3	10,6	11,4	11,9	12,0
• у морях	80,5	83,0	79,3	78,3	82,1	84,4
Промислове рибальство, разом	86,9	91,4	89,8	89,6	93,1	96,4
Аквакультура:						
• у внутрішніх водоймах	8,6	19,8	36,8	48,0	49,6	51,3
• у морях	6,3	14,4	22,8	28,5	30,0	30,8
Аквакультура, разом	14,9	34,2	59,7	76,5	79,5	82,1
Світове рибальство та аквакультура, разом	101,8	126,6	149,5	166,1	172,7	178,5

Джерело: [5, с. 3]

Як впливає з таблиці, вилов риби (враховується лише промислове рибальство) упродовж 1986—2018 рр. зріс в 1,1 рази, натомість аквакультури у 5,5 разів. Разом це дає такі результати: якщо у 1986 р. сумарний вилов риби і аквакультури становив 101,8 млн т, то вже у 2018 р. — 178,5 (зростання в 1,75 разів) При цьому варто зазначити, що чисельність населення планети зросла в 1,4 рази і на кінець 2018 р. становив 7,6 млрд осіб. До цього варто додати й те, що зросло споживання на душу населення риби і аквакультур з 13,4 кг (1986 р.) до 20,5 кг (2018 р.). Ще більше вражаючі цифри демонструє експорт риби, який у 2018 р.

сягнув показника 164,1 млрд дол. США (зростання у 4,4 рази). При цьому варто зазначити, що і у 1986-му, і у 2018 р. питома вага експорту в загальному виробництві коливалась відповідно 34,3 % та 37,6 %. Звичайно, що подібного роду статистичні дані визначають глобальні тенденції, утім на країновому рівні вони можуть суттєво різнитися, що доволі показово демонструють дані таблиці 2.

Таблиця 2

**Країни-лідери виробництва продукції морського рибальства
(млн т., жива вага), 2018**

Країни	Роки							Питома вага у загальному обсязі, 2018
	1980-ті	1990-ті	2000-ні	2015	2016	2017	2018	
Китай	3,82	9,96	12,43	14,39	13,78	13,19	12,68	15
Перу	4,14	8,10	8,07	4,79	3,77	4,13	7,15	8
Індонезія	1,74	3,03	4,37	6,22	6,11	6,13	6,71	8
РФ	1,51	4,72	3,20	4,17	4,47	4,59	4,84	6
США	4,53	5,15	4,75	5,02	4,88	5,02	4,72	6
Індія	1,69	2,20	2,95	3,50	3,71	3,94	3,62	4
В'єтнам	0,53	0,94	1,72	2,71	2,93	3,15	3,19	4
Японія	10,59	6,72	4,41	3,37	3,17	3,18	3,10	4
Норвегія	2,21	2,43	2,52	2,29	2,03	2,38	2,49	3
Чілі	4,52	5,95	4,02	1,79	1,50	1,92	2,12	

Джерело: [5, с. 13]

Якщо у 1980-х рр. лідерами виробництва були Японія, США та Перу, то вже в 2018 р. на перше місце перемістився Китай з його найбільшою часткою у світовому вилові риби — 15 %. Далі йдуть Перу, Індонезія та Російська Федерація.

Утім зазначені обсяги сучасного рибальства відображають подекуди суперечливий характер національної і міжнародної статистики. Так, за самооцінкою статистичні дані ФАО можуть різнитися з національною статистикою, адже різними є підходи до верифікації отриманих числових результатів, рівнів заокруглення та конкретного оцінювання вилову риби. За оцінками Б. Котенева, О. Булатова, А. Кровніна російський вилов водних біологічних ресурсів (без урахування аквакультури і любительського рибальства) становив у 2018 р. 5 млн т., при цьому в економічній зоні РФ виловлювалось 76 % усіх продуктів, частка риби в економічних зонах іноземних держав становила 15,7 %, у відкритих районах океанів і морів — 5,3 % [6, с. 395]

Загалом, варто зауважити, що вирішення проблем інтенсифікації рибальства та розвитку аквакультури завжди спиратиметься на наявну зачасти нетранспарентну інформацію, яка вочевидь потребує модернізації на цифровій основі. Яскравим прикладом таких новітніх підходів в формуванні сучасних інформаційних систем і платформ може слугувати так звана АСФА (ASFA, Aquatic Sciences and Fisheries Abstracts), яка на думку дослідників С. Левашової, А. Глубокова, Г. Золотухіна сприяє: широкому інформаційному обміну в сфері біологічних досліджень; вивченню можливостей збереження та використання рибних ресурсів; щорічному поповненню бази даних; можливості швидкого і безоплатного отримання інформації online; набуттю високого ступеня доступності поточних даних [4].

Слід зазначити також, що сучасним трендом розвитку рибальства у багатьох країнах є спроби об'єктивізувати його процеси, зробити їх прозорими, забезпечити необхідний рівень відтворення рибних ресурсів. Доволі корисною і показовою для розуміння нових тенденцій може вважатися, на наш погляд, політика рибальства в ЄС, яка за всю історію існування цього інтеграційного угруповання пройшла широкомасштабну апробацію своєї сталості і вивірення механізмів та інструментів регулювання. Утім окремі дослідники ефективності цієї політики наводять свої аргументи на користь її постійної модернізації. Зокрема, у В. Ardy та Ali EL — Agraa йдеться про внутрішні квоти на рибальство у т.ч. щодо країн, котрі не мають виходу до моря (Австрія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Люксембург) [7, р. 413]. На більш ретельному дослідженні еволюції рибної політики наполягають Н. Wallace та W. Wallace [8, р. 348]. Утім інтерес цих дослідників акцентується на неабиякому значенні розподілу зон вилову риби, показниках вилову, їх видовому складі, експортно-імпорتنих відносинах між основними гравцями глобального і європейського ринку, тобто є широкоформатним та універсальним.

Проведені ФАО щорічні дослідження значною мірою віддзеркалюють глобальну тенденцію різношвидкісного розвитку рибальства, що дозволяє експертам виокремити п'ять груп трендів динаміки вилову риби (табл. 3).

Варто зазначити, що пропоновані групи глобальної динаміки вилову швидше за все пов'язані з можливим квотуванням, а також із застосуванням селективних механізмів і інструментів політики рибальства. Так, країни ЄС переважно розміщені в групах зниження (Польща, Чехія), стабільного вилову (Фінляндія, Румунія) або ж до градації «відсутність чіткої тенденції» (Німеччина). Утім слід зауважити, що для світу характерним залишається подальше зростання обсягів вилову риби.

Слід зазначити, що важливе протиріччя у поглядах багатьох науковців і фахівців полягало у розумінні ефективності квот не лише на вилов риби, а й на її експорт. Разом з тим, не можна ігнорувати того, що окремі держави потребували значних обсягів імпорту й відповідної мотивації щодо його

ефективності. Саме такі глобальні гравці суттєво впливають на ринок рибацтва як у себе в країні, так і за її межами (табл. 4).

Таблиця 3

Тенденція різношвидкісного розвитку рибацтва

Динаміка вилову, 2007–2016 роки	Кількість країн	Сумарний вилов, тон	Питома вага, %	Країни зі значним впливом на динаміку в групі (>1 % сумарного вилова в групі)
Зростання вилову	37	6830955	58,7	Китай (34 %), Індія (21 %), Камбоджа (7 %), Індонезія (6 %), Нігерія, Російська Федерація, Мексика, Філіппіни, Кенія, Малаві, Пакистан, Чад, Мозамбік, Іран (Ісламська Республіка), Шрі-Ланка, Ефіопія, Конго
Зниження вилову	28	691672	5,9	Бразилія (33 %), Таїланд (27 %), В'єтнам (16 %), Туреччина, Мадагаскар, Японія, США, Перу, Польща, Чехія
Стабільний вилов	27	893401	7,7	Об'єднана Республіка Танзанія (35 %), Демократична Республіка Конго (26 %), Малі (11 %), Казахстан, Нігер, Фінляндія, Бенін, Венесуела (Боліварська Республіка), Ірак, Непал, Аргентина, Того, Румунія
Відсутність чіткої тенденції	17	1464573	12,6	Бангладеш (72 %), Єгипет (16 %), Замбія, Канада, Бурунді, Німеччина, Республіка Корея
Виключення з вибірки для аналізу	43	1756309	15,1	М'янма (50 %), Уганда (22 %), Гана (5 %), Лаоська Народна Демократична Республіка (4 %), Південний Судан, Сенегал, Судан, Центральнопівденноафриканська республіка, Гвінея, Камерун, Колумбія, Парагвай, Зімбабве, Мавританія, Туркменістан, Папуа-Нова Гвінея, Габон

Джерело: [5, с. 59]

Проведений аналіз певною мірою відбиває закономірності глобального ринку рибацтва, які умовно можна звести до наступних:

- по-перше характерним є його розширення і диверсифікація, які поєднуються як зі зростанням попиту на продукцію цієї групи товарів, так і на постійне збільшення пропозиції;
- по-друге, лідерство країн, що розвиваються, зумовлено їх великим попитом на відповідні продукти, натомість такі держави як США, Канада, РФ доволі ефективно використовують переваги свого географічного положення, зокрема вихід до трьох океанів (Північний Льодовитий, Атлантичний, Тихий);
- по-третє, окремі країни належать до лідерів як експорту так і імпорту водночас (США, Нідерланди), що зумовлено політикою диверсифікації бізнесу і макро-ризиків;
- по-четверте, країни ЄС (за виключенням Нідерландів) виступають за нарощування імпорту риби і рибопродуктів, а їх сумарна питома вага перевищує показник США;
- по-п'яте, країнове лідерство в рибацтві не може вважатися сталим, зважаючи на технологічний прогрес, політичні конфлікти, мінливі смаки споживачів, залежні від декларованої корисності рибних продуктів та відповідних рекламних акцій, що може суттєво вплинути на структуру ринку.

Таблиця 4

Провідні експортери і імпортери риби і рибопродуктів, у ціновому вираженні, 2018

Країни-експортери	Питома вага, %	Країни-імпортери	Питома вага, %
Китай	14,0	США	14,0
Норвегія	7,0	Китай	9,0
В'єтнам	5,0	Японія	9,0
Індія	4,0	Іспанія	5,0
Чілі	4,0	Італія	4,0
США	4,0	Франція	4,0
Нідерланди	4,0	Німеччина	4,0
Таїланд	4,0	Республіка Корея	4,0
Канада	3,0	Швеція	3,0
РФ	3,0	Нідерланди	3,0
Решта	48,0		40,0

Джерело: [5, с. 76]

Висновки/ Методологія визначення економічної системи, її елементів, секторів, чи сегментів має базуватися на теоретичній і прикладній ідентифікації, що стосовно рибацтва охоплює взаємодію природно-ресурсної і техніко-інфраструктурної бази, характер і специфіку оцінювання, регулювання та багаторівневого моніторингу із обов'язковим урахуванням глобальних трендів.

Глобальний потенціал рибальства слід розуміти як кількісне та якісне оцінювання обсягів, видового складу, прогнозованого і критично допустимого виловлювання риби і моллюсків, споживчих морських рослин. Основою визначення його критичних обсягів може слугувати балансовий метод, який враховує наявні об'єми, темпи вилову і відновлення, ступінь забруднення водойм і риби, природних і штучних втрат, вплив національних і міжнародних обмежувальних заходів та випадкових форс-мажорних явищ і процесів.

Суттєве зростання чисельності населення планети, зміна клімату та забруднення Світового океану, продовольча криза в країнах що розвиваються, активний розвиток рекреаційної сфери на узбережжі водойм, неефективно контрольоване браконьєрство призвели до зниження продуктивності рибальства, скорочення запасів водних біоресурсів в акваторіях окремих держав і, водночас, зростання темпів виловлювання риби в економічних зонах і територіальних водах багатьох держав світу.

Системне лідерство у морському рибальстві належить таким країнам як Китай, Перу, Індонезія, РФ, США. Водночас найбільшими імпортерами риби і рибопродуктів виступають США, Китай, Японія, Іспанія, Італія. Проведені ООН дослідження виокремлюють п'ять груп національних виробників в залежності від динаміки нарощування вилову (зростання, зниження, стабільність, відсутність чіткої тенденції, виключення), що дозволяє визначити основні тренди, оцінити орієнтацію і ефективність політик у цій сфері економічної діяльності.

Література

1. Pascoe S. Economics, fisheries, and marine environment. ISES, journal of marine science. 63:1-3 (2006).
2. Anderson L. Fisheries Economics. Vol. 1. Routledge. 2002.
3. Mackenzie W. C. An introduction to the economics of fisheries management. www.Fao.org/3/T0506E/T0506ED0htm#Тoc/
4. Левашова С., Глубоков А., Золотухин Г. Международная информационная система по водным наукам и рыболовству – АСФИС/АСФА. Труды Всероссийского научно-исследовательского института рыбного хозяйства и океанографии. 2018. Том 174. С. 198–202.
5. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры. Меры по повышению устойчивости 2020. – Рим: Продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций. — Рим: ФАО, 2020. 207 с.
6. Котенев Б., Булатов О., Кровнин А. Перспективы отечественного рыболовства до 2035 года в условиях меняющегося климата // Вопросы рыболовства. – 2019. – Том 20. – С. 395–435
7. Ardy B., EL – Agraa A. The Common Fisheries Policy / The European Union, Economics and Policies / Ed by Ali M. EL – Agraa. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007 – p. 411–420.
8. Wallace H., Wallace W., Leguesne Ch. The Common Fisheries Policy / Policy – Making in the European Union /Ed by Helen Wallace, William Wallace/ – Oxford: University Press, 2008 – P. 345–372.

References

1. Pascoe S. Economics, fisheries, and marine environment. ISES, journal of marine science. 63:1-3 (2006).
2. Anderson L. Fisheries Economics. Vol. 1. Routledge. 2002.
3. Mackenzie W. C. An introduction to the economics of fisheries management. www.Fao.org/3/T0506E/T0506ED0htm#Тoc/
4. Levashova S., Hlubokov A., Zolotukhyn H. Mezhdunarodnaia ynformatsyonnaia systema po vodnym naukam y rybolovstvu – ASFYS/ASFA. Trudy Vserossyiskoho nauchno-ysledovatel'skoho ynstituta rybnogo khoziaistva y okeanohrafyy. 2018. Tom 174. S. 198–202.
5. Sostoianye myrovoho rybolovstva y akvakultury. Mer po povyshenyiu ustoichyvosty 2020. – Rym: Prodovol'stvennaia y selskokhoziaistvennaia Orhanyzatsyia Ob'yedynennykh Natsyi. — Rym: FAO, 2020. 207 s.
6. Kotenev B., Bulatov O., Krovnyin A. Perspektivyv otechestvennoho rybolovstva do 2035 hoda v uslovyiakh meniaiushechosia klymata // Voprosy rybolovstva. – 2019. – Tom 20. – S. 395–435
7. Ardy B., EL – Agraa A. The Common Fisheries Policy / The European Union, Economics and Policies / Ed by Ali M. EL – Agraa. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007 – p. 411–420.
8. Wallace H., Wallace W., Leguesne Ch. The Common Fisheries Policy / Policy – Making in the European Union /Ed by Helen Wallace, William Wallace/ – Oxford: University Press, 2008 – P. 345–372.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 331.1:65.012

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-2

РУДИК О. А.

Хмельницький національний університет

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У МЕХАНІЗМАХ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В ОТГ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Обґрунтовано узагальнену циклічну структуру управлінського механізму. Охарактеризовано схему взаємозв'язку процесів у циклічному механізмі регулювання соціально-трудоових відносин для підвищення якості життя населення ОТГ за ключовими процесами виявлення проблем, прийняття рішень та реалізації рішень. Наведено характеристику суб'єктів вказаних процесів, методів, способів, інструментів, критеріїв та етапів їх проходження. Сформовано перелік базових характеристик проблем, що підлягають вирішенню в рамках функціонування механізму регулювання СТВ у підвищенні якості життя населення громади за встановленими п'ятьма класифікаційними групами.

Ключові слова: соціально-трудоові відносини, регулювання, механізми, функціональні процеси, об'єднані територіальні громади, якість життя

RUDYK O.

Khmelnitsky National University

RELATIONSHIP BETWEEN FUNCTIONAL PROCESSES OF UTC SOCIAL AND LABOR RELATIONS REGULATION MECHANISMS IN IMPROVING THE QUALITY OF LIFE

Socio-labor relations as a component of the united territorial community social and labor sphere have a direct impact on the socio-economic development of UTC, its demographic processes, formation of financial resources, environmental protection, etc. Hence, the problems in the socio-labor sphere, the negative situation in the areas of production systems socio-labor relation, operating in the community, are inevitable factors of trouble in the socio-economic sphere of UTC. Thus, the regulation of social and labor relations is a necessary element of ensuring the united territorial community sustainable development and improving the quality of life in it.

The purpose of the study is to characterize the functional processes in the mechanisms of UTC social and labor relations regulation in improving the quality of life and the relationship between them

In the article substantiated the generalized cyclic structure of the management mechanism. Characterized the scheme of interconnection between processes in the cyclic mechanism of united territorial communities social and labor relations regulation in improving the quality of life on key processes of problems identification, decision-making and decision-realization. Given the characteristics of the subjects of these processes, methods, tools, criteria and stages of their passage. Has been formed a list of basic characteristics of the problems to be solved within the framework of the social-labor relations regulation mechanism in improving the quality of life according to the established five classification groups.

Keywords: social and labor relations, regulation, mechanisms, functional processes, united territorial communities, life quality

Вступ. Соціально-трудоові відносини як складова соціально-трудоової сфери об'єднаної територіальної громади, здійснюють безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток ОТГ, проходження демографічних процесів, формування фінансових ресурсів, збереження природного середовища тощо. Звідси, проблеми у соціально-трудоовій сфері, негативна ситуація у сферах СТВ окремих виробничих систем, що діють на території громади, є неминучими чинниками негараздів і в соціально-економічній сфері ОТГ. Отже, регулювання соціально-трудоових відносин – необхідний елемент забезпечення сталого розвитку об'єднаної територіальної громади та підвищення якості життя її населення.

Мета дослідження. Охарактеризувати функціональні процеси у механізмах регулювання соціально-трудоових відносин в ОТГ у підвищенні якості життя населення та взаємозв'язки між ними.

Аналіз літературних джерел з даної тематики. Проблеми регулювання соціально-трудоових відносин підіймаються у працях цілого ряду науковців, однак переважно в контексті державного чи регіонального рівнів. При цьому, можна виокремити ряд досліджень, якими пропонуються підходи до формування регулятивних механізмів у соціально-трудоовій сфері, в тому числі і з правової точки зору, серед яких праці М. Д. Ведернікова [1], А. М. Колота [2], О. В. Лавріненка [3]. Проте із переходом до завершальної стадії реформи адміністративно-територіального устрою України постає необхідність формування відповідних механізмів регулювання соціально-трудоових відносин на мікрорівні.

Постановка завдання. Державне регулювання припускає створення і використання комплексу інституційних і економічних умов, організаційних і нормативно-правових механізмів, які дозволяють здійснити цілеспрямований вплив на динаміку основних параметрів соціально-трудоової сфери. По суті, під регулятивним механізмом розуміється чітка структурна послідовність системних дій, які мають циклічний характер. Так, будь-який управлінський механізм реалізується за певним циклом, узагальнена структура якого може бути представлена наступним чином (рис. 1).

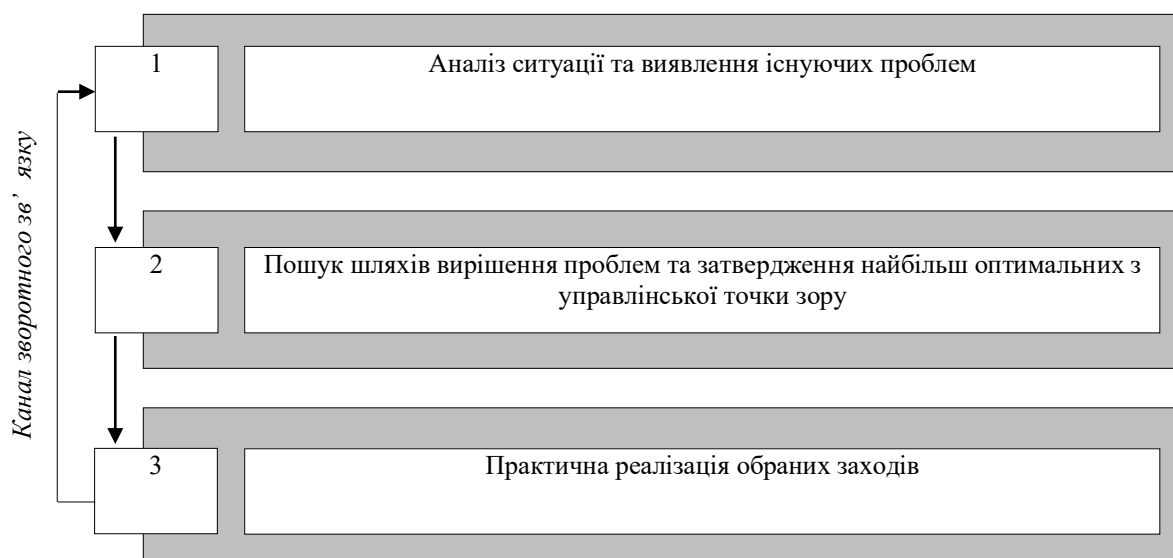

Рис. 1. Узагальнена циклічна структура управлінського механізму*

При цьому, тривалість періоду між етапами одного циклу може бути різноманітною в залежності від часу збору і опрацювання аналітичних даних, чисельності працівників аналітичного відділу, нормативно закріплених процедур прийняття рішень, тривалості реалізовуваних проектів тощо. Проте між циклами взагалі не має бути часових проміжків. Іншими словами, завершенням одного циклу має розпочинатися інший, адже регулювання – неперервний процес. Натомість одночасно може проходити цілий ряд циклів вирішення поточних управлінських проблем, кожна з яких може перебувати на власній стадії – від виявлення до практичного вирішення.

Отже, механізм регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя в об'єднаній територіальній громаді є циклічним процесом впливу на її соціально-трудову сферу. Будь-яка регулятивна діяльність має розпочинатися з оцінки наявної ситуації, адже для того, аби приймати ефективні управлінські рішення, необхідно мати чітке розуміння процесів, які мають місце у регульованій сфері, наявних потреб і проблем, а також наявних можливостей для покращання ситуації. Через те, початковими у циклічному регулятивному механізмі мають бути саме процеси виявлення проблем. Тут варто зупинитись на тому, що ж розуміти під проблемою в контексті регулятивного впливу. Загальноживане трактування поняття визначає проблему як «ситуацію, що потребує активних дій і є стимулюючим чинником для цілеспрямованої діяльності, щоб ліквідувати наслідки та запобігти їх виникненню» [4]. В цьому разі важливим є виокремлення тих із них, які мають вирішуватися в механізмі регулювання СТВ для підвищення якості життя населення ОТГ.

Говорячи про регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення, маємо визначити, що процеси розвитку СТВ беззаперечно пов'язані з процесами розвитку соціально-трудової сфери, а, отже, мають регулюватися комплексно в рамках єдиного механізму. Звідси, весь перелік можливих проблем, з нашої точки зору, може бути об'єднаний у кілька груп:

- відхилення значень показників розвитку соціально-трудової сфери громади від їх планових, нормативно-індикативних, очікуваних, еталонних характеристик тощо;
- виникнення або посилення впливу негативних чинників на стан соціально-трудової сфери громади;
- недотримання норм законодавства при здійсненні соціально-трудових відносин на території громади;
- проблеми сфери управлінського впливу;
- виникнення надзвичайних обставин.

До проблем першої групи варто віднести всю сукупність ситуацій, за яких аналітичні показники (індикатори) стану розвитку соціально-трудових відносин та соціально-трудової сфери громади: а) мають негативну динаміку; б) мають відхилення від планових, прогнозних, нормативно-індикативних, очікуваних показників.

До проблем другої групи слід включати сукупність ситуацій, які сприяють виникненню або посиленню негативного впливу окремих факторів чи їх сукупності на стан розвитку соціально-трудової сфери чи соціально-трудових відносин в громаді. До таких проблем, наприклад, може належати закриття (припинення діяльності) бюджетоутворюючих підприємств або скорочення чисельності їх штатного персоналу; виникнення чи наростання конфліктів у соціально-трудовій сфері.

Третя група проблем пов'язана з необхідністю забезпечити дотримання нормативних положень у сфері соціально-трудових відносин. Отже, до даної групи проблем слід віднести всю сукупність ситуацій, пов'язаних з недотриманням чи частковим дотриманням законодавства у сфері праці – використання

найманої праці неформальних працівників; встановлення суми заробітної плати нижче гарантованого рівня; недотримання прав працівників, ненадання законодавчо закріплених соціальних гарантій, звільнення без причини; відсутність доплат за роботу у нічний час, вихідні та святкові дні; неналежний рівень безпеки та гігієни праці тощо.

Четверта група – проблеми сфери управлінського впливу і, зокрема, кадрові проблеми керівництва, тобто вся сукупність ситуацій, пов'язаних з персоналом керівних структур, які потребують вирішення: підбір, найм, навчання, розвиток, підвищення кваліфікації, забезпечення належних умов праці та соціального захисту, підвищення якості роботи, звільнення тощо.

П'ята група проблем має включати всю сукупність ситуацій, які не ввійшли до трьох попередніх груп, однак потребують вирішення в контексті підвищення якості життя населення громади, включно з надзвичайними ситуаціями природного та техногенного характеру.

Тепер варто визначитися із суб'єктами, які займатимуться виокремленням існуючих проблем, способами та інструментами, за допомогою яких вони діятимуть. Перелік суб'єктів виявлення проблем розвитку соціально-трудової сфери громади у підвищенні якості життя населення у кожному з типів об'єднаних територіальних громад може суттєво відрізнятись, адже їх чисельність і склад залежать, в першу чергу, від організаційної структури керівництва громади, наявності підпорядкованих органів і структурних відділів, що, в свою чергу, залежить від рівня фінансової спроможності громади та об'єктивної необхідності утримання чисельного штату співробітників. В той же час, узагальнено до їх переліку можна віднести:

- безпосереднє керівництво громади (голова та його заступники);
- працівників аналітичного відділу (окремого працівника, до обов'язків якого входить здійснення аналітичної роботи);
- членів створених комісій з питань праці та розвитку СТВ;
- працівників структурних відділів та підпорядкованих органів, установ, організацій тощо.

До посадових обов'язків кожного з перелічених суб'єктів мають входити завдання з пошуку та виявлення проблем розвитку соціально-трудових відносин у громаді. Оскільки дана діяльність має базуватися на певній нормативно-методичній основі, варто виокремити способи (методи), якими слід послуговуватися вказаним суб'єктам з метою забезпечення ефективного процесу виявлення проблем у соціально-трудовій сфері об'єднаної територіальної громади з дотриманням законодавчих норм і обмежень щодо діяльності керівних структур ОТГ. З нашої точки зору, в якості методів виявлення проблем розвитку соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення варто використовувати наступні: організаційні; контрольно-перевірочні; економіко-аналітичні; обробки звернень.

Під організаційними методами виявлення проблем мається на увазі застосування сукупності інструментів організаційного характеру для прямого спілкування з мешканцями громади, окремими трудовими колективами, представниками роботодавців тощо. Інструментами в даному випадку будуть: проведення зборів, зустрічей, консультацій, перемовин, обговорень, круглих столів; відвідання мітингів, страйків, зібрань трудових колективів, виробничих об'єктів тощо.

Застосування контрольно-перевірочних методів має на меті проведення контрольної та перевіркової діяльності функціонування власне керівних структур об'єднаної територіальної громади, підпорядкованих їм відділів, установ та організацій, функціонування суб'єктів, що використовують найману працю в частині сфери їх соціально-трудових відносин, що підлягає контролю з боку органів місцевого самоврядування.

Основними інструментами в даному випадку є виїзди на об'єкти, опитування найманих працівників, перевірка документації, перевірка дотримання законодавчих норм при прийнятті рішень.

Економіко-аналітичні методи виявлення проблем полягають у зборі та аналітичному опрацюванні інформації щодо стану розвитку соціально-трудової сфери та соціально-трудових відносин в громаді. Під збором інформації слід розуміти проведення опитувань, соціологічних досліджень, моніторингу, складання запитів до відповідних служб і органів з метою отримання необхідних даних. Аналітична обробка інформації розуміє під собою групування зібраних даних в динамічні ряди, розрахунок значень індикативних параметрів, визначення чинників впливу на динаміку кожного показника, встановлення переліку існуючих проблем з обґрунтуванням шляхів та напрямів докладання зусиль для їх вирішення.

Застосування методу обробки звернень при виявленні проблем у соціально-трудовій сфері має на увазі опрацювання інформації, отриманої завдяки зверненням громадян, виявлення існуючих проблем та оцінку ризиків потенційного виникнення проблем у соціально-трудовій сфері та соціально-трудових відносинах.

Таким чином, логічним результатом процесів виявлення проблем у механізмі регулювання соціально-трудових відносин для підвищення якості життя населення є чітке формулювання кола існуючих і потенційно можливих проблем з окресленням наслідків, що матимуть місце, якщо ці проблеми поглиблюватимуться, та можливих варіантів їх вирішення. Отже, ефективна організація проходження вказаних процесів є запорукою отримання достатнього набору інформаційних даних керівництвом об'єднаної територіальної громади для прийняття виважених рішень у регулюванні соціально-трудових відносин для підвищення якості життя населення.

Наступна група процесів у механізмі – прийняття (затвердження) рішень. Їх основне призначення – забезпечити прийняття узгоджених рішень у законодавчо встановленому порядку та у відповідному

нормативному закріпленні. Якщо процеси виявлення проблем у механізмі регулювання СТВ у підвищенні якості життя населення призначені окреслювати можливі шляхи вирішення (усунення) виявлених проблем, то процеси прийняття рішень покликані забезпечити вибір конкретного шляху та здійснити його нормативне закріплення.

Суб'єктами в даному випадку виступатимуть ті керівні структури в громаді, які мають право приймати рішення: голова та його заступники, виконавчий комітет, рада об'єднаної територіальної громади, керівники відділів, інспектор з праці тощо.

Щодо власне способів, за допомогою яких мають прийматися рішення, то тут все досить однозначно, оскільки прийняття будь-яких регулятивних рішень має здійснюватися у повній відповідності до чинного законодавства. Отже, основними способами прийняття (затвердження) рішень в напрямі регулювання соціально-трудова відносин об'єднаної територіальної громади, є наступні:

- проведення загальних зборів громади;
- проведення чергових та позачергових сесій ради ОТГ;
- проведення засідань виконавчого комітету;
- проведення засідань (зборів) працівників керівного апарату структурних відділів, членів відповідних комісій виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади;
- прийняття одноосібних рішень уповноваженими особами.

Отже, будь-які рішення, які приймаються в регулятивній сфері громади мають отримати нормативне закріплення і саме для цього призначені процеси прийняття рішень в механізмі регулювання соціально-трудова відносин для підвищення якості життя населення громади. Проходження вказаних процесів полягає в обговоренні всіх можливих шляхів і способів вирішення кожної конкретної проблеми, встановленні процесами їх виявлення, встановленні необхідної для цього кількості і номенклатури ресурсів, наявних можливостей громади, потенційних вигод і небезпек, до яких призведе прийняття того чи іншого варіанту рішення та виважене прийняття і нормативне закріплення обраного варіанту.

Для того, аби полегшити процес відбору варіантів та підвищити його ефективність, доцільно застосовувати систему критеріїв. З нашої точки зору, основними критеріями прийняття рішень у регулюванні СТВ у підвищенні якості життя населення громади мають бути наступні:

Законність. Вибору варіанту вирішення певної проблеми у соціально-трудова сфері громади має передувати розгляд кожного з них на предмет відповідності та узгодженості з чинними нормами законодавства.

Дотримання процедур. Будь-яка регулятивна сфера функціонує на основі чіткої сукупності процедурних формальностей, недотримання яких може стати приводом до судових позовів. Отже, при виборі можливого варіанту вирішення виявленої проблеми необхідно розглядати кожен з них на предмет можливості дотримання всіх необхідних процедур в ході його подальшої реалізації.

Ресурсна достатність. Даний критерій має на увазі, що обраний варіант вирішення певної проблеми (ряду проблем) соціально-трудова сфері громади повинен базуватися на оптимальному співвідношенні задіяних ресурсів (наприклад, на поєднанні власних і залучених ресурсів громади), їх балансуванні та врахуванні наявних і потенційних ресурсних можливостей ОТГ.

Результативність. Даний критерій необхідний для того, аби з сукупності можливих варіантів вирішення конкретної проблеми обирати той, сукупний позитивний ефект від реалізації якого перевищуватиме сукупні негативні наслідки.

Висновки. Отже, реформа адміністративно-територіального устрою України, забезпечивши децентралізацію владних повноважень та ресурсів, значно підвищила рівень зацікавленості органів виконавчої влади об'єднаних територіальних громад у розвитку соціально-трудова відносин на підпорядкованих їм територіях. При цьому, реальні механізми практичної реалізації цих повноважень у більшості випадків просто не існують. Саме тому запропоновано функціональне підґрунтя для розбудови механізмів регулювання соціально-трудова відносин у підвищенні якості життя населення об'єднаних територіальних громад.

Література

1. Ведерніков М. Д. Ринковий механізм регулювання оплати праці робітників (проблеми теорії і практики) : монографія / М. Д. Ведерніков. – Хмельницький : Евріка, 2001. – 288 с.
2. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2010
3. Лавріненко О. В. Механізм правового регулювання соціально-трудова відносин: сучасний стан та перспективи розвитку: [монографія]. – Донецьк : Норд-Прес – ДЮІ ЛДУВС, 2007. – 182 с.
4. Словник базової термінології з адміністративного права : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ДВНЗ «Запорізь. нац. ун-т» МОН України ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України Т. О. Коломосьць. – К. : Істина, 2010. – 234 с.

References

1. Vedernikov M. D. (2001) Rynkovyi mekhanizm rehulivannia opłaty pratsi robotnykiv (problemy teorii i praktyky) : monohrafiia [Market mechanism for regulating the remuneration of workers (problems of theory and practice)]. – Evrika, Khmelnytskyi : Ukraine.

-
2. Kolot A. M. (2010) *Sotsialna-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku : monohrafiia* [Social and labor sphere: the state of relations, new challenges, development trends]. – KNEU, Kyiv, Ukraine.
 3. Lavrinenko O. V. (2007) *Mekhanizm pravovoho rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia* [The mechanism of legal regulation of social and labor relations: current status and development prospects]. – Nord-Pres – DIU LDUVS, Donetsk, Ukraine.
 4. *Slovyk bazovoi terminolohii z administratyvnoho prava : navch. posib. dlia vyshch. navch. zakl. (2010) / DVNZ «Zaporiz. nats. un-t» MON Ukrainy ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., zasl. yurysta Ukrainy T. O. Kolomoiets. – Istyna, Kyiv, Ukraine.*

Надійшла / Paper received : 13.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.152

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-3

ГОНЧАР О. І., ТАДЕУШ ТРОЦИКОВСЬКИЙ

Хмельницький національний університет

БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР УСПІШНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено особливості та принципи ефективного бренд-менеджменту підприємств, його роль у забезпеченні результативності діяльності та конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах. Зроблено висновок, що для успішності здійснення бренд-менеджменту сучасного підприємства важливо реалізувати не лише класичні, але і специфічні принципи управління. Ідентифіковані основні з них. Здійснено порівняльну характеристику традиційного маркетингового та бренд-орієнтованого підходів до управління підприємством. Констатовано, що у механізмі бренд-орієнтованого управління підприємством центральне місце належить безпосередньо розробці та просуванню бренду, координації його впливу на комплекс маркетингу та на ринкову активність підприємства.

Ключові слова: бренд, маркетинг, бренд-менеджмент, управління підприємством, планування, виробництво, інновації, товар, попит, споживачі, результативність, прибуток, конкурентоспроможність.

GONCHAR O., TADEUSZ TROCİKOWSKI

Khmelnytsky National University

BRAND-MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR OF SUCCESS OF INNOVATIVE ACTIVITY

In the current conditions of globalization changes in the international market and increasing competition, the struggle of producers for the consumer is intensifying. Increasing efforts are being made in the field of innovation, to develop innovative products that meet potential demand. Under such conditions, the use of brand management is an effective tool to increase business activity and competitiveness of the enterprise. Leading companies that lead the international market, the success of their business is largely due to the creation of a successful brand. Today, some Ukrainian companies, which in many respects lag behind their foreign counterparts, can already talk about the importance of using expansion tools that have been tested in practice in Western countries, including brand management.

Peculiarities and principles of effective brand management of enterprises, its role in ensuring the efficiency and competitiveness of enterprises in modern conditions are studied. It is concluded that for the success of brand management of a modern enterprise it is important to implement not only classical but also specific management principles. The main ones have been identified. The comparative characteristic of traditional marketing and brand-oriented approaches to enterprise management is carried out.

The actual scientific and practical task of further development of theoretical provisions and methodological support for the formation and effectiveness of the brand is highlighted.

It is stated that in the mechanism of brand-oriented management of the enterprise the central place belongs directly to the development and promotion of the brand, coordination of its impact on the marketing complex and on the market activity of the enterprise.

Keywords: brand, marketing, brand management, enterprise management, planning, production, innovation, product, demand, consumers, efficiency, profit, competitiveness.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізаційних змін міжнародного ринку і підвищення конкуренції посилюється боротьба підприємств-виробників за споживача. Все більше зусиль спрямовується у сферу інноваційної діяльності, на розробку інноваційних продуктів відповідних потенційному попиту. За таких умов, застосування бренд-менеджменту є дієвим інструментом підвищення ділової активності і конкурентоспроможності підприємства. Провідні компанії, які лідирують на міжнародному ринку, успішністю свого бізнесу значною мірою завдячують створенню успішного бренду. Сьогодні деякі українські підприємства, які за багатьма показниками відстають від зарубіжних колег, уже можуть говорити про важливість застосування інструментів експансії, перевірених на практиці в західних країнах, включаючи бренд-менеджмент.

Фахівці в сфері брендингу наголошують, що успіх товарів ґрунтується на перевагах, які формуються покупцями суб'єктивно. Ці переваги полягають в унікальності торгових марок, здатності покупців ідентифікувати марки під час прийняття рішення про покупку і залежить від інноваційності товару, пропагуванні його переваг у порівнянні із товарами-аналогами. Актуальність застосування принципів бренд-менеджменту, активна інноваційна діяльність, оптимізоване управління торговою маркою підприємства формують можливості не лише ефективної виробничо-збутової діяльності підприємства, але і розвитку його ринкового потенціалу, отриманню конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості створення й реалізації бренду, принципи здійснення бренд-менеджменту знаходяться у центрі уваги українських і зарубіжних економістів-маркетологів. Вчення про бренд і його ролі в компанії сформували і розвинули Д. Аакер, Ж.-Н. Капферер, Ф. Котлер, Т. Нільсон, Е. Райс, Д. Траут, К. Келлер, Д. Огілві та інші зарубіжні вчені.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад бренд-менеджменту зробили такі науковці: О. Боєнко, О. Власенко, А. Войчак, В. Кардаш, О. Кендюхов, Ю. Нестерева, Ф. Павленко,

В. Пеліщенко, Є. Ромат, С. Солнцев, А. Старостіна, О. Шафалюк, Л. Шульгіна та інші. Разом із тим триває пошук нових підходів щодо обґрунтування методологічних і науково-практичних засад брендингу і бренд-менеджменту, конкретизації їх ролі в забезпеченні успішності інноваційної діяльності та ринкової активності промислових підприємств.

Мета статті. дослідження особливостей та визначення місця і ролі бренд-менеджменту в діяльності українських компаній, спроба оцінки впливу бренд-менеджменту на ефективність інноваційної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні акцент управління інноваційною, як і виробничо-збутовою діяльністю кожного підприємства, забезпечення результативності і прибутковості передбачає застосування маркетингових принципів управління. Для закріплення позицій на ринку та одержання максимального прибутку підприємства докладають максимальні зусилля щодо розробки брендів товарів і просування їх на ринку, застосування принципів бренд-менеджменту.

На сьогоднішній день ринок перенасичений товарами та послугами, які відрізняються за різними показниками: виробництвом, вартістю, інноваціями, брендами. За таких умов, брендинг слугує важливою частиною стратегії розвитку компаній. Бренд виступає у вигляді емоційно-психологічного зв'язку з аудиторією, викликаючи у споживачів ряд особливих асоціацій та вражень.

Поняття бренду досить широке, різні автори трактують його по-своєму, до нього відносяться ще: товар або послуга з характеристиками, набір асоціацій, очікувань, інформація про споживача, обіцянки переваг та багато іншого. Бренд - це те, що приходить у споживачів на думку при вигляді на продукцію марки. Для того, щоб визначити сутність поняття «бренд» розглянемо основні трактування. Кожна компанія, яка надає послуги у сфері формування та керування брендами або автори по бренд-менеджменту вважають за потрібне запропонувати власне визначення бренду.

Професор по маркетингу Л. Чернатоні вважає, що «бренд - ідентифікований продукт, сервіс, особистість або місце, створене таким чином, що споживач сприймає унікальну додану цінність, яка відповідає його потребам найкращим способом» [1]. К. Л. Келлер виділяє поняття «бренд - набір асоціацій, які виникають у споживачів, які додають сприйняттю цінність товару або послуги» [2]. Професор по маркетинговій стратегії Вищої школи Ж.-Н. Капферер визначає «бренд - ім'я, яке має вплив на покупця, стаючи критерієм покупки» [3].

Вищеперераховані трактування допомагають зробити висновок, що бренд має знакову сутність. Бренд має певний вигляд, тобто що він відображає: назва, ім'я, слово, знак, символ, логотип, дизайн, упаковка, зовнішній вигляд продукції та інші явні та неявні характеристики. Бренд відіграє певну роль: ідентифікація товару чи послуги, диференціація, вплив на споживчу поведінку. З позиції споживача бренд визначається, як асоціація, цінність, емоції, досвід, очікування, певні враження та інше. Таким чином, бренд представляє собою систему внутрішніх особливостей - ім'я та візуальні символи, які виконують певні основні функції:

- ідентифікація товару чи послуги (пізнаваність, розпізнання);
- диференціація товару чи послуги (відмінність);

- вплив на поведінку споживачів (на такі ринкові показники, як споживання, популярність, перевага та інше).

Бренд з розвинутою якістю ідентифікації та диференціації здатний впливати на вибір споживача, зміцнювати з ними відносини, забезпечувати переваги та вигоди, як для споживачів, так і для власників компаній та їх бізнес-партнерів (стейкхолдерів).

Розглянемо поняття «брендинг» - конкретне значення даного поняття може сильно відрізнятися у відповідності з великою кількістю трактувань бренду. В тому випадку, якщо під брендом розуміється ідентифікатор продукції, який диференціює його від конкурентів, то управління брендом буде зводитися до формування такого ідентифікатора. Брендінг - це місце системи маркетингових комунікацій, які займаються розробкою фірмового стилю, його елементів, формуванням унікального іміджу компанії, який буде відрізняти його від конкурентів.

За успішним брендингом на початковому етапі формування компанії розробляється план певних дій. До ключових етапів формування бренду відносять: 1) моніторинг - дослідження конкурентів ринку; 2) аналіз та планування - формування унікальної торгової пропозиції; 3) створення атрибутів бренду: назва, упаковка, логотип, слоган, легенда бренду та інше; 4) позиціонування бренду - закріплення продуктової ніші, яка зміцнить позитивну репутацію виробника в свідомості споживача; 5) брендбук - зведення візуального стилю компанії; 6) вихід на ринок - розробка методів просування (PR кампанії); визначення стратегії.

Важливою якістю бренду для компанії є його здатність позитивно впливати на попит споживачів. Під поняттям «споживач» потрібно розуміти наявних потенційних споживачів, постачальників, кінцевих споживачів, а також осіб, які мають вплив на прийняття рішення про покупку товару чи послуги.

Споживач має контакт з брендом через різні комунікації, а також під час споживання брендової продукції. Зв'язок покупця з брендом і досвід його використання викликають асоціації і створюють певні відношення: асоціації бренду, усвідомленість про бренд, імідж бренду, атрибути бренду, емоції та відчуття, які відчуває споживач при покупці або споживанні бренду, повага та довіра до марки. В процесі

систематичного споживання бренду, відносини та асоціації до нього фіксують певну поведінку, де важливим значенням є перевага бренду та лояльність до бренду [4].

Лояльність до бренду (brand loyalty) - відданість до бренду, рівень регулярного придбання продукції одного бренду. На лояльність бренду впливає позиція споживача до бренду та його можливість повторно купувати товари даної марки. Лояльність як поведінкова властивість залежить від якості товару, а також від стабільності всіх ментальних зв'язків, які формуються між споживачами і власниками бренду.

Сформована стійка перевага бренду споживачем відіграє важливу роль, вона являється інструментом впливу бренду на попит споживачів та зростання ринкових показників. Прихильність бренду являється способом формування споживчих переваг. Тоді як, стійка перевага споживачами даного бренду в різних ситуаціях вибору продукції, по суті і є прихильністю бренду. До таких ситуацій вибору споживачами товару відносять неповне проникнення продукції до каналів збуту, зміна ринкової ціни, наявність в місцях продажу конкурентоспроможної продукції, відсутність рекламної підтримки та інше.

Виділення економічного ефекту від формування бренду є досить складним завданням. П. Дойль визначає, що бренди, в ролі нематеріальних активів, збільшують акціонерну вартість компанії, тому економічний ефект розробляється на основі наступних аспектів:

- бренди збільшують та прискорюють грошові потоки;
- бренди мають позитивний вплив на довгострокову вартість компанії, цей вплив надають інвестиції, які вкладені в матеріальні та нематеріальні активи;
- стабілізують очікувані грошові потоки [4].

Визначимо, сутність та основні елементи системи бренд-менеджменту сучасного промислового підприємства. Виходячи з проведеного дослідження [3, 5, 6], можна стверджувати, що бренд-орієнтоване управління – це управління всіма функціями підприємства (як загальними, так і окремими) та його структурними підрозділами на основі орієнтації на формування певного бренду, за допомогою якого досягаються цілі підприємства. Бренд-орієнтоване управління підприємством має на увазі інтеграцію врахування необхідності формування бренду не як однієї з функцій маркетингу, а як однієї із загальних функцій менеджменту підприємства.

Система бренд-орієнтованого управління підприємством є комплексом взаємозв'язаних елементів: цілей, принципів, функцій, методів, організаційної структури, яка втілює управлінські стосунки, які разом дозволяють реалізовувати головну місію підприємства – задоволення комплексу потреб споживачів. Дослідимо, у чому різниця між традиційним маркетинговим підходом та бренд-орієнтованим підходом до управління підприємством (рис. 1).

Традиційний підхід	Концентрація на виробничих одиницях	Концентрація на сегментах цільової аудиторії, характеристиках їхніх потреб	Бренд-орієнтований підхід
	Орієнтир на стосунки зі споживачами	Орієнтир на стосунки зі всіма контактними аудиторіями підприємства	
	Формування лояльності споживачів за рахунок побудови комунікацій	Формування лояльності споживачів завдяки всім аспектам діяльності підприємства	
	Фокус на окремих функціональних перевагах продукції	Фокус на життєвих цінностях	
	Головний носій цінності – продукт	Головний носій цінності – персонал, бренд	
	Основна увага на зовнішні комунікації	Увага не тільки на комунікації з цільовими аудиторіями, а й на внутрішні комунікації – формування корпоративної культури	

Рис. 1. Характеристики традиційного маркетингового та бренд-орієнтованого підходів до управління підприємством

Підприємства, проводячи бренд-орієнтоване управління, реалізують ряд принципів. Дослідження існуючих наукових підходів щодо існуючих принципів управління та тенденцій їхньої трансформації крізь призму бренд-орієнтованого управління, дозволяє виділити перелік найважливіших принципів, які доповнюють класичні загально управлінські принципи: 1) принцип орієнтації на комплекс потреб споживачів, урахуваючи функціональні, емоційні, соціальні, психологічні потреби. Реалізація цього принципу передбачає постійний аналіз рівня споживачьких потреб, очікувань, задоволення та пошук шляхів підвищення рівня задоволення споживачів. Урахування всього комплексу потреб споживачів дає змогу системно формувати бренд підприємства та забезпечувати йому максимальну конкурентоспроможність; 2) принцип урахування інтересів партнерів та суспільства. У сучасних ринкових умовах та умовах суспільних трансформацій уже неможливо забезпечити сильну позицію бренду, орієнтуючись лише на споживачів, не враховуючи інтереси партнерів, та суспільства в цілому; 3) принцип орієнтації на бренд – передбачає концентрацію всіх ресурсів на підприємстві для формування споживчих цінностей та їхньої інтеграції в єдиний структурований образ бренду. Цей принцип є одним із найголовніших для бренд-орієнтованого управління підприємствами та дозволяє об'єднувати всі дії та зусилля підприємства навколо створення необхідних характеристик бренду; 4) принцип формування бренд-орієнтованої корпоративної культури. Передбачає формування розуміння сутності бренду всіма працівниками підприємства, починаючи з найвищої ланки й закінчуючи робітниками виробництва, та їх орієнтацію в роботі на головні цінності

бренда; 5) принцип постійного розвитку бренда. Формування та розвиток бренда – це безперервний процес, тому неможливо сказати, що бренд сформовано, можна зупинитися на досягнутому. Бренд функціонує в ринковому середовищі, що постійно змінюється під впливом багатьох факторів, у тому числі й під впливом дій конкурентних брендів на ринок та споживачів. Тому для забезпечення успіху бренда необхідно постійно відстежувати ситуацію на ринку, аналізувати слабкі сторони, загрози, шукати можливості та реалізовувати сильні сторони бренда.

Крім того, управління брендом пов'язане з певними складностями та ризиками. Бренди, які функціонують на розвинутих та розвиваючих ринках, стикаються з такими проблемами, як: 1) споживча перенасиченість - велика кількість споживачів мають середній рівень життя, і у більшості випадків в них є все, що потрібно. Такі споживачі рідко ведуться на різні маркетингові акції, що призводить до зменшення споживчої лояльності; 2) відсутність продуктової диференціації - більшість продукції, яка представлена на ринках володіє однаковими характеристиками. Від цього не можуть бути застраховані високотехнологічні товари, так як на сьогоднішній день, інновації швидко розвиваються та копіюються конкурентами; 3) зниження впливу реклами - стає все складніше та дорожче впливати на цільового споживача, в результаті чого потребується знаходити альтернативні методи просування товарів; 4) цінова політика - вищі три аспекти на вплив на ціну. Це пов'язано з тим, що інколи єдиною можливістю отримання короткострокової переваги є зниження цін за допомогою знижок. Однак, основною проблемою слугує те, що чим частіше компанія буде йти на даний крок, тим більше буде посилюватися влада споживача на ринку.

Бренди здатні впливати не тільки на споживчу поведінку, але і на зменшення ризиків для компанії в довгостроковій перспективі, особливо – ризиків інноваційної діяльності, налагодження та випуск нових видів товарів, організаційних змін чи маркетингових інструментів взаємодії з ринком. До таких ризиків потрібно, у першу чергу, віднести наступні: рівень впливу на наявних та потенційних споживачів; зростання обсягів продажу, збільшення частки ринку та пріоритетності на ринку; позитивний вплив бренду на інвесторів, акціонерів, партнерів, постачальників, стейкхолдерів.

Формування та розвиток бренду, який забезпечує вплив на споживчу поведінку та зменшує можливі ризики для компанії, сприяє зростанню капіталу бренду та його фінансової вартості. Існують інші вигоди для компанії, які надає бренд: сильний бренд з чіткою ідентичністю, як бар'єр для входу на конкурентний ринок; цінова конкуренція, зведення комунікацій бренду та створення цілісного образу бренду; зростання акціонерної вартості бренду; франчайзинг; збільшення впливу бренду на вартість акцій; позитивний вплив бренду на акціонерів, партнерів, постачальників та інших.

Отже, до основних функцій бренду відносять ідентифікацію, диференціацію та вплив на поведінку споживачів. Бренд - це система знаків та атрибутів, яка виділяє стійкий вибір споживача до вибору товару чи послуги порівнюючи з конкурентами.

Висновки. Таким чином, управління бренд-менеджментом посідає важливе місце в системі менеджменту підприємства. Як показує практика, ефективно розроблений бренд та активна політика щодо його розвитку і підтримки є важливими елементами комунікацій зі споживачами, просування товарів на ринку, та підвищенню ринкової активності підприємства. Саме розвиток бренду сприяє формуванню у свідомості споживача певних асоціацій та спогадів, які сприяють здійсненню повторного споживання товару чи послуги.

Література

1. Chernatony L. de, Dall'Olmo R.F. (1998). "Defining "brand": beyond the literature with experts' interpretations". *Journal of marketing Management*, Vol. 14(5), pp. 417-443.
2. Keller L.L. (1998). *Strategic Brand management*. Prentice Hall, NY.
3. Капферер Ж.-Н Бренд навсегда: создание, развитие, поддержка ценности бренда. - 3-е изд. - М.: Вершина, 2006. - 448 с.
4. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость. - Спб.: Питер, 2001. - 480 с.
5. Кендюхов О.В. Ефективність маркетингових комунікацій у брендингу / О.В. Кендюхов, О.Ю.Боєнко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2008. – № 35 (149). – С. 70 –75.
6. Face PR-агентство. Продвижение бренда. [Www.faceagency.com](http://www.faceagency.com). [Электронный ресурс]. URL: <http://www.faceagency.com.ua/prodvizhenie-brenda/> (дата обращения: 15.02.2020).

References

1. Chernatony L. de, Dall'Olmo R.F. (1998). "Defining "brand": beyond the literature with experts interpretations". *Journal of marketing Management*, Vol. 14(5), pp. 417-443.
2. Keller L.L. (1998). *Strategic Brand management*. Prentice Hall, NY.
3. Kapferer Zh.-N Brend navsegda: sozdanye, razvytye, podderzhka tsennosti brenda. - 3-e yzd. - M.: Vershyna, 2006. – 448 s.
4. Doil P. Marketynh, oryentyrovannyy na stoymost. - Spb.: Pyter, 2001. - 480 s.
5. Kendyukhov O.V. Efektivnist marketynhovyykh komunikatsii u brendynhu / O.V. Kendyukhov, O.Iu.Boienko // Naukovy pratsi Donets'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. – 2008. – № 35 (149). – S. 70 –75.
6. Face PR-ahentstvo. Prodvizhenye brenda. [Www.faceagency.com](http://www.faceagency.com). [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.faceagency.com.ua/prodvizhenie-brenda/> (data obrashcheniya: 15.02.2020).

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.43

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-4

ВАРГАТЮК М. О.

Чернігівський національний технологічний університет

УДОСКОНАЛЕННЮ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті представлено науково-методичний підхід до оцінювання розвитку аграрного сектору України та його взаємозв'язку із результативністю інституційно-аналітичного забезпечення шляхом розрахунку інтегральних показників, які ґрунтуються на побудові системи індикаторів, що згруповані за такими напрямками: соціально-економічний розвиток аграрного сектору, продовольча безпека та екологічна стійкість. Використання запропонованого підходу дає змогу агрегувати показники розвитку аграрного сектору, ідентифікувати структурні диспропорції державної аграрної політики та сформулювати інституційно-аналітичне підґрунтя для її вдосконалення.

Ключові слова: аграрний сектор, розвиток, система, інституційно-аналітичне забезпечення.

VARGATYUK M.

Chernihiv National University of Technology

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF INSTITUTIONAL-ANALYTICAL SUPPORT OF FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

The article presents a scientific and methodological approach to assessing the development of the agricultural sector of Ukraine and its relationship with the effectiveness of institutional and analytical support by calculating integrated indicators based on the construction of a system of indicators grouped in the following areas: socio-economic development of the agricultural sector, food safety and environmental sustainability. The use of the proposed approach makes it possible to aggregate indicators of agricultural sector development, identify structural disparities in state agricultural policy and form an institutional and analytical basis for its improvement. It was identified that despite the presence of positive trends in economic indicators of the agricultural sector in Ukraine, increasing the volume and efficiency of agricultural production, the current state of institutional and analytical support for the development of the agricultural sector of Ukraine does not meet its existing natural resource potential. The existing disparities in the development of the agricultural sector and their territorial specificity prompted the use of the method of cluster analysis in order to group the regions of Ukraine by key indicators of crop production and animal husbandry. This served as a basis for the formation of a balanced state policy in the field of institutional and analytical support for the development of the agricultural sector, which takes into account industry specialization and regional specifics. As a result of conducting an integrated assessment of the level of development of the agricultural sector of Ukraine and its institutional and analytical support, the relationships between indicators of socio-economic development, environmental sustainability of the agricultural sector and food security were identified. The results of the integrated assessment indicate an increase in the level of development of the agricultural sector in Ukraine.

Keywords: agricultural sector, development, system, institutional and analytical support.

Постановка проблеми. Задоволення постійно зростаючих потреб суб'єктів аграрного сектору в достовірній й своєчасній інформації про реальний стан національних і міжнародних соціально-економічних показників, умови, можливості й загрози функціонування аграрного сектору в умовах глобалізації призвело до усвідомлення необхідності формування інституційно-аналітичних систем на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють спростити та прискорити обробку значних інформаційних масивів і забезпечити оперативну реакцію відповідних інституцій (органів державної влади, аграрного бізнесу, громадськості, наукового сектору, інформаційно-комунікаційного сектору) у напрямку розвитку досліджуваної галузі. Разом з тим, практика функціонування аграрного сектору в Україні і світі показала, що значна кількість вузькоспеціалізованих систем інституційно-аналітичного забезпечення мають сукупність недоліків, таких, як: відсутність гнучкості для швидкого пристосування до потреб вирішення якісно нових проблем; нестача технологічних ресурсів для збору і обробки інформації, недостатній рівень інституційної інтеграції для забезпечення ефективного вирішення завдань на рівні національної економіки. Зазначені обставини актуалізують потребу інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблем, пов'язаних з інституційним забезпеченням аграрного сектору, достатньо уваги приділили представники різних напрямів економічної науки: О. Бородіна, Д. Васильківський, В. Геєць, А. Гриценко, Т. Єфименко, О. Загурський, Ю. Зайцев, А. Маслов, Т. Остапенко, О. Прутьська, В. Тарасевич, П. Юхименко, В. Якубенко та інші.

Необхідне також й обґрунтування інструментів державної політики, орієнтованих на покращення інвестиційно-інноваційного потенціалу інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектора, посилення його експортного потенціалу. Особливо важливим є врахування таких результатів у процесі розроблення напрямів, інструментів і засобів інституційно-аналітичного забезпечення аграрного сектору в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення науково-методичного підходу до оцінювання розвитку аграрного сектору України та його взаємозв'язку із результативністю інституційно-аналітичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор України є одною з провідних ланок національного господарства, яка має значні ресурси для подальшого розвитку, максимально повної реалізації економічного потенціалу та забезпечення продовольчої безпеки. Незважаючи на наявність позитивних зрушень у розвитку аграрного сектора України, які насамперед зумовлені зростанням частки обсягів виробництва аграрної продукції у загальному обсязі ВВП України, нарощення експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора та продуктів харчової промисловості, активізація інвестиційних процесів, сучасний стан функціонування, а також наявні тенденції його розвитку не відповідають дійсному економічному та природно-ресурсному потенціалу.

Встановлено, що розвиток аграрного сектора в Україні стримується обмеженнями, які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками інституційного забезпечення, зокрема, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, змінами у структурі власності земельного фонду, стану динаміки перерозподілу сільськогосподарських угідь серед існуючих підприємств у напрямку інтегрованих компаній-агрохолдингів, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення тощо. Притаманні їй інші гострі диспропорції щодо розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки у територіальному та галузевому аспектах. Так, у структурі виробництва продукції рослинництва значно переважають зернові, зернобобові і технічні культури, овочі, картопля та баштанні продовольчі культури. Хоча й за останні роки спостерігається зростання урожайності основних сільськогосподарських культур, однак міжнародні порівняння такого показника підтверджують, що в Україні рівень урожайності є одним з найнижчих. Зазначено, що орієнтація суб'єктів аграрного сектору на вирощування рентабельних зернових та олійних культур не сприяє забезпеченню збалансованості постачання на ринок різноманітної продукції харчування [1].

У вкрай складному становищі знаходиться тваринницька галузь за досліджуваній період, що характеризується значним зменшенням поголів'я сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств, зумовлюючи скорочення обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні. У свою чергу, продуктивність сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах України характеризується позитивними показниками. Аналіз динаміки індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2018 році порівняно із 2017 роком показує зростання обсягів валової продукції на 8,1% (рис.1). Незважаючи на це, аграрний сектор характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання, враховуючи наявний природно-ресурсний потенціал України.

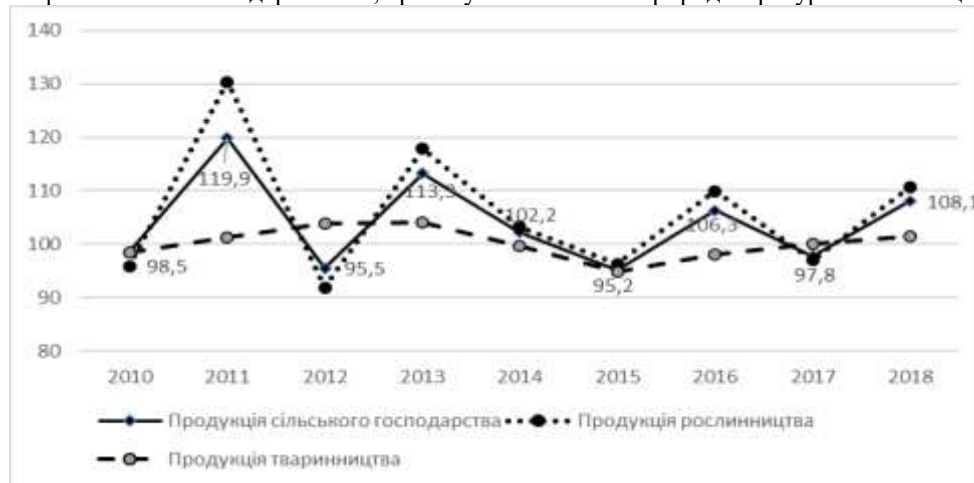

Рис.1. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2010-2018 роках, у % до попереднього року*

*Джерело: побудовано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики України

Дослідження розвитку аграрного сектора у розрізі регіонів України здійснено на основі використання методу кластерного аналізу. З використанням кластерного аналізу проведено групування регіонів України за конкретними показниками розвитку рослинництва і тваринництва. Класифіковано області України в залежності від рівня розвитку аграрного сектора використовуючи метод k-середніх використовуючи Евклідову відстань між двома спостереженнями, що дозволило поділити області на 6 кластерів. Проведені дослідження підтверджують перш за все наявність різного природно-ресурсного потенціалу, соціально-економічних, географічних та культурних особливостей функціонування аграрного сектору, які й формують дисбаланси у його розвитку. У цьому контексті пріоритетними напрямками для сприяння розвитку аграрного сектора на рівні регіонів України повинна стати насамперед дієва інституційно-аналітична база, яка б чітко визначала особливості кожного регіону, можливості його розвитку у контексті формування та реалізації відповідних регіональних стратегій і програм з чіткою інституційно-управлінською структурою [2-3]. За допомогою SWOT-аналізу функціонування аграрного сектору в Україні ідентифіковано проблеми його розвитку та можливості на які має орієнтуватись сучасна державна політика у сфері інституційно-аналітичного забезпечення (табл.1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз аграрного сектору в Україні*

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне розташування в центрі Європи на перетині основних логістичних вузлів 2. Клімат (велика частина території України розташована в кліматичних зонах, що сприяють веденню с/г з мінімальними ризиками отримання збитків від різних стихійних лих) 3. Ґрунти (українські с/г землі — це чорноземи з найбільшим вмістом гумусу у світі) 4. Культура і знання (аграрії активно навчаються у колег з усього світу) 5. Дешева оренда землі (в Україні — 41 євро/га, для порівняння в Литві — 81, у Чехії — 96, у Франції — 202) 6. Найвища маржинальність серед усіх країн світу — 30-150% (за оцінками експертів «Латифундист Медіа») 7. Відсутність регулювання 8. Дешева робоча сила (середня офіційна зарплата в с/г в Україні — \$277, у Польщі — \$1 680, в Угорщині — \$1 114, у Словаччині — \$1 319) 9. Бізнес через своїх лобістів із галузевих асоціацій представлений в уряді (експортна рада, Рада інвесторів України, різні міжвідомчі групи і комітети при міністерствах тощо) 10. Ландшафт ідеально підходить для великого товарного землеробства 11. Активне використання всіма гравцями (великими, середніми і дрібними) передових світових технологій у своєму виробництві 12. ТОПові позиції України на світовому ринку (сьогодні Україна - один зі світових лідерів за низкою товарних позицій) 13. Висока частка експорту в економіці 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність вільного ринку землі (як однієї з ключових умов для залучення інвестицій) 2. Низький рівень переробки (частка агропродукції з високою доданою вартістю в загальному обсязі с/г виробництва становить незначну частину — близько 5-7%) 3. Низька ефективність (на усіх ланцюжках бізнесу) 4. Низька продуктивність (\$4 тис. у с/г на одного зайнятого. Для порівняння: у Польщі — \$8 тис., у Німеччині, Франції — \$54 тис., у Нідерландах — \$79 тис.) 5. Слабка самоорганізація ринку (середній і малий бізнес не беруть активної участі в профорганізації для політичного лобювання своїх інтересів) 6. Відсутність джерел фінансування сектору (дорогі кредити), недофінансування сектору 7. Відсутність довгострокової Стратегії розвитку сектору (як частини загальної Економічної стратегії країни) 8. Домінування окремих великих гравців на ринку 9. Відсутність ефективного законодавчого регулювання 10. Непрозорий механізм держпідтримки галузі 11. Погіршення якості чорнозему (близько 20% українських чорноземів деградували за 28 років через непродуману політику оброблення ґрунту і неконтрольоване висення добрив, що призвело до збитків — до 10-15 млрд грн) 12. У низці господарств збереглася «культура колгоспу»: низький рівень фінансової грамотності, старі технології, відсутність процесу модернізації об'єктів 13. Велика частка неефективних державних підприємств. 14. Дефіцит кваліфікованих кадрів у регіонах 15. Відсутність профільних R&D-центрів 16. Основне ціноутворення на зерно відбувається не в Україні
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вихід на нові ринки з новою продукцією (наприклад, коноплі, льон, лляні тканини, халяльне м'ясо, хамон українського виробництва, козячі сири, органічний мед, органічна курятина тощо) 2. Цифровізація с/г (AgTech), блокчейт-технології 3. Залучення інвестицій у сектор 4. Підвищення продуктивності та врожайності 5. Створення профільних R&D-центрів в Україні (новий посадковий матеріал, нові технології, нові добрива) 6. Підтримка з боку міжнародних фінансових організацій та з боку держави 7. Створення в Україні Причорноморського центру біржової торгівлі агропродукцією 8. Створення в Україні євразійського логістичного та виробничого хабу агропродукції 9. Перетворення України на світовий органічний хаб 10. Зростання експорту і, як наслідок, валютних надходжень у країну 11. Формування моделі «20-40-40» (за розміром господарств 20% — великий агробізнес, 40% — середній, 40% — малий) 12. Можливість формувати галузь (обрати унікальний «український» шлях інноваційного розвитку) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прорахунки у відкритті ринку землі (відсутність обмежень для категорій покупців, формування ціни, захисних механізмів від спекулятивного перепродажу землі) 2. Війна, політична та економічна кризи в Україні 3. Відтік кадрів 4. Прорахунки в регулюванні галузі 5. Погіршення якості земель 6. Втрата вартості землі через розвиток альтернативного виробництва (гідропоніка тощо) 7. Подальше падіння маржинальності 8. Деградація сектору 9. Втрата частини потенціалу врожайності через деградацію ґрунтів, яка є наслідком інтенсивного виробництва 10. Рейдерство, «сірий» ринок зерна, високий рівень обороту готівки, шахрайські схеми, контрафактна продукція, тиск із боку силових структур

*Джерело: складено автором на основі власних досліджень та з використанням офіційних даних Українського інституту майбутнього

Нейтралізація виявлених негативних явищ, які характерні для сучасного аграрного сектору України відповідно до реалізації пріоритетів державної аграрної політики вимагає формування ефективного інституційного та інформаційно-аналітичного базису для проведення своєчасного та достовірного оцінювання розвитку аграрного сектору в Україні. Автором запропоновано науково-методичний підхід до інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектору на основі використання інструментарію методу головних компонент, який дозволяє усувати надмірний суб'єктивізм у процесі визначення вагових коефіцієнтів за індикаторами, які характеризують соціально-економічний розвиток, екологічну стійкість та продовольчу безпеку України. Інформаційною базою для оцінювання розвитку аграрного сектора стали 34 індикатори у розрізі всіх областей України за 2011-2018 роки.

Для оцінювання еластичності зв'язків інституційно-аналітичного забезпечення з розвитком аграрного сектору в Україні проведено аналіз динаміки інтегрального показника результативності інституційно-аналітичного забезпечення економіки України за той же період на основі використання потужного математично-статистичного апарату, використовуючи такі індикатори: кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб; інтегральний регіональний індекс людського розвитку; капітальні інвестиції

на одну особу, тис. грн; частка наявного доходу населення у ВВП, %; продуктивність праці зайнятого населення, тис. грн/особу; очікувана тривалість життя при народженні, років; коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів; частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %. Важливим вбачається дослідження динамічної взаємозалежності рівня інституційно-аналітичного забезпечення та розвитку аграрного сектора України шляхом зіставлення значень їх інтегральних показників за 2011-2018 роки (рис. 2).

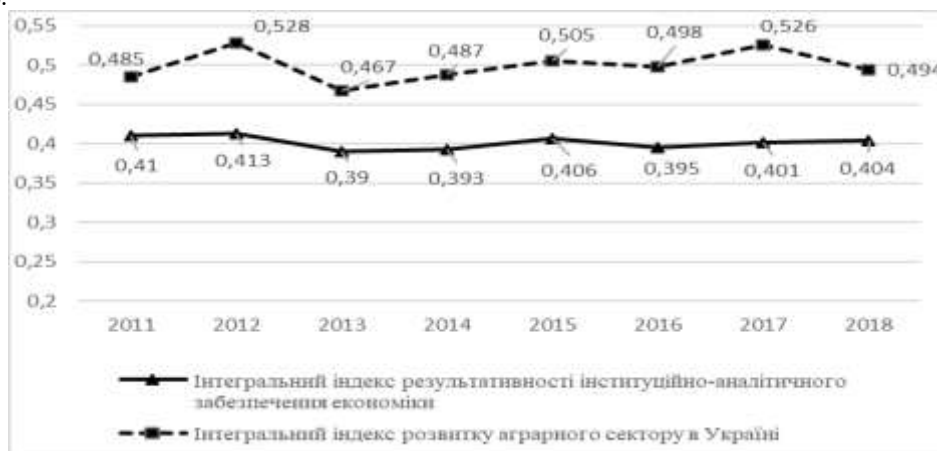

Рис.2. Графічна інтерпретація динаміки значення інтегральних індексів інституційно-аналітичного забезпечення та розвитку аграрного сектора України у 2011-2018 роках*

*Джерело: розраховано автором

Для визначення взаємозв'язку показників розвитку аграрного сектора та його інституційно-аналітичного забезпечення використано інструментарій багатofакторного регресійного моделювання, у якому рівень інституційно-аналітичного забезпечення виступає залежною змінною. Для цього проведено вибірку із 1540 спостережень, у якій незалежними змінними є економічні показники функціонування аграрного сектора України у регіональному розрізі за 2011-2018 роки (табл. 2).

Результати проведеного інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектора в Україні показують, що у 2018 році значення інтегрального показника дорівнювало 0,494. У 2018 році найвищий рівень розвитку аграрного сектора спостерігався у Вінницькій області (0,636), відповідно у дванадцяти регіонах значення показника було значно вищим, у порівнянні із загальнодержавним. За результатами регресійного моделювання інституційно-аналітичного забезпечення визначено, що на розвиток аграрного сектора в Україні позитивний вплив мають такі показники як: рівень співвідношення середньої заробітної плати у сільському господарстві до рівня в економіці (0,334), розмір капітальних інвестицій в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), рівень урожайності зернових та зернобобових культур (0,227).

Таблиця 2

Інформація про аналітичну значущість результатів проведеного регресійного аналізу впливу інституційно-аналітичного забезпечення на розвиток аграрного сектора у 2011-2018 роках

Аналізовані чинники	Характеристики статистико-аналітичної істотності результатів аналізу					
	Beta	Std.Err.of Beta	B	Std.Err.of B	t	p-level
Вільний член			0,45	0,062	7,20	0,000
Частка валової доданої вартості аграрного сектора у валовій доданій вартості регіонів України, %	-0,51179	0,10815	0,007242	0,0015	-4,73	0,000
Розмір капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у розрізі регіонів України, тис. грн	0,28257	0,09418	0,000475	0,001	3,00	0,003
Обсяги виробництва валової сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу за регіонами України, грн	0,05515	0,10901	0,002077	0,0041	0,51	0,613
Рівень забезпеченості енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь у розрізі регіонів України, кВт	-0,00225	0,06653	-0,000003	0,0001	-0,03	0,972
Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах у розрізі регіонів України, грн	-0,25224	0,10667	-0,000384	0,0002	-2,36	0,019
Урожайність зернових і зернобобових культур у розрізі регіонів України, ц/га	0,22738	0,10474	0,002109	0,0009	2,17	0,031
Середньорічний удій молока від однієї корови у розрізі регіонів України, кг	0,10615	0,08656	0,000018	0,00001	1,22	0,221

Джерело: розраховано автором

Отже, виклики, які постають сьогодні перед аграрним сектором України, потребують інноваційних підходів до формування державної аграрної політики у сфері інституційно-аналітичного забезпечення. Адже сучасний стан та виявлені тенденції функціонування аграрного сектору свідчать про зниження результативності діючої моделі його розвитку. Потребує модернізації державна аграрна політика, яка повинна сприяти впровадженню сучасних інформаційно-аналітичних технологій та інституційного базису для забезпечення виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції, збалансування галузевої структури аграрного сектору, сприяння розширенню експортних можливостей та активне використання політики протекціонізму тощо. У свою чергу, усі представлені заходи необхідно реалізувати з урахуванням соціально-економічних інтересів всіх стейкхолдерів аграрного сектору України [4-7].

Висновки. Ідентифіковано, що не зважаючи на наявність позитивних тенденцій до зростання економічних показників аграрного сектору в Україні, нарощування обсягів й підвищення ефективності аграрного виробництва, поточний стан інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору України не відповідають його наявному природно-ресурсному потенціалу. Існуючі диспропорції у розвитку галузей аграрного сектору та їх територіальній специфіці спонукало до використання методу кластерного аналізу з метою групування регіонів України за ключовими показниками виробництва продукції рослинництва та тваринництва. Це слугувало основою для формування зваженої державної політики у сфері інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору, яка враховує галузеву спеціалізацію та регіональні особливості. У результаті проведення інтегрального оцінювання рівня розвитку аграрного сектору України та його інституційно-аналітичного забезпечення ідентифіковані залежності між показниками соціально-економічного розвитку, екологічної стійкості галузей аграрного сектору та прудовольчої безпеки. Результати проведення інтегрального оцінювання свідчать про зростання рівня розвитку аграрного сектору в Україні. Визначено фактори, які мають високий рівень впливу на розвиток аграрного сектору в Україні: рівень співвідношення середньої заробітної плати у сільському господарстві до середнього рівня в національній економіці (0,334), розмір капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), розмір урожайності зернових та зернобобових культур (0,227). На цій основі обґрунтована необхідність удосконалення державної політики у сфері формування інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні враховуючи соціально-економічні інтереси стейкхолдерів аграрного сектору.

Література

1. Щуревич Л.М. Інноваційні перспективи в розвитку сільського господарства в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. №10. С. 101-105.
2. Манойленко О.В. Управління інноваційними процесами: формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. С. 139–158.
3. Никифоров А. Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія / А. Є. Никифоров. К.: КНЕУ, 2010. 420с.
4. Shestakovska T. FinTech business and prospects of its development in the context of legalizing the cryptocurrency in Ukraine. The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. 5. pp. 77-89.
5. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку сільського господарства економіки України та роль науки в її становленні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2011. № 2. С. 200-208.
6. Стратегія розвитку сільського господарства економіки на період до 2020 року. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
7. Концепція Державної цільової програми розвитку сільського господарства економіки на період до 2022 року: проект. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16822>

References

1. Shchurevych, L.M. (2018), "Innovative perspectives in the development of the agrarian sector in Ukraine", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 10, pp.101-105.
2. Manojlenko, O.V. (2013), Upravlinnia innovatsijnymy protsesamy: formuvannia metodychnoho pidkhdodu do podolannia bar'ieriv rozvytku [Management procedures: development of a methodological approach to recharging bars], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.
3. Nykyforov, A.Ye. (2010), Innovatsijna diial'nist': teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia [Innovative activity: theory and practice of public administration], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Shestakovska T. FinTech business and prospects of its development in the context of legalizing the cryptocurrency in Ukraine. The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. 5. pp. 77-89.
5. Sabluk, P.T. (2011), "Innovative model of development of the agrarian sector of Ukraine's economy and the role of science in its formation", Problemy innovatsijno investytsijnoho rozvytku, vol. 2, pp. 200-208.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-r> (Accessed 27 July 2018).
7. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2019), "The Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector for the Period until 2022: Project", available at: <http://minagro.gov.ua/node/16822> (Accessed 27 July 2018).

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-5

ГАМОВА О. В.

Запорізький національний університет

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ ТА НАПРЯМКИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

У статті визначено, що передумовою забезпечення ефективного управління конкурентоспроможністю підприємств є застосування різних методів, інструментарію, що вплине на кінцевий результат. Проте, під час використання інструментарію управління слід враховувати галузь діяльності, результати фінансово-господарської діяльності, виробничі потужності, рівень конкурентоспроможності, сформовані конкурентні переваги. Запропоновано науково-методичні засади вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Визначено, що застосування науково-методичних засад дозволить здійснити вибір або розробити систему, механізм управління конкурентоспроможністю підприємств, розробити і прийняти ефективні управлінські рішення. В рамках даного інструментарію управління передбачено визначення витратності, переваг впровадження системи і механізму управління конкурентоспроможністю, потреби їх використання, що вплине на розвиток конкурентного потенціалу та формування конкурентних переваг. Результатом застосування науково-методичних засад на підприємствах машинобудування є формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, що сприятиме визначенню структури системи і механізму управління, потреби їх використання та вплине на загальний рівень конкурентоспроможності підприємств.

Ключові слова: управління конкурентоспроможністю, управління, інструментарій управління, механізм і система управління, підприємства машинобудування.

GAMOVA O.

Zaporizhia National University

METHODICAL BASES OF MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISES OF MECHANICAL ENGINEERING AND DIRECTIONS OF ITS INCREASE

The article determines that the prerequisite for ensuring effective management of the competitiveness of enterprises is the use of various methods, tools that will affect the end result. However, when using management tools should take into account the industry, the results of financial and economic activities, production capacity, the level of competitiveness, the formed competitive advantages. Scientific and methodical bases of a choice and formation of tools of management of competitiveness of the enterprises of mechanical engineering are offered. It is determined that the application of scientific and methodological principles will allow to make a choice or develop a system, a mechanism for managing the competitiveness of enterprises, to develop and make effective management decisions. This management tool provides for the definition of cost, the benefits of implementing a system and mechanism for managing competitiveness, the need for their use, which will affect the development of competitive potential and the formation of competitive advantages. The theoretical significance of scientific and methodological principles is to offer a sequence of selection or formation of tools for competitiveness management, development of the system and management mechanism, the possibility of their implementation. Scientific and methodological principles are of practical importance, because the selected or formed tools of competitiveness management can be used in the activities of machine-building enterprises, which allows them to be further implemented, to achieve strategic goals. It is established that the scientific and methodological principles contain a set of interconnected, interdependent stages, which allows to form the appropriate tools and implement them in the enterprise. The result of the application of scientific and methodological principles in mechanical engineering enterprises is the formation of tools for competitiveness management, which will help determine the structure of the system and management mechanism, the need for their use and affect the overall level of competitiveness of enterprises.

Keywords: competitiveness management, management, management tools, management mechanism and system, machine-building enterprises.

Постановка проблеми. За умови постійної змінності чинників внутрішнього і зовнішнього середовища спостерігається погіршення ефективності функціонування підприємств машинобудування. Зокрема, відбувається зниження показників фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності, прибутковості, а також конкурентоспроможності. Зниження рівня конкурентоспроможності є свідченням втрати конкурентних позицій на ринку, погіршення якості продукції, загострення рівня конкурентної боротьби, відсутності ефективних способів її підвищення. Передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності є управління нею, що потребує відповідного інструментарію, методів та дозволить розвинути конкурентний потенціал, сформувати конкурентні переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження способів підвищення конкурентоспроможності підприємств досліджувало чимало вчених, а саме: Баран Р.Я., Романчукевич М.Й. [1], Гросул В.А., Зубков С.О. [2], Красноручський О.О., Зайцев Ю.О. [3], Опанасюк Ю.І. [4], Рябик Г.Є., Яворська О.Б. [5], Скриньковський Р., Шпак О., Процюк Т., Нога І. [6], Черкас В.В. [7], Шпилик С.В. [8], Штимер Л.Т. [9], Ярмач М.Р., Довгопола Ю.С. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість дослідників аналізували та формували систему, механізм управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, етапи здійснення управління. Проте, в літературі немає єдиного підходу до розробки послідовності вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, зазначення його теоретичного і практичного значення.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розробці послідовності вибору або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, уточнення специфіки його використання, визначення теоретичного, практичного значення, переваг для підприємств машинобудування.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі використовують систему та механізм управління конкурентоспроможністю, запропоновано етапи їх реалізації і застосування, а також наведено етапи здійснення управління конкурентоспроможністю підприємств. Проте, відсутній підхід до розробки послідовності вибору, формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, уточнення його теоретичного і практичного значення для підприємств машинобудування.

Тому на підставі доробок науковців щодо формування системи та механізму управління конкурентоспроможністю удосконалено науково-методичні засади вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування.

При розробці науково-методичних засад вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування слід дотримуватися таких вимог: чітко встановлений проміжок часу протягом якого здійснюється вибір та формування інструментарію управління; врахування характеристики стану підприємства, тобто показників господарської діяльності; оперативність прийняття рішень при виборі та формуванні інструментарію управління; стратегічний характер вибору та формування інструментарію управління; якість та ефективність; дотримання гнучкості щодо формування інструментарію управління та врахування динамічності ринкового середовища, що вплине на виконання завдань; забезпечення відповідності та узгодженості завдань інструментарію управління; адаптивність, тобто можливість пристосування до чинників зовнішнього середовища; цілеспрямованість, тобто чіткість формування цілей та можливість їх досягнення, забезпечення єдності цілей; злагодженість роботи та взаємодія етапів вибору і формування інструментарію управління; ефективність та оптимальність, тобто забезпечення вибору і формування найкращого інструментарію управління в залежності від потреб підприємства, що вплине на досягнення бажаного результату.

Слід констатувати, що науково-методичні засади вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування містять комплекс взаємопов'язаних, взаємозалежних етапів, що дозволяє сформувати відповідний інструментарій та впровадити їх на підприємстві. На цих етапах здійснюються дії по вибору та формуванню інструментарію управління, що наведено на рис. 1.

Більш детально розглянемо характеристику кожного етапу науково-методичних засад вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування.

Етап 1. Визначення чинників впливу на ефективність функціонування підприємств машинобудування. Дослідження та аналіз чинників впливу доцільно проводити на початку здійснення вибору або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю. Це дозволить всебічно проаналізувати вплив чинників на ефективність функціонування; визначити які з них можна корегувати, тобто зменшити негативний вплив; встановити перелік чинників, які слід врахувати в подальшій діяльності та внести зміни в прийняття управлінських рішень, процес управління підприємством.

Етап 2. Оцінка ефективності функціонування та рівня конкурентоспроможності підприємства машинобудування. Ми вважаємо, що правильність вибору або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств залежить від становища, в якому воно знаходиться. Тому слід проаналізувати показники фінансової, інвестиційної, виробничої, збутової, маркетингової діяльності, рівень конкурентоспроможності продукції, підприємства, зробити відповідні висновки. Проведений аналіз сприятиме визначенню проблем на підприємстві машинобудування у відповідній сфері діяльності.

Етап 3. Встановлення проблем у роботі підприємства машинобудування. За результатами етапу оцінки ефективності функціонування та рівня конкурентоспроможності підприємства можна визначити причини, які обумовили погіршення показників діяльності та відповідні проблеми.

Етап 4. Оцінка потреби в інструментарії управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Інформація етапу встановлення проблем у роботі підприємства машинобудування нами враховується для підтвердження потреби у використанні інструментарію управління конкурентоспроможністю. Виявлення проблем в конкурентоспроможності підприємства, управлінні конкурентоспроможністю є підтвердженням доцільності використання інструментарію управління конкурентоспроможністю. Проте, якщо підприємство функціонує ефективно, спостерігається зростання показників діяльності, рівня конкурентоспроможності, то відсутня потреба у застосуванні інструментарію управління конкурентоспроможністю. Однак, більшість підприємств машинобудування має погіршення фінансового стану і тому існує нагальна потреба у виборі чи формуванні інструментарію управління конкурентоспроможністю.

Етап 5. Оцінка витрат на вибір або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств. Вважаємо, що обов'язково потрібно планувати та розраховувати витрати за двома напрямками: перший напрям – витрати на вибір та використання системи і механізму управління конкурентоспроможністю; другий напрям – витрати на формування та подальше впровадження системи і механізму управління конкурентоспроможністю. Розрахунок даних витрат дозволить визначити

загальну вартість формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, скоротити зайві витрати та спланувати очікувану віддачу від його застосування. Зокрема, ці витрати повинні включати оплату праці фахівців, які будуть здійснювати впровадження та подальше використання системи і механізму управління конкурентоспроможністю, його корегувати, контролювати, а також витрати на мотивацію праці працівників (премія, заохочення).

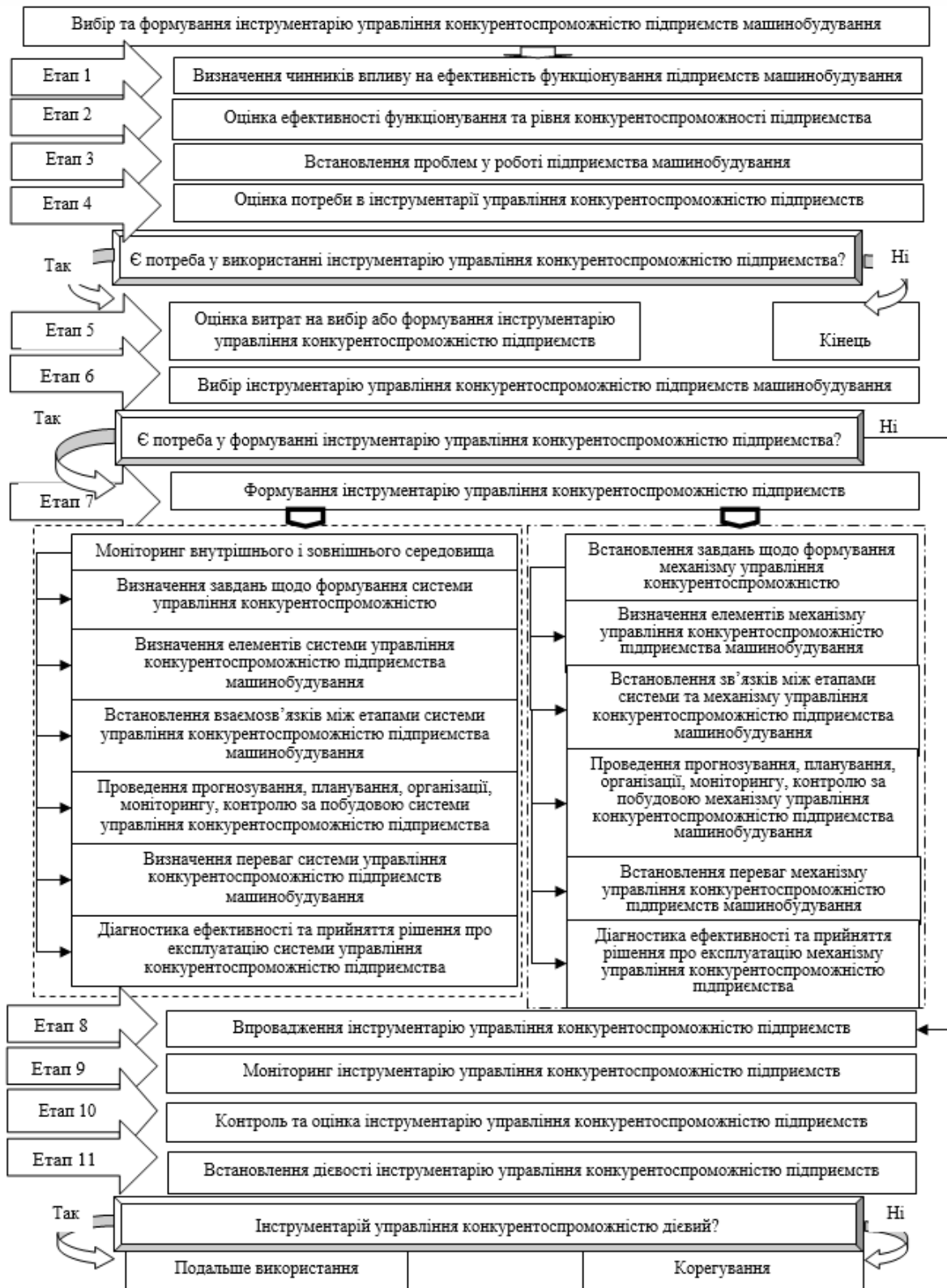

Рис. 1. Алгоритм вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування
Примітка: розроблено автором.

Етап 6. Вибір інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Під інструментарієм управління нами розглянуто систему і механізм управління конкурентоспроможністю

підприємств та їх використання дозволить покращити процес управління конкурентоспроможністю, підвищити його рівень, своєчасно корегувати розроблені управлінські рішення, вносити зміни в процес управління відповідно до отриманої інформації в довгостроковому періоді. Якщо подібний інструментарій управління вже є на підприємстві, то приймається рішення щодо його аналізу, тобто дослідження особливостей, складових елементів, визначення недоліків, коригування і подальшого впровадження. Відсутність подібного інструментарію управління на підприємстві є підставою щодо його формування, що дозволить підвищити ефективність процесу управління конкурентоспроможністю. Обравши інструментарій управління конкурентоспроможністю відбувається перехід до його впровадження на підприємстві машинобудування.

Етап 7. Формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Вважаємо, що формування інструментарію управління потрібно розглянути за двома напрямками, тобто формування системи та окремо механізму управління конкурентоспроможністю. Система і механізм управління конкурентоспроможністю взаємопов'язані між собою. При цьому механізм управління конкурентоспроможністю є залежним від системи управління, тобто є його складовою. Призначення системи управління конкурентоспроможністю полягає в аналізі зовнішніх, внутрішніх чинників, визначенні мети, цілей управління конкурентоспроможністю, встановленні рівня конкурентоспроможності та вона включає керуючу підсистему, що забезпечить здійснення управління конкурентоспроможністю. Роль механізму управління конкурентоспроможністю заключається у визначенні видів ресурсного забезпечення, принципів, функцій, методів здійснення управління конкурентоспроможністю та дотримання яких забезпечить злагодженість роботи системи управління. Також механізм управління конкурентоспроможністю повинен містити керовану підсистему через яку встановлюється взаємозв'язок із системою управління. Розглянемо детальніше процес формування системи і відповідно механізму управління конкурентоспроможністю.

Сьомий етап поділяється на два підетапи та одним з них є формування системи управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Другий підетап – це формування механізму управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, більш детальніше його розглянемо.

Етап 8. Впровадження інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Розроблені система та механізм управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування надалі впроваджуються у роботу обраного підприємства. Вважаємо, що використання даного інструментарію управління на підприємстві повинно здійснюватися безперервно, що вплине на якість, ефективність, результати від процесу управління конкурентоспроможністю. Якщо інструментарій управління конкурентоспроможністю наявний, то також відбувається його подальше впровадження. Застосування інструментарію управління конкурентоспроможністю матиме вплив не лише на показники конкурентоспроможності, але й на ефективність функціонування підприємства.

Етап 9. Моніторинг інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. На нашу думку обов'язково слід здійснювати моніторинг, тобто спостереження за використанням інструментарію управління конкурентоспроможністю, що дозволить виявити перші ознаки неправильного застосування, порушення, похибки, встановити причини та вжити заходів до їх усунення. Завдяки цьому інструментарій управління конкурентоспроможністю матиме не лише теоретичне, але практичне значення. При цьому використання інструментарію управління конкурентоспроможністю буде менш дієвим за умови відсутності його моніторингу, тобто не дасть змогу досліджувати та спостерігати за результатами його застосування на підприємстві.

Етап 10. Контроль та оцінка інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Контроль інструментарію управління конкурентоспроможністю передбачає перевірку правильності вибору та формування системи і механізму управління, визначених етапів науково-методичних засад для виявлення невиконаних завдань на певних етапах, причин такої ситуації, недоліків, помилок, розробки та прийняття рішень щодо їх виправлення. Метою оцінки інструментарію управління є визначення його ефективності для обраних підприємств машинобудування, тобто аналіз результатів від управління конкурентоспроможністю, показників функціонування, синергійного ефекту та розробка стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності. Без здійснення даного етапу неможливо визначити ефективність та значимість інструментарію управління конкурентоспроможністю, а без визначення бажаних результатів не можна говорити про досягнутий рівень управління конкурентоспроможністю.

Етап 11. Встановлення дієвості інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Результати оцінки інструментарію управління конкурентоспроможністю враховуються при визначенні його дієвості. Встановлення дієвості інструментарію управління конкурентоспроможністю дозволяє обрати один із варіантів: перший варіант – відбувається зростання зазначених вище показників, що свідчить про дієвість системи і механізму управління, необхідність подальшого їх використання та потребу у визначенні стратегічних цілей, розробці нових напрямів підвищення конкурентоспроможності; другий варіант – відбувається скорочення відповідних показників, тобто існують проблеми з використанням системи і механізму управління та слід вжити заходів до їх корегування, тобто для визначення причин, похибок неефективності та їх усунення. Даний етап також відіграє вагомe значення, оскільки визначається

доцільність подальшого використання системи і механізму управління конкурентоспроможністю, його корегування.

Можна узагальнити, що на підприємствах машинобудування існує потреба у формуванні та впровадженні інструментарію управління конкурентоспроможністю для створення умов щодо її зростання. Проведене дослідження дало змогу охарактеризувати набір етапів щодо здійснення вибору або формування системи і механізму управління конкурентоспроможністю і в подальшому їх використати для уточнення елементів інструментарію управління.

Висновки. Таким чином, важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємств відіграє використання системи і механізму управління. Задля успішного використання системи і механізму управління було визначено етапи їх вибору або формування, що стане передумовою успішного функціонування підприємств машинобудування, дозволить обрати стратегічні напрями розвитку. Отже, в результаті застосування науково-методичних засад було сформовано інструментарій управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, тобто системи і механізму управління, що дало змогу визначити структуру системи і механізму управління, встановити потребу у їх використанні, теоретичне і практичне значення.

Література

1. Баран Р.Я., Романчукевич М.Й. Інструментарій забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2012. Вип. 8 (2). С. 116-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2012_8%282%29_20.
2. Гросул В.А., Зубков С.О. Методичний інструментарій оцінки конкурентоспроможності бізнес-моделі торговельного підприємства. Бізнес Інформ. 2017. № 10. С. 252-258. URL: https://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2017&abstract=2017_10_0&lang=ua&stqa=38.
3. Красноурецький О.О., Зайцев Ю.О. Адаптаційний інструментарій управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Український журнал прикладної економіки. 2016. Том 1, № 1. С. 100-113. URL: <http://ujae.wunu.edu.ua/index.php/ujae/article/view/5>.
4. Опанасюк Ю.І. Інструментарій управління конкурентоспроможністю підприємства. Ефективна економіка. 2013. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2099>.
5. Рябик Г.Є., Яворська О.Б. Стратегія управління конкурентоздатністю підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 24. С. 61-66. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6948&i=9>.
6. Скриньковський Р., Шпак О., Процюк Т., Нога І. Формування інструментарію для графічної оцінки конкурентоспроможності підприємства (Formation of the Toolkit for Graphical Assessment of Enterprise Competitiveness). Траекторія Науки. 2018. vol. 4, no. 1. P. 1014-1021. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=609006>.
7. Черкас В.В. Основи управління конкурентоспроможністю потенціалу підприємства та методи її забезпечення. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 9 (2). С. 71-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_9%282%29_17.
8. Шпилик С.В. Управлінський інструментарій оцінювання ефективності впровадження конкурентної стратегії як механізму підвищення конкурентоспроможності підприємства. Галицький економічний вісник. 2017. Том 53, № 2. С. 89-102. URL: <http://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/?art=25>.
9. Штимер Л.Т. Методичний інструментарій стратегічного аналізу потенціалу підприємств. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2012. № 3 (19). С. 136-139. URL: <http://old.bumib.edu.ua/visnyk/3192012/metodichnyy-instrumentariy-strategichnogo-analizu-potencialu-pidpriemstv>.
10. Ярмак М.Р., Довгопола Ю.С. Розвиток інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємства на основі бенчмаркінгу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 23 (2). С. 18-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_23%282%29_6.

References

1. Baran R.Ya., Romanchukovich M.Y. (2012). Instrumentarii zabezpechennia konkurentospromozhnosti vitchyznianskykh pidpriemstv na zovnishnikh rynkakh [Tools for ensuring the competitiveness of domestic enterprises in foreign markets]. Actual problems of economic development of the region, Issue. 8 (2), pp. 116-125. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2012_8%282%29_20.
2. Grosul V.A., Zubkov S.O. (2017). Metodichnyi instrumentarii otsinky konkurentospromozhnosti biznes-modeli torhovelnoho pidpriemstva [Methodical tools for assessing the competitiveness of the business model of a commercial enterprise]. Business Inform, № 10, pp. 252-258. Retrieved from: https://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2017&abstract=2017_10_0&lang=en&stqa=38.
3. Krasnorutsky O.O., Zaitsev Y.O. (2016). Adaptatsiyni instrumentarii upravlinnia konkurentospromozhnosti u hranykh pidpriemstv [Adaptive tools for managing the competitiveness of agricultural enterprises]. Ukrainian Journal of Applied Economics, Volume 1, № 1, pp. 100-113. Retrieved from: <http://ujae.wunu.edu.ua/index.php/ujae/article/view/5>.
4. Opanasyuk Y.I. (2013). Instrumentarii upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Tools for managing the competitiveness of the enterprise]. Efficient economy, № 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2099>.
5. Ryabik G.E., Yavorska O.B. (2019). Stratehiia upravlinnia konkurentozdatnistiu pidpriemstva [Strategy for managing the competitiveness of the enterprise]. Investments: practice and experience, № 24, pp. 61-66. Retrieved from: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6948&i=9>.

-
6. Skrynkovsky R., Shpak O., Protsyuk T., Noga I. (2018). Formuvannia instrumentariiu dlia hrafichnoi otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Formation of the Toolkit for Graphical Assessment of Enterprise Competitiveness]. *Trajectory of Science*, vol. 4, no. 1, pp. 1014-1021. Retrieved from: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=609006>.
 7. Cherkasy V.V. (2016). Osnovy upravlinnia konkurentospromozhnistiu potentsialu pidpriemstva ta metody yii zabezpechennia [Fundamentals of managing the competitiveness of enterprise potential and methods of its provision]. *Black Sea Economic Studies*, Vol. 9 (2), pp. 71-74. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_9%282%29__17.
 8. Shpylyk S.V. (2017). Upravlinskyi instrumentarii otsiniuvannia efektyvnosti vprovadzhennia konkurentnoi stratehii yak mekhanizmu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Management tools for evaluating the effectiveness of the implementation of competitive strategy as a mechanism for improving the competitiveness of the enterprise]. *Galician Economic Bulletin*, Volume 53, № 2, pp. 89-102. Retrieved from: <http://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/?art=25>.
 9. Shtymer L.T. (2012). Metodichnyi instrumentarii stratehichnogo analizu potentsialu pidpriemstv [Methodical tools of strategic analysis of enterprise potential]. *Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, № 3 (19), pp. 136-139. Retrieved from: <http://old.bumib.edu.ua/visnyk/3192012/metodichnyi-instrumentariy-strategichnogo-analizu-potencialu-pidpriemstv>.
 10. Yarmak M.R., Dovgopol Y.S. (2017). Rozvytok instrumentariiu upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva na osnovi benchmarkinhu [Development of tools for managing the competitiveness of the enterprise on the basis of benchmarking]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, Issue. 23 (2), pp. 18-23. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_23%282%29__6.

Надійшла / Paper received : 09.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 334

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-6

ФІЛІПОВА Н. В.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

В статті аналізуються етапи реформування системи охорони здоров'я в Україні. Розглянуто систему охорони здоров'я Семашка, її основні переваги та недоліки. Досліджено етапи проведення реформи системи охорони здоров'я відповідно до Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020, а також основні результати її виконання.

Ключові слова: система охорони здоров'я, реформа, аналіз

FILIPOVA N.

Chernihiv Polytechnic National University

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN UKRAINE

The article analyzes the stages of the health care system reforming in Ukraine. The health care system is based on the fundamental classical rules of management science, like any system that needs improvement. Semashko's health care system, its main advantages and disadvantages are considered, the necessity of reform is confirmed. The stages of health care reform in accordance with the National Strategy for Health Care Reform in Ukraine for the period 2015 - 2020, as well as the main results of its implementation are studied. The main principles on which the health care system should be based are: availability of a guaranteed package of services, adherence to quality and professionalism, mutual respect between patients and healthcare professionals, accountability to patients and communities, price-quality ratio, cooperation of economic sectors. To achieve these goals, a number of tasks were formed: creating conditions for joint responsibility for the health of citizens; ensuring free choice of service providers; creating more transparent working conditions and greater accountability in the field of health care; providing support, including financial, to vulnerable groups. The main authority in the system of central executive authorities, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of health care is the Ministry of Health. Since April 2020, the Program of Medical Guarantees for Specialized Care has been working, work with the National Health Service of Ukraine (NHSU) has begun, the number of signed declarations has increased, and salaries for employees have been increased. In general, there is a positive trend in health care reform, but there are some shortcomings: insufficient attention is paid to specialized and emergency medical care, funding for eHealth remains insufficient, there is no full coverage of health care facilities with medical information systems.

Keywords: health care system, reform, analysis

Постановка проблеми. У сьогоденних умовах розвитку суспільства формування ринкових відносин у сфері охорони здоров'я вимагає виваженої державної політики. Неодмінною умовою для розвитку розвиненого ринку медичних послуг є дотримання принципу «жорсткого хребта» стосовно негативних діянь ринку на гуманітарне середовище в цілому та, зокрема, систему охорони здоров'я [1,2].

Необхідно зазначити, що державне регулювання системи охорони здоров'я посиляється на вимоги Конституції України, Основи законодавства про охорону здоров'я та інших законодавчих актів. В той же час забезпечення функціонування охорони здоров'я спирається на державне фінансування соціально-економічних, оздоровчо-профілактичних та медико-санітарних програм. Таким чином держава утворює умови доступності та ефективності медичного обслуговування.

Система охорони здоров'я ґрунтується на фундаментальних класичних правилах управлінської науки, як і будь-яка система, що потребує вдосконалення. Щоб дослідити питання вдосконалення державного регулювання управління системою охорони здоров'я необхідно розглянути співвідношення системності в її організації. Підґрунтя законодавства України про охорону здоров'я розглядає як «систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвиток фізіологічних та психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали питання розвитку та функціонування системи охорони здоров'я можна виділити наступних: Бобров О.Е. [5], Лехан В.М., Крячкова Л.В., Заярський М.І. [9], Коломієць О.О [10], Пашков В.М. та інші. Система охорони здоров'я привертає підвищену зацікавленість у науковців, виділено етапи розвитку СОЗ, проведені комплексні дослідження, які дозволили виявити ряд недоліків, запропоновано підходи до вирішення проблем, проте тема залишається актуальною і потребує подальшого аналізу.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, залишається відкритим питання реформування системи охорони здоров'я в Україні, виявленні основних недоліків на сучасному етапі її реалізації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз розвитку та сучасного стану системи охорони здоров'я в Україні, провести аналіз основних результатів проведення реформи.

Виклад основного матеріалу. Ще не так давно система охорони здоров'я ґрунтувалась на радянській моделі охорони здоров'я – системі Семашка. Це була досить потужна система, яку використовували в країнах Радянського союзу, а також на Кубі. Основні її переваги та недоліки наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки системи охорони здоров'я Семашка

Система охорони здоров'я Семашка	
Переваги	Недоліки
Базувалась на передових ідеях та досвіді	Критичне недофінансування
Рівні права на отримання медичних послуг, незалежно від статусу та достатку людини	Низька заробітна плата фахівців, велике навантаження, що в свою чергу сприяло втраті престижності професії
Впровадження нових знань, надання якісних медичних послуг, що сприяло підвищенню тривалості життя населення та зменшення дитячої смертності	Недостатня кількість обладнання, ефективних діючих лікарських засобів тощо
Витримувала чисельну кількість прийомів, на відміну від західних країн	З'явилась оплата лікарям «у кишеню»
	Відсутність вибору лікаря через територіальний принцип

*Джерело: складено на основі [4,5]

Бачимо, що виникла обґрунтована необхідність проведення реформи системи охорони здоров'я в Україні. Згідно Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років [6], основні принципи на яких має базуватися система охорони здоров'я це: доступність гарантованого пакету послуг, дотримання якості та професіоналізму, взаємоповага пацієнтів та медичних працівників, підзвітність пацієнтам та громадам, співвідношення ціна-якість, співпраця секторів економіки.

Для досягнення поставлених цілей було сформовано ряд задач [6]:

1. Створення умов для солідарної відповідальності за здоров'я громадян;
2. Забезпечення вільного вибору постачальників послуг;
3. Створення прозоріших умов роботи та більшої підзвітності у галузі охорони здоров'я;
4. Надання підтримки, у тому числі фінансової, незахищеним групам населення.

Також згідно стратегії реформування [6], для кращого впровадження реформи, було обрано напрями надання послуг, фінансування СОЗ, управління та інші важливі сфери СОЗ (рис.1).

На сьогодні маємо такий стан системи охорони здоров'я. Основним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який убезпечує формування та реалізовує державну політику у сфері охорони здоров'я та захисту населення від інфекційних соціально небезпечних захворювань, попередження та профілактики неінфекційних недугів, забезпечує формування та втілює державну політику у різних сферах (епідеміологічний нагляд, розвиток медичних послуг, технічне регулювання медичних виробів, забезпечення населення лікарськими засобами, розвиток кадрового потенціалу) є Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) [7].

Відповідно до положення про Міністерство охорони здоров'я України діяльність МОЗ керується Кабінетом Міністрів України, діяльність спрямована на регулювання, розвиток, забезпечення якісними медичними послугами населення тощо [7]. На рисунку наведено основні завдання та цілі МОЗ.

З квітня 2020 року вже працює Програма медичних гарантій на спеціалізовану допомогу, розпочато роботу з Національною службою здоров'я України (НСЗУ), зросла чисельність підписаних декларацій, підвищено заробітну плату працівникам, детальніше див. таблицю 2 [8].

Таблиця 2

Основні результати реформування системи охорони здоров'я

Напрямок	Зміни
Медичні послуги, медичні гарантії	За програмою медичних гарантій, станом на вересень 2020 року надано 3096 послуг на виплачену суму 51,6 млрд. грн. (13,3 млрд. грн. – заклади первинної ланки, 29,7 млрд. грн. – заклади, які надають вторинну допомогу, 3,7 млрд. грн. – екстрена допомога, 4,9 млрд. грн. – допомога хворим або з підозрою на COVID-19. Діє програма реімбурсації лікарських засобів “Доступні ліки”, 264 найменування пацієнти отримують безоплатно або з незначною доплатою.
Декларації та заклади охорони здоров'я	30 млн. 610 тис. укладених декларацій Укладено договори з надавачами медичних послуг 1682 (комунальні заклади – 1102, приватні – 206, лікарі ФОП – 374), станом на кінець вересня 2020 року
Заробітна плата та кадри	Підвищено заробітну плату лікарям на 70%, на 50% - медичним сестрам, на 25% - молодшим медичним сестрам Врегульовано питання відшкодування витрат на оплату праці інтернам
Цифрові технології	Працює електронна система охорони здоров'я eHealth, яка дає можливість покращити контроль за фінансами, отримати більш якісну статистику, зменшити адміністративне навантаження на працівників

*Джерело: складено на основі [8]

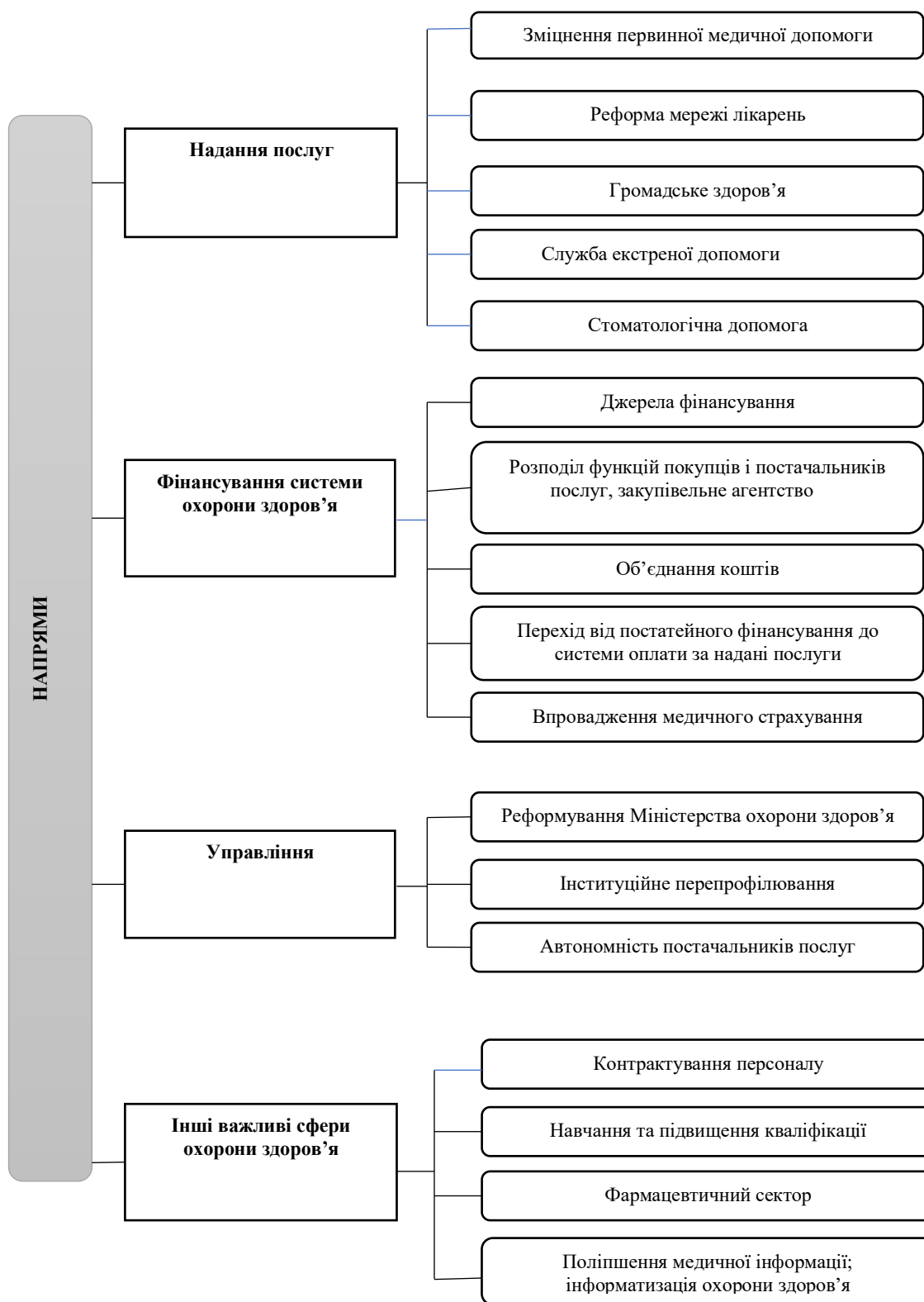

Рис. 1. Напрями для впровадження реформи

Рис.2. Функціонування МОЗ

Висновок. З вищерозглянутого матеріалу, можемо зробити висновок, що спостерігається позитивна тенденція реформування системи охорони здоров'я, проте слід виділити такі недоліки: недостатню увагу приділено спеціалізованій та екстреній медичній допомозі, фінансування електронної системи охорони здоров'я залишається недостатнім, відсутнє повне покриття закладів охорони здоров'я країни медичними інформаційними системами. Для усунення названих недоліків необхідно переглянути систему фінансування системи охорони здоров'я, в тому числі удосконалити тарифну сітку на надання та оплату послуг згідно з реальними витратами (розробка гібридної моделі фінансування з залученням страхових компаній), проводити постійне інформування та роз'яснення кроків реформи медичним працівникам.

Література

1. Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору, укладеного у рамках ДПП : Постанова Кабінету Міністрів України № 81 від 9 лютого 2011 р. [Електронний ресурс] // Офіц. вісн. України :– Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>. – Назва з екрану.
2. Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України № 621 від 26 квітня 2003 р. [Електронний ресурс] // Офіц. вісн. України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>. – Назва з екрану
3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19. – Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Система Семашко [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%BE, <http://www.mif-ua.com/archive/article/5101>.

5. Бобров О.Е. Система Семашко. Пережиток прошлого или система нереализованных возможностей? [Електронний ресурс] / Бобров О.Е. // Газета «Новости медицины и фармации» 8(242) 2008
Режим доступу : http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5101
6. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf>
7. ПОЛОЖЕННЯ про Міністерство охорони здоров'я України – Режим доступу : <https://moz.gov.ua/polozhennja-pro-ministriv>
8. Медична реформа / Урядовий портал // – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>
9. Лехан В.М. Аналіз реформ охорони здоров'я в Україні: від здобуття незалежності до сучасності / В.М. Лехан, Л.В. Крячкова, М.І. Заярський // УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ. 2018. № 4 (52), С. 5-11.
10. Коломієць О. О. Система охорони здоров'я в Україні: недоліки організації та ризики реформування. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2018. № 15. С. 18-27
11. Пашков В.М. Правове забезпечення реформування сфери охорони здоров'я. Український медичний часопис. Актуальні питання медичної практики. 2017. № 2. С. 1—6. URL: <https://www.umj.com.ua/article/107586/pravove-zabezpechennya-reformuvannya-sferi-ohoroni-zdorov-ya>

References

1. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia pryvatnym partnerom derzhavnomu partneru informatsii pro vykonannia dohovoru, ukladenoho u ramkakh DPP : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 81 vid 9 liutoho 2011 r. [Elektronnyi resurs] // Ofits. visn. Ukrainy : – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/ua/>. – Nazva z ekranu.
2. Pro rozroblennia prohnoznykh i prohramnykh dokumentiv ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku ta skladannia proektu derzhavnoho biudzhetu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 621 vid 26 kvitnia 2003 r. [Elektronnyi resurs] // Ofits. visn. Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/>. – Nazva z ekranu
3. Zakon Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia» // (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 4, st.19. – Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Systema Semashko [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%BE, <http://www.mif-ua.com/archive/article/5101>.
5. Bobrov O.E. Systema Semashko. Perezhytok proshlogo yly systema nerealyzovannykh vozmozhnosti? [Elektronnyi resurs] / Bobrov O.E. // Hazeta «Novosti medytyny y farmatsyy» 8(242) 2008 Rezhym dostupu : http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5101
6. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini na period 2015 – 2020 rokiv / [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf>
7. POLOZhENNia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy – Rezhym dostupu : <https://moz.gov.ua/polozhennja-pro-ministriv>
8. Medychna reforma / Uriadovyi portal // – Rezhym dostupu : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>
9. Lekhan V.M. Analiz reform okhorony zdorovia v Ukraini: vid zdobuttia nezalezhnosti do suchasnosti / V.M. Lekhan, L.V. Kriachkova, M.I. Zaiarskyi // UKRAINA. ZDOROVIA NATsII. 2018. № 4 (52), S. 5-11.
10. Kolomiets O. O. Systema okhorony zdorovia v Ukraini: nedoliky orhanizatsii ta ryzyky reformuvannia. Ekonomichni visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». 2018. № 15. S. 18-27
11. Pashkov V.M. Pravove zabezpechennia reformuvannia sfery okhorony zdorovia. Ukrainskiy medychnyi chasopys. Aktualni pytannia medychnoi praktyky. 2017. № 2. S. 1—6. URL: <https://www.umj.com.ua/article/107586/pravove-zabezpechennya-reformuvannya-sferi-ohoroni-zdorov-ya>

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.138:658.7

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-7

КОВАЛЬЧУК С. В., ФРАНЧУК Л. В.
Хмельницький національний університет

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВПЛИВ COVID-19 НА ФОРМАЛЬНУ, НЕФОРМАЛЬНУ ТА ДУАЛЬНУ ОСВІТУ

В статті узагальнено існуючі тенденції у сфері вищої освіти, основні тенденції і спрямування її розвитку під впливом COVID-19, а саме: здійснення освітнього процесу у віддаленому доступі; дистанціювання; застосування сучасних цифрових технологій і платформ для навчання; зміна спрямованості дуальної освіти тощо. Охарактеризовані основні методи і моделі, які можуть застосовуватися для здійснення освітнього процесу, визначені недоліки і переваги існуючих методів. Виявлені особливості здійснення освітнього процесу в українських закладах вищої освіти для різних рівнів підготовки здобувачів.

Ключові слова: вища освіта; освітні послуги, формальна освіта; неформальна освіта; дуальна освіта, рівні вищої освіти; менеджмент вищої освіти; маркетинг вищої освіти.

KOVALCHUK S., FRANCHUK L.
Khmelnitsky National University

CURRENT TRENDS IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: THE IMPACT OF COVID-19 ON FORMAL, NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION

The processes taking place in Ukraine and around the world under the influence of the pandemic caused by COVID-19 have consequences in the field of higher education. It can be argued that educational activities, especially in relation to formal and dual education, have undergone significant impact and some transformational changes under the influence of the pandemic. These changes have both positive consequences for the wider use of modern digital technologies and learning platforms, and negative consequences for distancing and conducting classes on-line.

Thus, under conditions of full and partial quarantine, a new paradigm has been formed in the field of higher education, which includes signs and trends in the economy and society as a whole, caused by the general turbulence of processes, on the one hand, and modern features caused by distancing under the influence of COVID. -19.

The article generalizes the characteristics of the synergistic effect of marketing and logistic support of enterprises and the definition of this concept on the basis of systematization of the properties of the effect of the synergy of marketing-logistic systems. The main methods and models that can be used to evaluate the synergy effect are described, deficiencies and advantages of existing methods are identified. The features of the application of methods and models of assessment in calculating the synergy effect of marketing and logistics providing of companies are revealed.

Key words: marketing-logistic support, synergy, effect, estimation, methods and models, enterprise

Постановка проблеми. Процеси, які відбуваються в Україні і світі під впливом пандемії, спричиненої COVID-19, мають свої наслідки і у сфері вищої освіти. Можна стверджувати, що освітянська діяльність, особливо щодо формальної і дуальної освіти зазнала значного впливу і певних трансформаційних змін під впливом пандемії. Ці зміни мають як позитивні наслідки щодо більш широкого застосування сучасних цифрових технологій та платформ для навчання, так і негативні щодо дистанціювання і проведення занять в режимі on-line.

А отже, за умов повного та часткового карантину сформувалася нова парадигма у сфері вищої освіти, яка містить в собі ознаки та тенденції розвитку економіки та суспільства в цілому, спричинені загальною турбулентністю процесів, з одного боку, і сучасні риси, породжені проблемами дистанціювання під впливом COVID-19.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розвитку вищої освіти висвітлювали у своїх публікаціях такі українські науковці, як: А. Павленко, А. Федорченко, М. Окландер, Н. Савицька, Н. Чухрай, Т. Решетнікова, І. Лилик та інші. Здебільшого у своїх працях вони звертали увагу на формальну та традиційну освіту. Дехто з науковців більше уваги приділяв питанням маркетингової освіти. Проте сучасні тенденції потребують переосмислення базових процесів підготовки здобувачів вищої освіти в Україні.

Постановка цілей. Метою написання статті є визначення напрямів впливу COVID-19 на формальну, неформальну та дуальну освіту України та ідентифікування сучасних трендів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Згідно аналізу останніх публікацій та апробації наукових досліджень на конференціях та симпозиумах можна сформулювати основні тенденції та напрями розвитку вищої освіти, які сформувалися у період до COVID-19.

Зупинимось на основних трендах, що сформувалися у сфері вищої освіти до карантинного періоду:

1. Відбулася ідентифікація формальної освіти як головної повсякденної активності особистості. Формальна освіта здебільшого базується на сучасних наукових тенденціях та практиках. Посилюється необхідність вивчення іноземних мов і актуальних публікацій за напрямом освіти. Актуальна інформація продукується і дуже швидко розповсюджується не лише через спеціалізовані видання, але і на форумах та у блогах.

2. Здійснюється використання сучасних технологій навчання в освітньому процесі. Лекції базуються на інноваційних технологіях і включають в себе кейс-стаді, елементи тренінгів та гейміфікацію.

3. На зміну традиційному підходу у навчанні приходять проєктний та проблемно-орієнтований. Цей тренд продиктований тим, що у заклади вищої освіти приходять вмотивовані здобувачі, які свідомо обирають освітню програму і є орієнтованими на результат у вигляді подальшого фахового кар'єрного зростання.

4. У здобувачів вищої освіти формується ідеологія навчання впродовж життя, бо сучасний ринок характеризується значною релевантністю та багатоаспектністю змін, а отже для того, щоб фахівець був затребуваним і конкурентоспроможним, він має володіти найсучаснішими знаннями у своїй сфері. Саме тому навчання впродовж життя є не лише актуальним, але і необхідним.

5. Закладаються підвалини для дуальної освіти, як здобуття знань у продовж практичної підготовки на робочих місцях під керівництвом фахівців-практиків. А отже втілюється вектор формування освітньої програми підготовки здобувачів з урахуванням потреб стейкхолдерів (здобувачів та роботодавців).

6. Отримання освітньої послуги стає більш індивідуалізованим та комфортним для здобувачів вищої освіти. Формується індивідуальна траєкторія навчання, у тому числі, з використанням дистанційних технологій. Саме цей тренд став сполучною ланкою для підвищення ефективності освітнього процесу впродовж карантину.

Поряд із визначеними трендами, які мають місце і у сучасному освітньому просторі, маємо зазначити формування й інших тенденцій, спричинених умовами пандемії. Зважаючи на те, що карантин вніс свої корективи у суспільне життя, при формуванні нових векторів у вищій освіті, маємо послугоуватися цими змінами. Тим більше, що за останніми соціологічними дослідженнями маємо стійкий прогноз стосовно того, що навіть після виходу з карантину трансформаційні зміни триватимуть за такими напрямками:

1. Відбудеться збільшення соціальної дистанції порівняно з докарантинним періодом, що буде потребувати внесення певних змін в організацію бізнес-процесів підприємств та установ, а отже підготовки кадрів, що володіють відповідними навичками (особливо soft-skill).

2. Процеси і процедури будуть вибудовуватися з врахуванням соціального дистанціювання, а отже ширше будуть використовуватися засоби діджиталізації та інтернет-спілкування, що потребуватиме додаткових навичок від персоналу установ, а також відповідного програмного та технічного забезпечення їх діяльності.

3. Процеси подальшого дистанціювання істотно вплинуть на ринки нерухомості, споживчі ринки, громадського харчування, туристичні тощо. Вже набувають розповсюдження on-line подорожі, відвідування музеїв, виставок і навіть вистав тощо. На зміну відвідуванню ресторанів та кав'ярень, магазинів та ринків приходять технології швидкої доставки, що значною мірою вплине на розвиток логістичної інфраструктури.

4. Важливим фактором можна вважати те, що приблизно 30% населення свідомо обирають роботу у віддаленому доступі, тобто в офісі після зняття карантинних обмежень повертатися не збирається. Відтак, свідоме дистанціювання потребує формування додаткових платформ для навчання таких працівників.

5. Відбудуватиметься скорочення «непродуктивних витрат» більшої частини працездатного населення: віддалена робота набуде популярності, бо дозволить істотно економити на транспортних витратах, витратах часу, витратах на діловий одяг та інших логістичних витратах.

6. Дистанціювання спричинює необхідність і швидкість розвитку та запровадження нових технологій (дрони, таксі на дистанційному керуванні, робототехніка, Інтернет, соцмережі тощо).

7. Виникнуть і будуть користуватися попитом бізнес-моделі щодо керування дистанційними сервісами та управлінням людьми, які працюють дистанційно (CRM-системи). Як свідчить досвід, такі технології дозволяють значно оптимізувати час на виконання стандартних операцій, запровадити самоменеджмент та посилити контроль за виконавчою дисципліною.

8. Відбудуться сервісні трансформації на користь збільшення сегменту бюджетних-субститутів для біднішого прошарку населення (у тому числі, в освіті): доставка готової їжі, дистанційне навчання, продуктивні замовлення тощо.

Відповідно, можна визначити риси успішного бізнесу, який не згорнув свою діяльність за умов карантину. Саме на представників такого бізнесу має орієнтуватися освітній процес у сучасних умовах. При визначенні рис успішного бізнесу спираємося на результати досліджень TNS Ukraine - Kantar TNS, проведеними за перше півріччя 2020 року. Згідно проведеним дослідженням, успішним залишився той бізнес, ведення якого здійснювалося на засадах:

1). урахування змін на стратегічних засадах без паніки, тобто за використання гнучкого адаптування до змін, вчасного реагування на виклики і загрози зовнішнього середовища;

2) максимального пристосування і адаптування існуючої бізнес-моделі до роботи в удаленому доступі, організації робочих місць співробітників «на дому»;

3) дотримання вимог щодо скорочення фінансування неактуальних капітальних проєктів та спрямування коштів на створення віртуальних офісів і підприємств;

4) формування портфелю організаційно-соціальних проєктів з упорядкування компанії з урахуванням соціального дистанціювання;

- 5) оптимізування витрат згідно положень управлінського обліку;
- 6) регулярного перегляду системи матеріального і морального стимулювання;
- 7) застосування маркетингового стратегічного планування та проєктного менеджменту.

Також дослідницькі компанії визначили можливості, які можуть стати актуальними для успішного ведення бізнесу під час пандемії. Так, 85% опитаних представників бізнесу зазначили, що вбачають перспективи у збільшенні інвестицій в електронну комерцію та розвиток нових каналів розподілу через зміни споживацьких уподобань під час карантину. 81% респондентів підтвердили свої наміри стосовно прискорення цифрової трансформації компанії. 67% респондентів зазначили, що бачать перспективи розвитку власного бізнесу в розробці продукту, який базується на задоволенні потреби споживачів у підтриманні (збереженні) здоров'я та особистої безпеки. 62% проанкетованих висловилися за розвиток нових маркетингових можливостей, у тому числі, «домашній маркетинг», тобто створення споживачу максимально комфортних домашніх умов існування.

За умов затяжної пандемії пересічні громадяни також мають пройти процес адаптування, який полягає у тому, що їм доведеться:

1. Звикати до віддаленої роботи.
2. Пристосовуватися до віддаленого управління та віддаленого контролю.
3. Вдосконалювати навички віддаленої роботи та навчання (у тому числі, неформальна та інформальна освіта).
4. Налаштовувати побут, комунікації, співіснування в рамках домогосподарств в умовах нових реалій.
5. Шукати та застосовувати субститути для фізичної активності та комунікацій.
6. Не замикатися, працювати з психологічною підтримкою.
7. Організувати вдома віддалені робочі місця та місця для навчання.
8. Використовувати нові технології та оновлювати техніку для обміну інформацією та віддалених комунікацій.

У цьому громадянам має посприяти робота соціальних інститутів, у тому числі і закладів освіти.

Поряд із цим відбуваються трансформаційні зміни і у сфері освіти:

- формальна освіта стала неможливою через карантин. Ця ситуація скоріше за все збережеться і у першому семестрі нового навчального року;
- втрата або часткова втрата комунікацій зі студентською аудиторією, особливо стосовно зворотного зв'язку і обміну думками;
- традиційний підхід стає неможливим через віддаленість здобувачів вищої освіти (частина студентства на час карантинних заходів позбавлена можливості проживати в гуртожитках і знаходиться за місцем реєстрації батьків);
- формується індивідуальна траєкторія навчання за рахунок максимально-повного застосування дистанційних технологій, а отже здобувачі та викладачі послуговуються одними джерелами інформації, що потребує їх більш ретельного підбору та аналізу;
- ідеологія навчання впродовж життя стає невід'ємним елементом освітнього процесу.

Висновки. На основі вищевикладеного матеріалу можна стверджувати, що досвід роботи в період пандемії надав можливість викладачам:

- 1) краще зрозуміти потреби бізнесу щодо підготовки фахівців;
- 2) опанувати дистанційні технології навчання і визначити перспективи їх подальшого застосування в освітньому процесі;
- 3) більш вмотивовано контактувати зі студентами;
- 4) застосовувати в освітньому процесі новітні знання «з перших рук», залучаючи до проведення занять фахівців за відповідними напрямками;
- 5) неформального спілкування зі студентами, фахівцями, випускниками, потенційними роботодавцями;
- 6) формування професійного вектору підготовки фахівців за освітніми програмами;
- 7) створювати простір для дуальної освіти;
- 8) розвиватися і самовдосконалюватися.

Література

1. Бондаренко Є. Ю., Зміцнення конкурентних переваг в кризових умовах. Виклики та шляхи сприяння економічному розвитку України на тлі світових тенденцій. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції ХНУ. Харків, 2019. С. 194-196.
2. Биковська, І. В. К вопросу о формировании маркетингового бюджета. Маркетинг в России и за рубежом. 2001. № 6(26). – С. 46-52.
3. Горват, Д., Мітев, А., та Бауер, А. Перемога медіа-стратегій у часи економічної кризи. *Vezetéstudomány*,. Будапешт, 2014. С. 46-52.
4. Ковальчук С.В. Антикризовий маркетинг: інноваційний аспект. Маркетинг. Менеджмент. Інновації : монографія. ТОВ «Друкарський дім «Папірус». Суми. 2010. – С. 490-496

5. Кузик О. В. Стратегічне управління маркетинговими комунікаціями на сучасних підприємствах. Стратегія економічного розвитку України. № 34 Львів 2014р. с. 130-135.

References

1. Bondarenko EY, Strengthening competitive advantage in a crisis. Challenges and ways to promote Ukraine's economic development against the background of global trends. Collection of materials of the international scientific-practical conference of KhNU. Kharkiv, 2019. S. 194-196.
2. Bykovskaya, IV On the question of forming a marketing budget. Marketing in Russia and abroad. 2001. № 6 (26). - P. 46-52.
3. Horvat, D., Mitev, A., and Bauer, A. The victory of media strategies in times of economic crisis. Vezetéstudomány ., Budapest, 2014. pp. 46-52.
4. Kovalchuk SV Crisis marketing: an innovative aspect. Marketing. Management. Innovations: monograph. Papyrus Printing House LLC. Sumy. 2010. - P. 490-49.
5. Kuzyk OV Strategic management of marketing communications in modern enterprises. Strategy of economic development of Ukraine. № 34 Lviv 2014 with. 130-135.

Надійшла / Paper received : 12.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 656.07

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-8

СЕМЕНОВА С. М.

Київський національний торговельно-економічний університет

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ: СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ ПІДХІД З МЕТОЮ УПРАВЛІННЯ

Ризики є обов'язковим і незаперечним елементом діяльності підприємств в сучасних умовах. Велика кількість ризиків сприяє різноманітності підходів до їх класифікації. Систематизація видів і груп ризиків є важливим інструментом їхнього ефективного управління, тому що допомагає підібрати індивідуальні підходи до оцінювання, вимірювання, прогнозування та вибору заходів реагування. Неузгодженість думок і підходів, представлених в науковій літературі, досить абстрактний і узагальнений характер нормативної бази, вимагають систематизації підходів до класифікації ризиків. Метою статті є дослідження видів ризиків та формування універсальної узагальненої класифікації для потреб ефективного управління. Під час дослідження використовувалися такі наукові методи, як: аналіз та синтез (при описі властивостей ризиків), групування (при визначенні ознак класифікації ризиків), узагальнення (при формуванні універсальної класифікації і виборі ступеня агрегованості ризиків), формалізації (при визначенні критеріїв розмежування ризиків за ймовірністю), графічний (для представлення схеми класифікації ризиків підприємств). У статті визначено загальноекономічну універсальну класифікацію ризиків підприємств з метою ефективного управління ними. На основі систематизації наявних поглядів і підходів до класифікації ризиків запропоновано виділяти чотирнадцять найбільш значущих ознак класифікації ризиків підприємства: 1) за економічним змістом (операційні, ринкові, кредитні та бізнес-ризиків); 2) по відношенню до підприємства (внутрішні і зовнішні ризиків); 3) за часовим горизонтом (стратегічні і поточні ризиків); 4) за факторами виникнення (економічні, політичні, соціально-етнічні та екологічні ризиків); 5) залежно від характеру прояву у часі (постійні і тимчасові ризиків); 6) залежно від рівня втрат і серйозності наслідків (допустимі, критичні, катастрофічні ризиків); 7) залежно від комплексності (прості, складні або комплексні ризиків); 8) за джерелом або причиною (суб'єктивні та об'єктивні ризиків); 9) за рівнем обґрунтованості прийняття ризику (обґрунтовані і допустимі, авантюрні ризиків); 10) за рівнем передбачуваності і оцінки (повністю передбачувані (очікувані) та недостатньо (або складно) передбачувані); 11) за можливістю впливу на ризик (керовані і некеровані); 12) за ймовірністю настання (ризиків з високою та середньою ймовірністю, ризиків з низькою ймовірністю та невизначені); 13) за масштабом охоплення по відношенню до підприємства (мікроризиків (локальні) та макроризиків (глобальні)); 14) за видами можливих втрат (ризиків, пов'язані з ресурсами, та нематеріальні ризиків). Розподіл ризиків за видами з різним ступенем агрегування, важливістю, ознаками дозволяє краще визначати подальшу методику аналізу і оцінки, приймати рішення в межах стилю політики управління ризиками. Перспективами подальших досліджень є побудова індивідуальної класифікації ризиків на прикладі конкретного підприємства з урахуванням особливостей його діяльності.

Ключові слова: ризик, управління ризиками, класифікація ризиків, підприємство.

SEMENOVA S.

State University of Infrastructure and Technology

RISK CLASSIFICATION: A SYSTEMATICIZED MANAGEMENT APPROACH

Risks are a mandatory and indisputable element of business activity in modern conditions. A large number of risks contributes to a variety of approaches to their classification. Systematization of types and groups of risks is an important tool for their effective management, as it helps to select individual approaches to assessment, measurement, forecasting and selection of response measures. The inconsistency of opinions and approaches presented in the scientific literature, a rather abstract and generalized nature of the regulatory framework, require systematization of approaches to the classification of risks. The aim of the article is to study the types of risks and the formation of a universal generalized classification for the needs of effective management. The study used such scientific methods as: analysis and synthesis (in describing the properties of risks), grouping (in determining the characteristics of risk classification), generalization (in forming a universal classification and choosing the degree of aggregation of risks), formalization (in determining the criteria for distinguishing risks by probability), graphic (to represent the scheme of classification of risks of enterprises). The article defines the general economic universal classification of enterprise risks in order to effectively manage them. Based on the systematization of existing views and approaches to the classification of risks, it is proposed to identify the fourteen most significant features of the classification of enterprise risks: 1) by economic content (operational, market, credit and business risks); 2) in relation to the enterprise (internal and external risks); 3) over time (strategic and current risks); 4) by factors of occurrence (economic, political, socio-ethnic and environmental risks); 5) depending on the nature of the manifestation over time (permanent and temporary risks); 6) depending on the level of losses and the severity of the consequences (acceptable, critical, catastrophic risks); 7) depending on the complexity (simple, complex or complex risks); 8) by source or cause (subjective and objective risks); 9) the level of validity of risk acceptance (reasonable and acceptable, adventurous risks); 10) the level of predictability and assessment (fully predictable (expected) and insufficiently (or difficultly) predictable); 11) the possibility of influencing the risk (managed and unmanaged); 12) by probability of occurrence (risks with high and medium probability, risks with low probability and uncertain); 13) the scale of coverage in relation to the enterprise (micro-risks (local) and macro-risks (global)); 14) by types of possible losses (risks associated with resources and intangible risks). The distribution of risks by types with different degrees of aggregation, importance, characteristics allows to better determine the further methods of analysis and evaluation, to make decisions within the style of risk management policy. Prospects for further research are to build an individual classification of risks on the example of a particular enterprise, taking into account the peculiarities of its activities.

Key words: risk, risk management, risk classification, enterprise.

Постановка проблеми. У сучасних умовах управління ризиками приділяється значна увага з боку науковців і практиків. Розробляються рекомендації, стандарти, положення, нормативні документи, які мають на меті покращити та уніфікувати підходи до управління ризиками господарюючих суб'єктів.

Оновлений ДСТУ ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та настанови» (*Risk management – Guidelines*) [1] надає детальні відомості про оцінку ризиків, їх видів, описує переваги і недоліки методів, які можуть використовуватись в даному процесі. Також стандарт корисний для розуміння сутності ризиків і побудови ефективного процесу управління ними, для порівняння можливих варіантів та підходів до оцінки і реагування на ризики, виділення принципів управління й основних груп ризиків. Відповідно до ISO 31000:2018, метою управління ризиками є створення та захист цінності, прийняття рішень для встановлення та досягнення цілей і підвищення ефективності. Ефективне управління ризиками підприємства потребує повної і детальної інформації про всі види ризиків, їхні особливості та групування за спільними ознаками. Таку інформацію може забезпечити систематизована класифікація ризиків, що підкреслює актуальність даного напрямку досліджень.

Аналіз останніх публікацій. Підходи до класифікації ризиків висвітлюються у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: поглиблену класифікацію ризиків представляють К.І. Тарасова [2], С.М. Ілляшенко [3], розуміння сутності і концептуальних основ класифікації ризиків підприємства висвітлюють Х. Худат і Х. Рашиді [4], поділ ризиків на фінансово-економічні та соціальні визначає І.В. Чуприна [5], на спекулятивні та чисті – П.М. Коюда та О.П. Коюда [6], виділення загальних ризиків у складі транспортних, природних, екологічних, політичних, та підприємницьких ризиків у вигляді майнових, виробничих і торговельних пропонує А.А. Жигір [7]. У своїй праці Л.І. Ріщук виокремлює [8, с. 541] групи ризиків залежно від життєвого циклу, зокрема, з урахуванням особливостей діяльності суб'єктів малого підприємництва. Підходи до класифікації ризиків на залізничному транспорті з метою формування системи економічної безпеки його функціонування детально висвітлює А.В. Рачинська [9]. Ризики промислового підприємства відповідно до потреб управління О.О. Коць поділяє на техніко-виробничі, комерційні, фінансові та інші зовнішні ризики [10]. Класифікацію ризиків аграрних підприємств для цілей бухгалтерського обліку пропонує Н.А. Мазур [11]. Автори О.Б. Данченко, В.О. Занора розглядають класифікацію ризиків в межах проектного менеджменту, управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень [12]. Дж. М. Кейнс був одним з перших, хто запропонував класифікувати фінансові ризики та виділяти взаємозв'язок між ризиками і дохідністю [13]. Детальну класифікацію фінансових ризиків висвітлено в праці І.О. Бланка [14, с. 21-29]. При визначенні ознак класифікації ризиків необхідно також враховувати прояв системних ефектів, синергії та емерджентності [15]. В узагальненому розмінні класифікація ризиків передбачає їхній поділ і групування за суттєвими характеристиками, ймовірністю настання, з метою спостереження й моніторингу, прийняття рішень щодо ризиків та ефективного управління компанією загалом, забезпечення достатнього рівня захисту від можливих негативних подій чи наслідків [16]. Таким чином, питання класифікації ризиків підприємств для різних аспектів управління актуальні і досліджувані в сучасних умовах господарювання.

Невирішені частини дослідження. Ризики як багатопланова категорія потребують всебічного дослідження їх властивостей і проявів, що виражається через різноманітність підходів до класифікації. Систематизація видів і груп ризиків є важливим інструментом їхнього ефективного управління, оскільки допомагає підібрати індивідуальні підходи до оцінювання, вимірювання, прогнозування та вибору заходів реакції на ризик. Неузгодженість думок і підходів, представлених в науковій літературі, досить абстрактний і узагальнений характер нормативної бази, вимагають перегляду підходів до класифікації ризиків та її систематизації.

Мета статті полягає у характеристиці видів ризиків за різними ознаками та систематизації їхньої універсальної узагальноної класифікації для потреб ефективного управління.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Класифікація ризиків певною мірою відображає сутність поняття ризику, тобто ті різновиди, на які його можна поділити і виокремити. Згідно з ISO 31000:2018, ризики можуть виражатись через: джерело (так звані, фактори ризику), потенційні події (які теж можуть бути джерелом), наслідки (позитивні чи негативні) та вірогідність (з різним ступенем настання). Тобто кожна з цих категорій може визначати ризик. Зазвичай, ризик відображає вплив невизначеності на цілі, іноді розглядається як комбінація ймовірності настання шкоди та тяжкості цієї шкоди. Проте ISO 31000:2018 акцентує увагу саме на ефекті відхилення від очікуваного внаслідок впливу ризиків. При чому це може бути позитивним, негативним ефектом або тим і іншим одночасно, а також може вирішувати, створювати або приводити до можливостей та загроз в подальшому [1]. Якщо поглянути на визначення ризику в науковій літературі та ті види, які деталізовано за різними ознаками класифікації, то можна стверджувати, що ризики асоціюють саме з негативними подіями і наслідками.

Як зазначають автори О.Б. Данченко та В.О. Занора [12, с. 24], причинами негативних відхилень у проекті можуть бути тільки ті ризики, які мають потенціал негативно позначитися на цілях проекту, тому під терміном ризик вони розуміють «тільки негативні ризики, які зазвичай називають загрозами». Підтримуємо таке бачення та розглядаємо ризик як можливі втрати, несприятливі події, збитки і загрози, як певне поєднання ймовірності втрат і негативних наслідків та ступеня їх інтенсивності. Саме ефективне управління ризиками дозволяє приймати такі, рішення, які зможуть пом'якшити ризики, зменшити негативні прояви або досягнути бажаних позитивних результатів.

У своїх дослідженнях Х. Худат і Х. Рашиді [4] вказують на те, що основною метою класифікації ризиків є визначення найбільших ризиків і факторів, які потребують посиленої уваги з боку менеджерів.

Класифікація ризиків передбачає проведення економічного аналізу ризиків та їх причин шляхом групування подібних ризиків у відповідні класи. Основою запропонованої даними авторами класифікації є підхід до поділу ризиків на внутрішні і зовнішні, де останні є найменш контрольованими і передбачуваними. Наступною важливою ознакою, на думку авторів, є поділ ризиків на проектні, комерційні та технічні ризики. Крім того, виділяють ризики продуктивності і ризики втрат, а також залежно від середовища: ризики розробки, виробництва і реалізації. Класифікація ризиків в кожному окремому випадку має орієнтуватись на основний об'єкт дослідження та напрямок і вид діяльності, сферу, на яку впливатимуть управлінські рішення.

Дж. М. Кейнс [13] у визначенні ризиків виокремив поняття винагороди – тобто чим вищі очікувані прибутки, тим більший ризик пов'язаний з їх отриманням. Відповідно при здійсненні інвестицій Дж. М. Кейнсом було запропоновано виділяти [13]:

1) підприємницький ризик, пов'язаний з невизначеністю щодо отримання прибутків на вкладений капітал;

2) кредитний ризик щодо можливості неповернення кредиту або втрати платоспроможності для погашення кредитних зобов'язань та ухилення від повернення кредиту, що в свою чергу містить юридичний ризик;

3) ризик втрати вартості грошових коштів через інфляцію, зміни валютних курсів, що пов'язано з ринковими ризиками.

Найбільш повну класифікацію саме фінансових ризиків пропонує І.О. Бланк [14, с. 21-28], виділяючи наступні ознаки:

- за джерелами виникнення – ринкові (відсоткові, валютні, цінові) та специфічні (зниження фінансової стійкості, неплатоспроможності, кредитні, інвестиційні, інноваційні, депозитні, інші види ризиків);

- за об'єктом – ризик окремої операції, різних видів діяльності, фінансової діяльності підприємства в цілому;

- за сукупністю використовуваних інструментів – індивідуальні та портфельні фінансові ризики;

- за комплексністю – прості та складні фінансові ризики;

- за фінансовими наслідками – ризик тільки економічних втрат, ризик втраченої вигоди, ризик одночасних втрат і додаткових доходів;

- за характером прояву у часі – постійні і тимчасові ризики;

- за рівнем ймовірності – фінансові ризики з низьким, середнім, високим рівнем ймовірності, а також ті, ймовірність яких визначити неможливо;

- за рівнем фінансових втрат – допустимі, критичні та катастрофічні фінансові ризики;

- за можливостями поведінки – прогнозовані та не прогнозовані ризики;

- за можливістю страхування – ризики, які можна і які не можна застрахувати.

У своїй праці [12, с. 24] О.Б. Данченко та В.О. Занора підкреслюють, що на сьогодні у науці нараховують більше 40 різноманітних критеріїв класифікації ризиків та більше 220 видів ризиків, тому у літературі немає єдиного розуміння сутності даної категорії та загальноприйнятих підходів до класифікації.

У зарубіжній практиці ризики класифікують за рівнем передбачуваності, попередніми оцінками ймовірності настання ризикованих несприятливих подій, можливими збитками у вартісному вимірі. При цьому ризики поділяють на класи, які рекомендують формувати виходячи з індивідуальних особливостей діяльності і потреб, та час від часу їх переглядати, щоб залишатись актуальними відповідно до поточних вимог та змін [16].

На основі аналізу зарубіжного досвіду, автор Л.І. Рішук [8, с. 541] вказує на існування операційних, ринкових, кредитних та бізнес-ризиків. Досить поширений підхід до поділу ризиків підприємства в іноземних джерелах [4, 16]. При цьому, потребує уточнення розмежування операційних ризиків, які включають ризики основної діяльності в межах самого підприємства, внутрішніх процесів, та бізнес-ризиків, які пов'язані переважно з зовнішніми ризиками, залежністю від постачальників і партнерів, репутацією, брендом.

Отже, за економічним змістом розрізняють наступні види ризиків:

- операційний ризик (*operational risk*), який пов'язаний з недоліками, загрозами і проблемами функціонування самого підприємства;

- ринковий ризик (*market risk*), який формується під впливом таких ринкових показників, як: конкуренція, рівень цін, валютні курси, обмеження і правила присутності на ринку;

- бізнес-ризик (*business risk*), пов'язаний з бізнесом, діловими зв'язками з партнерами та контрагентами;

- кредитний ризик (*credit risk*), який виникає через можливість невиконання своїх фінансових зобов'язань, сплати боргу, відсотків за ним.

У своїй праці Л.І. Рішук пропонує виділяти наступні види ризиків, притаманні малому бізнесу залежно від етапів життєвого циклу організації [с. 544]. I Етап становлення, для якого характерні: ризик недовіри населення, непередбачених витрат, банкрутства, неправильного визначення цілей, маркетинговий, інформаційний, криміногенний ризики. II Етап зростання, для якого визначено: ризик з боку постачальників,

зміни кон'юнктури ринку, поглинання сильнішими конкурентами та технологічний ризик. III Етап стабільного розвитку, де є: ризик втрати репутації, впровадження нових продуктів і послуг, децентралізації. Проте даний поділ не достатньо вичерпний та досить умовний, оскільки ризики зміни кон'юнктури ринку та поглинання сильнішими конкурентами можуть бути також актуальними і для етапу становлення. Серед загальних ризиків, характерних всім етапам життєвого циклу Л.І. Ріщук виокремлює: ризики конкурентного середовища, неефективного управління, зміни законодавства, непрофесійності кадрів, форс-мажорних обставин, ціноутворення, втрати позицій на ринку, зниження якості, кредитний та інфляційний ризики.

Варто зазначити, що найбільше ризиків містить в собі саме ризик неефективного управління, його можна віднести до внутрішніх ризиків і назвати основним джерелом ризику, тому що успішне підприємство повинно бути готовим до всіх видів ризиків, мати надійну систему їх виявлення, вимірювання, методичку оцінки, передбачення та вибору відповідних заходів у відповідь.

За характером наслідків П.М. Коюда та О.П. Коюда [6, с. 208] пропонують виділяти спекулятивні або фінансові ризики, які залежать від купівельної спроможності, втратою вигоди, зниженням дохідності) та чисті або прості ризики (природні, політичні, транспортні, комерційні). Такий поділ досить узагальнений, оскільки ризики взаємопов'язані, як фактори, що їх спричиняють, так і наслідки, щодо яких приймаються рішення. Поряд з цим, слід погодитись з поділом ризиків за ознакою класифікації *по відношенню до підприємства* (або в залежності від підприємства) на:

- *зовнішні* – ризики, які безпосередньо не залежать від підприємства, проте впливають на нього, сюди можна віднести політичну нестабільність, економічну кризу, пандемії, тероризм, військові дії, зміни клімату та ризики, пов'язані з екологією, змінами законодавства, оподаткування, дії конкурентів, несприятливі зміни у світових тенденціях тощо;

- *внутрішні* – ризики, що залежать від підприємства, формуються всередині внутрішніх процесів підприємства і пов'язані з його активами (використанням всіх видів ресурсів), власним капіталом, зобов'язаннями, доходами, витратами, рухом грошових коштів, формуванням фінансових результатів, господарських операцій. Також внутрішні ризик називають найбільш релевантними, ними можна і потрібно ефективно управляти, передбачати, нейтралізувати або скеровувати у потрібне русло.

Досить дискусійним є виділення ретроспективних ризиків, оскільки ризик – це певне очікування подій, рішень і їх наслідків, ймовірностей, тобто ризик безпосередньо пов'язаний з теперішнім і майбутнім часом. В минулому часі доцільно говорити про результати подій, що відбулись, і наслідки прийнятих рішень та заходів. Аналогічно розмежування поточних і перспективних ризиків потребує уточнення, тому що одне переходить в інше. *За часовим горизонтом*, більш точно виокремлювати:

- *стратегічні* ризики, які пов'язані з виконанням запланованих цілей у довгостроковому періоді і впливають на глобальний вектор розвитку підприємства, є найбільш значущими і важливими;

- *поточні* ризики, які вимагають прийняття негайних рішень і реакцій по управлінню ризиками в режимі реального часу.

Чуприна І.В. визначає найважливіші види ризиків у вигляді виробничих, інвестиційних, інноваційних, фінансових та маркетингових [5, с. 193]. До складу виробничих ризиків автор відносить ризик зупинки виробництва, сезонність, неритмічність роботи, стихійні лиха, катастрофи, аварії (повені, засухи, землетруси, пожежі). Вважаємо, що в даному випадку техногенні ризики та стихійні лиха відносити до складу виробничих ризиків не доцільно, в них інша економічна сутність, причини виникнення, наслідки і заходи протидії та прогнозування. Інвестиційні ризики, на думку І.В.Чуприни, виявляються й аналізуються на етапах підготовки і реалізації проєктів. До фінансових ризиків належать: загроза банкрутства, недоотримання доходу, ризики від операцій з цінними паперами. У складі фінансових ризиків автор також виокремлює банківські ризики, пов'язані з банківськими операціями.

Також у підсумку І.В.Чуприна пропонує поділяти всю сукупність ризиків на дві групи [5]: 1) фінансово-економічні (зростання податків, втрата попиту, зниження цін та збільшення обсягів виробництва у конкурентів, неплатоспроможність споживачів, альтернативні продукти, дефіцит оборотних коштів, залежність від постачальників і відсутність альтернатив); 2) соціальні ризики (проблеми з набором кваліфікованих працівників, страйки, низький рівень заробітної плати, низька кваліфікація кадрів, соціальна інфраструктура, відношення місцевої влади).

За основними джерелами виникнення виділяють економічні та політичні ризики. Проте такий розподіл варто доповнити соціальними, культурно-етнічними, екологічними, військовими ризиками. Тому *за факторами виникнення* ризики доцільно поділяти на:

1) *економічні ризики* – спричинені економічними процесами в країні, регіоні, на підприємстві;

2) *політичні* – зумовлені нестабільністю в політичній сфері, значною невизначеністю стратегії розвитку країни, галузі, політичного курсу або зміни політичних сил, перерозподілу сфер впливу, сюди також можна віднести військові ризики та ризики, пов'язані з певними санкціями, обмеженнями;

3) *соціально-етнічні та екологічні ризики* – пов'язані з соціальними перетвореннями, суспільними і демографічними процесами, кваліфікацією, працездатністю, пандемією, етнічними конфліктами, тероризмом, ризиками зміни клімату та захисту довкілля. Люди виступають одночасно працівниками, створюючи додану вартість і конкурентні переваги підприємства, при цьому є споживачами продукції, послуг, визначають культурно-етнічні вподобання, сприйняття та попит в цілому. Екологічні ризики

набувають дедалі більшої ваги, їх формує соціум, тому дані ризики можна об'єднувати або виділяти в окрему групу.

Залежно від *характеру прояву в часі* виділяють:

- *постійні ризики* – ті, які присутні завжди протягом всього періоду функціонування підприємства, наприклад, операційні, валютні ризики, фінансові тощо, їх необхідно оцінювати і аналізувати весь час на безперервній основі;

- *тимчасові ризики* – ті, які виникають лише при здійсненні окремих операцій, на певних стадіях життєвого циклу, залежать від конкретного часу або періоду, наприклад, інноваційні ризики конкретного проєкту, сезонні, кризи, стихійні лиха чи ризики надзвичайних подій та ситуацій.

Залежно від прийнятності наслідків в науковій літературі виділяють допустимі, критичні та катастрофічні ризики [12, 14]. Пропонуємо назвати такий поділ *за рівнем втрат та серйозністю наслідків*, що відповідає поняттю ризик-апетиту, визначеного в ISO 31000:2018 [1], та доповнити перелік підвидів ризиків в межах даної класифікаційної ознаки наступними ризиками:

- *допустимий ризик* – той, що вважається прийнятним у разі настання, оскільки вигоди в цілому значно переважають можливі втрати, тобто за узагальненими показниками економічна діяльність є ефективною та доцільною;

- *критичний ризик* – той, який балансує між допустимим і катастрофічним, тобто це зона ризиків, які вимагають негайних рішень по їх врегулюванню, тому що загрожують серйозними втратами та наслідками;

- *катастрофічний* – ризик, що загрожує продовженню діяльності підприємства, може спричинити припинення окремих напрямів чи всього функціонування. Крім цього, сюди відносять ризики втрати життя чи здоров'я людей, живих організмів, ризик завдати серйозної шкоди екології, надзвичайні неприпустимі ситуації вкрай негативного характеру.

Слушне зауваження стосовно допустимого ризику пропонує К.І. Тарасова [2] про те, що допустимим є той ризик, «проявом якого можуть бути збитки, величина яких не перевищує запланованого прибутку». А критичний ризик – це той, що може спричинити втрату всього прибутку або частини капіталу підприємства. Вважаємо за доцільне уточнення визначення катастрофічного ризику, як такого, який має бути пов'язаний з можливим банкрутством підприємства та втратами незворотної дії, які можуть бути спричинені не тільки економічними факторами, а й екологічними аспектами, питаннями безпеки, охорони здоров'я тощо.

Залежно від *комплексності* ризику бувають:

- *прості* – ризики, що характеризуються неможливістю подальшого поділу на підвиди, наприклад, ризик інфляції [14, с.27], і вимагають індивідуального підходу;

- *складні (комплексні)* – ризики, які містять в собі взаємопов'язані підвиди і вимагають комплексного портфельного підходу до оцінки, аналізу і управління, наприклад, інноваційний ризик. Також в межах таких ризиків можуть проявлятися системні ефекти [15], що вимагає врахування у виборі відповідних управлінських рішень.

За причинами виникнення К.І. Тарасова вирізняє такі групи ризиків, як [2, с. 106]: а) суб'єктивний ризик, викликаний невизначеністю майбутнього; б) ризик через недостатність інформації, неможливість її повного, всебічного і достовірного отримання для прийняття ефективних рішень; в) ризик, викликаний особистим суб'єктивним сприйняттям тих осіб, які його аналізують і приймають рішення. Проте дана класифікація дуже близька до рівня невизначеності або очікуваності ризикових подій. Тому *за джерелом ризику (причиною виникнення)* необхідно виділяти:

- *суб'єктивні ризики*, пов'язані з діяльністю конкретної особи або групи осіб, працівників підприємства, їхньої кваліфікації, досвіду, знань і компетентностей;

- *об'єктивні ризики*, які виникають незалежно від дій суб'єкта, наприклад, економічні, кон'юнктурні та політичні зміни, природно-кліматичні явища, інформаційна невизначеність.

В практичній діяльності досить часто ці два види ризиків інтегруються і необхідно розглядати їх у взаємозв'язку.

За ступенем обґрунтованості прийняття ризику виділяють [3, с. 21-24]: а) обґрунтовані ризики – ті, які підприємство приймає, і їхній вплив на результати діяльності буде мінімальним; б) частково обґрунтовані ризики – приймаються або пропонуються до прийняття при очікуваній рівності результатів і вигод; 3) авантюрні – містять значну ймовірність втрат і невиконання поставлених цілей. Проте даний поділ досить умовний, тому що в будь-якому разі при прийнятті рішень очікується перевищення вигод над можливими негативними наслідками, при цьому розмежування обґрунтованих та частково обґрунтованих ризиків досить суб'єктивне, орієнтоване на прийняту політику управління ризиками: агресивну, консервативну чи помірковану. Тому пропонується класифікувати ризики *за рівнем обґрунтованості прийняття* ризику на:

- *обґрунтовані і допустимі ризики* – ті, які підприємство приймає, і їхній вплив на результати діяльності буде оптимальним, при цьому рівень ризику може бути різним, залежно від виду ризику та рівня очікуваної вигоди (так зване правило взаємозв'язку ризик-дохідність);

- *авантюрні ризики* – містять значну ймовірність втрат і невиконання поставлених цілей, можуть

бути виправданими лише в окремих випадках і рамках реалізації агресивної політики управління ризиками.

Ознака класифікації ризиків «обгрунтованість прийняття» є дуже важливою, оскільки пов'язана з вибором виду реакції на ризик і планом подальших дій.

За рівнем передбачуваності і оцінки виділяють наступні види ризиків [14]:

- повністю передбачувані (очікувані) ризики – сюди належать ризики, які пов'язані з циклічними процесами, технологічними перетвореннями, етапами діяльності, фазами життєвого циклу, тощо, вони є очікуваними і для таких ризиків властивий середній або високий рівень ймовірності й достатня точність оцінки;

- недостатньо (або складно) передбачувані ризики – ті, які важко оцінити і передбачити, проте вони можуть мати значний вплив на діяльність підприємства.

За можливістю впливу на ризик з точки зору управління ризиками виділяють:

- керовані ризики – щодо яких приймаються рішення щодо впливу на обсяг і масштаб дії ризику, заходи пом'якшення, перенаправлення, розподілення, уникнення або прийняття залежно від цілей;

- некеровані ризики – ті, які не піддаються управлінському впливу, спрямуванню, наприклад, військовий стан, пандемія, стихійні лиха.

Ризики тісно пов'язують з поняттям ймовірності настання та потенційними наслідками, які підприємство оцінює під час прийняття рішень. За ймовірністю настання ризики поділяють на:

- ризики з високою та середньою ймовірністю, при цьому середньою ймовірністю реалізації ризику вважається рівень коефіцієнта варіації в межах 10-25%, високою – понад 25% [14, с.28];

- ризики з низькою ймовірністю та невизначені – сюди належать ті ризики, у яких коефіцієнт варіації менше 10%, а також ризики, ймовірність яких визначити практично не можливо, в такому разі мова йтиме про прийняття рішень в умовах невизначеності.

За рівнем виникнення виділяють мікроризики в межах окремого підприємства, макроризики на національному рівні країни, регіону. Також можна зустріти в науковій літературі мегаризики, пов'язані з невизначеністю світових тенденцій [2, 3, 10]. Проте розмежування таких ризиків відносно макрорівня є досить умовним, більш раціонально виділяти саме глобальні ризики, які безпосередньо пов'язані з глобальними проблемами людства – зміною клімату, пандемією, тероризмом, наслідками сучасних процесів, які ще не вивчені достатньою мірою і еволюціонують разом з суспільним, економічним і політичним устроєм швидкими темпами.

Досить умовним є поділ ризиків на зовнішні в якості глобальних і внутрішні в розумінні локальних, відповідно в літературі виділяють державні, національні або галузеві ризики. В межах внутрішніх ризиків можуть бути ризики процесів, напрямів діяльності, окремих операцій, тут класифікація має бути більш поглиблена. Чуприна І.В. в межах ризиків макроекономічного рівня виділяє загальнодержавні та локальні ризики, при цьому локальні пов'язані з галузевими аспектами роботи підприємства, регіональними особливостями [5, с. 190].

На основі систематизації наявних поглядів доцільно поділяти ризики за масштабом охоплення на:

- мікроризики (локальні) – ті, які виникають на рівні підприємства, пов'язані з його функціонуванням і взаємовідносинами з іншими сторонами, та на які можна прямо або опосередковано впливати;

- макроризики (глобальні) – ризики, які виникають на галузевому, регіональному або національному рівні, міждержавні та загальносвітові ризики, на які підприємство може впливати лише опосередковано або переважно не має впливу, проте повинно формувати ряд заходів по підготовці та нейтралізації цих ризиків.

Кожну з цих груп ризиків на практиці можна і потрібно деталізувати. Певною мірою можна стверджувати, що локальні ризики представляють собою більшість внутрішніх ризиків, але не обмежуються ними, наприклад, ризики з боку постачальників. Макроризики представляють собою переважно зовнішні ризики, але не тільки, наприклад, ризик втрати дотацій чи субсидій, які підприємство отримує в даний час, відповідаючи певним вимогам.

Сукупність підприємницьких ризиків А.А. Жигір'я поділяє на дві групи [7]: а) ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, а саме: інфляційні, валютні та ризики ліквідності; б) інвестиційні ризики, які складають ризики недоотриманої вигоди, прямих фінансових збитків, зменшення прибутковості. Останні в свою чергу містять процентні, кредитні, біржові, селективні ризики та ризик банкрутства. Досить узагальнена класифікація, яка потребує деталізації і врахування всіх аспектів діяльності підприємства в сучасних умовах.

Стосовно інноваційних ризиків, О.О. Коць [10, с. 98] визначає у їхньому складі ризик втрат від неефективної інноваційної діяльності, а також відмову від впровадження інновацій. Даний перелік можна також доповнити ризиками за видами інноваційних проєктів, завищеними витратами на інноваційні розробки та ризики неотримання запланованих результатів від реалізації інновацій.

Комерційні ризики О.О. Коць [10, с.99] поділяє на: майновий, торговий, маркетинговий, діловий та розрахунковий. Зокрема, до останнього відносить вірогідність фінансових втрат від неправильно обраного способу платежу, його своєчасності та форми. Поряд з цим досить сумнівним видається віднесення операційних ризиків, визначених як «ризик всіляких помилок» до складу фінансових, які виникають під час відносин підприємства з різними фінансовими інститутами (банками, страховими, інвестиційними

компаніями, біржами). Поряд з цим, цікавою є думка автора про включення до складу операційних ризиків інформаційних, юридичних ризиків та ризиків, пов'язаних з персоналом та іншою основною діяльністю.

Обґрунтований підхід до класифікації господарських ризиків підприємства для потреб бухгалтерського обліку пропонує Н.А. Мазур [11, с. 1266]. Зокрема, поділяти їх на дві групи – підприємницькі специфічні ризики та ризики, характерні іншим видам і формам діяльності (інформаційні, професійні, податкові, майнові, політичні, стратегічні, нормативно-правові). Підприємницькі ризики в свою чергу автором запропоновано поділити на три групи: 1) ризики операційної діяльності – процесу постачання, виробництва і реалізації; 2) ризики фінансової діяльності – кредитний, інфляційний, ризик втрати платоспроможності; 3) ризики інвестиційної діяльності – зменшення дохідності, ризики, пов'язані з капіталом, портфельні ризики. Дану пропозицію можна використовувати для деталізації вже наявних у класифікації видів ризиків.

Залежно від виду втрат К.І. Тарасова [2] виділяє: 1) матеріальні ризики у вигляді додаткових витрат чи прямих втрат майна, обладнання, сировини, енергії; 2) трудові ризики, пов'язані з втратою робочого часу; 3) фінансові ризики через можливі виплати штрафів, втрати вартості цінних паперів, недоотримані доходи, зменшення виручки через зміну ціни; 4) втрати часу через ризик уповільнення робочого процесу і невиконання плану; 5) спеціальні – ризики нанесення шкоди здоров'ю, довкіллю, втрати репутації. Проте такий поділ досить дискусійний, оскільки втрата робочого часу в цілому більше пов'язана з ефективністю трудової діяльності. Ризики пов'язані з трудовими ресурсами на багато різноманітніші і залежать від специфіки й сфери роботи, форм і систем оплати праці, її умов, безпеки, мотивації. В той же час вони пов'язані з ризиками виробничого травматизму, втратами інтелектуального капіталу тощо. Тому *за видами втрат* всю сукупність ризиків доцільно поділити на:

- *ризики, пов'язані з ресурсами*, а саме: матеріальними, фінансовими, трудовими, природними, втратами через неефективне використання, несприятливі обставини та їх наслідки;

- *нематеріальні ризики*, пов'язані з втратами нематеріальних активів і негативними наслідками нематеріального характеру: зменшення вартості бренду, позицій в рейтингах, втрати інтелектуального капіталу, порушення конфіденційності, репутації, комплаєнс тощо.

Запропонований поділ ризиків концептуально дозволяє розмежувати ризики за характером наслідків та видом можливих втрат, зокрема, допоможе приділяти належну увагу також нематеріальним ризикам та їхнім проявам для прийняття зважених рішень.

В той же час погоджуємось з думкою К.І. Тарасової [2], що класифікація ризиків має здійснюватись відповідно до вирішення конкретного завдання в певній ситуації, з урахуванням специфіки, часу та місця.

Таким чином, на основі проведеного дослідження вважаємо, що доцільно акцентувати увагу на тому, що головним і найбільш небезпечним ризиком для підприємства є ризик неефективного управління, нераціональної побудови контролю, моніторингу середовища, визначення ймовірностей, управління процесами, встановлення і досягнення цілей, відповідальності посадових осіб у виявленні, оцінюванні та прийнятті рішень щодо ризиків.

Універсальна узагальнена класифікація ризиків, які можуть бути присутні на будь-якому підприємстві, для потреб управління систематизовано представлена на рисунку 1. Виділені ознаки тісно пов'язані між собою і дозволяють всебічно оцінювати основні види ризиків, які повинно враховувати кожне підприємство.

Систематизація видів ризиків в межах універсальної класифікації на зразок підходів, викладених у міжнародних стандартах, які призначені для застосування всіма підприємствами та кращого розуміння природи ризиків і принципів управління ними, може мати практичну і теоретичну цінність у орієнтації підприємств щодо видів ризиків, які можуть бути присутні на будь-якому підприємстві та потребують посиленої уваги для організації ефективного управління.

Висновки. Класифікація ризиків є важливим завданням для розуміння сутності даної категорії, її глибини, багатоаспектності та вибору відповідних інструментів впливу. Саме розподіл ризиків за видами з різним ступенем агрегування, важливістю, ознаками дозволяє краще визначати подальшу методичку аналізу і оцінки, приймати рішення в межах стилю політики управління ризиками. Наявність значної кількості ознак класифікації та поділу ризиків, дискусійність віднесення тих чи інших ризиків до різних підвидів ще раз підкреслюють важливість та необхідність поглибленого дослідження даної категорії. Встановлено, що класифікацію ризиків доцільно проводити у двох основних напрямках: 1) загальноекономічна класифікація, універсальна і актуальна для всіх підприємств; 2) індивідуальна класифікація ризиків залежно від особливостей діяльності підприємства, і тут мають бути враховані не тільки вид економічної діяльності, розмір, форма власності, регіон, середовище функціонування, а й тенденції і очікування учасників ринку, в умовах якого працює підприємство. В межах даної статті визначено саме загальноекономічну універсальну класифікацію ризиків підприємств з метою ефективного управління ними.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення підходів до побудови індивідуальної класифікації ризиків підприємства, адаптованої до виду економічної діяльності, розміру, життєвого циклу, сфери роботи та інших особливостей для врахування потреб ефективного управління різноманітними видами окремих ризиків, з якими стикається підприємство, для забезпечення його конкурентоспроможності, сталого розвитку та готовності до змін.

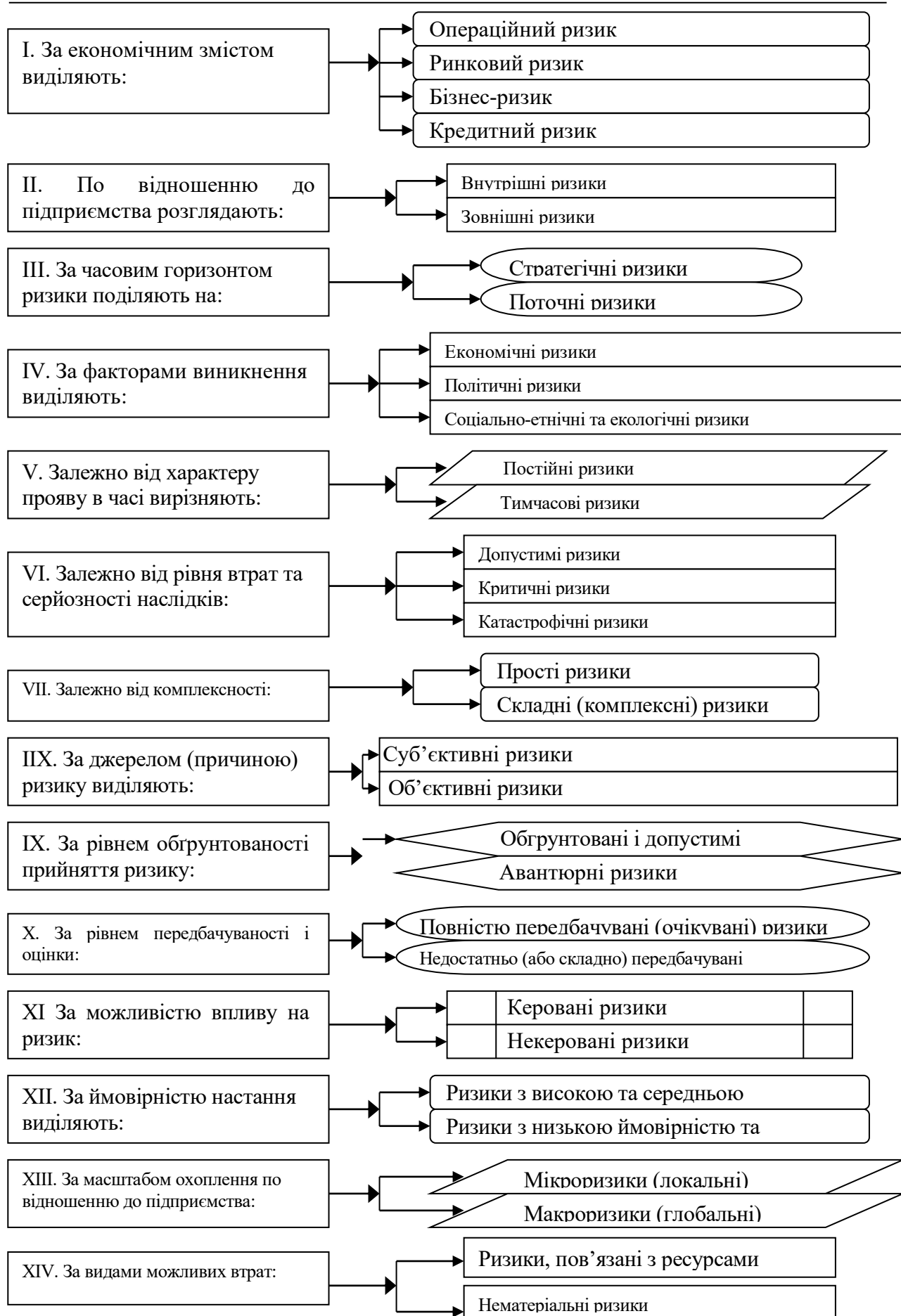

Рис. 1. Універсальна класифікація ризиків підприємства

Джерело: систематизовано на основі опрацювання [1-16]

Література

1. ДСТУ ISO 31000:2018 Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (Risk management – Guidelines). URL: <https://www.iso.org/ru/standard/65694.html>.
2. Тарасова К.І. Класифікація ризиків в економічній теорії. Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. 2012. № 1 (153). С. 102–115.
3. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. перероб. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 220 с.
4. Hoodat, H., & Rashidi, H. (2009). Classification and analysis of risks in software engineering. World Academy of Science, Engineering and Technology, 56(32), 446-452. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.193.3662&rep=rep1&type=pdf>
5. Чуприна І.В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2012. № 4 (70). С. 187-194.
6. Коюда П.М., Коюда О.П. Характеристика та класифікація ризиків. Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. 2006 № 71. С. 203-214.
7. Жигір'я А.А. Різновиди підприємницьких ризиків та їх класифікація. Електронний фаховий журнал «Ефективна економіка». 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>.
8. Ріщук Л.І. Класифікація ризиків – передумова успішного управління при впровадженні інновацій. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління. 2007. № 579. С. 541-545. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/34148>.
9. Рачинська А.В. Класифікація ризиків на залізничному транспорті як основа формування системи економічної безпеки його функціонування. Економіка і суспільство. Мукачєво: Мукачівський державний ун.-т, 2016, № 6. С. 81-87.
10. Коць О.О. Класифікація ризиків промислового підприємства. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління. 2006. № 554. С. 96-103. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36009/1/17_96-103.pdf.
11. Мазур Н.А. Класифікація ризиків аграрного підприємства для цілей бухгалтерського обліку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С. 1264-1268.
12. Данченко О.Б., Занора В.О. Проектний менеджмент: управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень : монографія. Черкаси, 2019. 278 с.
13. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег (The General Theory of Employment, Interest and Money). Пер. с англ. Серия: Классики экономической науки - XX век Издательство: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.
14. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками. К.: Ника-Центр, 2005. 600 с.
15. Семенова С.М. Емерджентність у застосуванні системного підходу до управління підприємством. The International scientific and practical conference “A new view on the economy – the trend of innovative development”. The Association of students and pedagogues “The Economist”, July 25, 2014 Kiev. Budapest. Vienna. Scientific-inf. publ. center based on The Association of students and pedagogues “The Economist” Budapest: 2014, 196 p. P. 35-38.
16. On Risk Classification - American Academy of Actuaries. A Public Policy Monograph. Washington, November 2011. 77 p. URL: https://www.actuary.org/sites/default/files/files/publications/RCWG_RiskMonograph_Nov2011.pdf

References

1. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/65694.html>. [in UK].
2. Tarasova, K.I. (2012). Klyasyfikatsiya ryzykiv v ekonomichniy teorii [Classification of risks in economic theory]. Naukovyy visnyk. Odes'kyi derzhavnyy ekonomichnyy universytet. Vseukrayins'ka asotsiatsiya molodykh naukovtsiv. Nauky: ekonomika, politolohiya, istoriya [Scientific Bulletin. Odessa State Economic University. All-Ukrainian Association of Young Scientists. Sciences: economics, political science, history]. No 1 (153). P. 102–115. [in Ukrainian].
3. Ilyashenko, S.M. (2004). Ekonomichnyy ryzyk: Navchal'nyy posibnyk [Economic risk: a textbook]. 2nd ed., Ext. rework. Kyiv: Center for Educational Literature. 220 p. [in Ukrainian].
4. Hoodat, H., & Rashidi, H. (2009). Classification and analysis of risks in software engineering. World Academy of Science, Engineering and Technology, 56(32), 446-452. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.193.3662&rep=rep1&type=pdf>. [in UK].
5. Chuprina, I.V. (2012). Ponyattya ta klyasyfikatsiya ryzykiv v pidpryyemnyts'kiy diyal'nosti [The concept and classification of risks in business]. Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. Seriya: Ekonomichni nauky [Collection of scientific works of VNAU. Series: Economic Sciences]. No. 4 (70). P. 187-194. [in Ukrainian].
6. Koyuda, P.M. & Koyuda, O.P. (2006). Kharakterystyka ta klyasyfikatsiya ryzykiv [Characteristics and classification of risks]. Komunal'ne hospodarstvo mist. Naukovo-tekhnichnyy zbirnyk [Municipal utilities. Scientific and technical collection]. No 71. P. 203-214. [in Ukrainian].
7. Zhyhir', A.A. (2012). Riznovydy pidpryyemnyts'kykh ryzykiv ta yikh klyasyfikatsiya [Types of business risks and their classification]. Elektronnyy fakhovyy zhurnal «Efektyvna ekonomika» [Electronic professional journal "Effective Economics"]. No 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>. [in Ukrainian].
8. Rishchuk, L.I. (2007). Klyasyfikatsiya ryzykiv – peredumova uspishnoho upravlinnya pry vprovadzhenni innovatsiy [Risk classification is a prerequisite for successful management in the implementation of innovations]. Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnikha". Seriya: Problemy ekonomiky ta upravlinnya [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of economics and management]. No 579. P. 541–545. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/34148>. [in Ukrainian].

9. Rachynska, A.V. (2016). Klasyfikatsiya ryzykiv na zaliznychnomu transporti yak osnova formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky yoho funktsionuvannya [Classification of risks in railway transport as a basis for the formation of the system of economic security of its operation]. *Ekonomika i suspil'stvo*. Mukachevo: Mukachivs'kyi derzhavnyi un.-t [Economy and society. Mukachevo: Mukachevo State University]. No 6. P. 81-87. [in Ukrainian].
10. Kots', O.O. (2006). Klasyfikatsiya ryzykiv promyslovoho pidpryyemstva [Classification of industrial enterprise risks]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Lviv's'ka politekhnika". Seriya: Problemy ekonomiky ta upravlinnya* [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of economics and management]. No 554. P. 96-103. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36009/1/17_96-103.pdf. [in Ukrainian].
11. Mazur, N.A. (2014). Klasyfikatsiya ryzykiv ahromoho pidpryyemstva dlya tsiley bukhhalters'koho obliku [Classification of risks of the agricultural enterprise for the purposes of accounting]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky* [Global and national economic problems]. Issue 2. P. 1264-1268. [in Ukrainian].
12. Danchenko, O.B. & Zanora, V.O. (2019). Proektnyy menedzhment: upravlinnya ryzykamy ta zminamy v protsesakh pryynyattya upravlins'kykh rishen' : monohrafiya [Project management: risk management and change in management decision-making: a monograph]. Cherkasy. 278 p. [in Ukrainian].
13. Keynes, J.M. (2002). *Obshchaya teoriya zanyatosty, protsenta y deneh* [The General Theory of Employment, Interest and Money]. Per. with English Series: Classics of Economic Science - XX century Publisher: Helios ARV, 352 p. [in Russian].
14. Blank, I.A. (2005). *Upravlenye fynansovymy ryskamy* [Financial risk management]. Kyiv, Nika-Center. 600 p. [in Ukrainian].
15. Semenova, S.M. (2014). Emerdzhentnist' u zastosuvanni systemnoho pidkhodu do upravlinnya pidpryyemstvom [Immersion in applying the system approach to enterprise management]. The International scientific and practical conference "A new view on the economy – the trend of innovative development". The Association of students and pedagogues "The Economist", July 25, 2014 Kiev. Budapest. Vienna. Scientific.-inf. publ. center based on The Association of students and pedagogues "The Economist" Budapest, 196 p. P. 35-38. [in Hungary]
16. On Risk Classification - American Academy of Actuaries. A Public Policy Monograph. Washington, November 2011. 77 p. URL: https://www.actuary.org/sites/default/files/files/publications/RCWG_RiskMonograph_Nov2011.pdf. [in USA].

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 331.1.07

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-9

ЧЕРНІКОВА Н. М.

Запорізький національний університет

ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

В статті досліджено питання кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових перетворень. Проведено аналіз наукових публікацій за темою дослідження. Встановлено рівень забезпечення вітчизняних підприємств фахівцями в сфері інформаційних технологій. Виявлено проблеми кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових трансформацій, проведено їх розподіл на групи та запропоновано шляхи вирішення. Визначено стратегічні напрями покращення кадрового забезпечення підприємств в умовах цифровізації. Зроблено висновки про подальше спрямування політики ефективного кадрового забезпечення в загальнонаціональному масштабі та на рівні окремих підприємств.

Ключові слова: кадровий потенціал, проблеми кадрового забезпечення, IT-фахівці, цифровізація, цифрові перетворення, стратегічні напрями, ефективність.

CHERNIKOVA N.

Zaporizhzhia National University

STAFFING PROBLEMS OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Research on staffing, personnel management, efficiency of labor resources of enterprises has always received much attention from scientists and practitioners, but today the growing relevance of these issues is caused by rapid technical and technological changes in the country and the world.

Digital transformations lead to changes in the composition and personnel structure of enterprises in any industry. Modern innovative enterprises have a great need for programmers, business analysts, system administrators, testers, cybersecurity specialists, etc.

If in a planned economy, productivity usually depended directly on the employee's work experience, qualifications, level of education, today, with the rapid development of digital technology, these indicators are not always correlated or even inversely related. This is primarily due to the fact that knowledge in general, as well as individual skills and abilities, "age" very quickly. Among the factors that directly affect the productivity of individual employees are: the level of mastery of technical devices, computer literacy, skills and experience in developing and / or using software, and so on. In these conditions, the indicators of work experience, level of education and qualifications of employees acquire a new value, or rather a new "digital" reference point. Effective personnel policy, at all times, remains the foundation of a successful business. Therefore, the establishment and solution of staffing problems of enterprises in the context of digital transformation is an important issue today and the basis of effective personnel management and personnel policy.

In this article were investigated questions of staffing of enterprises in conditions of digital transformation. We've performed the analysis of scientific publications about the topic of investigation. During this investigation was set the level of procuring of domestic enterprises with IT specialists. Also, were identified problems of staffing of enterprises in the condition of digital transformation. Issues were distributed into groups and proposed ways to solve them. As a result, were defined strategic directions of improvement of staffing for enterprises in conditions of digital transformation and made conclusions about further strategies of effective staffing on a nationwide scale and on the level of separate enterprises.

Keywords: staff potential, problems of staffing, IT-specialists; digitalization; digital transformation, strategic direction, efficiency.

Постановка проблеми. Дослідженню питань кадрового забезпечення, управління персоналом, ефективності використання трудових ресурсів підприємств завжди приділялось багато уваги вченими та практиками, проте сьогодні зростання актуальності даних питань викликано швидкими техніко-технологічними змінами, що відбуваються в країні та світі.

Цифрові трансформації призводять до змін у складі та структурі кадрів підприємств будь-яких галузей. Сучасні інноваційні підприємства мають велику потребу в програмістах, бізнес-аналітиках, системних адміністраторах, тестувальниках, спеціалістах з кібербезпеки тощо.

Якщо в умовах планової економіки продуктивність праці зазвичай прямопропорційно залежала від трудового стажу працівника, його кваліфікації, рівня освіти, то сьогодні, за стрімкого розвитку діджитал-технологій, ці показники не завжди корелюють або навіть мають оберненопропорційний зв'язок. Це пов'язано, перш за все, з тим, що знання взагалі, як і окремі навички та вміння дуже швидко "старіють". На перший план, серед факторів, що прямо впливають на продуктивність праці окремих працівників, виступають такі, як: рівень володіння технічними пристроями, комп'ютерна грамотність, навички та досвід з розробки та/або користування програмним забезпеченням тощо. В цих умовах показники трудового стажу, рівня освіти та кваліфікації працівників отримують нового значення, а точніше нової "цифрової" точки відліку. Ефективна кадрова політика, в будь-які часи, залишається основою успішного бізнесу. Тому встановлення та вирішення проблем кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових перетворень є важливим питанням сьогодення та основою ефективного кадрового менеджменту і кадрової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кадрового забезпечення завжди приділяється багато уваги. Більшість науковців наголошують сьогодні на важливості якісного кадрового забезпечення підприємств для підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності.

Так, Шехлович О.М. визначає кадрове забезпечення, як “комплекс дій спрямованих на пошук, оцінювання і встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою як у самій компанії, так і поза її межами – для нового найму тимчасових або постійних працівників”. Він вважає, що для організації кадрового забезпечення необхідно застосовувати різні стратегії та методи під час підбору персоналу, створення належних умов праці, підвищення кваліфікації працівника, а також проводити аналіз стану кадрового забезпечення [9, С. 10-17]. Грішнова О.А. і Жорова Є.Р. наголошують на тому, що саме належна увага до кадрового забезпечення – це передумова до переходу на якісно новий рівень управління і пропонують вітчизняним підприємствам не формально, а більш дбайливо ставитись до аспектів, що стосуються соціальної та кадрової політики [2, С. 193-198]. Кавецький В.В. вважає, що в умовах технічної революції актуальною стає проблема скорочення попиту на некваліфіковану робочу силу і підвищення на кваліфіковану, тобто на працівників, які здатні до освоєння нових знань та перенавчання [5]. Автор відзначає необхідність та важливість проведення дослідження питань управління персоналом, кадрового забезпечення, місця та ролі людини в умовах сучасного виробництва тощо.

Вивчаючи питання трансформації HR-технологій під впливом цифровізації бізнес-процесів Бей Г.В. та Середа Г.В. встановили, що автоматизація HR-процесів дозволить проводити більш ефективно відбір кадрів, їх навчання, розвиток, просування, а також сприятиме підвищенню мотивації працівників та якості управління ними [1, С. 93-101]. Багато уваги цифровізації освітніх процесів та набуття освітніх компетенцій в своїх працях приділяє Жуковська В.М., яка пропонує також впроваджувати цифрові інструменти аналітики кадрових процесів [4]. Таким чином, аналіз публікацій за темою дослідження показав, що дане питання потребує більш детального та водночас комплексного вивчення.

Метою статті є дослідження проблем кадрового забезпечення підприємств та їх вирішення в умовах цифрових змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. На формування якісного кадрового потенціалу підприємств впливає багато чинників: соціально-економічних, професійно-кваліфікаційні, економіко-географічні, природно-біологічні, політико-правові, демографічні, ідейно-моральні та моральні, науково-технічні [6]. Проте, дослідження підтверджують, що рівень та темпи цифровізації економіки України загалом та зокрема вітчизняних підприємств сьогодні є головним фактором, який визначає напрями, рівень та якість підготовки та пошуку кадрів відповідної кваліфікації. В свою чергу, впровадження сучасних цифрових технологій в діяльність вітчизняних підприємств вимагає кардинальних змін в кадровому забезпеченні. Змінюються умови та напрями підвищення кваліфікації працівників, підходи та способи залучення ІТ-спеціалістів в різні галузі та ін..

Офіційна статистика свідчить про дуже низький рівень забезпечення підприємств фахівцями в сфері ІКТ (на рівні 21,5 – 22,3 % від загальної кількості підприємств за останні три роки) і ще більш низький відсоток підприємств, які здійснювали набір працівників ІТ профілю (даний показник за останні три роки знизився з 8,2 до 6,1 %). Кількість підприємств, які проводили навчання в сфері ІКТ в середньому за триріччя склала для фахівців – 3,8 %, а для інших співробітників – 4,2 % (таблиця 1).

Таблиця 1

**Кількість підприємств, які мали фахівців
у сфері інформаційно-комунікаційних технологій за 2017-2019 роки
у % до загальної кількості підприємств**

Показники	2017	2018	2019
Кількість підприємств, які мали фахівців в сфері ІКТ	21,5	22,3	21,6
Кількість підприємств, які здійснювали набір фахівців в сфері ІКТ	8,2	6,3	6,1
Кількість підприємств, які проводили навчання в сфері ІКТ:			
- навчальні курси для фахівців	3,9	3,7	3,8
- навчання для інших співробітників	4,2	4,1	4,3

З таблиці 1 бачимо, що більшість показників хоча й не знижуються, але і не мають тенденції до зростання, тобто їх динаміка зводиться до “топтання на місці”, що поряд зі стрімким підвищенням рівня використання сучасних технік і технологій може бути загрозливим.

В будь-яких умовах господарювання проблеми кадрового забезпечення мали два боки. З одного – проблеми роботодавців, які зводяться до забезпечення всіх бізнес-процесів висококваліфікованими та досвідченими кадрами з мінімальними витратами на їх утримання та високими гарантіями безпеки для підприємства. З іншого боку – проблеми потенційних працівників, які мають за мету отримання престижної високооплачуваної роботи навіть з мінімальним набором компетентностей. На ринку праці такі питання регулюються всім відомим законом попиту та пропозиції. Але, сучасні підприємства сьогодні мають велику потребу в ІТ-спеціалістах, і, водночас, не мають можливості забезпечити навіть середній в даній галузі рівень заробітної плати. Даний дисбаланс викликає відтік таких працівників за кордон.

В результаті аналізу існуючої ситуації на ринку IT-праці, було виділено головні, на наш погляд, проблеми кадрового забезпечення підприємств. Ці проблеми, з якими стикаються учасники ринку праці, було розподілене на дві групи. До першої групи віднесли проблеми, які мають сьогодні роботодавці, іншу частину вважаємо перешкодами для найманих працівників. Згруповані за такими ознаками проблеми кадрового забезпечення в умовах цифрових перетворень, а також можливі варіанти їх вирішення, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Проблеми кадрового забезпечення підприємств
та шляхи їх вирішення в умовах цифрових перетворень**

Проблеми	Шляхи вирішення
<i>для роботодавців:</i>	
1. Недостатність кадрів, що мають цифрові компетентності	- постійне удосконалення програм підготовки даних фахівців у Вишах; - активне використання інтернет ресурсів в освітніх процесах; - подальше впровадження дуальної освіти (встановлення тісних зв'язків між закладами освіти та підприємствами).
2. Застарілі техніки та прийоми відбору персоналу	- застосування HR-систем та стратегій в забезпеченні підприємств висококласними фахівцями; - введення посади HR-спеціаліста на підприємстві або використання послуг даних спеціалістів через аутсорсингові компанії.
Відставання оплати праці вітчизняних IT-фахівців від інших країн та низька мотивація	розробка та реалізація заходів щодо підвищення заробітної плати IT фахівців до середньої по галузі в національному та світовому масштабі, які базуватимуться на підвищенні продуктивності праці та фінансових результатів підприємства; розробка на підприємствах системи мотивації праці (моральної та матеріальної), яка буде враховувати індивідуальні особливості працівників.
Низька привабливість та інноваційність підприємства в цілому та окремих видів діяльності	- постійна робота над іміджем підприємства, його репутацією; - розробка та реалізація сучасних інноваційних рішень відповідно запитам ринку.
5. Гарантування безпеки кадрів	- застосування різних способів перевірки минулої трудової діяльності та рекомендацій потенційних працівників; - використання договірних відносин із працівниками та контроль за виконанням умов договору; - встановлення відповідальної особи або створення служби безпеки кадрів на підприємстві.
6. Невідповідність існуючих підходів в управлінні сучасним трендам	- використання креативних методів, підходів та технік в управлінні; - навчання сучасному менеджменту управлінців всіх рівнів; - активне залучення топ-менеджерів; - використання передового вітчизняного та закордонного управлінського досвіду.
<i>для найманих працівників:</i>	
Низький рівень цифровізації вітчизняних підприємств	- розробка галузевих програм автоматизації бізнес-процесів підприємств; - створення концепції розвитку підприємств на основі цифровізації.
Висока вартість професійної IT освіти в Україні	- створення державних та недержавних фондів фінансування IT освіти в Україні; - створення інформаційного порталу, доступного для всіх бажаючих отримати базові або професійні знання з інформаційних технологій.
Невідповідність отриманих освітніх компетенцій запитам сучасного бізнесу	- розробка та реалізація державної програми підвищення цифрової грамотності педагогічних працівників; - активне впровадження основ цифровізації при вивченні будь-яких навчальних дисциплін.
Захист інтелектуальної власності	- удосконалення чинного законодавства з цього питання; - патентування своїх винаходів.
Використання вітчизняними підприємствами імпортованих програмних продуктів	- вивчення потреб вітчизняних підприємств в програмних продуктах та робота "на випередження"; - адаптування імпортованих програмних продуктів до умов діяльності українських підприємств.

Обґрунтовуючи вищевикладене, можна виділити три групи стратегічних напрямів покращення кадрового забезпечення підприємств, які наведено в таблиці 3. До них віднесено напрями загальнодержавного характеру, напрями, реалізація яких можлива на рівні підприємств та найбільш актуальні напрями для окремих працівників.

Таблиця 3

Стратегічні напрями покращення кадрового забезпечення підприємств в умовах цифровізації

Загальнодержавні	На рівні підприємств	На рівні працівників
- удосконалення законодавчої бази з кадрових питань та захисту інтелектуальної власності з урахуванням швидких цифрових змін; - розробка та впровадження державних програм з підвищення цифрової грамотності населення; - сприяння цифровому прориву всіх сфер та галузей діяльності.	- покращення умов праці та підвищення привабливості для IT-фахівців; - встановлення конкурентної заробітної плати для фахівців високого рівня та запровадження сучасної й ефективної системи мотивації праці; - активна участь в розробці навчальних програм; - застосування сучасних методів управління, ефективність яких перевірено світовою практикою.	- використання будь-яких можливостей для професійного розвитку та самореалізації; - оцінка власних знань та навичок в режимі реального часу та пошук відповідної вакансії; - дослідження пропозицій та вимог ринку праці; - отримання нових знань та освоєння нових сучасних професій.

Від того, наскільки швидко будуть вирішуватись проблеми кадрового забезпечення підприємств в сучасних умовах господарювання, буде залежати успішність самих підприємств, швидкість цифрового розвитку держави, а також соціально-економічне становище окремих громадян й суспільства в цілому.

Висновки. Вивчення проблем кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових перетворень показало, що вирішення даного питання потребує комплексного та системного підходу. Воно має бути спрямовано на підвищення привабливості підприємства для найманих працівників, створення умов для залучення кращих спеціалістів в ІТ-сфері та їх утримання, навчання власних фахівців, запровадження автоматизованих систем підбору персоналу (рекрутингу) та інше. Реалізація даних заходів можлива лише за умов активної участі держави, підприємств та власне працівників.

Література

1. Бей Г.В., Середа Г.В. Трансформація HR-технологій під впливом цифровізації бізнес-процесів / Г.В. Бей, Г.В. Середа // Економіка і організація управління. - № 2 (34). - 2019. - С. 93-101.
2. Грішнова О.А., Жорова Є.Р. Кадрове забезпечення ефективної системи антикризового корпоративного управління / О.А. Грішнова. Є.Р. Жорова // Економіка та управління підприємствами. Проблеми економіки. - №1. - 2014. - С. 193-198
3. Державна служба статистики України [<http://www.ukrstat.gov.ua/>]
4. Жуковська В.М. Цифрові виклики кадрового забезпечення підприємства / В.М. Жуковська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. - випуск 2. - 2019. - С. 10-17.
5. Кавецький В.В. Класифікація компонентів та шляхи підвищення рівня людського капіталу підприємства / В.В. Кавецький // Вісник політехнічного інституту. -2011. № 1. - С. 49-54.
6. Козар О.В. Кадрове забезпечення підприємства: сутність, структура та фактори впливу. [Електронний ресурс] / О.В. Козар. - 2015. - Режим доступу до ресурсу: <http://mev.khnu.km.ua/load/1-0-425>
7. Україна - 2030E - країна з розвинутою цифровою економікою [<http://www.strategy.uifuture.org/>]
8. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу: аналіт. Зап. / [В.С. Куйбіда, О.М. Петрос, Л.І. Федулова, Г.О. Андрощук]. Київ: НАДУ, 2019. - 28 с.
9. Шехлович А.М. Дослідження та удосконалення кадрового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в умовах впровадження ІТ-технологій. [Електронний ресурс] / А.М. Шехлович. - 2014. - Режим доступу до ресурсу: <http://iierlviv.files.wordpress.com/2014>

References

1. Bei H.V., Sereda H.V. Transformatsiia HR-tekhnologii pid vplyvom tsyfrovizatsii biznes-protsesiv / H.V. Bei, H.V. Sereda // Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. - № 2 (34). - 2019. - S. 93-101.
2. Hrishnova O.A., Zhorova Ye.R. Kadrove zabezpechennia efektyvnoi systemy antykrizovoho korporativnoho upravlinnia / O.A. Hrishnova, Ye.R. Zhorova // Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Problemy ekonomiky. - №1. - 2014. - S. 193-198
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [<http://www.ukrstat.gov.ua/>]
4. Zhukovska V.M. Tsyfrovi vyklyky kadrovoho zabezpechennia pidpriemstva / V.M. Zhukovska // Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku. - vypusk 2. - 2019. - S. 10-17.
5. Kavetskyi V.V. Klasyfikatsiia komponentiv ta shliakhy pidvyshchennia rivnia liudskoho kapitalu pidpriemstva / V.V. Kavetskyi // Visnyk politekhnichnoho instytutu. -2011. № 1. - S. 49-54.
6. Kozar O.V. Kadrove zabezpechennia pidpriemstva: sutnist, struktura ta faktory vplyvu. [Elektronnyi resurs] / O.V. Kozar. - 2015. - Rezhym dostupu do resursu: <http://mev.khnu.km.ua/load/1-0-425>
7. Ukraina - 2030E - kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu [<http://www.strategy.uifuture.org/>]
8. Tsyfrovi kompetentsii yak umova formuvannia yakosti liudskoho kapitalu: analit. Zap. / [V.S. Kuibida, O.M. Petroie, L.I. Fedulova, H.O. Androschuk]. Kyiv: NADU, 2019. - 28 s.
9. Shekhlovych A.M. Doslidzhennia ta udoskonalennia kadrovoho zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv v umovakh vprovadzhenia IT-tekhnologii. [Elektronnyi resurs] / A.M. Shekhlovych. - 2014. - Rezhym dostupu do resursu: <http://iierlviv.files.wordpress.com/2014>

Надійшла / Paper received : 09.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 656.078:658.27

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-10

ТЮРИНА М. М.

Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ, Україна

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Основні засоби є найбільш значущою складовою активів транспортних підприємств. Від наявності і технічного стану транспортних засобів залежить не тільки можливість здійснення операційної діяльності (перевезення вантажів, пасажирів і багажу), а й фінансові результати транспортних підприємств, рівень їхньої фінансової стійкості. Тому необхідно удосконалити систему управління основними засобами, зокрема в частині створення ефективного механізму. Метою статті є дослідження теоретичних основ формування механізму управління основними засобами транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища. В процесі дослідження використовувалися такі наукові методи: аналіз та синтез (при описі транспортних підприємств як відкритих систем та особливостей їхнього функціонування), групування (при визначенні підходів до сутності поняття «механізм»), узагальнення (при формуванні системи принципів управління основними засобами), формалізації (при визначенні критеріїв реалізації окремих принципів), графічний (для представлення схеми механізму управління основними засобами транспортних підприємств). У статті розглянуто функціонування транспортних підприємств як відкритих систем і показана їхня висока залежність від зовнішнього середовища. Визначені особливості виробничої діяльності і транспортної продукції. Проаналізовані підходи до визначення поняття «механізм» і виділені три підходи до трактування його сутності: як сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, як ресурсне забезпечення процесу для виконання функцій цього процесу, система економічних важелів і методів, які реалізують вплив керуючої системи на керовану. Обґрунтовано, що основні засоби, їхній технічний стан є одним із основних факторів, що визначають можливість сталого функціонування транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища. Розроблено систему принципів управління основними засобами, яка включає принципи оптимальності та якості. Запропоновано механізм управління основними засобами транспортними підприємствами, впровадження якого дозволить оптимізувати склад і покращити технічний стан основних засобів, а також забезпечити стійке функціонування в умовах нестабільного середовища. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення можливостей використання інструментів і процедур податкового планування для збільшення внутрішніх ресурсів удосконалення основних засобів.

Ключові слова: основні засоби, управління, принципи управління, механізм управління, стійке функціонування, транспортні підприємства.

TIURINA M.

State University of Infrastructure and Technology, Kyiv, Ukraine

MANAGEMENT MECHANISM OF FIXED ASSETS FOR TRANSPORT ENTERPRISES

Fixed assets are the most significant part of the assets of transport enterprises. The availability and technical condition of vehicles determines not only the possibility of carrying out operational activities (transportation of goods, passengers, and luggage), but also the financial results of transport enterprises, the level of their financial stability. Therefore, it is necessary to improve the management system of fixed assets, in terms of creating an effective mechanism. The aim of the article is to study the theoretical foundations of the formation of a mechanism for managing fixed assets of transport enterprises in an unstable environment. In the course of the study, the following scientific methods were used: analysis and synthesis (to describe transport enterprises as open systems and the peculiarities of their functioning), groupings (to define approaches to the essence of the concept of "mechanism"), generalization (form a system of principles for managing fixed assets), formalization (determine the criteria for the implementation of individual principles), graphical (to represent a diagram of the mechanism for managing fixed assets of transport enterprises). The article examines the functioning of transport enterprises as open systems and shows their high dependence on the external environment. The features of production activities and transport products are determined. Approaches to the definition of the concept of "mechanism" are analysed and three approaches to the interpretation of its essence are highlighted: as a set of methods and means of influencing economic processes, as resource support for the process to perform the functions of this process, a system of economic levers and methods that implement the influence of the control system on the controlled one. It has been substantiated that the fixed assets, their technical condition are one of the main factors that determine the possibility of sustainable operation of transport enterprises in an unstable environment. A system of principles for managing fixed assets has been developed, which includes the principles of optimality and quality. A mechanism for managing fixed assets by transport enterprises is proposed, the introduction of which will optimize the composition and improve the technical condition of fixed assets, as well as ensure stable operation in an unstable environment. Further research should be aimed at exploring the possibilities of using tax planning tools and procedures to increase internal resources for improving fixed assets.

Key words: fixed assets, management, management principles, management mechanism, sustainable operation, transport enterprises.

Постановка проблеми. Основні засоби використовуються в роботі підприємств всіх галузей національної економіки і є частиною їхнього майна, що використовується в якості засобів праці при виробництві продукції (виконанні робіт, надання послуг) або для управлінських потреб протягом тривалого часу. Основні засоби, їхній технічний стан у значній мірі характеризують технічний рівень підприємства. Це має особливе значення для транспортних підприємств, для яких основні засоби є найбільш значущою складовою необоротних активів. Це обумовлює ступінь їхнього впливу на кінцеві результати фінансово-господарської діяльності підприємств, а саме на зміну продуктивності праці, фондівіддачі, обсягів надання

послуг з перевезень вантажів, пасажирів і багажу, рівня їхньої собівартості, а головне – зростання прибутку. Тому управління основними засобами слід розглядати як один з головних чинників що визначають рівень ефективності функціонування транспортних підприємств. Стрімке погіршення стану основних засобів, зростання їхнього фізичного та морального зносу негативно впливають на діяльність підприємств усіх видів транспорту. Тому особливу актуальність набуває проблема удосконалення управління основними засобами, зокрема розробки та впровадження механізму, спрямованого не тільки на підвищення ефективності управління транспортними засобами, а й їхнього інноваційного оновлення.

Аналіз останніх публікацій. Проблема управління основними засобами підприємств достатньо широко відображена в публікаціях провідних, серед яких особливо слід відзначити праці Гейця В.М. [1], Городянської Л.В. [2], Кленіна О.В. [3], Левицької І.В. [4], Репіної І.М. [5]. Теоретичним і практичним аспектам управління основними засобами підприємств різних видів транспорту присвячено достатньо велика кількість наукових розробок. Так, проблеми оновлення основних засобів дорожніх підприємств розглянуті в працях Концевої В.В., Харченко А.І. [6]. Теоретичні аспекти виробничих систем на автомобільному транспорті досліджені у монографії Бідняка М. Н. та Біліченко В. В. [7]. Ареф'єва О. В., Кравчук Н. М., Катан М. Я. зазначають, що модернізація та оновлення основних засобів транспортних підприємств, зокрема авіаційних, є одним із чинників підвищення їхньої конкурентоспроможності [8]. Ярмолицька О.В. досліджувала проблеми відтворення основних засобів залізничних підприємств, фактори, що впливають на інтенсивність інноваційно-інвестиційних процесів на залізницях [9]. Кравченко О.О., вивчаючи проблему фінансового планування та прогнозування на залізничному транспорті, аналізувала вплив дефіциту транспортних засобів на фінансову результати [10]. Бабина О.С., Карпенко О.О., Ковбатюк М.В., Шкляр В.В., досліджуючи проблему антикризового менеджменту на підприємствах водного транспорту, робили акцент на необхідності підвищення ефективності управління основними засобами [11]. Таким чином, науковцями створено значний теоретичний і практичний науковий доробок щодо управління основними засобами підприємств, зокрема транспортними.

Невирішені частини дослідження. Зміни, що відбуваються у національній та світовій економіці, актуалізують проблему управління основними засобами, зокрема в частині створення механізму, який впровадження якого б сприяло б підвищенню ефективності як використання основних засобів, так і підприємства в цілому, а також інтенсифікації інвестиційних процесів на транспорті.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних основ формування механізму управління основними засобами транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Забезпечення цілеспрямованого розвитку в умовах прискореної динаміки зовнішнього середовища є надзвичайно складним завданням. Це пов'язано з високою невизначеністю (структурною, технологічною, політичною) ситуації, в якій приймаються стратегічні і тактичні рішення на всіх рівнях національної економіки. Це є справедливим і для підприємств, зокрема транспортних. Поєднання зовнішніх загроз і внутрішніх проблем суттєво знижують стійкість їхнього розвитку, спроможність ідентифікувати неочікувані стрибкоподібні якісні та кількісні зміни у зовнішньому середовищі та пристосуватися до них. Наслідком цього є наростання проблем управління, вирішення яких потребує особливо ретельного підходу у виборі напрямів розвитку, методів і регулюючих механізмів. В таких умовах науково обґрунтованим є представлення транспортного підприємства як складної відкритої економічної системи, що дозволяє використовувати методологію та інструментами системного підходу для зниження невизначеності у прийнятті управлінських рішень і керуванні розвитком.

Представлення транспортних підприємств як відкритих систем слід базувати на особливостях їхньої ролі в національній економіці та особливостей виробничої діяльності. Так, по-перше, їхня операційна діяльність є продовженням процесу виробництва підприємств інших галузей національної економіки за визначенням Маркса К. «у межах процесу обігу та для процесу обігу...» [12, с. 171]. Транспортні підприємства забезпечують неперервність процесів виробництва та обігу продукції, при цьому рівень їхнього розвитку прямо впливає на швидкість обігу продукції і її кінцеву вартість.

По-друге, продукція транспорту є послугами по переміщенню (транспортуванню) вантажів, пасажирів і багажу і не є новим продуктом, яким може бути відокремлений від процесу виробництва. Вона створюється у вигляді корисного ефекту, який може споживатися тільки протягом виробничого процесу.

По-третє, специфіка продукції транспортних підприємств знаходить своє відображення у формуванні її вартості. Собівартість транспортної визначається у вигляді експлуатаційних витрат і включає витрати на оплату праці та соціальне страхування працівників, паливо та енергію на здійснення транспортної роботи, амортизацію основних засобів, витрат на матеріали, що будуть задіяні в процесі виробництва та інші витрати. Зміна вартості продукції в процесі її транспортування відбувається тільки за рахунок витрат, пов'язаних із вартістю задіяних засобів виробництва, витратами живої праці транспортних робітників та матеріалів, які, у свою чергу, прямо пропорційно залежать від обсягу та дальності перевезення.

По-четверте, основу засобів виробництва складають основні засоби в вигляді транспортних засобів та передавальних пристроїв, які знаходяться або у власності підприємства і, відповідно, відображаються у його балансі, або в оперативному чи фінансовому лізингу, що дозволяє швидко нарощувати виробничий потенціал підприємства та здійснювати оновлення капіталу без необхідності залучення великих фінансових ресурсів.

Виділені особливості функціонування транспортних підприємств обумовлюють високу залежність

від зовнішнього середовища і відповідно подальше ускладнення їхньої структури шляхом підвищення спеціалізації (переважна орієнтація на перевезення певних категорій вантажів, пасажирів). На рис. 1 наведена схема функціонування транспортного підприємства як відкритої системи.

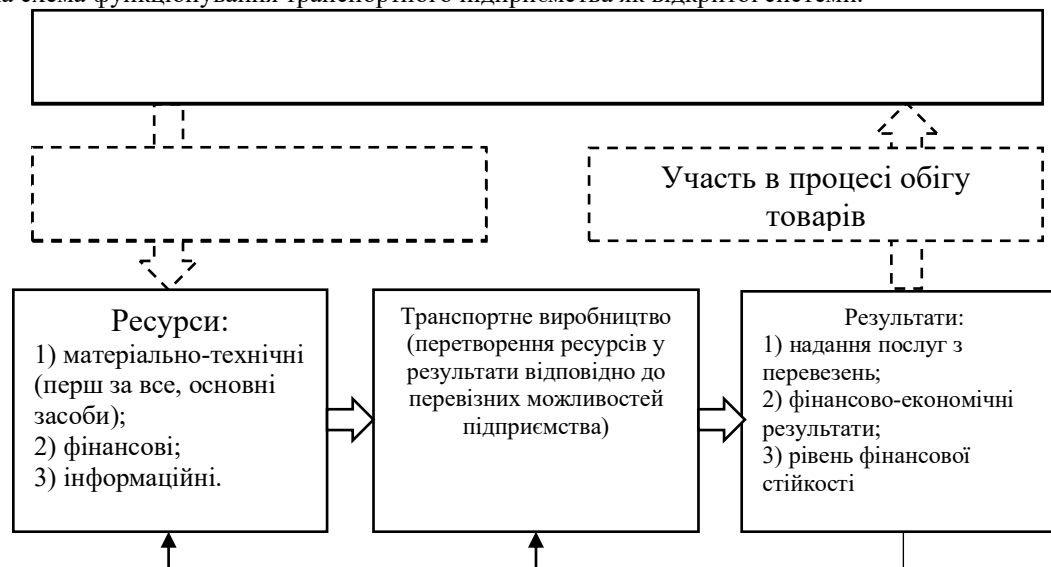

Рис. 1. Транспортне підприємство як відкрита система

Джерело: побудовано автором

Транспортне підприємство буде функціонувати ефективно, якщо його керівництво при визначенні обсягу і структури ресурсів враховуватиме стан зовнішнього середовища, що проявляється через вимоги до обсягів, швидкості та якості перевезень. Це обумовлює необхідність моніторингу змін у зовнішньому середовищі для своєчасної адекватної реакції на ці зміни.

Підприємство в процесі транспортного виробництва перетворює частину ресурсів у послуги з перевезень, які є його виходами, що «виноситься» підприємством у зовнішнє середовище. Результати діяльності (виходи системи) за рахунок зворотного зв'язку сприяють пристосуванню підприємства до змін у зовнішньому середовищі шляхом впровадження коригуючих дій, спрямованих на ресурси та/або технологію транспортного виробництва на вивід системи на оптимальну траєкторію функціонування в умовах, що склалися.

Оскільки метою функціонування відкритих економічних систем (транспортних підприємств) є забезпечення їхнього виживання в умовах динамічного середовища, то вони мають такі властивості:

1) схильність до ентропії. Для недопущення «виснаження» підприємство повинне здійснювати постійний моніторинг зовнішнього середовища, адаптуватися до змін у ньому, знаходити нові ресурси розвитку;

2) синергізм, тобто транспортне підприємство як єдина система отримує більший ефект, ніж той, що могли б дати у сумі його підрозділи, працюючи автономно;

3) взаємозалежність підсистем, тобто структурні підрозділи є взаємопов'язаними: зміни, що відбуваються в одному з них викликають зміни в інших і системи в цілому.

Управляти динамікою розвитку будь-якої системи (явища) можна на основі використання механізму. Термін «механізм» був запозичений економічними науками з техніки ще у другій половині 60-х рр. ХХ ст. і «добре прижився» в економічному понятійному апараті. Це було пов'язано з тим, що виникла необхідність опису виробничих і фінансово-економічних процесів в їхній взаємодії. В цьому контексті важливим є можливість забезпечення цілеспрямованого розвитку, використання ресурсів для отримання необхідного (позитивного) ефекту.

Лауреат Нобелівської премії з економіки Гурвіц Л. (2007 р.) розглядав механізм як гру (взаємодію між суб'єктами та центром), учасники якої обмінюються повідомленнями один з одним або з «центром повідомлень», а заздалегідь задані правила визначають результат гри для кожного набору повідомлень [13]. Кульмана А. писав, що економічний механізм існує, якщо деяке вихідне економічне явище приводить до появи інших без додаткових імпульсів. Ці явища слідує одне за іншим у певній послідовності і ведуть до якихось очевидних результатів [14].

Незважаючи на достатньо широке використання, серед науковців відсутній єдиний підхід до його визначення. Чаленко А.Ю. зазначав, що існує два підходи до визначення сутності «механізму», а саме (1) сукупність станів системи та (2) головний рушій її розвитку [15]. В економічній енциклопедії за редакцією Мочерного С. термін «механізм» має два тлумачення: (1) це система чи спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності; (2) система важелів та елементів, що приводить їх у дію [16].

Аналіз літературних джерел показав, що можна виділити 3 підходи до трактування поняття «механізм» (рис. 2), а саме (1) механізм як сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їхнє

регулювання [17, 18, 19 та ін.]; (2) механізм як ресурсне забезпечення процесу (сукупність ресурсів і способів їхньої взаємодії) для виконання функцій цього процесу [15, 20 та ін.]; (3) механізм як система економічних важелів і методів, які реалізують вплив керуючої системи на керовану [21, 22, 23 та ін.]. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що більшість авторів визначають сутність економічного механізму через поняття «система» та «сукупність».

Відмінними рисами економічного механізму є такі:

- 1) він не може існувати без процесу, оскільки є його складовою, налаштованою на виконання тільки процесних функцій;
- 2) він не має власного управління, є як би «знерухомленим» і знаходиться в стані очікування управління процесом;
- 3) з'єднання механізму з управлінням є внутрішнім змістом процесу, його «ноу-хау».

Механізм є найбільш активною складовою системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності об'єкта управління (основних засобів). Механізм управління будь-якою системою в умовах ринкової економіки буде ефективний лише у випадку, коли він підсилює мотивацію діяльності людей, а зрушення мотивів на цілі діяльності досягається на основі узгодження висунутих цілей з інтересами людей і соціальних груп. Механізм управління є складною категорією, функціонування якої можна описати такою множиною елементів [24]:

$$M = \{O_m, C_m, F_c, M_{inf}, R_m\}, \quad (1)$$

де O_m – мета управління системою;

C_m – критерій управління (кількісний аналог мети);

F_c – фактори управління (елементи об'єкта управління та їхні зв'язки, на які здійснюється вплив для досягнення поставлених цілей);

M_{inf} – методи впливу на фактори управління;

R_m – ресурси управління (матеріальні та фінансові ресурси, виробничий потенціал тощо, при використанні яких реалізується обраний метод управління і забезпечується досягнення поставленої мети).

Для транспортних підприємств використання основних засобів є однією з базових сфер управління. Керівництво, маючи ясну уяву про їхню роль у виробничому процесі, про фактори, що впливають на використання основних засобів, може цілеспрямовано впливати на «вузькі місця» в управлінні ними і, тим самим, підвищувати ефективність їхнього використання та підприємства в цілому. Тоді метою є забезпечення сталого функціонування транспортного підприємства в умовах нестабільного середовища. Тоді основним завданням механізму управління основними засобами є розробка комплексу заходів щодо підтримки фінансової стійкості транспортних підприємств за рахунок підвищення ефективності використання основних засобів.

Використання кожного елемента основних засобів, зокрема транспортних, виконує певну виробничу функцію, детерміновану у часі і просторі, тобто має споживчу вартість. Однак навіть подібні основні засоби можуть бути по-різному задіяні в виробничому процесі, тобто мають неоднакову споживчу вартість. Сукупна споживча вартість основних засобів не дорівнює сумі споживчих вартостей окремих елементів основних засобів, а є агрегованою споживчою вартістю, що характеризує здатність підприємства виробляти максимальну кількість товарів (чи надавати послуги) при оптимальних технології та режимі функціонування [25]. Споживча вартість основних засобів знаходиться в русі постійно: вона поступово втрачається в процесі їхнього виробничого використання протягом всього терміну служби і своєчасно капіталізується шляхом заміни зношених новими.

Капітал, втілений в технічних засобах і системах по мірі їхнього виробничого використання переноситься на знову створюваний продукт, проходить сферу обігу і втілюється в нових технічних засобах і системах, тим самим, і таким чином відбувається оборот і кругообіг основного капіталу. Виділені раніш особливості транспортного виробництва, пов'язані з відсутністю товарно-речової форми транспортної продукції, зміни у структурі капіталу при віднесенні на основний капітал частини готової продукції, витрат майбутніх періодів, незавершеного виробництва є несуттєвими, а частка основного капіталу на стадії звернення дуже мала. Тому, як зазначає Подсорін В.О., при аналізі ефективності його використання можна не враховувати поділ на традиційні фази обороту, а достатньо сконцентрувати виявлення резервів прискорення оборотності на фазах: (1) втілення капіталу в технічних засобах і системах і (2) використання технічних засобів і систем [26].

Тоді під механізмом управління основними засобами транспортних підприємств буде розумітися сукупність форм, методів і інструментів управління основними засобами, за допомогою яких забезпечується стаке функціонування та цілеспрямований розвиток підприємства.

Основними елементами механізму управління основними засобами транспортних підприємств є складові процесу управління основним капіталом, а саме (1) продуктивне використання транспортних засобів і систем (ресурсозбереження, маркетингова, тарифна, податкова політика); (2) амортизація вартості основних засобів (амортизаційна, податкова політика); (3) втілення капіталу в нові і вже існуючі

транспортні засоби і системи (інвестиційний, інноваційний процеси, кредитування, лізинг, податкова політика). Вплив на зазначені елементи за допомогою економічних методів сприятиме удосконаленню управління основними засобами транспортних підприємств та підвищенню ефективності їхнього функціонування.

Управління основними засобами базується на аналітичних процедурах, а саме на (а) аналізі структури та динаміки основних засобів; (б) аналізі їхнього руху та стану; (в) аналізі ефективності використання; (г) обґрунтуванні потреби в інвестування в просте та розширене їхнє відтворення. Це обумовлює необхідність комплексного використання методів, а саме:

– аналізу та синтезу (вивчення (відстеження) змін у якісних і кількісних характеристиках основних засобів та їхнього впливу на ефективність функціонування транспортних підприємств в цілому, зокрема на їхню фінансову стійкість та фінансовий потенціал);

– моніторингу змін у зовнішньому (відстеження змін на ринку транспортних послуг, попиту на певні види перевезень і, відповідно, потреби у різних транспортних засобах тощо) та внутрішньому (зміна технічного стану транспортних засобів, рівня їхнього фізичного та морального зносу, ефективності використання тощо) середовищі;

– оцінювання доцільності вкладення коштів в оновлення та/або вдосконалення транспортних засобів;

– прогнозування (оцінювання впливу кількісних і якісних характеристик основних засобів на майбутню ефективність функціонування підприємства; дослідження динаміки процесів в його внутрішньому та зовнішньому середовищі; оцінювання необхідності створення резервів грошових коштів для підтримки фінансової стійкості підприємства, а також їхнього розміру);

– планування потреби в окремих транспортних засобах, інвестиційних витрат на їхнє удосконалення, податкового навантаження тощо.

Нестабільність економічного середовища, а також непередбачуваність національної економіки обумовлюють необхідність більш широкого застосування методів прогнозування та планування. Це пов'язано, по-перше, з нагальною необхідністю інтенсифікації процесу інвестування діяльності через критичний фізичний та моральний знос транспортних засобів для збереження позицій на транспортному ринку. По-друге, невизначеність динаміки процесів у зовнішньому середовищі призводить до підвищення ризикованості інвестиційної діяльності в цілому. По-третє, у підприємств відсутні грошові кошти, необхідні для фінансування інвестиційних проектів, пов'язаних із основними засобами. Наслідком цього є необхідність прогнозування можливостей виникнення проблем із реалізацією проектів і відповідного планування резервів грошових коштів, а також джерел їхнього формування в результаті оптимізації окремих елементів системи управління підприємством, зокрема податкового навантаження в контексті законного зменшення податкових відрахувань (податкове планування). Це дозволить не тільки мінімізувати втрати від інвестиційної діяльності, а й підтримувати цілеспрямований розвиток транспортного підприємства в умовах, що склалися.

Управління основними засобами транспортних підприємств має базуватися на дотриманні певної системи принципів. Принцип функціонування або розвитку будь-якого явища (від латинського «principium» – самий перший) – це будь-яка очевидна основа, яка не вимагає підтвердження: вона береться за фундамент, на якому будуються теорії, правила та закони. Ньютон І. писав, що принцип, як твердження, має відповідати двом критеріям, а саме:

1) він має бути сформульований в результаті спостереження та експериментів за будь-яким феноменом;

2) він може слугувати основою для формулювання подальших міркувань (узагальнень) щодо розвитку явища чи процесу [27].

Тоді базуючись на цих критеріях сформулюємо принципи управління основними засобами транспортних підприємств, які можна розділити на 2 групи: оптимальності та якості.

Виділення та дотримання *принципів оптимальності* сприяє спрямуванню процесу управління основними засобами на отримання максимального ефекту від їхнього використання при мінімальних витратах на їхнє створення, утримання та поліпшення. Стосовно транспортних підприємств це буде забезпечуватися принципами оптимальності (1) потужності парку транспортних засобів; (2) інвестицій в основні засоби; (3) структури транспортних засобів за формою власності.

Принцип оптимальності потужності парку транспортних засобів. Наявність основних засобів є обов'язковою та необхідною умовою здійснення перевезень вантажів, пасажирів і багажу. Однак потреба транспортного підприємства в основних засобах (списковий склад і вантажопідйомність) змінюється у часі і залежить від поточного і потенційно можливого попиту на перевезення. Якщо попит на перевезення не враховується, то підприємство буде мати, з одного боку, втрати у доходах при дефіциті основних засобів або, з іншого боку, високі непродуктивні витрати при їхньому профіциті. Тоді потреба транспортного підприємства в основних засобах з урахуванням зміни попиту на перевезення може бути визначена за такою формулою:

$$FA_{pl,t} = FA_{0,t} \cdot I_t \cdot (1 - \Delta K_{i,t}) \cdot (1 - \Delta K_{e,t}), \quad (2)$$

де $FA_{pl,t}$ – планова потреба підприємства в основних засобах у періоді t ;

$FA_{0,t}$ – кількість основних засобів, наявних на початок періоду t ;

I_t – індекс зміни попиту на перевезення t ;

ΔK_i – зміна коефіцієнта інтенсивного використання основних засобів у періоді t ;

ΔK_e – зміна коефіцієнта екстенсивного використання основних засобів у періоді t .

Принцип оптимальності інвестицій в основні засоби. Характерною особливістю основних засобів є те, що в процесі експлуатації вони зберігають свою натурально-речову форму, не залишаючи сферу виробництва після завершення кожного циклу, а їхня вартість переноситься на вироблений продукт (надані послуги) поступово. Також необхідно враховувати, що основні засоби, приймаючи участь в процесі виробництва, створюють додаткову вартість, частиною якої є прибуток. Сума прибутку, який буде отримано у період t в результаті використання основних засобів, можна оцінити на базі показника «рентабельність інвестованого капіталу» (Return On Invested Capital, ROIC), який показує, скільки чистого прибутку отримує підприємство в результаті інвестиційної діяльності. Тоді сума прибутку становитиме:

$$P_{FA,t} = \frac{FA_{0,t} \cdot ROIC_{t-1}}{100}, \quad (3)$$

де $P_{FA,t}$ – прибуток від використання основних засобів у період t ;

$FA_{0,t}$ – вартість основних засобів на початок періоду t ;

$ROIC_{t-1}$ – рентабельність капіталу, інвестованого в основні засоби у період $(t-1)$.

Тоді відповідно до (3.2) вкладання коштів в інвестиційні проекти з створення чи удосконалення основних засобів транспортних підприємств має здійснюватися за умови максимізації отриманого прибутку від їхнього використання.

Принцип оптимальності структури транспортних засобів за власністю. Цей принцип передбачає встановлення оптимального співвідношення між власними транспортними засобами та отриманими у фінансовий або оперативний лізинг. Необхідність дотримання цього принципу полягає в тому, що зараз транспортні підприємства вимушені брати основні засоби в оперативний або фінансовий лізинг. З одного боку, це дозволяє надавати послуги з перевезення вантажів, пасажирів і багажу з необхідною якістю, а також оперативно розширювати парк транспортних засобів при виникненні такої необхідності без додаткових капітальних інвестицій. З іншого боку, це призводить до зміни структури капіталу підприємства: зменшення частки власного капіталу та відповідного збільшення залученого. Наслідком цього можуть стати нестійке фінансове положення підприємства, зниження ступеня захищеності інтересів кредиторів і інвесторів, які мають довгострокові вкладення в підприємство. У той же час необхідно враховувати, що використання лізингу дозволяє покращувати стан основних засобів без значних інвестицій, що є дуже важливим для транспортних підприємств у сучасних умовах. У якості критерію оптимальності структури основних засобів транспортних підприємств можна використовувати модифіковану середньозважену вартість капіталу (weighted average cost of capital, WACC):

$$WACC' = FA_{pr} \cdot d_{P,pr} + FA_{lis} \cdot C_{lis} \cdot d_{P,lis} \cdot (1 - T), \quad (4)$$

де FA_{pr}, FA_{lis} – питома вага вартості основних засобів, які знаходяться у власності та отримані у лізинг відповідно ($FA_{pr} + FA_{lis} = 1$);

C_{lis} – вартість залучення основних засобів у лізинг;

T – розмір ставки податку на прибуток;

$d_{P,pr}, d_{P,lis}$ – частка прибутку, отриманого при використанні основних засобів, які знаходяться у власності підприємства та отримані у лізинг відповідно.

Друга група принципів – принципів якості – включає в себе 3 принципи якості, а саме (1) інтенсивності використання транспортних засобів; (2) підтримки технічного стану основних засобів; (3) забезпечення необхідного рівня якості послуг транспортними підприємствами. Необхідність визначення принципів якості обумовлюється тим, що саме якість та надійність створюють довгострокові та постійно діючі переваги для будь-якого підприємства [28].

Принцип інтенсивності використання транспортних засобів. Під інтенсивністю розуміється ступінь використання основних (транспортних) засобів і найбільшу їхню продуктивність. Економічне значення інтенсивності проявляється у впливі на обсяг і вартість виробленої продукції (наданих послуг). Зростання інтенсифікації використання основних засобів транспортних підприємств приводить до збільшення обсягу (кількості) перевезень в одиницю часу. Оцінити зміну інтенсивності використання можна за допомогою показника відносної економії основних засобів за формулою:

$$\Delta E_{FA,t} = FA_{1,t} - FA_{0,t} \cdot I_{PT,t}, \quad (5)$$

де $\Delta E_{FA,t}$ – відносна економія (перевитрати) основних засобів, задіяних у перевезеннях у періоді t ;

$FA_{1,t}, FA_{0,t}$ – середня вартість основних засобів на кінець і початок періоду t відповідно;

$I_{PT,t}$ – індекс обсягу наданих послуг з перевезень протягом періоду t .

Якщо $\Delta E_{FA,t} > 0$, то на кінець періоду t відбулося зниження інтенсивності використання основних засобів підприємства, а якщо $\Delta E_{FA,t} < 0$, то, навпаки, вони використовувалися більш інтенсивно, тобто якісно.

Принцип підтримки технічного стану основних засобів. Одним з основних критеріїв якості управління основними засобами є підтримка їхнього технічного стану, тобто недопущення критичного зростання фізичного та морального зносу. Фізичний знос є наслідком втрати транспортними засобами початкових техніко-експлуатаційних якостей, що призводить до збільшення кількості відмов у роботі і, як наслідок, до зростання експлуатаційних витрат підприємства. Високий моральний знос також є фактором зниження ефективності використання наявних основних засобів, оскільки це впливає на якість і швидкість перевезень, що у кінцевому підсумку може призвести до втрати клієнтів і частини прибутку. Специфікою транспортних підприємств є достатньо повільне моральне старіння основних засобів. Тому однією з основних задач керівництва підприємством є недопущення критичного погіршення саме технічного стану транспортних засобів. Це обумовлює необхідність постійного моніторингу їхнього середнього віку для своєчасного оновлення (удосконалення). Середній вік основних засобів підприємства можна розрахувати за формулою:

$$\overline{A_{FA}} = \sum A_{FA,i} \cdot d_{FA,i}, \quad (6)$$

де $\overline{A_{FA}}$ – середній вік основних засобів транспортного підприємства;

$A_{FA,i}$ – середина вікового інтервалу основних засобів групи i ;

$d_{FA,i}$ – питома вага основних засобів групи i в загальній кількості.

Середина вікового інтервалу визначатиметься за формулою:

$$A_{FA,i} = \frac{A_{FA,i}^u + A_{FA,i}^b}{2},$$

де $A_{FA,i}^u, A_{FA,i}^b$ – нижнє та верхнє значення віку основних засобів групи i відповідно.

Принцип забезпечення необхідного рівня якості послуг транспортними підприємствами. Якість перевезень оцінюється за сукупністю характеристик, що визначають їхню здатність задовольняти потреби вантажовідправників або вантажоодержувачів у відповідних перевезеннях. Зараз клієнти пред'являють достатньо великий перелік вимог до послуг транспортних підприємств, основними з яких є надійність перевезень, мінімальні строки (тривалість) доставки, своєчасність доставки (гарантовані строки доставки), безпека перевезень, збереження вантажу при доставці, наявність перевантажувального обладнання в пунктах перевалки, функціональна придатність транспортного засобу, можливість спеціалізованих перевезень, експлуатаційна готовність перевізника тощо. Задоволення цих умов передбачає наявність відповідних транспортних засобів і є одним з факторів, що забезпечує конкурентні переваги окремого підприємства. Для комплексної оцінки якості послуг з транспортування можна використовувати мультиплікативну формулу:

$$Q_{tr} = Q_R^{KR} \cdot Q_S^{KS} \cdot Q_T^{KT}, \quad (7)$$

де Q_R^{KR} – надійність транспортування відповідно до графіку (час перевезення);

Q_S^{KS} – безпека перевезень (імовірність доставки без пошкоджень);

Q_T^{KT} – вартість перевезень (величина транспортного тарифу);

K_R, K_S, K_T – коефіцієнти вагомості показників якості послуг підприємства.

Дотримання розробленої системи принципів дозволить не тільки сформувати механізм управління основними засобами транспортних підприємств, а й підвищити ефективність їхнього функціонування.

На основі викладеного вище було сформовано механізм управління основними засобами транспортних підприємств в умовах ефективного податкового планування (рис. 2).

Розроблений механізм є взаємопов'язаною сукупністю структурних елементів із зворотнім зв'язком і включає три блоки: загальнотеоретичні основи формування, детермінанти удосконалення та практичну реалізацію. Встановлено, що удосконалення механізму управління основними засобами транспортних підприємств передбачає впровадження взаємопов'язаних заходів, а саме інтенсифікацію використання

основних засобів, удосконалення податкового планування та забезпечення фінансової стійкості. Інтенсифікація використання основних засобів досягається комплексом заходів, що включають впровадженням передових технологій перевезення вантажів, пасажирів і багажу, недопущення непродуктивної роботи основних засобів, зменшенням планових і усуненням позапланових простоїв транспортних засобів, поліпшенням їхнього стану тощо. Це також вплине на фінансову стійкість транспортних підприємств, для яких основні засоби є головним фактором виробництва. Ефективне податкове планування є одним з внутрішніх джерел створення резервів грошових коштів, які можуть бути спрямовані на капітальні вкладення в удосконалення перевізних технологій та оновлення основних засобів.

Рис. 5. Схема механізму управління основними засобами транспортних підприємств в умовах ефективного податкового планування

Джерело: розроблено автором

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки: (1) транспортні підприємства є відкритими системами, які активно взаємодіють із зовнішнім середовищем, що проявляється,

з одного боку, у вимогах до обсягів, швидкості та якості перевезень, а, з іншого боку, в участі в процесі обігу товарів; (2) сутність економічного механізму визначається через поняття «система» та «сукупність»; можна виділити 3 підходи до трактування поняття «механізм», а саме сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їхнє регулювання, ресурсне забезпечення процесу для виконання функцій цього процесу, система економічних важелів і методів, які реалізують вплив керуючої системи на керовану; (3) управління основними засобами транспортних підприємств має базуватися на принципах оптимальності (потужності парку транспортних засобів, інвестицій в основні засоби, структури транспортних засобів за формою власності) та якості (інтенсивності використання транспортних засобів, підтримки технічного стану основних засобів, забезпечення необхідного рівня якості послуг транспортними підприємствами); (4) удосконалення механізму управління основними засобами транспортних підприємств має передбачати використання взаємопов'язаних заходів, а саме інтенсифікацію використання основних засобів, удосконалення податкового планування та забезпечення фінансової стійкості, що дозволить підвищити «якість» основних засобів, ефективність їхнього використання та стійкість транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивченні можливостей використання інструментів і процедур податкового планування для збільшення внутрішніх ресурсів удосконалення основних засобів.

References

1. Heyets', V.M. (2000). Nestabil'nist' ta ekonomichne zrostannya [Instability and economic growth: monograph]. Kyiv: DU «IEP NANU». 344 p. [in Ukrainian].
2. Horodyans'ka, L.V. (2008). Vidtvorennya osnovnykh zasobiv na pidpryyemstvakh Ukrayiny: teoriya i praktyka obliku i analizu [Reproduction of fixed assets in enterprises of Ukraine: theory and practice of accounting and analysis: monograph]. Kyiv: KNEU. 224 p. [in Ukrainian].
3. Klenin, O.V. (2006). Efektyvnist' vidtvorennya osnovnoho kapitalu pidpryyemstv [Efficiency of reproduction of the basic capital of enterprises: theory and practice of accounting and analysis: monograph]. Donetsk: IEP NANU. 196 p. [in Ukrainian].
4. Levyts'ka, I.V. (2010). Vidtvorennya osnovnykh zasobiv: teoriya i praktyka [Reproduction of fixed assets: theory and practice: monograph]. Kyiv: NUKHT. 280 p. [in Ukrainian].
5. Ryepina, I.M. (2012). Aktyvy pidpryyemstva: taksonomiya, diahnozyka ta upravlinnya [Enterprise assets: taxonomy, diagnostics, and management: monograph]. Kyiv: KNEU. 274 p. [in Ukrainian].
6. Kontseva, V.V., Kharchenko, A.I. (2018) Problemy onovlennya osnovnykh zasobiv dorozhnykh pidpryyemstv [The problems of renewal of fixed assets of road enterprises. Economics and management on transport]. *Ekonomika ta upravlinnya na transporti* [Economics and management of transport], Vol. 7, P. 36–43. [in Ukrainian].
7. Bidnyak, M.N., Bilichenko, V.V. (2006). Vyrobnychi systemy na transporti: teoriya i praktyka [Production systems in transport: theory and practice: theory and practice: monograph]. Vinnytsya: UNIVERSUM-Vinnytsya. 176 p. [in Ukrainian].
8. Arefieva, O.V., Kravchuk, N.M., Katan, M.Ya. (2018) Teoretychni osnovy upravlinnya konkurentospromozhnisty aviatransportnoho pidpryyemstva [Theoretical bases for managing competitiveness of an air transport enterprise]. *Problemy ekonomiky* [Problems of economy], No 4, P. 127–134. [in Ukrainian].
9. Yarmolits'ka, O.V. (2015). Faktory vplyvu na innovatsiyno-investytsiynе vidtvorennya osnovnykh zasobiv vitchyznyanykh zaliznyts' [Factors influencing the innovation and investment reproduction of fixed assets of domestic railways]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya* [Problems and prospects of economics and management], No 2, P. 140–149. [in Ukrainian].
10. Kravchenko, O.O. (2013). Stsenarne finansove planuvannya i prohnozuvannya na zaliznychnomu transporti: teoriya i praktyka [Scenario financial planning and forecasting in rail transport: theory and practice: monograph]. Kyiv: DETUT. 300 p. [in Ukrainian].
11. Babyna, O.YE., Karpenko, O.O., Kovbatiuk, M.V., Shklyar, V.V. (2015). Antykryzovyy menedzhment na pidpryyemstvakh vodnoho transport [Anti-crisis management at water transport enterprises: monograph]. Kyiv: KVITS. 240 p. [in Ukrainian].
12. Marks, K. (1960). Kapital [Capital]. Moscow: Politizdat Publishing House. 444 p. [in Russian].
13. Gurvits, L. (2007) The theory of economic mechanisms (Nobel Prize in Economics 2007, Part No. 1). Retrieved from: <http://institutions.com/theories/259-2007-1.html/>.
14. Kulman, A. (1993). Ekonomicheskkiye mekhanizmy [Economic mechanisms]. Moscow: Progress. 189 p. [in Russian].
15. Chalenko, A.YU. (2010). O ponyatiynoy neopredelennosti termina «mekhanizm» v ekonomicheskikh issledovaniyakh [Economic mechanisms]. *Yekonomika promislivosti* [Economics of industry], No 3, P. 26–33. [in Russian].
16. Ekonomichna entsyklopediya [Economic Encyclopedia] (2001). In 3 vols. Vol. 2 / Ed. Mocherny, S.V. Kyiv: Publishing Center "Academy". 848 p. [in Ukrainian].
17. Rayzberg, B.A., Lozovskiy, L.SH., Starodubtseva, Ye.B. (2017). Sovremennyy ekonomicheskyy slovar' [Modern economic dictionary]. Moscow: Infra-M Publishing House. 512 p. [in Russian].

18. Sadekov, A.A., Tsurik, V.V. (2006). Upravleniye predpriyatiyem v usloviyakh krizisa [Enterprise management in a crisis: monograph]. Donetsk: DonGUET Publishing House. 178 p. [in Russian].
19. Ponomarenko, V.S., Yastremskaya, Ye.N., Lutskovskiy, V.M. (2002). Mekhanizm upravleniya predpriyatiyem: strategicheskii aspekt [Mechanism of enterprise management: strategic aspect: monograph]. Kharkiv: KhGEU Publishing House. 252 p. [in Russian].
20. Sovremennyy ekonomicheskii slovar' [Modern economic dictionary]. Retrieved from: <http://slovari.yandex.ru/dict/economic/article/ses2/ses5884.htm?text=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC&encid=economic&stpar3=1.8/>. [in Russian].
21. Sogomonova, N.A. (2003). Formirovaniye ekonomicheskogo mekhanizma upravleniya predpriyatiyem [Formation of the economic mechanism of enterprise management]. Ekonomika transportnoho kompleksu [Economics of the transport complex], Vol. 6, P. 56–60. [in Russian].
22. Ivanova, S.L. (2010). Kreditnyy reyting v sistemy upravleniya kreditnym riskom. Ponyatiye i struktura ekonomicheskogo mekhanizma predpriyatiya [Credit rating in the credit risk management system. Concept and structure of the economic mechanism of an enterprise]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63511.doc.htm. [in Russian].
23. Hertsyk, V.A. (2009). Iyerarkhichna struktura orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnya rozpodilom pidpnyemstva [Hierarchical structure of organizational and economic mechanism of enterprise distribution management]. Kul'tura narodov Prychernomor'ya [Culture of the peoples of the Black Sea region], No 172, P. 22–24. [in Ukrainian].
24. Kruglova, N.YU., Kruglov, M.I. (2003). Strategicheskii menedzhment [Strategic management]. Moscow: Publishing house RDL. 464 p. [in Russian].
25. Breusov, YU.G. (1991). Oborot osnovnykh proizvodstvennykh fondov: metodologicheskiye i teoreticheskiye aspekty intensifikatsii [Turnover of fixed assets: methodological and theoretical aspects of intensification]. Samara: Saratov University Publishing House, Samara Branch. 151 p. [in Russian].
26. Podsorin, V.A., Kharitonova, A.V. (2012). Ekonomicheskii mekhanizm upravleniya osnovnymi sredstvami v transportnom kholdinge [Economic mechanism of management of fixed assets in a transport holding]. ETAP: ekonomicheskaya teoriya, analiz, praktika [STAGE: economic theory, analysis, practice], No 5, P. 121–132. [in Russian].
27. N'yuton, I. (1989). Matematicheskiye nachala natural'noy filosofii [Mathematical principles of natural philosophy]. Moscow: Nauka Publishing House. 688 p. [in Russian].
28. Nikson, F. (2000). Rol' rukovodstva predpriyatiya v obespechenii kachestva i nadezhnosti [The role of enterprise management in ensuring quality and reliability]. Moscow: Publishing House of standards. 231 p. [in Russian].

Література

1. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання: монографія / В. М. Геєць. – К.: ДУ «ІЕП НАНУ», 2000. – 344 с.
2. Городянська Л. В. Відтворення основних засобів на підприємствах України: теорія і практика обліку і аналізу: монографія / Л. В. Городянська. – К.: КНЕУ, 2008. – 224 с.
3. Кленін О. В. Ефективність відтворення основного капіталу підприємств: монографія / О. В. Кленін. – Донецьк: ІЕП НАНУ, 2006. – 196 с.
4. Левицька І. В. Відтворення основних засобів: теорія і практика: монографія / І. В. Левицька. – К.: НУХТ, 2010. – 280 с.
5. Репіна І. М. Активи підприємства: таксономія, діагностика та управління: монографія / І. М. Репіна. – К.: КНЕУ, 2012. – 274 с.
6. Концева В. В. Проблеми оновлення основних засобів дорожніх підприємств / В. В. Концева, А. І. Харченко // Економіка та управління на транспорті. – 2018. – Вип. 7. – С. 36–43.
7. Бідняк М. Н. Виробничі системи на транспорті: теорія і практика: монографія / М. Н. Бідняк, В. В. Біліченко. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 176 с.
8. Ареф'єва О. В. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю авіатранспортного підприємства / О. В. Ареф'єва, Н. М. Кравчук, М. Я. Катан // Проблеми економіки. – 2018. – № 4. – С. 127–134.
9. Ярмоліцька О. В. Фактори впливу на інноваційно-інвестиційне відтворення основних засобів вітчизняних залізниць / О. В. Ярмоліцька // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 2. – С. 140–149.
10. Кравченко О. О. Сценарне фінансове планування і прогнозування на залізничному транспорті: теорія і практика: монографія / О. О. Кравченко. – К.: ДЕДУТ, 2013 – 300 с.
11. Бабина О. Є. Антикризовий менеджмент на підприємствах водного транспорту / О. Є. Бабина, О. О. Карпенко, М. В. Ковбатук, В. В. Шкляр. – К.: КВІЦ, 2015. – 240 с.
12. Маркс К. Капітал. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1960. – 444 с.
13. Gurvits, L. The theory of economic mechanisms (Nobel Prize in Economics 2007, Part No. 1). – Режим доступу: <http://institutiones.com/theories/259-2007-1.html/>.
14. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман. – М.: Прогресс, 1993. – 189 с.
15. Чаленко А. Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях / А. Ю. Чаленко // Економіка промисловості. – 2010. – № 3. – С. 26–33.
16. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
17. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: Инфра-М, 2017. – 512 с.
18. Садеков А. А. Управление предприятием в условиях кризиса: монография / А. А. Садеков, В. В. Цурик. – Донецк: ДонГУЭТ, 2006. – 178 с.

19. Пономаренко В. С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект: монография / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский. – Харьков: ХГЭУ, 2002. – 252 с.
20. Современный экономический словарь. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/economic/article/ses2/ses5884.htm?text=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC&encid=economic&stpar3=1.8/>.
21. Согомонова Н. А. Формирование экономического механизма управления предприятием / Н. А. Согомонова // Экономика транспортного комплекса. – 2003. – Вып. 6. – С. 56-60.
22. Иванова С. Л. Кредитный рейтинг в системы управления кредитным риском. Понятие и структура экономического механизма предприятия / С. Л. Иванова. – 2010. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63511.doc.htm.
23. Герцик В. А. Ієрархічна структура організаційно-економічного механізму управління розподілом підприємства / В. А. Герцик // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 172. – С. 22–24.
24. Круглова Н. Ю. Стратегический менеджмент / Н. Ю. Круглова, М. И. Круглов. – М.: Издательство РДЛ, 2003. – 464 с.
25. Бреусов Ю. Г. Оборот основных производственных фондов: методологические и теоретические аспекты интенсификации / Ю. Г. Бреусов. – Самара: Издательство Саратовского университета, Самарский филиал, 1991. – 151 с.
26. Подсорин В. А. Экономический механизм управления основными средствами в транспортном холдинге / В. А. Подсорин, А. В. Харитоновна // ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика. – 2012. – №. 5 – С. 121–132.
27. Ньютон И. Математические начала натуральной философии / И. Ньютон. – М.: Наука, 1989. – 688 с.
28. Никсон Ф. Роль руководства предприятия в обеспечении качества и надежности / Ф. Никсон. – М.: Издательство стандартов, 2000. – 231с.

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.13: 656

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-11

ЧАРКІНА Т. Ю.

Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

МЕХАНІЗМИ ТА НАПРЯМКИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПАСАЖИРСЬКИМ КОМПЛЕКСОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

В статті визначено, що внаслідок пандемії коронавірусу у 2020 році економічна криза торкнулася майже усіх галузей, в тому числі і залізничну. Майже на три місяці ринок транспортних послуг зупинився, а після його відкриття обсяги пасажирських перевезень все ще суттєво нижчі за аналогічний період минулого року. Доведено, що для швидкого виходу з кризового стану пасажирського комплексу залізничного транспорту необхідно, по-перше, врахувати фактори, що істотно впливають на вибір споживача транспортних послуг щодо того чи іншого виду транспорту для переміщення, а саме: мобільність; комфортність; екологічність; доступність додаткових послуг; безпеку; а по-друге, запровадити дієвий інструментарій антикризового управління, який зможе забезпечити фінансову стійкість, а також посилити інноваційний розвиток пасажирських перевезень. Запропоновано наступні напрями антикризового управління пасажирського комплексу залізниці: краудсорсинг, реінжиніринг, бенчмаркінг, даунсайзінг, антикризовий контролінг та технологізацію, а також використання моделі «ЗГРВ» (Запобігання, Готовність, Реакція і Відновлення). Внесені пропозиції щодо необхідності удосконалити організаційну структуру управління пасажирської філії шляхом утворення відділу антикризового управління, головними завданнями роботи якого стануть розробка нових напрямів та стратегій для виводу Укрзалізниці зі скрутного становища. Встановлено, що задля підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень залізничним транспортом, у порівнянні з іншими видами транспорту, менеджменту Укрзалізниці потрібно організовувати процес перевезення пасажирів на істотно новому рівні, що буде націлений на краще задоволення вимог споживача послуг, а саме: введення нових технологій, нової організації перевезень: високошвидкісні перевезення, мультимодальні пасажирські перевезення, створення транспортних пасажирських ХАБів, організація залізничного туризму, поява нових напрямків поїздів, залучення потенційних клієнтів за допомогою системи гнучких знижок та «бонусного квитка». Одним із важливих структурних елементів загального механізму управління пасажирським комплексом залізничного транспорту визначено розробку системи мотиваційного механізму для працівників галузі.

Ключові слова: залізничний транспорт, пасажирські перевезення, антикризове управління, краудсорсинг, реінжиніринг, бенчмаркінг.

CHARKINA T.

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

MECHANISMS AND DIRECTIONS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE PASSENGER COMPLEX OF RAILWAY TRANSPORT

The article states that due to the coronavirus pandemic in 2020, the economic crisis has affected almost all industries, including railways. The market for transport services has stalled for almost three months, and after its opening, passenger traffic is still significantly lower than in the same period last year. It is proved that in order to quickly get out of the crisis of the passenger complex of railway transport, it is necessary, first, to take into account the factors that significantly affect the choice of consumers of transport services for a particular mode of transport, namely: mobility; comfort; environmental friendliness; availability of additional services; security; and secondly, to introduce effective anti-crisis management tools that will be able to ensure financial stability, as well as strengthen the innovative development of passenger traffic. The following areas of anti-crisis management of the railway passenger complex are proposed: crowdsourcing, reengineering, benchmarking, downsizing, anti-crisis controlling and technologicalization, as well as the use of the model "ZGRV" (Prevention, Preparedness, Response and Recovery). Proposals were made on the need to improve the organizational structure of the passenger branch management by establishing an anti-crisis management department, the main tasks of which will be to develop new directions and strategies to bring Ukrzaliznytsia out of its predicament. It is established that in order to increase the competitiveness of passenger transportation by rail, in comparison with other modes of transport, Ukrzaliznytsia management needs to organize the process of passenger transportation at a significantly new level, which will be aimed at better meeting consumer requirements, namely: introduction of new technologies, new transportation organization. : high-speed transportation, multimodal passenger transportation, creation of transport passenger hubs, organization of railway tourism, emergence of new train routes, attraction of potential customers through a system of flexible discounts and "bonus ticket". One of the important structural elements of the general mechanism of management of the passenger complex of railway transport is the development of a system of motivational mechanism for employees of the industry.

Key words: railway transport, passenger transportation, crisis management, crowdsourcing, reengineering, benchmarking.

Постановка проблеми. Сучасний стан залізничного транспорту, вказує на поширення кризових явищ у галузі та відсутність правильної системи управління залізничним транспортом. У пасажирського комплексу залізничного транспорту ця проблема набула масштабної кризи, на фоні критичної зношеності рухомого складу та відсутності необхідного фінансування галузі. Зараз на залізниці реалізуються масштабні реформаційні зміни. Створення пасажирської компанії одночасно з відсутністю необхідних реформ в інших сегментах, які теж забезпечують виконання пасажирських перевезень, призвело до втрати частки транспортного ринку пасажирськими перевезеннями залізничного транспорту і посилення його вразливості до зовнішніх та внутрішніх загроз середовища функціонування. Це все обумовлює термінову необхідність розробки механізмів та стратегій антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми антикризового управління та антикризового управління залізничного транспорту приділялося не дуже багато уваги. Цю проблему розглядали науковці С.В. Валдайцев, Л.О. Лігоненко, І. В. Токмакова, Р. Хіт, О. В. Христофор та деякі інші науковці [1-5]. Для подолання проявів системної кризи на залізничному транспорті і зокрема в пасажирському комплексі галузі необхідно забезпечити впровадження прогресивних механізмів антикризового управління, що відповідали вимогам цифровізації та сприяли б запровадженню якісних змін в системі функціонування пасажирського комплексу залізничного транспорту.

Метою статті є розроблення механізмів та напрямів підвищення ефективності процесів управління пасажирським комплексом залізничного транспорту з метою подолання системної кризи.

Виклад основного матеріалу. У нинішньому році економічна криза та криза пандемії, поєднавшись? поділили світову економіку на два періоди: до пандемії та в період карантину. Десять відсотків підприємств, малого та середнього бізнесу припинили повністю своє існування та зазнали часткового банкрутства. Підприємства, які надають послуги, зазнали величезних збитків. Практично весь ринок транспортних послуг зупинився на три місяці, серед них і залізничні пасажирські перевезення.

Пасажири залишилась вдома, відмовившись від мандрівок. З метою зниження можливості поширення вірусу, пасажирські перевезення, у тому числі залізничні, були повністю призупинені [6]. Збитки, які будуть нанесені світовій економіці, національній економіці та власне Укрзалізниці будуть величезні, що приведе до тривалого періоду виходу зі стану стагнації.

Кризу підприємства часто розуміють, як незапланований і небажаний, обмежений у часі процес, що істотно перешкоджає або навіть робить неможливим функціонування підприємства. Вона також представляє собою переломний момент у виробничих, комерційних, фінансових та інших процесах, що відбуваються на підприємстві [2].

Економічна криза має циклічність, значить економіка світу, країн, підприємств не може бути завжди стабільною, завжди мінливі фактори зовнішнього середовища будуть впливати на роботу та розвиток усіх підприємств. Тому підприємства повинні пристосуватися до цієї швидкої зміни та впроваджувати інноваційні, організаційні та технологічні зміни.

Економічна криза, на фоні поширення коронавірусу, викликала економічний колапс на ринку транспортних послуг: значно скоротилась транспортна рухливість населення, змінилось розташування сил на ринку послуг, змінила підходи до аналізу та оцінки характеристик послуг шляхом появи нових вимог до транспорту. Тому Укрзалізниця та пасажирський комплекс без цих змін теж не зможе встояти на ринку транспорту, а без інноваційної стратегії перемогти, та відновити свої позиції.

Тепер, в умовах виходу з карантину, основним критерієм успішності транспортної послуги стає її високий рівень конкурентоздатності по відношенню до інших видів транспорту. На даний час керівництво пасажирського комплексу зіткнулось з проблемою, яким чином в умовах карантину надавати послуги з пасажирських перевезень, що може зробити пасажирська філія, щоб надання транспортних послуг було товаром ринкової новизни. Що потрібно запровадити, щоб підвищити рівень конкурентоспроможності пасажирських перевезень та зробити їх відповідними до європейських стандартів?

По-перше, потрібно розробити нові напрямки виходу пасажирського комплексу з кризи, розробити єдину стратегію та механізм, які дозволять реалізувати даний задум.

Завдяки цифровій революції з'явилося багато нових технологічних напрямків, трансформації відбуваються в усіх сферах життя. Радикальні зміни відбуваються у споживачів транспортних послуг, для них дуже важливо такі фактори перевезень як:

- мобільність;
- комфортність;
- екологічність;
- доступність додаткових послуг;
- безпека здоров'я та життя.

Для підтримки конкурентоспроможності на високотехнологічному рівні та для того, щоб максимально задовольняти запитам пасажирів, пасажирський комплекс повинен швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища, впроваджувати технологічні, інформаційні, організаційні зміни, впроваджуючи різного роду цифрові сервіси та послуги для клієнтів. Наприклад, мультимодальні пасажирські перевезення, ще змішанні перевезення двома і більше видами транспорту за єдиним квитком, SelfBagDrop (технологія самостійної здачі та перевірки багажу), мобільні системи навігації та оплати послуг, наявність WiFi під час поїздки в потязі та на вокзалах та інше. Потрібно пасажирські перевезення спрямувати на підтримку високих стандартів якості обслуговування шляхом впровадження швидкісних та високошвидкісних пасажирських поїздів, введення в експлуатацію рухомого складу нового покоління, залізничного туризму та розширення додаткового спектру послуг.

Для швидкого виходу з кризового стану в пасажирському комплексі залізничного транспорту потрібно запровадити інструментарій антикризового управління, який зможе забезпечити фінансову стійкість, а також посилити інноваційний розвиток пасажирських перевезень.

Пріоритетними можуть стати такі напрямки антикризового управління пасажирського комплексу залізниці, як краудсорсинг, реінжиніринг, бенчмаркінг, даунсайзінг, антикризовий контролінг, технологізація.

Наприклад, крауд – технології (краудсорсинг, краудфандинг) – це цікавий і ефективний інструмент для вирішення завдань бізнесу. Стратегія краудмаркетингу передбачає управління споживачем в мережних співтовариствах, комунікаційну модель управління споживачем в мережі та методи збуту в мережі Інтернет. Основним результатом стратегії краудмаркетингу є отримання клієнта-партнера. Взаємодії з іншими споживачами підсилює управлінський вплив компанії [7].

Якщо при впровадженні аутсорсингу, де певні функції компанії передаються іншій організацією на підставі певного договору за гроші, то при впровадженні краудсорсингу платити ні за що не потрібно (або виплачуються мінімальні суми). Є такі фахівці-аматори, які неоплачувані або мало оплачувані, вони із задоволенням виконують всю необхідну роботу, створюють контент, займаються розв'язанням проблем або навіть проведенням досліджень.

Краудсорсинг – це частина того, що Ерік фон Гіппель (англ. Eric von Hippel) називає «інновацією з розрахунку на користувача» [7]. Виробники покладаються на користувачів не тільки у питанні формулювання потреб, головне, у визначенні продуктів або послуг або їх вдосконалення, для того, щоб краще задовольнити потребу вимогливих споживачів.

Звісно, сам краудсорсинг без Інтернету не міг би існувати, тому що люди через нього можуть координувати свої дії, обговорювати питання та їх вирішення. Але краудсорсинг має дві важливі особливості: добровільність та структурованість. Якщо людина не хоче чогось, вас не зможе ніхто примусити, але якщо ви добровільно щось починаєте, якісь важливий проект, та він буде цікавий іншим, волонтери завжди допоможуть його реалізувати. Коли робота розділена на чіткі етапи, спільними зусиллями цей проект швидше реалізується.

Наприклад, раніше перед впровадженням деяких пілотних проектів або впровадженням послуг, сектор маркетингу пасажирської служби залізниці, проводив у поїздах анкетування пасажирів, ці анкети оброблювалися та даний аналіз (з наявними анкетами) надавалися в Укрзалізницю. З них було ясно, чи потребує населення даних заходів, але це був довгий шлях. Зараз зі швидким Інтернетом, ми можемо значно швидше зробити опитування пасажирів, наприклад, про потребу нових маршрутів поїздів, впровадження окремих туристичних перевезень або про появу нової послуги. Це буде доречно, особливо під час карантину, коли пасажирів обмежені у вільному пересуванні, та це дуже зекономить час та гроші.

Також доцільне впровадження реінжинірингу для ефективної роботи пасажирського комплексу залізничного транспорту. Реінжиніринг - це фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів з метою досягнення істотного поліпшення якості функціонування [8].

Мета реінжинірингу - це виживання в екстремальній ситуації. Він може дати істотне скорочення витрат, базу для розширення бізнесу, перехід на якісно новий технологічний рівень, готовність до впровадження інновацій та нововведень. Для пасажирського комплексу залізничного транспорту потрібен «кардинальний» реінжиніринг, він доцільний, коли потрібно досягти різкого (стрибокподібного) поліпшення показників діяльності компанії шляхом заміни старих методів управління новими.

Пасажирський комплекс знаходиться в критичній ситуації, втрата більшого сегменту транспортного ринку, різке зниження доходу, високі витрати на перевезення, тому за допомогою реінжинірингу ввести нові методи управління пасажирськими перевезеннями, починаючи зі зміни організаційної структури управління, новими напрямками та стратегіями виходу з кризового стану пасажирського комплексу залізничного транспорту. Сьогодні конкурентоспроможність пасажирських компаній залежить від можливості перетворення процесів перевезення пасажирів на новий рівень, націлений на краще задоволення вимог споживача послуг. Це введення нових технологій, нової організації перевезень: високошвидкісні перевезення, мультимодальні пасажирські перевезення, створення транспортних пасажирських ХАБів [9], організація залізничного туризму, поява нових напрямків поїздів, залучення потенційних клієнтів за допомогою системи гнучких знижок та «бонусного квитка» [10], розробка системи мотиваційного механізму для працівників галузі.

Бенчмаркінг – безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що приведуть організацію до досконалішої форми. Дієвий інструмент для визначення становища компанії порівняно з іншими, подібними за розмірами та/або сферою діяльності, організаціями [11].

Це робота по впровадженню кращого досвіду країн світу, організація нових підходів в управлінні пасажирськими перевезеннями, впровадження високошвидкісних перевезень зі швидкостями 250-350 км/год., впровадження залізничного туризму, впровадження рухомого складу нового покоління, оптимізації руху пасажирських поїздів за рахунок збільшення кількості денних поїздів та інше.

На даний час необхідно удосконалити організаційну структуру управління пасажирської філії, за рахунок створення відділу антикризового управління [12]. Його робота дозволить пасажирському комплексу вийти з кризи, з найменшими збитками. А також допоможе розробити нові напрямки та стратегії для виходу з скрутного становища Укрзалізниці, з урахуванням карантину, професійно та виважено проводити аналіз розвитку транспортного ринку та підвищення рівня конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень.

Антикризове управління, або кризовий менеджмент - це процес порятунку організації (об'єкта управління) від руйнівних впливів і створення умов для її розвитку [4].

Кризові менеджери, постійно повинні відстежувати зміни на ринку транспортних послуг, перші повинні реагувати на появу додаткового попиту на окремі напрямки перевезень, потрібність у появі нових

додаткових послуг або спаду обсягу перевезень на конкретному напрямку, любі збої у роботі пасажирської компанії, вносити свої пропозиції на той або інший розвиток подій на транспортному ринку. Кризові менеджери повинні контролювати ринок транспортних послуг, дію конкурентів, розподіляти ресурси таким чином, щоб уникнути ризику в роботі пасажирських залізничних перевезень. Вміти визначати можливі причини кризи, прогнозувати її розвиток, вирішувати поточні проблеми на усіх рівнях залізничного транспорту, головне, відрізнити першорядні та другорядні проблеми.

Ці антикризові відділи повинні працювати постійно, навіть якщо економічна ситуація стабільна. Дана стратегія повинна передбачати впровадження так званої моделі «ЗГРВ» (Запобігання, Готовність, Реакція і Відновлення), яка включає у себе наступні етапи дії:

- визначення ймовірних ризиків та потреб,
- проголошення політики, яка відобразить ті способи роботи з подібними ризиками і проблемами,
- обміркування, аналіз та створення структури реагування кризового менеджера,
- пошук необхідних ресурсів, навичок та вмінь для роботи в кризових ситуаціях [13].

Специфіка діяльності антикризового керуючого припускає наявність системності і динамічності мислення, так як для адекватної оцінки кризи, прийняття конкретних рішень і розробки плану заходів антикризовий керівник повинен залучати різноманітні джерела інформації, переробляти її та класифікувати. [14]. Кризовий менеджер повинен професійну гнучкість і нестандартність мислення, а іноді здатність відмовитися від стандартного рішення і запропонувати нове.

Все це може привести до кращих результатів на ринку транспортних та зайняти залізничним пасажирським перевезенням більшу долю ринку.

З метою пошуку нових ідей з покращення якості транспортної послуги шляхом аналізу методів підвищення конкурентоздатності послуги, може стати дуже своєчасним рішення не про запровадження нових технологій для застарілих механізмів реалізації давно відомих послуг, а саме модифікація самої послуги, згідно новітнім технологіям, з використанням маркетингового інструментарію.

Кризові відділи (групи) потрібні запровадити в пасажирської компанії для того, щоб:

- виявити та запропонувати нові технології пасажирських перевезень;
- активізувати інноваційні трансформації;
- забезпечити, за допомогою антикризового управління, фінансову стійкість пасажирського комплексу;
- запровадити інструменти антикризового управління пасажирським комплексом.

Висновки. Для подолання проявів системної кризи в пасажирському комплексі залізничної галузі в умовах цифрових трансформацій на ринку транспортних послуг необхідно забезпечити реалізацію прогресивного інструментарію антикризового управління, здатного забезпечити не тільки фінансову стійкість комплексу, а й активізувати інноваційні трансформації. Серед пріоритетних напрямків для впровадження варто виділити такі інструменти антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту, як технологізація, реінжиніринг, краудсорсинг, бенчмаркінг, антикризовий контролінг та удосконалити організаційну структуру управління пасажирської компанії, за рахунок впровадження антикризового відділу.

Література

1. Валдайцев С. В. Антикризисное управление на основе инноваций: учебник. М. : Проспект, 2007. 310 с.
2. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: підручник. К.: Київ. Нац. тор.-екон. ун-т, 2005. 824 с.
3. Токмакова І.В. Антикризове управління на підприємствах залізничного транспорту. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. Вип. 31. С. 59-62.
4. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників: пер. з англ. К. : Наук. думка, 2002. 566 с.
5. Христофор. О. В. Антикризовий менеджмент на підприємствах залізничного транспорту в умовах падіння обсягів перевезень. Збірник наукових праць ДЕДУТ. Серія «Економіка і управління». 2015. Вип. 31. С.122-131.
6. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
7. Краудсорсинг. Uk.wikipedia.org: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3>
8. Реінжиніринг процесів. Pharmencyclopedia.com.ua : веб-сайт. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1063/reinzhiniring-procesiv>.
9. Марценюк Л.В., Чаркіна Т.Ю., Чалбаєва Р.С. Зміни у пасажирських перевезеннях за рахунок впровадження іменного квитка. Світові тенденції сучасних наукових досліджень: матеріали XXXV Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (28 жовтня 2019 р., Вінниця). Вінниця, 2019. Ч.2. С.5-7.
10. Бараш Ю., Бобиль В., Чаркіна Т., Божок А., Черновіл О. Принципи визначення основних функцій залізничних ХАБів. Proceedings of 12th International Conference Intelligent Technologies in Logistics and Mechatronics Systems - ITELMS'2018. 2018. С.21-25.

11. Бенчмаркінг. Uk.wikipedia.org: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BD%D1%87%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B3>
12. Чаркіна Т. Ю., Нечай Д.А., Мнацаканян М.Г. Антикризисный менеджмент залізничного транспорту. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (11 вересня 2020 р., Київ), Київ, 2020. С. 54-57.
13. Антикризисное управління підприємством. Studfile.net: веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5288103/page:23/>.
14. Хто такий кризовий менеджер и чим він? Happymonday.ua: веб-сайт. URL: <https://happymonday.ua/hto-takyj-kryzovuj-menedzher>.

References

1. Valdaytsev S. V. (2007). Antykryzysnoe upravlenye na osnove ynnovatsyy [Crisis management based on innovation]: uchebnyk. M. : Prospekt. 310 p. (in Russian)
2. Lihonenko L.O. (2005) Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis enterprise management]: pidruchnyk. K.: Kyiv. Nats. tor.-ekon. un-t, 2005. 824 p. (in Ukrainian)
3. Tokmakova I.V. (2010). Antykryzove upravlinnya na pidpryyemstvakh zaliznychnoho transportu [Anti-crisis management at railway transport enterprises]. The bulletin of Transport and Industry Economics. Vyp. 31. P. 59-62. (in Ukrainian)
4. Khit R. (2002). Kryzovyy menedzhment dlya kerivnykiv [Crisis management for managers]: per. z anh. K. : Nauk. dumka. 566 p. (in Ukrainian)
5. Khrystofor. O. V. (2015). Antykryzovyy menedzhment na pidpryyemstvakh zaliznychnoho transportu v umovakh padinnya obsyahiv perevezhen' [Anti-crisis management at railway transport enterprises in the context of falling traffic volumes]. Zbirnyk naukovykh prats' DETUT. Seriya «Ekonomika i upravlinnya». № 31. P. 122-131. (in Ukrainian)
6. Pro zapobihannya poshyrennyu na terytoriyi Ukrainy hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2 [On preventing the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2020 r. № 211. Verkhovna Rada Ukrainy: web-site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
7. Kraudsórsynh [Crowdsourcing]. Uk.wikipedia.org: web-site. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3>. (in Ukrainian)
8. Reinzhnirnyh protsesiv [Process reengineering]. Pharmencyclopedia.com.ua: veb-sayt. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1063/reinzhnirnyh-procesiv>. (in Ukrainian)
9. Martsenyuk L.V., Charkina T.YU., Chalbayerova R.S. (2019). Zminy u pasazhyrs'kykh perevezennyakh za rakhunok vprovadzhennya imennoho kvytka [Changes in passenger transportation due to the introduction of a personalized ticket]. Svitovi tendentsiyi suchasnykh naukovykh doslidzhen': materialy KHKHXV Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. internet-konf. (28 zhovtnya 2019 r., Vinnytsya). Vinnytsya. CH.2. P. 5-7. (in Ukrainian)
10. Barash YU., Bobyl' V., Charkina T., Bozhok A., Chernovil O. (2018). Pryntsypy vyznachennya osnovnykh funktsiy zaliznychnykh KHABiv [Principles for determining the main functions of railway hubs]. Proceedings of 12th International Conference Intelligent Technologies in Logistics and Mechatronics Systems - ITELMS'2018. P. 21-25. (in Ukrainian)
11. Benchmarkinh [Benchmarking]. Uk.wikipedia.org: web-site. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BD%D1%87%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B3>. (in Ukrainian)
12. Charkina T. YU., Nechay D.A., Mnatsakanyan M.H. (2020). Antykryzovyy menedzhment zaliznychnoho transportu [Anti-crisis management of railway transport]. Suchasni vyklyky i aktual'ni problemy nauky, osvity ta vyrobnytstva: mizhhaluzevi dysputy: materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (11 veresnya 2020 r., Kyiv), Kyiv. P. 54-57. (in Ukrainian)
13. Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis enterprise management]. Studfile.net: web-site. URL: <https://studfile.net/preview/5288103/page:23/>. (in Ukrainian)
14. Khto takyy kryzovyy menedzher y chym vin? [Who is a crisis manager and what is he like?]. Happymonday.ua: web-site. URL: <https://happymonday.ua/hto-takyj-kryzovuj-menedzher>. (in Ukrainian)

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.45:005.93:005.931.11

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-12

ШВЕЦЬ Ю.О.

Запорізький національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті визначено, що промислові підприємства зазнають негативного впливу кризових явищ та це позначається, в першу чергу, на результатах операційної діяльності. На підприємствах існує потреба у діагностиці, профілактиці, ідентифікації, попередженні, подоланні кризових явищ задля покращення стану операційної діяльності та функціонування підприємства. Передумовою ефективного здійснення антикризового управління операційною діяльністю є застосування механізмів, системи, методів щодо здійснення антикризового управління. З'ясовано, що механізм антикризового управління операційною діяльністю відіграє важливу роль у проведенні антикризового управління, розробці шляхів подолання кризових явищ. Одночасно, на підприємствах існує потреба у використанні системи антикризового управління операційною діяльністю, яка виконує допоміжну роль. Запропоновано удосконалити систему антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств. Для удосконалення системи антикризового управління операційною діяльністю використано процесний, системний, функціональний підходи та вона дозволяє здійснити аналіз інформації, оцінити ефективність сформованих управлінських рішень та їх реалізувати, обґрунтувати доцільність використання антикризових заходів, врахувати вплив факторів ринкового середовища та забезпечує досягнення мети механізму антикризового управління.

Ключові слова: операційна діяльність, антикризове управління, система антикризового управління операційною діяльністю, механізм антикризового управління операційною діяльністю, промислові підприємства.

SHVETS Y.

Zaporizhzhia National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMING A SYSTEM OF CRISIS MANAGEMENT OF OPERATIONAL ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article defines that industrial enterprises are negatively affected by the crisis and this affects, first of all, the results of operating activities. At enterprises there is a need for diagnosis, prevention, identification, prevention, overcoming of crisis phenomena in order to improve the state of operational activity and functioning of the enterprise, ie it is expedient to carry out anti-crisis management of operational activity. A prerequisite for the effective implementation of crisis management of operational activities is the use of mechanisms, systems, methods for the implementation of anti-crisis management, which will have a positive impact on the effectiveness of operational activities. It was found that the mechanism of crisis management of operational activities plays an important role in crisis management, development of ways to overcome the crisis. At the same time, there is a need in enterprises to use the system of crisis management of operational activities, which plays a supporting role and ensures the effective use of the management mechanism. It is proposed to improve the system of crisis management of operational activities of industrial enterprises and use it at machine-building enterprises. Process, system, functional approaches are used to improve the system of crisis management of operational activities and it allows to analyze information, evaluate the effectiveness of management decisions and implement them, justify the use of crisis measures, take into account the impact of market environment and ensure the goal of crisis management. It is established that the system of anti-crisis management of operational activities will ensure the proper functioning of the appropriate mechanism, which will affect the achievement of the desired state of operational activities, neutralizing the impact of threats of crisis phenomena. It is proved that the system and mechanism of crisis management of operational activities are interconnected and should interact with the management system, crisis management system, management system of operational activities of the enterprise.

Key words: operational activity, anti-crisis management, system of anti-crisis management of operational activity, mechanism of anti-crisis management of operational activity, industrial enterprises.

Постановка проблеми. Функціонування, розвиток промислових підприємств відбувається за умови виникнення кризових явищ, фінансової кризи, що впливає на результати діяльності. Перші сигнали кризи проявляються у виробничій, збутовій діяльності та доцільним є здійснення антикризового управління, що дасть змогу здійснити діагностику, ідентифікацію кризових явищ. Для здійснення ефективного антикризового управління операційною діяльністю існує потреба у використанні механізму антикризового управління. Передумовою успішної роботи механізму антикризового управління, раціонального його використання є застосування відповідного інструменту, тобто системи антикризового управління операційною діяльністю підприємства. Вище означене підтверджує актуальність дослідження окресленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, використання системи антикризового управління досліджено у працях багатьох вчених, а саме: Брюшкова Н.О., Бучковська А.П. [1]; Власенко В.А. [2]; Воронкова Т.С., Гришук К.В. [3]; Глебова А.О., Конзерська Т.О. [4]; Грибан С.В. [5]; Демчук Н.І., Сірко А.Ю., Рондова М.А. [6]; Еш С.М. [7]; Кондратенко Н.О. [8]; Кузнецова Г.В. [9]; Маховка В.М. [10]; Оборська С.В. [11]; Яремко А.Д. [12].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. В роботах науковців доволі детально

проаналізовано застосування системи антикризового управління на підприємствах, але не розглянута можливість проведення антикризового управління операційною діяльністю. Також система антикризового управління операційною діяльністю не розглядається як допоміжний інструмент механізму антикризового управління. Тому актуальним є питання формування системи антикризового управління операційною діяльністю.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка теоретико-методичних засад щодо удосконалення системи антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств, визначення її практичного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування, розвиток промислових підприємств відбувається за складних умов, негативного впливу факторів зовнішнього середовища, виникнення кризових явищ, що впливає на рівень прибутковості. В першу чергу, кризові явища впливають на стан операційної діяльності, тобто виробництво і збут продукції. Це підтверджує потребу у здійсненні дослідження кризових явищ, їх своєчасного виявлення, нейтралізації, розробки способів подолання, тобто доцільним є антикризове управління операційною діяльністю. Ефективність антикризового управління операційною діяльністю підприємств потребує використання механізму, системи антикризового управління. Зокрема, для здійснення антикризового управління операційною діяльністю доцільним є впровадження механізму та для забезпечення ефективності його роботи, досяжності цілей механізму слід використовувати відповідні інструменти, яким є система антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств.

На підставі врахування здобутків науковців було з'ясовано необхідність здійснення антикризового управління операційною діяльністю та використання відповідних механізму, системи. Також для забезпечення ефективності роботи механізму антикризового управління слід удосконалити систему антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств.

Було удосконалено систему антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств (САУОДПП) шляхом застосування системного, процесного, функціонального підходів. Перевагою САУОДПП є те, що вона забезпечує нормальне функціонування механізму антикризового управління, підсилює його результативність, дозволяє швидко реагувати на зміни ринкового середовища, визначати ефективність управлінських рішень та забезпечувати їх реалізацію, здійснює обробку інформаційних даних, додаткове дослідження стану операційної діяльності, рівня загроз кризових явищ, встановлює обґрунтованість формування антикризових заходів операційної діяльності, дає змогу здійснити перевірку можливостей досягнення мети, сформованих цілей (рис. 1).

Початковим етапом є формування САУОДПП, який охоплює планування, організацію системи антикризового управління. В процесі планування САУОДПП відбувається визначення мети, формулювання цілей, встановлення необхідного ресурсного забезпечення, способів їх раціонального використання, уточнення переліку складових та етапів. В процесі організації системи антикризового управління уточняється об'єкт управління, відбувається встановлення взаємозв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, механізмом та системою, визначення завдань.

Основною складовою є визначення мети і формулювання цілей та їх узгодження із результатами аналізу операційної діяльності підприємства, дослідженням потреби у здійсненні антикризового управління операційною діяльністю, розробці та використанні механізму антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств (МАУОДПП). Тобто передбачається конкретизація мети, цілей щодо антикризового управління операційною діяльністю, які далі реалізуються під час використання механізму антикризового управління. Основною метою є забезпечення методичного супроводу щодо використання механізму антикризового управління, організація роботи механізму антикризового управління у короткостроковому періоді, виявлення недоліків в його роботі та швидке їх усунення. Щодо цілей системи антикризового управління, то доцільно зазначити такі: злагодженість функціонування системи антикризового управління; встановлення зв'язків між механізмом та системою антикризового управління; реалізація прийнятих управлінських рішень; забезпечення оперативної роботи механізму антикризового управління.

Ще однією складовою є аналіз забезпеченості ресурсами, які необхідні для функціонування механізму антикризового управління, а також системи. Достатність ресурсного забезпечення матиме позитивний вплив на ефективність функціонування, злагодженість роботи механізму і системи антикризового управління, досягнення мети, поставлених цілей.

В рамках САУОДПП передбачається визначення об'єкта управління, яким є процес використання механізму і системи антикризового управління операційною діяльністю, процес діагностики, профілактики, ідентифікації, попередження, подолання кризових явищ, розробки антикризових заходів, формування і реалізації управлінських рішень, дослідження виникнення загроз кризових явищ, стану операційної діяльності. Між об'єктом управління та суб'єктом управління, що визначений в МАУОДПП, існує зворотний зв'язок, що забезпечує злагодженість роботи.

Також слід відзначити, що використання функцій, які будуть реалізовані в САУОДПП, сприятиме злагодженій роботі механізму і системи антикризового управління, прийняттю і реалізації управлінських рішень, досягненню цілей. Необхідним є дотримання принципів, дотримання яких сприятиме впорядкованості застосування механізму, системи антикризового управління, врахуванню галузевих

особливостей підприємств машинобудування, визначенню факторів ринкового середовища, взаємодії із іншими системами підприємства. Щодо методів антикризового управління, то їх використання дасть змогу виявити кризові явища в операційній діяльності, підвищить ефективність роботи системи антикризового управління операційною діяльністю.

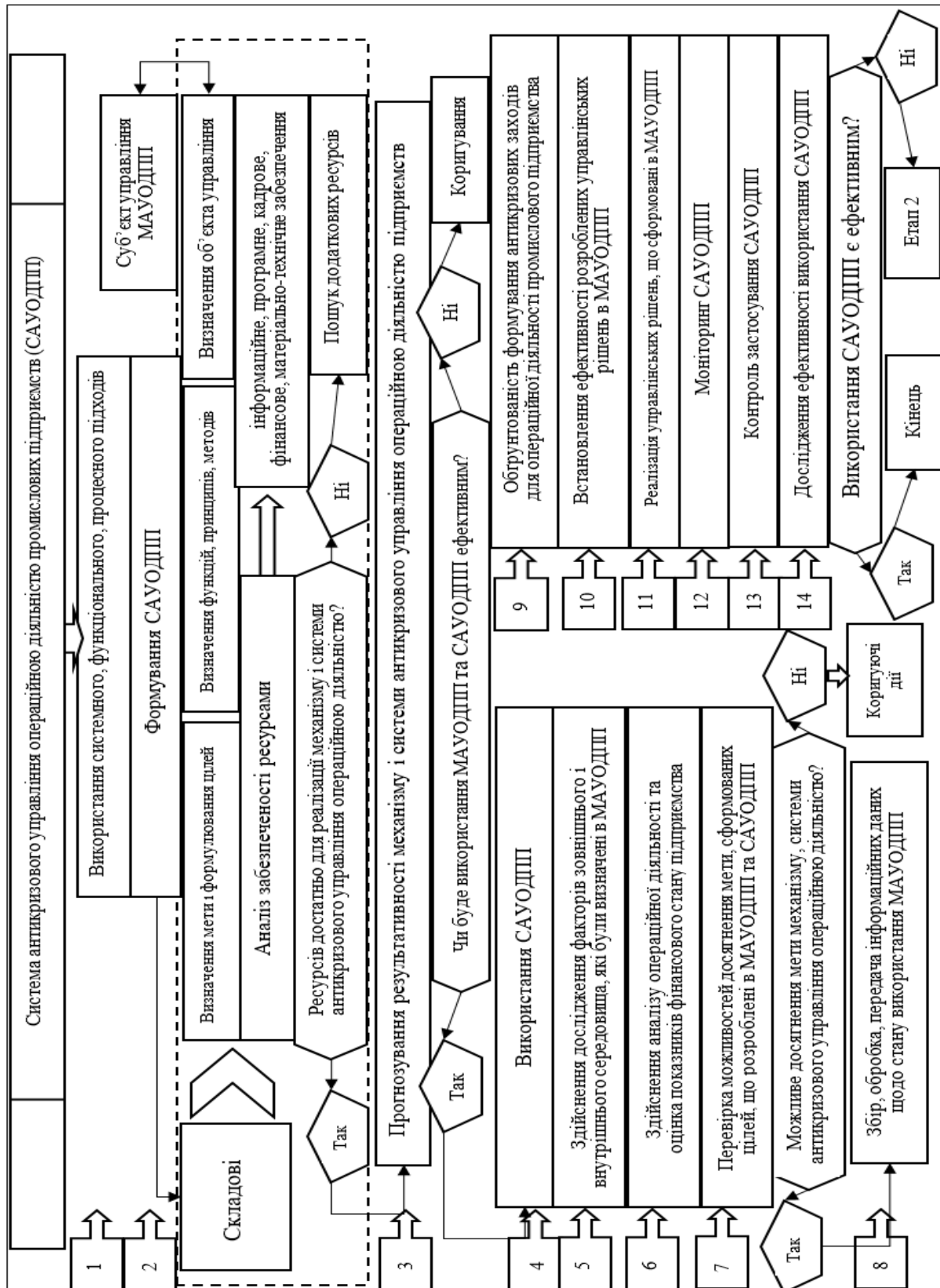

Рис. 1. Структура системи антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств
Примітка: запропоновано автором

Слід виділити такий етап, як прогнозування результативності механізму і системи антикризового

управління операційною діяльністю підприємств. Під час здійснення прогностичних розрахунків обов'язковим є врахування співвідношення між станом операційної діяльності та рівнем загроз кризових явищ, що дасть змогу більш точно інтерпретувати отримані розрахунки. Прогнозування ефективності вказаних інструментів антикризового управління операційною діяльністю проводиться одночасно, оскільки вони забезпечують отримання сукупного ефекту та не застосовуються окремо. Здійснення прогнозу відбувається перед етапом впровадження МАУОДПП та етапом використання САУОДПП. Це дозволить виявити можливі недоліки, збої, проблеми у функціонуванні інструментів антикризового управління операційною діяльністю та здійснити коригуючі дії для підвищення ефективності їх використання. Отже, результатом даного етапу є визначення ефективності використання інструментів антикризового управління і приймається одне з рішень: використання є ефективним – перехід до наступного етапу; використання є неефективним – здійснення коригування.

Сформувавши систему антикризового управління операційною діяльністю та за необхідності вдосконаливши слід перейти до етапу її використання. Використанням САУОДПП також повинен займатися спеціальний підрозділ, який несе відповідальність за правильність її застосування, досягнення мети, узгодженість дій із механізмом антикризового управління.

В межах САУОДПП передбачено здійснення дослідження факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які були визначені в МАУОДПП. Тобто проводиться детальний аналіз впливу факторів на ефективність операційної діяльності, на ефективність антикризового управління операційною діяльністю, факторів, що зумовлюють виникнення кризових явищ в операційній діяльності промислових підприємств та визначається їх негативний вплив, можливість подальшого виникнення кризових явищ. Результати проведеного аналізу формуються у вигляді звіту та дана інформація розглядається керівництвом спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю, які приймають рішення щодо визначення способів подолання негативного впливу факторів, розробки способів протидії кризовим явищам. Також даний етап дозволяє реагувати на непередбачувані зміни досліджуваних факторів, що забезпечить їх своєчасну нейтралізацію або пристосування до них з боку операційної діяльності. Зауважимо, що дані даного етапу враховуються під час розробки, використання МАУОДПП.

Важливу роль також відіграє здійснення аналізу операційної діяльності та оцінка показників фінансового стану підприємства. Подібний аналіз проводять працівники спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю на підставі дослідження фінансової звітності, які окремо групують результати щодо оцінки показників виробничої, збутової діяльності та оцінки фінансового становища, тобто платоспроможності, рентабельності, ділової активності, фінансової стійкості. Отримані результати також формуються у вигляді звіту, де вказується результативність діяльності, переваги, недоліки і передаються керівництву задля прийняття відповідних рішень. Крім того, результати аналізу дозволять визначити сильні і слабкі сторони, загрози і можливості як в операційній діяльності, так і щодо фінансового стану, а також можуть використовуватися для визначення проблем, ознак кризових явищ. Слід відмітити, що результати даного етапу використовуються під час розробки, використання МАУОДПП.

Одночасно, важливим є етап перевірки можливостей досягнення мети, сформуованих цілей, що розроблені в МАУОДПП та САУОДПП. На даному етапі здійснюється більш ґрунтовний аналіз функціонування та стану виробничої, збутової діяльності обраного підприємства машинобудування, визначається його готовність до застосування механізму, системи антикризового управління операційною діяльністю, враховується забезпеченість ресурсами, наявний потенціал, можливості та переваги операційної діяльності, рівень загроз кризових явищ, впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Проведення даного етапу здійснюється до початку застосування МАУОДПП і під час використання САУОДПП, дасть змогу сформувати дані про можливість підприємства до використання механізму антикризового управління і передати їх керівництву спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю, що гарантуватиме результативність використання. Водночас, за умов відсутності умов щодо досягнення мети, цілей наведених інструментів антикризового управління слід здійснити коригуючі дії щодо створення таких умов та їх наявність є підставою для переходу до наступного етапу.

В системі антикризового управління здійснюється збір, обробка, передача інформаційних даних щодо стану використання механізму антикризового управління операційною діяльністю. Передбачається, що процес використання механізму антикризового управління, реалізація відповідних етапів досліджується в системі антикризового управління, тобто працівники спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю аналізують інформацію про його поточний стан. Дана інформація узагальнюється, групується та передається до керівництва відповідного спеціального підрозділу, що дозволить прийняти якісні рішення, своєчасно внести зміни в роботу механізму антикризового управління.

Доцільно виділити етап обґрунтованість формування антикризових заходів для операційної діяльності промислового підприємства. Даний етап означає, що перед розробкою антикризових заходів для операційної діяльності слід здійснити ґрунтовне дослідження стану операційної діяльності, рівня загроз кризових явищ, врахувати обрані інструменти антикризового управління, що дозволить врахувати означені критерії під час розробки антикризових заходів. За умови неврахування вказаних вище критеріїв будуть сформуовані антикризові заходи, які не дозволять досягнути бажаного результату. Крім того, доцільним є планування ситуацій можливого стану операційної діяльності, можливості подолання кризових явищ за

умови використання певного набору антикризових заходів на підприємстві.

Необхідно виділити етап щодо встановлення ефективності розроблених управлінських рішень в механізмі антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств. Це означає, що перед реалізацією управлінських рішень необхідним є оцінка ефективності, вибір серед декількох запропонованих варіантів більш дієвих. Здійснення даного етапу дозволить реалізувати управлінські рішення, які адаптовані під певний стан операційної діяльності, рівень загроз кризових явищ та гарантуватимуть досягнення бажаного результату.

Ще одним етапом є реалізація управлінських рішень, що сформовані в МАУОДПП. Прийняття управлінських рішень відбувається на рівні механізму антикризового управління операційною діяльністю та їх реалізація проходить на рівні системи антикризового управління, що здійснюється працівниками спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю. Це дозволить полегшити процес використання механізму антикризового управління, підвищити результативність його роботи, здійснити додаткову перевірку ефективності сформованих рішень для їх подальшої реалізації. Даний етап також підвищить якість, достовірність, дієвість управлінських рішень в процесі антикризового управління операційною діяльністю.

Обов'язковим є етап моніторинг системи антикризового управління операційною діяльністю підприємств. Здійснюється перевірка поточних результатів від застосування системи антикризового управління, виявлення можливих проблем, оцінка отриманих результатів на визначену дату та їх узагальнення, визначення причин відхилень від цілей. Це дозволить реалізувати управлінські рішення щодо вдосконалення САУОДПП, внесення змін в її складові та етапи.

Передостанній етап – це контроль застосування системи антикризового управління операційною діяльністю підприємств. Передбачається постійний контроль за процесом застосування системи антикризового управління, проводиться оцінка проміжних результатів від її використання, порівняння отриманих результатів із запланованими. Це дозволяє визначити відхилення, своєчасно їх виправити, а також провести коригування та підвищити дієвість використання САУОДПП.

Дослідження ефективності використання САУОДПП проводиться на останньому етапі. Про ефективність використання системи свідчатиме зростання результативності механізму антикризового управління, оскільки вони взаємопов'язані. Також злагодженість роботи складових, виконання всіх етапів забезпечить ефективність системи антикризового управління. Тому за умов встановлення результативності використання МАУОДПП приймається рішення про ефективність роботи системи антикризового управління, але зниження результативності є свідченням потреби у перегляді процесу формування САУОДПП, оскільки подібне зниження також обумовлено поганою роботою системи.

Удосконалену САУОДПП слід впроваджувати на підприємствах машинобудування, він має практичне значення, оскільки сприятиме ефективній роботі механізму антикризового управління операційною діяльністю, реалізації управлінських рішень, аналізу, передачі інформаційних даних, взаємодії із іншими системами підприємства, раціональному використанню ресурсів, дослідженню стану операційної діяльності, впливу факторів оточуючого середовища. Також застосування системи антикризового управління операційною діяльністю дасть змогу досягнути мети механізму, застосувати антикризові заходи, підвищити ефективність виробничої, збутової діяльності у короткостроковому періоді.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами проведеного дослідження визначено, що для забезпечення ефективності антикризового управління операційною діяльністю підприємств слід використовувати механізм, систему антикризового управління. Здійснення антикризового управління операційною діяльністю ґрунтується на застосуванні механізму та для забезпечення ефективності його роботи слід використовувати відповідні інструменти. Таким інструментом є удосконалена система антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств, яка сформована шляхом використання функціонального, системного, процесного підходів та підпорядкована механізму. Використання вказаної системи дасть змогу аналізувати, обробляти інформаційні дані, обирати ефективні управлінські рішення та їх реалізувати, обґрунтувати необхідність використання антикризових заходів в операційній діяльності, забезпечує ефективне управління виробничою, збутовою діяльністю, врахувати вплив загроз кризових явищ, досягнути мети механізму, тобто підвищення ефективності операційної діяльності в короткостроковому періоді.

Література

1. Брюшкова Н.О., Бучковська А.П. Впровадження системи антикризового управління на виноробних підприємствах. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 14. С. 81-84. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/14_2017_ukr/16.pdf.
2. Власенко В.А. Організаційно-методичний підхід до формування ефективної системи антикризового управління підприємством в умовах трансформаційних змін. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія: Економіка. 2017. Т. 22, Вип. 10 (63). С. 81-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_10_19.
3. Воронкова Т.С., Гришук К.В. Формування системи антикризового управління підприємством у сучасних умовах господарювання. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 82-84. URL:

<http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3772&i=17>.

4. Глебова А.О., Конзерська Т.О. Формування системи антикризового управління на підприємстві. Молодий вчений. 2015. № 11(26). Частина 2. С. 35-40. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2015/11/41.pdf>.

5. Грибан С.В. Система антикризового управління підприємством. Ефективна економіка. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2467>.

6. Демчук Н.І., Сірко А.Ю., Рондова М.А. Теоретико-методичні підходи до формування ефективної системи антикризового управління підприємством. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 3 (71), Ч. 1. С. 199-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_3%281%29_31.

7. Еш С.М. Система антикризового управління та методологічні підходи до її формування. Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2012. № 1 (59), Ч. 2. С. 103-107. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47372>.

8. Кондратенко Н.О. Сучасні підходи до формування системи антикризового фінансового управління організацією. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. 2017. Вип. 4 (32). С. 51-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_11.

9. Кузнецова Г.В. Формування системи антикризового управління на вітчизняних підприємствах. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 62. С. 312-319. URL: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/133959>.

10. Маховка В.М. Методологія формування системи антикризового управління підприємством. Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-практичний журнал. 2013. № 1 (39). С. 102-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_1_27.

11. Оборська С.В. Концептуальні засади формування системи антикризового управління промисловим підприємством. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 628. С. 592-595.

12. Яремко А.Д. Теоретичні підходи до формування антикризового управління підприємством в умовах динамічного середовища. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2017. № 6 (117). С. 99-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutden_2017_6_14.

References

1. Briushkova N.O., Buchkovska A.P. (2017). Vprovadzhennia systemy antykrizovoho upravlinnia na vynorobnykh pidpriemstvakh [Introduction of anti-crisis management system at wineries]. Market infrastructure, vol. 14, pp. 81-84. Retrieved from: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/14_2017_ukr/16.pdf. (in Ukrainian)

2. Vlasenko V.A. (2017). Orhanizatsiino-metodychni pidkhid do formuvannia efektyvnoi systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom v umovakh transformatsiinykh zmin [Organizational and methodological approach to the formation of an effective system of crisis management of the enterprise in the conditions of transformational changes]. Bulletin of Odessa National University named after II Mechnikova. Series: Economics, Vol. 22, Issue 10 (63), pp. 81-86. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_10_19. (in Ukrainian)

3. Voronkova T.I., Hryshchuk K.V. (2017). Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Formation of the system of anti-crisis management of the enterprise in modern economic conditions]. Economy and state, vol. 5, pp. 82-84. Retrieved from: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3772&i=17>. (in Ukrainian)

4. Hliebova A.O., Konzerska T.O. (2015). Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia na pidpriemstvi [Formation of anti-crisis management system at the enterprise]. A young scientist, vol. 11 (26), Part 2, pp. 35-40. Retrieved from: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2015/11/41.pdf>. (in Ukrainian)

5. Hryban S.V. (2013). Systema antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management system of the enterprise]. Efficient economy, vol. 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2467>. (in Ukrainian)

6. Demchuk N.I., Sirko A.Iu., Rondova M.A. (2019). Teoretyko-metodychni pidkhody do formuvannia efektyvnoi systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Theoretical and methodological approaches to the formation of an effective system of crisis management of the enterprise]. Problems of system approach in economy, vol. 3 (71), part 1, pp. 199-205. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_3%281%29_31. (in Ukrainian)

7. Esh S.M. (2012). Systema antykrizovoho upravlinnia ta metodolohichni pidkhody do yii formuvannia [Crisis management system and methodological approaches to its formation]. Bulletin of ZhSTU. Series: Economic Sciences, vol. 1 (59), part 2, pp. 103-107. Retrieved from: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47372>. (in Ukrainian)

8. Kondratenko N.O. (2017). Suchasni pidkhody do formuvannia systemy antykrizovoho finansovoho upravlinnia orhanizatsiieiu [Modern approaches to the formation of a system of crisis financial management of the organization]. Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Economics": a scientific journal, vol. 4 (32), pp. 51-54. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_11. (in Ukrainian)

9. Kuznetsova H.V. (2018). Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Formation of the crisis management system at domestic enterprises]. Bulletin of Transport Economics and Industry, vol. 62, pp. 312-319. Retrieved from: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/133959>. (in Ukrainian)

10. Makhovka V.M. (2013). Metodolohiia formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Methodology of formation of the system of anti-crisis management of the enterprise]. Innovative economy: All-Ukrainian scientific-practical journal, vol. 1 (39), pp. 102-105. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_1_27. (in Ukrainian)

11. Oborska S.V. (2008). Kontseptualni zasady formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia promyslovym pidpriemstvom [Conceptual bases of formation of system of anti-crisis management of the industrial enterprise]. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", vol. 628, pp. 592-595.

12. Yaremko A.D. (2017). Teoretychni pidkhody do formuvannia antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom v umovakh dynamichnoho seredovyshcha [Theoretical approaches to the formation of crisis management of the enterprise in a dynamic environment]. Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design. Series: Economic Sciences, vol. 6 (117), pp. 99-109. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutden_2017_6_14. (in Ukrainian)

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 332.05 : 330.15

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-13

КОРИТНИЙ О. Г.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті визначено роль аграрного сектору України у загальній системі сталого розвитку держави. Наведено класифікацію методів державного регулювання та зазначено, що для реалізації ключової функції регулювання держава має здійснювати впливи на визначену сферу та водночас не допускати розриву взаємозв'язків усередині ринкового механізму. Визначені основні елементи системи державного регулювання. Наголошено, що державне регулювання в сучасних умовах повинно бути не лише спрямоване на досягнення цілей загальнодержавної аграрної політики, а й здійснюватися системно.

Ключові слова: аграрний сектор, сталий розвиток, державне регулювання.

KORYTNYI O.

NU «Chernihiv Polytechnic»

PROSPECTS OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

The role of the agricultural sector of Ukraine in the general system of sustainable development of the state is defined. It is noted that the modern theory of state regulation of the economy demonstrates the need for a comprehensive approach to the choice of means and methods of influencing the subjects of economic relations. Such a mechanism should be implemented systematically and based on long-term goals and tactical objectives of sustainable development. The main management functions are: planning, regulation, organization, forecasting and control. The regulatory function is an important component of the public administration system. It is noted that the views of theorists on the category of "regulation" differ, but do not contradict each other and may clarify each other. The purpose of state regulation of the economy is to create such an economic system that would focus on choosing the most efficient options for using existing factors of production and ensuring favourable socio-economic living conditions. Methods of state regulation are classified. It is noted that the constant development of various economic processes requires increased attention to ensure the effectiveness of the process of state regulation of sustainable development of the agricultural sector of the regions of Ukraine in order to fulfil the strategic objectives. It is emphasized that in order to implement the key function of regulating the sustainable development of the agricultural sector of the regions of Ukraine, the state must exert influence on a certain area and at the same time prevent the rupture of relations within the market mechanism. The main elements of the system of state regulation are defined (goals, subjects, objects, forms, methods, tools and results of regulation). It is emphasized that state regulation in modern conditions should be not only aimed at achieving the goals of national agricultural policy, but also systematically.

Key words: agricultural sector, sustainable development, state regulation.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України виступає істотною складовою системи забезпечення ефективності функціонування національної економіки. Сьогодні наявний стан розвитку аграрного сфери демонструє незбалансованість та формування переваг на економічних складових при вторинному відношенні до екологічної та соціальної детермінант. Зазначене обумовлюється відсутністю дієвих механізмів державного регулювання, які базуються на засадах концепції сталого розвитку аграрного сектору регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження основних аспектів розвитку аграрного сектору знайшли відображення в працях О. Бородіної, М. Скорик, П. Гайдуцького, Є Мішеніна, Р. Косодій, Ю. Полтавського, П. Саблука, І. Чайківського та багатьох інших. Теоретико-методологічні аспекти державного регулювання національної економіки, у тому числі аграрної сфери розробляли: І. Абрамова, В. Андрійчук, О. Білорус, Л. Васільєва, В. Геєць, Я. Дяченко, С. Кваша, Е. Лібанова, та ін.

Мета статті. Розглянути перспективні напрями державного регулювання аграрного сектору України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія державного регулювання економіки демонструє необхідність комплексного підходу щодо вибору засобів та методів впливу на суб'єкти економічних відносин. Такий механізм має здійснюватися системно та ґрунтуватися на довгострокових цілях і тактичних завданнях сталого розвитку. У всіх країнах світу постійно ведеться пошук напрямів удосконалення взаємовідносин між державою та виробником щодо посилення або послаблення державного втручання в господарську діяльність. Основними серед функцій управління є: планування, регулювання, організацію, прогнозування та контроль. Зазначимо, що не можна виділяти важливіші функції, оскільки за певних умов та в певний проміжок часу вони набувають домінуючого характеру. Функція регулювання є важливою складовою системи державного управління. Вона покликана підтримувати нормальний процес будь-якої діяльності відповідно до визначеного сценарію, знижувати негативні відхилення шляхом коригування запланованих параметрів тощо. Зазначимо, що погляди теоретиків відносно категорії «регулювання» різняться, але не суперечать один одному і можуть уточнювати один одного.

Отже, мета державного регулювання економіки – створити таку господарську систему, яка б орієнтувалась на вибір найефективніших варіантів використання наявних факторів виробництва та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов життєдіяльності [1]. Методи державного регулювання класифікуються у науковій літературі за певними ознаками (рис.1).

Для реалізації ключової функції регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України держава має здійснювати впливи на визначену сферу та водночас не допускати розриву взаємозв'язків усередині ринкового механізму.

Отже, під регулюванням розуміється визначений процес, а система державного регулювання репрезентує собою систему заходів, за сприяння яких здійснюється такий процес. С. Урба, зазначає, що «державне регулювання аграрного сектору економіки – це сукупність економічних, організаційно-правових і соціальних заходів економічної політики держави, спрямованих для створення ефективного та стабільно-зростаючого розвитку мультифункціонального сільського господарства з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та зміцнення його конкурентних позицій на світовому аграрному ринку» [3]. Деякі науковці метою державного регулювання розвитку аграрного сектору вбачають «забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами з сільськогосподарської сировини в поєднанні з вирішенням соціальних та економічних проблем в умовах становлення ринкових відносин і багатоукладності економіки» [4]. На думку автора дане твердження є занадто вузьким та вже не відповідає сучасним принципам сталого розвитку аграрного сектору. Л. Васильєва, думку якої підтримує автор, стверджує, що «державне регулювання аграрного сектору економіки здійснюється у вигляді комплексу заходів в аграрному секторі у вигляді економічного впливу держави на процеси виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства з метою збереження продовольчої безпеки країни та її регіонів, стабілізації агропромислового виробництва та подолання галузевих диспропорцій» [5].

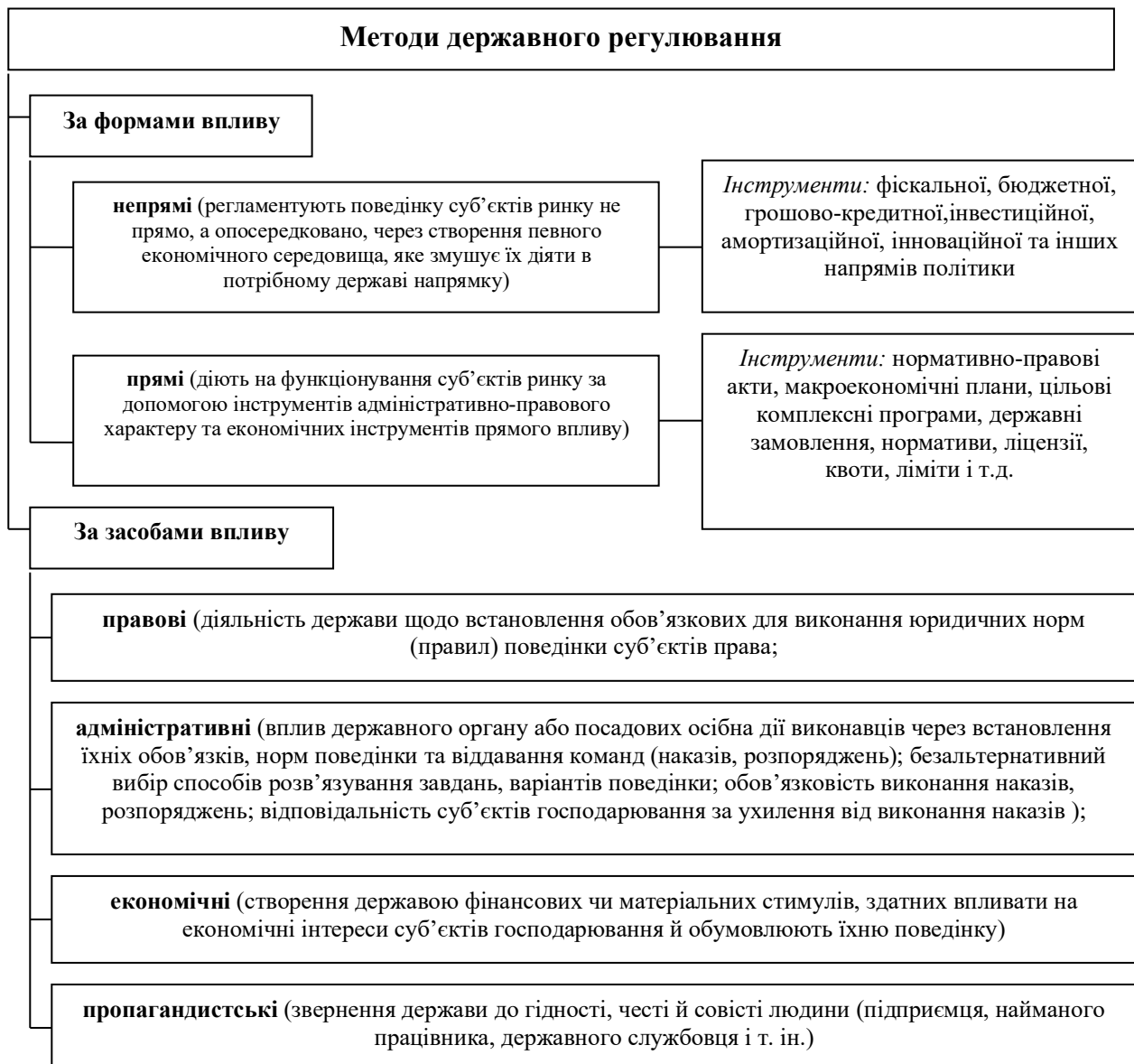

Рис. 1. Класифікація методів державного регулювання [2]

На початку витоків державного устрою починали простежувалися деякі елементи державного регулювання окремих господарських процесів, що відбувалися у вигляді підтримки допустимого рівня життя населення, формування необхідних умов для виробництва товарів та ін. При розгляді початку регуляторних впливів відносно аграрного сектору в історичній ретроспективі, слід підкреслити певну періодичність забезпечення держави продовольчими запасами (сучасна функція Державного агентства резерву України). Поетапно в системі державного регулювання аграрного сектору національної економіки використовуються більш ефективні механізми та інструменти державного регулювання аграрної галузі.

Відзначимо, що постійний розвиток різних економічних процесів вимагає посиленої уваги до забезпечення ефективності процесу державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України задля виконання поставлених стратегічних завдань. Однак, вагомих результатів структурних зрушень у діяльності сільськогосподарських суб'єктів в останні роки, на жаль, не вдається досягти. Зазначене обумовлюється тим, що процес функціонування галузі проходить в ускладнених не лише економічних, а й політичних умовах. У фокусі нестабільності основним базовим інструментом активізації діяльності сільськогосподарської галузі в умовах сталого розвитку є забезпечення її ефективного (результативного) державного регулювання, яке вимагає систематизації всіх складових елементів. Визначені елементи системи державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України наведені на рис.2.

Рис. 2. Структурні елементи регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України
Джерело: побудовано автором

Постійне перетворення національної економіки в загальному сенсі передбачає зміну відносин у даній сфері між всіма суб'єктами та модифікацію соціальних процесів. Ситуація, що сьогодні склалась вимагає постійних коригуючих впливів не лише на основі відомих механізмів державного регулювання, а й розбудови нових технологій регуляції сталого розвитку аграрного сектору. Загальновідомо, що позитивний результат процесу державного регулювання аграрної сфери можна очікувати за умови налагодження гармонійних стосунків у системі тісної співпраці між державою, представниками бізнесу й інвесторами. Розв'язуючи проблеми державного регулювання сталого розвитку аграрної сфери регіонів України за принципом «поєднання інтересів» необхідно обов'язково враховувати інтереси як територіальних громад так й окремих громадян (особливого значення набувають сільські місцевості).

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що державне регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України набуває актуальності в сучасних умовах та повинно мати спрямування на досягнення цілей загальнодержавної аграрної політики та здійснюватися системно, що визначає порядок дій такого регулювання.

Література

1. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. К.: МАУП, 2000. 176 с
2. Михайловська О.В., Сахно Є.Ю., Ткаленко Н.В. Ресурсно-інформаційне забезпечення видавничо-поліграфічної галузі України: проблеми та перспективи : [монографія]. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 166 с.

3. Скорик М. О. Державне фінансове регулювання аграрного сектору економіки : дис. канд. ек. наук : 08.00.08. Київ. 2016. 203 с
4. Мішенін Є.В., Косодій Р.П. Соціально-економічні та екологічні напрями розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2005. №5. С. 98-105
5. Васільєва Л.М. Державне регулювання аграрного сектора України в умовах системної модернізації концептуальні теоретичні положення та напрями подальшого розвитку: [монографія]. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 392 с

References

1. Stechenko D.M. (2000) "Derzhavne rehulivannia ekonomiky" ["State regulation of Economy"] : navch. posib. K.: MAUP. 176 p. [Ukraine].
2. Mykhailovska O.V., Sakhno Ye.Iu., Tkalenko N.V. (2016) "Resursno-informatsiine zabezpechennia vydavnycho-polihrafichnoi haluzi Ukrainy: problemy ta perspektyvy" ["Resource and information support of the publishing and printing industry of Ukraine: problems and prospects"] : [monohrafiia]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo. 166 p. [Ukraine].
3. Skoryk M. O. (2016) "Derzhavne finansove rehulivannia ahromoho sektoru ekonomiky" ["State financial regulation of the agricultural sector of the economy"] : dys. kand. ek. nauk : 08.00.08. Kyiv. 203 p. [Ukraine].
4. Mishenin Ye.V., Kosodii R.P. (2005) "Sotsialno-ekonomichni ta ekolohichni napriamy rozvytku silskykh terytorii" ["State regulation of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of system modernization conceptual theoretical positions and directions of further development"]. Ekonomika APK ["Scientific journal "Economics of agro-industrial complex"]. №5. P. 98-105 [Ukraine].
5. Vasilieva L.M. (2011) "Derzhavne rehulivannia ahromoho sektora Ukrainy v umovakh systemnoi modernizatsii kontseptualni teoretychni polozhennia ta napriamy podalshoho rozvytku" ["State regulation of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of system modernization conceptual theoretical positions and directions of further development"] : [monohrafiia]. Donetsk : Yuho-Vostok, 2011. 392 p. [Ukraine].

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-14

ТИТАРЧУК І. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

У статті досліджено концептуальні підходи до поняття бюджетних видатків та охарактеризовані найважливіші їхні практичні аспекти й проблеми. Комплексно розглядаються класичні й нові підходи до ролі держави у соціально-економічному розвитку в наукових теоретико-прикладних доробках науковців-дослідників. Розглянуто наукові підходи до становлення поняття «видатки» та визначено його роль у бюджеті, а також проаналізовані основні етапи сприйняття ролі держави у бюджетних відносинах в межах історично-правових режимів. З'ясовано відмінності між підходами у визначенні поняття «бюджетні видатки» з практичної точки зору і як економічного терміну. Виявлено можливості бюджетних видатків відповідно до функціональної класифікації та частки зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті країни. Проаналізовано бюджетні теоретичні та практичні аспекти видатків за рівнями бюджетної системи, тобто як видатки Державного бюджету України та видатки місцевих бюджетів, за результатами аналізу встановлені позитивні та негативні тенденції. Аргументовано, що видатки бюджету є вагомим інструментом впливу на соціально-економічні процеси у державі, а удосконалення напрямів їх використання є об'єктивно необхідною умовою та підґрунтям реалізації комплексу економічних реформ в країні. Стаття підтверджує вихідну базову позицію в організації бюджетного фінансування — науковість, обґрунтованість, ефективність і цільове спрямування видатків бюджету. Обґрунтовано напрями подальшого пошуку реальних шляхів збільшення та оптимізації видаткової частини державного і місцевих бюджетів на основі напрацювання чітких пріоритетів бюджетного фінансування, що мають бути націлені на підвищення добробуту громадян, суспільної значущості, економічного розвитку, фінансової спроможності держави й органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: бюджет, бюджетні видатки, бюджетні витрати, бюджетне фінансування, зведений бюджет, державний бюджет, функціональна класифікація

TYTARCHUK I.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CONCEPTUALIZATION OF STATE BUDGET EXPENDITURES AS THE BASIS OF BUDGET FINANCING

The article examines the conceptual approaches to the concept of budget expenditures and describes the most important practical aspects and problems. Classical and new approaches to the role of the state in socio-economic development in scientific theoretical and applied works of scientists-researchers are comprehensively considered. Scientific approaches to the formation of the concept of "expenditures" are considered and its role in the budget is determined, as well as the main stages of perception of the role of the state in budgetary relations within the historical and legal regimes are analyzed. The differences between the approaches in defining the concept of "budget expenditures" from a practical point of view and as an economic term. Possibilities of budget expenditures in accordance with the functional classification and the share of the consolidated budget in the gross domestic product of the country are revealed. Budget theoretical and practical aspects of expenditures by levels of the budget system are analyzed, ie as expenditures of the State Budget of Ukraine and expenditures of local budgets, according to the results of the analysis positive and negative tendencies are established. It is argued that budget expenditures are an important tool for influencing socio-economic processes in the country, and improving their use is an objectively necessary condition and basis for the implementation of a set of economic reforms in the country. The article confirms the initial basic position in the organization of budget financing - scientific, reasonable, efficient and targeted budget expenditures. The directions of further search for real ways to increase and optimize the expenditure of state and local budgets based on the development of clear priorities of budget funding, which should be aimed at improving the welfare of citizens, social significance, economic development, financial capacity of the state and local governments.

Keywords: budget, budget expenses, budget expenditures, budget financing, consolidated budget, state budget, functional classification

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток держави потребує підвищення якості надання державних послуг, оптимального формування обсягу видатків раціонального використання коштів бюджету. У такому контексті доцільно розглянути видатки бюджету як основу бюджетного фінансування. Адже вони є джерелом надання певних благ з метою забезпечення граничного рівня добробуту кожного громадянина. Якість виконання державних функцій має бути забезпечена за рахунок відповідних обсягів та оптимальної структури видатків бюджетів, базуватись на принципах науковості, обґрунтованості та транспарентності. Відтак необхідність вирішення окреслених проблем зумовила вибір теми статті і підтверджує її незаперечно актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток наукових концепцій, що розкривають вплив держави на економічний розвиток та доцільність впровадження їх у практику – процес, взаємопов'язаний із загальними законами руху ринкової економіки. Прозорість державних фінансів, ефективність управління ними та критерії оцінювання процесів бюджетного планування та фінансування розглядали в своїх працях Л.П. Гладченко, В.П. Горин, А.В. Хомутенко. Вчені наголошували на важливості висвітлення усіх аспектів розробки прийняття рішень з питань бюджету та дотримання принципу транспарентності та результативності при фінансуванні бюджетних програм.

Питання середньострокового та довгострокового бюджетного планування висвітлювали І.В. Барішевська, Н. А. Дехтяр, С. Б. Єгоричева, Т.В. Жибер, О. Зварич, Т.А. Коляда, Л.В. Тірбах. Проблематика питань, які розглядаються цими представниками, дає підстави стверджувати, що теорія державних фінансів, яка включає проблеми бюджетних видатків та бюджетного фінансування, є динамічною й сьогодні. Також питання ролі держави в ринковій економіці відображені в працях Нобелівських лауреатів Дж.Е. Стігліца, П. Самуельсона, Е. Остром, Ж. Тіроля тощо.

Поряд з цим питання концептуалізація видатків бюджету держави як основи бюджетного фінансування недостатньо розкрита та потребує детального дослідження.

Постановка завдання. Закономірно, що еволюція суспільства синхронно зі зміною завдань, що постають, формує зміну набору функцій держави, спрямованих на вирішення цих завдань. Зупинимось на концепціях, що найбільше відповідають сучасному формуванню бюджетних взаємовідносин в контексті планування та бюджетного фінансування, висновки яких матимуть теоретичну та практичну значимість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний аналіз державного господарства, державних видатків та фінансування був здійснений німецькими камералістами. Безперечно, вагомий внесок при цьому належить німецькому економісту Йохана фон Юсті. А його колеги - Д. фон Джусті, Д. Бехер, Д. фон Зонненфельс розглядають державу, державні видатки як об'єкт планування, в розумінні того, що планування - це основна функція управління. У сфері державних видатків камералісти обстоювали ідею, що видатки мають бути інструментом стимулювання економічного зростання, наприклад спрямовуватися на створення інфраструктури, що в достроковій перспективі сприяло б зростанню державних доходів [18].

Еволюційний розвиток вчення про державні фінанси, державні видатки та фінансування знайшли своє відображення у фінансових теоріях німецької історичної школи у 70-х роках ХІХ ст., зокрема у працях А. Вагнера [4], М. Вебера [6], Г. фон Шмоллера [19], які доводили необхідність державного втручання, розвиток й ускладнення економічних функцій держави. Проблему нагромадження капіталу, що визначає економічний розвиток, на думку ідеологів історичної школи, найкраще може вирішити лише держава, зосереджуючи певну частку річного доходу в державному бюджеті й інвестуючи в ті галузі господарства, які визначають економічне зростання країни. Державні субсидії та інша підтримка експорту товарів, послуг і капіталу - необхідний елемент державної фінансової політики.

Теоретичне підґрунтя сучасної концепції видатків бюджету базується на фундаментальній ідеї Дж. Кейнса, сутність якої зводиться до того, що участь держави в економічному житті є об'єктивною необхідністю, а пов'язане з цим розширення функцій уряду - єдиним практично можливим засобом «уникнення повної руйнації існуючих економічних форм та як умову успішного функціонування приватної ініціативи» [11, с.455]. На думку вченого, держава цими засобами повинна виконувати функцію стабілізації економіки, а тому пріоритетне значення мала не проблема збалансованості бюджету, а збалансованість економіки загалом.

Видається, що теорія бюджетних видатків та фінансування і сьогодні опирається на принципи кейнсіанства в частині висловлених сумнівів щодо здатності конкурентного ринкового механізму без втручання держави відновлювати економічну рівновагу [7]. При цьому роль держави не варто недооцінювати, особливо при обґрунтуванні завдань держави в частині мінімізації асиметрій в рівнях сучасного регіонального розвитку, в тому числі в період децентралізації.

Сьогодні, ми спостерігаємо прилаштованість сучасних підприємств до циклічності, і кожен наступний цикл не «опускається» нижче попереднього, і відштовхнутись від циклу «падіння» теперішнім підприємцям щоразу легше і вони це роблять швидше. Те ж саме і на макрорівні, взаємопов'язаність держав та відносин на міждержавному рівні визначає їх швидку реакцію на події у державах-партнерах під час циклів падіння та зростання економіки і сприяє прийняттю раціональних рішень. І, в цьому контексті слушною є думка А.Крисоватого та Н.Синюти щодо вибору цільових орієнтирів і методів регулювання, який раніше визначався винятково національними інтересами країни, а тепер значною мірою залежить від визначальних доміант європейського глобального розвитку [12].

Теорія видатків бюджету та бюджетного фінансування є порівняно новим напрямом економічної науки, яка базується на методологічній основі теорій *фіскального* регулювання ринкової економіки та суспільного блага. Окрім вищезазначених, на думку Чуркіної І.Є. найбільш поширеними у ХХ ст. були класичні теорії державних фінансів, державних видатків та бюджетного фінансування, які розвивали проблематику бюджету і бюджетної системи, зокрема [18]:

- концепція розподілу державних доходів і видатків з позиції суб'єктивістської теорії вартості (М. Пантелеоні, Італія);
- теоретизація державних фінансів як механізму встановлення рівноваги між приватними і суспільними благами через політичний процес (Д. Монте-Мартіні, Італія);
- теорія суспільних потреб з позицій суб'єктивної вигоди (Е. Бароне, Італія);
- теорія максимізації вигоди через баланс індивідуальних практичних корисностей приватних і суспільних потреб (Ф. Візер, Австрія);
- теорія державних фінансів в інтерпретації соціальної солідарності (Г. Рітгль, Німеччина);
- теорія практичної корисності для обґрунтування параметрів державного бюджету, розроблення теорії фіскального обміну (Е. Ліндаль, Швеція).

Ми ж доповнимо їх теорією менеджменту ресурсів від громад, що оцінює ефективність дій місцевих громад в управлінні спільними ресурсами та управлінням з боку держави (Еліно́р Остро́м, США) [20] та теорією аналізу ринкової влади та регулювання, що передбачає дослідження регулюючої ролі держави, коли на ринку присутні сильні конкуренти (Ж.Тіроль, Франція) [25]. Ці ідеї можуть бути використані в Україні в умовах здійснення децентралізації за рахунок вдосконалення діючого законодавства у сфері природокористування, розподілу земельних ресурсів тощо.

Окремої уваги заслуговують праці з теорії державних фінансів Нобелівського лауреата П.Самуельсона «Чиста теорія державних видатків» [23], «Схематичне тлумачення теорії державних фінансів» [22], «Аспекти теорій державних фінансів» [21]. В них автор відзначає, що завдання фінансової політики забезпечувати регулювання сфери пропозиції «суспільного товару». При цьому головною метою втручання держави в мікросвіт за допомогою видатків бюджету та бюджетного фінансування є досягнення оптимальності урядових видатків, ефективного розподілу й перерозподілу ресурсів між державою, підприємствами та окремими членами суспільства.

Ця теорія, на нашу думку, є особливо актуальною в умовах фінансової нестабільності, коли держава потребує підтримки інших учасників ринкових відносин (домогосподарств, юридичних осіб), а вони, у свою чергу, очікують від держави захисту власних інтересів та відповідного обсягу суспільних благ.

Окрім того, підтримуємо думку, що загальні міркування про роль видатків бюджету та бюджетного фінансування в епоху глобалізації малопродуктивні, якщо поза увагою залишається багатогранність і багаторівневність цієї проблеми, що характеризується зміною її функціонального призначення. На обсяги, склад і структуру бюджетних видатків впливають обсяги і характер функцій держави, адже в умовах товарно-грошових відносин будь-яка держава повноцінно зможе виконувати свої функції, маючи для цього необхідну суму бюджетних ресурсів. Однак підходи до трактування сутності видатків бюджетів у вітчизняній економічній літературі та законодавчих і нормативних актах суттєво відрізняються за змістом і формою (табл. 1). Однак розкриваючи зміст такого суто практичного визначення видатків, зазначені автори слушно, на наш погляд, підкреслюють, що соціально-економічна суть видатків визначається природою і функціями держави тощо. Але, у цих характеристиках, на нашу думку, не розкривається сутність видатків як об'єктивного економічного явища, а лише формується думка про те, що вони слугують економічним інструментом для розподілу і перерозподілу централізованого фонду грошових коштів держави в інтересах суспільства.

Таблиця 1

Наукові погляди до визначення поняття «бюджетні видатки» з практичного підходу

Автор/-ка	Характеристика поняття
В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун, І. Чуй [0, с. 111].	«... законодавчо визначені норми і напрями використання бюджетних коштів» тобто положення законодавчих і нормативних актів, які регламентують напрями, обсяги і порядок використання бюджетних ресурсів.
В. Опарін [0, с. 123].	«... в основі сучасного розуміння сутності бюджетних видатків має бути суспільний вибір... Видатки бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості у розподілі державних благ з метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства»
О. Василик [0, с. 123].	«Видатки бюджетів за своєю економічною сутністю є інструментом розподілу і перерозподілу централізованого грошового фонду держави та його використання за цільовим призначенням для забезпечення суспільного добробуту»
В.М. Федосов та С.І. Юрій [0, с. 496].	«...видатки бюджету повинні бути інструментом досягнення вищого критерію справедливості в розподілі державних благ з метою отримання граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства»

Джерело: сформовано автором на основі [9, 3, 5, 1]

Так, наприклад, згідно з Бюджетним кодексом видатки бюджету – це «... кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум» [2, с. 5]. Причому поняття видатки розкривається за допомогою витрат, а витрати – за допомогою видатків. Зокрема, в Кодексі записано, що «витрати бюджету – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу» [2, с. 5]. А у статистичному збірнику Міністерства фінансів України (МФУ) [16] видатки охарактеризовано як «...кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом». Такі визначення, з одного боку, є суто практичними, в контексті механічного витрачання коштів бюджету, а з іншого – не зовсім вдалими, оскільки не розкривають сутності поняття і не пояснюють роль видатків як економічного явища у системі розподільчих відносин.

Економісти, що трактують видатки бюджетів як економічну категорію розкривають їх сутність як об'єктивних економічних відносин, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави (табл. 2)

На відміну від видатків бюджету, витрати здійснюються відповідними суб'єктами на стадії обміну, а їх проведення виходить за межі сфери бюджетних відносин і стосується кінцевого використання бюджетних коштів.

Більшість економістів вважають, що видатки бюджетів проявляються за допомогою конкретних видів, які характеризуються з якісної та кількісної сторін. А на ефективності їх витрачання наголошує Л. Лисяк, стверджуючи: «... видатки держави за розміром і статтями бюджетної класифікації тільки в цілому показують кількість і якість дійсно наданих суспільству колективних послуг. Тому ефективність витрачання бюджету є тим вищою, чим повніше воно відображає реальний рух державних послуг» [13, с. 527–528]. Подекуди держава зобов'язана приймати оптимальні рішення, навіть якщо вони будуть непопулярними, мати розроблену стратегію поведінки. Саме на активній участі держави у вирішенні проблем нерівності доходів, безробіття, забруднення навколишнього середовища наголошує Нобелівський лауреат Дж.Стігліц [24].

Таблиця 2.

Автор/-ка	Характеристика
Л. Василенко [0, с. 199]	«...це економічні відносини, що пов'язані з розподілом та використанням централізованого фонду фінансових ресурсів держави»
М. Карлін [0, с. 59].	«... формується з приводу розподілу централізованого фонду грошових коштів та його використання за цільовим призначенням»
В.Г. Дем'янишин [0]	відзначає неможливість видатків бути окремою економічною категорією, оскільки вони виступають складовою категорії «бюджет держави» і не можуть існувати самостійно, відокремлено від доходів. Лише в тісному взаємозв'язку з доходами видатки окреслюють межі розподільчих відносин, котрі визначають зміст бюджету як об'єктивної економічної категорії.

Джерело: сформовано автором на основі [17, 10, 8]

За рівнями бюджетної системи можна виокремити видатки Державного бюджету України та видатки місцевих бюджетів. Обсяги та спрямування видатків першої групи визначаються щорічними законами про Державний бюджет України, а другої – рішеннями Верховної Ради АРК та місцевих рад. У складі ВВП частка видатків зведеного бюджету видатки і державного і місцевих бюджетів, зростає не динамічно, а з певною циклічністю (рис. 1).

* видатки до ВВП (СНР 2008)

Рис. 1. Видатки Зведеного, державного та місцевих бюджетів України, в % до ВВП

Джерело: складено автором на основі [15,16]

Причому в останні три роки динаміка видатків державного бюджету є дуже подібною до зведеного. Це пов'язано із процесами децентралізації місцевих бюджетів та перерозподілом видаткової частини за рівнями бюджетної системи. Дані рис. 1. свідчать, що упродовж 2014–2019 рр. один раз (у 2014 р.) частка видатків державного бюджету у складі ВВП займала найвищий рівень, 27%, а частка місцевого бюджету була найвищою у 2017 р., як і частка видатків зведеного бюджету – 35,4%.

За функціональним призначенням видатки бюджетів відповідно до функцій держави згідно з Бюджетним кодексом України та функціональною класифікацією поділяють на десять груп. Найбільшу частку у цій класифікації протягом останніх 6-ти років займають видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (23%), освіту (17%), виконання загальнодержавних функцій (15%) та економічну діяльність (11%) (табл. 3).

За період 2014–2019 рр. обсяг видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зріс у 2,3 рази і досягнув 321,8 млрд. грн., однак його частка у структурі видатків скоротилася з 26% до 23%. Серед

видатків державного бюджету частка видатків на освіту є нижчою, має тенденцію до скорочення (з 19% у 2014 р. до 17% у 2019 р.). Це свідчить про те, що основний тягар фінансування освіти лягає на місцеві бюджети, роль яких у цього напрямку зростає. Аналогічні тенденції спостерігаються стосовно динаміки видатків на охорону здоров'я, частка яких у 2014 р. серед видатків зведеного бюджету становила 11%, а у 2019 р. – 9%. Видатки на економічну діяльність зросли з 8% до 11%. В цілому видатки бюджету держави зросли на 850 млрд. грн, тобто на 38%.

Таблиця 3

Видатки Зведеного бюджету України 2014-2019 рр., млрд грн

Напрями	Роки						2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальнодержавні функції	76,8	117,6	134,3	166,3	191,6	203,1	126,3
Оборона	27,4	52	59,4	74,4	97	106,6	79,2
Громадський порядок, безпека та судова влада	44,9	55	72,1	88,5	118	143,7	98,8
Економічна діяльність	43,6	56,3	66,2	102,9	140,8	154,2	110,6
Охорона навколишнього природного середовища	3,5	5,5	6,3	7,3	8,2	9,7	6,2
Житлово-комунальне господарство	17,8	15,7	17,5	27,2	30,3	34,5	16,7
Охорона здоров'я	57,2	71	75,5	102,4	115,9	128,4	71,2
Духовний та фізичний розвиток	13,9	16,2	16,9	24,3	29	31,6	17,7
Освіта	100,1	114,2	129,4	177,9	210	238,8	138,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	138	176,3	258,3	285,8	309,4	321,8	183,8
Всього видатків	523,1	679,9	835,8	1957	1250,2	1372,4	849,3

Джерело: сформовано автором на основі [15, 16]

Негативні фактори економічного розвитку української економіки в 2014-2019 рр. спричинили зменшення стимулюючої ролі бюджетних видатків, як одного з фінансових інструментів державного впливу на економічне зростання. Це підтверджує і динаміка ВВП та видатків бюджету держави (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка ВВП та видатків Зведеного бюджету України, 2014-2019рр.

Джерело: [15, 16, 14]

Видатки Зведеного бюджету у ВВП становлять 34,5%, що на 1 в.п. менше попереднього року, і лише на 2 в.п. більше 2014 р. При чому, порівнюючи період 2014 – 2019 рр. ВВП зріс у 2,5 рази, особливо стрімке зростання (майже на 600 млн. грн) відбулось у 2018 р., хоча видатки у цей рік зменшились на 0,3 в.п.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, аналізуючи показники динаміки обсягів та структури видатків бюджетів, можна зробити такі висновки. По-перше, характерною рисою динаміки структури видатків є збільшення частки усіх видатків, лише видатки пов'язані із виконанням загальнодержавних функцій та видатки на житлово-комунальне господарство у 2019 р. в Державному бюджеті залишились майже незмінні порівняно з попереднім роком, видатки на оборону з місцевого бюджету сьогодні не здійснюються. Незважаючи на значні обсяги видатків на соціальне забезпечення, ці видатки є малоефективними, перш за все за рахунок занижених соціальних стандартів та великої частки зловживань при здійсненні бюджетного фінансування. Такі видатки не стимулюють розвиток економіки та зацікавленості населення в результатах діяльності (особливо при виплаті субсидій). Також негативним є факт «обмеженої дії децентралізації», при якому управлінські функції належать місцевим органам самоврядування, а фінансове забезпечення подекуди здійснюється за рахунок бюджетних трансфертів, тим

самим накладаючи на місцеві бюджети певні делеговані повноваження.

У сучасній економічній літературі є безліч пропозицій щодо скорочення бюджетних видатків. На нашу думку, ставити питання про зменшення видатків бюджету держави на виконання своїх функцій недоцільно. Насамперед потрібно вирішувати проблеми пошуку реальних шляхів збільшення та оптимізації видаткової частини державного і місцевих бюджетів на основі напрацювання чітких пріоритетів бюджетного фінансування. Такий складний і суперечливий процес має базуватися на наукових принципах і регулюватися чинним законодавством.

Література

1. Бюджетна система : підруч. / за ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К. : Центр учбової літератури; Тернопіль : Економічна думка, 2012. 871 с.
2. Бюджетний кодекс України : прийнято Верховною Радою України 8 липня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
3. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за заг. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
4. Вагнер А. Русские бумажные деньги. Исследование народно-экономическое и финансовое: с приложением проекта восстановления металлического обращения / пер. Н. Бунге. с дополнениями и примечаниями переводчика. Киев: Унив. типография. 1871.
5. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
6. Вебер М. Избранное. Образ общества / пер. с нем. Москва. 1994.
7. Возняк Г. В. Бюджетна політика розвитку в рамках класичної та неокласичної теорій. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. №1. С. 98–103.
8. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2008. 496 с.
9. Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. Фінанси: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 247 с.
10. Карлін М.І., Горбач Л.М., Новосад Л.Я. Державні фінанси у транзитивній економіці. Київ: Кондор, 2003. 200 с.
11. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1984. 494 с.
12. Крисоватий А., Синютка Н. Трансформація державних фінансів України в системі децентралізаційних процесів. Журнал європейської економіки. 2016. №1. С. 35–56.
13. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : моногр. К. : ДННУ АФУ, 2009. 600с.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Статистичний збірник: «Бюджет України 2016 рік». Департамент державного бюджету Міністерства фінансів України. URL: <https://cutt.ly/9IGF6zy>
16. Статистичний збірник: «Бюджет України 2019 рік». Департамент державного бюджету Міністерства фінансів України. URL: <https://cutt.ly/qlGF4pZ>
17. Формування і функціонування бюджетної системи України: Монографія / С. О. Булгакова, О. Т. Колодій, Л. В. Єрмошенко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазараки. К.: Книга, 2003. 344 с.
18. Чуркіна І.Є. Еволюція наукових концепцій щодо проблематики бюджетної системи. Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. №2. С. 164–172.
19. Шмоллер Г. Наука о народном хозяйстве, ее предмет и метод, 1897.
20. Ostrom, Elinor. Understanding knowledge as a commons: from theory to practice. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2007.
21. Paul A. Samuelson. Aspects of Public Expenditure Theories. The Review of Economics and Statistics. 1958. №4(40). pp. 332-33
22. Paul A. Samuelson. Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, 1958. №4(37). pp. 350-356
23. Samuelson P. The Pure Theory of Public expenditure. Review of economics. 1954. №4(36)
24. Stiglitz, J.E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. W.W.Norton & Company (1012)
25. Tirole Jean. Market power and regulation. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/popular-economicsciences2014.pdf>

References

1. Biudzhetna systema : pidruch. / za red. V.M. Fedosova, S.I. Yuriiia. K. : Tsentri uchbovoi literatury; Ternopil : Ekonomichna dumka, 2012. 871 s.
2. Biudzhetniyi kodeks Ukrainy : pryiniato Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 8 lypnia 2010 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
3. Biudzhetniyi menedzhment: Pidruchnyk / V. Fedosov, V. Oparin, L. Safonova ta in.; za zah. red. V. Fedosova. K.: KNEU, 2004. 864 s.
4. Vahner A. Russkiye bumazhnyye denhy. Yssledovanye narodno-ekonomycheskoe y fyansovoe: s prylozhenyem proekta vosstanovleniya metallycheskoho obrashcheniya / per. N. Bunhe. s dopolnennyamy y pryemehanyamy perevodchyka. Kyev: Unyv. typhografya. 1871.

5. Vasylyk O. D., Pavliuk K. V. Biudzhetsna systema Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004. 544 s.
6. Veber M. Yzbranno. Obraz obshchestva / per. s nem. Moskva. 1994.
7. Vozniak H. V. Biudzhetsna polityka rozvytku v ramkakh klasychnoi ta neoklasychnoi teorii. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2015. №1. S. 98–103.
8. Demianyshyn V. H. Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhetnoi doktryny Ukrainy: Monohrafiia. Ternopil: TNEU. 2008. 496 s.
9. Zahorskyi V. S., Vovchak O. D., Blahun I. H., Chui I. R. Finansy: navch. posibnyk. Kyiv: Znannia, 2006. 247 s.
10. Karlin M.I., Horbach L.M., Novosad L.Ia. Derzhavni finansy u tranzytyvni ekonomitsi. Kyiv: Kondor, 2003. 200 s.
11. Keins Dzh. M. Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta y deneh / per. s anh. Moskva : Prohress, 1984. 494 s.
12. Krysovatyi A., Syniutka N. Transformatsiia derzhavnykh finansiv Ukrainy v systemi detsentralizatsiinykh protsesiv. Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky. 2016. №1. S. 35–56.
13. Lysiak L.V. Biudzhetsna polityka u systemi derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy : monohr. K. : DNNU AFU, 2009. 600s.
14. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Statystychny zbirnyk: «Biudzhets Ukrainy 2016 rik». Departament derzhavnoho biudzhetu Ministerstva finansiv Ukrainy. URL: <https://cutt.ly/9IGF6zy>
16. Statystychny zbirnyk: «Biudzhets Ukrainy 2019 rik». Departament derzhavnoho biudzhetu Ministerstva finansiv Ukrainy. URL: <https://cutt.ly/qIGF4pZ>
17. Formuvannia i funktsionuvannia biudzhetnoi systemy Ukrainy: Monohrafiia / S. O. Bulhakova, O. T. Kolodii, L. V. Yermoshenko ta in.; za zah. red. A. A. Mazaraki. K.: Knyha, 2003. 344 s.
18. Churkina I.Ie. Evoliutsiia naukovykh kontseptsi shchodo problematyky biudzhetnoi systemy. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. 2014. №2. S. 164–172.
19. Shmoller H. Nauka o narodnom khoziaistve, ee predmet y metod, 1897.
20. Ostrom, Elinor. Understanding knowledge as a commons: from theory to practice. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2007.
21. Paul A. Samuelson. Aspects of Public Expenditure Theories. The Review of Economics and Statistics. 1958. №4(40). pp. 332-33
22. Paul A. Samuelson. Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, 1958. №4(37). pp. 350-356
23. Samuelson P. The Pure Theory of Public expenditure. Review of economics. 1954. №4(36)
24. Stiglitz, J.E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. W.W.Norton & Company (1012)
25. Tirole Jean. Market power and regulation. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/popular-economicsciences2014.pdf>

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.24.01

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-15

МАРГАСОВА В. Г.

Національний університет "Чернігівська політехніка"

ЯВОРСЬКА О. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ БІОЕКОНОМІКИ

У публікації розглядається проблема управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах розвитку біоекономіки за результатами огляду та систематизації наукової літератури з питання теоретико-методологічних засад еволюції теорії інтелектуального капіталу та особливостей нематеріальних активів підприємства як об'єкта управління в системі корпоративного менеджменту. З урахуванням основних функцій та запропонованої моделі інтелектуального капіталу підприємства визначено підходи, принципи, положення та функції системи управління даним активом підприємства. Проблема прогностичності та результативності впровадження системи управління інтелектуальним капіталом підприємства може бути вирішена через глибоке пізнання сутності, специфічності, унікальності природи та особливостей генези кожного складового елементу інтелектуального капіталу підприємства та пізнання механізмів їх синергічної взаємодії. Передбачається, що практична реалізація концепції формування, управління та ефективного використання зеленого інтелектуального капіталу підвищить якість управління корпоративним інтелектуальним капіталом в умовах зеленого підприємництва.

Ключові слова: інтелектуальний капітал підприємства, методологія управління, біоекономіка.

MARHASOVA V.

Chernihiv Polytechnic National University

YAVORSKA O.

Kyiv National Linguistic University

THE METHODOLOGY OF THE INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE BIOECONOMY

Economized definition of the intellectual capital of the enterprise has been done as an effective tool for making a profit and increasing the financial capital of shareholders contradicts the modern direction of economic thought in the post-industrial development of society with a social dominant of possible spectra of economic development - the bioeconomy. The structure and methods of assessing the level of the intellectual capital development have been debatable, and the existing ones have been not sufficiently reflecting the features of this asset in the field of green entrepreneurship, service sector, the definition of mechanisms for managing the development of the social capital of green enterprises. Our study has been involved solving the following tasks: review and systematization of scientific literature on the theoretical and methodological foundations of the evolution of the theory of the intellectual capital of the enterprise; definition of features of intangible assets of the enterprise as an object of management in the system of corporate management; the determination of the main functions of the intellectual capital of the enterprise, taking into account the importance of such for the development of green entrepreneurship; presentation of the model of the intellectual capital of the enterprise at the present stage of development of the theory of intellectual capital of the enterprise, as well as approaches, principles, provisions and functions of the management system of the intellectual capital of the enterprise in the modern bioeconomy. Effective management of the intellectual capital of the enterprise opens strategic prospects for its development, as it helps to increase competitiveness, innovation and investment attractiveness. The practical implementation of the concept of formation, the management and effective use of green intellectual capital have been will improve the quality of the corporate intellectual capital management in green entrepreneurship. The problem of predictability and effectiveness of the management system of the intellectual capital of the enterprise can be solved by a deep knowledge of the nature, specificity, uniqueness of nature and features of the genesis of each component of the intellectual capital of the enterprise and the knowledge of mechanisms of synergistic interaction. the ability to self-sustain and self-development acquire the principle of systematization and complementarity.

Keywords: intellectual capital, management methodology, bioeconomic.

Постановка проблеми. Економізоване визначення інтелектуального капіталу підприємства лише як дієвого інструменту отримання прибутку та примноження фінансового капіталу акціонерів суперечить сучасному напрямку розвитку економічної думки у рамках постіндустріального розвитку суспільства з соціальною домінантою можливих спектрів розвитку економіки – біоекономіки [15]. В контексті теорії ресурсів організації та теорії динамічних можливостей конкурентні переваги постають шляхом конфігурації ресурсів та інтеграції екологічної стійкості у бізнес-стратегію (стійкість визначається як здатність до зелених інновацій, виробництва кардинально нової/значно вдосконаленої екологічної продукції, створення нових категорій екопродуктів та реагувати на нові (екологічно пов'язані) потреби споживачів, нові "зелені" ринки) [16, 22, 25]. Інтелектуальний капітал організацій формується спільними індивідуально-творчими зусиллями і за своєю природою є соціальний, проте, таке бачення не знаходить належного представлення в сучасній методології та структуризації нематеріальних активів підприємства. Наукова проблематика постає у вирішенні протиріччя між потребами вітчизняної біоекономіки у своєму становленні та конкурентному розвитку на основі ефективного управління зеленим інтелектуальним капіталом підприємства (далі ЗІКП), та відсутності відповідної адаптованої до українських реалій теорії та методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На етапі формування знаннєвої економіки Т. Сакайя зазначав, що вартість створена знаннями, залежить від суб'єктивних факторів (людських та соціальних), а сам характер формування цінності знаннями є креативно-динамічний, відтак, відсутній традиційний рух, коли ціни наближуються до витрат і саме це є фундаментальною відміною інтелектуального капіталу від матеріальних товарів та послуг; що у свою чергу формує проблему різких коливань – одномоментність щодо вартості товарів та послуг [8, с. 367]. До проблеми дослідження методів оцінки та формування інтелектуального капіталу зверталось чимало науковців (Т. Стюарт, К.-Е. Свейбі, Т. Стюарт, Л. Едвінсон, О. Грішнова, О. Кендохов, О. Собко та інші) [4, 6, 9, 10, 12, 20]. Однак, методологічні та методичні проблеми управління, обліку, оцінки та виміру інтелектуального капіталу в умовах розвитку та становлення біоекономіки, рівно як і процесу його трансформації у інші види активів та форми капіталу є невирішеними. В силу природи даного активу, що обумовлюється такою вагомою складовою як людський капітал, а також особливостей розвитку вітчизняного зеленого підприємництва, існує проблема адаптації теорій організаційного управління до наших реалій. Дискусійними постають питання структури та методики оцінки рівня розвитку інтелектуального капіталу, а наявні – недостатньо відображають особливості даного активу у сфері зеленого підприємництва, сервісної сфери, визначення механізмів управління розвитком соціального капіталу зелених підприємств.

Формулювання цілей статті. Наше дослідження передбачає вирішення таких завдань: огляд та систематизація наукової літератури з питання теоретико-методологічних засад еволюції теорії інтелектуального капіталу підприємства; означення особливостей нематеріальних активів підприємства як об'єкта управління в систему корпоративного менеджменту; визначення основних функцій інтелектуального капіталу підприємства з урахуванням значення такого для розвитку зеленого підприємництва; представлення моделі інтелектуального капіталу підприємства на сучасному етапі розвитку теорії інтелектуального капіталу підприємства, а також підходів, принципів, положень та функцій системи управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах сучасного розвитку біоекономіки.

Виклад матеріалу. Управління інтелектуальним капіталом – інструмент, правильне застосування якого розширює вузькі міжфункціональні канали організації та надає можливості формувати та розвивати даний актив. Механізм управління інтелектуальним капіталом є складною системою. Зокрема нами приймається, що система управління – упорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів, що забезпечує стійке функціонування та розвиток об'єкта управління; а також це форма розподілу та кооперації управлінської діяльності, у рамках якої здійснюється процес управління за відповідними функціями, що спрямований на вирішення певних завдань та досягнення намічених цілей [7, 11]. Успішність управлінням даним активом як рівним іншому, обумовлюється розробкою стратегії розвитку підприємства, яка є власне унікальною для кожної організації, що в свою чергу вимагає власну концепцію використання нематеріальних ресурсів. Також основою успішного управління даним активом є узгодженість методів управління інтелектуальним капіталом з загальноорганізаційною менеджерською політикою та адекватність якості активів підприємства. Результати спеціальних досліджень та власний практичний досвід засвідчили, що вирішення проблеми удосконалення управління інтелектуальним капіталом підприємства для зеленого підприємництва виглядає малоефективним без розробки методологічного підходу до управління ЗІКП в умовах становлення біоекономіки. Зелений інтелектуальний капітал розглядається нами як креативний атрактор розвитку підприємства, що набуває таких якостей за умови синергічного ефекту, що генерується просоціальним “зеленим” інтелектуальним середовищем організації; а також як фактор мінімізації не лише корпоративних, але й виробничих ризиків та витрат; фактор залучення інвестиційного капіталу. ЗІКП постає також унікальною конкурентною перевагою сучасної біоекономіки, що має власні специфічні властивості та характеристики, які дозволяють за умов ефективного використання, посилювати позиції підприємства в умовах біоекономіки. Важливою умовою успіху реалізації системи управління інтелектуальним капіталом є системна узгодженість взаємодії окремих процедур такої. Особливості практичної реалізації системи управління інтелектуальним капіталом підприємства обумовлюється активізацію багатьох компаній інвестиційного процесу не лише в основні фонди чи матеріальні активи, а й у нематеріальні активи – бренд, компетентність працівників, новітні технології та відносини з акціонерами – важливі аспекти, на які компанії спрямовують свою увагу та зусилля. В умовах розвитку біоекономіки, на думку зарубіжних економістів та дослідників (переважно широка практика європейських та китайських підприємств та організацій), інвестування в ЗІКП розглядається як один із ключових факторів для успішного виходу компаній не лише на регіональний, але й світовий ринок [13]. У відповідності на означену потребу, сучасний еволюційний етап теорії інтелектуального капіталу означений тим, що “окрім традиційних концепцій управління підприємством з'являються та поширюються і нові, які засновані на підвищенні цінності в організації нематеріальних активів та включають складові та елементи інтелектуального капіталу, які за своїми властивостями та характеристиками відмінні від матеріально-грошових ресурсів [3]. У межах даного дослідження концепція системи управління інтелектуальним капіталом підприємства включає представлення: основних принципів вибудови та функціонування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства; висвітленням концептуальних підходів до формування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства; розробкою структурної моделі інтелектуального капіталу підприємства як презентації просторово-функціональних складових системи нематеріальних активів

суб'єктів підприємницької діяльності в умовах сучасної біоекономіки; механізмів примноження ЗІКП, що забезпечує зростання інтелектуального капіталу підприємств – учасників зеленого підприємництва.

Таким чином, у межах даного дослідження концепція системи управління інтелектуальним капіталом підприємства включає представлення: основних принципів вибудови та функціонування системи; концептуальних підходів до формування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства; структурну модель інтелектуального капіталу підприємства як презентацію просторово-функціональних складових системи нематеріальних активів організації; механізмів примноження ЗІКП, що забезпечує зростання інтелектуального капіталу підприємства.

Сутнісне та змістове наповнення доволі дискусійної та остаточно не оформленої економічної категорії “інтелектуальний капітал підприємства” постає з визначення та огляду основних функцій інтелектуального капіталу підприємства (з урахуванням особливостей такого для розвитку зеленого підприємництва):

- творча (забезпечує генерацію, удосконалення та оновлення, а також полягає у можливості примноження інших видів активів/ресурсів підприємства шляхом їх трансформації та подальшої капіталізації);

- накопичувальна (підвищує “концентрацію” корисних та цінних елементів знаннєвого, реляційного, клієнтського, технологічного, соціального та людського капіталів організації);

- системоутворююча (постає з системного підходу до розгляду та аналізу інтелектуального капіталу підприємства, виявлення системних ознак організації сукупності нематеріальних активів підприємства та синергічного ефекту в результаті взаємодії складових/елементів інтелектуального капіталу підприємства);

- виробнича (забезпечує виробничий процес, а також його оновлення через впровадження нових технологій, випуск інноваційних товарів, продуктів, диверсифікації надання послуг);

- стимулююча (мотивує до отримання різних видів благ та цінностей);

- соціальна (генерує та поширює соціально значимі цінності, упорядковує та підтримує ієрархію таких, а також створює блага);

- інформаційна (забезпечує накопичення, систематизацію, поширення та примноження знаннєво-інформаційного капіталу підприємства);

- пізнавальна (полягає у забезпеченні інформацією щодо стану зовнішнього середовища, запитів клієнтів та споживачів, інвесторів та інших зацікавлених сторін);

- інтеграційна (об'єднує усі інші активи та ресурси підприємства у досягненні мети, місії підприємства, зокрема забезпечує цілісність одночасно сприяючи поширенню нових, наукових інноваційних знань та освітніх компетенцій у виробництво та бізнес);

- регулююча (обумовлює ступінь динамізму виробничих та соціальних процесів на підприємстві в умовах інноваційного та екоінноваційного розвитку підприємства; розмір інтелектуального капіталу визначає масштаби діяльності організації);

- екоосвітоглядна та освітня (залежить від стану розвитку зеленого інтелектуального капіталу, практики поширення знань, екоінформації, ступеня розвитку соціального капіталу підприємства);

- комунікативна (забезпечує внутрішню- та зовнішню середовищну взаємодію за сучасних можливостей наявних засобів комунікації);

- виховна, аксіологічна (полягає у формуванні актуалізованої особистості, утвердженні норм і правил поведінки суб'єктів, нівелюванні соціального цинізму);

- адаптивна (обумовлює систему дій та процесів з проблеми пристосування до турбулентних умов ведення бізнесу, гарантування організаційної та економічної стійкості);

- оперативна (як складова менеджменту визначається за рівнем хроновідповідності та адекватності укладення певних організаційних рішень/дій, а також можливістю виступати креатором розвитку організаційного потенціалу в умовах різновекторності спрямування інтегративних процесів на підприємства);

- економічна (формує економічно значущі переваги; забезпечує процес куплі-продажу прав та об'єктів інтелектуальної власності; інтелектуальний капітал підприємства є “барометром” прихильності клієнтів, довіри зацікавлених сторін та фінансової стійкості, тощо);

- прогностична (обумовлює майбутні можливості підприємства);

- ціннісно-культурологічна (вибудовує ієрархію цінностей та відіграє провідну роль у формуванні корпоративної культури підприємства);

- консолідуюча (згуртовує соціогрупи, солідаризує, а також забезпечує інтеграцію та мобілізацію людських ресурсів підприємства);

- організуюча (встановлення певного порядку та забезпечення фундаменту інновацій у наслідок внутрішньо- організаційної взаємоузгодженості);

- розвиваюча та науково-дослідна (інтелектуальний капітал підприємства – драйвер інноваційного розвитку та прогресу);

- екологічна (набуває даної функції в процесі розвитку зеленого інтелектуального капіталу, зеленого управління людськими ресурсами, екологічного менеджменту, дотримання принципів зеленої культури, екостандартів, впровадження екоінновацій, реалізації “зелених продуктів” тощо).

У своїй унікальній комбінації для кожної організації означені функції інтелектуального капіталу створюють сприятливі умови для діяльності та подальшого розвитку організації, зменшують підприємницькі ризики, стимулюють фінансове зростання та підвищують стійку конкурентоспроможність та інноваційність підприємств. Зазначені функції інтелектуального капіталу підприємства пов'язані з його ключовими сутнісними ознаками: нематеріально-інтелектуальною природою (відповідає творчій, ціннісно-культурологічній, пізнавальній, прогностичній, розвиваючій, інформаційній, комунікативній функції), як фактору виробництва (виробнича, стимулююча, інтеграційна, регулююча та організаційна функції), соціально-економічною значимістю (адаптивна, економічна, накопичувальна, консолідуюча та оперативна функції).

Простір інтелектуального капіталу підприємства вибудовується через систему управління інтелектуальним капіталом, етапи та механізми, що забезпечує трансформацію та підвищення ступеня уречевлення (матеріалізації) елементів знаннево-інформаційного капіталу. Основною умовою ефективного формування інтелектуального капіталу є належний рівень розвитку особливого середовищного простору, що відповідає в широкому розумінні соціальному капіталу підприємства. Фінансовий ризик купівлі чи оренди елементів інтелектуального капіталу полягає у частковій втраті (або повній) прибутку від таких інвестицій, а природа таких ризиків науковцями визначалася лише в площині опосередкованості самого характеру інвестування. Вважаємо, що ситуація більш складніша, оскільки означений ризик купівлі чи оренди нематеріального (інтелектуального) активу обумовлюється самою структурною моделлю інтелектуального капіталу підприємства, що передбачає системний принцип організації елементів інтелектуального капіталу підприємства.

Отже, не просте додавання з метою максимізації та справедливого очікування на примноження прибутку, як це б мало місце з матеріальними ресурсами; а саме кероване введення нового складового елементу з обов'язковістю забезпечення формування функціональних зв'язків з іншими елементами досліджуваної системи є запорукою успішного інвестування. Дана обставина актуалізує проблему формування системи управління інтелектуальним капіталом, вимагає глибоко пізнання специфіки організації при вибудові структурної моделі нематеріальних активів підприємства та постійного удосконалення самої концепції системи управління інтелектуальним капіталом підприємства. Також варто зазначити, що примноження знаннево-інформаційного капіталу чи організаційного капіталу підприємства є недостатнім для процесу зростання “тіла” інтелектуального капіталу підприємства, а вимагає корпоративного реструктурування нематеріальних активів і доволі часто з віддаленими у часі результатами, ефектами та наслідками.

Коротка історична довідка допоможе сформулювати та пояснити наше бачення основ структурної вибудови моделі інтелектуального капіталу підприємства. Дж. Коулмен виокремлює наступні види капіталів підприємства: біофізичні (земля, природні ресурси і т.д.); фінансові; інтелектуальні (нематеріальні активи, робоча сила та інші об'єктивні форми інтелектуальних ресурсів); соціальний капітал (зовнішні та внутрішні зв'язки підприємства); для нас є цінним чітке відокремлення соціального та інтелектуального капіталів [14]. Г. Крог, М. Венцин серед “нематеріальних” активів підприємства, які не відображаються в балансових звітах та формують конкурентні переваги, виділяють: інтелектуальний капітал (знання, технології, зв'язки з клієнтами, здібності персоналу, його досвід); людський капітал – індивідуальні знання та навички та структурний капітал (частина інтелектуального капіталу, яка залишається у підприємства після уходу працівника – кодифіковані знання) [5].

Відповідно, була окреслена проблематика відсутності повної інформації про досліджувані нами активи у традиційних бухгалтерських звітах, а також надання особливої ваги людському капіталу, який не ототожнювався з кадровим складом підприємства. У перших моделях інтелектуального капіталу підприємства клієнтський та організаційний капітали виділялися як складові структурного капіталу. [18].

З часом, наприклад у моделі Е. Брукінг, зазначені складові інтелектуального капіталу підприємства постають як рівноцінні, а також британська дослідниця вважала, що інтелектуальний капітал охоплює усі види нематеріальних активів підприємства [1]. Безперечно, завдяки моделі М. МакЕрлея (рис. 1), було визначено та доведено доцільність включення соціального капіталу як окремої складової інтелектуального капіталу підприємства (запропоновано нову складову інтелектуального капіталу підприємства – “інноваційний соціальний капітал”), оскільки у “певному сенсі те, що називає Л. Едвінсон клієнтський капітал є просто формою соціального капіталу з іншою назвою, хоча соціальний капітал приймає й інші форми, поєднання яких, безперечно, додає вартості фірмі” [19].

П. Онорес де Паблос представив карту різних типів організаційного структурного капіталу компаній: ідіосинкратичного, основного, допоміжного та обов'язкового [21]. Власне більш глибокий розгляд структурного капіталу організації дозволив виокремлювати дослідникам його складові, а також різні способи їх класифікації, відмінності в термінології яких, загалом не постає значною проблемою доволі чіткої диференціації нових компонентів. Головна проблема полягає, на наш погляд, у поясненні як представлені компоненти/складові або блоки нематеріальні активи різного характеру певним чином “співпрацюють” для досягнення стратегічних бізнес-цілей. Одночасно, генези “унікальної/загальноприйнятої моделі” інтелектуального капіталу підприємства сприяла більш ґрунтовному дослідженню сутності сукупності нематеріальних активів організації. Так постало розуміння факту, що

поділ між технологічним капіталом та організаційним капіталом необхідний, оскільки активи, пов'язані зі структурою організації, мають інший характер і походження від активів, пов'язаних з технологією. Е. Салазар та інші, проаналізувавши різні типології інтелектуального капіталу, зазначають, що доцільно сфокусуватися на “вимірі деяких з його компонентів, головне не нехтуючи технологічними активами”, і в остаточному варіанті до інтелектуального капіталу включають: людський капітал, технологічний капітал, організаційний капітал та реляційний капітал [23]. Зазначаючи, що “людський капітал – цінні активи для компанії”, дослідники також вважають, що “у сучасному світі технологічні знання (інноваційний капітал) є потужним інструментом для досягнення ефективності в роботі, так само працівники мало що могли б зробити без існування організаційної платформи, яка дозволяє їм адекватно виконувати свою роботу (інформаційні системи, процедури та інфраструктура – організаційний капітал); ...з технологічним/інноваційним капіталом та організаційним капіталом відбувається унікальне явище: вони виникли внаслідок розподілу структурного капіталу через неоднорідний характер активів, що його складають” [23]. Враховуючи вищевикладене, нами запропоновано структурну модель інтелектуального капіталу підприємства, яка є основою для визначення основних напрямів управління даним активом як фактором інноваційного розвитку зеленого підприємництва. Розглядаючи інтелектуальний капітал підприємства як капітал, що формується взаємодією ноосферної та соціальної матерії за системним принципом організації і являє собою структурну цілісність, знаннево-інформаційні потоки адаптують структуру інтелектуального капіталу до зовнішнього середовища, а соціальний капітал надає стійкості, особливості та унікальності такій структурі для кожного підприємства. Так зона перетину знаннево-інформаційного потоку зі структурним капіталом підприємства охоплює сучасні технології, засоби комунікації, корпоративні бази даних тощо (представлені клієнтами технологічного капіталу); зона перетину з людським капіталом представлена стандартним набором умінь, навичок, знань, професійних вимог тощо (людський капітал у традиційних моделях дослідників) і ці зони характеризуються найвищим рівнем уніфікації; проте результат роботи працівників, креативність, інноваційність обумовлюється соціальним простором – специфікою менеджменту конкретної організації (перетин соціального капіталу та організаційного). Стосовно реляційного капіталу, то різні способи його найменування відображали переважно відносини компанії з клієнтами, проте, у останніх моделях масштаби та вектори охоплення важливих акторів для організації розширюється, включаючи відносини компанії з іншими агентами, не лише пов'язаними з бізнесом, такими як постачальники та союзники, але й з іншими агентами в суспільстві, що змусило “розбити” реляційний капітал на діловий та соціальний капітал пропозицій (на сьогодні відхиляється європейськими дослідниками інтелектуального капіталу), або ж представити ринковий капітал як такий, що сформований клієнтським (стосунки зі споживачами, клієнтами) та реляційним (стосунки з іншими зацікавленими сторонами) капіталами підприємства.

Рис. 1. Модель інтелектуального капіталу підприємства М. МкЕрлея.

Джерело: [19]

Підсумовуючи вищевикладене, дійшли висновків:

- основною складовою інтелектуального капіталу дослідниками визнається людський та інноваційний капітал [9, 12];
- економісти та вчені виокремлюють та надають значної уваги “зовнішній структурі” інтелектуального капіталу (реляційний, клієнтський, ринковий, інтерфейсний та споживчий капітал, капітал

відносин.) акцентують увагу на особливостях зовнішньо організаційної складової, пропонуючи власні поняття, які загалом підлягають ототожненню [2];

- майже обов'язковим елементом моделей інтелектуального капіталу підприємства у працях XXI століття постає інноваційний капітал [17];

- більшість дослідників вважають за доцільне виділяти в структурі інтелектуального капіталу підприємства соціальний капітал; акцентується увага на соціальній структурній складовій у сучасних моделях інтелектуального капіталу підприємства [9, 19];

- обґрунтовується доцільність розгляду ЗІКП за умов розвитку зеленого підприємництва.

Аналіз наукової літератури та емпіричного матеріалу дозволив виявити основні підходи щодо шляхів примноження інтелектуального капіталу як складової системи управління нематеріальними активами організації:

- традиційний – заснований на купівлі інформаційно-інтелектуальних ресурсів, інтелектуальних продуктів з подальшою їх капіталізацією та включенням в економічний кругообіг;

- кооперації – формування сумісних інститутів інтелектуальної діяльності кількох підприємств (освітніх, консалтингових, патентних);

- інтеграції – забезпечення внутрішньо- та зовнішньо-організаційних підсистем інтелектуального капіталу підприємства, а також окремої від таких складової – індивідуального людського капіталу [24];

- системної самоорганізації та саморозвитку – розгляд інтелектуальної діяльності як самостійного процесу, що генерує інтелектуальні ресурси та продукти з подальшою їх капіталізацією, а відтак вимагає самостійної системи управління.

Сучасний зміст системи управління інтелектуальним капіталом підприємства ґрунтується на наступних положеннях:

- означення місії підприємства та формулювання цілей у відповідності їх ієрархічності та важливості;

- означення напрямів, а не чітких директив в управлінській практиці, досягнення певного “люфту” альтернативності через актуалізацію ініціативності персоналу;

- прогностичного регулювання, самоаналізу, адаптивності моделей до відповідних змін середовища та економічної ситуації;

- моніторингового супроводу на усіх етапах управління інтелектуальним капіталом підприємства;

- підвищення ефективності використання капіталу через використання “латентних активів” інтелектуального капіталу підприємства;

- впровадження комплексної оцінки результатів діяльності з урахуванням взаємозалежності елементів інтелектуального капіталу підприємства.

Основні функції системи управління інтелектуальним капіталом підприємства як складової організаційного менеджменту полягають у:

- сприянні примноженню соціального та людського капіталів підприємства як системотворчої детермінанти розвитку та ефективного використання інтелектуального капіталу підприємства;

- забезпеченні взаємообумовленості стратегічного менеджменту зі структурною моделлю інтелектуального капіталу підприємства;

- регулюванні та підтриманні взаємозв'язку між складовими системи “інтелектуальний капітал”;

- організації та проведенні моніторингу внутрішньо-корпоративного рівня розвитку інтелектуального капіталу підприємства;

- оцінці комерціалізації використання інтелектуального капіталу підприємства;

- забезпеченні примноження ЗІКП, зростанні “зеленої” мотивації та розвитку екомаркетингу.

Висновки. Ефективне управління інтелектуальним капіталом підприємства відкриває стратегічні перспективи для його розвитку, оскільки сприяє підвищенню конкурентоздатності, інноваційності та інвестиційної привабливості. Практична реалізація концепції формування, управління та ефективного використання ЗІКП підвищить якість управління корпоративним інтелектуальним капіталом в умовах зеленого підприємництва. Проблема прогностичності та результативності впровадження системи управління інтелектуальним капіталом підприємства може бути вирішена через глибоке пізнання сутності, специфічності, унікальності природи та особливостей генези кожного складового елементу інтелектуального капіталу підприємства та пізнання механізмів синергічної взаємодії таких, які за умов наявності відповідного середовища максимальної реалізації взаємозв'язків за принципом системності та компліментарності набувають здатності до самопідтримання та саморозвитку.

Література

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.

2. Ілляшенко С. М. Актуальні проблеми управління інтелектуальним капіталом підприємства. Механізм регулювання економіки. 2008. № 2. С. 91–101.

3. Кельчевская Н.Р. Управление интеллектуальным капиталом промышленного предприятия: учебное пособие / Н. Р. Кельчевская, И. М. Черненко. Екатеринбург : Уральский университет, 2014. 194 с.

4. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом : монография. Донецк: ДонУЕП, 2008. 363 с.
5. Круг Г., Венцин М. Роль менеджмента знаний в достижении устойчивых конкурентных преимуществ. Инновационный и технологический менеджмент. 2001. № 8. С. 91–96.
6. Каплан Р. С. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. Москва : ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2007. 512 с.
7. Литвинов О. В. Визначення сутності інтелектуального капіталу. *Modern Economics*. 2018. № 11. С. 98–104.
8. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего. Москва : Academia, 1999. 721 с.
9. Собко О.М. Интеллектуальный капитал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток. Тернопіль: Крок, 2014. 360 с.
10. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации. Москва : Academia, 1999. 433 с.
11. Торба О. В. Интеллектуальный капитал як об’єкт бухгалтерського обліку: визначення та методика оцінки. *Інтернаука*. 2017. № 2(2). С. 62–67.
12. Чухно А. А. Интеллектуальный капитал: сутність, форми і закономірності розвитку. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 48–55.
13. Chang S., and Chen Y. Determinant of Green Intellectual Capital. *Management Decision*. 2012. № 1(50). P. 74–94.
14. Coleman J.S. *Foundations of Social Theory*. Cambridge : Harvard University Press, 1990.
15. Costanza R. Ecological economics in 2049: Getting beyond the argument culture to the world we all want. *Ecological Economics*. 2020. URL : <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106484> (дата звернення 22.06.2020).
16. Dangelico R., Devashish P., Pontrandolfo P. Green Product Innovation in Manufacturing Firms: A Sustainability-Oriented Dynamic Capability Perspective. *Business Strategy and the Environment*. 2016. № 26. P. 490–506.
17. Dumay J., Guthrie J. Involuntary disclosure of intellectual capital: is it relevant? *Journal of Intellectual Capital*. 2017. № 1 (18). P. 29–44.
18. Edvinsson L., Malone M.S. *Intellectual Capital*. New York : Harper Business, 1997.
19. McElroy M.W. Social innovation capital. *Journal of Intellectual Capital*. 2002. № 1 (30). P. 30–39.
20. Mouritsen J. Classification, measurement and the ontology of intellectual capital entities. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*. 2009. № 2 (13). P. 154–162.
21. Pablos O.P. Measuring and reporting structural capital: Lessons from European learning Firms. *Journal of Intellectual Capital*. 2004. № 5. P. 629–647.
22. Pham N.T., Hoang H.T., Phan Q.P.T. Green human resource management: a comprehensive review and future research agenda. *International Journal of Manpower*. 2019. URL: <http://doi.org/10.1108/IJM-07-2019-0350> (дата звернення 11.06.2020).
23. Salazar E.A., Castro G.M., Sáez P.L. Capital intelectual. Una propuesta para clasificarlo y medirlo. *Academia Revista Latinoamericana de Administración*. 2004. № 37. P. 1–16.
24. Sveiby K.-E. *The New Organizational Wealth: Managing & Measuring Knowledgebased Asset*. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, 1997.
25. Weng H., Chen J., Chen P. Effects of Green Innovation on Environmental and Corporate Performance: A Stakeholder Perspective. *Sustainability*. 2015. № 7. P. 4997–5026.

References

1. Brooking, E. (2001), *Yntellektualnyi kapytal kliuch k uspekhu v novom tysyachelety* [Intellectual capital: the key to success in the new millennium.], Piter, St. Petersburg, Russia.
2. Ilyashenko, SM (2008), “Actual problems of management of intellectual capital of the enterprise”, *The mechanism of economic regulation*, no 2, pp. 91–101.
3. Kelchevskaya, N.R. and Chernenko I.M. (2014), *Upravlenye yntellektualnym kapytalom promyshlennogo predpriyatiya* [Management of intellectual capital of an industrial enterprise: a textbook], Ural University, Yekaterinburg, Russia.
4. Kendiukhov, O.V. (2008), *Efektivne upravlinnia intelektualnym kapitalom* [Effective management of the intellectual capital], DonUEP, Donetsk, Ukraine.
5. Krog, G. and Ventsin, M. (2001), “The role of knowledge management in achieving sustainable competitive advantages”, *Innovation and technology management*, no 8, pp. 91–96.
6. Kaplan, R.S. and Norton, D.P. (2007). *Strategicheskie kartyi. Transformatsiya nematerialnykh aktivov v materialnyie rezultaty* [Strategy maps. Converting intangible assets into tangible outcomes], ЗАО “Olimp-business”, Moscow, Russia.
7. Litvinov, O.V. (2018). “Identification of significant intellectual capital”, *Modern Economics*, no 11, pp. 98-104. doi:10.31/modecon.V11(2018)-16.
8. Sakaya, T. (1999), *Stoymost sozdavaemaia znaniyamy yly ystoriya budushcheho* [The value created by knowledge, or the History of the future], Academia, Moscow, Russia.
9. Sobko, O.M. (2014), *Intellektualnyi kapital pidpriemstva: kontseptualizatsiia – funktsionuvannia – rozvytok* [Intellectual capital at enterprise: concept – functioning – development], Krok, Ternopil, Ukraine.
10. Stewart, T.A. (1999), *Intellektualnyi kapital. Novyyi istochnik bogatstva organizatsii* [Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations], Academia, Moscow, Russia.
11. Torba, O. V. (2017), “Intellectual capital as an object of accounting: denition and methodology of valuation”, *Internauka*, no 2(2), pp. 62–67.

12. Chukhno, A. A. (2002), "Intellectual capital: the essence, forms and patterns of development", *Ekonomika Ukrainy*, no 11, pp. 48–55.
13. Chang, S. and Chen, Y. (2012), "Determinant of Green Intellectual Capital", *Management Decision*, no 1(50), pp. 74–94.
14. Coleman, J.S. (1990), *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge, USA.
15. Costanza, R. (2020), "Ecological economics in 2049: Getting beyond the argument culture to the world we all want", *Ecological Economics*, available at: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106484> (Accessed 22 Sept 2020).
16. Dangelico, R., Devashish, P. and Pontrandolfo, P. (2016), "Green Product Innovation in Manufacturing Firms: A Sustainability-Oriented Dynamic Capability Perspective", *Business Strategy and the Environment*, no 26, pp. 490–506. doi:10.1002/bse.1932.
17. Dumay, J. and Guthrie, J. (2017), "Involuntary disclosure of intellectual capital: is it relevant?", *Journal of Intellectual Capital*, no 1 (18), pp. 29–44.
18. Edvinsson, L. and Malone, M. (1997), *Intellectual Capital*. Harper Business, New York, USA.
19. McElroy M. W. (2002), "Social innovation capital", *Journal of Intellectual Capital*, no 1 (30). P. 30–39. doi: 10.1108/14691930210412827.
20. Mouritsen, J. (2009), "Classification, measurement and the ontology of intellectual capital entities", *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, no 2 (13), pp. 154–162. doi: 10.1108/14013380910968665.
21. Pablos, O.P. (2004), "Measuring and reporting structural capital: Lessons from European learning Firms", *Journal of Intellectual Capital*, no 5, pp. 629–647. doi: 10.1108/14691930410567059.
22. Pham, N.T., Hoang, H.T. and Phan, Q.P.T. (2019), "Green human resource management: a comprehensive review and future research agenda", *International Journal of Manpower*, [Online] available at: <http://doi.org/10.1108/IJM-07-2019-0350> (Accessed 11 Sept 2020).
23. Salazar, E.A., Castro, G.M. and Sáez, P.L. (2004), "Capital intelectual. Una propuesta para clasificarlo y medirlo", *Academia Revista Latinoamericana de Administración*, no 37, pp. 1–16.
24. Sveiby, K.-E. (1997). *The New Organizational Wealth: Managing & Measuring Knowledge-based Asset*. Berrett-Koehler Publishers, San Francisco, USA.
25. Weng H., Chen J., Chen P. "Effects of Green Innovation on Environmental and Corporate Performance: A Stakeholder Perspective", *Sustainability*, no 7, pp. 4997–5026. doi:10.3390/su7054997.

Надійшла / Paper received : 13.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 629.047

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-16

ЗАГОРОДНЯ Ю. В.

Азовський морський інститут Національного університету «Одеська морська академія», м. Маріуполь

МІНІМІЗАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИХ ВИТРАТ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА

Стаття висвітлює сучасні проблеми комерційної експлуатації суден при морських перевезеннях та безпеки судноплавства, а також причини підвищеної аварійності суден через вплив людського фактору. Метою статті є аналіз сучасних причин виникнення аварійних ситуацій на морі та перебування дієвих способів їх зменшення, мінімізація комерційних витрат перевезення, шляхом вдосконалення менеджменту морських ресурсів. В ході роботи виявлено позитивну динаміку щодо підвищення безпеки всіх видів суден; зменшення показників кількості втрачених судів, загинилих і поранених членів екіпажів в період з 2014 по 2019 рр., що в цілому позитивно сказалося на комерційній складовій перевезень морським транспортом. Проаналізовано основні причини виникнення аварійних ситуацій на основі статистичних даних EMSA і встановлено, що основною причиною підвищеної аварійності суден та підвищених комерційних витрат є людський фактор. Розглянуто класифікацію аварій, викликаних людським фактором. Встановлено міжнародні організації, що займаються питаннями забезпечення безпеки судноплавства і міжнародні конвенції відповідно до яких в даний час інспектуються торгові судна. Стаття доводить залежність безпеки судноплавства від грамотного менеджменту морських ресурсів, так як вплив людського фактору, безумовно, є основною причиною створення аварійних ситуацій на флоті, що призводить до неминучих втрат з боку комерційної експлуатації суден. Підвищення кваліфікації судових офіцерів і берегових операторів, задіяних в рухових операціях судна є необхідною умовою скорочень аварій і підвищення фінансової ефективності роботи флоту.

Ключові слова: комерційні витрати, безпека судноводіння, менеджмент морських ресурсів, людський фактор, комерційна експлуатація судна.

ZAGORODNIA Y.

Azov Maritime Institute of National University of «Odessa Maritime Academy», Mariupol

MINIMIZATION OF COMMERCIAL SHIPPING COSTS BY INCREASING SHIPPING SAFETY

Shipping by sea should not only be fast and of high quality. It should be economically beneficial for all interested parties, primarily for the ship owner and charterer. The safety of navigation is one of the components of the commercial efficiency of transportation. The article considers the current problems of commercial operation of ships in maritime transport and shipping safety, as well as the causes of increased accidents due to human influence. The aim of the article is to analyze the current causes of emergencies at sea and find effective ways to reduce them, minimize commercial transportation costs by improving the management of marine resources. The work revealed positive dynamics in improving the safety of all types of vessels; revealed a decrease in the number of lost ships, dead and injured crew members in the period from 2014 to 2019, which generally had a positive effect on the commercial component of maritime transport. The main causes of accidents are analyzed on the basis of EMSA statistics. It is established that the main reason for the increased accident rate and increased commercial costs is the human factor. As a result of the unskilled work of the ship's crew, shipowners and charterers suffer colossal losses. The classification of accidents caused by human factors is considered. International organizations dealing with safety of navigation and international conventions according to which merchant ships are currently inspected have been established. The article proves the dependence of shipping safety on the competent management of marine resources, as the influence of the human factor, of course, is the main cause of accidents in the fleet, which leads to inevitable losses from the commercial operation of ships. Improving the skills of ship's officers and shore operators involved in the ship's propulsion operations is a necessary condition for reducing accidents and improving the financial efficiency of the fleet.

Key words: commercial costs, navigation safety, marine resources management, human factor, commercial operation of the vessel.

Вступ. Обсяг міжнародної торгівлі невинно збільшується з кожним роком. Разом з ростом обсягів торгівлі зростає частка морських перевезень, це призводить до постійної інтенсифікації активності людини в морі. Наукові досягнення в розвитку судноплавної галузі, а саме в частині технічної експлуатації сучасних суден, націлені на зниження аварійності та підвищення комерційної експлуатації флоту. Однак, питання безпеки та безаварійності в роботі судноплавства є ключовим і сьогодні, так як число аварій на морі практично не скорочується, щорічно забираючи людські життя, завдаючи відчутної шкоди світовій економіці і шкоди навколишньому середовищу.

Постановка проблеми. Щорічно відбувається інтенсивне збільшення тоннажу і експлуатаційної швидкості судів в конкурентній боротьбі за поліпшення якості транспортно-логістичних послуг. Судовому менеджменту, а саме судноводіям доводиться працювати в складних, часом екстремальних умовах дотримуючись комерційних умов чартерів (договорів морських перевезень), не порушуючи термінів доставки вантажу і забезпечуючи належну якість вантажу на борту судна вантажу, і одночасно дотримуючись умов забезпечення безпеки судноводіння в складних метеорологічних умовах, а також перебуваючи в небезпечних районах плавання. Все це позначається на якості виконуваної роботи судноводіями. Втома, стрес, умови депривації, тривалі контракти без можливості своєчасного списання та інші фактори призводять до неуважності, втрати контролю і, як наслідок, до аварійних ситуацій, що, в свою чергу, позначається на ефективності комерційної роботи судна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи інформаційні дані вітчизняних і зарубіжних вчених, а також фахівців галузі щодо безпеки судноводіння і його впливу на комерційну експлуатацію судна відзначено, що основною причиною підвищеної аварійності судів є людський фактор. Вивченням даного питання детально займалися такі вчені і фахівці як В. Топалов, В. Снопков, В. Прус, фахівці міжнародних організацій щодо забезпечення безпеки мореплавства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасних причин виникнення аварійних ситуацій на морі та перебування дієвих способів їх зменшення; мінімізації комерційних витрат перевезення, шляхом вдосконалення менеджменту морських ресурсів; безпеки судноводіння і його впливу на підвищення комерційної експлуатації судна; впливу людського фактору на безпеку мореплавства.

Виклад основного матеріалу. Актуальним питанням запобігання морських аварій, забруднень води через роботи судів і загибелі людей на морі шляхом сприяння виконанню відповідного законодавства Європейського Союзу (ЄС) займається Європейське агентство EMSA. Основними цілями і завданнями агентства є: надання науково-технічної підтримки державам-членам і Європейській комісії розробці законодавчих актів ЄС з безпеки на морі, захисту, запобігання забрудненню на судах і морському транспорті; моніторинг виконання законодавства ЄС за допомогою контролю і перевірок; поліпшення співпраці з державами-членами; нарощування потенціалу національних компетентних органів; надання оперативної допомоги, включаючи розробку, управління і обслуговування інтегрованих морських послуг, пов'язаних з судами, моніторинг і контроль судів; виконання завдань оперативної готовності, виявлення і реагування щодо забруднення, заподіяної судами і забруднення морського середовища нафтогазовими установками; за запитом Європейської комісії надання технічної оперативної допомоги країнам, що не входять в ЄС навколо відповідних морських басейнів [1].

Європейська платформа інформації про морських аваріях (EMCIP) є централізованою базою даних для країн-членів ЄС для зберігання і аналізу інформації про морських аваріях та інциденти. Дані EMCIP заповнюються компетентними національними органами. Саме ці дані становлять основу щорічного огляду морських аварій і інцидентів.

За даними EMSA, 2019 рік показав позитивну динаміку щодо підвищення безпеки всіх видів судів, зменшивши показники кількості втрачених судів, загиблих і поранених членів екіпажів. У 2019 було зареєстровано 3062 події, число постраждалих скоротилося на 200 осіб, зазнало аварії 21 судно. В цілому за період з 2014 по 2019 роки відбулося 320 нещасних випадків, в результаті яких загинуло 496 осіб, при цьому 88,3% жертв з яких склали члени екіпажу. Аналізуючи питання аварійності вантажних суден виявлено, що за період 2019 року 1382 вантажних судна були залучені в аварії або інші інциденти, в результаті яких загинуло лише одне вантажне судно.

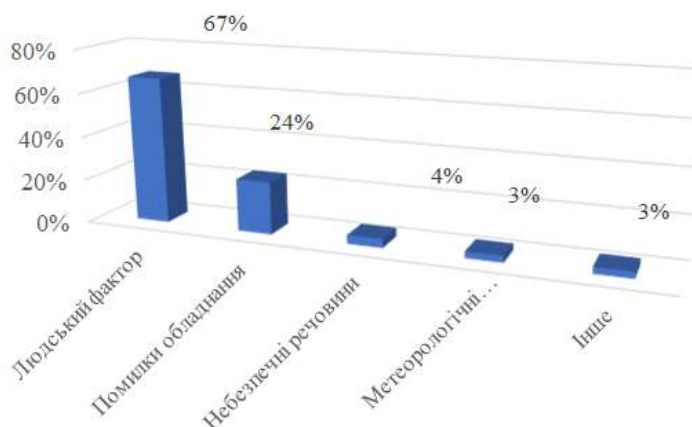

Рис. 1. Основні причини аварійності суден за даними EMSA за період 2014-2019 рр.

Основними причинами виникнення аварійних ситуацій, які призводять до комерційних витрат відповідно до розслідувань, EMSA є: помилкові дії екіпажу (людський фактор) (67%), відмови обладнання (24%), небезпечні речовини (4%), погодні умови (3%), третя сторона (3%) (рисунок 1) [2].

Виходячи з даних малюнка 1, можна зробити висновок про те, що більшість аварійних ситуацій відбуваються через людський фактор. В першу чергу, це відноситься до помилок командного складу і портових працівників, задіяних в організації руху суден, а саме лоцманів, буксирів, служб регулювання руху суден і тощо. Клуб взаємного страхування P & I Club фіксує близько 73% аварій через людського фактору через помилки судноводіїв.

Найбільш важкими порушеннями безпеки вважаються випадки, коли аварії призводять до морських катастроф таких як загибель суден, людських жертв, екологічних проблем. Практично завжди, порушення безпеки впливають і на комерційну складову рейсу судна, а саме: викликають невиробничі простой, несвочасну доставку вантажу (в наслідок чого, можлива відмова вантажоодержувача від товару), повну або часткову втрату судна і вантажу, пошкодження вантажу, штрафні санкції тощо. Всі ці фактори, в більшості

випадків, викликані низькою кваліфікацією суднового екіпажу і нездатністю швидко і компетентно приймати управлінські рішення в умовах підвищених ризиків при обмеженому часі.

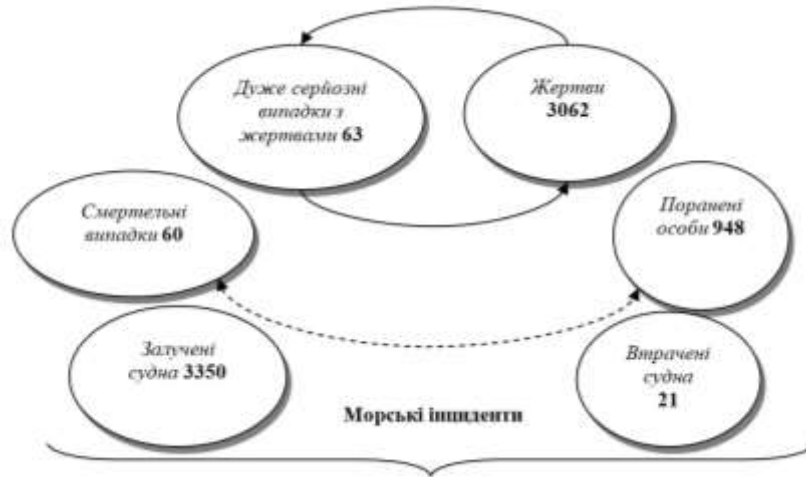

Рис. 2. Кількість зареєстрованих морських аварій та інцидентів станом на 2020 рік

Аварії суден, викликані людським фактором, умовно можна класифікувати наступним чином:

- навігаційні;
- технологічні;
- технічні.

Навігаційні аварії відбуваються внаслідок некомпетентності командного складу, відсутності відповідного досвіду, вміння приймати швидкі і правильні рішення в складних ситуаціях. У зв'язку з цим, неминучі зіткнення, навали, посадки на ґрунт, удари судна об підводні перешкоди, штормові ушкодження.

Технологічні аварії пов'язані з вантажною функцією судна, а саме: порушення міцності корпусу судна, його механізмів, втрата остійності, переміщення вантажів, виникнення пожежі, попадання води у внутрішні приміщення тощо.

Технічні аварії відбуваються в результаті неналежного технічного обслуговування і експлуатації судна, наприклад, вихід із строю судових механізмів.

Для підвищення безпеки судноплавства міжнародними організаціями постійно розробляється система заходів щодо підвищення безпеки та мінімізації аварійності судів. У 1982 році 14 європейських держав прийняли Паризький меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту (Paris Memorandum Of Understanding on Port State Control), який з'явився першою угодою про контроль і безпеки судноплавства. Крім стандартних питань забезпечення безпеки судноплавства країнами-учасницями була прийнята система контролю безпеки судів, за допомогою взаємодії портової влади і міжнародних організацій, для того, щоб іноземні торговельні судна, що заходять в порт або знаходяться на якорній стоянці, без будь-якої дискримінації за прапором, під яким вони ходять, задовольняли вимогам, які містяться в міжнародних конвенціях. Завданням PSC є інспектування судна з метою виявлення порушень у виконанні судовласниками (операторами) вимог міжнародних конвенцій і правил. За 2014 -2019 рр. офіцерами PSC було вироблено близько 20 тис. перевірок на судах в портах заходу, за результатами яких було затримано для усунення зауважень 187 судів. Динаміка зміни кількості затриманих судів показує, що заходи, які вживаються судовласниками (операторами) та екіпажами недостатні, щоб забезпечити безпечну експлуатацію суден. Як наслідок, кількість затриманих суден залишається на високому рівні. Статистика свідчить про те, що велика частина зауважень PSC пов'язана з порушенням пожежної безпеки і становить 32%, порушенням вимог, які стосуються рятувальних засобів - 24%, несправністю допоміжних механізмів і судових двигунів - 17%, інші причини - 27%.

З метою розвитку співробітництва країн в області технічного нагляду за судами і для забезпечення безпеки мореплавства в 1968 році була створена Міжнародна асоціація класифікаційних товариств, МАКО (International Association of Classification Societies, IACS). Метою асоціації є вироблення стандартів і правил у відношенні забезпечення безпеки морських перевезень. Асоціація є головним радником Міжнародної морської організації (ІМО) з технічних питань.

В даний час торгові судна інспектуються відповідно до міжнародних конвенцій: Міжнародна конвенція про вантажну марку 1966 р (КГМ-66); Протокол 1988 р до Міжнародної конвенції про вантажну марку 1966 року (Протокол 1988р. До КГМ-66); Міжнародна Конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (СОЛАС-74); Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден 1973 року змінена Протоколом 1978 р до цієї конвенції (МАРПОЛ-73/78); Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (ПДМНВ-78); Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден у морі 1972 року (МППСС-72); Міжнародна конвенція про обмірювання суден 1969 р (КОС-69); Конвенція N 147 Міжнародної організації праці про мінімальні норми на торговельних суднах 1976 року (МОП-147).

Судна працюють в складних метеорологічних умовах (шторми, льоди, тумани, течії), на судах багато складних конструктивних елементів, пристроїв і приладів, які можуть відмовити з різних причин, а норми і правила, що регламентують управління судами і їх експлуатацію, недосконалі і мають істотні недоліки. Але найголовніше обставина — на судах працюють люди, часто не завжди достатньо компетентні і дисципліновані, які роблять необдумані вчинки і дії, допускають помилки і промахи, що тягнуть за собою серйозні наслідки. Для усунення людського фактору недостатньо, щоб судно та члени екіпажу відповідали всім нормам і правилам міжнародних конвенцій, класифікаційних товариств. Необхідно щоб кваліфікація членів екіпажу, відповідала спеціалізації судна; бажано наймати екіпаж на одні й ті ж судна постійно, що забезпечити краще знання та розуміння технічного стану судна. Через інтернаціональність більшості екіпажів суден, необхідно усунення мовного бар'єру. За всіма виявленими причин аварій повинні проводитися більш глибокі і систематичні дослідження, спрямовані на скорочення викликають їх факторів.

Висновки. Таким чином, забезпечення безпеки судноплавства безпосередньо залежить від грамотного менеджменту морських ресурсів, так як вплив людського фактору, безумовно, є основною причиною створення аварійних ситуацій на флоті, що призводить до неминучих економічних витрат з боку комерційної експлуатації суден. Підвищення кваліфікації судових офіцерів і берегових операторів, задіяних в рухових операціях судна є необхідною умовою скорочень аварій і збільшення фінансової ефективності роботи флоту.

Література

1. Александров М. Н. Безопасность человека на море. — Л.: Судостроение, 1983.
2. Земляновский Д. К. Теоретические основы безопасности плавания судов. М. Транспорт 1973г. 224 с.
3. Мальцев А. С. Теория и практика безопасного управления судном при маневрировании: дис. докт. техн. наук: 05.22.16. — Одеса, 2007. — 395 с.
4. ABS Annual Review 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ww2.eagle.org/en> [Электронный ресурс].
5. Мальцев А.С. Учет течения при плавании в стесненных водах. //Методы и технические средства повышения безопасности мореплавания. /Сб. научн. тр. ЛВИМУ. - М.: В/О "МТИР", 1988.
6. EMCIP [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://portal.emsa.europa.eu/emcip-public/#/dashboard>
7. Прусс В. М. Международно-правовые аспекты безопасности мореплавания. - Одесса: Латстар, 2001. - 132 с.
8. Снопков В.И. Безопасность мореплавания / В.И. Снопков, Г.И. Конопелько, В.Б. Васильева. – М.: Транспорт, 1994. – 247 с.
9. Торский В. Г. Управление судовыми экипажами / В. Г. Торский, В. П. Топалов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 212 с.
10. Топалов В. П. Риски в судоходстве / В. П. Топалов, В. Г. Торский. – Одесса: Астропринт, 2007. – 368 с.

References

1. Aleksandrov M. N. Bezopasnost' cheloveka na more. — L.: Sudostroenie, 1983.
2. Zemlyanovskij D. K. Teoreticheskie osnovy bezopasnosti plavaniya sudov. M. Transport 1973g. 224 s.
3. Mal'cev A. S. Teoriya i praktika bezopasnogo upravleniya sudnom pri manevrirovanii: dis. dokt. tekhn. nauk: 05.22.16. — Odesa, 2007. — 395 s.
4. ABS Annual Review 2015 [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu : <http://ww2.eagle.org/en> [Elektronnyj resurs].
5. Mal'cev A.C. Uchet techeniya pri plavanii v stesnennyh vodah. //Metody i tekhnicheskie sredstva povysheniya bezopasnosti moreplavaniya. /Sb. nauchn. tr. LVIMU. - M.: V/O "MTIR", 1988.
6. EMCIP [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu : <https://portal.emsa.europa.eu/emcip-public/#/dashboard>
7. Pruss V. M. Mezhdunarodno-pravovye aspekty bezopasnosti moreplavaniya. - Odessa: Latstar, 2001. - 132 s.
8. Snopkov V.I. Bezopasnost' moreplavaniya / V.I. Snopkov, G.I. Konopel'ko, V.B. Vasil'eva. – M.: Transport, 1994. – 247 s.
9. Torskij V. G. Upravlenie sudovymi ekipazhami / V. G. Torskij, V. P. Topalov. – Odessa: Astroprint, 2000. – 212 s.
10. Topalov V. P. Riski v sudohodstve / V. P. Topalov, V. G. Torskij. – Odessa: Astroprint, 2007. – 368 s.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.4

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-17

КРИВДИК В. І., МАТЮХ С. А.

Хмельницький національний університет

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасний стан будівельної галузі України. Наведено обсяги виробленої будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років. Виготовлення будівельної продукції протягом 2015-2019 років переважно за всіма групами зростає. Не виключенням є і 2019 рік, а скорочення будівельної продукції спостерігається лише за спорудами підприємств хімічної промисловості. У структурі обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році найбільша питома вага припадає на нежитлові будівлі та на комплексні промислові споруди. Досліджено індекси будівельної продукції за видами протягом 2015–2019 років, дані свідчать про стабільне зростання індексу, а найбільше зростання до попереднього місяця спостерігається за будівлями, а саме нежитловими будівлями. Представлено рентабельності (збитковості) операційної та всієї діяльності підприємств, дані свідчать про позитивний фінансовий результат від операційної діяльності та всієї діяльності підприємств у 2019 році. Найбільша рентабельність у 2019 році за видом діяльності – знесення та підготовчі роботи на будівельному майданчику, хоча у попередні роки цей вид діяльності був збитковий протягом 2015-2017 років. Наведено обсяг виробленої будівельної продукції по регіонах та розраховано їх питому вагу. Зроблено висновки щодо перспектив подальшого розвитку галузі.

Ключові слова: будівельна галузь, обсяги виробництва, показники діяльності, індекси будівельної продукції, рентабельність.

KRYVDYK V., MATIUKH S.

Khmelnytskyi National University

STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF UKRAINE

The article examines the current state of the construction industry of Ukraine. Construction is one of the priority sectors of the national economy, without its development it is impossible to provide proper infrastructure, it creates a large number of jobs. The article presents the volume of construction output by type during 2015-2019, and draws conclusions about the growth of construction products: runways by 1577.9%, bridges, overpasses, tunnels and subways - 104.7%, buildings of electricity companies - 132.4% and sports and entertainment facilities - 139.7%. This indicates the demand for construction products and the development of the industry as a whole. In the structure of production volumes by main types in 2019, the largest share falls on non-residential buildings and complex industrial structures. The indices of construction products by type during 2015–2019 were studied, the given data testify to the stable growth of the index, and the largest growth compared to the previous month is observed for buildings, namely non-residential buildings. The profitability (loss) of operating and all activities of enterprises is presented, the data indicate a positive financial result from operating activities and all activities of enterprises in 2019. The highest profitability in 2019 by type of activity - demolition and preparatory work on the construction site, namely operating profitability - 22.6% and profitability of all activities - 18.6%, although in previous years this type of activity was unprofitable during 2015-2017. The volume of manufactured construction products by regions is given and their specific weight is calculated. Appropriate conclusions are made. The largest share of the volume of construction products produced by region in 2019 falls on the city of Kyiv - 23.03%, Dnipropetrovsk region - 11.04%, Odessa region - 9.85% and Kharkiv region - 9.18%. Conclusions are made on the prospects for further development of the industry.

Key words: construction industry, production volumes, activity indicators, construction product indices, profitability.

Постановка проблеми. Умови функціонування вітчизняних підприємств ускладнилися введенням карантинних обмежень, що призвело до скорочення платоспроможні населення та скорочення попиту на продукцію. Найбільше сучасні реалії впливають на будівельну галузь України, що сповільнила темпи економічного розвитку. На даний момент досить важко прогнозувати наскільки затяжною виявиться економічна криза, і які наслідки вона буде мати для вітчизняних підприємств та української економіки. Не зважаючи на загрози та ризики зовнішнього середовища будівельні підприємства змушені шукати резерви для розвитку бізнесу та намагатися не скорочувати обсяги виробництва та реалізації продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість наукових праць дослідників присвячена визначенню стану та тенденцій розвитку будівельної галузі, зокрема Н.В. Бібік, Л.В. Кулікова, Д.Л. Левчинський, І.М. Малиш, Т.В. Момот та ін. Однак, динамічність зовнішнього середовища та виникнення абсолютно нових загроз розвитку будівельних підприємств, зумовлюють необхідність досліджень актуального стану галузі.

Постановка завдання. Сучасні тенденції функціонування галузей економіки обумовлені зменшенням темпів їх розвитку у зв'язку із введенням карантинних обмежень та скороченням платоспроможного попиту населення. Незважаючи на існуючі виклики, будівельна галузь України залишається однією з пріоритетних, оскільки, впливає не лише на економічне зростання країни, а і на забезпечення зайнятості населення на рівні регіонів.

Основні результати дослідження. Будівництво – це одна з пріоритетних галузей національної економіки, без її розвитку неможливо забезпечити належну інфраструктуру, вона створює велику кількість робочих місць. У галузі будівництва станом на листопад 2019 року налічується 29,6 тис. підприємств, в яких

працює 268 тис. найманих працівників, та 22,9 тис. фізичних осіб-підприємців, в яких чисельність найманих працівників – 17,1 тис. осіб. Загалом у галузі зайнято 312,3 тис. осіб (3,6 % від загальної кількості зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за усіма видами економічної діяльності). Для порівняння в країнах ЄС цей показник коливається від 4,5 % до 6,5 % [5].

Обсяги будівельної продукції за видами наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Обсяги виробленої будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років, млн.грн.*

Вид продукції	Роки					Темп зміни, %**			
	2015	2016	2017	2018	2019	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018
Будівництво всього	57515,0	73726,9	105682,8	141213,1	181697,9	128,2	143,3	133,6	128,7
Будівлі	28907,5	38106,4	52809,6	66791,6	83589,3	131,8	138,6	126,5	125,1
житлові	13908,8	18012,8	23730,0	29344,8	33208,8	129,5	131,7	123,7	113,2
нежитлові, з них:	14998,7	20093,6	29079,6	37446,8	50380,5	134,0	144,7	128,8	134,5
будівлі транспорту та засобів зв'язку	–	–	392,5	550,5	737,8	–	–	140,3	134,0
будівлі промислові та склади	–	–	–	10363,2	13414,6	–	–	–	129,4
Інженерні споруди	28607,5	35620,5	52873,2	74421,5	98108,6	124,5	148,4	140,8	131,8
транспортні споруди, з них:	7232,9	9819,5	19001,0	27428,3	33532,4	135,8	193,5	144,4	122,3
автостради, вулиці та дороги	5613,4	7678,3	16395,9	23540,9	27074,8	136,8	213,5	143,6	115,0
залізниці	715,3	856,0	1091,0	1764,0	1999,3	119,7	127,5	161,7	113,3
злітно-посадкові смуги	0,6	к/с	46,4	30,7	515,1	–	–	66,2	1677,9
мости, естакади, тунелі та метро	449,6	к/с	833,5	1192,4	2441,4	–	–	143,1	204,7
порти, канали, греблі та інші водні споруди	454,0	693,2	634,2	900,3	1501,8	152,7	91,5	142,0	166,8
трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі, з них:	7443,0	9809,2	12805,3	15950,5	20583,4	131,8	130,5	124,6	129,0
магістральні трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі	3738,7	4949,1	6216,6	7520,5	9287,7	132,4	125,6	121,0	123,5
місцеві трубопроводи та комунікації	3704,3	4860,1	6588,7	8430,0	11295,7	131,2	135,6	127,9	134,0
комплексні промислові споруди	10436,3	11685,2	16186,7	24291,0	36638,8	112,0	138,5	150,1	150,8
споруди гірничопромислових та добувних підприємств	7133,2	7995,8	10108,1	13676,9	15501,6	112,1	126,4	135,3	113,3
споруди підприємств електроенергетики	1675,8	2137,9	3657,1	7100,3	16500,5	127,6	171,1	194,2	232,4
споруди підприємств хімічної промисловості	174,6	194,6	240,6	280,9	210,9	111,5	123,6	116,7	75,1
споруди підприємств металургійної промисловості	1452,7	1356,9	2180,9	3232,9	4425,8	93,4	160,7	148,2	136,9
інші інженерні споруди, з них:	3495,3	4306,6	4880,2	6751,7	7354,0	123,2	113,3	138,3	108,9
споруди спортивного та розважального призначення	158,2	248,9	427,8	729,2	1748,0	157,3	171,9	170,5	239,7

*сформовано автором за даними [3]

**розраховано автором

За даними табл. 1 виготовлення будівельної продукції протягом 2015-2019 років переважно за всіма групами зростає. Не виключенням є і 2019 рік, а скорочення будівельної продукції спостерігається лише за спорудами підприємств хімічної промисловості на 24,9%.

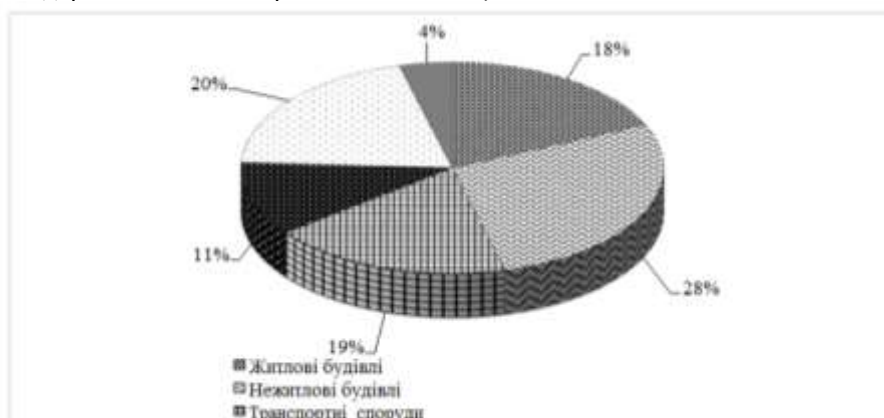

Рис. 1. Структуру обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році, %*

*побудовано автором заданими табл. 1

Дані табл. 1 свідчать про зростання виробленої будівельної продукції за основними видами протягом

2015-2019 років, зокрема відбувається зростання за будівлями у 2016 році в порівнянні з 2015 роком на 31,8%, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 38,6%, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком на 26,5% та у 2019 році в порівнянні з 2018 роком на 25,1% та зростання за інженерними спорудами становить у 2016 році в порівнянні з 2015 роком на 24,5%, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 48,4%, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком на 40,8% та у 2019 році в порівнянні з 2018 роком на 31,8%. Найбільші темпи зростання у 2019 році спостерігаються за наступними видами будівельної продукції: злітно-посадкові смуги на 1577,9%, мости, естакади, тунелі та метро – 104,7%, споруди підприємств електроенергетики – 132,4% та споруди спортивного та розважального призначення – 139,7%. Це свідчить про попит на продукцію будівництва та розвиток галузі в цілому.

Структуру обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році наведено на рис. 1.

У структурі обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році найбільша питома вага припадає на нежитлові будівлі – 27,73% та на комплексні промислові споруди – 20,16%, дещо більше 18% становлять транспортні споруди (18,46%) та житлові споруди (18,28%), 11,33% – трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі, а найменшу питому вагу становлять інші інженерні споруди – 4,05%.

Індекси будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років наведено у табл. 2.

Таблиця 2.

Індекси будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років, %*

Вид продукції	Січень-грудень за роками				
	2015	2016	2017	2018	2019
Будівництво					
до попереднього місяця	154,8	154,9	161,6	158,7	148,9
до відповідного місяця попереднього року	125,9	118,6	125,2	107,3	120,9
до відповідного періоду попереднього року	87,5	117,5	126,4	108,6	123,6
Будівлі					
до попереднього місяця	162,5	158,0	164,8	163,3	163,9
до відповідного місяця попереднього року	124,3	120,9	116,7	103,7	118,4
до відповідного періоду попереднього року	91,7	120,8	121,5	103,5	119,1
Будівлі житлові					
до попереднього місяця	117,2	125,3	134,9	127,1	141,8
до відповідного місяця попереднього року	104,2	120,7	118,4	92,0	114,8
до відповідного періоду попереднього року	98,9	117,8	116,3	100,9	104,8
Будівлі нежитлові					
до попереднього місяця	202,2	182,1	186,0	186,3	175,2
до відповідного місяця попереднього року	137,7	121,1	115,9	109,7	119,9
до відповідного періоду попереднього року	85,8	123,7	126,1	105,7	130,3
Інженерні споруди					
до попереднього місяця	147,7	151,8	158,7	155,0	138,5
до відповідного місяця попереднього року	127,6	116,3	133,9	110,6	123,0
до відповідного періоду попереднього року	83,7	114,0	131,7	113,6	127,7

*сформовано автором за даними [1]

Дані табл. 2 свідчать про стабільне зростання індексу будівельної продукції у 2011-2019 роки до попереднього місяця та до відповідного місяця попереднього року за всіма групами продукції. Найбільше зростання до попереднього місяця спостерігається за будівлями, а саме нежитловими будівлями, так індекси за цією групою до попереднього місяця становлять у 2015 році – 202,2%, у 2016 році – 182,3%, у 2017 році – 186,0%, у 2018 році – 186,3% та у 2019 році – 175,2%.

Найменше зростання спостерігається за житловими будівлями, окрім останнього 2019 року, так індекси за цією групою до попереднього місяця становить у 2015 році – 117,2%, у 2016 році – 125,3%, у 2017 році – 134,9%, у 2018 році – 127,1% та у 2019 році – 141,8%. Що ж стосується зростання індексів будівельної продукції до відповідного місяця попереднього року, то найбільше зростання спостерігається за інженерними спорудами, і становить у 2015 році – 127,6%, у 2016 році – 116,3%, у 2017 році – 133,9%, у 2018 році – 110,6% та у 2019 році – 123,0%.

Рентабельність операційної та всієї діяльності будівельних підприємств за 2015-2019 роки представлена у табл. 3.

Дані табл. 3 свідчать про позитивний фінансовий результат від операційної діяльності та всієї діяльності підприємств у 2019 році. Найбільша рентабельність у 2019 році за видом діяльності – знесення та підготовчі роботи на будівельному майданчику, а саме операційна рентабельність – 22,6% та рентабельність всієї діяльності – 18,6%, хоча у попередні роки цей вид діяльності був збитковий протягом 2015-2017 років.

За жодним іншим видом продукції рентабельність не була вище 10% у 2019 році. Позитивний фінансовий результат протягом аналізованого періоду був по будівництву комунікацій; по електромонтажним, водопровідним та іншим будівельно-монтажним роботам; по роботам із завершення будівництва та по покрівельним роботам.

Рівень рентабельності операційної діяльності по будівництву комунікацій становив у 2015 році – 5,4%, у 2016 році – 10,2%, у 2017 році – 7,4%, у 2018 році – 9,0% та у 2019 році – 6,4%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 4,2%, у 2016 році – 7,6%, у 2017 році – 5,7%, у 2018 році – 6,2% та у 2019 році – 4,5%. Рівень рентабельності операційної діяльності по електромонтажним, водопровідним та іншим будівельно-монтажним роботам становив у 2015 році – 4,3%, у 2016 році – 4,8%, у 2017 році – 4,2%, у 2018 році – 5,3% та у

2019 році – 22,6%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 2,9%, у 2016 році – 3,5%, у 2017 році – 2,9%, у 2018 році – 3,7% та у 2019 році – 5,6%. Рівень рентабельності операційної діяльності по роботам із завершення будівництва становив у 2015 році – 2,6%, у 2016 році – 3,9%, у 2017 році – 1,3%, у 2018 році – 4,8% та у 2019 році – 3,9%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 1,6%, у 2016 році – 2,4%, у 2017 році – 0,5%, у 2018 році – 3,1% та у 2019 році – 2,9%. Рівень рентабельності операційної діяльності по покрівельним роботам становив у 2015 році – 7,3%, у 2016 році – 3,5%, у 2017 році – 2,4%, у 2018 році – 4,2% та у 2019 році – 44%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 2,8%, у 2016 році – 2,7%, у 2017 році – 1,2%, у 2018 році – 1,7%, та у 2019 році – 3,1%.

Таблиця 3

Рентабельність операційної та всієї діяльності будівельних підприємств за 2015–2019 роки, %*

Вид продукції	Дані за роками									
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств					Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств				
Організація будівництва будівель	-27,3	-12,7	1,7	3,5	6,2	-27,6	-20,9	-5,8	3,9	5,1
Будівництво житлових і нежитлових будівель	-8,7	-1,0	0,7	1,5	4,0	-14,5	-5,5	-3,6	-0,3	2,5
Будівництво доріг і залізниць	-0,1	1,6	1,7	2,5	1,7	-3,7	-1,5	0,4	1,1	0,9
Будівництво комунікацій	5,4	10,2	7,4	9,0	6,4	4,2	7,6	5,7	6,2	4,5
Знесення та підготовчі роботи на будівельному майданчику	-13,5	-3,5	-13,6	5,3	22,6	-30,9	-20,9	-15,8	3,9	18,6
Електромонтажні, водопровідні та інші будівельно-монтажні роботи	4,3	4,8	4,2	5,3	7,3	2,9	3,5	2,9	3,7	5,6
Роботи із завершення будівництва	2,6	3,9	1,3	4,8	3,9	1,6	2,4	0,5	3,1	2,9
Покрівельні роботи	7,3	3,5	2,4	4,2	4,4	2,8	2,7	1,2	1,7	3,1

*сформовано автором за даними [4]

Що ж стосується обсягів виробленої будівельної продукції по регіонах, то вони представлені у табл. 4.

Протягом аналізованого періоду динаміка обсягів реалізованої продукції за регіонами є позитивною, за виключенням Рівненської області у 2016 році в порівнянні з 2015 роком та Луганської області у 2017 році в порівнянні з 2016 роком. Що ж стосується Хмельницької області, то протягом 2015-2019 років обсяг виробленої будівельної продукції зростає у 2016 році в порівнянні з 2015 роком на 17,6%, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 46,0%, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком на 48,0%, а найменше зростання спостерігається у 2019 році в порівнянні з 2018 роком на 13,4%.

Таблиця 4

Обсяг виробленої будівельної продукції по регіонах, млн.грн.*

Регіони	Січень-грудень за роками					Темп зміни, %**			
	2015	2016	2017	2018	2019	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018
Україна	57515,0	73726,9	105682,8	141213,1	181697,9	128,2	143,3	133,6	128,7
Вінницька	1537,8	2415,9	3106,5	5595,8	10280,5	157,1	128,6	180,1	183,7
Волинська	1089,3	1312,0	1483,1	1832,5	2328,6	120,4	113,0	123,6	127,1
Дніпропетровська	5745,6	6267,3	9712,7	14981,5	20057,5	109,1	155,0	154,2	133,9
Донецька	2340,2	2683,3	3199,3	5416,9	6994,6	114,7	119,2	169,3	129,1
Житомирська	640,4	962,9	1541,2	2040,8	2706,7	150,4	160,1	132,4	132,6
Закарпатська	620,5	801,3	1357,3	1749,6	2217,9	129,1	169,4	128,9	126,8
Запорізька	1595,2	1717,2	2582,2	3851,7	3850,3	107,6	150,4	149,2	100,0
Івано-Франківська	1324,5	1499,5	2296,4	3311,4	3695,7	113,2	153,1	144,2	111,6
Київська	2875,3	4168,0	5793,9	7401,2	10317,3	145,0	139,0	127,7	139,4
Кіровоградська	674,4	821,1	1554,5	1634,3	2047,0	121,8	189,3	105,1	125,3
Луганська	544,4	694,2	584,8	635,8	663,6	127,5	84,2	108,7	104,4
Львівська	3669,2	4894,4	6230,3	8550,4	10972,2	133,4	127,3	137,2	128,3
Миколаївська	1558,7	1976,0	2623,0	2795,1	4346,1	126,8	132,7	106,6	155,5
Одеська	4554,5	6653,9	11244,7	15473,7	17893,6	146,1	169,0	137,6	115,6
Полтавська	4249,3	4247,2	5702,2	6949,5	7584,5	100,0	134,3	121,9	109,1
Рівненська	1332,0	1203,0	1564,1	2519,3	3315,4	90,3	130,0	161,1	131,6
Сумська	881,2	1126,1	1259,6	1426,5	1553,7	127,8	111,9	113,3	108,9
Тернопільська	946,6	1344,0	1572,4	1806,1	2415,8	142,0	117,0	114,9	133,8
Харківська	5054,5	7242,1	10053,4	12555,4	14856,4	143,3	138,8	124,9	118,3
Херсонська	532,7	656,9	1008,9	1220,9	1833,0	123,3	153,6	121,0	150,1
Хмельницька	1336,2	1571,1	2293,4	3393,5	3846,6	117,6	146,0	148,0	113,4
Черкаська	825,0	1044,8	1295,1	1966,7	2071,7	126,6	124,0	151,9	105,3
Чернівецька	941,3	1015,3	1271,0	1447,6	2112,5	107,9	125,2	113,9	145,9
Чернігівська	573,0	635,0	948,7	1195,9	1888,1	110,8	149,4	126,1	157,9
м. Київ	12073,2	16774,4	25404,1	31461,0	41848,6	138,9	151,4	123,8	133,0

*сформовано автором за даними [2]

**розраховано автором

Питома вага виробленої будівельної продукції по регіонах наведено у табл. 5.

Найбільша питома вага ваги обсягів виробленої будівельної продукції по регіонах у 2019 році припадає

на м. Київ – 23,03%, Дніпропетровську область – 11,04%, Одеську область – 9,85% та Харківську область – 9,18%. Не вели обсяги виробленої будівельної продукції припадають на Луганську область – 0,37%, Сумську область – 0,86%, Херсонську область – 1,01% та Чернігівську область – 1,04%

Таблиця 5

Питома вага виробленої будівельної продукції по регіонах, %*

Регіони	Січень-грудень за роками				
	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Вінницька	2,67	3,28	2,94	3,96	5,66
Волинська	1,89	1,78	1,4	1,30	1,28
Дніпропетровська	9,99	8,50	9,19	10,61	11,04
Донецька	4,07	3,64	3,03	3,84	3,85
Житомирська	1,11	1,31	1,46	1,45	1,49
Закарпатська	1,08	1,09	1,28	1,24	1,22
Запорізька	2,77	2,33	2,44	2,73	2,12
Івано-Франківська	2,3	2,03	2,17	2,34	2,03
Київська	5,0	5,65	5,48	5,24	5,68
Кіровоградська	1,17	1,11	1,47	1,16	1,13
Луганська	0,95	0,94	0,55	0,45	0,37
Львівська	6,38	6,64	5,90	6,05	6,04
Миколаївська	2,71	2,68	2,48	1,98	2,39
Одеська	7,92	9,03	10,64	10,96	9,85
Полтавська	7,39	5,76	5,4	4,92	4,17
Рівненська	2,32	1,63	1,48	1,78	1,82
Сумська	1,53	1,53	1,19	1,01	0,86
Тернопільська	1,65	1,82	1,49	1,28	1,33
Харківська	8,79	9,82	9,51	8,89	8,18
Херсонська	0,93	0,89	0,95	0,86	1,01
Хмельницька	2,32	2,13	2,17	2,40	2,12
Черкаська	1,43	1,42	1,23	1,39	1,14
Чернівецька	1,64	1,38	1,2	1,03	1,16
Чернігівська	1,0	0,86	0,9	0,85	1,04
м. Київ	20,99	22,75	24,04	22,28	23,03

*розраховано автором за даними таблиці 4

Висновки. У статті проаналізовано тенденції розвитку будівельної галузі України. Наведенні данні свідчать про значний потенціал та важливість будівельної галузі. Однак, існуючі процеси спричинені COVID-19 зумовили зниження попиту на продукцію будівництва та зменшення обсягів її реалізації. Слід зазначити, що існуючі тенденції зберігаються і у 2020 році, та потребують певних рішень на рівні держави з метою підтримки будівельної галузі.

Література

1. Індeksi будівельної продукції за видами (2011-2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.htm
2. Індeksi будівельної продукції за видами по регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/bud/ibp_reg/ibp_reg_u/arh_ibp_reg_u.htm
3. Обсяг виробленої будівельної продукції за видами у 2014-2019 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
5. Розвиток будівельної галузі та детинізація ринку праці у будівництві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/rozvitok-budivelnoyi-galuzi-ta-detinizatsiya-rinku-pratsi-u-budivnitstvi/>
6. Український ринок будівництва знизився на 5,5%, а будівельних матеріалів – на 1,3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.business.ua/uk/node/7916>

References

1. Indeksy` budivel`noyi produkciyi za vy`damy` (2011-2019) [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.htm
2. Indeksy` budivel`noyi produkciyi za vy`damy` po regionax [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/bud/ibp_reg/ibp_reg_u/arh_ibp_reg_u.htm
3. Obsyag vy`roblenoyi budivel`noyi produkciyi za vy`damy` u 2014-2019 rokax [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Rentabel`nist` operacijnoyi ta usiyeyi diyal`nosti pidpry`yemstv za vy`damy` ekonomichnoyi diyal`nosti z rozpodilom na vely`ki, seredni, mali ta mikropidpry`yemstva (2010-2019) [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
5. Rozvy`tok budivel`noyi galuzi ta detinizatsiya ry`nku praci u budivny`cztvi [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/rozvitok-budivelnoyi-galuzi-ta-detinizatsiya-rinku-pratsi-u-budivnitstvi/>
6. Ukrayins`ky`j ry`nok budivny`cztva zny`zy`vsya na 5,5%, a budivel`ny`x materialiv – na 1,3% [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.business.ua/uk/node/7916>

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 911.375

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-18

МУРАЄВ Є. В.

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ РОЗУМНИХ МІСТ УКРАЇНИ ЗА ЗБАЛАНСОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ПОКАЗНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В роботі проаналізовано сутність поняття «розумні міста» та основні концепції їх розвитку, сформовано прогнозно-аналітичну систему оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста та розроблено рекомендації щодо удосконалення організаційно-інформаційного забезпечення стратегічно-орієнтованої цифрової трансформації міст.

Ключові слова: розумне місто, стратегія розумних міст, збалансована система показників, цифрова економіка.

MURAYEV Y.

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DEVELOPMENT OF A STRATEGY OF REASONABLE CITIES OF UKRAINE ACCORDING TO A BALANCED SYSTEM OF INDICATORS IN THE CONDITION OF DIGITAL ECONOMY

The purpose of this paper is to develop a strategy for smart cities of Ukraine on a balanced scorecard in a digital economy.

Forecast-analytical system for assessing the level of balanced development of smart cities on a balanced system of smart city indicators (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC) has been formed, which, unlike existing ones, allows to systematically identify and streamline priority areas for smart city development priority area, which at the same time can perform the function of an evaluation system based on a developed system of key indicators (KPI) using open data from online surveys, meetings, discussions with key groups of stakeholders, including the public, and is a powerful tool for disseminating information digital economy.

A balanced system of smart city indicators (SCBSC) allows to transform a certain vision of a smart city into specific goals and to form a system of strategic management using key indicators (KPI). The components of the SCBSC are thematic sections of the smart city strategy.

To assess the level of balanced development of a smart city in a digital economy, based on world practice, an integrated indicator of the rating of balanced development of a smart city (R-SCBSC) has been developed. The conceptual rating model is based on the ranking of cities based on the results of the study of the situation and the construction of strategy.

The proposed balanced scorecard allows improving the organizational and information support of strategic-oriented digital transformation of cities as territorial economic systems based on the implementation of the concept of "smart city", which is considered as a comprehensive, participatory decision-making process using digital platforms and tools, including geospatial systems, information and forecasting and analytical system for assessing the level of balanced development of smart cities, which allows to harmonize in time and space the economic interests of all stakeholders.

Key words: smart city, smart city strategy, balanced scorecard, digital economy.

Вступ. Цифровізація є одним із головних факторів зростання світової економіки в найближчі 5–10 років, що стане головним інструментом для досягнення Цілей сталого розвитку країни та її регіонів. Відтак, розвиток міст України на засадах концепції «розумні міста» є пріоритетним. Проте, аналіз ключових проблем розвитку концепції «розумні міста» в Україні свідчить, що існує ряд проблем інституційного, інфраструктурного та екосистемного характеру, що обумовлює доцільність дослідження та систематизації міжнародного досвіду розвитку міст на основі концепції «розумні міста».

Аналіз понятійного апарату забезпечення формування моделі збалансованого управління розвитком розумних міст в умовах цифрової економіки, їх ключових сфер і особливостей показав, що концепцію «розумне місто» доцільно розглядати як модель міста, що базується на основі повномасштабного використання інформаційно-комунікаційних технологій шляхом інтеграції фізичних, цифрових і людських систем в штучно створеному середовищі з метою вирішення поточних проблем міста, забезпечення його сталого і збалансованого розвитку та підвищення безпеки, комфорту і якості життя у містах. Відповідно до існуючих підходів концепція «розумне місто» передбачає на базі цифрових технологій об'єднання таких ключових сфер діяльності міста як розумна економіка (інновації, продуктивність, приватна ініціатива), розумна мобільність (доступність, стійка транспортна система), розумні люди (рівень кваліфікації, креативність, гнучкість), розумне середовище, якість життя, безпека, інтелектуальне управління (публічні послуги, партисипативне управління, інституційна прозорість).

Аналіз літературних джерел дозволяє виокремити чотири концепції управління розумним містом: (1) управління розумним містом, (2) розумне прийняття рішень, (3) розумне адміністрування, (4) розумну міську співпрацю.

Слід зазначити, що здійснення цифрових трансформацій у містах не можливе без забезпечення змін у управлінні на місцевому рівні шляхом впровадження цифрових технологій на рівні міста, включаючи створення цифрових робочих місць, забезпечення багатоканального інформування та залучення громадян,

формування системи відкритих даних, створення цифрових державних платформ, запровадження електронної ідентифікації громадян (e-ID), розвиток децентралізованих систем блокчейн, що дозволяють забезпечити безпрецедентно високий рівень захисту інформації та надають можливість використовувати їх в таких сенситивних сферах, як електронні фінанси, держзакупівлі, електронні бюджети тощо.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. У цьому контексті найбільш масштабною є концепція розумного міста Д. Генарі, Л. Коста, Т. Саварис, Дж. Маске [1], за якою обґрунтовується партисипативне управління (participatory governance) або управління на засадах партнерства усіх зацікавлених груп стейкхолдерів. За результатами дослідження встановлено, що одним із ефективних шляхів надання державних послуг є партнерство із приватними компаніями та громадськими організаціями, а також залучення громадян безпосередньо. При цьому поняття партнерства інтерпретуються по-різному [2]. Так, Р. МакКвайд (2000) зазначає, що партнерство характеризується відносинами взаємозалежності у використанні ресурсів для досягнення загальних цілей [3]. За підходом Д. Льюїса (1998) партнерство розглядається як обмін ідеями та цінностями для встановлення довгострокових відносин [4]. Крім того, це - форма єдності між різними групами стейкхолдерів для досягнення цілей пов'язаних з управлінням спільними ресурсами [5], боротьбою з бідністю, або для вирішення більш нагальних проблем розвитку [6].

Таким чином, базуючись на обґрунтованій концепції «розумного міста» [7] та засадах стейкхолдерно-орієнтованого підходу у загальному вигляді *vision* розумного міста може бути визначена як: сучасне місто, засноване на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, які стимулюють можливості та інновації з метою підвищення якості життя та комфортності середовища проживання людей на основі активізації їх участі у вирішенні проблем міського розвитку як передумови сталого зростання.

За результатами дослідження доведено, що розробка стратегії розумного міста потребує формування обґрунтованого інформаційного-методичного забезпечення.

Постановка завдання. Метою даної статті є розробка стратегії розумних міст України за збалансованою системою показників в умовах цифрової економіки.

Основними задачами є:

- сформувати прогнозно-аналітичну систему оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста;
- розробити рекомендації щодо удосконалення організаційно-інформаційного забезпечення стратегічно-орієнтованої цифрової трансформації міст.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна практика свідчить, що інформаційне забезпечення базується на формуванні порталу відкритих даних міста для формування прозорої системи прийняття управлінських рішень на принципах відкритості за замовчуванням, оперативності та чіткості, доступності та використання, порівнюваності та інтероперабельності, розвитку електронного врядування та залучення громадян для прийняття управлінських рішень. В цьому контексті формування онлайн платформ відкритих даних міста є передовим напрямком впровадження передового досвіду найрозумніших міст світу. Крім того, доцільно враховувати, що інформаційне забезпечення на базі міжнародних стандартів є основою розроблення ефективних програм упровадження найкращих світових практик у широкому діапазоні міських послуг, що полегшує вивчення досвіду громад, спрямованого на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності поколінь, безпечного навколишнього середовища.

Методичне забезпечення розробки стратегії розумного міста має базуватися на формуванні сучасної архітектури розумного міста із визначенням головних напрямів впровадження складових розумного міста. При цьому обґрунтування умов формування розумного міста здійснюється за результатами проведення аналітичної роботи щодо соціально-економічного розвитку міста та розробки інтегрального показника із використанням обґрунтованих методичних підходів до рейтингування розумних міст. На базі встановлених пріоритетних напрямків розвитку розумного міста формується місія та візія розумного міста, визначаються відповідні проекти та програми щодо формування розумного міста.

Систематизація методичних підходів до оцінки розумних міст за міжнародними рейтингами в умовах цифрової економіки дозволяють обґрунтувати доцільність застосування прогнозно-аналітичної системи оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC) як інтегровану модель стратегічного управління, що дозволяє системно визначити та упорядковано подати пріоритетні сфери розвитку розумного міста та конкретизувати стратегічні напрямки за кожною пріоритетною сферою, яка в той же час може виконувати функцію оціночної системи за розробленою системою ключових показників (KPI) із використанням відкритих даних за результатами онлайн-опитування, зустрічей, обговорень із ключовими групами стейкхолдерів, включаючи громадськість, і є потужним інструментом розповсюдження інформації в умовах цифрової економіки (табл. 1).

Збалансована система показників розумного міста (SCBSC) дозволяє трансформувати визначену *vision* розумного міста в конкретні цілі та сформувану систему стратегічного управління із використанням ключових показників (KPI). Складові SCBSC представляють собою тематичні розділи стратегії розумного міста.

Кількість складових SCBSC обрано за пріоритетними сферами розвитку розумного міста, що дозволяє ієрархічно розмістити їх за логікою, що базується на комплексному підході, в якій поєднуються інноваційний

підхід до управління містами та модель міста двадцять першого століття. В рамках SCBSC, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, вважаємо за доцільне об'єднати такі сфери діяльності (проекції) як розумні люди, розумне управління, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), технологія та інфраструктура, розумна економіка, якість життя та умови праці в місті для проведення розрахунків та моделювання інтегрального показника рейтингу збалансованого розвитку розумного міста (табл. 1).

Таблиця 1

Модель прогнозно-аналітичної системи оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC))

Якість життя	Якість життя та комфорту в місті	Транспорт	Безпека	Довкілля
		Охорона здоров'я	Освіта	Культура та інформаційна політика
Цифрова економіка	Розумна економіка	Безготівкові розрахунки	Електронна комерція	Міжнародна інтеграція
		Фінансування	Інвестиції	Інновації
Технологічні інновації	Технологія та інфраструктура	Енергія	Розумне житло	ЖКГ
	ІКТ	Цифрова інфраструктура	Телекомунікації	Соціальні мережі
Розумні люди та урядування	Розумне урядування	Партнерська екосистема	Якість адміністрування процесів	Підзвітність і прозорість влади
		Е-урядування	Міське планування	
	Розумні люди	Людський капітал	Цифрові навички	Соціальна згуртованість

Реалізація цих пріоритетів забезпечуватиметься за такими сферами діяльності (проекціями):

1. Розумні люди. Розумні міста будуються розумними людьми. Головною метою будь-якого міста має бути покращення людського капіталу. Місто з розумним управлінням повинно бути здатним залучати та зберігати таланти, створювати плани покращити освіту, сприяти творчості та дослідження. Цю проекцію пропонується оцінювати за групами показників, що інтегруються у такі складові: людський капітал, цифрові навички та соціальна згуртованість.

2. Розумне урядування - застосовуються групи показників, що інтегруються у такі складові: партнерська екосистема, якість адміністрування процесів, підзвітність і прозорість влади, Е-урядування, міське планування.

3. Інформаційно-комунікаційні технології – використовуються групи показників, що характеризують такі інтегральні складові: цифрова інфраструктура, телекомунікації, соціальні мережі.

4. Технологія та інфраструктура – застосовуються групи показників, що інтегруються в такі складові: енергія, розумне житло, ЖКГ.

5. Розумна економіка: використовуються групи показників, що характеризують такі інтегральні складові: безготівкові розрахунки, електронна комерція, міжнародна інтеграція, фінансування, інвестиції, інновації.

6. Якість життя та комфорту в місті, застосовуються групи показників, що інтегруються в такі складові: транспорт, безпека, довкілля, охорона здоров'я, освіта, культура та інформаційна політика.

Для оцінки рівня збалансованого розвитку розумного міста в умовах цифрової економіки, базуючись на світовій практиці, розроблено інтегральний показник рейтингу збалансованого розвитку розумного міста (R-SCBSC). Концептуальна модель рейтингу базується на ранжуванні міст за результатами дослідження ситуації та побудові стратегії. Для кожної компоненти рейтингу R-SCBSC сформовано систему KPI. Система індикаторів KPI R-SCBSC охоплює результати різних досліджень, що базуються як на формалізованих параметрах, так і на результатах опитування мешканців міст, а саме:

- Шосте всеукраїнське муніципальне опитування, що проведено на основі вибірки, яка включала 19200 респондентів;

- Рейтингування підзвітності міст в рамках онлайн платформи «TransparentCities» у 14 сферах діяльності місцевої влади місцевого самоврядування за 86 індикаторами методології;

- Результати опитування мешканців за даними NUMBEO.

Для розрахунку інтегрального показника рейтингу збалансованого розвитку розумного міста застосовано комплексне оцінювання, що передбачає: визначення переліку показників, які впливають на рівень збалансованого розвитку розумного міста та найбільш повно відображають цифрові трансформації, групування показників за встановленими сферами діяльності (проекціями); розрахунок часткових індексів за цими проекціями; визначення загальноючого індексу R-SCBSC. Результати комплексного оцінювання інтегрального показника рейтингу збалансованого розвитку розумного міста дозволяють у подальшому визначати середній показник інтегрованої оцінки, який може слугувати підставою для оцінювання ступеня депресивності систем (коли значення інтегрального індексу нижче за середнє), останнє, у свою чергу, є свідченням того, що такі територіальні соціально-економічні системи “потребують державної підтримки” [8, с. 178].

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження сформовано прогнозно-аналітичну систему оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC)), яка, на відміну від існуючих, дозволяє системно визначити та

упорядковано подати пріоритетні сфери розвитку розумного міста та конкретизувати стратегічні напрямки за кожною пріоритетною сферою, яка в той же час може виконувати функцію оціночної системи за розробленою системою ключових показників (KPI) із використанням відкритих даних за результатами онлайн-опитування, зустрічей, обговорень із ключовими групами стейхолдерів, включаючи громадськість, і є потужним інструментом розповсюдження інформації в умовах цифрової економіки.

Запропонована збалансована система показників дозволяє удосконалити організаційно-інформаційне забезпечення стратегічно-орієнтованої цифрової трансформації міст як територіальних економічних систем на засадах реалізації концепції «розумне місто», що розглядається як комплексний, партисипативний процес прийняття рішень із використанням цифрових платформ та інструментів, в тому числі систем геопросторової інформації та прогнозно-аналітичної системи оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст, що дозволяє гармонізувати у часі і просторі економічні інтереси усіх зацікавлених осіб.

Література

1. Genari, D., Costa, L., Savaris, T., & Macke, J. (2018). Smart cities e o desenvolvimento sustentavel: Revisao de literatura e perspectivas de pesquisas futuras. *Revista de Ciencias da Administracao*, 20(51), 69-85. DOI. <https://doi.org/10.5007/2175-8077.2018.V20n51p69>

2. Vasconcellos, S. M., Vasconcellos, A. M. A., Heidtmann, H. G. C., Neto, & Sousa, Y. M. de (2015). Learning by doing: A critical analysis about partnership between University, local government and civil society. *Revista de Ciencias da Administracao*, 1, 183-196.

3. McQuaid, R. W. (2000). The theory of partnership: Why have partnerships? In S. P. Osborne (Ed.), *Public-private partnerships: Theory and practice in international perspective* (pp. 9-35). London: Routledge.

4. Lewis, D. J. (1998). Partnership as process: Building an institutional ethnography of an interagency aquaculture project in Bangladesh. In D. Mosse, J. Farrington, & A. Rew (Eds.), *Development as process: Concepts and methods for working with complexity* (pp. 94-110). London: Routledge.

5. Ostrom, E. (1997). Crossing the great divide: Coproduction, synergy and development. In P. Evans (Ed.), *Statesociety synergy: Government and social capital in development* (pp. 85-118). Berkeley: University of California.

6. Ferreira, S. (2003). Public-private partnership in Angola: The case of development workshop and the water company (Master degree dissertation). University of Wales Swansea, Swansea, Pais de Gales, UK.

7. Муравєв Є.В. Розвиток міст на основі концепції «Smart Cities» в умовах цифрової економіки: теоретико-методичні засади впровадження. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. Харків, 2020. № 2 (12). С. 109-119.

8. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю.М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. К. : НІСД, 2012. 368 с.

References

1. Genari, D., Costa, L., Savaris, T., & Macke, J. (2018). Smart cities e o desenvolvimento sustentavel: Revisao de literatura e perspectivas de pesquisas futuras. *Revista de Ciencias da Administracao*, 20(51), 69-85. DOI. <https://doi.org/10.5007/2175-8077.2018.V20n51p69>

2. Vasconcellos, S. M., Vasconcellos, A. M. A., Heidtmann, H. G. C., Neto, & Sousa, Y. M. de (2015). Learning by doing: A critical analysis about partnership between University, local government and civil society. *Revista de Ciencias da Administracao*, 1, 183-196.

3. McQuaid, R. W. (2000). The theory of partnership: Why have partnerships? In S. P. Osborne (Ed.), *Public-private partnerships: Theory and practice in international perspective* (pp. 9-35). London: Routledge.

4. Lewis, D. J. (1998). Partnership as process: Building an institutional ethnography of an interagency aquaculture project in Bangladesh. In D. Mosse, J. Farrington, & A. Rew (Eds.), *Development as process: Concepts and methods for working with complexity* (pp. 94-110). London: Routledge.

5. Ostrom, E. (1997). Crossing the great divide: Coproduction, synergy and development. In P. Evans (Ed.), *Statesociety synergy: Government and social capital in development* (pp. 85-118). Berkeley: University of California.

6. Ferreira, S. (2003). Public-private partnership in Angola: The case of development workshop and the water company (Master degree dissertation). University of Wales Swansea, Swansea, Pais de Gales, UK.

7. Murayev Ye.V. Rozvytok mist na osnovi koncepciyi «Smart Cities» v umovakh cyfrovoyi ekonomiky: teoretyko-metodychni zasady vprovadzhennya. Suchasnyj stan naukovykh doslidzhen ta tekhnologij v promyslovosti. Kharkiv, 2020. № 2 (12). P. 109-119.

8. Sukhorukov A. I., Kharazishvili Yu.M. Modelyuvannya ta prognozuvannya socialno-ekonomichnogo rozvytku regioniv Ukrainy: monografiya. K. : NISD, 2012. 368 p.

Надійшла / Paper received : 18.05.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.1/.3:658.11

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-19

МАЛІН О. Л., ФІЛИПОВА С. В.
Одеський національний політехнічний університет

ЦІЛЕПОЛЯГАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА ТИПОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті розглянуті та досліджені основні фактори цілеполягання, принципи та типологія інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства (ДПП).

Трендом державної підтримки та регулювання розвитку ДПП в інформаційно-інноваційній економіці, має стати полісекторальний інноваційно-орієнтований розвиток державно-приватного партнерства. Зміна науково-методологічного базису ДПП і формування нових трендів його розвитку потребує суттєвих новацій в частині зміни концептуального базису формування передумов розвитку ДПП в інформаційно-інноваційній економіці шляхом: обґрунтування сутності, функціоналу та принципів інноваційно-орієнтованого типу ДПП, його доцільності, типології й державної підтримки; розроблення нових підходів формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП.

Наприкінці можна узагальнити, що, з одного боку, механізм інноваційно-орієнтованого ДПП є результатом інноваційної переорієнтації розвитку суспільства та його економіки, а з іншого – він спроможний прискорити цей розвиток за рахунок застосування інноваційних технологій-інтеграторів та інтеграції інноваційних та інших ресурсів партнерів.

Ключові слова: цілеполягання, принципи, типологія, інноваційно-орієнтоване, розвиток, державно-приватне партнерство, діджиталізація, діджиталізація.

MALIN O., FILYPPOVA S.
Odessa national polytechnic university

GOAL-SETTING, PRINCIPLES AND TYPOLOGY OF INNOVATION-ORIENTED PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP DEVELOPMENT

The subject of research is objectives, goal-setting, principles and typology of innovation-oriented public-private partnership development.

The purpose of the study is to determine the purpose, goals, principles and typology of innovation-oriented development of public-private partnership.

The methodological basis of the study uses a theoretical and methodological approach, as it can be assumed that the innovative orientation of PPP will contribute to a faster and technologically different solution of socio-economic problems of society. Accordingly, it makes sense to determine the nature, feasibility, relevance and prerequisites for the emergence of innovation-oriented public-private partnership.

Results. The article considers and investigates the main factors of goal setting, principles and typology of innovation-oriented development of public-private partnership.

The trend of state support and regulation of PPP development in the information and innovation economy should be a multi-sectoral innovation-oriented development of public-private partnership. Changing the scientific and methodological basis of PPP, as well as the formation of new trends in its development requires significant innovations in terms of changing the conceptual basis for the formation of prerequisites for PPP development in information and innovation economy by: substantiation of the essence, functionality and principles of innovation-oriented PPP state support; PEST-analysis of macro-environment factors of innovation-oriented development of PPP; development of new approaches to the formation of the target block of innovation-oriented PPP.

Finally, it can be generalized that, on the one hand, the mechanism of innovation-oriented PPP is the result of innovative reorientation of society and its economy, and on the other - it can accelerate this development through the use of innovative integrators and integration of innovative and other resources of partners.

Key words: goal-setting, principles, typology, innovation-oriented, development, public-private partnership, digitization, digitalization.

Постановка проблеми. Інноваційний процес набуває нових якісних змін, наближаючи перехід до цифрового суспільства, економіки знань та цифрових технологій. Технології діджитал створюють нову організаційно-технологічну основу виробничих, економічних і суспільних процесів шляхом їх діджиталізації та діджиталізації. Саме вони впливають на технологічну основу ДПП, відкриваючи для нього нові сфери діяльності на стику різних видів економічної діяльності, привабливі для приватного партнера як інвестора, вимагаючи одночасно від ДПП інноваційних рішень та технологій.

Можна припустити, що інноваційна орієнтованість ДПП сприятиме більш швидкому та технологічно іншому вирішенню соціально-економічних проблем суспільства. Відповідно, є сенс визначити сутність, доцільність, актуальність і передумови виникнення інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна підтримка інноваційно-орієнтованого типу ДПП має бути унормованою, такою, що враховує широку існуючу законодавчо-нормативну базу, зокрема, що регулює відносини з приводу ДПП – як світової (Європейська комісія та Європейська економічна комісія, Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану, Комісії Європейських співтовариств), так і вітчизняну (Верховна Рада України), інноваційної діяльності [305, 322, 345], цифровізації (G20, Кабінету міністрів України, Група Світового банку), сталого розвитку (ООН, Міжнародна організація праці, Адміністративна рада Міжнародного бюро праці, Кабінету міністрів України).

Аналіз чинників макросередовища, що впливають на інноваційно-орієнтований розвиток ДПП в Україні, проведено на основі: аналітичних оглядів Світового банку, Національного банку України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та інших закладів; публікацій вчених: Безгін К.С. [1], Борзенко О.О. [2], Бурик З.М. [3], Гейець В.М. [4], Глазова А.Б., Карінцева О.І. [5], Кащена Н.Б., Коляденко С.В. [6], Круглов В.В. [7], Крутова А.С. [8], Матвейчук Л.О. [9], Панченко І.В., Просович О.П., Тарасова Т.О., Узунов Ф.В. [10], Філіппов В.Ю. [11], Чухрай Н.І. [12] та багато ін.; власних досліджень та узагальнень. Але саме дослідження цілеполягання, принципів та типології інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства є сьогодні найдоцільнішим трендом державної підтримки та регулювання розвитку ДПП в інформаційно-інноваційній економіці.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у визначенні цілеполягання, принципів та типології інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. *Доцільність інноваційно-орієнтованого типу ДПП, його сутність, функціонал, принципи, типологія та державна підтримка.* Аналіз розвитку ДПП довів наявність його якісних та кількісних змін на тлі відставання України у цьому процесі та схожості головних трендів розвитку. Серед цих трендів є зростання інтересу бізнес-сектору до інноваційної сфери, сфери освіти та науки, хоча в Україні воно значно відстає від світових темпів. Водночас, останнім часом тренд інноваційної орієнтації бізнес-структур, провідних наукових установ та закладів вищої освіти у світі та в Україні набув стрімкого зростання. Це підтверджують дослідження значної кількості вчених, у тому числі представників Одеської школи інноваційної трансформатики, які доводять факт існування інноваційно-орієнтованих підприємств, установ, бізнес-партнерств різної спрямованості та секторальної належності. Незважаючи на незначну кількість цих постійних та тимчасових структур, саме вони є каталізаторами інноваційних змін, оскільки інноваційна орієнтованість суб'єкта економічної діяльності, яка відображується у його інноваційній активності та інноваційній діяльності, дозволяє йому швидше вирішувати певні соціально-економічні та технічні завдання.

Сутність інноваційно-орієнтованого ДПП визначає кілька складових:

- інноваційна цінність, що утворюється у процесі ДПП;
- сприйняття цієї інноваційної цінності суспільством;
- інноваційна спроможність приватного партнера;
- інноваційна готовність держави.

Інноваційна цінність може одночасно бути метою, основою та результатом створення інноваційно-орієнтованого ДПП. Вона виникає у процесі його здійснення та повинна спричиняти появу нових інновацій, які інтерактивно «вбудовуються» у діяльність приватного партнера. Інноваційною цінністю може бути інноваційна ідея (ідеї, концепції, парадигми, наукові загальні, міждисциплінарні або галузеві теорії) та/або інноваційне рішення (зокрема: технологічне – як інноваційна технологія, конструктивне – як новітнє конструкція певного об'єкта, організаційне або економічне – як новий економічний метод управління або організації, екологічне – як новий метод захисту навколишнього середовища або його певного ресурсу). Інноваційна цінність є ідею або інновацією моноприроди (монотехнологічної, моноекономічної, моноорганізаційної, моноекономічної) або мультиприроди (множинної природи: біотехнологічної, біо-нано-технологічної, економіко-екологічних, організаційно-економічної та інші комбінації).

Інноваційні цінності, які продукуються ДПП, повинні позитивно сприйматися суспільством, оскільки саме це свідчить про ефективність використання його ресурсів. Для цього вони повинні задовольняти певну потребу суспільства або вирішувати важливу соціально-економічну проблему чи відповідні їй завдання кращим способом (методом), забезпечуючи кращі результати. Проте, за останніми дослідженнями [1, с. 9], 8 з 10 (80%) продуктованих інновацій ринком не приймає. Інноваційна цінність виникає *трьома шляхами внаслідок:*

а) *інноваційного пошуку*, який уявляє собою процес генерації інноваційних ідей у формі фундаментальних або прикладних досліджень (науково-дослідних (НДР) та/або дослідно-конструкторських робіт (ДКР));

б) *інноваційної діяльності*, яка за Законом України «Про інноваційну діяльність» уявляє собою діяльність, спрямовану «на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг»;

в) *виконання приватним партнером інноваційного пошуку та інноваційної діяльності, розбудованої на його основі*, тобто внаслідок комбінування наведених вище етапів інноваційного процесу (їх послідовного, паралельного або паралельно-послідовного здійснення).

Інноваційна спроможність приватного партнера визначається:

а) орієнтацією його стратегічних цілей на інноваційний розвиток;

б) інноваційністю його технологічної основи (технологій виробництва, обслуговування, управління);

в) наявністю компетентностей управлінського персоналу приватного партнера щодо інноваційного розвитку та інноваційного менеджменту.

Інноваційна готовність держави – це її спроможність одночасно:

- а) методологічно підтримувати;
 б) інструментально і регуляторне забезпечувати інноваційну орієнтованість створеного ДПП;
 в) стимулювати розвиток інноваційно-орієнтованого ДПП як стратегічно важливого виду для сталого розвитку;
 г) формуючи для цього *сприятливе інноваційне середовище*.

Спираючись на наведені узагальнення, бачимо, що *інноваційна орієнтованість суб'єкту* передбачає його системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного пошуку та/або інноваційної діяльності, яка матиме значні результати за умов існування привабливого інноваційного середовища.

Однак, оскільки у ДПП йдеться про партнерство не лише бізнес-структур, а й про участь держави та суспільства, його інноваційна орієнтованість не може бути простою сумою учасників ДПП, оскільки кожен з них грає власну роль у інноваційному процесі (рис.1).

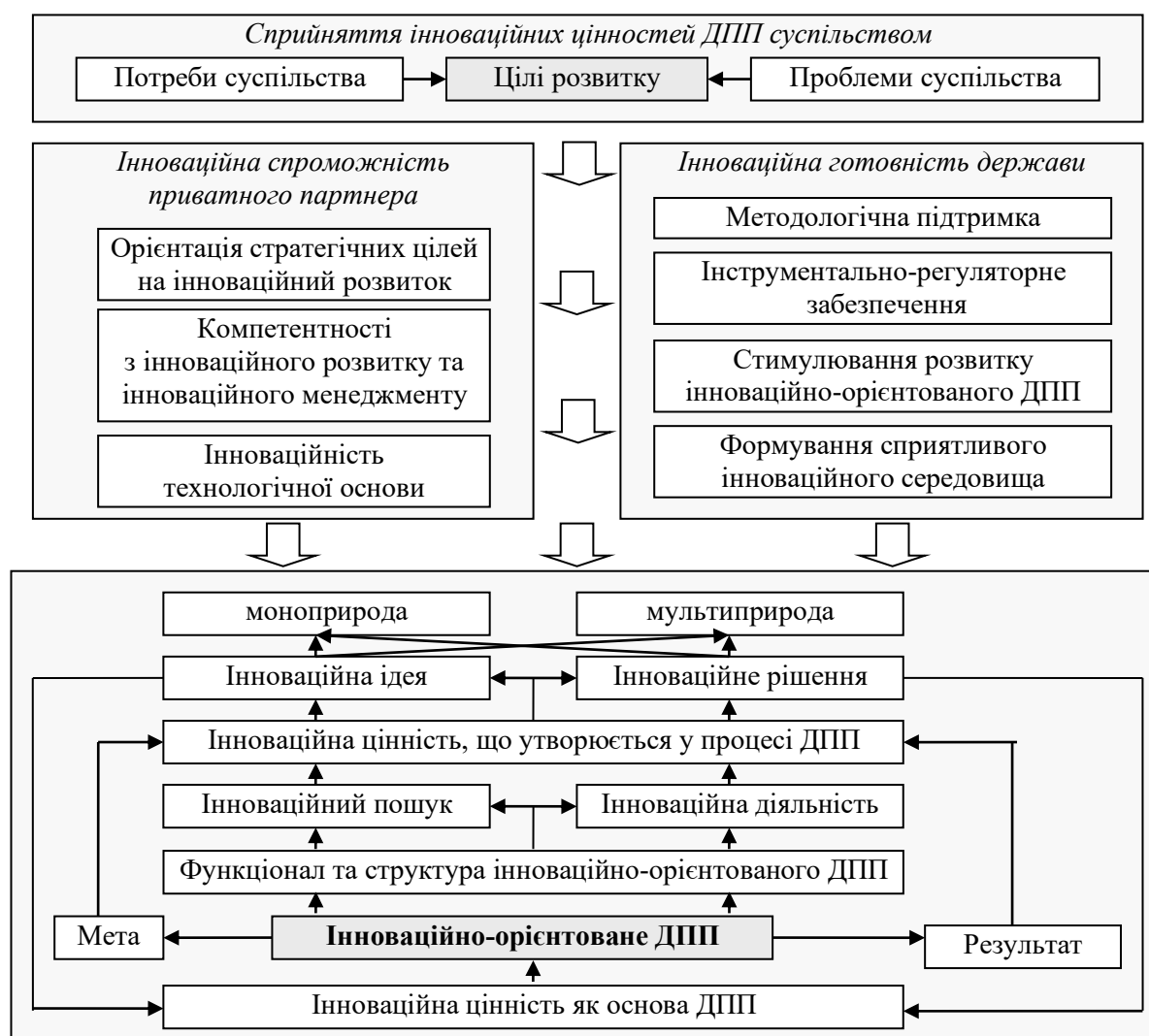
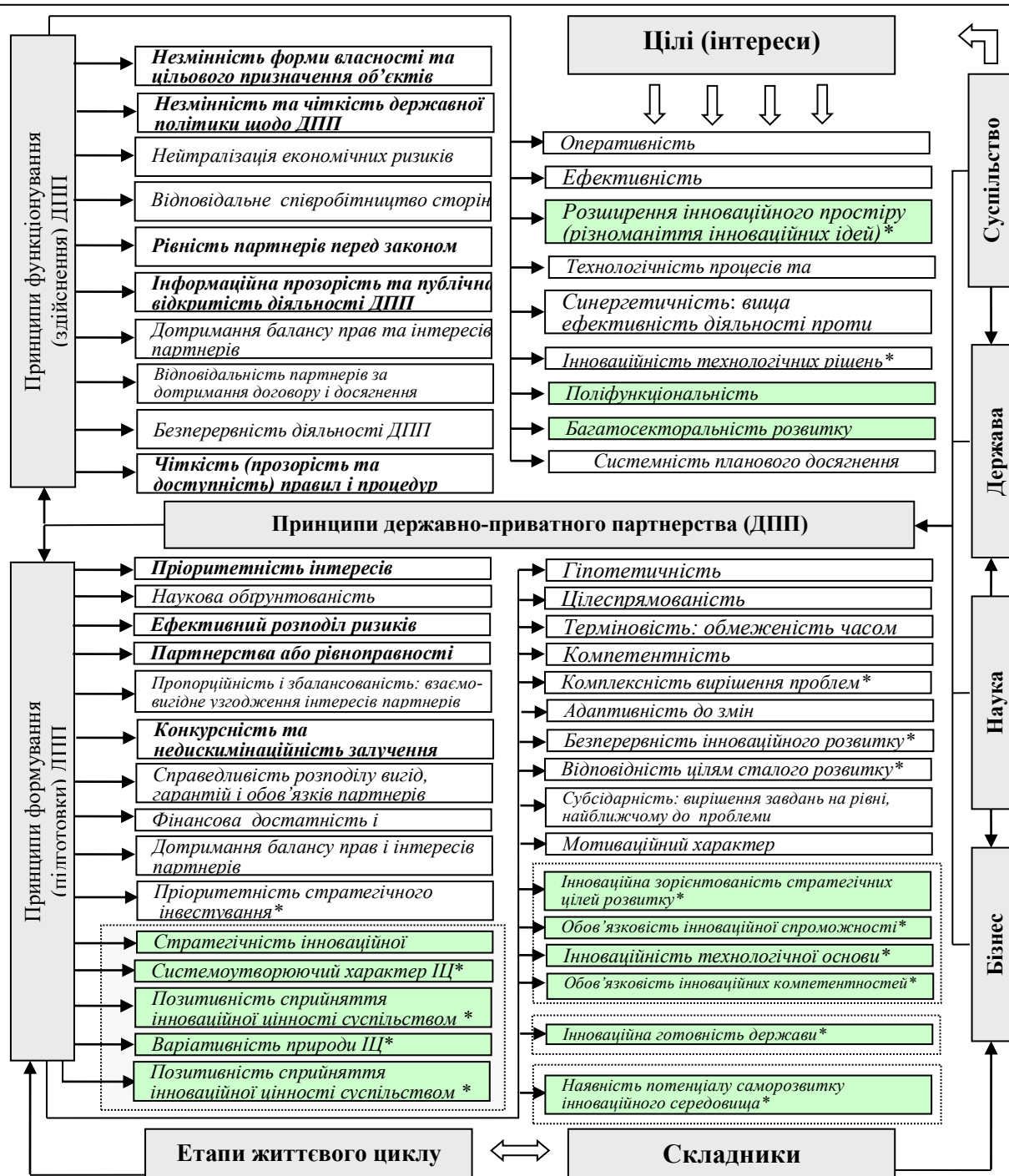

Рис. 1. Формування інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства: складники
джерело: власна розробка

Тому пропонується таке наукове визначення сутності *інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства*: інноваційно-орієнтованим є таке ДПП, призначенням якого є консолідація зусиль його партнерів для створення інноваційної цінності за рахунок системної інноваційної активності шляхом послідовного, паралельного або паралельно-послідовного здійснення інноваційного пошуку для генерації інноваційних ідей та/або інноваційної діяльності для їх використання і комерціалізації, що матиме значні результати за умов існування привабливого інноваційного середовища.

Слід додати, що *функціонал інноваційно-орієнтованого ДПП* формує консолідація зусиль партнерів, яка передбачає не лише інноваційний пошук та втілення інноваційної ідеї в технології або продукцію, а й вироблення стратегічної візії інноваційного розвитку учасників ДПП внаслідок його успішної реалізації, його цілей, процедур і очікуваних результатів.

* – додано автором; **напівжирний курсив** – загальноприйняті принципи; – специфічні принципи інноваційно-орієнтованого ДПП; ІЦ – інноваційна цінність.

Рис.2. Система та типологія принципів інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства

джерело: власна розробка

Враховуючи наведене, можна запропонувати *систему принципів інноваційно-орієнтованого ДПП* (рис. 2), яка, окрім базових принципів, за якими формується та здійснюється ДПП будь-якого типу і виду, містить *імплементовані принципи*, які враховують *природу та складники інноваційної орієнтованості* (інноваційну цінність, сприйняття інноваційної цінності суспільством, інноваційну спроможність приватного партнера, інноваційну готовність держави, інноваційне середовище). Це принципи щодо:

- *інноваційної цінності, яка виникатиме у процесі діяльності інноваційно-орієнтованого ДПП*: а) стратегічність; б) системоутворюючий характер; в) варіативність природи (моно- або полісекторальність); г) позитивність сприйняття суспільством;

- *бізнесу, який представляє у кожному конкретному ДПП певний приватний партнер*: а) обов'язковість його інноваційної спроможності; б) інноваційна зорієнтованість стратегічних цілей його розвитку; в) інноваційність його технологічної основи; г) обов'язковість інноваційних компетентностей приватного партнера (його управлінського персоналу);

- *держави*: а) її інноваційна готовність (методології, нормативно-правової та регуляторної бази, тендерних та конкурсних процедур, інструментарію моніторингу, контролю та оцінки результативності ті ДПП.

- *щодо інноваційного середовища*: а) наявність потенціалу саморозвитку інноваційного середовища; б) розширення інноваційного простору (різноманіття ідей).

Доцільність інноваційно-орієнтованого ДПП обумовлюється:

- його актуальністю;

- наявністю сприятливих передумов розвитку та поширенню.

Актуальність інноваційно-орієнтованого ДПП обумовлюють:

а) процеси зростання потреб суспільства;

б) виникнення критичних глобальних проблем (масове старіння націй, виснаження ресурсів планети, кліматичні зміни тощо);

в) протиріччя між сферами виробництва і споживання, що виявляється у невідповідності реальних потреб ринку і результатів господарської діяльності, призначених для їх задоволення.

Сприятливі передумови розвитку та поширенню інноваційно-орієнтованого ДПП створюють:

а) парадигмальні зміни економічного розвитку та відповідні зміни державного регулювання економіки та ДПП, які змінили суспільні цінності, функціонал держави та бізнесу, визнали зміну типу і формату економіки, що потребує нових механізмів, здатних одночасно досягати цілі сталого та інноваційного розвитку;

б) цифрові технології, а також конвергентні технології, що спричинили виникнення нових знань, матеріалів, сфер діяльності та об'єктів ДПП;

в) національні зміни (у першу чергу регуляторні зміни; доступ до світових ринків внаслідок глобалізації відносин та процесів);

г) виникнення та удосконалення гібридних форм ДПП, форми яких відрізняються від звичного структурування та досвід запровадження яких був досить вдалим.

Головним ресурсом інноваційно-орієнтованого ДПП є інноватор – його креативність, досвід і знання (компетентності та компетенції). Тобто його творча активність стає креативною основою створення інноваційної цінності на постійній основі та визначальним явищем для результативності ДПП.

Типологія інноваційно-орієнтованого типу ДПП. Зазначене обумовлює потребу у започаткуванні активної державної підтримки нового типу ДПП – інноваційно-орієнтованого ДПП у двох його варіаціях: моносекторальне та полісекторальне. Слід визначити кілька важливих понять, на підставі яких доцільно у подальшому розробити нормативно-законодавчі терміни та критерії регулювання розвитку відповідного типу ДПП:

а) *інноваційно-орієнтованим типом ДПП*, є таке державно-приватне партнерство, що проявляє системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного пошуку та/або інноваційної діяльності, закладаючи в її основу створення інноваційної цінності у якості вихідного результату ДПП. Визначення конкретизує наукове визначення, наведене вище, переводячи його у більш практичну площину;

б) *моносекторальним інноваційно-орієнтованим типом ДПП* є таке державно-приватне партнерство, що проявляє системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного пошуку та/або інноваційної діяльності у певній галузі, закладаючи в її основу створення інноваційної цінності саме для цієї галузі у якості вихідного результату ДПП;

в) *полісекторальним інноваційно-орієнтованим ДПП* є таке державно-приватне партнерство, що проявляє системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного міждисциплінарного пошуку та/або інноваційної діяльності у певній галузі, закладаючи в її основу створення інноваційної цінності для різних галузей або сфер діяльності у якості вихідного результату ДПП.

Полісекторальність ДПП уможлиблює *надгалузевий характер технологій*:

- *нематеріальних інформаційних технологій*, без яких не може сьогодні прогресувати жодна новітня та традиційна галузь або сфера діяльності (телемедицина, дистанційне навчання, автоматичні системи управління транспортом та транспортним засобом, економічними банківськими розрахунками тощо);

- *матеріальних нанотехнологій*, які утворюють принципово інший фундамент будь-якого галузевого виробництва за рахунок принципово іншого – атомно-молекулярного способу конструювання сировини та нових матеріалів.

Формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП. *Наукове підґрунтя авторського бачення* розвитку державно-приватного партнерства на інформаційно-інноваційній основі підтримують:

- запропоновані принципи ДПП, виокремлені із їх типології відносно укрупнених стадій існування;

- логічна схема систематизації методологічних підходів та економічних засад регулювання розвитку державно-приватного партнерства;

- наведені нижче авторські твердження – аргументи.

Принципами розвитку ДПП на інформаційно-інноваційній основі є:

а) багатовекторність цільового блоку, зорієнтованого на комплексне вирішення проблем соціально-економічного, інноваційного та сталого розвитку, що можна забезпечити лише розширенням складу його учасників, долучивши до держави, бізнесу і суспільства четверту компоненту – наукову, тобто науку. Принцип відображує безперервність інноваційного розвитку, відповідність цілям сталого розвитку, комплексність вирішення проблем;

б) високий ступінь інноваційної цінності ДПП, яка характеризує:

– технологічно-організаційну основу основних виробничих процесів (діяльності) об'єкта ДПП, що зможе технологічно забезпечити оптимізацію досягнення різних цілей у часі та просторі за рахунок використання можливостей інноваційно-інформаційної економіки, у першу чергу можливостей цифрових технологій (діджитал-технологій);

– інноваційну цінність створеного результату функціонування ДПП (його продукту або послуги).

Принцип відображує інноваційність технологічних рішень, яка є критерієм пріоритетності стратегічного інвестування та основою формування об'єктів оцінювання при виборі приватного партнера ДПП;

в) багатопланове моделювання організаційно-економічного механізму ДПП, що дозволить комплексно врахувати економічні відносини, які виникають між учасниками ДПП протягом досягнення останнім визначених та закріплених договором цілей, у державному регулюванні розвитку ДПП. Виділення різних рівнів економіки та організації ДПП – це ключовий момент розроблення його моделей. Цей принцип є основою системності планового досягнення цілей та комплексність вирішення проблем;

г) пріоритетність державної підтримки інноваційно-орієнтованого типу ДПП та його проєктів, диференційована за ступенем інноваційності. Принцип реалізовуватиметься механізмом конкурсного відбору приватного партнера за рахунок врахування ступеню інноваційної цінності, яка у інноваційно-орієнтованого типу ДПП значно вища за інші типи. Це дозволить прискорити темпи інноваційного розвитку економіки у процесі вирішення суспільних проблем різної природи (економічних, соціальних, екологічних).

Є кілька аргументів на користь наведених далі ідей, що разом із запропонованими принципами мають стати основою нової державної політики щодо розвитку ДПП на інноваційно-інформаційній основі:

а) можлива співпраця держави, бізнесу та наукової спільноти в країнах перехідного типу економіки, таких як Україна, знаходиться у замкнутому колі. З одного боку зрозуміло, що новим інноваційним формам ДПП потрібно глибоке наукове забезпечення, з іншого – галузь економічної науки у академічних установах та закладах вищої освіти знаходиться у глибокому занепаді, тримаючись лише на особистому інтелектуальному потенціалі науковців;

б) відповідно, першими кроками втручання державу має бути таке:

– по-перше, переосмислення та напрацювання нової стратегії формування наукової бази ДПП на інформаційно-інноваційній основі, яка формує інноваційні цінності цифровізації;

– по-друге, вмотивоване державно-політичне зрозуміння необхідності повноцінного бюджетного забезпечення відбудови, по суті, нового державного науково-економічного кластеру у механізм ДПП;

– по-третє, напрацювання нової методології оцінювання та вимірювання ефективності застосування економічних напрацювань державного наукового сектору у практичній площині проєктів ДПП;

– по-четверте, розробка та запровадження на постійній основі комплексу заходів щодо формування вмотивованості з боку приватного сектору економіки до використання інноваційних розробок вітчизняних науковців. Серед цих заходів обов'язково повинна бути присутньою диференціація інновацій за ступенем їх стратегічної важливості для національного сталого розвитку.

Відтак, формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП (рис.4.3) визначається такими чинниками:

а) його потенційним позитивним впливом на розвиток суспільства і вирішення суспільних проблем;

б) очікуваним рівнем ефективності та результативності ДПП для головних виконавчих партнерів: держави та бізнесу.

Як бачимо з рис. 3, формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП, на відміну від інших його типів, матиме тяжіння до полісекторальних ефектів та результатів, які забезпечує створена у процесі виконання договору ДПП інноваційна цінність (одна або кілька).

Остання є корисною для кожного учасника ДПП:

– для приватного партнера – вона виступає новим джерелом доходу, яке дозволяє йому опанувати нові напрямки діяльності, здійснювати диверсифікацію бізнесу;

– для держави – інноваційна цінність виступає джерелом розвитку як в окремих напрямках (виробництво, державні послуги, цифрові фінанси, новий формат взаємин з бізнесом та суспільством та ін.), так і у вирішенні завдань сталого розвитку в цілому;

– для суспільства (соціуму, населення країни) – вона є джерелом виникнення полісекторальних інноваційних методів вирішення суспільних проблем, які підвищують комфорт життя (роботи, рекреації, відпочинку), якість послуг та товарів, зберігають навколишнє середовище.

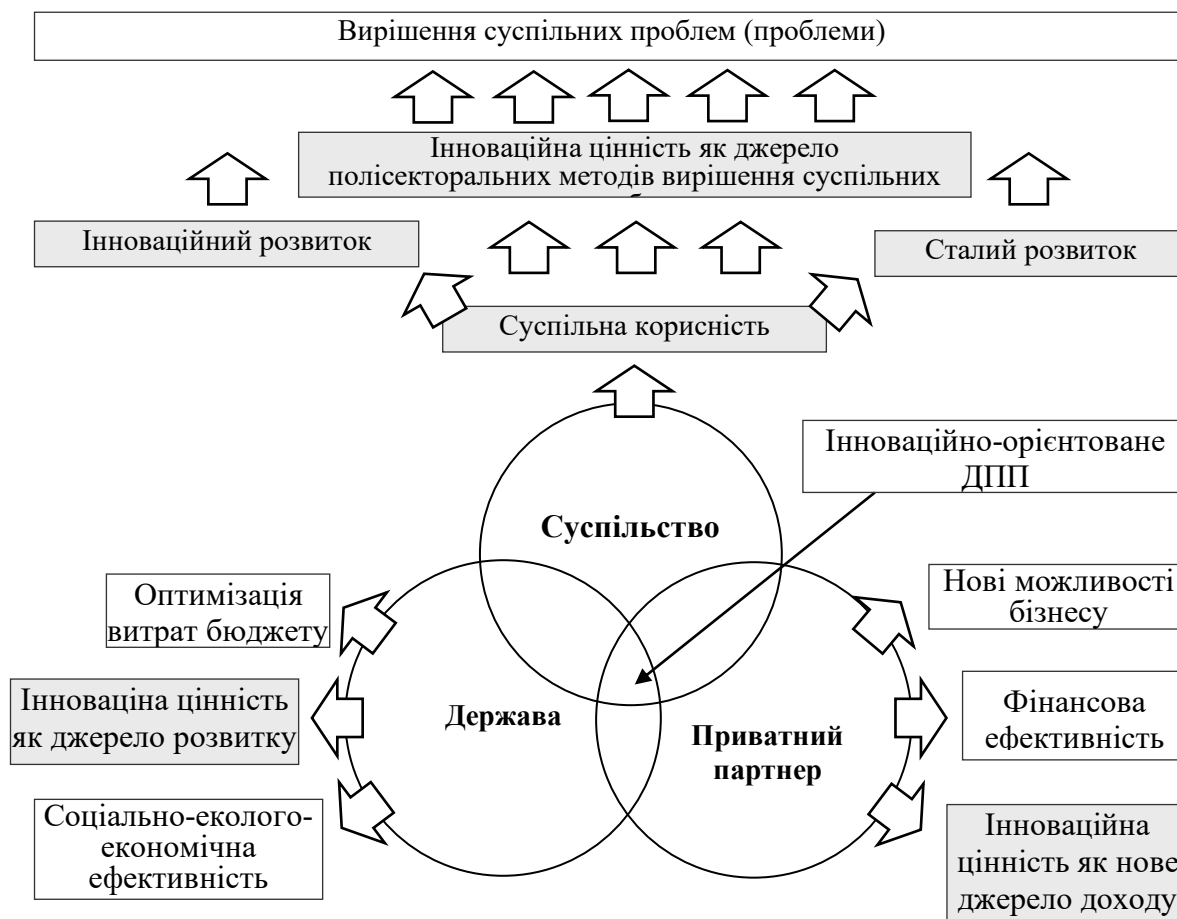

Рис. 3. Формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП
джерело: власна розробка на підставі [8, с. 167]

Тому саме полісекторальні проекти ДПП є найближчою привабливою перспективою їх інноваційно-орієнтованого розвитку.

Висновки. Відтак, можна сформулювати такі основні ідеї візії інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства:

а) спільний процес створення інноваційної цінності державою, приватним партнером та суспільством полягає у пошуку відповідності між існуючими потребами і можливостями їх задоволення (наука, техніка, технологія, знання і компетентності), між яким можуть існувати протиріччя;

б) подальша оптимізація внутрішнього інноваційного середовища ДПП за старими підходами практично неможлива, оскільки існуючі методологічні підходи себе вичерпали внаслідок двох технологічних революцій (комп'ютерної, біотехнологічної) та розвитку технологій-інтеграторів 1-го та 2-го покоління. Останні поєднують 4Р: розумні технології, розумне середовище, розумне виробництво та розумні продукти. Ці технології та результати від їх комбінацій та інтеграції, що створюють нові ринки та галузі, сприяють зростанню продуктивності та конкурентоспроможності окремих секторів національних економік.

Тому потрібний новий підхід, який передбачатиме інтеграцію зусиль суспільства як суб'єкту споживання інноваційної цінності і зусиль суб'єктів її створення (приватного партнера і держави), який сприятиме інтенсифікації інноваційного процесу за рахунок оптимального об'єднання інноваційних потенціалів учасників та їх гетерогенних когнітивних систем. Цей підхід спирається на формування нового феномену – інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства, яке уможливує варіативність створення інноваційної цінності та її подальше полісекторальне застосування, а також безперервність інноваційного процесу. Тобто інноваційно-орієнтований розвиток суспільства та його економіки можливо прискорити за рахунок застосування механізму інноваційно-орієнтованого ДПП.

Література

1. Безгін К.С., Панченко І.В. Формування інноваційно-активного середовища співтворчості: організаційно-управлінський аспект. Економіка і організація управління. 2019. № 4 (36). С. 7-20.
2. Борзенко О.О., Глазова А.Б. Спільні та відмінні риси цифровізації та віртуалізації світового фінансового ринку. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2019. № 18. С. 14-23.
3. Бурик З.М. Механізм державного регулювання процесу сталого розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. 2016. Вип. 1/2 (46/47) : у 2 ч. Ч. 1. С. 153-161.

4. Інноваційна Україна 2020 : нац. Доповідь / ред. В.М. Гейець та ін. К.: НАН України, 2015. 336 с.
5. Карінцева О.І. Структура національної економіки в контексті концепції сталого розвитку. Економіка: реалії часу. 2018. № 1 (35). С. 71-78. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/71.pdf>. (дата звернення: 02.01.2020). DOI: 10.5281/zenodo.1303243.
6. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 6. С. 106-107.
7. Круглов В.В. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 252 с.
8. Крутова А.С., Тарасова Т.О., Кашчена Н.Б. Проекти державно-приватного партнерства: реалізації та аналіз ефективності. Економічний простір. 2019. № 141. С. 158-171.
9. Матвейчук Л.О. Цифрова економіка: теоретичні аспекти. Вісник Запорізького національного університету. 2018. № 4 (40). С. 116-127. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-0287-2018-4-40-18>.
10. Узунов Ф.В. Формування ефективних інструментів реалізації державно-приватного партнерства України. Актуальні проблеми державного управління. 2015. № 1. С. 167-175.
11. Філіппов В.Ю. Принципи політики переходу України до сталого розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки. 2018. №3, Т.3. С. 236-242.
12. Чухрай Н.І., Просович О.П. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства : Підручник. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2015. 500 с.

References

1. Bezgin, K.S. and Panchenko, I.V. (2019). Formation of innovative and active environment of co-creation: organizational and managerial aspect [Formuvannya innovatsiino-aktyvnoho seredovysshcha spivtvorchosti: orhanizatsiino-upravlinskyi aspekt]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 4 (36). pp. 7-20. [in Ukrainian].
2. Borzenko, O.O. and Glazova, A.B. (2019). Common and distinctive features of digitalization and virtualization of the global financial market [Spilni ta vidminni rysy tsyfrovizatsii ta virtualizatsii svitovoho finansovoho rynku]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*. Seriya: *Ekonomika*. 18. pp. 14-23. [in Ukrainian].
3. Burik, Z.M. (2016). The mechanism of state regulation of the process of sustainable development: domestic and foreign experience [Mekhanizm derzhavno rehuliuвання protsesu staloho rozvytku: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Is. 1/2 (46/47): Vol. 1*. pp. 153-161. [in Ukrainian].
4. Innovative Ukraine 2020: nat. Report / ed. V.M. Gayets et al. K.: NAS of Ukraine, 2015. 336 p. [in Ukrainian].
5. Karintseva, O.I. (2018). The structure of the national economy in the context of the concept of sustainable development [Struktura natsionalnoi ekonomiky v konteksti kontseptsii staloho rozvytku]. *Ekonomika: realii chasu*. 1 (35). pp. 71-78. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/71.pdf>. (appeal date: 02.01.2020). DOI: 10.5281 / zenodo.1303243. [in Ukrainian].
6. Kolyadenko, S.V. (2016). Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world [Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*. 6. pp. 106-107. [in Ukrainian].
7. Kruglov, V.V. (2018). Risks of public-private partnership projects [Ryzyky proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva]. *Vcheni Zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Seriya: *Derzhavne upravlinnia*, № 2, Vol. 29 (68), pp. 87-91. [in Ukrainian].
8. Krutova, A.S. and Tarasova, T.O. and Kashchena, N.B. (2019). Public-private partnership projects: implementation and efficiency analysis [Proekty derzhavno-pryvatnoho partnerstva: realizatsii ta analiz efektyvnosti]. *Ekonomichniy prostir*. 141. pp. 158-171.
9. Matveychuk, L.O. (2018). Digital economy: theoretical aspects [Tsyfrova ekonomika: teoretychni aspekty]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 4 (40). pp. 116-127. DOI: 10.26661/2414-0287-2018-4-40-18.
10. Uzunov, F.V. (2015). Formation of effective tools for the implementation of public-private partnership of Ukraine [Formuvannya efektyvnykh instrumentiv realizatsii derzhavno-pryvatnoho partnerstva Ukrainy]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. № 1. pp. 167-175. [in Ukrainian].
11. Filippov, V.Yu. (2018). Principles of Ukraine's transition to sustainable development policy [Pryntsypy polityky perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. Seriya *Ekonomichni nauky*. № 3, Vol. 3, pp. 236-242. [in Ukrainian].
12. Chukhrai, N.I., Prosovich, O.P. (2015). Strategic management of innovative development of the enterprise: Textbook [Stratehichne upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemstva]. Lviv: Lviv Polytechnic National University Publishing House. 500 p. [in Ukrainian].

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-20

ВИГОВСЬКА В.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФІНАНСОВІ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано необхідність проведення комплексного вивчення особливостей функціонування інститутів недержавного пенсійного забезпечення в Україні та формування на основі такого аналізу пропозицій щодо підвищення ефективності вказаного інституту соціального захисту для майбутнього добробуту громадян. За результатами дослідження встановлено позитивні риси недержавного пенсійного забезпечення. Також виявлено фактори, що уповільнюють його поширення та не сприяють популяризації послуг із формування індивідуальних пенсійних накопичень у суспільстві. Розкрито напрями взаємодії недержавного пенсійного забезпечення з ланками фінансової системи. Окреслено коло учасників, які здійснюють діяльність у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Здійснено комплексне оцінювання показників функціонування недержавних пенсійних фондів. Встановлено, що стан недержавного пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від впливу сукупності факторів, що визначаються економічною, політичною, демографічною ситуацією у країні та світі, відповідною нормативно-правовою базою та заходами державного регулювання. Наголошено на можливостях позитивного впливу недержавної системи пенсійного забезпечення на розвиток національної економіки та підвищення добробуту громадян.

Ключові слова: пенсійна система; пенсійне забезпечення; пенсійні виплати; недержавне пенсійне забезпечення; недержавні пенсійні фонди; страхові компанії; банківські установи.

VYHOVSKA V.

Chernihiv Polytechnic National University

INSTITUTIONAL DIMENSION OF NON-STATE PENSION SUPPORT IN THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE

An important task of the state social policy is the formation of an effectively functioning pension system, which is designed to form a resource base for financing the pension benefits of citizens, sufficient to meet their living needs. The formation and development of the domestic pension system is under pressure from a number of destructive factors, including: instability of economic and political situation in the country, increasing labor migration, demographic decline, aging population, narrowed list of reliable investment instruments, lack of sufficient guarantees to preserve the value of pension savings. Under these conditions, the need to combine the capabilities of the solidarity component of the pension system and private pension provision, the synergy of which will form the necessary financial basis for the realization of citizens' rights to social protection and a decent standard of living in retirement age. Therefore, the study of private pension institutions is important to substantiate the strategic dominants of the transformation and timely adaptation of the national pension system to the conditions of economic development of the state.

The article substantiates the need for a comprehensive study of the peculiarities of the functioning of private pension institutions in Ukraine. Positive features of private pension provision have been established based on the results of the research. Factors that slow down its spread and do not contribute to the promotion of services for the formation of individual pension savings in society have been identified. Also, the areas of interaction of private pension provision with the financial system are disclosed. Participants carrying out activities in the field of private pension provision are characterized. A comprehensive assessment of the performance of private pension funds has been carried out. The state of private pension provision directly depends on the action of a set of factors determined by the economic, political, demographic situation in the country and the world, the relevant legal framework and measures of state regulation. The possibilities of a positive impact of the private pension system on the development of the national economy and improving the welfare of citizens are indicated.

Keywords: pension system; pension provision; pension payments; non-state pension provision; non-state pension funds; insurance companies; banking institutions.

Постановка проблеми. Важливим завданням державної соціальної політики є формування ефективно функціонуючої системи пенсійного забезпечення, яка покликана сформувати ресурсну базу для фінансування пенсійних виплат громадян, достатню для забезпечення їхніх життєвих потреб. Становлення та розвиток вітчизняної пенсійної системи відбувається під тиском низки деструктивних факторів, зокрема: нестабільність економічної та політичної ситуації в країні, нарощення трудової міграції, демографічний спад, старіння населення, звужений перелік надійних інструментів інвестування, відсутність достатніх гарантій збереження вартості пенсійних накопичень громадян тощо. За цих умов актуалізується необхідність поєднання можливостей солідарної складової пенсійної системи та недержавного пенсійного забезпечення, синергія яких сформує необхідне фінансове підґрунтя для реалізації прав громадян на соціальний захист та належний рівень життя в пенсійному віці. Тому дослідження інститутів недержавного пенсійного забезпечення є важливим для обґрунтування стратегічних домінант трансформації та своєчасної адаптації національної пенсійної системи до умов економічного розвитку держави.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти організації недержавного пенсійного забезпечення досліджено в працях багатьох учених-економістів та практиків, таких як: Н. Баланюк, Н. Бахмач, О. Бобирь [1; 11], В. Воскобойніков, О. Кириленко [3;4], Г. Козак [3], А. Свиридовська [9; 10], М. Теренс [2], М. Мак Таггарт, С. Теслюк, Н. Ткаченко [12], В. Роїк, К. Штепенко, А. Якимів.

Водночас необхідність вирішення завдань соціального захисту громадян похилого віку актуалізують подальший науковий пошук ефективних підходів до розбудови пенсійної системи країни й обґрунтування форм та методів посилення ролі недержавних джерел фінансування пенсійних виплат.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Внесок науковців у розвиток теоретичних основ недержавного пенсійного забезпечення є вагомим, але нові виклики та реалії розбудови пенсійної системи країни формують потребу подальшого обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку механізмів забезпечення життєвих потреб громадян пенсійного віку та зниження рівня навантаження на Пенсійний фонд України. У цьому контексті подальшого вивчення потребує інституційний вимір системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Метою статті є висвітлення інституційних характеристик розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні, представлення кількісної оцінки рівня розвитку такої системи задля окреслення стратегічних орієнтирів її подальшого поступу.

Виклад основного матеріалу. Становлення вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення відбувається в контексті розвитку економіки України та супроводжується відповідними труднощами та суперечностями, а його ефективність великою мірою залежить від урахування та раціонального практичного використання досвіду розбудови подібних систем у країнах із розвинутою економікою.

Систему недержавного пенсійного забезпечення можемо розглядати як впорядковану цілісність, що включає сукупність взаємопов'язаних механізмів, методів, важелів, заходів економічно-організаційного характеру, що спрямовані на формування довгострокових нагромаджень, що спрямовуються на фінансування пенсійних виплат та є гарантованими в довгостроковому періоді в умовах невизначеності та ризиків. Як і будь-яка система, недержавне пенсійне забезпечення будується відповідно до її цілей та завдань та реалізується через сукупність норм і правил, які становлять зміст цього інституту.

Система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [7]. Відповідно до норм чинного законодавства у сфері недержавного пенсійного забезпечення мають право функціонувати такі суб'єкти [7]: недержавні пенсійні фонди в межах укладених договорів пенсійного забезпечення між адміністраторами таких фондів та їхніми вкладниками; страхові компанії, які реалізують своїм клієнтам послуги страхування довічної пенсії; банківські установи, які можуть приймати від громадян пенсійні депозитні вклади в межах суми, визначеної для відшкодування внесків Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Формами здійснення пенсійного забезпечення з боку вказаних суб'єктів є пенсійні виплати на визначений строк та одноразові виплати.

Ключовими перевагами, що спонукають використовувати різні механізми недержавного пенсійного забезпечення, визнано такі: отримання встановлених розмірів пенсійних виплат; успадкування пенсійних заощаджень спадкоємцями власників індивідуальних пенсійних рахунків; можливість інвестування пенсійних накопичень для отримання додаткових доходів у майбутньому тощо. Серед факторів, що уповільнюють поширення різних форм недержавного пенсійного забезпечення, слід вказати на наступні: висока вартість участі в індивідуальних пенсійних програмах (4 % від накопиченого пенсійного капіталу), низький рівень доходів громадян, тінізація заробітної плати, обмежений перелік надійних інвестиційних інструментів.

Можна стверджувати, що достовірним сигналом про активізацію недержавного пенсійного забезпечення та про початок нового якісного етапу розвитку є зниження витрат, пов'язаних з участю в індивідуальних пенсійних планах.

Напрями взаємодії недержавного пенсійного забезпечення з ланками фінансової системи представлені на рисунку 1.

Місце недержавного пенсійного забезпечення у фінансовій системі країни зумовлено існуванням об'єктивної необхідності формування ресурсної бази для фінансування пенсійних виплат, наслідком якої є інкорпорація механізмів такого забезпечення в соціально-економічну систему суспільства. Оскільки функціонування недержавного пенсійного забезпечення відбувається у грошовій формі, то логічно є наявність тісного зв'язку, що має об'єктивний характер, з іншими інститутами фінансової системи.

Разом з тим, обов'язковими умовами функціонування недержавного пенсійного забезпечення є: наявність потреби в послугах такого забезпечення, тобто формування стійкого попиту; наявність фінансово стійких та надійних професійних учасників, здатних задовольнити ці потреби, і присутність широкої палітри пропозиції пенсійних послуг. Зазначимо, що стан недержавного пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від дії сукупності факторів, що визначаються економічною, політичною, демографічною ситуацією у країні та світі, відповідною нормативно-правовою базою та заходами державного регулювання (рис. 2).

Поточний етап розвитку вітчизняної пенсійної системи характеризується нарощенням фінансового тиску на Пенсійний фонд України та на державний бюджет унаслідок збільшення демографічного навантаження через старіння населення, трудову міграцію та низькі доходи громадян. За цих умов актуалізується необхідність модернізації будови ринку пенсійних послуг, яка б була спрямована на

формування довгострокового фінансового ресурсу в економіці країни на основі мобілізації коштів громадян на індивідуальні пенсійні рахунки, захист інтересів та нагромаджень учасників НП. При цьому держава має створювати умови й стимули, необхідні для оптимальної комбінації інтересів власників пенсійних планів та професійних учасників, що мають право здійснювати свою діяльність у цій сфері.

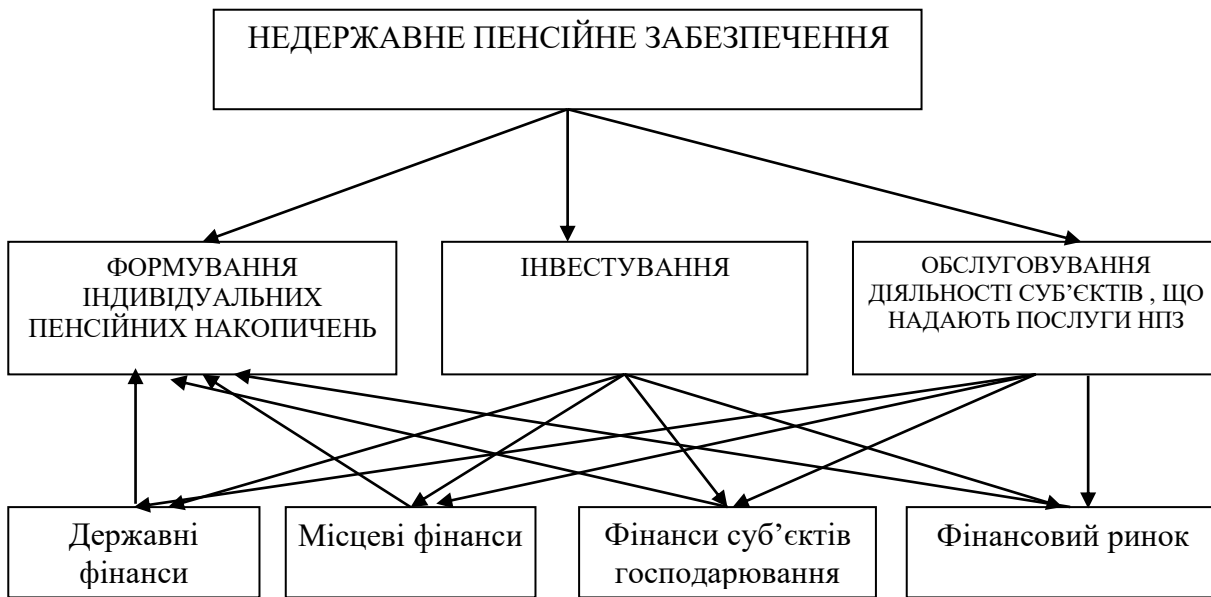

Рис. 1. Місце та роль недержавного пенсійного забезпечення у фінансовій системі держави

Джерело: побудовано автором.

Рис. 2. Групування факторів впливу на стан та функціонування недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: побудовано автором.

Недержавне пенсійне забезпечення слід розглядати як систему, що характеризується взаємозв'язками між його структурними елементами. Отже, його структура є важливою ознакою розвитку та

характеризує рівень вирішення державою завдань забезпечення майбутнього добробуту та якісного рівня життя громадян похилого віку та тих, що втратили працездатність. На рис. 3 графічно унаочнено організаційну будову недержавного пенсійного забезпечення.

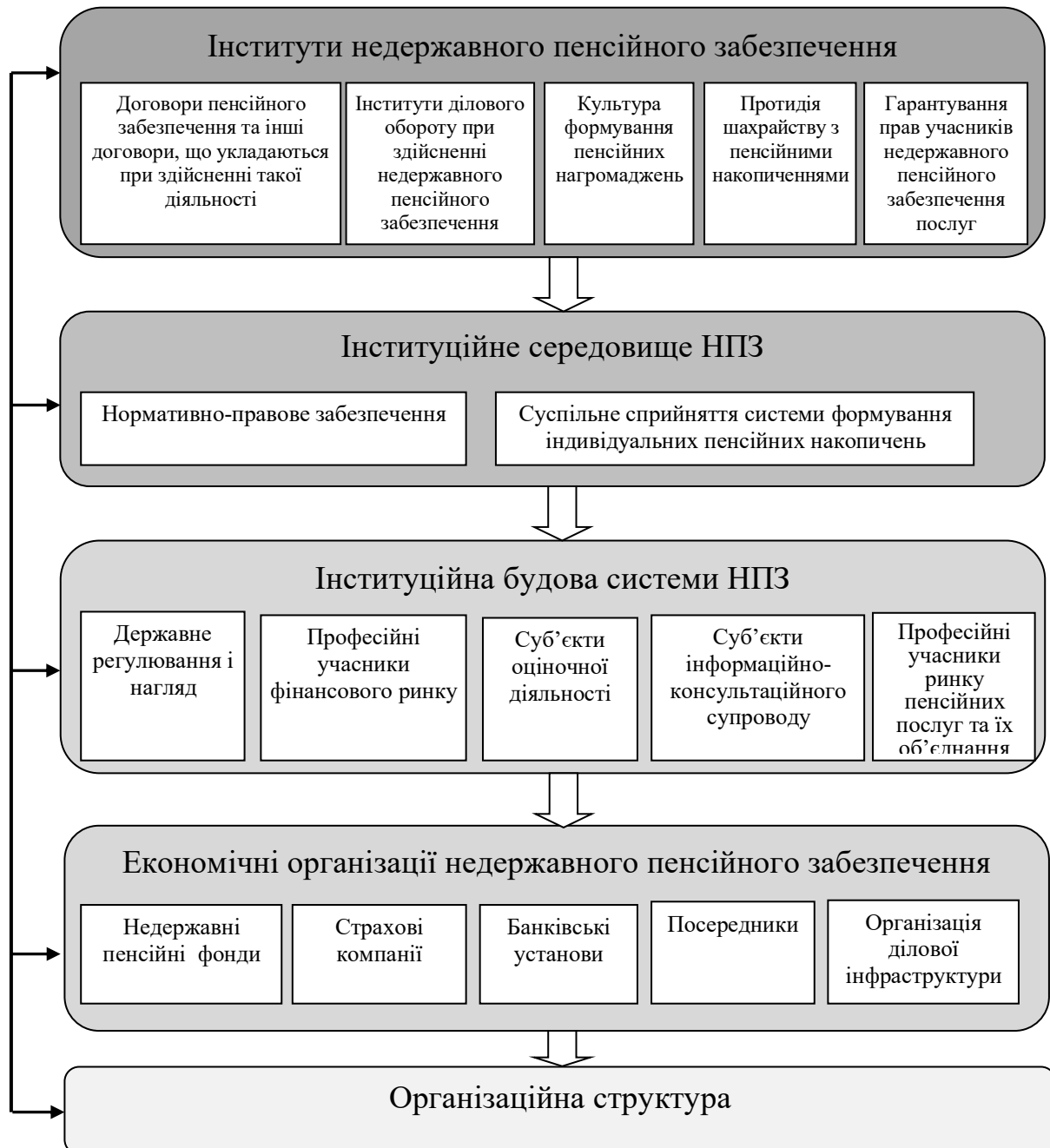

Рис. 3. Графічне представлення структурної будови системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні
Джерело: побудовано автором.

Поступове звільнення солідарної пенсійної системи від надлишкового фінансового навантаження та зростання доходів пенсіонерів можливі за умови комбінованого використання можливостей накопичувальної системи пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. В Україні розвиток третього рівня пенсійної системи відбувається насамперед за рахунок нарощення масштабів функціонування недержавних пенсійних фондів як важливої ресурсоутворюючої складової фінансової системи держави.

Як зазначають О. Кириленко, Г. Козак, специфіка фінансових ресурсів НПФ полягає в таких їхніх особливостях:

1) законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування та використання фінансових ресурсів;

2) джерелами фінансування пенсійних внесків виступають прибуток суб'єктів господарювання та доходи (заробітна плата, прибуток) фізичних осіб, тобто фінансові ресурси НПФ формуються в результаті перерозподілу ВВП;

3) сплата пенсійних внесків вкладниками здійснюється лише в національній валюті України, крім випадків, передбачених законодавством, шляхом безготівкових (для юридичних осіб) та готівкових розрахунків;

4) право власності на пенсійні кошти належить учасникам фонду;

5) цільове призначення фінансових ресурсів – фінансування пенсійних виплат учасників фонду;

6) відокремлення функцій інвестування фінансових ресурсів шляхом передачі їх компаніям з управління активами;

7) цільовий характер використання – пенсійні накопичення можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних зі здійсненням недержавного пенсійного забезпечення;

8) обов'язкова диверсифікація пенсійних активів;

9) циклічний характер процесу надходження та вилучення коштів;

10) довготривалий період накопичення та зберігання фінансових ресурсів у НПФ.

Результати діяльності недержавних пенсійних фондів охарактеризовано за допомогою сукупності показників, які наведені в табл. 1. Мережа недержавних пенсійних фондів в Україні, розбудова якої розпочалася з прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (09.07.2003 р.), характеризується кількісним зростанням таких фондів та їхніх учасників, збільшенням обсягів пенсійних активів, внесків на індивідуальні пенсійні рахунки та пенсійних виплат, нарощенням інвестиційного доходу. Так, наприкінці 2019 року загальна вартість активів НПФ становила 3143,3 млн грн, що на 266 % більше, ніж у 2009 році. Але надати виключно позитивну оцінку виявленій тенденції неможливо, оскільки зростання абсолютної вартості активів супроводжувалося високими темпами девальвації гривні. Водночас загальна кількість учасників наприкінці 2019 року збільшилась майже вдвічі й становила 874,6 особи. Структура пенсійних контрактів станом на кінець 2019 року така: з вкладниками – фізичними особами – 70,2 тис. шт.; з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.; з вкладниками – юридичними особами – 6,8 тис. шт. Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на кінець 2019 року було здійснено пенсійних виплат 83,9 тис. учасникам, що на 200 % більше, ніж у 2009 році. Також спостерігається суттєве зростання обсягів інвестиційного доходу, що є, безумовно, позитивною тенденцією в роботі зазначених фондів.

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності НПФ в Україні у 2009-2019 рр.

Показник	Рік											Темп приросту до 2009
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	366,4
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7	834	840,8	855,3	874,6	175,9
Пенсійні внески, всього, млн грн	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	286,4
у т. числі:	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1	222,7	700,3
- від фізичних осіб	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0
- від фізичних осіб-підприємців	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	268,1
Пенсійні виплати, млн грн	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4	1051,5
Кількість осіб, що отримали(ють) пенсійні виплати, тис. осіб	28,1	47,8	63,1	66,2	69	75,6	82,2	81,3	78,8	81,3	83,9	298,6
Сума інвестиційного доходу, млн грн	236,7	433	559,9	727	953,3	1266	872,2	1080,5	1455,5	1767,7	2200	929,4

Джерело: складено на основі даних [5].

Крім того, враховуючи певні висхідні тренди у функціонування недержавних пенсійних фондів, зазначимо, що рівень охоплення населення послугами таких фондів є критично низьким, а рівень їхніх кількісних показників суттєво відрізняється від аналогічних показників у розвинутих країнах. Такий стан речей засвідчує необхідність розробки та практичного запровадження сукупності заходів державної політики, які будуть спрямовані на популяризацію послуг НПФ та інших професійних учасників ринку пенсійних послуг.

Висновки та пропозиції. Україна опинилася в умовах, коли виконувати свої зобов'язання перед населенням щодо фінансування пенсійних виплат стає дедалі складніше. Тому нагальним завданням, що стоїть перед державою, є створення умов для широкого використання механізмів недержавного пенсійного забезпечення для сприяння зростанню доходів пенсіонерів, які зможуть забезпечувати їхні життєві потреби в повному обсязі. Спостерігаються певні позитивні зміни в діяльності недержавних пенсійних фондів, зокрема: нарощення вартості активів НПФ та рівня їх концентрації, збільшення кількості учасників, зростання розмірів інвестиційних доходів та пенсійних резервів. Якнайшвидша розробка та практична реалізація заходів державної політики, спрямованих на створення сприятливих умов розвитку недержавного пенсійного забезпечення з огляду на глобальні тренди та закони ринкової економіки дозволить сформувати необхідне фінансове підґрунтя майбутнього добробуту пенсіонерів.

Література

1. Бобирь О. І., Смирнов С. О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2008. 248 с.
2. Ганслі, Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ : Основи, 1996. 236 с.
3. Кириленко О., Козак Г. Управління фінансовими ресурсами недержавних пенсійних фондів. Вісник ТНЕУ. 2013. № 4. С. 7–17. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9291/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
4. Кириленко О. Пенсійна система України на шляху реформування. Світ фінансів. 2016. № 3(48). С. 7–19. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7410/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : офіційний сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» : Закон України від 22.12.2011 № 4225-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf.
9. Свиридовська А. О. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні. Наукові праці НДФІ. 2016. Вип. 4. С. 148-157.
10. Свиридовська А. О. Проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України. Ринок цінних паперів України. 2014. № 8. С. 39-46.
11. Смирнов С. О., Бобирь О. І. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2009. № 11. С. 6-8.
12. Ткаченко Н. В., Цікановська Н. А. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України. Фінанси України. 2010. № 12. С. 69-79.

References

1. Bobyr, O. I., Smyrnov, S. O. (2008). Finansovyi mekhanizm systemy pensiinoho zabezpechennia [Financial mechanism of the pension system]. Nauka i osvita.
2. Hansli, Terens, M. (1996). Sotsialna polityka ta sotsialne zabezpechennia za rynkovoї ekonomiky [Social policy and social security in a market economy]. Osnovy.
3. Kyrylenko, O., Kozak, H. (2013). Upravlinnia finansovymy resursamy nederzhavnykh pensiinykh fondiv [Management of financial resources of private pension funds]. Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU, (4), pp. 7–17. <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9291/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
4. Kyrylenko, O. (2016). Pensiina systema Ukrainy na shliakhu reformuvannia [Pension system of Ukraine on the path of reform]. Svit finansiv – The world of finance, (3(48)), pp. 7–19. <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7410/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
5. Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh: ofitsiinyi sait [National Commission for State Regulation of Financial Services Markets: official website]. <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia» [On Amendments to the Law of Ukraine “On Non-State Pension Provision”], Law of Ukraine № 4225-VI (on December 22, 2011). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.

7. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On Non-State Pension Provision], Law of Ukraine № 1057-IV (on July 9, 2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru» [USAID Financial Sector Transformation Project]. http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf.
9. Svyrydovska, A. O. (2016). Investytsiina diialnist nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Investment activity of non-state pension funds in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 4, pp. 148-157.
10. Svyrydovska, A. O. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku pensiinoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of development of the pension system of Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Ukrainian securities market*, (8), pp. 39-46.
11. Smyrnov, S. O., Bobyr, O. I. (2009). Tendentsii rozvytku protsesu finansuvannia sotsialnoi sfery v umovakh pidvyshchennia samostiinosti rehioniv [Tendencies of development of process of financing of social sphere in the conditions of increase of independence of regions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, (11), pp. 6-8.
12. Tkachenko, N. V., Tsikanovska, N. A. (2010). Rol nederzhavnykh pensiinykh fondiv u rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [The role of private pension funds in the development of the financial market of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (12), pp. 69-79.

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 352.075

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-21

ГОРДІЄНКО Н. І., КРАСНІКОВА Н. Г.

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

В роботі узагальнено теоретико-методичні засади обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат КНП ОЗ. Проаналізовано організаційні аспекти обліку і планування доходів та витрат, принципи складання та подання бюджетної та фінансової звітності комунальними некомерційними підприємствами охорони здоров'я. Визначено напрями удосконалення обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат

діяльності підприємств комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я. Запропоновано алгоритм проведення внутрішнього аудиту доходів і витрат КНП ОЗ.

Ключові слова: внутрішній аудит, обліково-аналітичне забезпечення, доходи, витрати, некомерційні підприємства, сфера охорони здоров'я.

GORDIYENKO N., KRASNIKOVA N.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF INTERNAL AUDIT OF REVENUES AND EXPENDITURES OF COMMUNICATION NON-COMMERCIAL ENTERPRISES OF HEALTHCARE

At the stage of implementation of European standards in the process of providing health care services at the present stage of economic development of Ukraine by reforming budgetary health care institutions into non-profit enterprises, the powers of business entities, including health care institutions, which were managers of budgetary funds in the Municipal non-profit enterprises, which become recipients of state funds. The successful operation of municipal non-profit enterprises directly depends on the rational allocation and use of financial resources, so the management of income and expenses of the enterprise becomes the main prerequisite for its effective development.

The accounting of municipal non-profit health care enterprises is an information base for accounting and analytical support of internal audit of revenues and expenditures in the direction of improving the management aimed at achieving the goal of the enterprise. According to the change of powers of health care institutions, the budget and financial reporting, as well as the norms of accounting for income and expenses of municipal non-profit health care enterprises are changed. Clarity and reliability of accounting of income and expenses allows to ensure the implementation of the main tasks of accounting of municipal non-profit enterprises in the direction of improving the economic efficiency of revenue, as well as transparency of reflection in the accounting of expenses and income of the enterprise.

The paper summarizes the theoretical and methodological principles of accounting and analytical support of internal audit of revenues and expenditures of KNP OZ. The organizational aspects of accounting and planning of revenues and expenditures, the principles of preparation and submission of budget and financial statements by municipal non-profit health care enterprises are analyzed. The directions of improvement of accounting and analytical support of activity of the enterprises are defined, and also the organization and a technique of carrying out of internal audit of incomes and expenses, accounting and analytical providing of incomes and expenses of municipal non-profit enterprises of public health services are improved. and the algorithm of internal audit of incomes and expenses of KNP OZ is offered.

Key words: internal audit, accounting and analytical support, revenues, expenses, non-profit enterprises, healthcare.

На етапі впровадження євростандартів у процес надання послуг у сфері охорони здоров'я на сучасному етапі економічного розвитку України шляхом реформування бюджетних установ охорони здоров'я в не комерційні підприємства змінюється повноваження суб'єктів господарювання, зокрема закладів охорони здоров'я (ЗОЗ), які були розпорядниками бюджетних коштів у Комунальні некомерційні підприємства (КНП), які стають одержувачами державних коштів. Успішне функціонування КНП на пряму залежить від раціонального розподілу та використання фінансових ресурсів, тому управління доходами та витратами підприємства стає основною передумовою його ефективного розвитку.

Бухгалтерський облік КНП ОЗ є інформаційною базою обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів та витрат у напрямку вдосконалення управління спрямованого на досягнення мети діяльності підприємства. Відповідно до зміни повноважень закладів охорони здоров'я змінюється бюджетна та фінансова звітність, а також норми ведення бухгалтерського обліку доходів та витрат КНП ОЗ. Чіткість та достовірність обліку доходів та витрат дає змогу забезпечити виконання основних завдань бухгалтерського обліку КНП в напрямку підвищення економічної ефективності використання надходжень, а також прозорості відображення в обліку витрат та доходів підприємства.

Основною проблемою в організації, плануванні та обліку доходів і витрат КНП ОЗ є недосконалість теоретичних, методологічних та практичних аспектів, які б враховували не прибутковість цієї галузі з виконання бюджетних програм та змогли забезпечити єдині принципи планування, повноту та своєчасність їх відображення у бюджетній та фінансовій звітності. Тому, на стадії реформування необхідним стає дослідження особливостей організації планування та обліку доходів і витрат підприємства. У зв'язку з чим

набуває актуальності дослідження принципів організації та методики проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ на базі якісного обліково-аналітичного забезпечення, що є однією з передумов розвитку підприємства.

Спрямованість до розвитку не корпоративних структур у сфері охорони здоров'я на нинішньому етапі реформування потребує створення ефективної системи контролю за використанням і розподілом фінансових ресурсів через удосконалення і впровадження внутрішнього аудиту доходів та витрат у закладах охорони здоров'я, що сприятиме вдосконаленню процесу організації та ефективності функціонування КНП ОЗ.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. Питання розвитку аудиту, теорії та практики ведення бухгалтерського обліку підприємств, а також теоретичних та практичних аспектів формування обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат, його вдосконалення висвітлюються у працях українських і зарубіжних учених, зокрема: С. П. Барановська [1], І. Д. Бенько [2], І. С. Гайдук [3], Н. О. Гура [4], Т. О. Гуренко [5], В. А. Дерій [6], І. В. Колос [7], А. П. Макаренко [9], С. М. Петренко [13], А. А. Пилипенко [14], П. Р. Пуцентейло [16], І. І. Сардачук [17], М. М. Шигун [18], А. М. Штангрет [19] та інших. Однак, проблеми організації проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ в умовах реформування галузі потребує подальших досліджень.

Актуальність зазначених питань, недостатній рівень дослідження методологічних і практичних проблем внутрішнього аудиту та бухгалтерського обліку комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я в Україні за умов його реформування, потребують науково-методичного забезпечення та пошуку шляхів забезпечення ефективної роботи КНП ОЗ.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретико-методичного обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів та витрат комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. У господарській діяльності Комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я (далі – КНП ОЗ) значне місце займають питання достовірності обліку та планування витрат і доходів, від цього у повній мірі залежать їх результати функціонування та перспективи розвитку.

КНП ОЗ є самостійним об'єкт господарювання, який може отримувати дохід з таких джерел, як підписані декларації про надання медичного обслуговування населенню, державна фінансова підтримка або цільове фінансування, благодійні внески, спонсорська допомога, прибуток отриманий від надання платних послуг громадянам. Здійснюючи облік доходів, КНП ОЗ мають керуватися Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи» [12].

Оскільки КНП ОЗ — це заклади, пов'язані з наданням послуг, то їхній дохід визнається залежно від ступеня завершення операції з надання послуг на дату складання балансу, але важливо, щоб цей результат був оцінений достовірно. Умовами для цього є: надходження від надання завершених послуг економічних вигід на дату складання балансу та можливість достовірної оцінки витрат і доходів від відповідної послуги. Аналіз структури мережі та діяльності медичних закладів України по регіонах за 2015-2019 роки, їх облікової політики, принципів складання та подання бюджетної і фінансової звітності КНП ОЗ дозволив з'ясувати організаційні аспекти обліку і планування доходів та витрат.

Узагальнюючи дослідження з оперативного обліку витрат на основі інформації економічного та медичного характеру можна констатувати, що їх групування, згідно необхідності ефективного управління діяльністю КНП ОЗ, на виділених рахунках бухгалтерського обліку може забезпечувати зрозумілість її формування задля достовірної оцінки результативності діяльності.

Для підвищення достовірності обліку та ефективності управління діяльністю підприємства значну роль починає відігравати внутрішнього аудиту. В умовах реформування системи охорони здоров'я, коли медичні заклади шляхом реорганізації отримали адміністративну й фінансову автономію і набули статусу повноцінних суб'єктів господарської діяльності — комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я, питання проведення внутрішнього аудиту для них набуло великої ваги і тому потребує подальшої розробки. Основною проблемою залишається невідповідність наявної обліково-аналітичної інформації про доходи та витрати КНП ОЗ критеріям якості та відсутність чіткого алгоритму проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат відповідно до виробничих потреб КНП ОЗ задля раннього виявлення можливих ризиків недостовірного відображення доходів та витрат, які можуть впливати на фінансовий результат підприємства та слугувати поштовхом до розширення видів платних послуг й напрямів діяльності підприємства.

Основою для впровадження системи внутрішнього аудиту є бюджет підприємства, особливості фінансово-господарських операцій, кадрова чисельність та нормативні документи що регламентують питання організації та проведення внутрішнього аудиту. Доцільність впровадження внутрішнього аудиту в КНП ОЗ обумовлена її призначенням спрямованим на обслуговування інтересів суспільства, органів місцевого самоуправління, власників та інвесторів, необхідністю ефективного використання власних і бюджетних коштів. Найважливішими чинниками забезпечення результативності внутрішнього аудиту стають: усвідомлення керівниками підприємств важливості внутрішнього аудиту та виключне підпорядкування керівнику установи; фінансова незалежність структурних підрозділів внутрішнього аудиту;

високий професіоналізм внутрішніх аудиторів та висока якість виконання аудиту; надання своєчасної та об'єктивної інформації для формування заходів щодо вдосконалення діяльності у майбутньому.

Створена на КНП ОЗ служба внутрішнього аудиту повинна здійснювати оцінку: рівня виконання і досягнення цілей, передбачених стратегічними й річними планами; успішності планування і результативності виконання програм; ефективності системи внутрішнього контролю та достовірності відображення результатів у бухгалтерському обліку й фінансової звітності, крім того планувати проведення внутрішнього аудиту, систематизувати результати перевірки, надавати рекомендації та заходи у звітах для подальшого моніторингу і контролю діяльності на основі якісної управлінської інформації. Здійснюючи оцінку успішності діяльності керівництва і пошук напрямів підвищення його ефективності, внутрішній аудит набуває на КНП ОЗ вагомості як підрозділ, що працює не над досягненням фрагментарних цілей, а має на меті покращення якості діяльності й відповідно ефективності роботи підприємства в цілому. За результатами дослідження методики і організації внутрішнього аудиту доходів і витрат можна зробити висновок, що систематичний, спланований і регулярний внутрішній аудит є важливим чинником успішного впровадження в Україні реформи системи охорони здоров'я. Адже постійний комплексний контроль і аналіз витрат і доходів КНП ОЗ дає змогу виявити прогалини у діяльності підприємства й розробити шляхи її оптимізації.

Однією з основних складових внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ є його обліково-аналітичне забезпечення. З метою удосконалення обліку доходів і витрат запропоновано введення у аналітичному обліку статей доходів та витрат за видами їх надходжень та напрямками використання. Деталізація витрат і доходів за видами створює умови для їх системного аналізу, оцінки ефективності діяльності КНП ОЗ та подальшого планування. Деталізація обліку та планування доходів та витрат сприятиме контролю за їх рівнем, надасть можливість аналізувати, оцінювати та планувати доходи та витрати з метою їх економічного та ефективного використання. Впровадження запропонованої розробки при формуванні обліково-аналітичного забезпечення аудиту доходів та витрат підприємства впливатиме на вдосконалення процесу виконання аудиторських перевірок та достовірності аудиторських висновків.

Для вдосконалення обліку доходів та витрат КНП ОЗ було розроблено та запропоновано схему впровадження обліково-аналітичного забезпечення, яка концентрується на основних бізнес-процесах щодо формування доходів та витрат КНП ОЗ відповідно до його інформаційних потоків та алгоритм впровадження внутрішнього аудиту доходів та витрат [8]. Запропонована схема у перспективі може сприяти подальшому розробку автоматизації процесу обліку доходів та витрат підприємств охорони здоров'я

Проведення внутрішнього аудиту доходів і витрат КНП ОЗ рекомендовано здійснювати у чотири основні послідовні етапи: планування аудиту; проведення аудиту; звітування за результатами аудиту; контроль виконання за результатами аудиту рекомендацій і оцінювання їхньої ефективності. Кожен етап передбачає виконання низки послідовних операцій, що забезпечують здійснення аудиту доходів і витрат КНП ОЗ на якомогаті якісному рівні [8]. Запропонований алгоритм сприятиме згадженості обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат та надасть змогу зменшити рівень витрат на проведення аудиту, що в подальшому допоможе запобігти можливим ризикам у діяльності КНП ОЗ та покращити його фінансовий стан.

Аналіз організації обліку доходів КНП ОЗ дозволив виділити в аналітичному обліку групи доходи, які слід виокремити:

- доходи отримані з бюджету (відповідно до порядку, передбаченого Законом про публічні закупівлі);
- доходи, що надійшли на виконання бюджетних програм з відповідного бюджету (передбачені Бюджетним кодексом України);
- доходи отримані з місцевого бюджету як фінансова підтримка;
- доходи отримані у результаті здійснення не забороненої чинним законодавством діяльності (платні послуги);
- надходження у вигляді грантів та дарунків від благодійних організацій.

Залежно від визначеного складу доходів аналітичний облік витрат КНП ОЗ теж слід здійснювати за такими напрямками:

- організація діяльності підприємства (отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; ліцензій на закупівлю, зберігання, транспортування, реалізацію, утилізацію, використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; інших дозвільних документів, необхідних для діяльності закладу);
- статутна діяльність (витрати на надання медичних та інших робіт і послуг);
- суміжна діяльність (напрями діяльності, на які виділено цільові бюджетні кошти);
- програми супутні з основною діяльністю;
- підприємницька діяльність;
- внутрішньогосподарська діяльність;
- списання медичного обладнання та інвентарю.

При цьому важливим є вдосконалення бухгалтерського обліку витрат, в тому числі адміністративних, що надає можливості вдосконалення процесу планування та контролю за використанням бюджетних коштів та нормування витрачення коштів, одержаних від юридичних і фізичних осіб.

З метою удосконалення бухгалтерського обліку КНП ОЗ відповідно до вимог стандартів обліку та розкриття бюджетної та фінансової звітності, запропоновано доповнити План рахунків №1203 [11] 8 класу «Витрати» синтетичними рахунками: рахунком 87 «Адміністративні витрати за коштами загального фонду» (субрахунки 8711 «Витрати на оплату праці»; 8712 «Відрахування на соціальні заходи»; 8713 «Матеріальні витрати»; 8714 «Амортизація» та 8715 «Інші витрати») та рахунком 88 «Адміністративні витрати за коштами спеціального фонду (надання послуг, виконання робіт)» (субрахунки 8811 «Витрати на оплату праці»; 8812 «Відрахування на соціальні заходи»; 8813 «Матеріальні витрати»; 8814 «Амортизація»; 8815 «Інші витрати»)

Деталізація рахунків 70 «Доходи загального фонду», 80 «Видатки із загального фонду», 71 «Доходи спеціального фонду» та 81 «Витрати спеціального фонду» надає змогу удосконалити процес обліку доходів та витрат КНП ОЗ, а також передбачає їх розподіл на субрахунки 2-го та 3-го порядку: 711 «Доходи за коштами, отриманими як плата за послуги», 712 «Доходи за іншими джерелами власних надходжень», 811 «Витрати за коштами, отриманими як плата за послуги», 812 «Витрати за іншими джерелами власних надходжень», що дозволить відображати доходи і витрати за принципом нарахування. Також доцільно ввести та використовувати такі рахунки, як 77 «Доходи для потреб управління» та 78 «Доходи у податкових розрахунках». Рахунок 77 «Доходи для потреб управління» слід застосовувати для узагальнення інформації про доходи від різних видів діяльності для потреб управління, Рахунок 78 «Доходи у податкових розрахунках» для узагальнення інформації про доходи від різних видів діяльності відповідно до потреб податкових розрахунків. Доцільно ввести нові субрахунки 706 «Дохід від реалізації поточних медичних активів та медичної продукції» та 713 «Дохід від зміни вартості та первісного визнання поточних медичних активів та медичної продукції».

Крім того, розроблено та запропоновано аналітичну форму щодо аналізу виконання плану використання бюджетних коштів за плановими показниками, касовими та фактичними витратами, за допомогою якої буде забезпечено оперативний контроль за цільовим та ефективним використання бюджетних коштів КНП ОЗ. (табл 1.).

Розроблено та запропоновано форму щодо аналізу видатків на охорону здоров'я, за допомогою якої буде здійснюватися аналіз надходження коштів від НСЗУ відповідно до укладеного Договору та використання коштів КНП ОЗ на цілі, передбачені умовами Договору, а керівник - приймати відповідні рішення та заходи щодо недопущення порушень умов договірної, фінансової та касової дисципліни КНП ОЗ (рис 1).

(грн. з коп.)

КЕКВ	Назва	Всього Кошти з НСЗУ під програму медичних гарантій (всі пакети)						в тому числі відповідно до пакету 32 (перехідний період) Кошти з НСЗУ під програму медичних гарантій					в тому числі відповідно до пакету 33 (доплата по заробітній платі) Кошти з НСЗУ під програму медичних гарантій				
		Залишки коштів станом на початок року	Предбачено на рік, відповідно до укладеного договору	Надійшло станом на звітний період	Касові видатки станом на звітний період	Відхилення план - надійшло коштів (гр.4 - гр.5)	Відхилення надійшло коштів - касові видатки (гр.5 - гр.6)	Предбачено на рік, відповідно до укладеного договору	Надійшло станом на звітний період	Касові видатки станом на звітний період	Відхилення план - надійшло коштів (гр.9 - гр.10)	Відхилення надійшло коштів - касові видатки (гр.10 - гр.11)	Предбачено на рік, відповідно до укладеного договору	Надійшло станом на звітний період	Касові видатки станом на звітний період	Відхилення план - надійшло коштів (гр.14 - гр.15)	Відхилення надійшло коштів - касові видатки (гр.15 - гр.16)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
2110	Заробітна плата																
2120	Нарахування на оплату праці																
2210	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар																
2220	Медикаменти та перев'язувальні матеріали																
2230	Продукти харчування																
2240	Оплата послуг (крім комунальних)																
2250	Видатки на відрядження																
2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв																
2271	Оплата теплопостачання																
2272	Оплата водопостачання та водовідведення																
2273	Оплата електроенергії																
2274	Оплата природного газу																
2275	Оплата інших енергоносіїв																
2282	Окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку																
2710	Виплата пенсій і допомоги																
2730	Інші виплати населенню																
2800	Інші поточні видатки																
3110	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування																
3132	Капітальний ремонт інших об'єктів																
3142	Реконструкція та реставрація інших об'єктів																
	Всього																

Рис.1 Облік надходжень та використання коштів, які надійшли КНП ОЗ від НСЗУ за звітний період (місяць або рік)

Таблиця 1.

Виконання плану використання бюджетних коштів за плановими показниками, касовими та фактичними витратами

Використання бюджетних коштів за _____ рік (порівняння планових з фактичними показниками або касових видатків з фактичними видатками)							
код КЕКВ, підкод	Назва кодів економічної класифікації видатків	Всього (грн.)			вт.ч. по місяцях (грн.)		
		план або касові	факт або фактичні	відхилення від плану або від касових	план або касові	факт або фактичні	відхилення від плану або від касових

Висновки. Отже, узагальнення організаційних аспектів обліку і планування доходів та витрат, облікової політики КНП ОЗ, принципів складання та подання бюджетної та фінансової звітності комунальними некомерційними підприємствами охорони здоров'я дозволило запропонувати шляхи удосконалення аналітичного обліку доходів та витрат за видами їх надходжень та напрямками використання з метою системного аналізу облікової інформації, розробки відповідних заходів при плануванні витрат і доходів, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності КНП ОЗ у перспективі.

Використання установами, що фінансуються з бюджету інструментарію внутрішнього аудиту забезпечить безперервний моніторинг результатів діяльності КНП ОЗ, оптимізує використання ними державних коштів. Розроблений алгоритм проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ сприятиме економії витрат на його проведення, отриманню дієвих висновків від результатів перевірки, уникненню в подальшому ризиків у діяльності КНП ОЗ та підвищенню ефективності використання бюджетних та небюджетних коштів.

Запропоновані форми для аналізу виконання плану використання бюджетних коштів за плановими показниками, касовими та фактичними витратами, за допомогою яких забезпечується оперативний контроль за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів КНП ОЗ а керівники зможуть приймати відповідні рішення та заходи щодо недопущення порушень умов договірної, фінансової та касової дисципліни КНП ОЗ.

Література

1. Барановська С.П. Обліково-аналітичне забезпечення як невід'ємна складова управління підприємством / С.П. Барановська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : зб. наук. праць / відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 8–11.
2. Бенько І. Д. Організація обліку та контролю фінансових ресурсів бюджетних установ. І. Д. Бенько, В. С. Бенько // ВНВЖ «Інноваційна економіка». 2012. № 9.
3. Гайдук І.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства / І.С. Гайдук // Економічний вісник університету. – 2016. – Вип. 28/1. – С. 33-40.
4. Гура Н.О. Неприбуткові організації в Україні: особливості діяльності та класифікація. Економіка України. 2012. № 8. С. 23–31.
5. Гуренко Т.О. Теоретичні основи формування обліково-аналітичного забезпечення управління / Т.О. Гуренко, С.І. Дерев'янка, А.С. Липова // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(3). – С. 204-210.
6. Дерій В. А. Нормативно-правове забезпечення обліку і контролю витрат та доходів підприємств / В. А. Дерій // МЗНП. 2012. № 2 (17).
7. Колос І. В. Внутрішній аудит як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: електрон. електрон. наук. фахове вид. 2013. Вип. 1(25). С.126-140.
8. Краснікова Н.Г. Теоретико-методичні засади обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я, /Н.Г. Краснікова// Науковий погляд: економіка та управління, випуск №3(69), 2020, (с. 139–144);
9. Макаренко А.П. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 190 с.
10. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : Видання 2016–2017 року. URL:// <https://www.apu.net.ua/1151-miznarodni-standarti-kontrolu-yakosti-2016-2017>.
11. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі» від 31.12.2013 № 1203 (із змінами) URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-20#Text>
12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи», затверджене наказом міністерства фінансів України від 24.12.2010 №1629 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11#Text>
13. Петренко С.М. Методологічні підходи до здійснення процесу внутрішнього аудиту / С. М. Петренко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 7. – С. 37–41.

14. Пилипенко А.А. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами підприємств та їх об'єднань: монографія / А. А. Пилипенко, І. П. Дзьобко, О. В. Писарчук. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 344 с
15. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 № 996-14 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
16. Пуцентейло П.Р. Аналітичне забезпечення діяльності підприємства / П.Р. Пуцентейло // Сталій розвиток економіки. – 2015. – № 1. – С. 168-174.
17. Сардачук І.І. Обліково-інформаційне забезпечення внутрішньогосподарського контролю / І. І. Сардачук // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 2009. – № 647. – С. 510-515.
18. Шигун М.М. Стан розвитку вітчизняних систем обліку, контролю та управління: експертні оцінки аудиторів-практиків / М.М. Шигун, Ю.Г. Гаргола // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2016.
19. Штангрет А. М. Процес формування підсистеми обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства / А. М. Штангрет, Л. П. Стеців, В. В. Шляхетко // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2017. – Вип. 3 (08). – С. 204-210.

References

1. Baranovska S.P. Oblikovo-analitchne zabezpechennya yak nevid'emma skladova upravlinnya pidpriemstvom / S.P. Baranovska // Menedzhment ta pidpriemnitstvo v Ukraini: etapi stanovlennya i problemi rozvitku : zb. nauk. prats / vidp. red. O.E. Kuzmin. – L. : Vid-vo Lvivskoi politekhniky, 2012. – S. 8–11.
2. Benko I. D. Orhanizatsiia obliku ta kontroliu finansovykh resursiv biudzhetykh ustanov. I. D. Benko, V. S. Benko // VNVZh «Innovatsiina ekonomika». 2012. № 9.
3. Haiduk I.S. Oblikovo-analitchne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva / I.S. Haiduk // Ekonomichniy visnyk universytetu. – 2016. – Vyp. 28/1. – S. 33-40.
4. Hura N.O. Neprybutkovi orhanizatsii v Ukraini: osoblyvosti diialnosti ta klasyfikatsiia. Ekonomika Ukrainy. 2012. № 8. S. 23–31.
5. Hurenko T.O. Teoretychni osnovy formuvannya oblikovo-analitchnoho zabezpechennya upravlinnya / T.O. Hurenko, S.I. Derev'ianko, A.S. Lypova // Ekonomichni nauky. Ser. : Oblik i finansy. – 2013. – Vyp. 10(3). – S. 204-210.
6. Derii V. A. Normatyvno-pravove zabezpechennya obliku i kontroliu vytrat ta dokhodiv pidpriemstv / V. A. Derii // MZNP. 2012. № 2 (17).
7. Kolos I. V. Vnutrishnii audyt yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu: elektron. elektron. nauk. fakhove vyd. 2013. Vyp. 1(25). S.126-140.
8. Krasnikova N.G. Teoretyko-metodychni zasady oblikovo-analitchnoho zabezpechennja vnutrishn'ogo audytu dohodiv i vytrat komunal'nykh nekomercyjnykh pidpriemstv ohorony zdorov'ja, /N.G. Krasnikova// Naukovyj pogljad: ekonomika ta upravlinnja, vypusk №3(69), 2020, (s. 139–144).
9. Makarenko A.P. Orhanizatsiia i metodyka audyt: navch.-metod. posibnyk / A.P. Makarenko, T.O. Melikhova, H.M. Beskosta. — Zaporizhzhia: ZDIA, 2015. — 190 s.
10. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh : Vydannia 2016–2017 roku. URL:// <https://www.apu.net.ua/1151-mizhnarodni-standarti-kontroliu-yakosti-2016-2017>.
11. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Planu rahunkiv buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori» vid 31.12.2013 № 1203 (iz zminamy) URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-20#Text>.
12. Nacional'ne polozhennja (standart) buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 124 «Dohody», zatverdzhene nakazom ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.12.2010 №1629 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11#Text>
13. Petrenko S.M. Metodolohichni pidkhody do zdiisnennia protsesu vnutrishnoho audytu / S.M. Petrenko // Bukhhalterskyi oblik i audyt. – 2011. – № 7. – S. 37–41.
14. Pylypenko A.A. Formuvannya oblikovo-analitchnoho zabezpechennia upravlinnya vytratamy pidpriemstv ta yikh obiednan: monohrafiia / A. A. Pylypenko, I. P. Dzubko, O. V. Pysarchuk. – Kh. : Vyd. KhNEU, 2011. – 344 s
15. Pro bukhhalterskyi oblik i finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.99 № 996-14 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
16. Putsenteilo P.R. Analitchne zabezpechennia diialnosti pidpriemstva / P.R. Putsenteilo // Stalyi rozvytok ekonomiky. – 2015. – № 1. – S. 168-174.
17. Sardachuk I.I. Oblikovo-informatsiine zabezpechennia vnutrishnogospodarskoho kontroliu / I.I. Sardachuk // Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky»: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, 2009. – № 647. – S. 510-515.
18. Shyhun M.M. Stan rozvytku vitchyznianskykh system obliku, kontroliu ta upravlinnia: ekspertni otsinky audytoriv-praktykiv / M.M. Shyhun, Yu.H. Harhola // Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. – 2016.
19. Shtanhret A. M. Protse formuvannya pidsystemy oblikovo-analitchnoho zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva / A. M. Shtanhret, L. P. Stetsiv, V. V. Shliakhetko // Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia. – 2017. – Vyp. 3 (08). – S. 204-210.

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.562(477)

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-22

ДУХНИЦЬКИЙ Б. В.

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто статистичні показники імпорту агропродовольчої продукції в Україну з деталізацією динаміки та структури. Виділено продукцію, що є традиційною для вітчизняного сільськогосподарського виробництва, однак зараз характеризується від'ємним зовнішньоторговельним сальдо. Здійснено оцінку напрямів аграрної галузі, розвиток яких здатен покращити власну самозабезпеченість внутрішнього продовольчого ринку України. Загалом ситуація з імпортом сировини і харчових продуктів не є критичною, однак при цьому існують можливості для зниження залежності нашої країни від закордонних поставок продовольства.

Ключові слова: імпорт, сальдо, продовольство, залежність, перспективи.

DUKHNITSKYI B.

NSC "Institute of Agrarian Economics"

POSSIBILITIES OF REDUCING THE IMPORT DEPENDENCE OF UKRAINIAN DOMESTIC FOOD MARKET

The article considers statistical indicators of agri-food imports to Ukraine with details of dynamics and structure. Some products that are traditional for domestic agricultural production, but have a negative foreign trade balance, are highlighted. Made an assessment of the directions in the agricultural sector, development of which is able to improve their own self-sufficiency on the domestic food market of Ukraine. In general, the situation with import of raw materials and food products is not critical, but there are opportunities to reduce our country's dependence on foreign food supplies. Agricultural imports in our country are characterized by volatility and the absence of a clearly defined commodity structure. Its value is determined predominantly by the purchasing power of domestic consumers. At the same time, some of the import purchases are carried out objectively because of the lack of production opportunities within the country, and the other part is the result of changes in the priorities of agricultural production along with changing of consumers' needs. In the near future, the current tendencies of agrarian import will be stable for Ukraine. Moreover, there are many products, foreign trade balance of which should be better, so the government, together with producers and other interested market participants should develop such areas of the agriculture. First of all, we are talking about chickens, lard and fat, cheese, tomatoes, cucumbers, cabbage, onions, seed corn and sunflower for sowing. On the other hand, we could recognize positive trends in fruit growing and extraction of aquatic biological resources in inland waters of Ukraine. In recent years, in particular, records have been set for total exports of fruit and berry products. With a favorable implementation of this scenario, in fact, only critical imports will remain, without which it is impossible to do without. Recent trends suggest that successful single examples of import substitution exist with the right integrated approach. Anyway, having become more mobile, our agri-food market is still not fully structured, leaving open the question of the balance of production, foreign trade and consumption.

Keywords: import, balance, food, dependence, prospects.

Постановка проблеми. Україна переважно забезпечує потреби внутрішнього продовольчого ринку за рахунок власного виробництва, однак окремі товарні позиції в структурі сільськогосподарського імпорту можуть бути заміщені або зменшені у кількісних та вартісних обсягах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією, в тому числі її імпорту, присвячені публікації таких вітчизняних вчених, як С.М. Кваша [3, 4], Ю.О. Лупенко [6], М.І. Пугачов [5, 6], В.І. Власов [3, 4], Н.І. Патики [5], О.В. Ходаківська [5] та ін., а також статистичні і аналітичні матеріали фахових тематичних ресурсів [1, 2].

Формулювання цілей статті. Визначення потенціалу точкового імпортозаміщення окремих груп агропродовольчої продукції в Україні через співставлення економічної доцільності виробництва та наявних порівняльних переваг зовнішньої торгівлі.

Вклад основного матеріалу. За досліджуваній період імпорт агропродовольчої продукції в Україну збільшився з 0,9 млрд дол. у 2000 році до 5,7 млрд дол. у 2019 році [1]. Стабільне зростання фіксувалось до 2013 року включно, коли імпорт досягнув історичного максимуму, а саме 8,2 млрд дол. Починаючи з 2014 року в результаті тривалого економічного спаду він знижувався два роки поспіль (обвалившись до 3,5 млрд дол. 2015 року), та відновивши динаміку зростання у 2016 році, яка триває і донині (рис. 1).

На відміну від експорту, частка агропродовольчої продукції в загальному імпорті України змінювалась не так різко (з 6,5 % у 2000 році до 9,5 % у 2019 році), оскільки більшість часу вона не перевищувала 10 % (рис.2). Як свідчать дані офіційної статистики, ключовими статтями в нашому загальному імпорті у 2019 році стали електричні машини і обладнання (21,9 %), а також мінеральні продукти (21,4 %, в основному, паливо і нафта). 2000 року мінеральні продукти займали майже половину вартості зарубіжних поставок товарів в Україну, а в цілому за 19 років їх імпорт, як і електричних машин, у грошовому виразі збільшився [1].

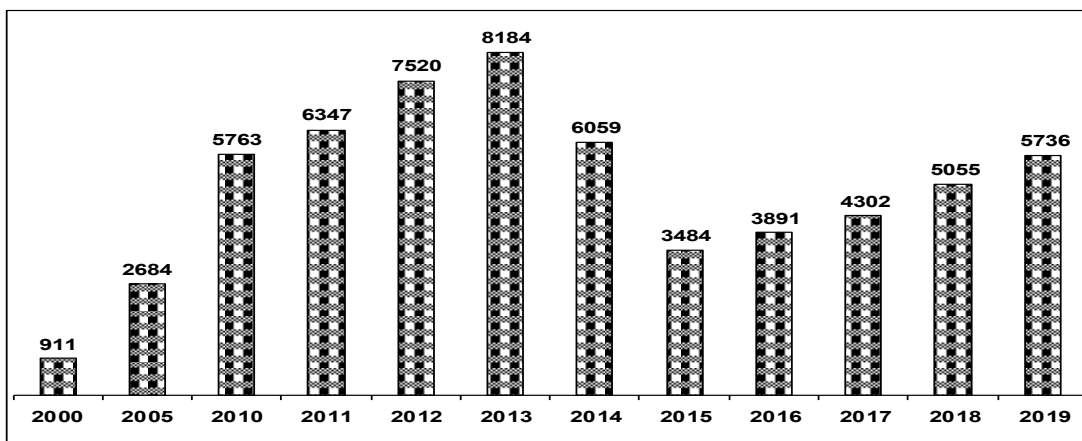

Рис. 1. Динаміка імпорту аграрної продукції в Україну, млн дол. США

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Географічна структура поставок продукції сільського господарства в Україну формується за рахунок трьох основних регіонів на чолі з Європейським Союзом. Минулого року закупівлі в країнах ЄС сягнули 3133 млн дол., що склало більше половини від всього аграрного імпорту нашої держави. Також відзначимо поставки з Азії – 1125 млн дол., Латинської Америки – 453 млн дол., Африки – 282 млн дол. [1].

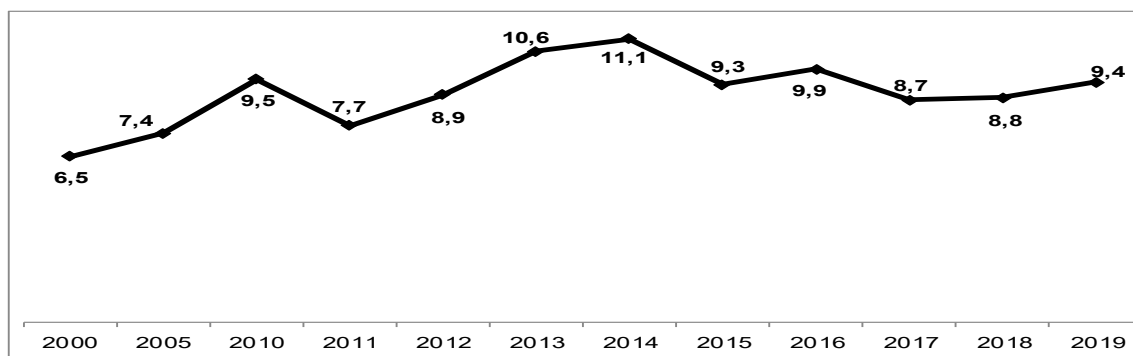

Рис. 2. Частка імпорту продукції АПК в загальному імпорті України, %

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Якщо порівнювати нинішню ситуацію стосовно імпорту з 2010 роком, то Європейський Союз значно посилив присутність на вітчизняному продовольчому ринку, частка азійських країн залишилась практично незмінною, дещо втратили свої позиції представники Латинської Америки, а найбільше падіння у відсотковому значенні відбулось для регіону СНД, втрати якого розрахунково перевищили 2/3 від колишніх значень. Знову ж таки, це стало наслідком подій, які відбуваються з 2014 року між Україною та Росією, тому фактично будь-яка взаємна торгівля, включаючи продовольчий напрямок, має двосторонні обмеження. Натомість зона вільної торгівлі з Євросоюзом сприяла не лише нарощуванню українського експорту на ринки країн цього регіонального угруповання, а й посирила його вплив на товарну і географічну структуру імпорту агропродовольчої продукції в Україну. В результаті, ЄС завоював абсолютну більшість тих сегментів ринку, які втратили країни СНД та Латинської Америки (рис. 3).

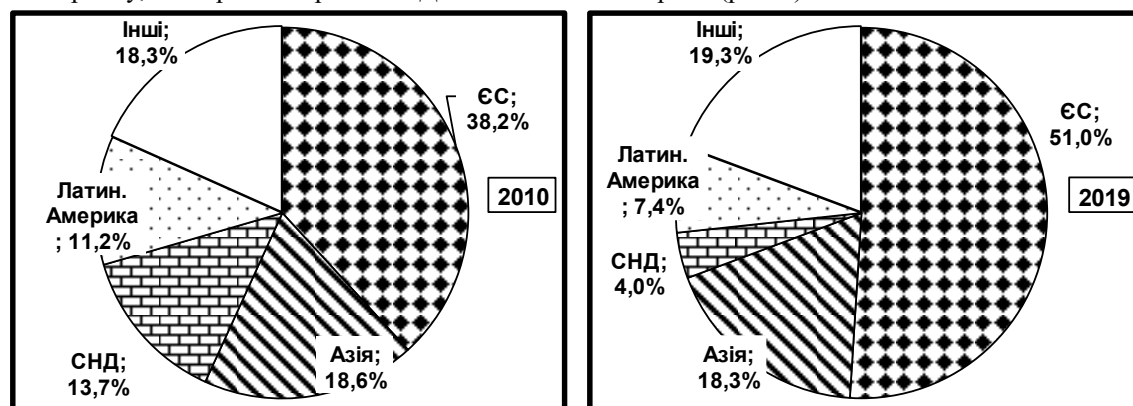

Рис. 3. Зміна регіональної структури імпорту продукції АПК України, %

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Варто відзначити, що навіть в динаміці по роках два найбільші за вартістю обсяги імпорту для нас припадають на один вид рослинницької (плоди, ягоди, горіхи) та один вид тваринницької продукції (риба і морепродукти), хоча загалом основна частина товарних підгруп тут відносяться до продукції харчової промисловості. За підсумками 2019 року домінуючими у товарній структурі агропродовольчого імпорту в Україну виявились плодово-ягідна продукція, риба і ракоподібні, алкогольні і безалкогольні напої, тютюнові вироби, різні харчові продукти, насіння олійних культур, какао-вироби і шоколад. Названі товарні позиції зайняли 56 % нашого імпорту в грошовому виразі [1].

Основна різниця з 2010 роком полягає у стабільності орієнтації на закупівлі за кордоном п'яти продовольчих груп (крім фруктів і риби, це тютюнова продукція, різноманітні харчові продукти і шоколадні вироби). В той же час м'ясо і олії з жирами поступилися своїм місцем напоям і насінню олійних, що відобразило, відповідно, зміну споживчих уподобань та ширше використання зарубіжної селекції у вітчизняному сільськогосподарському виробництві (рис.4).

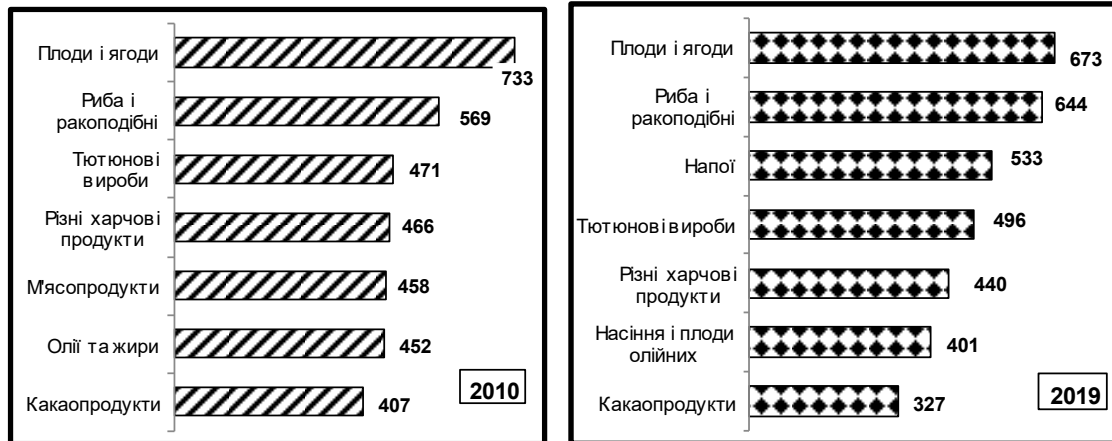

Рис. 4. Зміна товарної структури імпорту продукції АПК в Україну, млн дол.

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Стосовно аграрного імпорту з Європейського Союзу Україна встановила квоти лише для трьох груп продукції – свинини, м'яса птиці разом з напівфабрикатами і цукру. В останні роки квота на імпорт свинини використовується більш ніж на 50 %, на м'ясо птиці – майже наполовину, тоді як на цукор фактично не використовується.

Враховуючи відносно незначні обсяги нашого аграрного імпорту, позиція України в рейтингу країн-покупців продовольства є помітно нижчою, ніж в експорті. У 2018 році Україна зайняла в цьому переліку далеке 56-е місце [2]. Разом з тим, минулого року ми увійшли до числа двадцяти основних імпортерів в кількісних обсягах по цитрусових фруктах, бананах, мороженій рибі, тютюновій сировині та спирту менше 80 об %.

Можна впевнено констатувати, що для України як повноцінного учасника глобальної торгівлі наявність імпорتنих закупівель сільськогосподарської продукції є цілком природним явищем. По аналогії з експортом, наш аграрний імпорт теж демонструє ознаки традиційності, включаючи здебільшого продукти, які ми не можемо виробляти в силу об'єктивних причин. Кожного року найбільші за вартістю витрати наші компанії-імпортери здійснюють на екзотичні фрукти, морську рибу і морепродукти, каву, чай, пальмову олію, какао, міцні алкогольні напої, сировинний тютюн [3, 4, 6].

Якщо глибше аналізувати товарну і географічну структуру імпорту продукції АПК в Україну, а також враховувати часті зміни кількісних і вартісних обсягів поставок з-за кордону певних товарів, ще більш очевидною стане його нестабільність у порівнянні з експортом. Це призводить до ситуації, коли імпорт важче прогнозувати навіть на декілька років вперед. Наприклад, у 2014-2015 роках просідання імпорту було набагато більшим, ніж експорту, а його пікові значення до цих пір залишаються недосягнутими. Натомість у зовсім непередбаченому 2020 році, після багатьох кризових явищ глобального характеру і внутрішніх економічних негараздів в Україні, які з часом спричинили зниження експорту, агропродовольчий імпорт демонструє впевнене зростання. Загалом у критичні періоди будь-яка країна в першу чергу обмежуватиме експорт продовольства, щоб внутрішній ринок залишався більш стабільним, тоді як імпорт харчових продуктів, навпаки, може бути здійснений у максимально сприятливому режимі.

За період незалежності вітчизняний продовольчий ринок став помітно глобалізованішим, наші споживачі, як і всюди в світі, швидше мають можливість дізнатись та спробувати нові модні тенденції у харчуванні, що насамперед відображається в товарній структурі імпорту. Нові угоди про зони вільної торгівлі зробили український ринок доступнішим для наших торговельних партнерів, тому триваюче поступове нарощування аграрного імпорту стало наслідком в тому числі взаємної лібералізації. У найближчій перспективі, при відсутності серйозних структурних потрясінь, які, однак, залишаються високоймовірними, Україна збереже залежність від звичних імпорتنих поставок, але конкретні їх обсяги визначатимуться актуальною кон'юнктурою нашого внутрішнього ринку.

На основі наведених даних можна зробити висновок про перспективи окремих напрямків вітчизняного сільськогосподарського виробництва, беручи до уваги показники, яких воно досягало в минулому. Дуже показовим є факт, що історичні успіхи нашого виробництва напряму стосуються тих секторів, по яких на даному етапі спостерігається найбільша залежність від імпорту. Мова йде, в першу чергу, про галузі садівництва та добування водних біоресурсів. Як свідчать дані ще радянської статистики, Україна серед усіх республік була беззаперечним лідером з виробництва фруктів. При цьому за тих часів вона мала рекордний збір на рівні 3986 тис. тонн у 1977 році, а в останній рік перед здобуттям незалежності було вироблено 2902 тис. тонн плодів і ягід [1]. Також Українська РСР в Радянському Союзі мала найбільші площі плодогідних насаджень у плодоносному віці, хоча і не мала найвищих показників урожайності. Тому наша держава за умови активного впровадження інтенсивних технологій та поступового збільшення площ під садами має усі можливості принаймні відновити попередні обсяги виробництва фруктів.

Існують можливості і для деякого пом'якшення впливу імпортової продукції на ринок риби. З початку незалежності на протязі фактично десяти років добування водних біоресурсів в Україні знаходилося на рівні 350-400 тис. тонн. Поступово цей показник знижувався, досягши свого мінімуму у 90 тис. тонн після втрати Криму, бо основна маса риби виловлювалась у морській зоні [1]. Зменшувався за аналізований період вилов риби також у внутрішніх водоймах. На даний час швидких результатів тут досягти не вдасться, однак поступово нарощуючи потенціал внутрішніх водних об'єктів, які здебільшого використовуються неефективно, вдасться стабілізувати рівень власного добування риби і супутніх продуктів. Наша країна залишиться суттєво залежною від імпорту морської риби і морепродуктів з країн Північної Європи, але забезпечить ширший товарний асортимент продукції вітчизняного виробництва на постійній основі.

Виходячи з наявної інформації, наша держава залишатиметься самодостатньою в питанні продовольчої безпеки, задовольняючи, подекуди зі значним запасом, левову частку потреб внутрішнього ринку завдяки власному виробництву. Також ми продовжимо відігравати провідну роль на глобальному аграрному ринку зернових, олійних культур і соняшникової олії. Помітні позитивні зрушення в органічному виробництві та розширенні товарного асортименту продукції з вищою доданою вартістю дають підстави сподіватись на подальше зростання в цих напрямках, однак через низькі стартові позиції точно оцінити потенційні можливості їх розвитку дуже складно. З часом ще більший вплив на розвиток кожної галузі чинитимуть профільні підприємства, які, на відміну від господарств населення, мають більше матеріальних ресурсів та економічних стимулів для сталого розвитку і освоєння нових ринків [5]. Наявні тенденції демонструють, що галузю з помітним зростанням частки спеціалізованих виробників має стати виробництво плодів і ягід. На користь цієї думки свідчать цифри останніх років, найяскравіше виражені у збільшенні кількісних і якісних показників експорту вітчизняної плодово-ягідної продукції. Зокрема, у 2018-2019 роках двічі поспіль оновлювались рекорди вартісних обсягів експорту до 229 і 260 млн дол. відповідно. В цьому випадку історичні традиції, посилена увага до галузі з боку держави і профільних асоціацій, зміна експортних пріоритетів самими виробниками дають сильний поштовх і для розвитку внутрішнього ринку плодів і ягід, особливо стосовно типових для нашого клімату фруктів, пропозиція яких здатна буде стабілізуватись на рівні, який би виключав необхідність їх імпорту.

Якщо успішно завершаться триваючі в даний час переговори по створенню нових зон вільної торгівлі, це відкриє ще більше можливостей для використання наявного експортного потенціалу та дасть поштовх до ширшої товарної диверсифікації внутрішнього виробництва в бік продуктів з глибшим ступенем переробки [5]. А найбільш залежною Україна залишиться від імпортних поставок рибної продукції і екзотичних фруктів, оскільки традиційно закуповуватиме значні обсяги морської риби, цитрусових і бананів, кави і чаю, не володіючи природно-кліматичними умовами для їх виробництва. Враховуючи світові тренди прагнення до здорового харчування, у нас має продовжити зростати попит на фрукти і овочі, а ще існує висока ймовірність збільшення споживання м'ясної і молочної продукції, оскільки зараз воно знаходиться на доволі низькому рівні.

Разом з тим, актуальні дані 2020 року підтверджують, що для України залишається негативним сальдо зовнішньої торгівлі такими важливими товарами, що цілком могли б вироблятися у нас в достатній кількості і більше експортуватися, перебиваючи імпорт, як молодняк свійської птиці, сало і жир, сири, помідори, огірки, капуста, цибуля, насіннева кукурудза і соняшник для сіви. Зазначимо, що найсвіжішим позитивним прикладом подолання імпортозалежності для нас стала ситуація з яблуками. Тривалий час ми імпортували більше свіжих яблук (в основному, з Польщі), ніж експортували. Ввезена продукція здебільшого заповнювала собою преміум-сегмент на полицях супермаркетів. Але вже згадані зміни в галузі призвели до того, що Україна у 2018-2019 роках мала позитивне сальдо в зовнішній торгівлі яблуками, яке, втім, поки що в неповному 2020 році є від'ємним. Це найяскравіший приклад того, як при правильному підході за короткий період можна докорінно змінити баланс ситуації, що вже вкорінилась.

Вітчизняний ринок агропродовольчої продукції зазнав багатьох структурних змін за період незалежності, включаючи відхід від планово-командної системи господарювання, проведення аграрної реформи на селі та функціонування в умовах вимушеної переорієнтації виробничо-експортної діяльності. Ставши більш мобільним, наш агропродовольчий ринок все ще до кінця не структурувався, залишаючи відкритим питання збалансованості показників виробництва, зовнішньої торгівлі та споживання. В останні

роки змінюється механізм його функціонування, що дає підстави сподіватись на крашу прогнозованість розвитку аграрної галузі та пов'язаних з нею сфер економіки в середньо- і довгостроковому періодах.

Висновки. Як і будь-яка держава в світі, Україна не може обійтись без імпорتنих закупівель визначених груп сільськогосподарської продукції, що недостатньо представлені на вітчизняному продовольчому ринку. В першу чергу, сюди відносяться різні екзотичні фрукти, морська риба і ракоподібні. Разом з тим, є й інша продукція, зовнішньоторговельний баланс за якою залишає бажати кращого, тому держава разом з виробниками та іншими зацікавленими учасниками ринку повинні розвивати такі напрямки галузі. При сприятливій реалізації даного сценарію фактично залишиться тільки критичний імпорт, без якого неможливо обійтись. Останні тенденції свідчать, що успішні поодинокі приклади імпортозаміщення існують за правильного комплексного підходу.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>
3. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та ін.]; за ред. С.М. Кваши. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 80 с.
4. Кваша С.М. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом / С.М. Кваша, В.І. Власов, Н.В. Кривенко, Б.В. Духницький // Економіка АПК. – 2014. - №5. – С. 11-21.
5. Сучасні тенденції конкурентоспроможності сільського господарства України на світовому ринку : методичні рекомендації. [Патика Н.І., Пугачов М.І., Хомаківська О.В., Штакал М.А.] ; за ред. О.В. Хомаківської, Н.І. Патики. Вінниця : ТОВ «Віндрук», 2019. 46 с.
6. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. FAOSTAT. Retrieved from: <http://faostat.fao.org>
3. Eksport ta import produktii ahrarynoho sektoru Ukrainy: stan ta tendentsii / [Kvasha S.M., Vlasov V.I., Kryvenko N.V. ta in.]; za red. S.M. Kvashi. – K.: NNTs «IAE», 2013. – 80 p.
4. Kvasha S.M. Import ahroprodovolchoi produktii ta mozhlyvosti yoho zamishchennia natsionalnym vyrobnytstvom / S.M. Kvasha, V.I. Vlasov, N.V. Kryvenko, B.V. Dukhnytskyi // Ekonomika APK. – 2014. - №5. – pp. 11-21.
5. Suchasni tendentsii konkurentospromozhnosti silskoho hospodarstva Ukrainy na svitovomu rynku : metodychni rekomendatsii. [Patyka N.I., Puhachov M.I., Khodakivska O.V., Shtakal M.A.]; za red O.V. Khodakivskoi, N.I. Patyky. Vinnytsia: TOV «Vindruk», 2019. – 46 p.
6. Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia / Yu.O. Lupenko, M.I. Puhachov, B.V. Dukhnytskyi ta in.; za red. Yu.O. Lupenka, M.I. Puhachova. – K.: NNTs «IAE», 2015. – 320 p.

Надійшла / Paper received : 23.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 330.143.1:658

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-23

ГАЛЬЦОВА О. Л.
Запорізький Класичний приватний університет
ШМИГОЛЬ Н. М.
Запорізький Національний університет
СЕЛЕЗНЬОВА О. В.
Запорізький Класичний приватний університет

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ, ІНВЕСТУВАННЯ

В статті досліджено особливості оцінки, інвестування та управління екологічною складовою сталого розвитку, розглянуто вплив екологічної складової на сталий розвиток. Проведено моніторинг нефінансових звітів окремих суб'єктів господарювання з позицій екологічного інвестування. Доведено, що економічний ефект соціальних, екологічних інвестицій може бути вимірюваний. Встановлено що в країні на сьогоднішній день існують певні методики по вимірюванню кількісних індексів екологічних інвестицій. Запропоновано методи оцінки ефективності управління екологічною складовою сталого розвитку та узагальнено індекси оцінки екологічного інвестування.

Ключові слова: сталий розвиток, індекс екологічних інвестицій, моніторинг нефінансових звітів, ефективність екологічних інвестицій.

GALTSOVA OLGA
Classic Private University, Zaporizhzhia
SHMYGOL NADIYA
National University Zaporizhzhya
SELEZNOVA OLENA
Classic Private University, Zaporizhzhia

ENVIRONMENTAL COMPONENT OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: ASSESSMENT, MANAGEMENT, INVESTMENT

In the conditions the worsening of environmental problems and the gradual direction of economic transformation make it necessary to improve the effectiveness of State regulation of environmental management on the principles of sustainable development and ensure the country's environmental security. The State environmental policy is based on the principle that the management of natural resources and environmental security is part of the State's national development strategy. The modern stage of development of environmental regulation must necessarily reflect the desire of society to implement the concept of sustainable development and be focused on coordinating environmental efforts at all levels of government. Despite the existence of a significant amount of scientific work, the features of the assessment and management of the environmental component of sustainable development do not fully remain studied, the features of investing in environmental activities require research in Ukraine. The main purpose of the article is to study the features of the assessment, investment and management of the environmental component of sustainable development.

The article considers the impact of the environmental component on sustainable development. Monitoring of non-financial reports of individual economic entities was carried out from the point of view of environmental investment. It has been proven that the economic impact of social, environmental investment can be measured. Based on the results of the study, it was found that the country currently has certain methods for measuring quantitative indices of environmental investments. And although each of the indices has certain errors, taken in comparison they make it possible to fairly objectively assess the economic effect of environmental and social investments. The article proposes methods for assessing the effectiveness of management of the environmental component of sustainable development and summarizes indices for assessing environmental investment.

Keywords: sustainable development, environmental investment index, monitoring of non-financial reports, environmental investment efficiency.

Постановка проблеми. Сталий розвиток економіки сьогодні розпочинається із системної діяльності підприємств і державних установ, спрямовану на приведення власних інтересів у відповідність із інтересами її зовнішніх і внутрішніх груп стейкхолдерів. У рамках даного підходу організація будь якої форми власності розвиває свої ціннісні орієнтири відповідно до соціальних, екологічних і економічних аспектів; визначає сфери діяльності відповідно до їх важливості для стейкхолдерів; на основі цих даних розробляються ключові цілі та показники; оцінюються обсяги доходу та прибутку, відкрито представляються звіти про діяльність і залучаються зовнішні оцінювачі з метою підвищення довіри до даної інформації.

Українська модель сталого розвитку має свої специфічні риси, такі, як пріоритетну спрямованість на заходи щодо відтворення людського капіталу, приведення діяльності у відповідність до міжнародних стандартів в галузі якості та охорони навколишнього середовища (ISO-9001, ISO-14001 та ін.). Але, на нашу думку, менеджери кожної соціально відповідальної фірми, чи державні службовці замислюються над питанням, чи не є соціальні інвестиції, які вони здійснюють в рамках сталого розвитку суто благодійними, чи приносять вони дохід [1].

Ще у 2010 році компанія Reputation Capital провела третє спеціалізоване вивчення рівня репутації

компаній, що працюють в Україні – «Найбільш шановані компанії Україна» (The Ukraine's Most Reputable Companies). Дане дослідження є частиною глобального проекту Global Reputation Pulse (The World's Most Reputable Companies), який щорічно проводиться Reputation Institute за допомогою методу онлайн-опитування споживачів у 32 країнах. Критеріями для включення компаній у дослідження є рівень валового доходу компанії та її впізнаваність серед споживачів (було опитано 73000 людей) [1]. За результатами аналізу у п'ятірку компаній з найвищим рівнем репутації до лідерів тоді увійшли серед інших такі фірми, як «Київстар», Приватбанк.

Дані, отримані в ході дослідження, свідчать про те, що компанії, що працюють в Україні, не в повній мірі контролюють якість своєї продукції, та потреби споживачів, що, безумовно, позначається на їхній репутації. Також в українському суспільстві внесок програм зі сталого розвитку в репутацію компаній значно нижче, ніж у світовій практиці.

Сучасний етап розвитку важелів екологічного регулювання обов'язково повинен віддзеркалювати прагнення суспільства до реалізації концепції сталого розвитку і бути орієнтованим на координацію природоохоронних зусиль на всіх рівнях влади.

Для того, щоб компанія була стійка в довгостроковій перспективі, вона повинна бути забезпечена фінансово, мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище (в ідеалі взагалі його усунути), і здійснювати свою діяльність відповідно до очікувань співтовариства. Всі три чинники, безумовно, тісно взаємозалежні [2]. Але для підприємств України, особливо для таких індустріальних регіонів як Запорізька область, розвиток екологічної складової є найбільш актуальною задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, проведені групою науковців, до якої увійшли М. Орлицький, Ф. Шмідт, С. Райнс [3], що були присвячені пошуку залежності між сталим розвитком й фінансовою ефективністю була визнана гідною Премії імені Московітца за 2004 р. У ході дослідження (сукупна вибірка охопила 33878 спостережень, зібраних за 30 років) було встановлено, що компанії з різних галузей, що розвиваються в напрямку сталого розвитку, діють ефективніше. Крім того, було виявлено, що існує позитивний зв'язок між ефективністю корпоративної соціальної відповідальності і фінансовою ефективністю корпорації. Відзначено, що ця залежність є двонаправленою, і що при цьому репутація компанії — важливий елемент такої залежності. Загальний висновок дослідження полягає в тому, що дії в галузі екологічної відповідальності приносять відчутну користь, тому повинна проводитись подальша робота з приводу оцінки ефективності дій в напрямку сталого розвитку, і в першу чергу екологічної складової [1].

Виділення частин загальної проблеми. Трансформаційні економічні процеси потребують подальшої уваги в розгляді проблем оцінки та управління екологічною складовою сталого розвитку в Україні. Тому важливим завданням є постійний моніторинг факторів впливу на екологічну складову сталого розвитку країни та оцінка інвестиційної привабливості.

Постановка завдання. Мета даної статті – на основі огляду нефінансових звітів оцінити вплив екологічної складової сталого розвитку на ділову репутацію суб'єктів господарювання, та запропонувати методи оцінки ефективності екологічних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Показником репутації є оцінка думки стейкхолдерів про підприємство і їхній намір робити економічні дії й приймати рішення, пов'язані з ним. Вплив зміцнення репутації на підвищення економічних показників підприємства в основному проявляється через клієнтів, що купують продукцію фірми; інвесторів, що вкладають капітал в акції компанії; партнерів, що довіряють фірмі; співробітників; місцеве співтовариство тощо.

При анкетуванні мешканців міста Запоріжжя, було відмічено, що більшість опитуваних позитивним моментом економічної кризи вважає поліпшення екологічної ситуації, завдяки зменшенню шкідливих викидів при зменшенні обсягів виробництва. Але проблема скорочення викидів вирішується не тільки скороченням виробництва, а й шляхом впровадження сучасних енергозберігаючих технологій в промисловості, на транспорті, в енергетиці та інших сферах людської діяльності.

Очевидно, що підвищення якості життя прямо пропорційне збільшує кількість відходів, які продукує людство. Споживач з часом стає все вибагливішим і швидко зникає до маленьких зручностей – щоразу новий пластиковий пакет, продукти, розфасовані у окрему тару і т.п.

Але мало хто замислюється, як усі ці зручності впливають на довкілля та екологію. Адже саме вони і є, по суті, джерелом збільшення обсягів сміття. Разом з тим, культура утилізації побутового сміття в Україні досі не сформована.

Можемо спрогнозувати, що при виході із кризи, та нарощуванні обсягів виробництва вкладання коштів на різноманітні методи поліпшення екологічної ситуації, та широке звітування з цього приводу може сприяти підвищенню репутації підприємства, та збільшенню, завдяки цьому, його продажів та доходів.

Про цей же факт свідчать результати аналогічних досліджень, проведених у різних країнах світу. Так, значна частина споживачів готова переміняти торговельну марку на ту, котра більше асоціюється з «благими справами»: у Великобританії таких респондентів було 86%, в Італії - 75%, в Австралії - 73%, у Бельгії - 65%. Крім того, наприклад, у 1998 р. дослідницький центр MORI виявив, що 285 опитаних британців бойкотували покупку продукції соціально безвідповідальних компаній. Респондентам пропонувалося спрогнозувати, послуги якої компанії (соціально-відповідальної або соціально-

безвідповідальної) вони оберуть при рівних цінах і якості товару.

Слід відмітити, що в українському бізнес-середовищі вже зложилися й діють такі причини, які стимулюють підприємства адекватно враховувати й розкривати інформацію про свої соціальні (в тому числі екологічні) інвестиції. У тому числі бажання компаній оприлюднити реальні проблеми ведення бізнесу; сформувати позитивний корпоративний імідж і створити сприятливу суспільну думку; необхідність досягнення високого ступеня прозорості компанії з наступним виходом на міжнародний фондовий ринок і співробітництва із закордонними партнерами, інвесторами й експертами, які беруть до уваги екологічну діяльність підприємства.

Наприклад, з не фінансового звіту компанії Кока-Кола в Україні [4], відмітимо, що фірма постійно працює над тим, щоб мінімізувати свій вплив на довкілля. Це – частина широкого спектру дій усієї Системи Кока-Кола в інтеграції соціально відповідальних практик та принципів сталого розвитку.

В процесі роботи Кока-Кола в Україні постійно ідентифікує впливи, які може спричиняти її діяльність на довкілля. Всіх їх умовно можна поділити на такі групи:

- викиди в атмосферне повітря;
- викиди у водні об'єкти;
- використання сировини та матеріалів;
- споживання енергії;
- виділення енергії;
- утворення відходів та їх вплив на довкілля.

Для моніторингу цих впливів встановлені екологічні показники, які постійно визначає і аналізує група фахівців Компанії. Для прикладу, це:

- використання оборотної та необоротної упаковки г/літр напою;
- використання електроенергії МДж/літр виробленого напою;
- використання енергії, МДж/літр напою;
- використання води, л/літр напою;
- загальна кількість утворених твердих відходів, г/ літр напою;
- кількість утилізованих твердих відходів, г/ літр напою;
- кількість перероблених відходів, відсоток відходів, переданих на переробку або повторне використання;
- кількість органічних речовин в стічних водах BOD, мг/ літр напою;
- використання дизельного пального на 1000 літрів перевезеного напою.

Завдяки такому підходу можна чітко визначити, у якому стані Компанія відносно впливу на довкілля, а також постійно вдосконалювати свою діяльність стосовно охорони природи.

Із звіту з КСВ корпорацією «Оболонь» [5] виділимо наступні методи екологічного керування, які дотримуються фірма:

- постійний контроль та аналіз впливу виробництва на навколишнє середовище;
- вдосконалення технологій відповідно до екологічних аспектів;
- мінімізація шкідливих викидів завдяки використанню найсучаснішого обладнання;
- виховання екологічної свідомості персоналу шляхом забезпечення довідковою інформацією, інструкціями та навчальними матеріалами;
- постійний радіологічний контроль на заводі компанії на всіх рівнях виробничого процесу.

Особливу увагу заслуговує те, що Компанія «Оболонь» першою в Україні розпочала переробку пивної дробини (відходів пивоваріння).

Це інноваційна технологія, що дозволяє перетворювати відходи виробництва на екологічно чистий продукт, який використовується сільськими господарствами в якості поживного корму для худоби. Як результат – значне зменшення утворення відходів вологої дробини – на 65% за два роки; покращення санітарного стану території; зменшення викидів в атмосферу відпрацьованих газів автотранспорту у результаті зниження кількості перевезень вологої дробини.

Також відмітимо, що Компанія «Оболонь» заснувала енергетичну компанію «Оболонь-Ойл», що виготовила дослідно-промислову установку отримання пального із полімерних відходів. Ця установка здатна переробляти та утилізувати вторинні полімерні відходи – як промислові, так і побутові. Досягнутий результат:

- виробництво альтернативного виду пального полідизель (полієвродизель) за власною розробкою та запатентованою технологією;
- виробництво мазуто-солідолу;
- виробництво пічного палива;
- переробка поліетиленових відходів;

У майбутньому Компанія «Оболонь» планує інвестувати у збільшення виробництва енергії з альтернативних джерел вже у промислових масштабах, для забезпечення власних потреб у паливі та утилізації шкідливих відходів. І з цією метою ведеться пошук постачальників такого виду сировини.

У сфері управління екологічними ризиками МХК «ЄвроХім» [6] бере на себе ряд зобов'язань, серед яких основними є:

- неспричинення шкоди працівникам і населенню;
- дотримання природоохоронного законодавства;
- захист навколишнього середовища як принцип побудови технологічного ланцюжка;
- ефективне використання сировини та енергії;
- визнання безпеки та охорони навколишнього середовища найважливішими виробничими показниками.

Також компанія публічно звітує про свої ініціативи в сфері ресурсозберігаючих, екологічно безпечних виробництв і в галузі охорони праці.

Але при проведенні моніторингу нефінансових звітів соціально-відповідальних підприємств харчової та хімічної промисловості відмітимо той факт, що в своїй більшості ці звіти не містять фінансових розрахунків на основі яких підприємство мало б змогу оцінити вплив непрямого доходу від екологічних інвестицій, та оцінити її ефективність, що було б в даному випадку доцільно. Тому виникає необхідність розглянути методи оцінки ефективності екологічного інвестування, виділивши їх переваги та недоліки.

Для розрахунку ефективності і доцільності екологічного інвестування можна використовувати Індикатор соціальних видатків, розроблений «Інститутом економіки міста» [7], для обліку соціальних інвестицій бізнесу. Він є відношенням обсягу соціальних видатків (в нашому випадку екологічних), зроблених компанією протягом звітного періоду, до обсягу чистого прибутку, отриманого в цьому ж періоді:

$$I_{\text{екол}} = E_i / NE_i \quad (1)$$

де $I_{\text{екол}}$ – індикатор соціальних (екологічних) видатків;

E_i – обсяг екологічних видатків за період;

NE_i – обсяг чистого прибутку, в цьому періоді.

В міжнародній практиці нормальним явищем вважається, коли компанії виділяють на соціальні програми близько 1% прибутку. Акціонери стежать за тим, щоб добродійність не стала надмірною, тому що це може негативно позначитися на показниках інвестицій в основний капітал і на конкурентоспроможності бізнесу.

Також слід відмітити, що в доповіді про соціальні інвестиції було також запропоновано іншу методику кількісної оцінки ефективності соціальних (в тому числі екологічних) інвестицій [8, 9]. Авторами пропонується три різновиди відносних індексів, а саме:

- індекс питомих соціальних (екологічних) інвестицій;
- частка соціальних (екологічних) інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх продажів;
- частка соціальних (екологічних) інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх прибутків.

Індекс питомих соціальних (екологічних) інвестицій – IL , що представляє собою величину соціальних (екологічних) інвестицій обстежених компаній, що припадає на 1 працівника (в грошових одиницях) розраховується так:

$$IL = \sum_{i=1}^n C_i / \sum_{i=1}^n L_i \quad (2)$$

де C_i – обсяг соціального інвестування i -тої компанії (включаючи добровільні й обов'язкові витрати на соціальні та екологічні програми);

L_i – середньоспискова чисельність працівників i -ої компанії;

n – число компаній, що беруть участь в обстеженні.

При необхідності проведення порівнянь у часі індекс IL може дефлюватись шляхом помноження на відповідні коефіцієнти росту цін; у випадку порівнянь між країнами цей індекс можна переоцінювати в інших видах валют шляхом помноження або на валютний курс, або на купівельну спроможність.

Індекс соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі продажів IS (одиниця виміру - відсотки):

$$IS = (\sum_{i=1}^n C_i / \sum_{i=1}^n S_i) * 100\% \quad (3)$$

де S_i – обсяг продажу i -ої компанії.

Частка соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх прибутків (до оподаткування) IP (одиниця виміру - відсотки):

$$IP = (\sum_{i=1}^n C_i / \sum_{i=1}^n P_i) * 100\% \quad (4)$$

де P_i – обсяг прибутків (до оподаткування) i -ої компанії.

Всі три різновиди кількісного ІСІ не є нормованими й можуть приймати будь-які позитивні значення. Чим більше величина індексу, тим вище соціальна (в тому числі екологічна) відповідальність компанії.

Специфіка цієї методики в тому, що фінансові показники компаній (обсяги соціальних інвестицій, прибутку та продажів) у більшості випадків не отримують в процесі анкетування точної кількісної оцінки. У зв'язку із цим методика опирається на інтервальні значення цих показників, коли компанії-респонденти вказують лише нижній і верхній інтервали відповідних показників. У зв'язку із цим для переходу від інтервальних значень фінансових індикаторів в методиці використовується додаткова процедура усереднення, відповідно до якої шукане значення лежить посередині ідентифікованого інтервалу. Для показника обсягу продажів відповідна формула має вигляд:

$$S_i = (S_i^{\min} + S_i^{\max}) / 2, \quad (5)$$

де S_i^{\min} та S_i^{\max} – верхній і нижній інтервали обсягу продажів i -ої компанії. В ідеалі фактичні показники компаній не повинні виходити за межі S_i^{\min} та S_i^{\max} .

Застосування формули (5) приводить до певних похибок при обчисленні індексу соціальних (екологічних) інвестицій, але, можливість більш точного виміру даного явища на сучасному етапі є дискусійною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Корпоративна соціальна відповідальність як інструмент отримання додаткового доходу підприємством на відміну від спонтанних проявів спонсорства та добродійності за рахунок своєї планованості, системності та тісного зв'язку з основною діяльністю компанії дозволяє збільшити вигоду як для корпорації, так і для суспільства, у першу чергу за рахунок своєї екологічної складової. При цьому економічний ефект соціальних, екологічних інвестицій може бути вимірюваний. На сьогоднішній день існують певні методики по вимірюванню кількісних індексів таких інвестицій. І хоча кожний з індексів має певні похибки, взяті в зіставленні вони дозволяють досить об'єктивно оцінити економічний ефект екологічних та соціальних інвестицій.

Література

1. Шмиголь Н.М. Впровадження елементів корпоративної соціальної відповідальності в систему управління фірмою: стратегії, дохід, ефективність. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2019. Вип. №1(4). С. 212-214.
2. Shmygol N., Galtsova O., Solovyov O., Koval V., Arsawan I. Analysis of country's competitiveness factors based on inter-state rating comparisons. 2020. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015303001> (дата звернення: 11/02/2020).
3. Orlitzky M. Corporate Social and Financial Performance : A Meta-Analysis. Organization Studies. 2013. № 24(3). 464 с.
4. Кока-Кола в Україні Звіт з сталого розвитку за 2018-2019. 2019 URL: https://www.coca-cola.ua/content/dam/one/ua/uk/pdf-files/Sustainability%20report%20FINAL_ukr.pdf (дата звернення: 13/02/2020)
5. Звіт про управління «Оболонь» 2019. URL: <https://obolon.ua/files/shareholders/b7ea9b5b02daebad57213c08134a9173.pdf> (дата звернення: 02/02/2020).
6. Корпоративный социальный отчет 2017 год. URL: <https://cstjournal.com/news> (дата звернення: 13/02/2020).
7. Jha S., Chand S. & Wachirapunyanont R. (2018). Inclusive Green Growth Index : A New Benchmark for Quality of Growth. Asian Development Bank. Mandaluyong City, Philippines. URL: <https://dx.doi.org/10.22617/TCS189570-2> (дата звернення: 13/02/2020).
8. Koval V., Sribna Y., Mykolenko O. & Vdovenko N. (2019). Environmental concept of energy security solutions of local communities based on energy logistics. URL: <https://doi.org/0.5593/sgem2019/5.3/S21.036> (дата звернення: 13/02/2020).
9. Yeshchenko M., Koval V., & Tsvirko O. Economic policy priorities of the income regulation. Espacios, 2019. № 40(38). С. 11.
10. Основні засади впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні : навч. посіб. / за наук. ред. Т.П. Галушкіної. К. : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 154 с.

References

1. Shmygol N. M. (2019) Introduction of elements of corporate social responsibility in the company management system: strategies, income, efficiency. Bulletin of Zaporizhzhya National University (Economic Sciences). 1 (4). P. 212-214 [in Ukrainian].
2. Shmygol N., Galtsova O., Solovyov O., Koval V., Arsawan I. (2020). Analysis of country's competitiveness factors based on inter-state rating comparisons. E3S Web Conferences, (153), 03001. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015303001> (access date: 11/06/2020).
3. Orlitzky M. (2003). Corporate Social and Financial Performance. A Meta-Analysis, organization Studies. 464 с.

4. Coca-Cola in Ukraine Sustainable Development Report 2018-2019. 2019 URL: https://www.coca-cola.ua/content/dam/one/ua/uk/pdf-files/Sustainability%20report%20FINAL_ukr.pdf. (access date: 13/02/2020) [in Ukrainian].
5. Report on a management "Obolon" 2019. 2019. URL: <https://obolon.ua/files/shareholders/b7ea9b5b02daebad57213c08134a9173.pdf> (access date: 02/06/2020) [in Ukrainian].
6. Corporate Social Report 2017. 2017. URL: <https://csrjournal.com/news> (access date: 13/02/2020) [in Ukrainian].
7. Jha, S., Chand, S. & Wachirapunyanont, R. (2018). Inclusive Green Growth Index: A New Benchmark for Quality of Growth. Asian Development Bank. Mandaluyong City, Philippines. <https://dx.doi.org/10.22617/TCS189570-2>.
8. Koval, V., Sribna, Y., Mykolenko, O. & Vdovenko, N. (2019). Environmental concept of energy security solutions of local communities based on energy logistics. SGEM2019, Ecology, Economics, Education and Legislation. <https://doi.org/10.5593/sgem2019/5.3/S21.036>.
9. Yeshchenko, M., Koval, V., & Tsvirko, O. (2019). Economic policy priorities of the income regulation. *Espacios*, 40(38), 11.
10. Potapenko, V., Hlobustov, E., Deineko, L., Gahovich, N., Kyshnirenko, O., & Ciplicks, O. (2019). Economic greening monitoring.

Надійшла / Paper received : 13.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 005.21.351.77(477)

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-24

РОГАЧЕВСЬКИЙ О. П.

Одеський національний медичний університет

СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Система стратегічного управління у галузі охорони здоров'я під час свого формування знаходилася під впливом як загальних управлінських тенденцій та концепцій, так і чинників внутрішньогалузевого управління. А отже необхідною умовою для її формування є обґрунтування необхідного методичного підґрунтя.

Метою статті є дослідження методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я для розвитку національної галузі.

У процесі дослідження використані матеріали власних досліджень, а також окремі наукові публікації національних та іноземних авторів щодо методів та інструментів стратегічного управління. Автором були використані такі наукові методи, як морфологічного аналізу, аналізу і синтезу, емпіричний підхід.

У статті проаналізовано етапи формування та еволюції різних теорій, наукових шкіл, моделей і концепцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я. Досліджено теоретичні засади використання наступних концепцій стратегічного управління, зокрема Business Performance Management – BPM; Balanced Scorecard – BSC; Enterprise Performance Management – EPM, в галузі охорони здоров'я. Запропоновано методологію стратегічного управління у галузі охорони здоров'я. Досліджено групи факторів, які впливають на процес вибору методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я.

Автором обґрунтовується необхідність поєднання системного і ситуаційного підходів, що спрямовано на підвищення ефективності та результативності стратегічного управління у галузі охорони здоров'я на основі аналізу відповідних чинників та індикаторів, які характеризують функціональне середовище галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, стратегічне управління, стратегія, галузь охорони здоров'я.

ROGACHEVSKYI O.

Odessa National Medical University

STRATEGIC MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF HEALTH CARE

The system of strategic management in the field of health care during its formation was influenced by both general management trends and concepts, as well as factors of intra-industry management. Therefore, a necessary condition for its formation is the substantiation of the necessary methodological basis.

The aim of the article is to study the methods of strategic management in the field of health care for the development of the national industry.

In the course of research the materials of own researches, and also separate scientific publications of national and foreign authors concerning methods and tools of strategic management are used. The author used such scientific methods as morphological analysis, analysis and synthesis, empirical approach.

The article analyzes the stages of formation and evolution of various theories, scientific schools, models and concepts of strategic management in the field of health care. Theoretical bases of use of the following concepts of strategic management, in particular Business Performance Management - BPM are investigated; Balanced Scorecard - BSC; Enterprise Performance Management - EPM, in the field of healthcare. The methodology of strategic management in the field of health care is offered. The groups of factors that influence the process of choosing methods of strategic management in the field of health care are studied.

author substantiates the need to combine systemic and situational approaches aimed at improving the efficiency and effectiveness of strategic management in the field of health care based on the analysis of relevant factors and indicators that characterize the functional environment of the health care system.

Key words: healthcare, strategic management, strategy, healthcare industry.

Постановка проблеми. Важливим аспектом ефективного стратегічного управління є визначення та формування чіткої стратегії, яка забезпечує оптимальну організаційно-функціональну структуру, яка орієнтована на можливі глобальні зміни під впливом відповідних чинників і факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічного управління досліджується протягом довго періоду часу багатьма іноземними та національними науковцями. Серед видатних іноземних науковців, які досліджували методи стратегічного управління, можна вирізнити таких, як І. Ансофф, М. Портер, П. Друкер, Г. Мінцберг, А. Дж. Стрікланд, А. Томпсон тощо. Серед національних вчених, які досліджували проблеми стратегічного управління в галузі охорони здоров'я ми можемо виділити В. І. Борщ, Ю. В. Вороненко, В. В. Лепського, Ю. М. Сафонова тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення методичних засад для формування системи стратегічного управління в галузі охорони здоров'я.

Основні результати дослідження. І. Ансофф зазначав, що стратегія – один з декількох наборів правил прийняття рішення щодо поведінки суб'єкта, і виділив чотири групи правил:

- правила встановлення відносин суб'єкта із зовнішнім середовищем;
- правила встановлення відносин і процесів всередині суб'єкта;
- правила ведення щоденних справ;
- засоби вимірювання результатів сьогоденної і майбутньої діяльності суб'єкта.

І. Ансофф описує стратегію як сукупність правил для прийняття рішень з метою забезпечення стійкого зростання і розвитку суб'єкта; виокремлюючи дві групи правил: правила взаємовідносин суб'єкта з

зовнішнім середовищем (стратегія діяльності) і правила встановлення рівноваги між власними внутрішніми змінними (організаційна концепція) [6].

Відмітимо, що на процес формування та еволюцію різних теорій, наукових шкіл, моделей і концепцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я здійснює суттєвий вплив розвиток економіки, теорії та практики стратегічного управління, підвищення інноваційних аспектів та зростаючого впливу глобальних викликів, які пов'язані з медичною сферою.

Для отримання максимальних результатів в галузі охорони здоров'я за умови обмеження ресурсів та оптимальності витрат, новітні концепції внутрішньогалузевого стратегічного управління представляються у вигляді інноваційно-інвестиційних програм та ефективних заходів, які спрямовані на досягнення стратегічної мети у медичній сфері з урахуванням розвитку діджиталізації та цифровізації на ринку медичних послуг.

Стимулювання розробки нових методів стратегічного управління, запровадження управлінської техніки та цифрових аспектів в медичній сфері диктується практичними потребами при значних темпах новітніх досягнень НТП, загостренням міжнародної конкурентної боротьби в медичній сфері, ускладнення умов розширеного відтворення, появою відповідних факторів впливу та суспільними змінами у національному середовищі.

Під впливом пандемії COVID-19 та глобальної трансформації в медичній сфері стратегічне управління повинно здійснюватися за допомогою системного аналізу з урахуванням адаптивних методів та підходів, що привносить суттєві перетворення в процес прийняття стратегічних управлінських рішень, підготовку управлінського персоналу на основі якісно нових теоретико-методологічних принципів та розвиток нових технологій планування і прогнозування функціонування медичної сфери та її суб'єктів в країні.

В галузі охорони здоров'я країни поступово застосовуються суттєво нові концепції стратегічного управління:

- Business Performance Management – BPM;
- Balanced Scorecard – BSC;
- Enterprise Performance Management – EPM.

Ефективне забезпечення управлінських функцій, які пов'язані з виявленням, виокремленням, збором, накопичення, систематизацією та діагностики інформації, яка необхідна для прийняття стратегічних управлінських рішень – це основна мета визначених сучасних концепцій стратегічного управління.

Концепція BPM позначає процесно-орієнтований підхід до прийняття стратегічних рішень, спрямований на підвищення спроможності суб'єктів медичної сфери оцінювати свій стан й управляти ефективністю діяльності на всіх рівнях з урахуванням процесу об'єднання всіх сегментів діяльності.

Концепція BSC забезпечує чітке формулювання стратегічних планів та їх реалізацію в медичній сфері. Збалансована система індикаторів у медичній сфері виступає основним джерелом аналітичної інформації щодо внутрішніх процесів у галузі охорони здоров'я, так і щодо їх зовнішніх наслідків для країни та суспільства.

Концепція EPM дозволяє вирішувати питання узгодженого планування, координації зусиль різних структурно-функціональних одиниць, пов'язуючи стратегічні пріоритети суб'єктів медичної сфери з поточною їх діяльністю. Можливість приймати ефективні рішення на основі результатів аналізу необхідного обсягу структурованої інформації здійснюється допомогою моніторингу роботи суб'єкта медичної сфери на основі дослідження системи мультикритеріальних індикаторів.

Методологія стратегічного управління у медичній сфері, яка сформована на основі еволюції концепцій управління, представляє собою сукупність форм, принципів, методів і способів впливу суб'єкта стратегічного управління у медичній сфері на відповідний об'єкт управління для досягнення стратегічної мети.

Методичні підходи до стратегічного управління в залежності від їх мети та необхідності дослідження вихідних даних мають кілька різновидів.

Застосування історичного підходу, який забезпечує та візуалізує зв'язок явищ в їх еволюційному розвитку та оцінку різних суспільних процесів, подій, фактів з урахуванням часових вимог, важлива для розвитку сучасно методології стратегічного управління у галузі охорони здоров'я.

На основі наукового дослідження, автором проведена систематизація концепцій стратегічного управління, яка представлена в табл. 1.

Таким чином, методологія стратегічного управління у галузі охорони здоров'я передбачає також застосування наступних загально-логічних методів і заходів: абстрагування; аналіз; аналогія; індукція; дедукція; ідеалізація; моделювання; синтез.

Професор О. Побережець відзначала, що також необхідно враховувати дві групи методів дослідження: догматичні та плюралістичні методи. Догматичні методи розглядають проблему в статичі, без впливу чинників та змін. На противагу першій, друга група методів, передбачає критичний підхід до визначеної проблеми або її складових за рахунок розгляду різноманітних точок зору на проблему, різні шляхи її розвитку і вдосконалення і ліквідації можливих негативних подій і явищ [1].

Таблиця 1

Систематизація концепцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я

Наукові дослідники	Концептуальне спрямування	Загальна характеристика
А. Маслоу	Теорія мотивації	Виокремив групи потреб, які необхідно враховувати для управління персоналом з метою досягнення цілей
А. Файоль	Концепція адміністративного управління	Формулювання принципів управління: розподіл праці; невіддільність влади і відповідальності; дисципліна, що обов'язкова для всіх і яка передбачає взаємоповагу керівництва і підлеглих; єдиного керівництва (діяльність повинна організовуватись одним керівником у відповідальності єдиного плану); єдиноначальність (надходження і виконання наказів від одного керівника); підпорядкування особистих інтересів загальним; справедлива для всіх винагорода; централізація; ієрархія, що передбачає мінімізацію управлінських шаблів і корисність горизонтальних комунікацій (скалярний ланцюг); порядок, в основі якого покладено принцип «кожному своє місце і кожен на своєму місці»; справедливість, що забезпечується відданістю (лояльністю) персоналу і об'єктивністю адміністрації; стабільність персоналу, адже плінність кадрів - це наслідок недосконалого управління; ініціатива, що потребує від керівника стимулювання і приборкання власної гордості; корпоративний дух (єдність всіх працюючих в досягненні мети). Виокремив характерні види діяльності або функції: планування, організацію, керівництво, координацію та контроль
В. Парето	Теорія економічного оптимуму	Основною метою є пошук оптимальних рішень в інтересах найбільшої ефективності соціально-економічної діяльності; запропоновано використання діаграм
Дж. П. Нортон	Нормативна концепція	Визначення ефективності кожного процесу у функціонування суб'єкта та відповідність існуючим нормативам
І. Ансофф	Теорії стратегічного управління	Розробка стратегії за допомогою аналітичних інструментів і методів
М. Армстронг	Управління ефективністю діяльності	Досягненню поставлених цілей при оптимальному використанні наявних ресурсів
М. Портер	Теорія конкурентних переваг або стратегічна концепція	Використання аналізу конкурентних переваг та аналізу ланцюжка цінностей; конкуренція - це не рівновага, а постійні зміни
П. Друкер	«Управління за цілями»	Менеджери, з одного боку, завжди мають дбати про економічні результати, а з іншого – думати про довгострокові наслідки рішень, які приймають.
Р. Каплан Д. Нортон	Концепція збалансованої системи індикаторів	Розробку конкретних заходів, які відбуваються в умовах функціонування системи управління різного рівня
Ф. Тейлор	Концепція наукового управління	Підвищення продуктивності і ефективності праці
Науковці сьогодення	Сучасні концепції управління	Ефективне забезпечення функцій виявлення, збору, накопичення, систематизації, оцінки й аналізу аналітичної інформації, яка необхідна для прийняття стратегічних управлінських рішень; розробка внутрішньогалузевої стратегії, планування, моніторинг, аналіз та регулювання

Джерело: розробка автора

Ефективність та гармонійність процесу визначення ефективного методу стратегічного управління у галузі охорони здоров'я визначається сукупністю факторів впливу ендогенного й екзогенного спрямування та відповідними мотивами, тобто причинами дій та вчинків.

На рис. 1 представлені групи факторів, які впливають на процес вибору методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я.

Відмітимо, що організаційні, ресурсні, інформаційні та людські фактори напряму або опосередковано впливають на процес прийняття управлінських рішень медичній сфері, тому суб'єктам галузі охорони здоров'я необхідно застосовувати такий метод стратегічного управління, який у повній мірі допомагає досягти максимального ефекту від впливу на об'єкт управління, враховуючи усі сегментні складові та відповідні чинники, які притаманні ринку медичних послуг.

Досліджуючи методи стратегічного управління в галузі охорони здоров'я, необхідно відмітити, що для досягнення поставленої мети, пошук найкращого інструменту впливу на об'єкт стратегічного управління носить стабільний характер з урахуванням адаптаційного процесу об'єктів управління та стану на момент прийняття рішення відповідного набору визначених факторів.

В умовах глобальних викликів, особливо під час пандемії COVID-19, постійні зміни зовнішнього та внутрішнього характеру, які негативно позначаються на функціонуванні медичної сфери країни вимагають від системи внутрішньогалузевого стратегічного управління застосування методів, які адаптовані до нових шляхів керування та враховують глобальні виклики.

Класичні наукові школи менеджменту відокремлюють наступні загальновідомі методи:
– економічні;

- адміністративні (організаційні);
- соціально-психологічні методи.

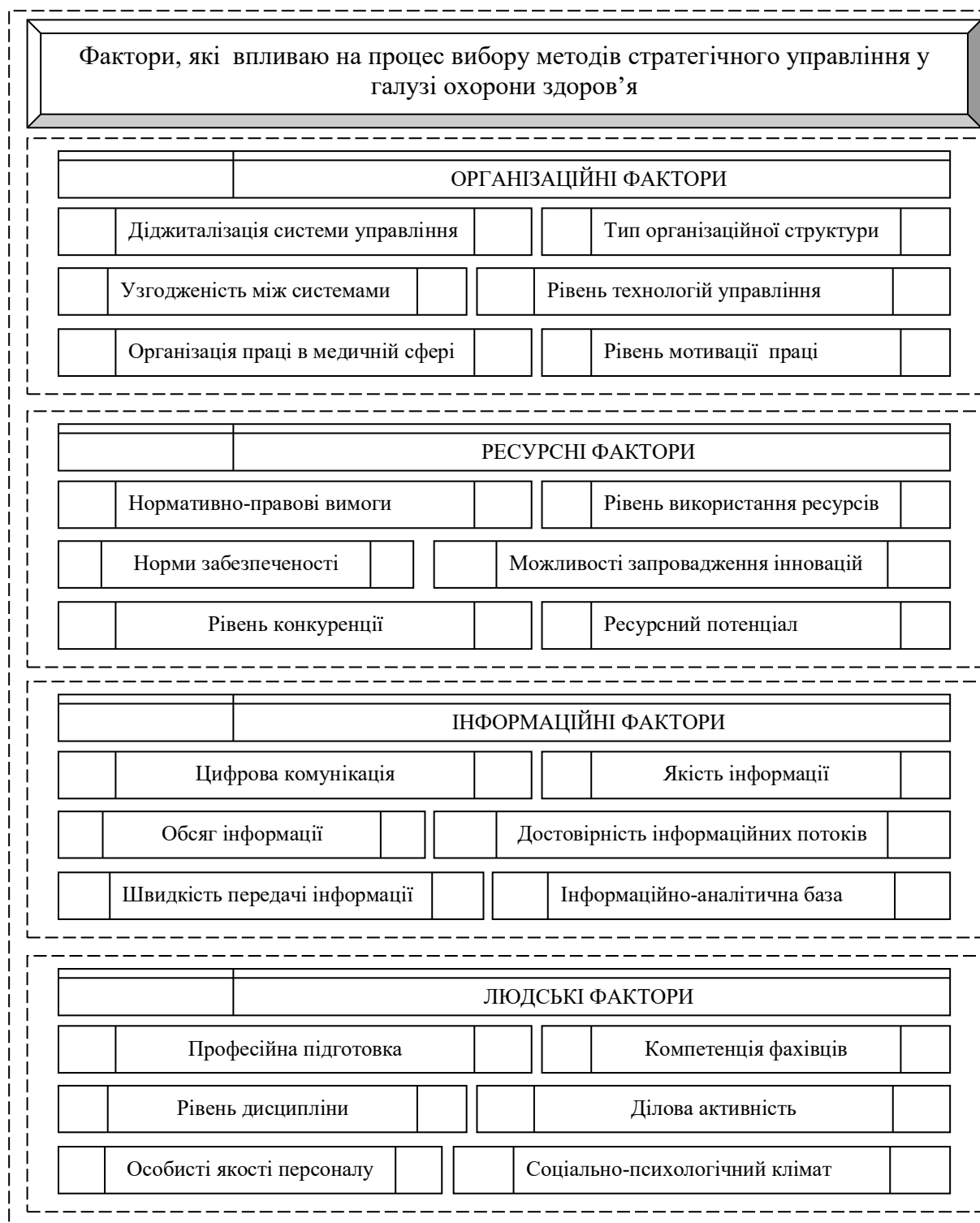

Рис. 1. Групи факторів, які впливають на процес вибору методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я
Джерело: розробка автора.

Економічні методи стратегічного управління – це методи, що реалізують матеріальні інтереси за участю фізичної особи у господарській діяльності саме завдяки використанню товарно-грошових відносин. Економічні методи мають два аспекти реалізації:

- процес стратегічного управління зорієнтований на використання вже створеного в загальнодержавному рівні економічного фрагмента зовнішнього середовища;
- візуалізується взаємозв'язок з управлінським процесом, який орієнтований на правильне використання будь-яких економічних важелів.

Організаційні або адміністративні методи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я – це

методи прямої дії, які мають внутрішньогалузевий директивний, обов'язковий характер, засновані на внутрішньогалузевій дисципліні, відповідальності, адміністративній владі, примусі тощо. Дані методи візуалізуються у регламентах і розпорядженнях.

Соціально-психологічні методи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я спрямовані на управління соціально-психологічними процесами у галузі охорони здоров'я з урахуванням вирішення питань стратегічного характеру.

Соціально-психологічні методи стратегічного управління візуалізуються у формі:

- соціального планування;
- переконання;
- навіювання;
- особистого прикладу;
- регулювання міжособистісних відносин;
- створення й підтримки морального клімату у відповідному середовищі медичної сфери та ін.

Також необхідно враховувати у стратегічному управлінні галузі охорони здоров'я методи прямого та непрямого впливу. За допомогою методів непрямого впливу здійснюється формування умов, які сприяють досягненню запланованих результатів у медичній сфері та у її суб'єктів, а застосування методів прямого впливу передбачає отримання безпосереднього швидкого результату. Наукове відображення притаманних стилю стратегічного управління рис, які враховують специфічну особливість галузі, здійснюється через співвідношення методів формального і неформального впливу.

У табл. 2 представлена класифікація методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я за відповідними ознаками, які акцентують питання формування методології стратегічного управління у медичній сфері.

Використання у галузі охорони здоров'я сучасних методів стратегічного управління базується на концептуальних підходах з урахуванням інноваційної системи обробки синтетичної та аналітичної інформації.

Таблиця 2

Класифікація методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я

Класифікаційні ознаки	Групи методів
За змістом	– організаційні; – адміністративні – економічні – соціально-психологічні
За рівнем застосування	– макрорівень; – мезорівень; – мікрорівень; – рівень центрів відповідальності
За джерелом впливу стратегічного управління	– децентралізовані; – централізовані
За ступенем повторюваності	– багаточиклічні; – моноциклічні
За масштабом використання	– загальні; – приватні; – специфічні; – комбіновані
За характером впливу	– прямі; – непрямі
За способом розробки стратегічних управлінських рішень	– моно-осібні; – багато-осібні; – колегіальні
За тривалістю управління	– оперативні; – тактичні; – стратегічні
За регулюючим впливом	– стимулюючі; – обмежувальні
За організаційним впливом	– нормування; – планування; – інструктаж; – розподіл; – контроль

Джерело: розробка автора.

На основі наукового дослідження та критичного осмислення існуючих підходів до стратегічного управління, на думку автора, стратегічне управління у галузі охорони здоров'я представляє собою систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих процесів, які забезпечують отримання цільових результатів, які пов'язані з наданням медичних послуг у національному просторі.

Не менш важливим в процесі стратегічного управління у медичній сфері є застосування інших загальнонаукових методів, які використовуються при розробці внутрішньогалузевих прогнозів, проєктів, програм, планів тощо. Додаткові методи управління у галузі охорони здоров'я: мультикритеріальна оцінка

та бюджетування; визначення критичних технологій та операційна візуалізація; внутрішньогалузеві та громадські панелі; дерево релевантності; діагностування та дорожнє картування; економіко-математичні методи; експертні панелі; екстраполяція тренда й еталонна оцінка; ігрова симуляція та картування стейкхолдерів; майстерні; метод Дельфі; метод слабких сигналів та моделювання; мозковий штурм і морфологічний аналіз; обґрунтування майбутнього; опитування; патентний аналіз; планування та прогнозування; сканування; SWOT-аналіз; PEST-аналіз; факторний аналіз та ін.

Серед основних функцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я особливе значення має функція управління розвитком у медичній сфері. Ця функція реалізується за допомогою наступних методів: бенчмаркінгу, методів аналізу ризику та невизначеності, моделювання, розробки сценаріїв та ін.

У цілому для методів реалізації функцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я характерна необхідність вирішення принципового питання: яке повинно бути співвідношення між визначеними методами стратегічного управління у медичній сфері та які з них повинні переважати. Автор дослідження вважає, що співвідношення повинно виражатися з урахуванням стилю стратегічного управління у відповідному сегменті галузі охорони здоров'я країни. Стилі управління, які характерні для медичної сфери: авторитарний, ліберальний, демократичний тощо.

Також відмітимо, що методи прийняття управлінських рішень базуються на представленні процесу стратегічного управління у галузі охорони здоров'я як сукупності етапів і процедур, необхідних для вирішення конкретних завдань, тому в цих методах відбувається реалізація ситуаційного підходу до стратегічного управління. Виділяють наступні групи методів прийняття управлінських рішень в системі стратегічного управління галузі охорони здоров'я:

- постановки стратегічних завдань;
- пошук варіантів вирішення визначених завдань;
- виокремлення та обґрунтування оптимального рішення;
- сприяння організації виконання прийнятих управлінських рішень.

Необхідно відмітити, що у галузі охорони здоров'я нерідко приймаються не оптимальні рішення, а рішення, які задовольняють управлінський персонал та з урахуванням поставлених обмежень забезпечують функціонування відповідного об'єкту медичної сфери.

Забезпечення збереження, функціонування і розвитку системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я можливо за умови чіткої та злагодженої взаємодії суб'єктів, об'єктів, функцій і методів стратегічного управління в медичній сфері (рис. 2).

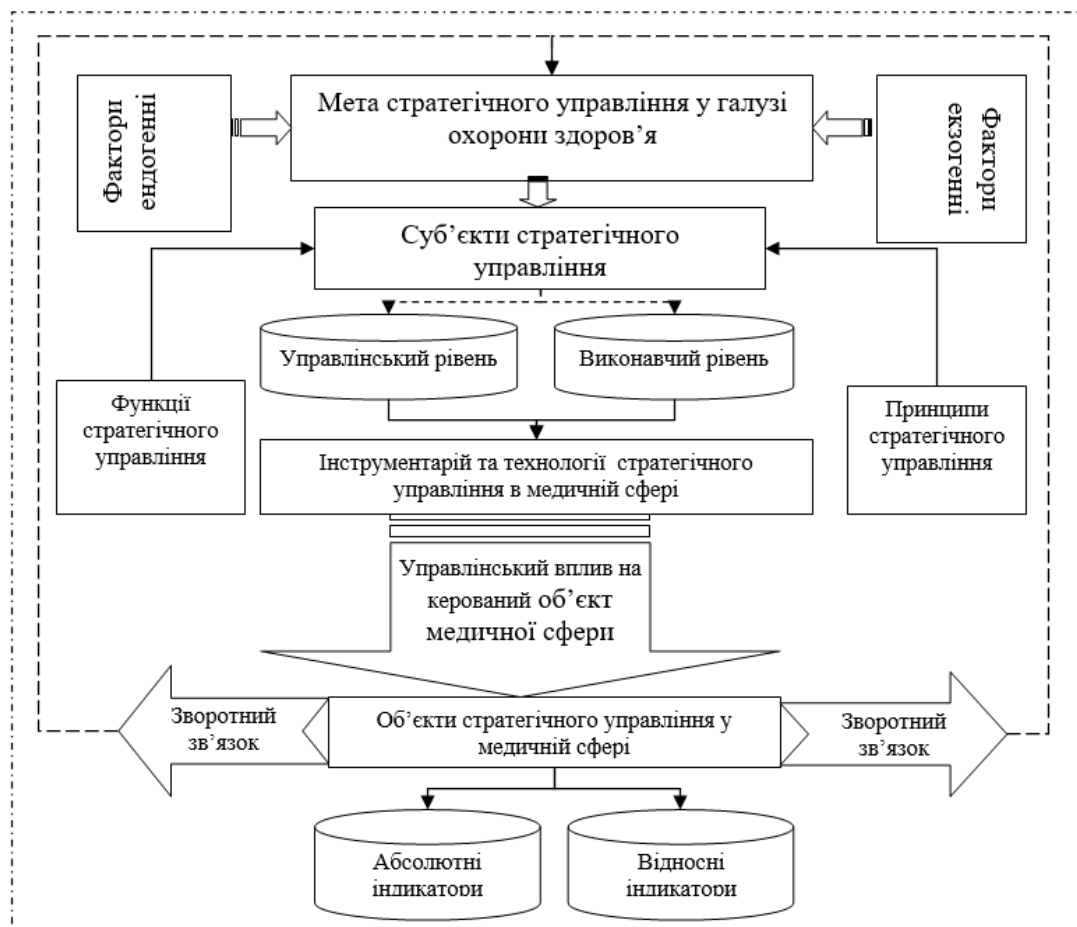

Рис. 2. Система стратегічного управління у галузі охорони здоров'я

Джерело: розробка автора

Таким чином, в результаті здійснення саме процесу стратегічного управління у галузі охорони здоров'я досягається стратегічна мета, цільові орієнтири та вирішуються завдання відповідної системи внутрішньогалузевого управління.

Використання системного підходу у стратегічному управлінні галузі охорони здоров'я дозволяє комплексно обстежити об'єкт медичної сфери, сформулювати основні задачі процесу внутрішньогалузевого стратегічного управління з обов'язковим визначенням послідовності виконання та побудувати ефективну систему стратегічного управління у внутрішньогалузевому середовищі.

За умови поєднання системного і ситуаційного підходів значно підвищиться ефективність та результативність стратегічного управління у галузі охорони здоров'я на основі аналізу відповідних чинників та індикаторів, які характеризують функціональне середовище медичної сфери.

У процесі функціонування системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я вона поділяється на три взаємопов'язані підсистеми: керуючу підсистему, керовану підсистему і підсистему зв'язку, що в свою чергу забезпечує виконання мети і досягнення внутрішньогалузевих цільових результатів.

Для досягнення мети створення та функціонування системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я в основі методології дослідження знаходяться базові принципи управління, які необхідно дотримуватися суб'єктами стратегічного управління в медичній сфері при прийнятті управлінських рішень у певних умовах.

З урахуванням специфіки системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я визначені загальні принципи внутрішньогалузевого управління на основі теорії і практики в медичній сфері: послідовність та єдність методів на різних рівнях внутрішньогалузевого стратегічного управління; системний підхід до стратегічного управління в медичній сфері; інноваційний підхід до методичного та інформаційно-аналітичної підтримки; зниження витрат на медичні послуги; професійність та ділова активність при прийнятті стратегічних управлінських рішень та покращення мотиваційних індикаторів людського капіталу галузі охорони здоров'я країни.

На основі функціонального підходу виділено п'ять основних функцій внутрішньогалузевого стратегічного управління, які притаманні у тому числі медичній сфері:

- внутрішньогалузеве прогнозування;
- організація;
- внутрішньогалузевий розподіл;
- координація внутрішньогалузева;

Відмітимо, що структура функцій внутрішньогалузевого стратегічного управління у медичній сфері повинна забезпечити максимальну ефективність і дієвість системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я та врахувати її соціально-економічну особливість.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я констатуємо, що еволюційний процес формування та розвитку системи стратегічного управління у медичній сфері здійснюється під впливом наукових концепцій різних наукових шкіл. Поступова зміна підходів до складових процесу стратегічного управління у медичній сфері здійснювалась з урахуванням суспільних потреб і впливу глобальних викликів.

Система стратегічного управління у галузі охорони здоров'я враховує основні елементи й компоненти: суб'єкти стратегічного управління, функцій управління, за допомогою яких здійснюється керуючий вплив на об'єкти внутрішньогалузевого управління, принципів стратегічного управління, а також мети та завдань управління, які деталізують поставлену ціль стратегічного управління у медичній сфері.

Література

1. Побережець О. В. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження системи управління результатами діяльності промислового підприємства : монографія. Херсон : Видавництво : Грінч Д.С., 2016. 500 с.
2. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Henry Fayol Industrial and General Administration. London : Pitman, 1930.
4. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности. М. : Бизнес-Информ, 1997. 197 с.
5. Дименко Р. А. Теоретико-методологічні засади процесу державного регулювання та стратегічного розвитку телекомунікаційної індустрії : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 365 с.
6. Ансофф И. Стратегическое управление ; Пер. с англ. М.: Прогресс, 1989. 519 с.
7. Друкер П. Практика менеджмента ; Пер. с англ. М.: ИД Вильямс, 2007. 400 с.
8. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента ; Пер. с англ. М.: Дело, 1992. 702 с.
9. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию ; Пер. с англ. М.: ЗАО Олимп-Бизнес, 2003. 304 с.
10. Армстронг М., Ланкостер Д., Уотерс Д. и др. Менеджмент: методы и приемы ; Пер. с англ. К. : Знання. Пресс, 2006. 876 с.
11. Houldsworth E., Jirasinghe D. Managing and Measuring Employee Performance. London: Kogan Page, 2006. 245 p.

12. Safonov Yu., Borshch V. Basis for strategic management at healthcare enterprises. Management of the 21st century : globalization challenges. Issue 2 : collective monograph / in edition I. Markina. Prague : Nemoros s.r.o., 2019. Pp. 17-23.

References

1. Poberezhets, O. V. (2016). Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy upravlinnia rezultatamy diialnosti promysloвого pidpriemstva : monohrafiia [Theoretical and methodological and practical principles of research of the performance management system of an industrial enterprise: monograph]. Kherson : Vydavnytstvo : Hrin D.S.
2. Shynkaruk, V. I. (eds.) (2002). Filozofskyi entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia [Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia]. Kyiv : Abrys,
3. Fayol, H. (1930). Industrial and General Administration. London : Pitman.
4. Emerson, G. (1997). Dvenadsat printsipov proizvoditelnosti [Twelve principles of productivity]. M. : Biznes-Inform.
5. Dymenko, P. A. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady protsesu derzhavnoho rehuliuвання ta stratehichnoho rozvytku telekomunikatsiinoi industrii : monohrafiia [Theoretical and methodological principles of the process of state regulation and strategic development of the telecommunications industry: monograph]. Kherson: OLDI-PLUS.
6. Ansoff, I. (1989). Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]. M.: Progress.
7. Druker, P. (2007). Praktika menedzhmenta [Management practice]. M.: ID Viliams.
8. Meskon, M., Albert, M. & Hedouri, F. (1992). Osnovy menedzhmenta [Basics of management]. M.: Delo.
9. Kaplan, R. & Norton, D. (2003). Sbalansirovannaia sistema pokazatelei. Ot strategii k deistviu [Balanced scorecard. From strategy to action]. M.: ZAO Olimp-Biznes.
10. Armstrong, M., Lankoster, D., Uoters D. et al. (2006). Menedzhment: metody i priemy [Management: methods and techniques]. K. : Znannya. Press.
11. Houldsworth E., Jirasinghe D. Managing and Measuring Employee Performance. London: Kogan Page, 2006.
12. Safonov, Yu. & Borshch, V. (2019). Basis for strategic management at healthcare enterprises. Management of the 21st century : globalization challenges. Issue 2 : collective monograph. Prague : Nemoros s.r.o. Pp. 17-23.

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

У статті досліджено сучасні тенденції світової торгівлі високотехнологічними товарами. Проаналізовано вплив технологічної сфери на економічний розвиток світового співтовариства. Розкрито наслідки технологічної експансії провідних держав на ринку високотехнологічної продукції. Виявлено провідну функцію нових технологій як фактора економічного зростання у посткризовий період.

Ключові слова: високі технології, новітні тенденції, світова торгівля, технологічне співробітництво, глобальний ринок високотехнологічної продукції.

LATEST TRENDS IN WORLD HIGH-TECH PRODUCTS TRADE

In recent decades, the most important qualitative change in the system of world economic relations has been the formation of a global market for high-tech products. In the era of rapid international scientific and technological development, the role of technology as a factor of economic growth has increased significantly. The right choice of priorities for creating and maintaining the effective functioning of the national innovation system allows to ensure the sustainable development of the country. The position of the leading countries of the world economy is largely determined by their success in the development of high-tech industries of national economies. It is here that there is a sharp competition between different states, in which their business entities, research centers, and relevant government agencies participate. Owning high-tech products in the context of globalization is becoming an extremely important factor in gaining competitive advantage in world markets. This increases the importance of technology as a commodity in world trade, leading to the high dynamics of the world market for high-tech products and its impressive scale.

The article examines modern trends and features of the world market of high-tech products. It is shown that the possession of high technology in the context of globalization is becoming an extremely important factor in gaining competitive advantage in foreign markets. The importance of technologies as a commodity in world trade, which determines the high dynamics of the market of high-tech products and its impressive scale, has been confirmed. New tendencies of technological cooperation of world economy subjects are opened: firstly, development and wide application of high technologies in all spheres of a public life became a global tendency of modern world development; secondly, along with the leading countries in the market of high-tech products, technological expansion is realized by developing countries; thirdly, the growing share of ICT services and software in the hardware market, which is close to saturation. In the near future, the market of high-tech goods is focused on the development and implementation of a new technological paradigm.

Keywords: high technologies, latest trends, world trade, technological cooperation, global market of high-tech products.

Постановка проблеми. В останні десятиліття найважливішою якісною зміною системи світогосподарських зв'язків стало формування глобального ринку високотехнологічної продукції. В епоху бурхливого міжнародного науково-технологічного розвитку істотно підвищилася роль технологій як фактора економічного зростання. Правильний вибір пріоритетів створення і підтримання ефективного функціонування національної інноваційної системи дозволяє забезпечити сталий розвиток країни. Становище провідних країн світового господарства багато в чому визначається їхніми успіхами у розвитку високотехнологічних галузей національних економік. Саме тут ведеться гостра конкурентна боротьба між різними державами, у якій беруть участь їхні господарюючі суб'єкти, науково-дослідницькі центри, відповідні державні установи. Володіння високотехнологічною продукцією в умовах глобалізації стає надзвичайно вагомим фактором отримання переваг в конкурентній боротьбі на світових ринках. Це підвищує значущість технологій як товару у світовій торгівлі, зумовлюючи високу динаміку світового ринку високотехнологічної продукції та його вражаючі масштаби.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемами формування та розвитку високотехнологічних виробництв в рамках інноваційної економіки займалися відомі зарубіжні вчені: Й. Шумпетер, Р. Солоу, Е. Тоффлер, Д. Гелбрейт, П. Друкер. М. Ахо та Г. Розен використали методологію Г. Келлі, щоб визначити технологімісткі групи товарів через використання наявного на той час Стандартного міжнародного торговельного класифікатора (СИТ). Багато українських дослідників аналізують проблеми та тенденції світового ринку високотехнологічної продукції – Г. Воляник, Т. Данько [1], І. Матюшенко, Т. Мельник [2], Т. Осташко [5], Ю.Предко [7], С. Радзівська [3], О. Саліхова [4], О.Таранич [6], Л.Цимбал [7], Ю. Швед [9]. Однак на сьогодні ще залишилися питання, які потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Метою статті є розкриття сучасних тенденцій функціонування ринку високотехнологічної продукції.

Викладення основних результатів дослідження. Сучасний розвиток світової економіки характеризується динамічністю та непередбачуваністю змін, зумовлених стрімким розвитком технологічної

сфери [7, с. 117]. За останнє століття саме технологічне співробітництво стало найбільш ефективною формою міжнародних економічних відносин суб'єктів світового господарства. Так, наука, інновації, техніка і технології нині розглядаються як основні фактори зростання та конкурентоспроможності усіх галузей промисловості, а також національних економік загалом [2, с. 185]. Основним показником конкурентоспроможності стає не тільки ціна товару, але і його якість та рівень інноваційності, які, своєю чергою, залежать від проведення НДДКР та обсягів витрат на них, наявності достатньої кількості наукових кадрів, патентної активності, високотехнологічної спрямованості підприємств.

Останнім часом домінує тенденція зсуву центрів зростання світової економіки в країни з порівняно меншою інтенсивністю імпорту, щодо ВВП. Йдеться, першою чергою, про Китай, економіка якого, за прогнозами має зростати темпами 6,5 - 7% щорічно в середньостроковій перспективі при посиленні орієнтації на власне виробництво та забезпечення зростаючого внутрішнього споживання і розвиток низько інтернаціоналізованої сфери послуг [17, с. 15]. Не менш значущий приклад Індії, ВВП якої в середньостроковому періоді буде зростати на 8% за рік, тобто практично швидше усіх інших держав, і вважається, що країна за багатьма напрямками є найперспективнішим світовим ринком, тоді як на сьогодні вона має вкрай низьку імпорту квоту в ВВП (5,2% в паритетному ВВП - 2016 року, включаючи товари і послуги, в порівнянні із середньосвітовими - 16,3%) та виступає одним з найбільш активних провідників політики опори на власного виробника у межах кампанії "Роби в Індії" (Make in India) [16, с. 21]. Загалом за останнє десятиліття у найбільших країн Азії відзначалося скорочення частки імпорту товарів і послуг в національному ВВП, для багатьох держав - далеко не останнє, оскільки високими темпами збільшуються інвестиції у високотехнологічні виробництва.

Розвиток і широке застосування високих технологій в усіх сферах суспільного життя є глобальною тенденцією сучасного світового розвитку. Використання технологій має вирішальне значення для підвищення рівня життя громадян і конкурентоспроможності національної економіки, розширення можливостей її інтеграції в світову економічну систему. Міжнародний ринок високих технологій є динамічним, найбільш глобалізованим і схильним до швидких трансформацій. В даний час вплив високотехнологічних виробництв на економічний розвиток окремих країн і регіонів світу неухильно зростає. Серед країн з найбільш вагомим науково-технічним і технологічним потенціалом слід зазначити США, Японію, Німеччину, Великобританію і Францію. Країни Південно-Східної Азії такі, як Китай, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур і Гонконг, час від часу займають лідируючі позиції в окремих напрямках. Для розглянутих галузей характерний високий темп зростання, окрім цього їх особливістю виступає синергетичний ефект впливу на розвиток інших галузей тієї чи іншої країни, як суміжних, так і не зв'язаних на високотехнологічне виробництво [10].

У процесі перерозподілу сфер впливу на світових ринках високотехнологічних виробництв сформувався ряд угруповань лідерства. Так, зокрема, країни Південно-Східної Азії (Китай, Сінгапур, Південна Корея) займають лідируючі позиції в експорті продукції масового споживання - комп'ютерної і телекомунікаційної техніки, а також електроніки. У той час як у сфері машинобудування, озброєнь і хімії першість утримують такі країни, як США, Німеччина і Китай. Німеччина, Швейцарія і Бельгія та інші європейські країни досягли успіху в експорті продукції біотехнологій і фармацевтики [5, с. 45].

Сучасні тенденції розвитку світової торгівлі високотехнологічною продукцією відображають особливості розвитку даного сектора загалом: зміцнення позицій Китаю та інших азійських країн при збереженні лідируючих позицій США і зменшення частки Японії у світовій торгівлі високотехнологічними товарами, зростання частки фармацевтичних товарів та контрольно-виміральної апаратури з одночасним зменшенням вартісної частки комп'ютерної продукції з точки зору структури світової торгівлі високотехнологічними товарами.

Таблиця 1

Світова торгівля високотехнологічною продукцією за 2013-2019 рр.
(млрд. дол. США) [12, с. 44-48]

Роки	2013	2015	2017	2019
Експорт	4993,0	4805,2	5125,5	5482,7
Імпорт	5185,2	5059,3	5409,6	5813,8
Сальдо	- 192,2	-254,1	- 284,1	- 331,1

За останнє десятиліття відслідковується постійна тенденція до розширення обсягів світової торгівлі високотехнологічними товарами. Так, за 2013 – 2019 рр. ринок високотехнологічної продукції зріс на 489,7 млрд. дол США, тобто на 9,8 %. Водночас ми спостерігаємо стабільне негативне сальдо у зовнішньоторговельному обороті високотехнологічних товарів. Така ситуація склалася у торговельному балансі США, Канади, Мексики упродовж останніх років. Що стосується категорій товарів, за якими спостерігається серйозний торговельний дефіцит з Китаєм, то вони загалом характерні для всього торговельного сальдо США. Першою чергою це комп'ютерна техніка, електронні та електричні компоненти.

Упродовж останнього десятиріччя з метою зниження собівартості американські компанії власними зусиллями створили розвинений центр виробництва і збору електронних пристроїв і компонентів у Китаї та Південно-Східній Азії. Дешевизна таких компонентів виробництва, як кремній, пластик і метал, а також

доступна інфраструктура виробництва, дозволили в ряді випадків повністю перенести або організувати нове виробництво в Азії. Зростання дефіциту окремими категоріям високотехнологічних товарів стало проблемою саме тоді, коли американські бренди з національного ринку почали витіснятися китайськими. Тепер більшу частину доданої вартості від створення таких товарів отримує уже не американська економіка.

Дефіцит торговельного балансу Мексики з Китаєм досягнув у 2019 році 75 млрд дол., ставши найвищим за останні роки. При цьому 98% мексиканських закупівель з КНР склали промислові вироби, такі як мобільні телефони та їх комплектуючі, модулі пам'яті, офісне обладнання та рідкокристалічні пристрої. З 2012 по 2018 рр. китайські інвестиції в Мексику зросли в декілька разів і більше 1000 китайських компаній відкрили в країні свої філії - «Lenovo» і «Huawei» (виробники обладнання), «Hisense» і «Sanhua» (обробна промисловість), «BAIC», «Minth», «Minhua» і «JAC Motors» (автомобільна промисловість), «Sinohydro» (інфраструктура) [14].

Варто зазначити, що сектор високотехнологічних товарів і послуг розпочав активно розвиватися відносно недавно, але на сьогодні є досить різноманітним. Для нього характерно постійний рух, темпи якого зростають по мірі прискорення розвитку науково-технологічного прогресу. До загальносвітових тенденцій ринку високотехнологічних товарів і послуг слід віднести зростання частки ІКТ-послуг і програмного забезпечення ринку обладнання, який близький до насичення. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) має вже не тільки самостійне значення, але й відіграє вирішальну роль у розвитку цифрової економіки як окремих країн, так і глобалізаційних процесів.

На початку травня 2020 року аналітична компанія IDC опублікувала результати дослідження, присвяченого впливу COVID-19 на функціонування ІТ-ринку. За прогнозами експертів, світові ІТ-витрати у 2020 році скоротяться на 5,1 % до 2,25 трлн дол США. У січні аналітики очікували зростання на ті ж 5,1%. Витрати на інформаційно-комунікаційні та бізнес-послуги знизяться 3,4 % до 4 трлн дол США, а витрати на телекомунікації - на 0,8 %. Проте, згідно з прогнозами, витрати на ІТ-інфраструктуру загалом виростуть майже на 4% до 237 млрд дол США завдяки стійким затратам з боку постачальників послуг і постійному корпоративному попиту на хмарні сервіси, що компенсує зниження капітальних витрат на бізнес [17, с. 48].

Згодом, аналітична компанія Gartner представила оновлений прогноз щодо світового ІТ-ринку. Якщо в січні експерти очікували зростання витрат на інформаційні технології на 3,4% за підсумками 2020 року (до 3,9 трлн дол США), то після перегляду озвучили негативний показник - (-8) % (до 3,4 трлн дол США). Прогнозоване падіння галузі аналітики пов'язали з пандемією коронавірусу COVID-19, через яку, як зазначено в дослідженні, відбувається глобальна економічна рецесія, яка, своєю чергою, призводить до зміни пріоритетів серед ІТ-директорів. Тепер вони роблять акцент на витрати у «критично важливі» технології і послуги, що сприяють зростанню або трансформації бізнесу [17, с. 50].

Варто зазначити, що нові технології - це ключ до успішного розвитку, саме тому сектор високотехнологічних товарів і послуг зазвичай не так гостро відчуває наслідки криз і спадів, як традиційні галузі виробництва, а після завершення кризи відновлюється попит, який стримувався упродовж кризових років. Це було особливо помітно після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. Уже в 2010 році ринок високотехнологічних товарів досяг до кризового рівня, а згодом розпочалося стрімке зростання. Впевнений поступ на міжнародному ринку демонстрували продажі засобів зв'язку та споживчої електроніки. Водночас частка продажів комп'ютерів, офісної техніки та електронних компонентів знизилася, що пояснювалося насиченням ринку периферійних пристроїв і зниженням цін на ринку комп'ютерів, комунікаційних технологій і пристроїв, поряд зі стрімким розвитком каналів зв'язку, Інтернету.

Таблиця 2

Зростання рейтингу окремих країн – користувачів мережі Інтернету у 2019 році [12, с. 46].

№	Країна	Абсолютний приріст (млн. осіб)	Відносний приріст (%)
1.	Індія	+97,9	+21
2.	Китай	+50,7	+6,7
3.	США	+25,4	+8,8
4.	Індонезія	+17,3	+13,1
5.	Іран	+16,2	+29,1
6.	Україна	+15,3	+60,0
7.	Танзанія	+14,6	+173,0
8.	Італія	+11,5	+27,0
9.	Бангладеш	+10,2	+12,0
10.	Бразилія	+9,9	+7,2

У 2019 році у світі нараховувалося 5,11 мільярдів унікальних мобільних користувачів, що на 100 мільйонів (2%) більше, ніж в минулому 2018 році. Аудиторія Інтернету налічувала 4,39 мільярда осіб, що на 366 мільйонів (9%) більше, ніж у січні 2018 року. У соціальних мережах зареєстровано 3,48 мільярдів користувачів. У порівнянні з даними на початок минулого року цей показник зріс на 288 мільйонів (9%). Сьогодні 3,26 мільярдів осіб заходять в соціальні мережі з мобільних пристроїв [12, с. 47].

Також простежується тенденція збільшення частки ринку фармацевтичної продукції, що чималою мірою пов'язана не тільки зі старінням населення в розвинених країнах, але й зі збільшенням платоспроможного попиту в країнах, що розвиваються. Прогнози компанії «Deloitte» [9] на 2020 рік

передбачали зростання витрат на охорону здоров'я на 4,3% і мали скласти 8734,6 млрд. дол. США, відповідно, буде спостерігатися і тенденція до збільшення загальних витрат на лікарські засоби (на 30% і більше порівняно з 2013 роком) у зв'язку з COVID-19 [3]. Відзначається щорічний приріст обсягів фармацевтичного ринку, максимум якого було досягнуто у 2016году (107,0% в порівнянні з 2004 роком). Незважаючи на попереднє зростання в останні роки відчутно його уповільнення, а зміна обсягів ринку в середньому становить 5-6%. Динамічність фармацевтичного ринку також характеризує і динаміка світового експорту (темپ приросту - 7,7% в порівнянні з 1990 роком) і імпорту (на 10,1%) лікарських засобів. Як показує статистика, спостерігається негативне сальдо торговельного балансу (імпорт фармацевтичної продукції на світовому ринку перевищує її експорт на 7,69%) [13], що свідчить про наповнення ринків імпоротною фармацевтичною продукцією та утиск інтересів виробників країни, в яку постачається продукція.

Особливою характеристикою світового ринку високотехнологічних товарів і послуг є перенесення виробництва до країн з нижчою вартістю робочої сили і широке застосування аутсорсингу. Особливо зарекомендували себе в цьому країни Південно-Східної Азії. Безумовні лідери на ринку аутсорсингу - Індія і Китай, обсяги наданих ними аутсорсингових послуг і їхня якість швидко зростає. З огляду на вищесказане, при дослідженні світового ринку високотехнологічних товарів і послуг потрібно мати на увазі, що аналіз кількісних показників часто не демонструє реальний стан справ в тому чи іншому сегменті ринку. Особливо це стосується ролі і ваги країн, що розвиваються у виробництві і торгівлі високотехнологічними товарами.

Торговельні відносини розвинених і країн, що розвиваються можна розглянути на прикладі США і Китаю. Розвинені країни концентруються на виробництві і експорті унікальних власних розробок в секторі високотехнологічної продукції. Технології ж, які починають морально старіти, а також трудомісткі і витратні операції розвинені держави передають азійським країнам, де вартість робочої сили значно нижче. Тим самим, застосовуючи на практиці теорію життєвого циклу інноваційних продуктів, країни-винахідники з виробників перетворюються в імпортерів. Саме тому величезна частка імпорту США припадає на готове обладнання, а електронні деталі імпортуються в мінімальній кількості, що дозволяє підтримати власне виробництво. Китай та інші азійські країни використовують надану їм можливість розширити виробництво високотехнологічної продукції. Вони закуповують більшу кількість комплектуючих і виробляють з них величезні обсяги високотехнологічних товарів на експорт [14].

Сучасною тенденцією на ринку високотехнологічних продуктів є реалізація космічних проектів. Прорив, досягнутий у сфері космічних технологій, особливо в галузі засобів виведення космічних апаратів на орбіту і прикладних космічних систем, розглядається Китаєм і Індією в якості бази для поступального нарощування співпраці в регіоні. Забезпечення країнам Азії альтернативного доступу до сучасних космічних технологій сприятиме підвищенню їхнього технологічного потенціалу, перетворення регіону в один з важливих центрів розвитку світової космічної промисловості. Ці зміни в довгостроковій перспективі перекроють сформований в світі баланс сил.

Індія є новатором у сфері надання унікальних видів космічних послуг. Космічна інформація використовується для аналізу і моніторингу даних в таких напрямках, як вирубка лісів, боротьба з низькою продуктивністю земель, нестача питної води, виснаження ресурсів прибережної зони, небезпечні метеорологічні явища тощо. Індія продає провідним державам світу супутникові платформи. Країна міцно влаштувалася на світовому ринку даних дистанційного зондування, освоїла технологію створення міжконтинентальних балістичних ракет [15]. На шляху розвитку аерокосмічної галузі, Китай активно використовує високотехнологічні продукти для космічної діяльності, успішно запускаючи на орбіту супутники (зі 100% рівнем надійності). Китай та Індія активно розвивають двосторонні відносини і спільні проекти з іншими країнами, розвиваючи співробітництво в галузі космічних технологій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ситуація на світовому ринку високотехнологічної продукції визначається високим рівнем і позитивною динамікою розвитку високотехнологічних виробництв основних країн-експортерів, які, своєю чергою, стимулюють розвиток суміжних галузей промисловості. В останні десятиліття в структурі світової економіки намітилися наступні основні тенденції. По-перше, створення високотехнологічних виробництв є одним з найважливіших світових трендів, які перебувають у взаємозв'язку з національними трендами у сфері науково-технологічного комплексу. По-друге, збільшення частки високотехнологічних галузей за рахунок скорочення частки галузей, де висококваліфікований персонал використовується меншою мірою. По-третє, випереджувальне зростання сектора послуг, в тому числі високотехнологічних. Саме такі послуги стали рушійною силою економічного зростання в більшості країн і відіграють зростаючу роль при впровадженні інновацій в промисловість.

Розкриття сучасних тенденцій функціонування світового ринку високотехнологічних товарів потребує подальшого дослідження перспективних, інноваційних проектів розвитку сьомого технологічного укладу.

Література

1. Данько Т. Розвиток високотехнологічного підприємництва в країнах ЄС / Т.В. Данько // Вісник НТУ «ХП». Харків : НТУ «ХП». 2012, №12. С. 71–77.
2. Мельник Т. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір / Т.М.Мельник, О.В.Зубко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 2. – С. 185
3. Радзівська С. Україна та країни Азії: торговельно-інтеграційний аспект. Економіст. 2013. № 11. С. 21–24.

4. Саліхова О. Експорт високотехнологічних товарів України як індикатор реалізації інноваційної політики / О.Б. Саліхова // Інвестиційно-консалтинговий портал «InVenture». URL: <http://www.inventure.com.ua/main/analytics/security/govsecurity/eksport-visokotehnolog456chnihtovar456v-ukrani-yak-456ndikator-real456zac456-456 nnovac456ino-pol456tiki-1>
5. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. ресурс. – К., 2019. – 350 с.
6. Тараніч О. Особливості формування конкурентних переваг розвинених країн на світовому ринку. Економіка і організація управління. №3 (23) 2016. С. 317 – 326.
7. Цимбал Л.І, Предко Ю.В. Глобальна конкуренція на ринку високотехнологічних товарів: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Випуск 23. Частина 2. – 2019. – С. 116 – 121.
8. Швед Ю. Деякі особливості сучасних процесів економічної інтеграції у Східноазійському регіоні. Економічний часопис. 2011. № 1–2. С. 37–40.
9. 'Balanza comercial por países. Miles de dólares', Banco de México. [online] Available at: <https://www.banxico.org.mx/SieInternet/consultarDirectorioInternetAction.do?sector=1&accion=consultarCuadroAnalitico&idCuadro=CA8&locale=es> (Accessed: 20 September 2020).
10. High Tech Systems & Materials (HTSM) // Netherlands Ministry of Foreign Affairs. 2017. URL: <https://www.brainport.nl/uploads/documents/HTSM.pdf>.
11. China's high-tech zones lead innovation development // The state council the people's republic of China. 2018. URL: http://english.gov.cn/news/top_news/2018/01/04/content_281476001215492.htm.
12. International Trade Statistics 2019. WTO, Geneva-2, 2019. – 174 p.
13. Global Outlook for Medicines Through 2018: доклад kompanii «IMS Institute for Health care Informatics». (2018). Available at: http://static.correofarmaceutico.com/docs/2014/12/01/informe_ims.pdf
14. The Worldbank. High-technology exports (% of manufactured exports). URL : <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries> (дата звернення: 26.10.2020).
15. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / The World Economic Forum, 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full_Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf
16. UNCTAD. Trade and Development Report 2020. United Nations Publications, 300 East 42nd Street, New York. – 2020. – 139 p.
17. IMF. World Economic Outlook: Seeking Sustainable Growth – Short-Term Recovery, LongTerm Challenges. IMF, October 2020. – 184 p.

References

1. Danko T. Development of high-tech entrepreneurship in the EU / TV Danko // Bulletin of NTU "KhPI". Kharkiv: NTU "KhPI". 2012, №12. Pp. 71–77.
2. Melnyk T. Foreign trade in high-tech goods: institutional dimension / TMMelnyk, OVZubko // Marketing and innovation management. - 2012. - № 2. - P. 185
3. Radzievskaya S. Ukraine and Asian countries: trade and integration aspect. Economist. 2013. № 11. S. 21–24.
4. Salikhova O. Export of high-tech goods of Ukraine as an indicator of implementation of innovation policy / O.B. Salikhova // Investment and consulting portal "InVenture". URL: <http://www.inventure.com.ua/main/analytics/security/govsecurity/eksport-visokotehnolog456chnihtovar456v-ukrani-yak-456ndikator-real456zac456-456 nnovac456ino-pol456tiki-1>
5. Structural changes in world trade as a factor in the development of the domestic market of Ukraine: a collective monograph / ed. Dr. Econ. Sciences, Corresponding Member NAAS of Ukraine TO Ostashko; NAS of Ukraine, SI "Inst. Of Economics. and predicted. NAS of Ukraine ". - Electron. resource. - K., 2019. - 350 c.
6. Taranych O. Features of the formation of competitive advantages of developed countries in the world market. Economics and organization of management. №3 (23) 2016. P. 317 - 326.
7. Cymbal LI, Predko YV Global competition in the market of high-tech goods: current status and prospects. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Issue 23. Part 2. - 2019. - P. 116 - 121.
8. Shved Y. Some features of modern processes of economic integration in the East Asian region. Economic magazine. 2011. № 1–2. Pp. 37–40.
9. 'Commercial balance by country. Miles of Dollars ', Banco de México. [online] Available at: <https://www.banxico.org.mx/SieInternet/consultarDirectorioInternetAction.do?sector=1&accion=consultarCuadroAnalitico&idCuadro=CA8&locale=es> (Accessed: 20 September 2020).
10. High Tech Systems & Materials (HTSM) // Netherlands Ministry of Foreign Affairs. 2017. URL: <https://www.brainport.nl/uploads/documents/HTSM.pdf>.
11. China's high-tech zones lead innovation development // The state council the people's republic of China. 2018. URL: http://english.gov.cn/news/top_news/2018/01/04/content_281476001215492.htm.
12. International Trade Statistics 2019. WTO, Geneva-2, 2019. - 174 p.
13. Global Outlook for Medicines Through 2018: IMS Institute for Health care Informatics report. (2018). Available at: http://static.correofarmaceutico.com/docs/2014/12/01/informe_ims.pdf
14. The Worldbank. High-technology exports (% of manufactured exports). URL: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries> (accessed: 26.10.2020).
15. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / The World Economic Forum, 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full_Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf
16. UNCTAD. Trade and Development Report 2020. United Nations Publications, 300 East 42nd Street, New York. - 2020. - 139 p.
17. IMF. World Economic Outlook: Seeking Sustainable Growth - Short-Term Recovery, LongTerm Challenges. IMF, October 2020. - 184 p.

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-26

ТКАЧОВА Т. С.

Харківський національний університет радіоелектроніки

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА МАШИНОБУДІВНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ШЛЯХОМ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті розглянуто та досліджено механізм реалізації прийняття управлінських рішень для стратегічного розвитку підприємств машинобудівної галузі.

Одним із ключових питань, що постає перед менеджментом підприємства, є завдання адекватного оцінювання внутрішніх явищ. Особливо актуальною стає потреба детального опису процесів, де відбувається накопичення власної компетентності, визначення найбільш ефективних форм організаційних перетворень, уточнення цільових орієнтирів та індикаторів реформування, які забезпечуватимуть стабільність функціонування промислового підприємства, незважаючи на рівень радикальності трансформацій.

Програмна реалізація та тестування організаційно-комунікаційної платформи машинобудівного підприємства є, на думку авторки, необхідним етапом дослідження ефективності як обраної архітектури штучних нейронних мереж (ШНМ), так і вживаного алгоритму їх навчання у вигляді імітаційного моделювання.

Ключові слова: управлінські рішення, імітаційне моделювання, штучні нейронні мережі, алгоритм навчання ШНМ.

ТКАЧОВА Т.

Kharkiv National University of Radio Electronics

To describe the internal state of the enterprise evaluation system and external signals (typical business processes of the enterprise) systems of equations are formed. In order to adapt SNM to the scenario approach to management decision-making, it is necessary to teach this neural network, which in turn leads to the development of a learning algorithm under different conditions. Neural network structures use the approximation of a nonlinear operator to convert input signals to output by some system of basic functions. In this case, the object under study is presented in the form of ANN, which contains several layers, each of which consists of a number of neurons. The process of identifying a nonlinear object (scenario) is reduced to building its neuromodel.

In the article the mechanism of realization of acceptance of administrative decisions for strategic development of the enterprises of machine-building branch is considered and investigated.

One of the key issues facing the management of the enterprise is the task of adequate assessment of internal phenomena. The need for a detailed description of the processes of self-competence, identification of the most effective forms of organizational transformation, clarification of targets and reform indicators that will ensure the stability of the industrial enterprise, despite the level of radical transformations, is especially relevant.

Software implementation and testing of the organizational and communication platform of the machine-building enterprise is, according to the author, a necessary stage of research of efficiency of both the chosen architecture of SNM, and the applied algorithm of its training in the form of simulation modeling.

Key words: management decisions, simulation modeling, artificial neural networks, artificial neural networks learning algorithm.

Постановка проблеми. Для опису внутрішнього стану системи оцінки діяльності підприємства та зовнішніх сигналів (типові бізнес-процеси підприємства) формуються системи рівнянь. Щоб пристосувати ШНМ для сценарного підходу прийняття управлінських рішень треба цьому навчити нейронну мережу, що в свою чергу зумовлює розробку алгоритму навчання за різних умов. Нейромережні структури використовують апроксимацію нелінійного оператора перетворення вхідних сигналів на вихідні деякою системою базисних функцій. При цьому досліджуваний об'єкт подається у вигляді ШНМ, що містить декілька шарів, кожний з яких складається із певної кількості нейронів. Процес ідентифікації нелінійного об'єкта (сценарію) зводиться до побудови його нейромоделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки механізмів прийняття управлінських рішень на підприємстві не нова та її рішення присвячені труди таких вітчизняних та зарубіжних: Р. Лепа [1,2], О. Амоша, [3], В. Геєць [4], Л. Довгань[5], Ю. Костін [6], К. Ущатовський [7], С. Крикавський [8]; іноземні: К. Ендрюс [9], В. Баумол [10], С. Чафі [11], А. Чендлер [12]. та інші. Аналіз вітчизняних досліджень потребує подальшої роботи у цьому напрямі.

За допомогою розглянутого матеріалу отримано висновок, що одним із ключових питань, що постає перед менеджментом підприємства, є завдання адекватного оцінювання внутрішніх явищ. Особливо актуальною стає потреба детального опису процесів, де відбувається накопичення власної компетентності, визначення найбільш ефективних форм організаційних перетворень, уточнення цільових орієнтирів та індикаторів реформування, які забезпечуватимуть стабільність функціонування промислового підприємства, незважаючи на рівень радикальності трансформацій.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у дослідженні та розробці практичної реалізації процесу прийняття управлінських рішень на машинобудівному підприємстві шляхом імітаційного моделювання за допомогою навчання штучної нейронної мережі за заданим сценарієм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростає невизначеність різних виробничих ситуацій, що виникають на промислових підприємствах, таких як необхідність прийняття керівниками ризикованих

рішень, що приводить до більш широкого поширення імовірнісних методів у системі управління процесами, вимагає більш ретельного відбору й аналізу виробничої інформації. З огляду на сказане, нагальним і актуальним є вивчення чинників економічної невизначеності, розроблення методів управління в ситуації економічної нестабільності, виявлення способів досягнення економічної стійкості в складних сучасних умовах. Невизначеність представлена набором різної несистематизованої інформації, поданої у вигляді тексту, рисунків, таблиць тощо. Працюючи з великим обсягом інформації, що характеризується відсутністю деяких параметрів або їхньою невизначеністю, доцільно використовувати штучні нейронні мережі (ШНМ).

Труднощі, пов'язані з ідентифікацією нелінійності динамічних об'єктів класичними методами, зумовили розвиток альтернативного, нейромережного підходу до вирішення зазначених завдань. Оскільки з математичної точки зору завдання ідентифікації є завданням апроксимації (або відновлення) деякої в загальному вигляді складної нелінійної функції, для її вирішення використовуються штучні нейронні мережі (ШНМ), які є насамперед хорошими апроксиматорами.

ШНМ застосовують метод апроксимації нелінійного оператора перетворення вхідних сигналів у вихідні певною системою базисних функцій. У цьому випадку об'єкт дослідження подано у вигляді ШНМ. Штучні нейромережі складаються з кількох шарів, що мають певну кількість нейронів. Нейрони з нелінійною функцією активації дають змогу ефективно апроксимувати складні нелінійні залежності, що пов'язують вхідні та вихідні параметри досліджуваного об'єкта.

Процес ідентифікації нелінійного об'єкта зводиться до побудови його нейромоделі, яка реалізується в ході навчання ШНМ на основі пред'явлення навчальних пар, якими є вимірювані значення вхідних і відповідних вихідних сигналів.

Порівняно з традиційним підходом нейромережний підхід, окрім деяких переваг, має і недолік – складність інтерпретації отриманих результатів. У зв'язку з цим актуальним завданням є удосконалення нейромережної моделі для підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на машинобудівному підприємстві.

Методи дослідження, запропоновані в цій роботі, – це побудова математичної моделі, що містить взаємопов'язані різноманітні ресурси, функціонування яких підпорядковується набору правил і завдань для інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства, його соціально- економічного розвитку та ефективної організації бізнес-процесів на підприємстві у хмарі.

Хмарні методи обчислення покликані змінити підхід у побудові ІТ інфраструктури, зокрема вони описують різні типи обчислювальних концепцій, які передбачають застосування значної кількості комп'ютерів, підключених через мережу в режимі реального часу.

Важливо розуміти принцип здійснення хмарних обчислень та як вони можуть застосовуватися на промисловому підприємстві у вигляді інформаційно-комунікаційної платформи. Завдяки хмарним обчисленням з'являється доступ до значних обсягів обчислювальної потужності віртуалізованої інформації шляхом об'єднання ресурсів і єдиного уявлення системи.

Обґрунтовано авторський підхід до формування та запровадження моделі прийняття управлінських рішень на підприємстві з використанням ШНМ. Запропоновано для аналізу та прогнозування використовувати вже наявні програмні продукти та міжнародні стандарти для розбудови стратегії підприємства, без якої неможливо побудувати адекватну математичну модель із заданими параметрами, що допоможе зробити опис кожного процесу на виробництві. Створені елементи математичного та програмного забезпечення дозволяють отримати адекватні математичні моделі, скоротити енергетичні та обчислювальні витрати на дослідження об'єктів, зробити більш якісним і ефективним управління та прогнозування їхньої поведінки. Вивчення особливостей діяльності як окремих підприємств, так і галузевих комплексів потребує системного підходу, тобто необхідно враховувати не лише специфіку діяльності підприємств, але й чинники зовнішнього середовища. Об'єкт дослідження розглядається нами не ізольовано, а як відкрита соціально-економічна система.

Програмна реалізація та тестування організаційно-комунікаційної платформи машинобудівного підприємства є, на думку авторки, необхідним етапом дослідження ефективності як обраної архітектури ШНМ, так і вживаного алгоритму її навчання у вигляді імітаційного моделювання (рис.1-4). Проведено експериментальне дослідження запропонованих нейромереж та процедур їх навчання, яке доводить їх високу ефективність та можливість застосування для побудови математичних моделей технологічних процесів на виробництві.

Нейромережні структури використовують апроксимацію нелінійного оператора перетворення вхідних сигналів на вихідні деякою системою базисних функцій. При цьому досліджуваний об'єкт подається у вигляді ШНМ, що містить декілька шарів, кожний з яких складається із певної кількості нейронів. Процес ідентифікації нелінійного об'єкта (сценарію) зводиться до побудови його нейромоделі.

Запропонований нейромережний механізм підвищення об'єктивності експертних оцінок дозволяє знизити витрати на проведення експертизи та підвищити якість експертних оцінок.

Навчання мережі, тобто налаштування компонент вектора здійснювалася за алгоритмом. Як видно, налаштовувалися всі параметри мережі: ваги, центри й радіуси.

На рис. 1, а, б показані задані та відновлені статичні нелінійності, на рис. 2 – графіки налаштування параметрів у використанні радіально-базисної мережі, на рис. 3 – зміна помилки ідентифікації за умови

застосування мереж узагальнено-регресійна мережа (рис. 3, а) і радіально-базисна мережа (рис. 3, б). Як випливає з аналізу цих графіків, у використанні радіально-базисна мережа із налаштуванням усіх її параметрів, завдання ідентифікації об'єкта вирішується досить ефективно.

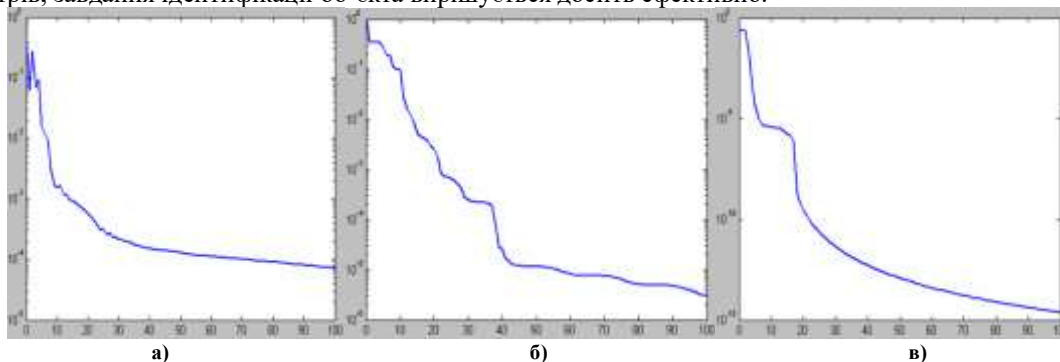

Рис. 1. Графіки функції помилки: а) алгоритм зворотного поширення; б) алгоритм сполучених градієнтів; в) алгоритм Левенберга–Марквардта

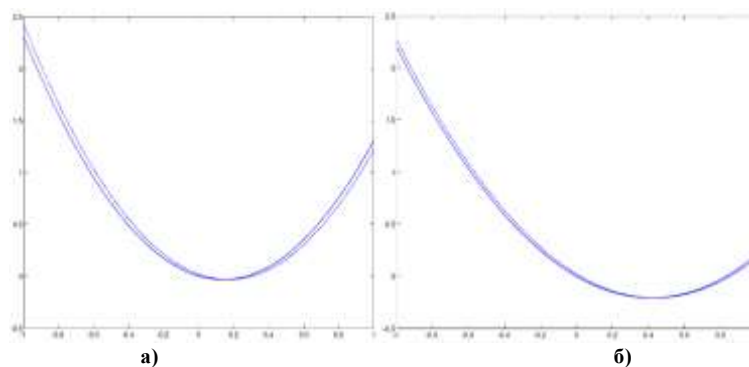

Рис. 2. Відновлення статичних нелінійностей

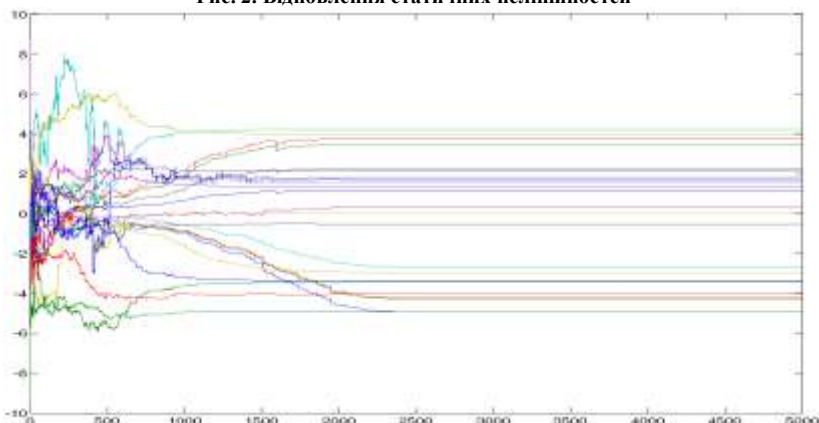

Рис. 3. Графіки налаштування параметрів

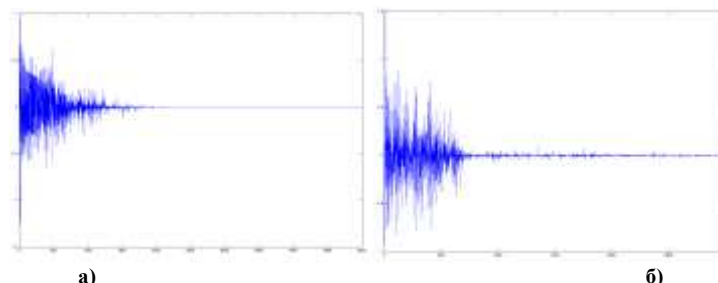

Рис. 4. Графіки зміни помилки ідентифікації за умови використання: а) мереж узагальнено-регресійна мережа; б) радіально-базисна мережа

Труднощі оптимізації процесів виробництва обумовлені такими чинниками:

- складністю фізико-хімічних процесів перероблення сировини, що супроводжуються низкою реакцій;
- відсутністю достатньо точних математичних моделей цих процесів;
- нелінійністю та нестационарністю характеристик процесів (обумовленої, наприклад, нестійкістю розрахунку концентрацій речовин);

- істотним впливом збурень технологічних режимів, що виникають унаслідок зміни параметрів;
- наявністю досить жорстких обмежень, що накладаються на технологічні процеси (у вигляді норм його поведінки), на потоки сировини та енергії, а також обумовлених роботою суміжних відділень виробництва.

Для навчання мережі, що реалізує моделі в просторі станів, використовуються різні моделі помилки. Крім того, пропонується алгоритм навчання мережі, що забезпечує стійке оцінювання процедури діагностування проблем у забезпеченні формування організаційно-комунікаційної платформи підприємства.

За умови імітаційного моделювання процесу прийняття управлінських рішень із використанням інструментарію інформаційно-комунікаційної платформи досліджено створення неймережних моделей одно- та багатовимірних нелінійних динамічних об'єктів на основі радіально-базисна мережа, узагальнено-регресійна мережа і багатошаровий перцептрон. Застосування узагальнено-регресійна мережа, навіть у разі налаштування тільки вагових параметрів мережі, дає змогу отримати хороші результати. Якщо налаштувати всі параметри мереж (ваги, центри, дисперсії), то є змога суттєво підвищити точність розв'язання задачі ідентифікації, водночас значно збільшуючи час навчання. Застосування моделі алгоритму навчання Левенберга–Марквардта виявилось ефективним і за умови несуттєвої нестационарності об'єкта, що моделюється. Збільшення кількості нейронів у прихованому шарі багатошаровий перцептрон спричиняє скорочення кількості ітерацій, необхідних для досягнення заданої точності. Однак водночас істотно зростає час навчання.

В алгоритмі роботи програми можна виділити базовий набір операцій:

1. Перевірка тестових векторів (на цьому етапі відбувається тестування заданих аргументів). Якщо аргументи задані правильно, робота функції триває, якщо ж аргументи задані неправильно - виводиться одна з наступних помилок: «Недостатня кількість аргументів», «Занадто багато аргументів», «Вхідний вектор і цільової вектор мають різні кількість елементів».

2. Ініціалізація мережі (на цьому етапі задаються початкові значення всіх параметрів, що настроюються мережі, параметрів алгоритмів, а також параметри, що визначають швидкість навчання мережі або кількість ітерацій навчання).

3. Розрахунок вихідного значення мережі (на цьому етапі відбувається формування вихідного сигналу мережі в залежності від її типу з урахуванням інформації, що надходить на попередніх тактах).

4. Навчання мережі (на цьому етапі на підставі порівняння отриманих результатів та бажаних виходів мережі реалізується процедура настройки всіх параметрів мережі; навчання закінчується при досягненні критерію зупинки заданого рівня).

5. Висновок результатів (на цьому етапі автоматично формується повний звіт про стан мережі і здійснюється висновок наступних результатів: «Вихідна значення мережі», «Вихідні значення прихованого шару», «Графік зміни значення помилки навчання», «Значення вагових коефіцієнтів» і т. д.).

До початку процесу навчання необхідно спочатку формувати навчальну вибірку. З вихідних даних необхідно сформувати як мінімум дві вибірки - навчальну і перевірочну. Навчальна вибірка потрібна для алгоритму налаштування вагових коефіцієнтів, а наявність перевірочної, тестової вибірки потрібно для оцінки ефективності навченої нейронної мережі.

Як правило, використовують наступну методику: з усієї сукупності даних випадковим чином вибирають близько 90% векторів для навчання, а на що залишилися 10% тестують мережу. Однак, в умовах малої кількості прикладів ця процедура стає неефективною з точки зору оцінювання ймовірності помилки класифікації.

У термінах нейронних мереж основну ідею методу можна виразити так: вибирається один вектор з усієї сукупності даних, а решта використовуються для навчання ШНМ. Далі, коли процес навчання буде завершено, пред'являється цей обраний вектор і перевіряється правильно мережу розпізнала його чи ні. Після перевірки обраний вектор повертається у вихідну вибірку. Щоб створити нейронну мережу перцептронного типу, необхідно виконати наступні операції:

- сформувати послідовності входів і цілей (кнопка New Data), або завантажити їх з робочої області системи MATLAB або з файлу (кнопка Import);
- створити нову нейронну мережу (кнопка New Network), або завантажити її з робочої області системи MATLAB або з файлу (кнопка Import);
- вибрати тип нейронної мережі і натиснути кнопку Train, щоб відкрити вікно для завдання параметрів процедури навчання;
- відкрити вікно Network для перегляду, ініціалізації, моделювання, навчання та адаптації мережі.

Потім в командному файлі за допомогою певних процедур задаються алгоритми навчання та їх параметри. Після навчання результати можна вивести в графічному вигляді на рисунках (1-4).

Висновки. Визначено особливості оцінювання ефективності діяльності машинобудівних підприємств та розроблено систему показників, яка дозволяє оцінювати ефективність не тільки прямо (зважаючи на їхні власні результати), а й опосередковано (беручи до уваги їхній вплив на результати діяльності пов'язаних економічних суб'єктів). Це дає змогу оцінити здатність підприємств забезпечувати умови ефективного функціонування та розвитку, зважаючи на надання їхніх послуг; комплексно оцінити ефективність за поточний період, проводити відповідні порівняння в динаміці та виявляти основні складники роботи підприємств, які обумовили підвищення або зниження її загального рівня.

Література

1. Лепа Р.Н. Ситуационный механизм принятия управленческих решений: методология, модели и методы: Монография / НАН Украины. Ин-т економіки пром-ти. – Д.: ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2006. – 308 с.
2. Лепа Н.Н., Лепа Р.Н., Пушкар А.И. и др. Моделирование процессов управления развитием предприятий: Монография / НАН Украины. Ин-т економіки пром-ти. – Д.: ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2005. – 348 с.
3. Амоша, О. І. До проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі [Електронний ресурс] / О. І. Амоша, Ю. З. Драчук, А. І. Кабанов // Економіка промисловості. – 2015. – № 2. – С. 76-87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2015_2_7.
4. Геєць, В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4–20.
5. Довгань, Л. Є. Інституціональне середовище українських моделей корпоративного управління [Текст] / Л. Є. Довгань, В. Г. Герасимчук, І. П. Малик // Наукові праці ДонНТУ. – Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103-2. – С. 214-221.
6. Костін, Ю. Д. Прийняття рішень менеджменту в електроенергетичному виробництві [Текст] / Ю. Д. Костін,
7. К. В. Ущачовський // Modern problems of management: economics, education, health and pharmacy : II International Scientific Conference : 23-27.10.2014 : materials / The Academy of Management and Administration in Opole. – Opole : Publishing House WSZiA, 2014. – P. 42-44.
8. Крикавський, Є. В. Економіка і фінанси підприємств [Текст] : навч. посіб. / Є. В. Крикавський, З. С. Люльчак; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – 694 с.
9. Ендрюс, К. Р. Поняття корпоративної стратегії [Текст] / Ендрюс. - Доу Джонс-Ірвін, 1971. - 245 р.
10. Баумол, В. Дж. Оптимальні відхилення від встановлення граничних витрат [Текст] / Вільям Дж. Баумол, Девід Ф. Бредфорд // American Economic Review. - 1970. - № 3. - P. 265-283.
11. Чаффі, Е. Три моделі стратегії [Текст] / Е. Чаффі // Академія управління оглядом. - 1985. - Т.10. - №1. - P. 89-98.
12. Чандлер А. Д., молодший Стратегія та структура: розділи історії американського підприємництва [Текст] / А. Д. Чандлер (молодший). - Книги про бороду, 2003. - 463 с.

References

1. Lepa RN Situational mechanism of managerial decision-making: methodology, models and methods: Monograph / NAS of Ukraine. Inst of Economics prom-ti. - D. : ООО "Yugo-Vostok, LTD", 2006. - 308 p.
2. Lepa NN, Lepa RN, Pushkar AI etc. Modeling of enterprise development management processes: Monograph / NAS of Ukraine. Inst of Economics prom-ti. - D. : ООО "Yugo-Vostok, LTD", 2005. - 348 p.
3. Amosha, OI To the problems of institutional support of innovative development of the coal industry [Electronic resource] / O.I. Amosha, Yu. Z. Drachuk, AI Kabanov // Economics of industry. - 2015. - № 2. - P. 76-87. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2015_2_7.
4. Geets, V. Liberal-democratic principles: a course for the modernization of Ukraine / V. Geets // Economy of Ukraine. - 2010. - № 3. - P. 4–20.
5. Dovgan, LE Institutional environment of Ukrainian models of corporate governance [Text] / LE Dovgan, VG Gerasymchuk, I.P. Malik // Scientific works of DonNTU. - Series: economic. - 2006. - Vip. 103-2. - P. 214-221.
6. Kostin, Yu. D. Management decision-making in power generation [Text] / Yu. D. Kostin,
7. KV Ushchapovsky // Modern problems of management: economics, education, health and pharmacy: II International Scientific Conference: 23-27.10.2014: materials / The Academy of Management and Administration in Opole. - Opole: Publishing House WSZiA, 2014. - P. 42-44.
8. Krykavsky, EV Economics and finance of enterprises [Text]: textbook. way. / EV Krykavsky, ZS Lyulchak; Nat. Lviv Polytechnic University. - Lviv: Lviv Publishing House. Polytechnic University, 2013. - 694 p.
9. Andrews, KR The concept of corporate strategy [Text] / Andrews. - Dow Jones-Irwin, 1971. - 245
10. Baumol, W. J. Optimal deviations from the establishment of marginal costs [Text] / William J. Baumol, David F. Bradford // American Economic Review. - 1970. - № 3. - R. 265-283.
11. Chaffi, E. Three models of strategy [Text] / E. Chaffi // Academy of Review Management. - 1985. - Vol.10. - №1. - R. 89-98.
12. Chandler AD, junior Strategy and structure: sections of the history of American entrepreneurship [Text] / AD Chandler (junior). - Books about the beard, 2003. - 463 p.

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 005:511:330.131.5:631.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-27

ЛОПУШИНСЬКА О. В.

Полтавська державна аграрна академія

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ефективний менеджмент ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери в умовах обмеженості ресурсів і жорсткої конкуренції є основою для створення додаткових конкурентних переваг, збільшення прибутку, здійснення позитивного впливу на розвиток суспільства та стану навколишнього середовища. Одним із важливих етапів управління ресурсозберігаючим розвитком є його оцінка. В сучасних умовах господарювання виникла необхідність теоретико-методичних розробок механізму управління ресурсозбереженням, що дасть змогу забезпечити узгодження інтересів агропродовольчих підприємств України та суспільства в цілому. Однією з важливих складових дієвого механізму ресурсозберігаючого розвитку є наявність об'єктивної комплексної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства. Автором в ході дослідження узагальнено і удосконалено існуючі підходи до оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств з врахуванням концепції сталого розвитку. Було запропоновано використання системи первинних показників «тріада 6R», що враховують кількісні і якісні показники економічної, соціальної та екологічної ефективності використання матеріальних, фінансових, людських, нематеріальних, інформаційних та часових ресурсів. Дані для розрахунку первинних показників можна отримати в результаті аналізу фінансової та статистичної звітності, а також анкетування та опитування відповідальних осіб та персоналу. З метою об'єктивної і комплексної оцінки запропоновано методику розрахунку інтегральних показників, яка була апробована на групі агропродовольчих підприємств Полтавської області. Загальна інтегральна оцінка економічної ефективності ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств проводиться на основі обчислення окремих інтегральних показників ефективності використання всіх видів ресурсів та показників фінансування ресурсозберігаючих заходів. Інформаційною основою для визначення інтегральних оцінок ефективності використання кожного з видів ресурсів є відповідні множини первинних показників. Всі розраховані інтегральні показники ефективності протягом 2010–2019 рр. мають тенденцію до збільшення, що свідчить про досить ефективну економічну, соціальну та екологічну політику підприємств агропродовольчої сфери Полтавської області.

Ключові слова: ресурсозбереження, розвиток підприємства, ресурсозберігаючий розвиток, менеджмент ресурсозберігаючого розвитку, агропродовольчі підприємства, сталий розвиток.

LOPUSHYNSKA O.

Poltava State Agrarian Academy

PECULIARITIES OF ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF RESOURCE-SAVING DEVELOPMENT MANAGEMENT OF AGRICULTURAL FOOD ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Effective management of resource-saving development of agri-food enterprises in conditions of limited resources and fierce competition is the basis for creating additional competitive advantages, increasing profits, making a positive impact on society and the environment. One of the important stages of resource-saving development management is its assessment. In modern economic conditions, there is a need for theoretical and methodological developments in the mechanism of resource management, which will ensure the coordination of the interests of agri-food enterprises of Ukraine and society as a whole. One of the important components of an effective mechanism of resource-saving development is the presence of an objective comprehensive assessment of the effectiveness of management of resource-saving development of the enterprise. In the course of the research the author generalizes and improves the existing approaches to the assessment of the efficiency of the management of resource-saving development of agro-food enterprises taking into account the concept of sustainable development. It was proposed to use a system of primary indicators «triad 6R», which takes into account quantitative and qualitative indicators of economic, social and environmental efficiency of material, financial, human, intangible, information and time resources. Data for the calculation of primary indicators can be obtained as a result of analysis of financial and statistical reporting, as well as questionnaires and surveys of responsible persons and staff. In order to objectively and comprehensively assess the proposed method of calculating integrated indicators, which was tested on a group of agri-food enterprises in Poltava region. The general integrated assessment of the economic efficiency of resource-saving development of agri-food enterprises is carried out on the basis of calculation of separate integrated indicators of efficiency of use of all types of resources and indicators of financing of resource-saving measures. The information base for determining integrated assessments of the efficiency of use of each of the types of resources are the corresponding sets of primary indicators. All calculated integrated efficiency indicators during 2010–2019 tend to increase, which indicates a very effective economic, social and environmental policy of agri-food enterprises in Poltava region.

Key words: resource saving, enterprise development, resource - saving development, resource - saving development management, agro - food enterprises, sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні питання ефективного використання ресурсів в агропродовольчій галузі залишаються невирішеними, що призводить до зниження конкурентних переваг вітчизняної продукції, ефективності регіональної та національної економік, погіршення екологічної ситуації. Більшість сучасних підприємств дедалі частіше відмовляються від сформованих протягом довгого часу концепцій господарської діяльності, націлених на максимальне задоволення зростаючих потреб споживачів і

суспільства в цілому, не зважаючи на інші аспекти, окрім економічних. В той час, коли обсяги споживання ресурсів досягли найвищої точки, велика кількість суб'єктів господарювання почала застосовувати концепцію сталого розвитку, яка передбачає ефективну економічну діяльність підприємства з врахуванням соціального та економічного ефекту.

У зв'язку з цим виникла необхідність теоретико-методичних розробок механізму управління ресурсозбереженням, що дасть змогу забезпечити узгодження інтересів агропродовольчих підприємств України та суспільства в цілому. Важливим напрямком в управлінській діяльності підприємства є його розвиток. Ресурсозберігаючий розвиток підприємств агропродовольчої сфери України є основою для просування ідей економії та збільшення ефективності використання всіх видів ресурсів. Формуванню ефективного механізму ресурсозберігаючого розвитку перешкоджає відсутність об'єктивної комплексної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства, яка б враховувала не тільки економічні показники, але і соціальні та екологічні. Все вищеперераховане і зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній літературі в галузі економіки і менеджменту питання ефективного використання ресурсів, ресурсозбереження та управління ним активно розглядаються. Дослідженню даної проблеми присвятили свої праці такі українські та закордонні вчені як: Александровська Ю. [1], Сотник І. [7], Дзядикевич Ю. [3], Федірець О. [10], Iribarren D. [8], Garrain D. [8], Маркіна І. [10], Дячков Д. [9], Garcia-Gusano D. [8], Ho Hoang Gia Bao, Ахромкін С., Ozturk I., Педько І., Аргінбаєва Г., Hoang Phong Le, Мельничук Л. та інші. В своїх працях вчені велику увагу приділяють опису значення ресурсозбереження та визначають тісний взаємозв'язок ресурсозбереження і економічного зростання на макро- і мікрорівні. Велика кількість сучасних вчених розуміють значення оцінки ефективності менеджменту ресурсозбереження та ресурсозберігаючого розвитку і висвітлюють результати своїх досліджень в наукових працях.

Проте, на даний час не існує єдиної думки щодо методики розрахунку рівня ефективності даного показника. Наявні методики оцінки ресурсозбереження та ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств мають значні недоліки, які виражаються у відсутності комплексного показника, який буде враховувати не тільки економічний ефект, але і соціальний та екологічний, що зумовлює необхідність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є узагальнення і удосконалення існуючих підходів до оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств з врахуванням концепції сталого розвитку.

Основні результати дослідження. Більшість сучасних методик оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства ґрунтуються на розрахунку економічних показників ефективності використання матеріальних та фінансових ресурсів. При цьому майже не враховується економічна ефективність використання нематеріальних, людських, інформаційних, часових ресурсів, соціальна та екологічна ефективність [1; 4]. Якісні показники в більшості випадків взагалі не беруться до уваги. Проте саме комплексний підхід до оцінки, що дозволить охопити кількісні та якісні показники економічної ефективності використання всіх видів ресурсів, а також врахувати соціальний та екологічний ефект, дасть змогу об'єктивно визначити подальший напрям розвитку суб'єкта господарювання (рис. 1).

Рис. 1. Система показників комплексної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку «Тріада 6R» [розроблено автором]

В основі запропонованої системи показників є як первинні показники ефективності використання матеріальних, людських, фінансових, нематеріальних, інформаційних та часових ресурсів, показники фінансування ресурсозберігаючих заходів, соціальної та екологічної ефективності, так і інтегральні показники. Дані для розрахунку первинних показників можна отримати в результаті аналізу фінансової та статистичної звітності, а також анкетування та опитування відповідальних осіб та персоналу (табл. 1).

Таблиця 1

Первинні показники оцінювання ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства [складено автором]

Вид показника		Показники
Економічна ефективність	Матеріальні ресурси	Фондовіддача (y_1), фондоозброєність (y_2), К придатності основних засобів (y_3), К вибуття основних засобів (y_4), К рентабельності основних засобів (y_5), матеріаловіддача (y_6), К оборотності запасів (y_7), К безвідходності сировини (y_8).
	Людські ресурси	Продуктивність персоналу (y_9), К використання трудових ресурсів (y_{10}), К плінності кадрів (y_{11}).
	Фінансові ресурси	К економічної ефективності використання фінансових ресурсів (y_{12}), К покриття (y_{13}), К оборотності активів (y_{14}), К оборотності дебіторської заборгованості (y_{15}), К оборотності кредиторської заборгованості (y_{16}), К оборотності власного капіталу (y_{17}), К автономії (y_{18}), К співвідношення власного і позичкового капіталу (y_{19}), К поточної ліквідності (y_{20}), К абсолютної ліквідності (y_{21}), К швидкої ліквідності (y_{22}), К забезпечення власними оборотними засобами (y_{23}), маневреність власних оборотних коштів (y_{24}).
	Нематеріальні ресурси	К вибуття НМА (y_{25}), К оновлення НМА (y_{26}), К рентабельності НМА (y_{27}), К віддачі НМА (y_{28}).
	Інформаційні ресурси	К повноти інформації (y_{29}), К точності інформації (y_{30}), К суперечливості інформації (y_{31}), К своєчасності інформації (y_{32}), К надійності інформації (y_{33}), К власного програмного забезпечення (y_{34}), К власних технічних засобів (y_{35}).
	Часові ресурси	К використання робочого періоду (y_{36}), К використання простойв (y_{37}), К використання робочого часу (y_{38}).
	Фінансування ресурсозберігаючих заходів	К фінансування ресурсозберігаючого розвитку (y_{39}), К фінансування ресурсозберігаючих служб (y_{40}), К фінансування збереження матеріальних ресурсів (y_{41}), К фінансування збереження людських ресурсів (y_{42}), К фінансування збереження нематеріальних ресурсів (y_{43}), К фінансування збереження інформаційних ресурсів (y_{44}), К фінансування збереження фінансових ресурсів (y_{45}), К фінансування збереження часових ресурсів (y_{46}).
Соціальна ефективність	К виробничого травматизму (y_{47}), К задоволеності умовами праці (y_{48}), К оцінки задоволеності керівництвом (y_{49}), К оцінки психологічного клімату в колективі (y_{50}), К оцінки задоволеності змістом праці (y_{51}), К професійного розвитку (y_{52}), К ділових якостей працівників та особистого потенціалу (y_{53}), К сформованості ціннісно-орієнтаційної єдності колективу (y_{54}), К темпу зростання середньої заробітної плати (y_{55}), К позитивних відгуків споживачів (y_{56}).	
Екологічна ефективність	К природоємності (y_{57}), К екологоємності (y_{58}), К ресурсоємності процесу (y_{59}), К екологічності об'єкту (y_{60}), К екологічності виробництва (y_{61}).	

Загальна інтегральна оцінка економічної ефективності ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств проводиться на основі обчислення окремих інтегральних показників ефективності використання матеріальних, людських, фінансових, нематеріальних, інформаційних, часових ресурсів та показників фінансування ресурсозберігаючих заходів. Інформаційною основою для визначення інтегральних оцінок ефективності використання кожного з видів ресурсів є відповідні множини первинних показників. Інтегральна оцінка V_i , що відповідає підмножині економічної ефективності, визначається рівністю:

$$V_i = \sum_{j=1}^{m_i} \alpha_{ij} y_{ij}(t) \quad (1)$$

де V_i – значення інтегральної оцінки в t -тий рік, y_{ij} – нормалізоване значення первинного показника в t -тий рік, α_{ij} – ваговий коефіцієнт показника, m_i – кількість показників в множині [2; 5].

Тож для обчислення інтегральної оцінки ефективності використання ресурсів необхідно визначити вагові коефіцієнти α_{ij} . Це можна зробити за допомогою методу модифікованої головної компоненти. Інтегральна оцінка ефективності використання різних видів ресурсів визначається рівностями:

$$V_1 = 0,111 y_1 + 0,256 y_2 + 0,069 y_3 + 0,148 y_4 + 0,099 y_5 + 0,056 y_6 + 0,170 y_7 + 0,092 y_8, \quad (2)$$

де V_1 – інтегральний показник ефективності використання матеріальних ресурсів.

$$V_2 = 0,375 y_9 + 0,375 y_{10} + 0,25 y_{11}, \quad (3)$$

де V_2 – інтегральний показник ефективності використання людських ресурсів.

$$V_3 = 0,046 y_{12} + 0,193 y_{13} + 0,043 y_{14} + 0,026 y_{15} + 0,025408 y_{16} + 0,042 y_{17} + 0,236 y_{18} + 0,113 y_{19} + 0,159 y_{20} + 0,058 y_{21} + 0,014 y_{22} + 0,039 y_{23} + 0,004 y_{24}, \quad (4)$$

де V_3 – інтегральний показник ефективності використання фінансових ресурсів.

$$V_4 = 0,245 y_{25} + 0,437 y_{26} + 0,073 y_{27} + 0,244 y_{28}, \quad (5)$$

де V_4 – інтегральний показник ефективності використання нематеріальних ресурсів.

$$V_5 = 0,122 y_{29} + 0,281 y_{30} + 0,001 y_{31} + 0,228 y_{32} + 0,125 y_{33} + 0,140 y_{34} + 0,103 y_{35}, \quad (6)$$

де V_5 – інтегральний показник ефективності використання інформаційних ресурсів.

$$V_6 = 0,111 y_{36} + 0,578 y_{37} + 0,148 y_{38}, \quad (7)$$

де V_6 – інтегральний показник ефективності використання часових ресурсів.

$$V_7 = 0,113 y_{39} + 0,119 y_{40} + 0,076 y_{41} + 0,129 y_{42} + 0,224 y_{43} + 0,094 y_{44} + 0,076 y_{45} + 0,168 y_{46}, \quad (8)$$

де V_7 – інтегральний показник ефективності фінансування ресурсозберігаючих заходів.

На наступному етапі доцільно визначити інтегральну оцінку W_1 економічної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери України на основі описаних вище інтегральних показників ефективності ресурсів та фінансування ресурсозберігаючих заходів:

$$W_1(t) = \sum_{i=1}^7 \beta_i V_i(t), \quad (9)$$

де $V_i(t)$ – значення інтегральної оцінки V_i в t -тий рік, β_i – ваговий коефіцієнт оцінки V_i в загальній інтегральній оцінці w_1 економічної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери України. Вагові коефіцієнти β_i також визначаємо за допомогою методу модифікованої головної компоненти [5], в результаті чого маємо формулу для визначення економічної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери України:

$$W_1 = 0,012 v_1 + 0,068 v_2 + 0,001 v_3 + 0,033 v_4 + 0,279 v_5 + 0,232 v_6 + 0,375 v_7 \quad (10)$$

Інтегральну оцінку W_2 , що відповідає підмножині соціальної ефективності, можна визначити таким чином:

$$W_2(t) = \sum_{j=1}^n \gamma_j Y_j(t), \quad (12)$$

де $W_2(t)$ – значення інтегральної оцінки соціальної ефективності в t -тий рік, $Y_j(t)$ – нормалізоване значення первинного показника в t -тий рік, γ_j – ваговий коефіцієнт показника, n – кількість показників в множині ($n=10$). Вагові коефіцієнти γ_j визначаємо методом модифікованої головної компоненти.

Отже, інтегральна оцінка соціальної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери можна визначити за формулою:

$$W_2 = 0,038 y_{47} + 0,095 y_{48} + 0,108 y_{49} + 0,130 y_{50} + 0,135 y_{51} + 0,136 y_{52} + 0,096 y_{53} + 0,120 y_{54} + 0,002 y_{55} + 0,141 y_{56} \quad (13)$$

Інтегральну оцінку W_3 , що відповідає підмножині екологічної ефективності, можна визначити рівністю:

$$W_3(t) = \sum_{j=1}^r \delta_j Y_j(t), \quad (14)$$

де W_3 – значення інтегральної оцінки екологічної ефективності в t -тий рік, $Y_j(t)$ – нормалізоване значення первинного показника в t -тий рік, δ_j – ваговий коефіцієнт показника, r – кількість показників в множині ($r = 5$). Вагові коефіцієнти δ_j можна визначити методом модифікованої головної компоненти і отримати наступні формули:

$$W_3 = 0,187 y_{57} + 0,009 y_{58} + 0,414 y_{59} + 0,222 y_{60} + 0,167 y_{61} \quad (15)$$

Інтегральна оцінка загальної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств визначається рівністю:

$$W(t, q) = \sum_{k=1}^3 \lambda_k w_k(t, q) \quad (16)$$

де вагові коефіцієнти λ_k визначаються методом модифікованої головної компоненти.

Отже, інтегральну оцінку загальної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства можна визначити за формулою:

$$W = 0,194 W_1 + 0,323 W_2 + 0,484 W_3 \quad (17)$$

З метою визначення дієвості запропонованої методики нами були проведені розрахунки інтегральних показників економічної, соціальної і екологічної ефективності, а також інтегральний показник загальної ефективності ресурсозберігаючого розвитку підприємства. Для проведення розрахунків була обрана група підприємств Полтавської області, оскільки вона є одним із лідером з виробництва сільськогосподарської продукції протягом 2010–2019 рр. [6] (табл. 2).

Таблиця 2

Інтегральні показники оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку групи підприємств Полтавської області за 2010–2019 рр. [складено автором]

Показники	Роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Оцінка економічної ефективності	0,60	0,58	0,66	0,72	0,69	0,71	0,71	0,80	0,82	0,84
Оцінка соціальної ефективності	0,54	0,67	0,67	0,76	0,79	0,86	0,88	0,89	0,94	0,97
Оцінка екологічної ефективності	0,26	0,24	0,24	0,42	0,24	0,55	0,49	0,65	0,74	0,89
Інтегральна оцінка	0,42	0,45	0,46	0,59	0,51	0,68	0,65	0,76	0,82	0,91

Отже, всі розраховані інтегральні показники ефективності протягом 2010–2019 рр. мають тенденцію до збільшення (рис.2). Максимальні показники зафіксовані в 2019 р., що свідчить про досить ефективну економічну, соціальну та екологічну політику підприємств агропродовольчої сфери Полтавської області. Досліджені підприємства активно впроваджують і використовують новітні ресурсозберігаючі технології у виробництві і веденні господарської діяльності. Крім того, значну увагу приділяють саме управлінському аспекту ресурсозберігаючого розвитку підприємства, адже будь-які процеси відбуваються через систему менеджменту. Особливу увагу останнім часом керівництво агропродовольчих підприємств приділяє питанням мотивації ресурсозберігаючої поведінки персоналу, адже саме цей напрям управлінської діяльності в питаннях ресурсозбереження є недооціненим і перспективним.

Рис 2. Динаміка інтегральних показників ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку групи агропродовольчих підприємств Полтавської області за 2010–2019 рр. [побудовано автором]

Висновки. Ефективний менеджмент ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери в умовах обмеженості ресурсів і жорсткої конкуренції є основою для створення додаткових конкурентних переваг, збільшення прибутку, здійснення позитивного впливу на розвиток суспільства та стану навколишнього середовища. Одним із важливих етапів управління ресурсозберігаючим розвитком є його оцінка. Для комплексної і об'єктивної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку доцільно враховувати кількісні і якісні показники, які характеризують ефективність використання матеріальних, фінансових, людських, нематеріальних, інформаційних та часових ресурсів і містять не тільки економічну складову, але і соціальну та екологічну. Запропоновано методіку розрахунку інтегральних показників економічної, соціальної, екологічної і загальної ефективності на основі групи первинних показників, які були розглянуті. Дана методіка застосована для розрахунку ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку групи підприємств агропродовольчої сфери Полтавської області, в результаті чого виявлено, що протягом 2010–2019 рр. інтегральні показники мали тенденцію до збільшення, що свідчить про ефективну стратегію ресурсозбереження. Сьогодні велике значення для ресурсозберігаючого розвитку підприємства має наявність кваліфікованих кадрів, організаційного забезпечення, мотивації до ресурсозбереження всіх груп працівників. Тому саме ці актуальні питання і стануть предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Александровская Ю. П. Комплексная оценка эффективности ресурсосбережения на машиностроительном предприятии. Вестник технологического университета. 2013. Т. 16. С. 265-273.
2. Вертелова О. В. Математичне моделювання економічних процесів в умовах парадигмальних зрушень. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 12. С. 48–56.
3. Дзядичевич Ю. В. Економічні основи ресурсозбереження. Навчальний посібник. Тернопіль: Вектор, 2015. 76 с.
4. Лопушинська О. В. Науково-методичні підходи до оцінки ефективності управління ресурсозбереженням і ресурсозберігаючим розвитком підприємства. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. С. 76–83.
5. Математичні методи і моделі в управлінні економічними процесами : монографія / Л. М. Малярець, Є. Ю. Місюра, В. В. Койбічук та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 420 с.
6. Сільське господарство України 2019 рік. Статистичний збірник. 2020. Державна служба статистики України. Київ–2020. 230 с.
7. Сотник І. М. Методичні підходи до соціо-еколого-економічної оцінки наслідків ресурсозберігаючих трансформацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163685/26Sotnyk.pdf?sequence=1>
8. García-Gusano, D., Iribarren, D. and Garraín, D. Prospective analysis of energy security: A practical life-cycle approach focused on renewable power generation and oriented towards policy-makers. Applied Energy. 2017. № 190. P. 891-901.
9. Markina I., Safonov Yu., Zhylynska O., Diachkov D., Varaksina E. Defining the dimensions of national security, financial security and food supply chain in Ukraine. International Journal of Supply Chain Management. 2018. URL: <http://ojs.excelingtech.co.uk/index.php/IJSCM/article/view/2559>
10. Markina Iryna, Fedirets Oleg, Sazonova Tetiana, Kovalenko Maryna, Ostashova Valeriia. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. Journal of Entrepreneurship Education. 2018. Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Formation-of-energy-efficient-strategy-of-enterprise-management-1528-2651-21-S2-247.pdf>

References

1. Aleksandrovskaia Yu. P. Kompleksnaia otsenka effektivnosti resursosberezheniia na mashynostroytelnom predpriiaty. Vestnyk tekhnolohycheskoho unyversyteta. 2013. T. 16. S. 265-273.
2. Vertelieva O. V. Matematychnye modeliuvannia ekonomichnykh protsesiv v umovakh paradyhmalnykh zrushen. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2019. № 12. S. 48–56.
3. Dziadykevych Yu. V. Ekonomichni osnovy resursozberezhennia. Navchalnyi posibnyk. Ternopil: Vektor, 2015. 76 s.
4. Lopushynska O. V. Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti upravlinnia resursozberezhenniam i resursozberihaiuchym rozvytkom pidpriemstva. Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Naukovi rozrobky, peredovi tekhnolohii, innovatsii. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. S. 76–83.
5. Matematychni metody i modeli v upravlinni ekonomichnymy protsesamy : monohrafiia / L. M. Maliarets, Ye. Yu. Misiura, V. V. Koibichuk ta in. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2016. 420 s.
6. Silske gospodarstvo Ukrainy 2019 rik. Statystychnyi zbiryk. 2020. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv–2020. 230 s.
7. Sotnyk I. M. Metodychni pidkhody do sotsio-ekoloho-ekonomichnoi otsinky naslidkiv resursozberihaiuchykh transformatsii. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163685/26Sotnyk.pdf?sequence=1>
8. García-Gusano, D., Iribarren, D. and Garraín, D. Prospective analysis of energy security: A practical life-cycle approach focused on renewable power generation and oriented towards policy-makers. Applied Energy. 2017. № 190. P. 891-901.
9. Markina I., Safonov Yu., Zhylynska O., Diachkov D., Varaksina E. Defining the dimensions of national security, financial security and food supply chain in Ukraine. International Journal of Supply Chain Management. 2018. URL: <http://ojs.excelingtech.co.uk/index.php/IJSCM/article/view/2559>
10. Markina Iryna, Fedirets Oleg, Sazonova Tetiana, Kovalenko Maryna, Ostashova Valeriia. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. Journal of Entrepreneurship Education. 2018. Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Formation-of-energy-efficient-strategy-of-enterprise-management-1528-2651-21-S2-247.pdf>

Надійшла / Paper received : 03.08.2020

Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 334.72

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-28

ПАХАРЕНКО О. В.

ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючою роллю мережевої форми організації діяльності суб'єктів підприємництва в результаті її більшої гнучкості, адаптивності до волатильних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, вищої ефективності порівняно з ринковою та ієрархічною формами організації підприємницької діяльності.

Метою статті є встановлення пріоритетності показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур на основі структуризації завдань їх формування та розвитку.

З використанням методів теоретичного узагальнення та систематизації визначено перелік ключових завдань функціонування підприємницьких мережевих структур, які варіюють залежно від фінансово-господарського стану підприємства, характеру та сили впливу факторів зовнішнього середовища. На основі методу графів формалізовано зв'язки між завданнями діяльності підприємницьких мережевих структур. Побудовано чотириох рівневу ієрархічну модель завдань діяльності підприємницьких мережевих структур, яка відповідає ієрархії показників оцінювання ефективності функціонування бізнес-мереж.

За результатами дослідження визначено, що верхній рівень ієрархії, який є результатом та відображає вплив інших, нижчих за рівнем, сформували такі завдання, як отримання синергетичного ефекту та підвищення конкурентоспроможності підприємств-суб'єктів квазіінтеграційних зв'язків. Це завдання, ступінь виконання яких залежить від ефективності стратегічного управління, управління прибутком, ризиками, витратами підприємства та мережевого об'єднання, ефективності управління трудовими ресурсами, інвестиційної привабливості, що відображено через інші (нижчі за рівнем ієрархії) завдання. З огляду на отримані результати встановлено, що показниками оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур є показники конкурентоспроможності та синергетичного ефекту, які дозволяють оцінити не тільки ефективність підприємств як самостійних господарюючих суб'єктів, а як суб'єкта квазіінтеграційних зв'язків. Отримані результати є елементом удосконаленого діагностичного інструментарію оцінювання ефективності управління підприємницькими мережевими структурами.

Ключові слова: підприємницька мережева структура, квазіінтеграційні зв'язки, ієрархія, ефективність, управління.

PAKHARENKO O.

ERI «Karazin business school» V. N. Karazin Kharkiv National University

THE HIERARCHICAL MODEL OF INDICATORS TO EVALUATE THE EFFECTIVENESS OF BUSINESS NETWORK STRUCTURES

The research topic's relevance is the growing role of the network form of organization in business entities due to greater flexibility, adaptability to volatile conditions of the external and internal environment, higher efficiency than the market, and hierarchical forms of business organization.

The purpose of the article is to establish the priority of indicators to assess the effectiveness of business network structures based on structuring tasks of their formation and development.

Using theoretical generalization and systematization methods, a list of key tasks of business network structures has been determined, which vary depending on the enterprise's financial and economic condition, nature, and environmental factors. Based on the graphs, the connections between the tasks of business network structures have been formalized. A four-level hierarchical model of business network structure tasks was constructed, which corresponds to the indicators' hierarchy for evaluating business networks' effectiveness.

The study has found that the upper level of the hierarchy, which became the resultant and reflects others' influence, lower level, formed such tasks as obtaining a synergy effect and increasing the competitiveness of enterprises-subjects of quasi-integration relations. These tasks depend on the effectiveness of strategic management, profit management, risks, costs of the enterprise and network association, the effectiveness of human resource management, and investment attractiveness, which is reflected through other (lower hierarchical) tasks. Based on the obtained results, what established that the indicators of assessing the effectiveness of business network structures are indicators of competitiveness and synergy, which allow assessing not only the efficiency of enterprises as independent economic entities but as a subject of quasi-integration relations. The obtained results are an element of the improved diagnostic tool for evaluating the effectiveness of managing business network structures.

Keywords: business network structure, quasi-integration connections, hierarchy, efficiency, management

Вступ. В сучасних умовах зростання глобалізації економіки, поширення інформатизації бізнес-середовища та формування інформаційного соціуму, економічні процеси стають все більш важко прогнозованими, що вимагає постійної модифікації форм організації бізнесу. На сьогодні розвиток підприємницької діяльності наполегливо супроводжується тенденцією відмови провідними компаніями від жорсткої вертикальної ієрархії в організації бізнесу. Так як ієрархічно вибудовані економічні системи ефективні та є доцільними лише за умов детермінованих та сталих конкурентних переваг [1]. Саме процес формування квазіінтеграційних зв'язків та розвитку мережевих організаційних структур допомагає вирішувати проблему пошуку раціонального організаційного оформлення партнерських відносин та поєднання підприємницьких зусиль декількох підприємницьких організацій шляхом використання нових методів адаптації до постійних змін зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів організації функціонування мережевих структур присвячені праці багатьох вчених [1-6]. Проте,

невирішеним залишається відсутність уніфікованих показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур. Більшість праць [2-6] орієнтована на оцінку ефективності діяльності підприємств і не дає змоги оцінити мережевий вклад.

Метою статті є встановлення пріоритетності показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур на основі структурування завдань їх формування та розвитку.

Вклад основного матеріалу дослідження. Підприємницька мережева структура об'єднує в собі та функціонує на основі сукупності мережевих партнерів (бізнес-одиниць) [2], які на договірних засадах зацікавлені в реалізації загальної мети підприємницької мережі; узгоджують свою бізнес-стратегію відповідно до мережевого підходу та вектору розвитку підприємницької мережі. Договірні відносини за певних умов, особливо це стосується юридично незалежних підприємств, можуть бути модифіковані у так звані «квазіпідприємства». Якщо це стосується стійких договірних відносин, то вони в процесі розвитку мережі можуть замінитися з часом внутрішньофірмовими зв'язками [3].

Головна мета підприємницьких мережевих структур з'ясовується економічним змістом існування самої підприємницької діяльності і полягає в стимулюванні і задоволенні індивідуальних та загальних потреб сучасного суспільства, а також максимізації можливостей задоволення комплексу соціально-економічних потреб партнерів мережі в умовах невизначеності [4]. Однак, слід зазначити, що це не єдина мета функціонування мережевих структур, так як в процесі формування, функціонування та залучення нових бізнес-одиниць до свого складу під дією впливу факторів зовнішнього середовища вона буде постійно конкретизуватися залежно від потенціалу внутрішнього середовища підприємницької мережевої структури, особливостей її сучасного стану і функцій кожної із бізнес-одиниць мережі.

Основним питанням, яке має вирішити бізнес-одиниця є визначення цільових установок своєї підприємницької діяльності. Якщо цілі не визначені, то їх формування (цілепокладання) слугує однією з найголовніших та трудомістких завдань управління підприємницькою діяльністю [5]. У цьому випадку формування цілей підприємницької діяльності виступає першочерговою метою стратегічного управління в бізнесі, що найбільш ефективно реалізується в плануванні господарської діяльності організації, управлінні витратами та інше. Тому для того щоб зберегти життєздатність і ефективність підприємницької мережі повинні бути чітко сформовані цілі, які можуть бути різні, але найбільш типові з них представлені на рис. 1.

Рис. 1. Сукупність функціональних установок формування та розвитку підприємницьких мережевих структур
Джерело: побудовано автором за [2, 5, 6]

Така мета підприємницької діяльності, як виживання, характерна для бізнес-одиниць, які вирішили стати частиною квазіінтеграційних зв'язків в умовах загрози банкрутства та неплатоспроможності. Причинами виникнення неплатоспроможності підприємства є незадовільний фінансовий стан, тобто недостатній рівень ліквідності, фінансової стійкості, неприбутковості діяльності, що є наслідком фінансової кризи [7]. Це проявляється перш за все тоді, коли параметри функціонування бізнес-одиниці за межами підприємницької мережі значно нижчі нормативних значень і не відповідають цільовим установкам підприємства та потребам споживачів.

Мета збільшення прибутку формується мережевими партнерами в умовах, коли існує певна потреба у закріпленні досягнутого рівня ефективності господарської діяльності, яка певним чином задовольняє підприємців, але існують певні загрози погіршення цього стану з боку впливу зовнішнього середовища. Тому існує потреба у створенні міцного базису для запобігання впливу деструктивних факторів в найближчій перспективі [8].

Система цілей для забезпечення розвитку підприємницької мережі та кожного мережевого партнера полягають у зміні кількісних параметрів і якості господарської діяльності для досягнення більш сприятливих умов функціонування та покращення фінансово-господарського стану, який характеризується вищим рівнем значень цільових показників. Зміна стану на якісно новий вимагає додаткових витрат матеріальних і фінансових ресурсів, інтелектуальних зусиль і часу [9]. Але, перш за все, мета розвитку містить цільові установки не просто зміни, а здійснення прогресивних трансформацій, що удосконалюють бізнес-процеси підприємства [10]. Для розвитку характерні такі параметри, як випуск нової продукції і освоєння нових ринків збуту, використання нової техніки, обладнання, новітніх технологій, впровадження нових форм організації й оплати праці та методів управління виробництвом, удосконалення наявних партнерських відносин і формування нових [9, 10].

Ефективність функціонування підприємницької мережі визначається мірою досягнення указаних глобальних цілей та основних завдань, що стоять перед мережевою формою організації підприємництва. Серед таких завдань переважно зазначаються [1, 3-5, 10]: досягнення спільних бізнес цілей (*Com_Goal*); отримання синергетичного ефекту (*Syn*); підвищення конкурентоспроможності (*Compet*); скорочення ризиків і витрат при створенні нових товарів (*Cost_Prod*); досягнення масштабування системи (*Scal*); пошук інвесторів (*Invest*); забезпечення якості продукції (*Quality*); підвищення рівня ринкової адаптивності до умов волатильної ринкової кон'юнктури, зниження ризиків (*Adapt*); скорочення та раціоналізація структури витрат (*Cost_Struct*); підвищення рівня прибутковості господарської діяльності (*Prof*); виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили (*Labor*); концентрація діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації (*Concentr*).

Відсутність уніфікованих показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур зумовила необхідність встановлення пріоритетних показників оцінювання їх ефективності шляхом структурування завдань формування та розвитку підприємницьких мереж з використанням методу графів. Для реалізації цього методу на основі структурування теоретичних основ встановлено зв'язки між завданнями діяльності підприємницьких мережевих структур та визначено рівні ієрархії завдань за результатами проведення допоміжних ітерацій, передбачених методом.

Скорочення ризиків і витрат при створенні нових товарів, раціоналізація витрат підприємства є проміжними цілями на шляху до забезпечення прибутковості підприємства. Витрати, пов'язані з реалізацією продукції, виконання проекту, інші витрати підприємства (адміністративні, витрати на збут, фінансові, операційні) є безпосереднім показником, який лежить в основі розрахунку фінансових результатів підприємства. Тому скорочення, раціоналізація витрат, зниження ризиків при створенні нових товарів призводить до росту прибутковості підприємства (*Cost_Struct* → *Prof*, *Cost_Prod* → *Prof*).

Прибутковість підприємства залежить також від якості продукції. З однієї сторони створення якісної продукції потребує додаткового фінансування, пов'язаного із оновленням основних засобів, модернізацією технологій, залученням більш кваліфікованого персоналу, використанням більш якісної сировини, що збільшує витрати. З іншої сторони, при ефективному управлінні цими витратами доходи, отримані від реалізації більш якісної продукції, будуть перевищувати витрати, що призводить до росту прибутковості (*Quality* → *Prof*).

В свою чергу зростання прибутковості дозволяє досягти такої цілі, як пошук інвесторів (*Prof* → *Invest*). Основним мотивом інвесторів при вкладенні коштів є максимізація власного прибутку, тому найбільш значимим фактором при виборі об'єкту інвестування є його прибутковість. Іншим фактором, що впливає на прийняття рішення щодо інвестування, є мінімізація ризику за умов волатильної ринкової кон'юнктури. Стимулюючий вплив на масштаби інвестиційної діяльності здійснює підвищення рівня ринкової адаптивності до умов волатильної ринкової кон'юнктури та зниження ризиків (*Adapt* → *Invest*). Зростання обсягів інвестування за рахунок розширення фінансових ресурсів створює додаткові можливості для розвитку бізнес-одиниці, підвищення її конкурентоспроможності за умови ефективного управління ресурсами (*Invest* → *Compet*). Такий вплив на конкурентоспроможність підприємства здійснює і зростання прибутковості – як джерела самофінансування і розвитку (*Prof* → *Compet*). Ринковим фактором росту конкурентоспроможності є зростання якості продукції (*Quality* → *Compet*), яка в свою чергу залежить від ризиків і витрат, пов'язаних із створенням нових товарів (*Cost_Prod* → *Quality*). Значний вплив на якість продукції здійснює можливість залучення інвесторів, особливо закордонних, із їх досвідом використання передових виробничих технологій (*Invest* → *Quality*). Позитивний вплив на зростання якості продукції здійснює і розширення фінансових ресурсів: власних (*Prof* → *Quality*) та залучених (*Invest* → *Quality*).

Виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили сприяє скороченню витрат підприємства в результаті оптимізації використання трудових ресурсів підприємства (*Labor* → *Cost_Struct*).

Досягнення спільних бізнес цілей є найбільш загальною задачею функціонування мережевих підприємств, яка полягає в реалізації спільних проектів з метою мінімізації витрат, забезпечення якості продукції, прибутковості, інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності і т. д. Ступінь досягнення спільних бізнес цілей впливає на реалізацію всіх завдань. Проте, основною ознакою бізнес-мережі, про яку зазначають всі дослідники, є забезпечення синергетичного ефекту [10]. Синергетичний ефект виникає в результаті розширення масштабування системи, концентрації діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації за умови ефективної співпраці учасників, їх спрямованості на досягнення спільних бізнес цілей. З огляду на це, передумовою виникнення синергетичного ефекту є масштабування системи (*Scal* → *Syn*), концентрація діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації (*Concentr* → *Syn*) та досягнення спільних бізнес цілей (*Com_Goal* → *Syn*). Синергетичний ефект є додатковим фактором конкурентоспроможності підприємств – учасників мережі (*Syn* → *Compet*) і в свою чергу залежить від конкурентоспроможності учасників (*Compet* → *Syn*). Чим вищий рівень конкурентоспроможності учасників мережі, тим більше можливостей отримати позитивний синергетичний ефект за рахунок конкурентних переваг.

На основі описаних взаємозв'язків побудовано граф причинно-наслідкових зв'язків між завданнями функціонування підприємницьких мережевих структур (рис. 2).

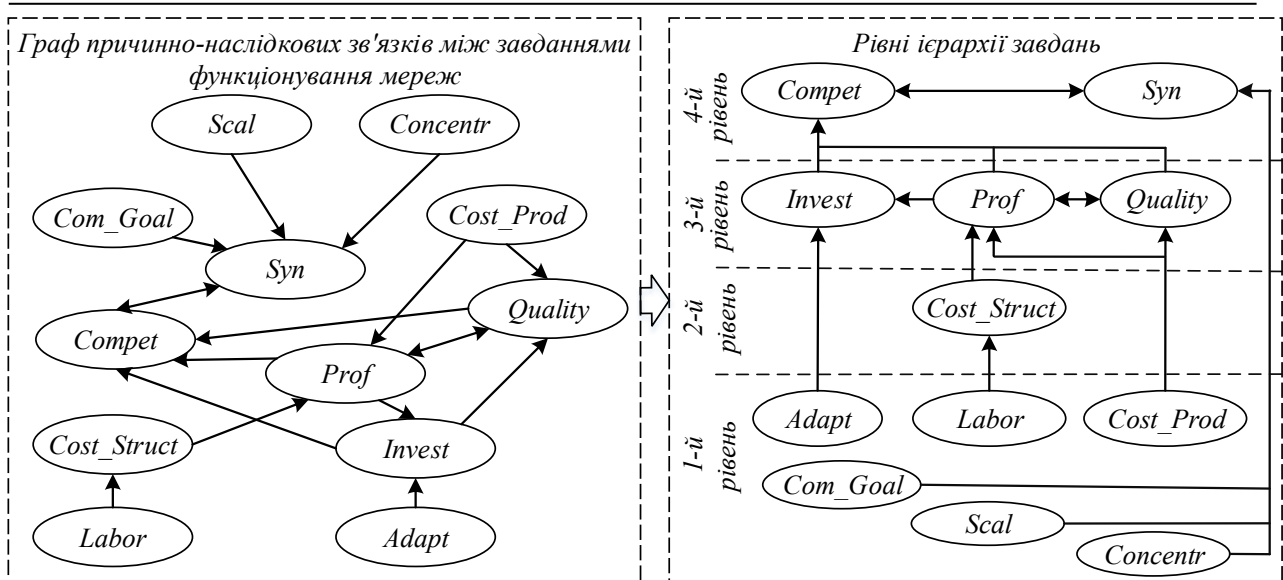

Рис. 2. Ієрархія завдань функціонування підприємницьких мережеских структур

Джерело: авторська розробка

Граф представлений вершинами, яким відповідають завдання функціонування мереж, та ребрами – причинно-наслідковими зв'язками між вершинами. Напрямок ребра графу відповідає напрямку впливу одного завдання на інше. З використанням побудованого графу з множини завдань (Z) виокремлено дві підмножини: $S(z_i)$ – підмножина досяжності та $P(z_i)$ – підмножина вершин-попередниць. Досяжною називається вершина z_j , якщо в графі існує шлях, який приводить з вершини z_i до вершини z_j . Вершина z_i є попередницею вершини z_j .

Ті вершини, для яких виконується умова $P(z_i) = S(z_i) \cap P(z_i)$, сформували перший рівень ієрархії завдань функціонування підприємницьких мережеских структур. На 2-й ітерації виключено вершини, що сформували 1-й рівень ієрархії, і повторно визначено підмножини $P(z_i)$ та $S(z_i)$. Ітерації проводилися доки всі вершини графу не були розподілені за рівнями ієрархії [11].

Результати проведеного аналізу свідчили про існування 4-х рівневої структури завдань функціонування підприємницьких мережеских структур. 1-й рівень ієрархії сформували такі завдання, як досягнення спільних бізнес цілей (*Com_Goal*), досягнення масштабування системи (*Scal*), концентрація діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації (*Concentr*), підвищення рівня ринкової адаптивності до умов волатильної ринкової кон'юнктури, зниження ризиків (*Adapt*), виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили (*Labor*), скорочення ризиків і витрат при створенні нових товарів (*Cost_Prod*). Ці завдання є проміжними та такими, що впливають на реалізацію завдань вищих рівнів.

2-й рівень ієрархії сформований із завдання скорочення та раціоналізації структури витрат (*Cost_Struct*), ступінь реалізації якого залежить від можливості виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили та впливає на можливість забезпечення прибутковості діяльності суб'єкта господарювання.

На 3-му рівні ієрархії виокремлено такі завдання: забезпечення якості продукції (*Quality*), підвищення рівня прибутковості господарської діяльності (*Prof*), пошук інвесторів (*Invest*). Завдання 1-3 рівнів ієрархії є проміжними завданнями функціонування підприємницької мережі, ступінь досягнення яких відображається через показники ефективності реалізації завдань верхнього рівня ієрархії. Верхній рівень ієрархії (4-й рівень) сформували завдання: отримання синергетичного ефекту (*Syn*) та підвищення конкурентоспроможності підприємств (*Compet*).

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами дослідження встановлено пріоритетність завдань функціонування підприємницьких мережеских структур, які формують відповідну систему показників оцінювання ефективності функціонування мереж. Пріоритетними (результуючими) завданнями є отримання синергетичного ефекту та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Ступінь їх реалізації визначає ефективність функціонування мережі не тільки за показниками прибутковості діяльності, інвестиційної привабливості, мінімізації ризиків і витрат, що є показниками ефективності будь-якого підприємства, а й за показниками конкурентоспроможності та можливості отримання додаткового позитивного синергетичного ефекту в результаті мережевої взаємодії, що є винятковою ознакою мережевої структури. З огляду на побудовану ієрархію завдань, результуючими показниками для оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережеских структур є показники конкурентоспроможності та синергетичного ефекту, які будуть використані в подальших дослідженнях, спрямованих на вивчення практичних аспектів функціонування підприємницьких мережеских структур в Україні та підвищення їх ефективності.

Література

1. Rzepka A. Inter-organizational Relations as a One of Sources of Competitive Advantage of Contemporary Enterprises in the Era of Globalization. *Procedia Engineering*. 2017. Vol. 174. P. 161-170.
2. Босовська М. В., Ведмідь Н. І., Косар О. В. Теоретичні засади формування ресторанних мереж. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 27-32.
3. Cygler J., Sroka W., Solesvik M., Dębkowska K. Benefits and Drawbacks of Coopetition: The Roles of Scope and Durability in Coopetitive Relationships. *Sustainability*. 2018. Vol. 10. URL: https://www.researchgate.net/publication/326758498_Benefits_and_Drawbacks_of_Coopetition_The_Roles_of_Scope_and_Durability_in_Coopetitive_Relationships
4. Сущенко О. А., Буздаков Л. М. Розвиток управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 3 (39). С. 52-56.
5. Чепурда Л. М. Дослідження ефективності функціонування мережових структур невиробничої сфери обслуговування (Частина 1). *БізнесІнформ*. 2015. № 1. С. 218-222.
6. Jiang H., Gao S., Song Y., Sheng K., Amaratunga G.A.J. An Empirical Study on the Impact of Collaborative R&D Networks on Enterprise Innovation Performance Based on the Mediating Effect of Technology Standard Setting. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.3390/su11247249>.
7. Neskorođeva I., Pustovgar, S. An Approach to Predicting the Insolvency of Ukrainian Steel Enterprises Based on Financial Potential. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 2015. Vol. 2 (2), 11. URL: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v2i2.104>.
8. Нескородева І. Особливості функціонування фондового ринку України. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 2. С. 36-42.
9. Abbas J., Raza S., Nurunnabi M., Minai M.S., Bano S. The Impact of Entrepreneurial Business Networks on Firms' Performance Through a Mediating Role of Dynamic Capabilities. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.3390/su11113006>.
10. Shtal T., Hurzhii N., Bresciani S. Integrational Interaction Synergy Effects in Export Distributional Channels of Enterprise. *British Journal of Economics, Management & Trade*. 2016. Vol. 12 (2). P. 1-10.
11. Kühn D., Osthus D., Townsend T., Zhao Yi. On the structure of oriented graphs and digraphs with forbidden tournaments or cycles. *Journal of Combinatorial Theory*. 2017. Vol. 124. P. 88-127.

Reference

1. Rzepka, A. (2017). «Inter-organizational Relations as a One of Sources of Competitive Advantage of Contemporary Enterprises in the Era of Globalization». *Procedia Engineering*. Vol. 174, pp. 161-170.
2. Bosov's'ka, M. V., Vedmid', N. I., and Kosar, O. V. (2017). «Theoretical bases of formation of restaurant chains». *Ekonomika ta derzhava*. No 12, pp. 27-32.
3. Cygler, J., Sroka, W., Solesvik, M., and Dębkowska, K. (2018). «Benefits and Drawbacks of Coopetition: The Roles of Scope and Durability in Coopetitive Relationships». *Sustainability*. Vol. 10. Available at: https://www.researchgate.net/publication/326758498_Benefits_and_Drawbacks_of_Coopetition_The_Roles_of_Scope_and_Durability_in_Coopetitive_Relationships
4. Suschenko, O. A. and Buzdakov, L. M. (2011). «Development of management of network forms of interaction of business structures». *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*. No 3 (39), pp. 52-56.
5. Chepurda, L. M. (2015). «Investigation of efficiency of functioning of network structures of non-productive service sphere (Part 1)». *BiznesInform*. No 1, pp. 218-222.
6. Jiang, H., Gao, S., Song, Y., Sheng, K., and Amaratunga, G.A.J. (2019). «An Empirical Study on the Impact of Collaborative R&D Networks on Enterprise Innovation Performance Based on the Mediating Effect of Technology Standard Setting». *Sustainability*. Vol. 11. Available at: <https://doi.org/10.3390/su11247249>.
7. Neskorođeva, I., and Pustovgar, S. (2015). «An Approach to Predicting the Insolvency of Ukrainian Steel Enterprises Based on Financial Potential». *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. Vol. 2 (2), 11. Available at: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v2i2.104>
8. Neskorođieva, I. (2013). «Features of the stock market of Ukraine». *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. No 2, pp. 36-42.
9. Abbas, J., Raza, S., Nurunnabi, M., Minai, M.S., and Bano, S. (2019). «The Impact of Entrepreneurial Business Networks on Firms' Performance Through a Mediating Role of Dynamic Capabilities». *Sustainability*. Vol. 11. Available at: <https://doi.org/10.3390/su11113006>.
10. Shtal, T., Hurzhii, N., and Bresciani, S. (2016). «Integrational Interaction Synergy Effects in Export Distributional Channels of Enterprise». *British Journal of Economics, Management & Trade*. Vol. 12 (2), pp. 1-10.
11. Kühn, D., Osthus, D., Townsend, T., and Zhao, Yi. (2017). «On the structure of oriented graphs and digraphs with forbidden tournaments or cycles». *Journal of Combinatorial Theory*. Vol. 124, pp. 88-127.

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.354.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-29

РОМАНЮК Р. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ЕНЕРГІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Національний та регіональний енергетичні ринки розвиваються та функціонують в напрямі активного запровадження традиційних (невідновних) джерел енергії. Однак вичерпний та обмежений запас даних джерел показує низку економічних та екологічних затрат та викликів.

Метою статті є дослідження рівня розвитку та використання альтернативних видів енергетики в контексті реформування електроенергетичного ринку Західного регіону.

В статті розглянуто доцільність та економічну ефективність запровадження альтернативних джерел енергії. Опрацьовано послуги та прогнози вчених щодо подальшого розвитку альтернативних видів енергії в контексті економічного розвитку регіону. Приведено прикладі Східних та Європейських країн щодо обмеження екологічних деструктивів та підвищення господарської функції за рахунок переходу від традиційних до нетрадиційних джерел енергетичних ресурсів. Окреслено особливості впровадження альтернативних джерел енергії в національному та регіональному масштабах. З'ясовано існуючий енергетичний потенціал Західного регіону України. Проаналізовано нормативно-правовий базис запровадження альтернативних видів енергії. Показано прогнозні зміни в структурі генерації електроенергії України за період від 2015 до 2035 років. Деталізовано характерні види альтернативних джерел енергії для Західного регіону України. Також відмічено ряд перешкод, які гальмують розвиток нетрадиційних джерел енергії західного регіону України. Запропоновано шляхи мінімізації витрат на інвестиційну складову альтернативних джерел енергії. В цілому надано пропозиції щодо ряду обставин, які впливатимуть на розвиток альтернативних видів енергії за реформування електроенергетичного ринку Західного регіону України.

Ключові слова: електроенергетика, альтернативні види енергії, стратегія Енергетичного розвитку, економічна доцільність, Західних регіон України, нормативно-енергетичних потенціал, інвестиційне забезпечення.

ROMANIUK R.

Lesia Ukrainka East European National University

DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN THE CONTEXT OF REFORMING THE ELECTRICITY MARKET OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE

National and regional energy markets are developing and operating in the direction of active introduction of traditional (non-renewable) energy sources. However, the exhaustive and limited stock of these sources shows a number of economic and environmental costs and challenges.

The purpose of the article is researching the level of development and use of alternative energy sources in the context of reforming the electricity market in the Western region.

The article considers the feasibility and economic efficiency of the introduction of alternative energy sources. Services and forecasts of scientists on further development of alternative energy sources in the context of economic development of the region have been developed. Examples of Eastern and European countries on limiting environmental destructions and increasing economic function through the transition from traditional to non-traditional sources of energy resources are given. The peculiarities of the introduction of alternative energy sources on a national and regional scale are outlined. The existing energy potential of the Western region of Ukraine has been clarified. The normative-legal basis of introduction of alternative types of energy is analyzed. The forecast changes in the structure of electricity generation in Ukraine for the period from 2015 to 2035 are shown. Typical types of alternative energy sources for the Western region of Ukraine are detailed. There are also a number of obstacles that hinder the development of non-traditional energy sources in the western region of Ukraine. Ways to minimize the cost of the investment component of alternative energy sources are proposed. In general, proposals have been made on a number of circumstances that will affect the development of alternative energy sources for the reform of the electricity market in the Western region of Ukraine.

Solving the problem of renewable energy in the context of regional energy policy should be done through:

- Improving the principles of legal and technical base of renewable energy sources, subject to the development of each of the types of renewable energy sources;

- stimulating regional measures on the preferential mechanism for obtaining the subjects of supply and consumption of alternative energy resources in the direction of providing effective financing mechanisms;

- promoting the revival of activity by public centers that support the introduction of alternative energy sources;

- implementation of the provisions of state and regional programs for the development of renewable energy sources to the requirements of the European Union;

- formation of a regional paradigm of perception of energy-saving consciousness of the population through the introduction of educational, technical and polarization system of alternative energy in the region;

- specialization and mass informatization of the public consciousness of the region, raising the image of the use of alternative energy sources in order to improve the conditions and confidence of potential investors and consumers.

Key words: electric power industry, alternative types of energy, Energy development strategy, economic expediency, Western region of Ukraine, normative-energy potential, investment provision.

Вступ. Національний та регіональний енергетичні ринки розвиваються та функціонують в напрямі активного запровадження традиційних (невідновних) джерел енергії. Однак вичерпний та обмежений запас даних джерел показує низку економічних та екологічних затрат та викликів. Вчені Стенфордського університету переконані що:

- 1) Зменшення світового споживання енергії у 2,5 рази буде характерним в кінці XXI ст.;
- 2) Підвищення вартості електричних ресурсів у 4-6 раз навіть за умов не раціонального використання енергії;
- 3) Зменшення застосування вичерпних природних ресурсів відбуватиметься за умови росту споживання альтернативних джерел енергії;
- 4) Застосування сирової нафти до 2050 року буде максимальним, що спричинить вичерпання її родовищ. Природний газ через його хронічне підвищення вартості стане неконкурентоспроможним енергетичним ресурсом [1].

Констатація існуючих прогнозів є свідченням необхідності пошуку альтернативних джерел енергії, які слід сприймати, як чинники підвищення національної та регіональної безпеки та зменшення екодеструктивного впливу на довкілля.

Процес становлення сучасного ринку електроенергетичних послуг має свою історію становлення, яка є результатом тривалих цивілізаційних змін. Серед дослідників, які збагатили термінологічний та технологічний прорив електроенергетичного ринку слід віднести філософа Фалеса Мілетського, англійського фізика Уільяма Гільберта, фізика Отто фон Бірена, науковця Стефана Грея, німецьких інженерів Гаузена, Бозе й Вінилера, італійського природознавця Александро Вольта, дослідника Андре-Марі Ампера, ученого Нікола Теслу, Томасом Алва Едісона, Лордом Кельвіна, Галілео Ферраріса та інших. Окрім того продовжується процес вдосконалення електроенергетичного ринку і надалі, тому формується наступна плеяда сучасних дослідників: Н.Горін, В. Купчак, О.Павлова, О.Стрішенець, К.Павлов, М. Писаренко, В. Лагодієнко та інші [5, 6, 9, 10, 11, 12].

Метою статті є дослідження рівня розвитку та використання альтернативних видів енергетики в контексті реформування електроенергетичного ринку Західного регіону. Для досягнення визначеної мети було поставлено завдання: дослідити тенденції запровадження альтернативних джерел енергії в Україні і за її межами, обґрунтувати перспективну доцільність розвитку альтернативних джерел енергії в контексті реформування електроенергетичного ринку Західного регіону.

Методи дослідження. За для досягнення бажаних результатів, а також досягнення поставленої мети, в даній статті було використано не лише загальні наукові підходи в дослідженні, а й спеціальні, серед яких аналіз і синтез, регіональний та економічний аналіз, статистичний та історичний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надані прогнози Bloomberg New Energy Finance свідчать що до 2040 років людство збільшить споживання енергії у декілька разів з вітрової та сонячної енергетики. Ці обставини в свою чергу підвищують зацікавленість інвесторів саме в альтернативні джерела енергії. Інформація міжнародної організації REN-21, у 2016 році у джерела альтернативної енергетики інвестовано 287,5 млрд.дол. [8].

Вражаючих результатів у запровадження альтернативних джерел енергії вдалося досягти Китаю, який був лідером до недавня, викидів парникових газів. Постійне інвестування коштів у розвиток проєктів по відновлювальній енергетиці дозволили Китаю перевищити показники Німеччини та США через щорічний експорт сонячних батарей близько 8 млрд. дол.

Частина застосування відновлювальних джерел енергії є різною в країнах. Для прикладу Польща застосовує близько 14% ВДЕ, Німеччина 3%, Словаччина 24%. Незаперечним лідером впровадження енергії з альтернативних видів енергії має Норвегія, яка демонструє майже 100% втамування своїх енергетичних потреб, в тому числі 4% йде на експорт [11]. Україна активно розпочала відлік запровадження альтернативних джерел енергії лише в 2017 році, після ухвалення Кабінетом Міністрів Енергетичної стратегії енергоефективність, конкурентоспроможність, де було визначено стратегічні орієнтири відтворення енергетичного потенціалу України та регіонів.

Прогнозні дані засвідчують скорочення об'єму викопних природних ресурсів від 96% (2015р.) до 75% (2035р.) об'єми відновлювальних джерел енергії в чистому застосуванні від 4% (2018р.) до 25% (2035р.). Суттєво знизилася об'єми використання енергії вугілля від 30,4% (2015р.) до 12,5 (2035рік) (рис. 1).

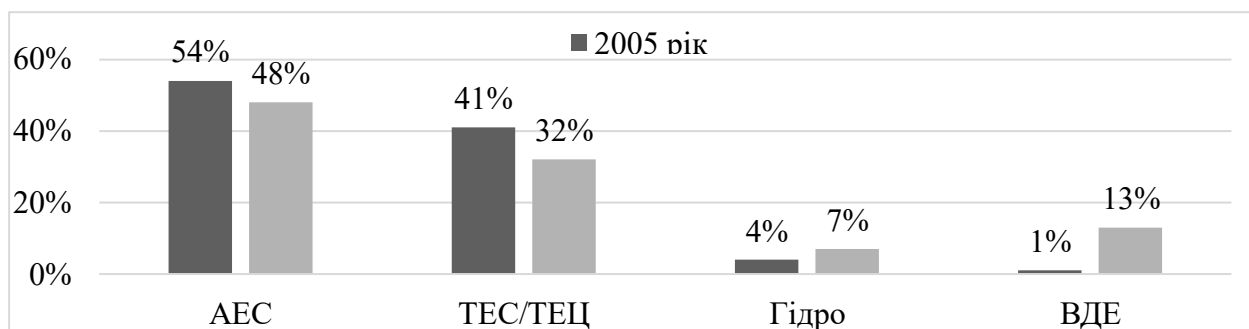

Рис. 1. Прогнозні зміни структури електроенергії

Досягнення балансу потужностей енергоелеваторів є можливим за умови досягнення мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище та динаміки зміни клімату. Катастрофічне потепління на Землі потребує узгоджених дій світової спільноти щодо подальшого розвитку енергетики з найменшим рівнем викидів парникових газів.

Енергетична стратегія розвитку України враховує досвід та вимоги міжнародної спільноти відносно екологізації джерел, що в свою чергу передбачає заміни структури генерації електроенергії України та формування конкурентного електроенергетичного ринку.

Отже, прогнозується скорочення частини електроенергії на аналогічних електростанціях за період 2015-2075рр. до 6%, на ТЕС та ТЕЦ до 9%. Питома вага джерел енергетичних ресурсів, яка вироблятиметься з альтернативних видів (сонячних та вітрових) зростатиме відповідно на 3 та 12%. Тому загальний обсяг генерації електроенергії зростатиме за період 2015-2035 року на 31,3 млрд. кВт (від 163,7 у 2015 році до 195 у 2035 році), однак з електроенергетичних джерел на 23,5 млрд. кВт. год (від 2,6 у 2015 році до 25 у 2035). Тобто, загальний приріст електроенергії з різних джерел становить 19%, водночас з ВДЕ – 14,6 раз.

Альтернативних розвиток енергетики країни та регіонів має відбуватися на конкуруючих засадах відносно інших енергетичних видів ресурсів. Однак, державно-регіональне сприяння запровадженню перспективних технологій сприятиме збільшенню суспільного інтересу та енергетичної безпеки, наявністю екологічного ефекту та зниження динаміки зміни кліматичних процесів.

Водночас запровадження відновлювальних джерел енергії є одним з пріоритетних шляхів розвитку світової енергетики, що зумовлено наступними обставинами: зниженням рівня енергетичної нестабільності країни у зв'язку з станом цін та тарифів на енергетичні послуги; обмеження шкідливих викидів, які є результатом використання традиційних джерел енергії; резервування енергоресурсів для подальшого дбайливого використання; зрослі витрати органічної сировини задля неенергетичних потреб. Отже, особливої ваги є створення систематичної моделі енергетики та засад реформування регіональних ринків енергопостачання.

Повноцінне засвоєння енергії відновлювальних джерел зрештою дозволить започаткувати не лише реформування електроенергетичної галузі, але й водночас є підґрунтям для створення екологічно-безпечної галузі задля підвищення диверсифікацій енергоресурсів та зміцнення засад енергетичної безпеки.

Важливими передумовами розвитку відтворювальної енергії на національних та регіональних ринках є [3,4]: ріст дефіцитності традиційних видів енергоресурсів та проблеми із зовнішніми постачальниками; незадовільний стан та спадаючі тенденції паливно-енергетичного комплексу в частині запровадження традиційних паливно-енергетичних ресурсів; екологічні дисбаланси, які пов'язані передусім з необхідністю запровадження та дотримання стандартів.

Для Західного регіону України є характерними наступні види альтернативних джерел енергії: біоенергія; використання вторинних енергетичних ресурсів (ДВР); вітрова енергія; сонячна енергія. Теплова енергія довкілля - освоєння економічно доцільного гідропотенціалу малих річок.

Виходячи з даних Інституту відновлювальної енергетики НАН України, в Західному регіоні є значний потенціал альтернативних джерел енергії яка формує близько 50% національного споживання енергетики [2].

Біоенергетика, як джерело альтернативного ресурсу може забезпечувати потребу в різному постанні 92 млн.т вичогоного палива до 2035 року. Прикладом біоресурсу виступають відходи сільськогосподарських підприємств, зокрема солома – 2,9 млн. т., відходи деревини та дрова – 1,6 млн.т, торф – 0,6 млн.т., тверді побутові відходи – 1,1 млн.т. [2].

Україна, як співучасниця Європейського енергетичного співтовариства, зорієнтована на збільшення частини альтернативної енергії в загальному споживанні до 2030 року до 72% з яких припадає на біоресурсний потенціал.

Причому на 1 тону зібраного зерна фактично припадає 1 тонна соломи, що відносно умовам та елементам врожайності, утворюється 70 млн.т соломи. Однак, вона одразу утилізується. Вихід з 3 тон соломи отримується приблизно 1000 кубометрів природного газу чи 1 тонна дизелю.

Проте, задля впровадження даного потенціалу, слід модифікувати потрібні ефективні організаційні, економічні, технологічні заходи.

Важливим видом альтернативної енергії є сонячна енергія, її механізм становить близько 4 гВт. Це в свою чергу дозволить кожного разу економити 5 млрд. куб.м. природного газу. Нова енергетична стратегія України до 2035 року безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність.

В Західному регіоні України сонячне випромінювання є пріоритетним для промислового використання сонячної енергії. Розрахунки сукупності сонячних електростанцій свідчать про те, що технологічно та економічно вони є вигіднішими, аніж традиційні джерела.

Для прикладу на початку 2015 року в регіонах України серед домогосподарств України був мізерний відсоток тих, хто забезпечував сонячні електростанції ще на початку 2019 року, їх кількість зросла у 8 разів [5].

Перспективним видом альтернативної енергетики є вітрова, що обумовлено посиленнями вітрами у Західному регіоні України. Потенціал електроенергетики використано недостатньо, оскільки для більшості міст Західного регіону економічно виправданим є потужність вітрових станцій, близько 15 Вт, що обумовлює необхідність залучення додаткових інвестицій [6].

Енергетичною Стратегією передбачено генерування гідроенергосистеми до 2035 року до 13 млрд. кВт/год.

В Західному регіоні України відбувається формування «зелених» тарифів, які стимулюють розвиток відновлювальної енергетики, використовуються в еквіваленті євро та різняться за типами, потужністю та термінами експлуатації об'єктів енергетики.

Законодавчо обумовлено реалізацію електроенергії у об'ємі в ВДЕ до 2030 року. Оптимізація та розвиток генерації ВДЕ в країні загалом зростає вдвічі, порівняно з 2012-2017 роками. Використання біоенергетики збільшилося в 22 разів, ВЕС – у 2,5 рази СЕС майже у тричі [14].

НКРЕКП разом з ЄБРР і Міжнародною фінансовою корпорацією ініціювали проекти «Зміни до Примірної угоди про купівлю-продаж електронних ресурсів між ДП «Енергоринок» та іншими суб'єктами господарювання», які виробляють та реалізують електричну енергію з альтернативних джерел енергії за умов якого передбачається встановлення терміну дії угод, впровадження передбачених випадків, міжнародний арбітраж за умов посилення безпеки інвесторів, тощо. Передбачається наступний сценарій про проекти меншої потужності працюватимуть до 2030 року згідно «зеленого тарифу», або за тими тарифами, який визначається за умовами торгів на аукціоні [14].

Застосування видів альтернативних джерел енергії є стратегічним кроком до обмеження енергетичної залежності та здешевлення тарифів на постачання та реалізацію енергетичних ресурсів. Однак існує розуміння високої потужності інвестиційних проектів в модернізацію обладнання. Зниження вартості коштів можливо реалізувати за умов:

1) Зниження цін на сонячні панелі, програмне керування та інверторне забезпечення;

2) Відшкодування повністю або частково вартості обладнання державними або місцевими органами влади.

Власне останній шлях застосування в містах Західного регіону України: Тернопільська область (20%); Львівська область (10%); Хмельницька область (15%). Другий напрям є тільки надійним щодо поживлення інтересу суб'єктів господарювання до впровадження відтворювальних джерел енергії.

Проте існують певні організаційні протиріччя між новими нетрадиційними джерелами енергії та енергетичною системою. Баланс цих двох показників обумовлює спрощення процесів підключення та використання а також можливість електростанцій забезпечити можливість електротранспорту місцевого призначення до таких підключень.

Особливо гостро це питання стосується малих міст та районних центрів. Інша незручність між нетрадиційними видами енергії знаходиться в площині обміну показників використаної енергії та їх фундаментальним формуванням, а саме підписанням актів.

Власники приведених електростанцій змушені щомісяця подорожувати в обласний центр для підписання актів. Отже, слід готувати кваліфікованих фахівців для районних електромереж та переходити на електронний документообіг за умов впровадження електронних підписів.

Однак на регіональних ринках електричних послуг є характерним відсутність інформації для потенційних інвесторів. Рішення цього питання знаходиться в популяризації та промоції крізь місцеві місцевих інформаційних осередків. Також значний акцент доцільно було б зробити на програмах підтримки пришвидшень електростанцій місцевими органами самоврядування та територіальних громад з використанням вітру, енергії сонця і біомаси та забезпечення власникам компенсації та фінансової допомоги європейських фінансових інституцій.

Балансування енергетичної системи є одним із перспективних аспектів реконструювання електроенергетичного ринку та забезпечення швидких резервів. Згідно розрахунків ДП НЕП «Укренерго» максимально встановлена потужність електричної системи на яку спроможна розраховувати Україна: 2800 м.Вт. За даної потужності буде збалансовано енергетична система та забезпечуватиме необхідні резерви за наявної генерації. В такому випадку буде можливість забезпечувати контроль над реалізацією процесів будівництва ВДВ шляхом запровадження механізмів «зелених» механізмів за умов яких ДП «НВК Укренерго» узгоджуватиме ділянки для будівництва ВДВ, за умов довгострокової перспективи, за умов організацій швидкісного мобільного резерву. За умови реформування ринку електроенергетики обумовлює сукупність чинників, які формуватимуть розвиток альтернативної енергетики. Це проявляється в наступному: в політичній площині де визначається місце та значення України в контексті посилення ролі та значення енергетичної безпеки за рахунок стимулювання альтернативних джерел енергії; економічних потенціал. Запровадження альтернативних видів ресурсів дозволить забезпечити паливно-ресурсний, який не поповнюється. Це в свою чергу, призведе до зниження вартості енергії, яка виробляється з альтернативних джерел; технічна підтримка, комплексне сприяння розвитку формування нових робочих місць під час виробництва техніки та сфери розвитку технологій для генерування альтернативних видів енергії; соціальна площина. Під час реалізації об'єктів будівництва за умов впровадження альтернативних джерел енергії з'явиться можливість покращити рівень та якість суспільного життя через досвідченість енергії. Водночас це підтримуватиме енергетику бізнесу в регіоні; економічна площина. З огляду на деструктивний вплив виробітку та переробки традиційних видів енергії, впровадження та використання альтернативних видів енергії слід вважати основним із чинників зниження негативного впливу на довкілля та звичний чинник протидії динаміці змін та планеті.

Попри все в Західному регіоні України є наявними усі природні ресурси для розвитку альтернативних джерел енергії не виключає підтримки державних органів влади. Особливої ваги заслуговує громадська думка відносно чинників застосування альтернативних джерел енергії в господарському житті [10, 11]. Однак для першочергового вирішення завдань успішної реалізації України в напрямі запровадження енергії відновлювальних джерел є формування енергетичного потенціалу кожного з видів ВДВ на регіонах України. Цього можливо досягти шляхом створення єдиної інформаційно-аналітичної системи з рядом розширених функціональних характеристик що дозволяє своєчасно вирішувати питання ефективності та доцільності впровадження енергетичного регіону. Саме в конкретній місцевості [3,4].

Для забезпечення потрібного співвідношення важливих техніко-економічних показників традиційних та нетрадиційних видів енергії слід запровадити ряд реформ в регіонах України в контексті цінової політики. Досвід розвинених країн по запровадженню відновлювальної енергетики доводить що важливою передумовою їх ринкового позиціонування є ціновий вартісних еквівалент.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, подальший спектр розвитку альтернативних джерел Західного регіону України є необхідним у вирішенні питань науково-технічного забезпечення формування та розвитку кожного з видів відновлювальних джерел енергії, що в першу чергу сприятиме формуванню ефективної бази різного роду наукових досліджень та інженерно-проектного плацдарму технологічних рішень щодо запровадження нових видів техніки та взаємовідновлювальної енергетики регіону [5]. Тому слід розглянути вирішення проблеми відновлювальної енергетики в контексті формування регіональної енергетичної політики за рахунок:

- вдосконалення засад правової та технічної бази відновлювальних джерел енергії за умови освоєння кожного з видів відновлювальних джерел енергії;
- стимулюючих регіональних заходів щодо пільгового механізму отримання суб'єктів постачання та споживання альтернативного енергоресурсу в напрямі забезпечення ефективних механізмів фінансування;
- сприянню поживленню активності з боку громадських осередків що підтримують запровадження альтернативних джерел енергії;
- імплементація положень державних та регіональних програм освоєння відновлювальних джерел енергії до вимог Європейського Союзу;
- формування регіональної парадигми сприйняття енергозберігаючої свідомості населення через запровадження освітньо-технічної та поляризаційної системи альтернативної енергетики регіону;
- спеціалізація та масова інформатизація суспільної свідомості регіону, підвищення іміджу застосування альтернативних джерел енергії з метою покращення умови та довіри потенціального інвестора та споживача.

Література

1. Костін Ю.Д. Реформування ринку електроенергії України. Економічний вісник університету. 2017. Вип.33(1). С.101-108. http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2017_33%281%29__15.
2. Кошин Ю.Д. Реформування ринку альтернативної енергії України. Економічний вісник університету. 2017. Вип.33 (1). С. 101-108.
3. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії: підручник. К.: НТУУ «КПІ», 2012. 492с.
4. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії. К.: НТУУ «КПІ», 2012р. 492с.
5. Купчак О.М., Павлова О.М., Павлов К.В., Лагодієнко В.В. Формування та регулювання енергетичних систем: теорія, методологія та практика: монографія. Луцьк: 2019. 346с.
6. Лагодієнко В.В. Сучасний розвиток регіонального електро-енергетичного комплексу. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. Дніпропетровськ. 2014. №12.
7. Німецька енергетична трансформація URL:<https://ua.boell.org/uk/2013/12/10/nimecka-energetichna-transformaciya-ekologiya-ta-energetika>.
8. Нова енергетична стратегія України до 2035 року. Безпека енергоефективність конкурентоспроможність. URL:<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>].
9. Павлова О. М., Павлов К. В., Якимчук А. Ю., Сорокопуд І. В., Галянт С. Р. Енергетичний ринок західного регіону України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2020. №7. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-7-6202>.
10. Павлова О.М., Новосад О.В. Інноваційна політика підвищення конкурентоспроможності регіональних господарських підприємств: монографія – Луцьк: СПД Горян Ж.В. друкарня «Волиньполіграф». 2021. – 296с.
11. Писаренко М.С., Горін Н.В. Менеджмент європейської економічної інтеграції: К.: Знання, 2012. – 343с.
12. Постанова НКРЕКП 26.05.2018р. №556 «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію для приватних домогосподарств»
13. Стрішенець О.М, Павлов К.В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип.1 (47). Т.2. С. 35-38.
14. Трансформація ринку електроенергії України: шлях від виробника до споживача. URL:<http://enref.org/books/analitichna-zapyska-transformatsiya-rynku-elektroenerhiji-ukrajiny-shlyah-vid-vyrobnyka-do-spozhyvacha/>.

Reference

1. Kostin Yu.D. Reformuvannya rynku elektroenerhii Ukrainy. Ekonomichniy visnyk universytetu. 2017. Vyp.33(1). S.101-108. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2017_33%281%29_15.
2. Koshyn Yu.D. Reformuvannya rynku al'troenerhii Ukrainy. Ekonomichniy visnyk universytetu. 2017. Vyp.33 (1). S. 101-108.
3. Kudria S.O. Netradytsiini ta vidnovliuvalni dzherela enerhii: pidruchnyk. K.: NTUU «KPI», 2012. 492s.
4. Kudria S.O. Netradytsiini ta vidtvoriuvalni dzherela enerhii. K.: NTUU «KPI», 2012r. 492s.
5. Kupchak O.M., Pavlova O.M., Pavlov K.V., Lahodiienko V.V. Formuvannya ta rehuliuвання enerhetychnykh system: teoriia, metodolohiia ta praktyka: monohrafiia. Lutsk: 2019. 346s.
6. Lahodiienko V.V. Suchasnyi rozvytok rehionalnoho elektro-enerhetychnoho kompleksu. Efektyvna ekonomika: elektronne naukove fakhove vydannia. Dnipropetrovsk. 2014. №12.
7. Nimetska enerhetychna transformatsiia URL:<https://ua.boell.org/uk/2013/12/10/nimecka-energetichna-transformaciya-ekologiya-ta-energetika>.
8. Nova enerhetychna stratehiia Ukrainy do 2035 roku. Bezpeka enerhoefektyvnist konkurentospromozhnist. URL:<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>].
9. Pavlova O. M., Pavlov K. V., Yakymchuk A. Yu., Sorokopud I. V., Haliant S. R. Enerhetychnyi rynek zakhidnoho rehionu Ukrainy. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomichni nauky". 2020. №7. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-7-6202>.
10. Pavlova O.M., Novosad O.V. Innovatsiina polityka pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionalnykh hospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia – Lutsk: SPD Horian Zh.V. drukarnia «Volynpolihraf». 2021. – 296s.
11. Pysarenko M.S., Horin N.V. Menedzhment yevropeiskoi ekonomichnoi intehratsii: K.: Znannia, 2012. – 343s.
12. Postanova NKREKP 26.05.2018r. №556 «Pro vstanovlennia «zelenykh» taryfiv na elektrychnu enerhiu dlia pryvatnykh domohospodarstv»
13. Strishenets O.M, Pavlov K.V. Osoblyvosti konkurentnykh vidnosyn na rehionalnykh rynekakh nerukhomosti. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», 2016. Vyp.1 (47). T.2. S. 35-38.
14. Transformatsiia rynku elektroenerhii Ukrainy: shliakh vid vyrobnyka do spozhyvacha. URL:<http://enref.org/books/analitychna-zapyska-transformatsiya-rynku-elektroenerhiji-ukrajiny-shlyah-vid-vyrobnyka-do-spozhyvacha/>.

Надійшла / Paper received : 27.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.138. 334.02:657

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-30

КОЛІСНИК Г. М., ЛЕВКУЛИЧ В. В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРАТЕГІЯ МАРКЕТИНГУ ОБЛІКОВИХ КОНСАЛТИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Ринкове середовище формує попит на консультаційні послуги, тому і є рушієм для створення і функціонування консалтингового підприємства. Успішність продажу консультаційних консалтингових послуг значною мірою залежить від рівня кваліфікації консультанта. В консалтингових компаніях провідних країн світу значного поширення набуває практика облікових консалтингових послуг у різних своїх проявах: по організації і веденню бухгалтерського обліку та складанню фінансової звітності аутсорсінговими чи консалтинговими компаніями.

Саме тому, поширення практики використання послуг з облікового консалтингу підприємств та організацій з питань організації облікової роботи серед вітчизняних підприємств в умовах соціально-економічних трансформацій, а також доцільності надання таких послуг з питань ведення бізнесу та складанням звітності за міжнародними стандартами набуває особливої актуальності та важливості.

Метою статті є обґрунтування необхідності та ефективності використання послуг з облікового консалтингу та їх реалізації задля підвищення якості та ефективності організації облікового процесу підприємств та організацій.

Досліджено стратегічні напрями реалізації облікових консалтингових послуг включають в себе систему певних підходів. Розглянуто напрями реалізації облікових консалтингових послуг які включають в себе: особливості ціноутворення в організації; особливості послуг, що надаються; орієнтир на залучення додаткових клієнтів та їх обслуговування; базуються на принципах фінансового та якісного контролю діяльності організації та орієнтовані на розвиток персоналу підприємства.

З'ясовано, що організація продажу консалтингових послуг включає в себе: рекомендації та обмін інформацією серед клієнтів стосовно консалтингових фірм; реклама консалтингової компанії; якісні консалтингові послуги та продукти; професійні публікації (монографії, довідкові на навчальні посібники, методичні рекомендації, статті, інформаційні бюлетені); проведення та участь у семінарах, тренінгах, конференціях, круглих столах, засобах масової інформації; участь консультантів у роботі асоціацій та інших об'єднань; надання добровільної допомоги підприємствам.

Визначено, що стратегія консалтингової компанії, розрахована на довгостроковий період, стосується найважливіших аспектів функціонування фірми; визначення діапазону послуг; визначення базових клієнтів; визначення технологічної стратегії; визначення розміру та темпів зростання компанії; взаємодія з конкурентним середовищем.

Стратегічні напрями реалізації облікових консалтингових послуг та визначення ефективної цінової політики є запорукою успіху реалізації маркетингу облікових консалтингових послуг. Користуючись послугами облікового консалтингу, клієнт має розуміти про додатковий спектр послуг, які включає в себе консалтингове підприємство. Організація та ведення бухгалтерського обліку в умовах консалтингових підприємств зумовлює виникнення особливостей в частині документального і кадрового забезпечення виконання обов'язків замовником та виконавцем.

Ключові слова: маркетинг консалтингових послуг; облікові консалтингові послуги; напрями реалізації облікових консалтингових послуг, стратегія консалтингової компанії

KOLISNYK H., LEVKULYCH V.

Uzhgorod National University

MARKETING STRATEGY OF ACCOUNTING CONSULTING SERVICES IN UKRAINE

The market environment forms the demand for consulting services, and therefore is the driving force for the establishment and operation of a consulting company. The success of the sale of consulting services largely depends on the level of qualification of the consultant. In consulting companies of the world's leading countries, the practice of accounting consulting services is becoming more widespread in its various manifestations: the organization and maintenance of accounting and financial reporting by outsourcing or consulting companies.

That is why the spread of the practice of using accounting consulting services for enterprises and organizations on the organization of accounting work among domestic enterprises in the context of socio-economic transformations, as well as the feasibility of providing such services for doing business and reporting according to international standards becomes especially relevant and important.

The purpose of the article is to substantiate the need and effectiveness of the use of accounting consulting services and their implementation to improve the quality and efficiency of the accounting process of enterprises and organizations.

The strategic directions of realization of accounting consulting services include a system of certain approaches are investigated. The directions of realization of accounting consulting services which include: features of pricing in the organization are considered; features of provided services; benchmark for attracting additional customers and their service; based on the principles of financial and quality control of the organization and focused on the development of enterprise personnel.

It was found that the organization of the sale of consulting services includes: recommendations and exchange of information among clients regarding consulting firms; advertising of a consulting company; quality consulting services and products; professional publications (monographs, reference books, guidelines, articles, newsletters); conducting and participating in seminars, trainings, conferences, round tables, mass media; participation of consultants in the work of associations and other associations; providing voluntary assistance to enterprises.

It is determined that the strategy of the consulting company, designed for the long term, concerns the most important aspects of the firm's operation; determining the range of services; definition of basic clients; definition of technological strategy; determining the size and growth rate of the company; interaction with the competitive environment.

Strategic directions of realization of accounting consulting services and definition of effective pricing policy are a guarantee of success of realization of marketing of accounting consulting services. When using accounting consulting services, the

client must understand the additional range of services that include a consulting company. The organization and maintenance of accounting in the conditions of consulting enterprises causes peculiarities in the part of documentary and personnel support of performance of duties by the customer and the executor.

Keywords: marketing of consulting services; accounting consulting services; directions of realization of accounting consulting services, strategy of the consulting company

Вступ. Ринкове середовище формує попит на консультаційні послуги, тому і є рушієм для створення і функціонування консалтингового підприємства. Успішність продажу консультаційних консалтингових послуг значною мірою залежить від рівня кваліфікації консультанта.

В ринкових умовах господарювання перелік облікових консалтингових послуг значно зростає, це пов'язано із новими потребами та вимогами підприємств. В консалтингових компаніях провідних країн світу значного поширення набуває практика облікових консалтингових послуг у різних своїх проявах: по організації і веденню бухгалтерського обліку та складанню фінансової звітності аутсорсінговими чи консалтинговими компаніями. Це пояснюється тим, що власники підприємств не вбачають доцільним витрачати зусилля на ведення бухгалтерського, податкового та управлінського обліку, а також складання всіх бухгалтерської, податкової та управлінської звітності. Сьогодні варто задуматись, що затрати на утримання штату бухгалтерії, оренду приміщення для працівників бухгалтерської служби, підвищення рівня кваліфікації працівників, буде надто складним і громіздким організаційним процесом і затратно не виправданим.

Без облікової інформації, яку формують працівники бухгалтерії – невід'ємного підрозділу підприємства, практично неможливо належним чином організувати й управлінську діяльність, а відтак забезпечити раціональне та прибуткове ведення бізнесу. В бухгалтерії забезпечується накопичення та систематизація необхідної вихідної інформації про усі господарські процеси, здійснені підприємством, а також контроль за проведеними протягом періоду обліковими операціями [2, с.6].

Часті зміни в законодавстві, а особливо в частині оподаткування та необхідність впровадження на підприємствах автоматизованих систем обліку, змушують менеджерів задумуватись на предмет доцільності, раціональності та ефективності використання бухгалтерської служби. Забезпечення ефективної раціональної організації облікової роботи підштовхують звернення керівників чи власників підприємств до послуг консалтингових компаній, які в свою чергу надають широкий спектр консультативних облікових послуг і практичних рекомендацій щодо вирішення конкретних проблем підприємства у сфері ефективного управління та його організаційного розвитку [2, с 6].

Саме тому, поширення практики використання послуг з облікового консалтингу підприємств та організацій з питань організації облікової роботи серед вітчизняних підприємств в умовах соціально-економічних трансформацій, а також доцільності надання таких послуг з питань ведення бізнесу та складанням звітності за міжнародними стандартами набуває особливої актуальності та важливості.

Дослідженнями теоретичних засад питань управлінського консалтингу та розвитку, а також формуванню теоретичної бази в контексті сучасних економічних тенденцій досліджуються у працях багатьох відомих українських учених. Проблемам розвитку ринку консалтингових послуг присвячені роботи провідних вітчизняних та зарубіжних учених: С. Бісвас, А. Блінов, Є. Бейч, О. Брінцева, В. Верба, В. Давиденко, Д. Долбнева, С. Козаченко, М.Кропивко, А. Посадський, А. Посадський, А. Пригожин, Т. Решетняк, А.Посадський, В.Соболев та інші. Проте дані дослідження не спрямовані на вирішення ряду проблем, які пов'язані з розширенням, зміцненням та реалізації інтелектуального продукту у вигляді облікових консалтингових послуг потенційним споживачам в Україні.

Мета та завдання статті. Головною метою дослідження є обґрунтування необхідності та ефективності використання послуг з облікового консалтингу та їх реалізації задля підвищення якості та ефективності організації облікового процесу підприємств та організацій враховуючи те, що на сьогодні керівники та власники підприємств не володіють необхідною інформацією про переваги та доцільність використання консалтингових послуг, щодо питань організації облікової роботи.

Сьогодні перемогу в конкурентній боротьбі за збереження бізнесу важко забезпечити тільки матеріальними ресурсами компанії. В основі її ефективного розвитку лежать і пріоритети стратегічних компетенцій, які формує інтелектуальна-професійна складова бізнесу. Тому, залучення такого інтелектуального ресурсу, як надання консалтингових послуг в різних своїх проявах для підприємства, виступає об'єктивною необхідністю в сучасних умовах господарювання.

В Україні лише незначна кількість підприємств користується послугами консалтингових компаній, в тому числі з обліковими консалтинговими послугами. Основними причинами такого низького попиту на ці послуги є відносно висока вартість цих послуг, а також необхідність надання конфіденційної інформації консалтинговій компанії. Все це зумовлено відсутністю попереднього досвіду співпраці з консалтинговими компаніями та низький рівень інформування про їх діяльність і переваги у засобах масової інформації та соціальних мережах.

Проблема реалізації інтелектуального продукту у вигляді облікових консалтингових послуг потенційним споживачам визначається співвідношенням попиту і пропозиції, рівнем ціноутворення і стратегією поведінки продавців та покупців на цьому ринку. Реалізація консалтингових продуктів: дослідження ринку товарів, робіт, послуг, розробка та впровадження маркетингової стратегії, оптимізація

ціноутворення, реалізація рекламної кампанії є найбільш складною проблемою для консалтингового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Стратегія консалтингової діяльності компанії яка призначена забезпечення подальшого розвитку підприємства характеризується стратегічними напрямками реалізації консалтингових послуг.

Стратегічні напрямки реалізації облікових консалтингових послуг включають в себе систему певних підходів, що:

- враховують особливості ціноутворення в організації;
- враховують особливості послуг, що надаються;
- орієнтовані на залучення додаткових клієнтів та їх обслуговування;
- базуються на принципах фінансового та якісного контролю діяльності організації;
- орієнтовані на розвиток персоналу підприємства.

Основними пріоритетами реалізації облікових та консультаційних консалтингових послуг є вивчення та прогнозування ринку (клієнти, конкуренти, партнери), розробка методів пристосування до ринкових умов просування консалтингових послуг та, визначення ефективної цінової політики.

Маркетинг облікових консалтингових послуг – це діяльність, метою якої є сприяння поінформованості клієнтів про облікові консалтингові послуги та оцінку спроможності консультантів вирішувати проблеми замовників, а клієнтів - купувати якісний обліковий консалтинговий продукт.

При здійсненні регіонального та галузевого сегментування ринку консалтингових послуг досліджують потреби клієнтів кожного сегмента та виявляють можливості для задоволення цих потреб. При встановленні цільової групи споживачів, визначають коло клієнтів, з якими має намір працювати фірма; з'ясовують їх потреби, ступінь їх можливого задоволення та виявлення.

Розглянемо основні методи реалізації консалтингових продуктів. Рис.1.

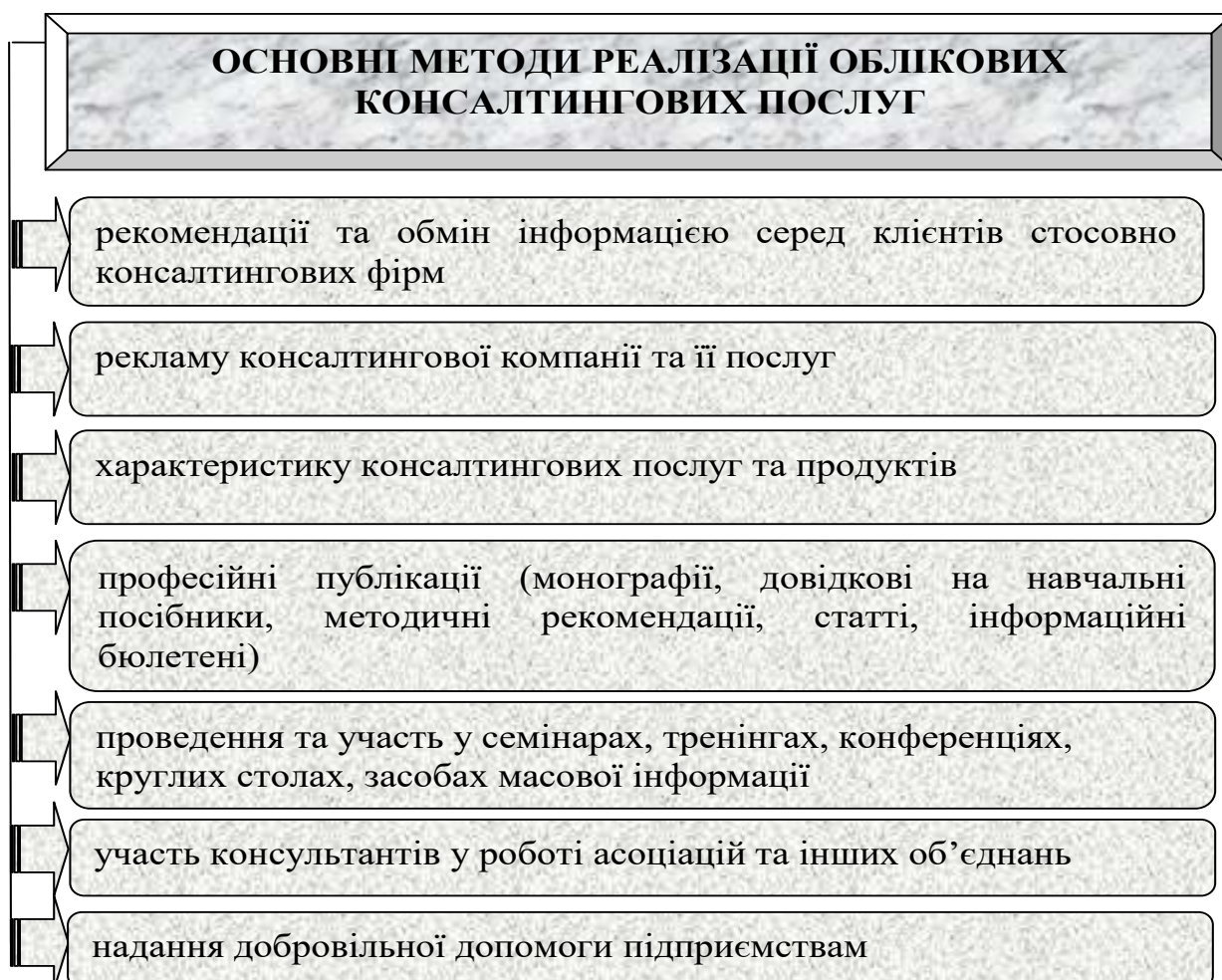

Рис. 1. Основні методи реалізації консалтингових продуктів

[розроблено авторами на підставі джерела 6]

Стратегія консалтингової компанії, як рішення, що розраховане на довгостроковий період, стосується найважливіших аспектів функціонування фірми:

- визначення діапазону послуг;

- визначення базових клієнтів;
- визначення технологічної стратегії;
- визначення розміру та темпів зростання компанії;
- взаємодія з конкурентним середовищем.

Варто зазначити, що стратегія консалтингової діяльності є дуже чутливою до вимог інноваційних процесів та зовнішнього середовища, що великою мірою зумовлено структурою персоналу консалтингової компанії.

Визначення діапазону послуг є основним блоком стратегії консалтингової фірми. Стратегія просування консультаційних послуг передбачає формування попиту та стимулювання збуту; виявлення найбільш припустимих способів стимулювання збуту; організацію рекламних кампаній та IT- кампаній.

Розглянемо організацію продажу консалтингових послуг рис. 4

Рис. 2. Організація продажу консалтингових послуг

[розроблено авторами на підставі джерела 6]

Для утримання клієнтів важливо забезпечити та підтримувати з ними зворотній зв'язок. Запорукою довгострокових стосунків з клієнтами є безумовне дотримання етики консультаційного бізнесу та політики конфіденційності.

Однак, на відміну від розповсюдженого в розвинутих країнах планомірного співробітництва з консалтинговими компаніями, які надають широкий спектр консалтингових послуг, у тому числі і послуги облікового консалтингу, досвід консультування в Україні, на жаль, використовується епізодично, зберігаються тенденції відсутності у вітчизняних підприємців позитивного ставлення до діяльності консалтингових компаній.

Позитивний досвід провідних зарубіжних компаній, які користуються послугами облікового консалтингу, стимулюють керівників багатьох підприємств звертатися до консалтингових компаній щодо отримання від них послуги облікового консалтингу. Характеристику послуг облікового консалтингу представлено на рис 3.

Тенденції виходу на український ринок світових брендів в галузі консультування є хорошим знаком і перспектива в майбутньому для українських підприємств. Сьогодні, реальна загроза для вітчизняних консалтингових підприємств – це світові лідери, які займають велику частку обсягу ринку в залежності від сегмента. Саме їм належить велика кількість співробітників компанії, які працюють з великими підприємствами чи іноземними представництвами які розташовані на території України.

Вважаємо, щоб прискорити позитивні зміни при просуванні облікових консалтингових продуктів, можна завдяки впровадженню в діяльність консалтингових підприємств маркетингового механізму. Такий механізм рекомендовано розробляти з урахуванням специфіки сегменту ринку, на якому працює підприємство, а саме, запитів потенціальних і реальних споживачів і природи конкуренції в обраному сегменті, це дасть змогу сформувати чітке розуміння про становище і перспективи розвитку консалтингового ринку, його структуру відповідно до попиту і пропозиції.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Стратегічні напрями реалізації облікових консалтингових послуг та визначення ефективної цінової політики є запорукою успіху реалізації маркетингу облікових консалтингових послуг.

Користуючись послугами облікового консалтингу, клієнт має розуміти про додатковий спектр послуг, які включає в себе консалтингове підприємство. Надання послуг облікового консалтингу, включає та охоплює суміжні сфери консалтингу, такі як: правовий, обліковий та податковий консалтинг, вибір оптимальної системи оподаткування, податкове планування, організації підприємницької діяльності та стратегії розвитку бізнесу.

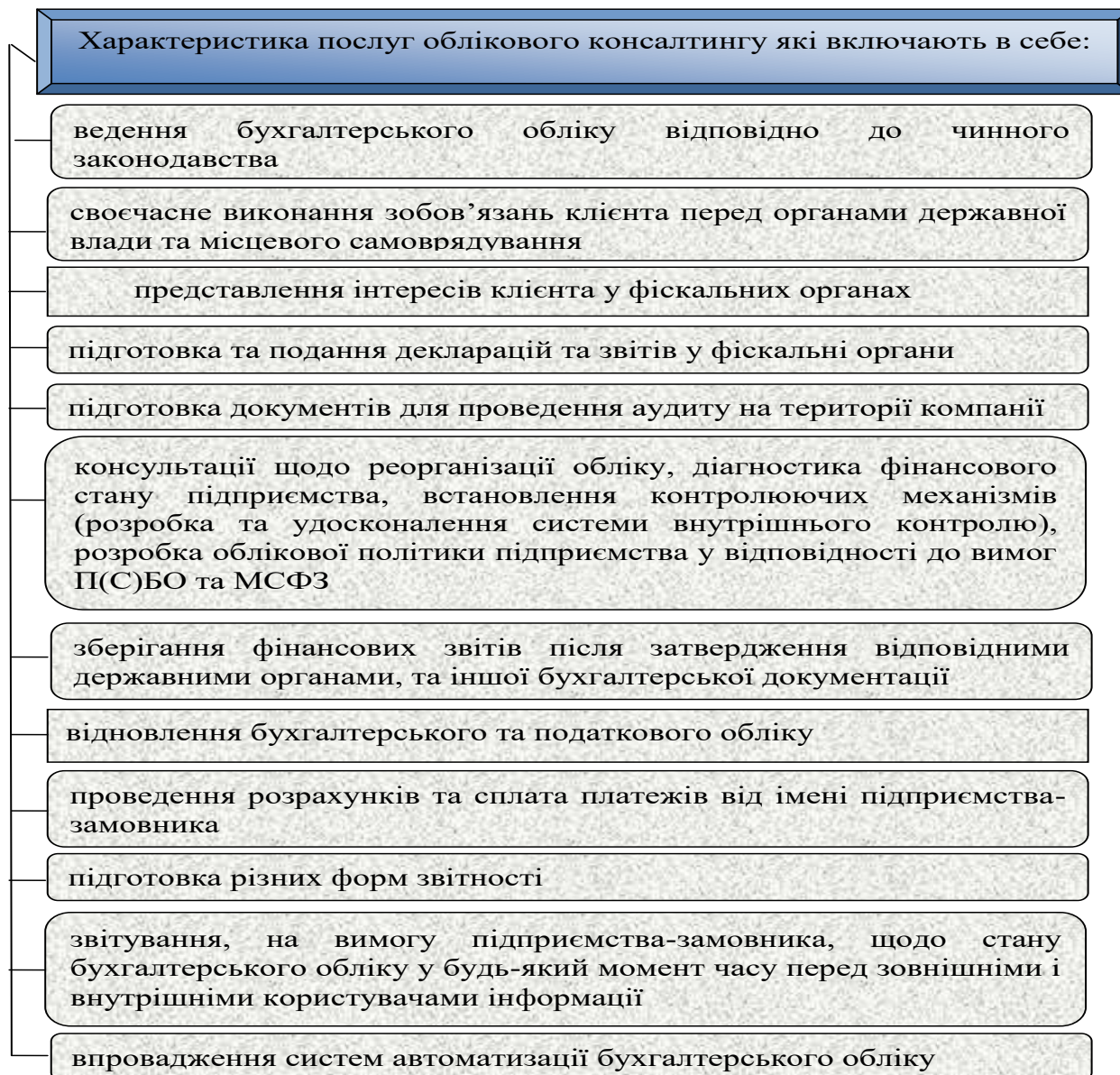

Рис. 3. Характеристика послуг облікового консалтингу [3,с.152]

Організація та ведення бухгалтерського обліку в умовах консалтингових підприємств зумовлює виникнення особливостей в частині документального і кадрового забезпечення виконання обов'язків замовником та виконавцем.

Досвід провідних держав свідчить, що в умовах як стабільного економічного розвитку, так і в період кризових ситуацій в країні, з'являється потреба в наданні облікових консалтингових послуг. Процеси адаптації облікового консалтингу за умов глобалізації світової економіки вимагають формування певних стандартів як до професійних знань, так і до практичних навичок консультантів, а відтак і до процесів та процедур реалізації облікових консалтингових послуг.

Література

1. Організація консалтингової діяльності: навчальний посібник /В. А. Верба, Т. І. Решетняк. Київ: Національний економічний університет. 2000. 242 с.
2. Долбнева Д. В. Дослідження місця та ролі консалтингових компаній в організації обліку сучасного підприємства. ScienceRise. 2016. № 10(1). С. 6-11. URL: <http://nbuv.gov.ua/pdf> (дата звернення: 02.03.2021).

3. Колісник Г. М., Колісник Б. А. Характеристика стану формування та розвитку консалтингових послуг в Україні та світі. Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством : праці XI міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 21-22 червня 2019 р. Львів, 2019. С. 52-56.

4. Колісник Г.М., Колісник Б. А. Основні критерії вибору консалтингових підприємств при наданні облікових послуг. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2019. Вип. 3(137). С. 68-74.

5. Колісник Г. М. Характеристика методів управлінського консультування. Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції : праці II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції м. Ужгород, 16 квітня 2020 р. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. С154-158.

6. Спільник І. В. Аналіз кон'юнктури ринку консалтингових послуг. Маркетингові технології підприємств в сучасному науково-технічному середовищі : праці VI Регіональної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. м. Тернопіль, 25 квітня. Тернопіль. 2016. С. 176-177.

7. Ринок консалтингових послуг в Україні, дослідження консалтингової групи «Астарта-Таніт» на замовлення ЄБРР. URL: www.astarta.com.ua

References

1. Organizatsiya konsaltingovoї diyal'nosti: navchal'nyy posibnik /V. A. Verba, T. I. Reshetnyak. Kіiv: Natsional'nyy ekonomichnyy universitet. 2000. 242 s.

2. Dolbneva D. V. Doslidzhennya mistsya ta roli konsaltingovikh kompaniy v organizatsії obliku suchasnoho pidpriemstva. ScienceRise. 2016. № 10(1). S. 6-11. URL: [http://nbuv.gov.ua/pdf\(data_zvernennya:02.03.2021\)](http://nbuv.gov.ua/pdf(data_zvernennya:02.03.2021)).

3. Kolisnik G.M., Kolisnik B. A. Kharakteristika stanu formuvannya ta rozvitku konsaltingovikh poslug v Ukraini ta sviti. Suchasni krizovi yavishcha v ekonomitsi ta problemi oblikovogo, kontrol'nogo ta analitichnoho zabezpechennya upravlinnya pidpriemstvom : pratsi KhI mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Luts'k, 21-22 chervnya 2019 r. L'viv, 2019. S. 52-56.

4. Kolisnik G.M., Kolisnik B. A. Osnovni kriteriї voboru konsaltingovikh pidpriemstv pri nadanni oblikovikh poslug. Sotsial'no-ekonomichni problemi suchasnoho periodu Ukraini. 2019. Vip. 3(137). S. 68-74.

5. Kolisnik G. M. Kharakteristika metodiv upravlins'kogo konsul'tuvannya. Suchasnyy stan ta perspektivi rozvitku obliku, analizu, auditu, zvitnosti i opodatkuvannya v umovakh evrointegratsії : pratsi II Mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї internet-konferentsії m. Uzhgorod, 16 kvitnya 2020 r. Uzhgorod: Vidavnistvo UzhNU «Goverla», 2020. S154-158.

6. Spil'nik I. V. Analiz kon'yunkturi rinku konsaltingovikh poslug. Marketingovi tekhnologii pidpriemstv v suchasnomu naukovo-tekhnichnomu seredovishchi : pratsi VI Regional'noї naukovo-praktichnoї konferentsії molodikh vchenikh ta studentiv. m. Ternopil', 25 kvitnya. Ternopil'. 2016. S. 176-177.

7. Rinok konsaltingovikh poslug v Ukraini, doslidzhennya konsaltingovoї grupi «Astarta-Tanit» na zamovlennya ЄBRР. URL: www.astarta.com.ua

Надійшла / Paper received : 02.08.2020

Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-31

ГЕЛЬМАН В. М.

Запорізький національний університет

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ РЕСУРСОМ ПІДПРИЄМСТВА

В статті наголошено, що працівники виступають ключовою рушійною силою, яка створює основу підвищення ефективності господарської діяльності підприємства та призводить до розвитку теорії та практики управління кадровими кадровим ресурсом. Узагальнено та систематизовано теоретико-методичні аспекти щодо управління кадровим ресурсом підприємства. Удосконалено методологічний підхід, який урахує виокремлення напрямків кадрової політики відповідно до функціональних сфер управління кадровим ресурсом, використання відповідних практик, методів та інструментів для максимізації впливу на можливості, мотивацію, зусилля працівників, удосконалення робіт/робочих місць з метою забезпечення ефективності кадрового ресурсу, який урахує відповідальність керівництва за розробку заходів, які приведуть до організаційно бажаної поведінки з метою забезпечення ефективності управління кадровим ресурсом та отримання економічного, функціонального та соціального ефектів.

Ключові слова: кадровий ресурс, кадрова політика, система управління кадровим ресурсом, ефективне управління.

HELMAN V.

Zaporizhzhia National University

INCREASING THE EFFICIENCY OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE

An effectively functioning human resource management system can help develop a set of policies, practices and systems that improve the skills and motivation of employees to achieve the highest possible level of productivity in certain time periods. In modern conditions of operation, enterprises are subject to ever higher requirements for the quality and quantity of their human resources. Employees are a key driving force that creates the basis for improving the efficiency of economic activity of the enterprise and leads to the development of theory and practice of human resource management.

The article emphasizes that employees are a key driving force that creates the basis for improving the efficiency of business activities of the enterprise and leads to the development of the theory and practice of managing labor staff resources. The theoretical and methodological aspects of management of the personnel resource of the enterprise are generalized. The methodological approach that takes into account the distinguishing directions of personnel policy in accordance with the functional areas of human resource management, the use of relevant practices, methods and tools to maximize the impacts, motivation, efforts of employees, job design. In order to ensure the effectiveness of the personnel resource, which takes into account the responsibility of the management for the development of measures that will lead to organizational behavior in order to ensure the effectiveness of management of a personnel resource and obtaining economic, functional and social effects.

Keywords: personnel resource, personnel policy, personnel resource management system, effective management.

Постановка проблеми. Ефективно функціонуюча система управління кадровим ресурсом підприємства може допомогти в розробці комплексу політик, практик і систем, що підвищують кваліфікацію та мотивацію працівників для досягнення максимально можливого рівня продуктивності в певні часові періоди. В сучасних умовах функціонування до підприємств ставляться все більш високі вимоги щодо якості та кількості їх кадрового ресурсу. Працівники є ключовою рушійною силою, яка створює основу підвищення ефективності господарської діяльності підприємства та призводить до розвитку теорії та практики управління трудовими кадровим ресурсом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики кадрової політики висвітлено в працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: Т.В. Бучинська, І.А. Бутенко, В.Р. Веснин, О.В. Крушельницька, О.С. Крючко, В.А. Спивак, В.А. Стец, Т.С. Удовенко, О.А. Шаповал та ін. Управлінню кадровим ресурсом присвячено багато науково-практичних праць вітчизняних та зарубіжних економістів. Особливої уваги заслуговують праці Балабанової, М. Гриньової, О. Крушельницької, С. Позднякова, А. Шегди, О. Шершні, Г. Щокіна, Д. Белл, М. Вебер, Дж. Еврінгхема, М. Мескона, Ф. Тейлор, А. Файоль, В та ін. Незважаючи на різноманітність та всебічний підхід до вивчення питань ефективності управління кадровим ресурсом, дослідження за темою є досить загальними, що важко використати на практиці.

Формулювання цілей. Цілями даної статті є узагальнення та систематизація теоретико-методичних аспектів щодо управління кадровим ресурсом підприємства, розробка методологічного підходу до ефективного управління кадровим ресурсом підприємства машинобудування

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах у країнах із ринковою економікою важливе місце посідає конкурентоспроможність підприємства. Щоб досягти такого рівня, підприємство повинно приділяти особливу увагу кадровому ресурсу та соціально-трудовим відносинам, які панують у стінах самого підприємства, тому кадрова політика є основою конкурентних переваг і засобом досягнення успіху в діяльності будьякого підприємства [1, с.440].

Установлено, що головною метою системи управління кадровим ресурсом є забезпеченість підприємства кадровим ресурсом, його ефективне формування, використання та розвиток. Обґрунтовано, що основою побудови ефективної системи управління кадровим ресурсом є формування такої її структури, яка якнайкраще призначена для досягнення цілей підприємства. Ефективне управління кадровим ресурсом має вирішальне значення для успіху підприємства. Система управління кадровим ресурсом представлена на рис.1.

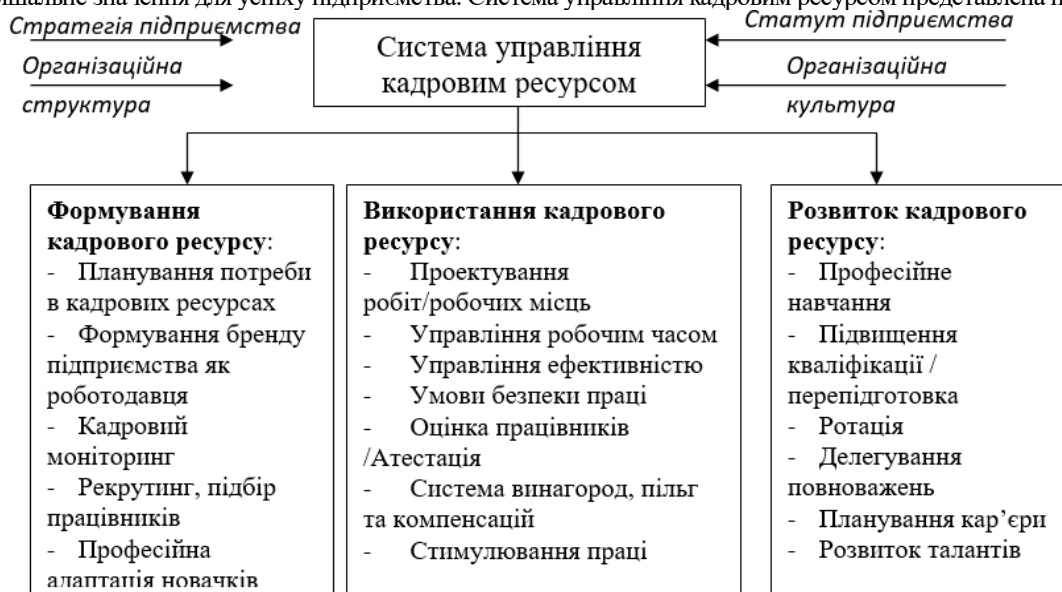

Рис. 1 Система управління кадровим ресурсом підприємства

Примітка: удосконалено автором на основі [2]

Ключова мета кадрової політики підприємства (КПП) - це формування колективу, який ефективно працює на благо всього підприємства і де комфортно кожному окремому працівнику.

Для досягнення цієї мети потрібно одночасно рухатися в двох напрямках:

1. Підбирати, навчати і розподіляти працівників таким чином, щоб вони приносили максимальну економічну користь підприємству.

2. Розвивати кожного працівника так, щоб він реалізувався найкращим чином і був мотивований як морально, так і матеріально.

Тобто, в основі КПП - поєднання особистісних інтересів працівників з колективними цілями підприємства. Також цілі кадрової політики ділять на дві категорії: економічні (їх ставлять для того, щоб підвищувати прибуток підприємства) та соціальні (вони потрібні для формування командного духу і зростання вмотивованості працівників).

Варто зазначити, що кадрова політика підприємства забезпечує створення працівникам умов, гарантованих державою згідно чинного законодавства, виконання встановлених законом прав і обов'язків працівників.

Ефективність кадрової політики підприємства багато в чому залежить від того, чи дотримані основні принципи роботи з кадровим ресурсом:

1. Ефективність / окупність (заснований на тому, що всі вкладення в розробку і реалізацію КПП повинні покриватися доходами від економічної діяльності).

2. Комплексність (політика роботи з працівниками повинна охоплювати всі категорії працівників, від менеджерів вищої ланки до допоміжних працівників, і всі області їх діяльності).

3. Системність (взаємозв'язок усіх процесів управління кадрами, а також облік всіх результатів (матеріальних і соціальних, включаючи негативні) і вплив різних чинників на цей результат).

4. Методичність (ретельний аналіз обраних методів і рішень з метою підвищення ефективності, перегляд взаємовиключних інструментів).

5. Інноваційність / науковість. Передбачає застосування всіх доступних сучасних інструментів, які допомагають досягати поставлених цілей з максимальною ефективністю).

Вплив на роботу з працівниками здійснюють як фактори зовнішнього середовища, так і внутрішня обстановка на підприємстві.

До зовнішніх факторів впливу відносять:

1. Загальноекономічну ситуацію. У періоди економічного підйому суспільства у роботодавців з'являються широкі можливості для розширення штату, підвищення його профривня, різних заохочень. У періоди криз політика змінюється на протилежну.

2. Ситуація на ринку праці. Якщо ринок перенасичений потрібними кадрами високої кваліфікації, підхід до підбору один, і зовсім інший, якщо на ринку кадровий дефіцит.

3. Науково-технічний прогрес. Зміни в технічному оснащенні мають прямий вплив на політику управління кадровим ресурсом: в одних працівниках потреба відпадає, в інших зростає; змінюється принцип розподілу людських ресурсів.

4. Законодавча база. Умови, оплата та інші аспекти організації праці безпосередньо залежать від законодавства згідно до чинних законів і локальних нормативних актів.

До внутрішніх факторів впливу відносять:

1. Цілі підприємства. Спочатку формування кадрової політики підприємства відбувається саме з орієнтиром на його економічні цілі. Якщо в процесі діяльності ці цілі змінюються, політика теж змінюється.

2. Структура підприємства. Більшість сучасних підприємств мають гнучку структуру, щоб відповідати вимогам ринку. Методи управління кадровим ресурсом можуть змінюватися при модифікації структури.

3. Кадровий потенціал. З одного кадрової політика визначає методи роботи з працівниками. З іншого, особистісні та професійні характеристики працівників багато в чому визначають КПП.

Чітко визначених типів кадрової політики не існує: кожен роботодавець буде роботу з працівниками, спираючись на потреби підприємства, свій досвід і багато інших чинників. Найрозповсюдженіший розподіл КПП на типи за ступенем відкритості і методом реалізації.

За методом реалізації, враховується як спосіб впровадження політики в виробниче життя, так і ставлення до неї керівництва.

1. Пасивна. У цій реалізації немає системного підходу, прогнозування та контролю роботи працівників. На підприємстві діє принцип управління «за вертикаллю», від безпосередніх керівників до підлеглих. Додаткових витрат і ресурсів для розвитку штату не вимагається.

2. Реактивна. Цю реалізацію вибирають керівники, які розуміють важливість роботи з кадрами, але не готові вкладати в неї багато часу і ресурсів. Управління кадровим ресурсом відбувається за схемою: при виникненні ситуації, що вимагає втручання - слідує рішення. Тобто така кадрова політика передбачає лише реакцію на конкретну подію. Прогнозування і аналіз відсутній.

3. Превентивна. У цій політиці до списку інструментів додається прогнозування. Саме на його підставі і будується система управління кадровим ресурсом. Гідність підходу в тому, що при правильній реалізації він забезпечує підприємству гарну стабільність, однак якщо прогноз виявиться помилковим, політика не дасть бажаного результату.

4. Активна. Це вибір керівників, які максимально зацікавлені в ефективному управлінні кадровим ресурсом. Враховуються всі аспекти роботи з працівниками, включаючи підбір, прогнозування та реагування на типові і нетипові ситуації. При цьому розробка кадрової політики підприємства вимагає системного підходу і передбачає відчутні витрати на дослідження, реалізацію та аналіз. В той же час, активна КПП може бути: раціональною, (коли керівництво чітко усвідомлює можливі наслідки своїх рішень; основний акцент - на прогнозуванні та контролі) та авантюристичною (коли керівник так повністю зацікавлений в розробці і реалізації КПП, але спирається більше не на прогноз, а на гнучке реагування).

Тип кадрової політики за ступенем відкритості залежить від джерела залучення працівників. Якщо працівники різних рівнів активно набираються ззовні, це означає, що політика відкрита. Коли підприємство наймає, переважно, кадри нижчої ланки, а потім рухає їх по кар'єрних сходах, це характеризує закритість політики.

Таким чином, для відкритої кадрової політики властивим є: пошук на зовнішньому ринку праці працівників на будь-які посади, всіх рівнів; великі можливості для найму високопрофесійних працівників; адаптація новачків вимагає певного часу і зусиль; для професійного зростання кадрів використовуються зовнішні навчальні заклади або програми підвищення кваліфікації; кар'єрне зростання утруднене, оскільки керівництву простіше найняти фахівця з ринку, ніж виростити свого; мотиваційні інструменти і стимули прямі: фінансові заохочення та дисциплінарні покарання.

При закритій КПП: зовні запрошують, в основному, працівників на нижчі посади; багато можливостей для кар'єрного зростання: керівництво рухає власні кадри з низів на керівні пости; працівники залучені в корпоративну культуру, це полегшує адаптацію; працівники мотивовані не тільки фінансово, а ще й морально; через відсутність зовнішніх кадрових впливів професійний розвиток працівників може бути загальмовано.

Вибір кадрової політики багато в чому залежить від стану ринку праці. Якщо ринок розвинений і має вакансії професіоналів високого рівня, вигідним є відкритий тип. Він дозволяє роботодавцям швидко вирішити основні кадрові завдання, хоч і не стимулює лояльність працівників. Якщо на ринку спостерігається дефіцит кадрів, кращі результати дає закриті політика. До того ж вона допомагає формувати командний дух.

Грамотно побудована система управління кадровим ресурсом - це ключ до успіху роботи підприємства. Адже саме в цьому випадку цілі і завдання керівництва будуть збігатися з цілями і завданнями працівників, що позитивно позначиться на результатах діяльності підприємства, його розвитку. Ефективно побудована система управління кадровим ресурсом допоможе керівництву підприємства бути конкурентоспроможним, збільшити продуктивність і відповідальність кожного працівника, зберегти соціальну стабільність, наближаючи інтереси колективу до інтересів всього підприємства в цілому.

Як правило, завдання управління кадровим ресурсом - реалізація елементів управління працівниками та створення умов, за яких кадровий потенціал працівників буде постійно зростати. Призначення всієї системи управління - досягнення головної мети, підвищення рентабельності, тому функції

управління кадровим ресурсом можна згрупувати в декілька підсистем, які дозволяють досягти мети підприємства максимально швидко та ефективно.

Сфери кадрової роботи можуть бути визначені наступним чином: формування кадрового складу (пошук, підбір, конкурсний відбір, формування кадрового резерву); навчання та оцінка працівників (підвищення кваліфікації, перепідготовка, організація проведення атестації та ін.); організація перевірки достовірності персональних відомостей і відомостей про доходи; забезпечення кадрового документообігу (ведення особових справ, трудових книжок, видача посвідчень, підготовка проектів нормативних актів і ін.) тощо.

Рівні завдань в системі управління кадровим ресурсом поділяються на три рівні:

1. Головна мета: забезпеченість підприємства кваліфікованими працівниками, формування, ефективне використання і розвиток кадрового ресурсу;

2. Цілі другого рівня: розробка стратегії управління з урахуванням мінливих умов, прогнозування і перспективне планування працівників, побудова системи мотивації та матеріального стимулювання;

3. Цілі третього рівня: аналізу та оцінка працівників, потреби в нових працівниках та робочих місцях, аналіз динаміки розвитку працівників індивідуальних планів розвитку підлеглих (також планування розвитку працівників на основі отриманих даних), аналіз кадрових ресурсів, якості праці і життя (також планування соціального розвитку підлеглих на основі отриманих даних) [2; 4].

Ефективність кадрового ресурсу можна розглядати як поєднання якості і кількості виконаної роботи працівником. Визначено три основних підходи до оцінки ефективності залежно від отриманого ефекту від реалізації заходів щодо управління кадровим ресурсом: економічний (дозволяє оцінити вплив заходів кадрових політик на кінцеві фінансові й економічні результати діяльності підприємства); функціональний (пов'язаний із ростом ефективності функціонування системи управління кадровим ресурсом); соціальний (зростання рівня задоволеності працівників різними аспектами трудової діяльності, поліпшення клімату в колективі, зміна ціннісної структури тощо) [3, с.89].

Кожне підприємство має підходи, процеси, та функціональні сфери щодо управління кадровим ресурсом. Тим не менше, усі кадрові політики та програми повинні бути більш-менш узгоджені та інтегровані в більш широкі рамки управління кадровим ресурсом [5]. З метою забезпечення ефективності управління кадровим ресурсом та отримання економічного, функціонального та соціального ефектів, запропоновано методологічний підхід до ефективного управління кадровим ресурсом підприємства машинобудування, в основу якого покладено виокремлення в системі управління кадровим ресурсом підприємства таких функціональних сфер управління кадровим ресурсом як: формування бренду підприємства в якості роботодавця, рекрутинг, професійна адаптація, навчання та розвиток працівників, управління ефективністю, формування системи винагород та пільг, стимулювання працівників, участь / вклад працівників в діяльність підприємства, який забезпечує використання кадрових політик, практик, методів та інструментів, вплив яких на матеріалізовану, нематеріальну та вартісну складові кадрового ресурсу дозволяє удосконалити результати організації роботи /робочого місця, максимізувати можливості працівників, підвищити мотивацію, кількість, якість та направленість їх зусиль для забезпечення ефективності кадрового ресурсу, та який урахує відповідальність керівництва за розробку заходів, які приведуть до організаційно бажаної поведінки (рис.2).

Рис. 2 Методологічний підхід до ефективного управління кадровим ресурсом підприємства машинобудування

Примітка: побудовано автором

Аналіз вітчизняних і зарубіжних методів аналізу та оцінки ефективності системи управління кадровим ресурсом підприємства показав, що найпоширенішими є: HR-метрики, метод бенчмаркінгу, методики Д.Філіпса й Д. Ульріха, система ключових показників ефективності, оцінка інвестицій у кадрові ресурси, оцінка інвестицій у кадровий відділ [5].

Висновки. В результаті проведеного дослідження, встановлено, що головною метою системи управління кадровим ресурсом є забезпеченість підприємства кадровим ресурсом, його ефективне формування, використання та розвиток. Обґрунтовано, що основою побудови ефективної системи управління кадровим ресурсом є формування такої її структури, яка якнайкраще призначена для досягнення цілей та відповідних результатів діяльності підприємства. Ефективне управління кадровим ресурсом має вирішальне значення для успіху підприємства.

Література

1. Марченко В.М., Хондока В. А. Кадрова політика та кадрова стратегія підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017, № 20, с. 440-443 [online] Доступно <<http://global-national.in.ua/archive/20-2017/89.pdf>>
2. Кадровая политика организации: основы работы с персоналом / Офіційний сайт інституту професійного кадровика, 2020. [online] Доступно <<https://profkadrovik.ru/articles/local-acts/bases-of-work-with-personnel-personnel-policy-of-the-organization//>>
3. Гельман, В.М. Цільова трудова поведінка в системі управління кадровим ресурсом підприємства. В: Менеджмент суб'єктів господарювання в умовах забезпечення сталого розвитку: колективна монографія / Г.М. Тарасюк, ред. Житомир: ЖДТУ, 2017. - с. 89-93.
4. Задачи управления персоналом: чего должен достичь HR. Практический журнал по управлению человеческими ресурсами «Директор по персоналу», 2019. [online] Доступно <<https://www.hr-director.ru/article/63441-red-qqq-15-m4-tseli-i-zadachi-upravleniya-personalom-organizatsii>>
5. Гельман, В.М. Управління кадровим ресурсом підприємств машинобудування через призму ефективності. Вісник Хмельницького національного університету: науковий журнал. Економічні науки. 2019. № 4, Т. 3(272), с.62-66.

References

1. Kadrovaya politika organizatsii: osnovy raboty s personalom [HR policy of the organization: the basics of working with personnel] (2020). Official site of the Institute of Professional Personnel Officer. Retrieved from <https://profkadrovik.ru/articles/local-acts/bases-of-work-with-personnel-personnel-policy-of-the-organization//> [in Russian]
2. Zadachi upravleniya personalom: chego dolzhen dostich' HR [HR goals: what HR should achieve] (2019). Practical journal on personnel management "HR Director". Retrieved from <https://www.hr-director.ru/article/63441-red-qqq-15-m4-tseli-i-zadachi-upravleniya-personalom-organizatsii> [in Russian]
3. Helman V.M. (2017). Tsilova trudova povedinka v systemi upravlinnia kadrovym resursom pidpriemstva [Targeted labor behavior in the human resource management system of the enterprise]. In: Management of business entities in terms of sustainable development: a collective monograph / H.M.Tarasyuk ed. Zhytomyr: ZhSTU, p. 89-93
4. Marchenko V.M., Khondoka V.A. (2017). Kadrova polityka ta kadrova stratiia pidpriemstva [Personnel policy and personnel strategy of industry]. In: Global and national problems of economy. No. 20, p. 440-443. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/89.pdf> [in Ukrainian].
5. Helman V.M. (2019). Upravlinnia kadrovym resursom pidpriemstv mashynobuduvannia cherez pryzmu efektyvnosti [Human resource management of machine-building enterprises through the prism of efficiency]. Bulletin of Khmelnytsky National University: scientific journal. Economic sciences. No. 4, Vol. 3(272), p.62-66.

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 332.33:330.131.5

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-32

СКОРОХОД І. С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Організація ефективного виробництва органічної продукції в системі управління аграрним природокористуванням залишається актуальною і розглядається як один із основних способів екологізації сільськогосподарського виробництва. З метою еколого-економічного обґрунтування ефективності запровадження і розвитку органічного виробництва в регіонах України на сьогодні використовують не тільки традиційні еколого-агрохімічні критерії, а й економічні з використанням ІТ-розробок та космічних технологій.

Мета статті – здійснити оцінку соціально-економічної ефективності органічного землекористування шляхом економічного обґрунтування розвитку органічного виробництва в регіонах Західного Полісся та його вплив на здоров'я населення.

У роботі здійснено обґрунтування розвитку органічного виробництва в регіоні Західного Полісся, а саме Волинської, Рівненської, Житомирської та Київської областей, визначено витрати на стабілізацію якісного стану 1 га сільськогосподарських угідь. Доведено відсутність прямого і тісного зв'язку між агроекологічними показниками ґрунтів та темпами сертифікації земель. Запропоновано використовувати економічні критерії придатності сільськогосподарських угідь для органічного виробництва, не як обмежувальні, а як інформаційні. За допомогою математичного моделювання, доведено наявність зв'язку між обсягом внесенням мінеральних добрив на 1 га посівної площі та рівнем онкологічної захворюваності населення на прикладі Рівненської області.

Запропонований у дослідженні підхід до визначення соціально-економічної ефективності запровадження органічного землекористування у Західному Поліссі спрямований на підвищення рівня розвитку ринку органічного виробництва та зменшення захворюваності населення.

Ключові слова: аграрне природокористування, витрати, органічне землекористування, соціально-економічна ефективність, ринок органічного виробництва.

SKOROKHOD I.

Lesya Ukrainka Volyn National University

EVALUATION OF SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF ORGANIC LAND USE

The organization of efficient production of organic products in the management system of agricultural nature management remains relevant and is considered as one of the main ways to green agricultural production. For the purpose of ecological and economic substantiation of efficiency of introduction and development of organic production in regions of Ukraine today use not only traditional ecological and agrochemical criteria, but also economic with use of IT developments and space technologies.

The purpose of the article is to assess the socio-economic efficiency of organic land use by economic justification of the development of organic production in the regions of Western Polissya and its impact on public health.

The paper substantiates the development of organic production in the region of Western Polissya, namely Volyn, Rivne, Zhytomyr and Kyiv regions, determines the costs of stabilizing the quality of 1 hectare of agricultural land. There is no direct and close connection between agro-ecological indicators of soils and rates of land certification. It is proposed to use economic criteria of suitability of agricultural lands for organic production, not as restrictive, but as information. Using mathematical modeling, the existence of a relationship between the amount of mineral fertilizers per 1 ha of sown area and the level of cancer incidence in the Rivne region.

The approach proposed in the study to determine the socio-economic efficiency of the introduction of organic land use in Western Polissya is aimed at increasing the level of development of the market of organic production and the provision of appropriate environmental services.

Keywords: agricultural nature management, costs, organic land use, socio-economic efficiency, organic production market.

Вступ. За останні десятиліття досить активно почав розвиватися світовий ринок органічної продукції. Органічне виробництво та реалізація екологічно чистої продукції є перспективним і рентабельним видом діяльності. Підвищення екологічної якості та рівня безпеки продукції, перехід до врахування екологічних параметрів технологій виробництва є одним з важливих напрямків підвищення конкурентоспроможності країни. Тому проблема екологічно чистого виробництва є актуальною для економіки України.

Одним із перспективних шляхів розвитку ринку екологічних товарів в Україні є активізація виробництва та споживання органічної продукції. Світовий ринок органічної продукції щороку зростає та характеризується тенденцією до перевищення попиту над пропозицією. Для українських аграріїв виробництво органічної продукції та сировини для її виготовлення є перспективним, оскільки це дає можливість розширення ринків збуту.

Вітчизняними науковцями було проведено комплексне системне наукове обґрунтування розвитку органічного виробництва в аграрному секторі України. Зокрема, Ю.С. Завадська, Є.В. Гаваза, Н.В.

Андрусенко, В.А. Савчук [1–4], вивчали проблеми формування ринку та просування органічної продукції; Т.О. Дудар, Т.О. Чайка, В.А. Чудовська, Р.М. Безус [5–8] досліджували організаційні, економічні, екологічні засади та передумови органічного виробництва на різних етапах його розвитку; П.М. Скрипчук, О.І. Шкуратов, Г.М. Шпак, О.В. Ходаківська, Н.Б. Стоволос [9–13] розглядають органічне виробництво як спосіб екологізації сільського господарства, забезпечення екологічної та продовольчої безпеки; розробки Г.М. Шпак, Д.С. Захарової, В.М. Хижняка, П.С. Зорі [14–16] спрямовані на підвищення економічної ефективності ведення органічного виробництва. Наукові роботи В.Л. Носко та Ю.В. Гаврилук [17, 18] присвячені розробці елементів технології органічного виробництва. Однак деякі проблеми, що пов'язані із оцінкою соціально-економічної ефективності органічного землекористування залишаються не вирішеними. Зокрема, потребує дослідження оцінка впливу виробництва органічної продукції на соціально-економічний розвиток регіону та громад.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є здійснення оцінки соціально-економічної ефективності органічного землекористування шляхом економічного обґрунтування розвитку органічного виробництва в регіонах Західного Полісся та його впливу на здоров'я населення. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити еколого-економічну оцінку витрат для організації органічного землекористування й виробництва продукції; визначити вплив виробництва та споживання органічної продукції на соціально-економічний розвиток регіону; розрахувати соціально-економічний ефект від запровадження органічного землекористування.

Виклад основного матеріалу. Органічне землекористування є базисом для вирощування, переробки, логістики, формування якості та доступності продукції, яка забезпечує не тільки збереження, а й відтворення навколишнього природного середовища на всіх етапах життєвого циклу.

Органічне виробництво за більш ніж 10 років розвитку в Україні, довело не тільки свою перспективність та інвестиційну привабливість, а й екологічну та соціальну значимість. Наразі Україна займає 20-те місце у світі та 11-те місце в Європі за площею органічних земель, що становить близько 467 тис. га (близько 1,1% від загальної площі сільськогосподарських угідь). Станом на 2019 рік, на ринку працюють близько 600 офіційно сертифікованих органічних операторів (з них 470 – сільгоспвиробники) [19–24].

Світовий ринок органічної продукції продовжує стабільно зростати, за останні 10 років він збільшився у 2 рази (з 50,9 млрд. дол. США у 2010 році до 101 млрд. дол. США на початок 2019 р.). За аналогічний період внутрішній ринок України зріс у 10 разів (з 2,4 до 22 млн. євро). Проте через низьку платоспроможність попиту та необізнаність споживачів, українці споживають значно менше органічних продуктів (близько 0,5 євро/душу), ніж мешканці країн ЄС (до 300 євро/душу) [22].

Близько 90% виробленої органічної продукції Україна експортує до 35 країн світу (189 млн. дол. – загальний експорт, 24,3 млн. дол. – внутрішній ринок) і 85% всього експорту припадає на країни Євросоюзу. Так, у 2019 році 10% всієї імпортованої до ЄС органіки мала українське походження. Окрім традиційних зернових культур де частка України становить до 77%, наша держава входить до групи найбільших експортерів органічних макухи, фруктових соків та овочів. Загалом український експорт органіки до Євросоюзу зріс у 2019 році на 27% порівняно з попереднім роком [20–22].

На сьогодні в Україні вдосконалюється законодавча база у галузі органічного виробництва, зокрема, був прийнятий Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 року № 2496-VIII зі змінами та доповненнями, затверджена Постанова КМУ № 87 від 12 лютого 2020 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу», видано ряд наказів Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, розроблена власна система сертифікації та національний логотип, що сприяє активізації розвитку ринку органічної продукції.

В рамках проекту Стратегії сталого розвитку України до 2030 року передбачено збільшити площу органічних сільськогосподарських земель до 3 млн га (тобто з 1,1% до 7% від площі) та починаючи з 2020 року, забезпечити щорічний приріст обсягів виробництва та реалізації органічної продукції щонайменше на 5% [25]. Натомість, Європейський Союз має наміри до 2030 року збільшити площі під органічним землеробством до 25% (зараз цей показник складає 8%). При цьому не менше 10% сільськогосподарських земель повинні бути перероблені в «живі території» з великим біологічним розмаїттям [26].

Тому, на сьогодні основним завданням залишається організація ефективного виробництва органічної продукції в системі управління аграрним природокористуванням як передумови налагодження організації виробництва екологічної та органічної продукції й надання відповідних послуг. На думку науковців [27, 30], це варто робити на основі агрохімічної паспортизації земель, з використанням положень цифрової (екологічної) економіки, ГІС-технологій, космічного моніторингу, системи он-лайн моніторингу, точного землеробства та інших доступних сервісів [28].

Використавши методику визначення розміру витрат на відновлення родючості ґрунтів, нами було розраховано витрати на стабілізацію якісного стану 1 га сільськогосподарських угідь для Західного Полісся,

а саме Волинської, Рівненської, Житомирської та Київської областей (табл. 1). Дані витрати включають суму витрат на розкислення ґрунту, відновлення мінімально-оптимального вмісту фосфору і калію, відновлення рівня вмісту гумусу.

Згідно розрахунків, враховуючи річні норми внесення добрив (біогумусу – 4 т/га, зернистих фосфоритів – 2 т/га, калію хлористого – 0,2 т/га) стабілізаційний період розтягнеться на 3-4 роки.

Таблиця 1

**Планування заходів щодо відновлення родючості ґрунтів
та розподіл витрат на їх реалізацію у часі, тис. грн /га***

Заходи	Волинська обл.	Рівненська обл.	Житомирська обл.	Київська обл.	
1 рік стабілізаційного періоду	вапнування	-	6,32	6,32	
	гумус	16,2	-	-	
	фосфор	3,85	4,94	5,62	
	калій	2,05	1,95	2,2	
	<i>всього</i>	<i>22,1</i>	<i>13,2</i>	<i>14,13</i>	
2 рік стабілізаційного періоду	гумус	-	-	-	
	фосфор	3,85	4,94	5,62	
	калій	2,05	1,95	2,2	
	<i>всього</i>	<i>5,9</i>	<i>6,89</i>	<i>7,82</i>	
3 рік стабілізаційного періоду	гумус	-	-	-	
	фосфор	-	-	5,62	
	калій	2,046	1,95	2,2	
	<i>всього</i>	<i>2,046</i>	<i>1,95</i>	<i>7,82</i>	
4 рік стабілізаційного періоду	гумус	-	-	-	
	фосфор	-	-	-	
	калій	2,046	1,95	2,2	
	<i>всього</i>	<i>2,046</i>	<i>1,95</i>	<i>2,2</i>	
Всього на стабілізацію якісного стану ґрунтів, тис. грн /га		32,088	19,058	31,971	71,94

* розрахована вартість за цінами станом на 01.01.2020 р.

Джерело: розраховано автором на основі [31].

Таким чином, Рівненська область за економічними критеріями доцільності запровадження органічного землекористування (витрати на стабілізацію якісного стану ґрунтів) є найбільш придатною для вирощування органічної продукції.

Про відсутність прямого і тісного зв'язку між агроекологічними показниками ґрунтів та темпами сертифікації земель свідчить той факт, що Житомирська область, яку віднесено лише до умовно придатних для органічного землеробства є одним із лідерів органічного руху в Україні і за сертифікованими площами, і за кількістю операторів. Така ж ситуація з Рівненською областю, хоча віднесена вона до малопридатних територій, але за площею сертифікованих органічних земель (9 826 га) не поступається областям, що вважаються найбільш придатними для органіки.

Розрахунок обсягу витрат на стабілізацію якісного стану ґрунтів показують потенційному інвестору (фермеру) можливі додаткові капітальні вкладення від розміру яких залежатиме прийняття майбутніх управлінських рішень.

В Україні, починаючи з 2003 р., спостерігається загальна тенденція до нарощення обсягів внесення агрохімікатів у ґрунт, залишки яких тривалий час залишаються у НПС, їжі та організмах і здатні поширюватися на тисячі кілометрів. Людина, у випадку накопичення пестицидів в організмі, схильна до загрози різного роду захворювань, у т.ч. онкологічних [32]. Таким чином, виробництво органічних харчових продуктів має низку задокументованих і потенційних переваг для організму людини, що, в свою чергу, значно знизить рівень захворюваності населення в майбутньому.

Щоб встановити вплив технологій, що використовуються на даний час у сільському господарстві, на стан здоров'я населення, нами було проаналізовано статистичні дані щодо кількості онкологічних захворювань за період 2002-2018 рр. у Рівненській області. Є підстави стверджувати, що одним з головних чинників, які спонукають появу даної хвороби є використання мінеральних добрив, які мають тенденцію до зростання.

Залежність рівня захворюваності населення на онкологію у Рівненській області від обсягу внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі досліджено за допомогою методу кореляційно-регресійного аналізу та побудовано однофакторну лінійну регресійну модель (рис. 1).

Таким чином, при зменшенні внесення мінеральних добрив на одиницю (x), рівень онкозахворюваності на 100 тис. населення (y) зменшиться в середньому на 1,548. Отриману модель нами використано для розрахунку прогнозних оцінок захворюваності у Рівненській області на найближчі роки (рис. 2).

Згідно з прогнозними показниками при існуючих темпах нарощування використання мінеральних добрив відбудеться збільшення рівня онкозахворюваності у 2025 р. у порівнянні з 2018 р. на 4,12%. Це свідчить про необхідність переходу до альтернативних екологізованих способів ведення сільського господарства, що дозволить зменшити, або стабілізувати обсяг використання мінеральних добрив задля

покращення здоров'я населення. Встановлено, що за умови зменшення обсягу використання мінеральних добрив у Рівненській області на 10% у 2025 році, в порівнянні з 2018 роком, рівень онкозахворюваності населення знизиться на 5,71%.

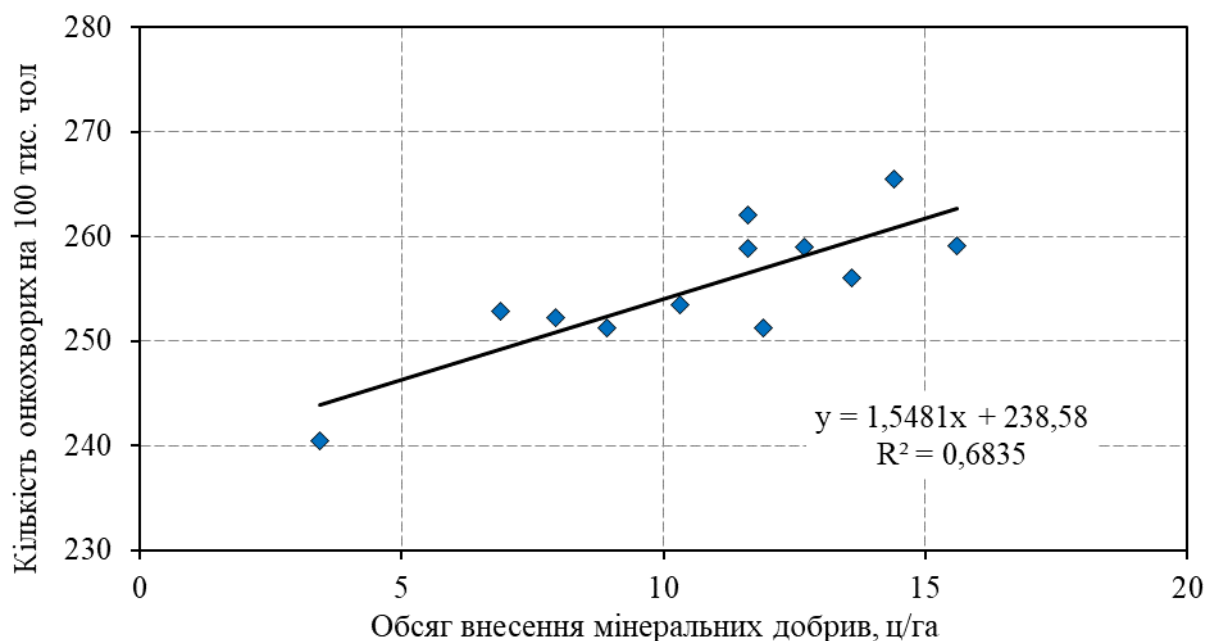

Рис. 1. Залежність захворюваності населення на онкологію від обсягу внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі
Джерело: розраховано автором на основі [33].

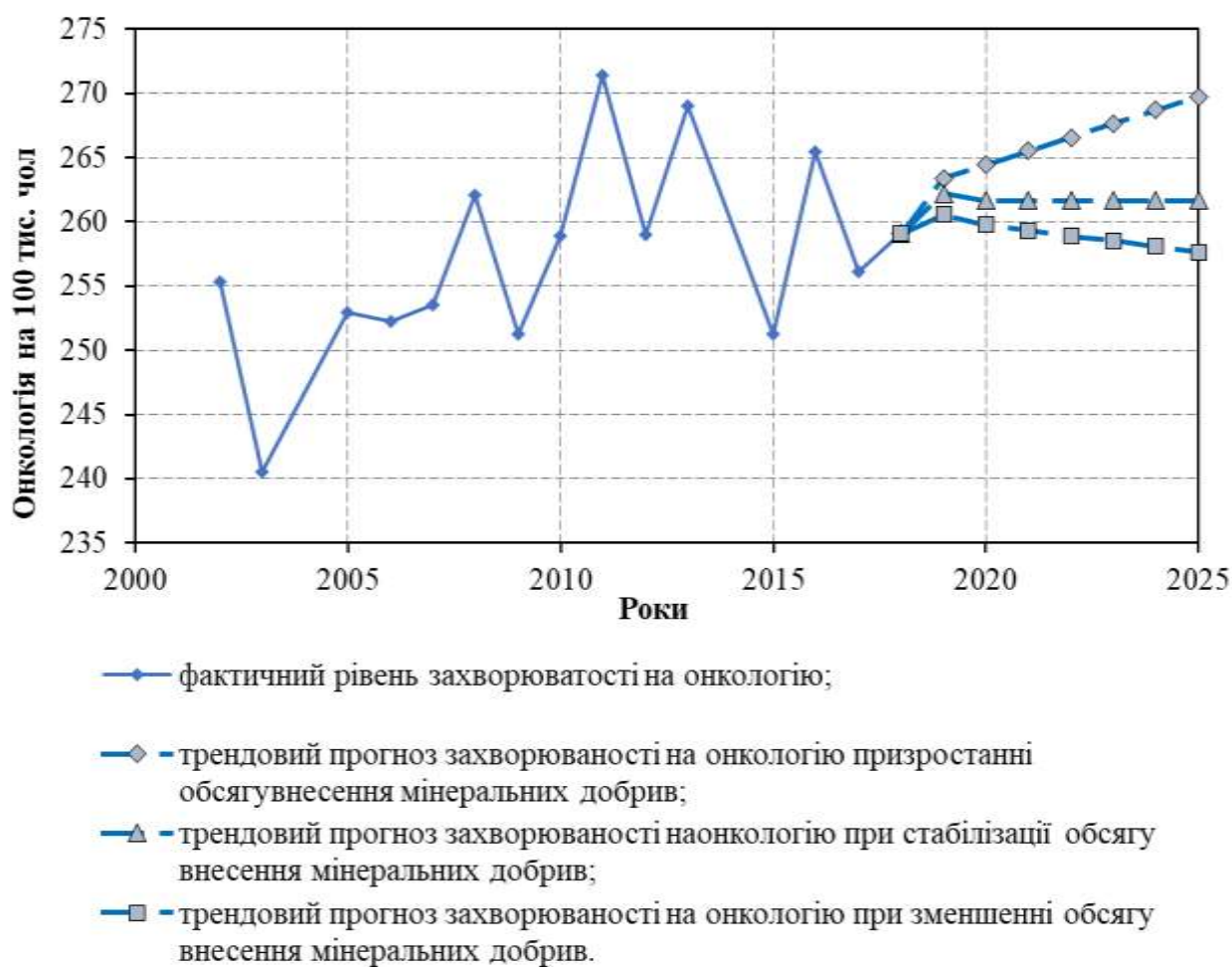

Рис. 2. Прогноз динаміки онкозахворювань залежно від зміни обсягу внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі у Рівненській області

Джерело: розраховано автором на основі [33].

Дослідження показали, що розвитку органічного сектору в Україні необхідна активна державна політика. Зокрема, у листопаді 2020 р. були прийняті парламентом зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та інших законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» (№ 3295), які передбачають три напрями державної підтримки виробників органічного виробництва: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь або одну голову великої рогатої худоби; відшкодування до 30% вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва; відшкодування до 30% вартості витрат на придбання, дозволених для використання, добрив, насіння, кормів [34]. Для реалізації зазначених напрямків державної підтримки органічного виробництва необхідним є створення загальнонаціонального Реєстру виробників органічної продукції.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, запровадження органічного землекористування вирішує питання раціонального природокористування та одночасно сприяє зниженню рівня онкозахворюваності населення. На нашу думку, серед стратегічних напрямків розвитку органічного землекористування та ринку органічної продукції в Україні загалом, слід виділити: зростання площі сертифікованих органічних земель; збільшення кількості сертифікованих органічних господарств, що займаються вирощуванням овочів та фруктів; збільшення обсягів виробництва органічної продукції в країні; забезпечення екологічного маркування як одного з інструментів досягнення екологічної безпеки регіонів; формування системи екологічного управління та екологічної сертифікації продукції згідно з вимогами міжнародних стандартів; гармонізація вітчизняного законодавства у сфері органічного виробництва з правовим полем ЄС.

Література

1. Завадська Ю.С. Сучасні тенденції розвитку вітчизняного ринку органічної агропродовольчої продукції / Ю. С. Завадська // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 95–100.
2. Гаваза Є.В. Теоретико-методичні підходи до оцінки економічного потенціалу виробництва органічної сільськогосподарської продукції / Є. В. Гаваза // Ефективна економіка. – 2015. – № 4 / <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3955>
3. Андрусенко Н.В. Інституціоналізація ринку продукції органічного сільського господарства / Н. В. Андрусенко // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Вип. 15. – С. 31-35. / http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_15_8.
4. Савчук В.А. Прогноз розвитку ринку органічної агропродовольчої продукції в Україні / В. А. Савчук // Вісник ЖНАЕУ. – 2017. – № 1 (59), т. 2. – С. 172–181.
5. Дудар О.Т. Організаційно-економічні засади формування органічного агровиробництва: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Оксана Тарасівна Дудар. – Т., 2011. – 236 с.
6. Чайка Т.О. Розвиток виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України: монографія / Т. О. Чайка. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. – 319 с.
7. Безус Р.М. Організаційно-економічні засади ефективного розвитку органічного агровиробництва: монографія / Р.М. Безус – Дніпропетровськ: Лізунов Пресс.–2014.– 380 с.
8. Еколого-економічний механізм розвитку органічного сільського господарства: теорія і практика: монографія / В.А. Чудовська, О.І. Шкуратов, В.В. Кипоренко – К.: ДКС-Центр, 2016. – 332 с.
9. Інформаційне забезпечення розвитку органічного сільського господарства: монографія / Скрипчук П. М., Пічуря В. І., Терновий Ю. В. та ін. – Рівне: НУВГП, 2018. – 180 с.
10. Організаційно-економічні основи екологічної безпеки в аграрному секторі України: теорія, методологія, практика: [монографія] О.І. Шкуратов – К.: ДКС-Центр, 2016. – 356 с.
11. Шпак Г.М. Удосконалення оцінювання сертифікованих сільськогосподарських земель / Г. М. Шпак // Економіка та держава. 2013. – 6. – С. 77-81.
12. Хомаківська О.В. Сучасні проблеми та перспективи розвитку екологізації аграрного виробництва в Україні / О. В. Хомаківська, О. В. Біган // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 8. – С. 69–72.
13. Стоволос Н.Б. Екологізація як ключовий елемент розвитку АПК / Н. Б. Стоволос // Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту. Сер.: Економіка і менеджмент / СНАУ. – Суми, 2011. – Вип. 9 (50). – С. 189–192.
14. Ефективність виробництва органічної продукції сільськогосподарських підприємств [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Захарова Дарина Сергіївна ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне, 2015. – 20 с.
15. Хижняк В.М. Оптимізація галузевої структури для органічного землеробства на підприємстві / В. М. Хижняк // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 8. – С. 101–104. / http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_8_30.
16. Зоря П.С. Виробництво екологічно чистої продукції: проблеми та виклики сьогодення / П. С. Зоря // Економіка і управління. – 2014. – № 3. – С. 45–50 / http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2014_3_9.
17. Носко В.Л. Дослідження продуктивності й обґрунтування вибору сорту буряка столового для вирощування в умовах органічного виробництва / В. Л. Носко // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2015. – Вип. 87(1). – С. 105-111. / [http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2015_87\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2015_87(1)_18).

18. Гаврилюк Ю. В. Бур'яни культур фітоценозів Лівобережного Степу України та заходи їх контролю за умов органічного землеробства : автореф. дис. ... канд. с.-г. наук : 06.01.13 / Ю. В. Гаврилюк; КМ України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ, 2014. – 19 с.
19. Офіційний сайт сертифікаційної компанії «Органік Стандарт» / <https://www.organicstandard.ua>.
20. Офіційний сайт Федерації органічного руху України / <http://www.organic.com.ua>.
21. FiBL Statistics – European and global organic farming statistics / <https://statistics.fibl.org>.
22. IFOAM Organics International / <https://www.ifoam.bio/en>.
23. The World of Organic Agriculture 2018 / <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2018/pdf.html>.
24. The World of Organic Agriculture 2019 / <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2019/pdf.html>.
25. Проект Закону України : Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року / http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html
26. У Європейському Союзі до 2030 року 25% земель аграрного призначення стануть органічними / <https://landlord.ua/news/u-ievropeiskomu-soiuzi-do-2030-roku-25-silskohospodarskykh-zemel-stanut-orhanichnymu>
27. Шпак Г.М. Концептуальні основи органічного землекористування / Г.М. Шпак // Збалансоване природокористування. – 2014. – № 1. – С. 161-166.
28. EARTH OBSERVING SYSTEM / <https://eos.com/uk/products/>
29. Трускавецький С.Р., Биндич Т.Ю. та ін. Концепція створення інформаційної системи ґрунтоохоронного моніторингу методами дистанційного зондування. – К.: Аграр.наука, 2017. – 60 с.
30. Geo-management in organic agriculture Vydavateľ / editors : professor Skrypchuk P., National University of Water and Environmental Engineering, Ukraine, dr.h.c. JUDr. Jozef Zat'ko, PhD. MBA., Honor. Prof. mult., Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania, Podhajska, Slovensko. – Podhajska, 2019. – 283 p.
31. Методичні рекомендації щодо розрахунків науково обґрунтованої потреби сільгосптоваровиробників у добривах за результатами агрохімічного обстеження, балансу азоту, фосфору і калію та прогнозування вмісту рухомих форм поживних речовин у ґрунті. – „Центрдержрідючість”, 2007. – 26 с.
32. Офіційний сайт Міжнародного агентства з дослідження раку. / <https://www.iarc.who.int/>
33. Збірники показників здоров'я населення та діяльності медичних закладів Рівненської області за 2000-2018рр. / [За ред. Я.О. Масля]. – Рівне: ІСЦМС РОДА.
34. Державна політика щодо розвитку органічного сектору в Україні. / <https://ukraine.fibl.org/fileadmin/images-ukraine/AGRO-2020>.

References

1. Zavadzka, Yu.S. (2013). Suchasni tendentsii rozvytku vitchyznianoho rynku orhanichnoi ahropodovolchoi produktsii [Current trends in the development of the domestic market of organic agri-food products]. *Ekonomika APK*, № 8, pp. 95–100.
2. Havaza, Ye.V. (2015). Teoretyko-metodychni pidkhody do otsinky ekonomichnoho potentsialu vyrobnytstva orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii [Theoretical and methodological approaches to assessing the economic potential of organic agricultural production]. *Efektivna ekonomika*, № 4. / Веб-сайт. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3955>.
3. Andrusenko, N.V. (2017). Instytutsionalizatsiia rynku produktsii orhanichnoho silskoho gospodarstva [Institutionalization of the market of organic agricultural products]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, Vyp. 15, pp. 31–35. / Веб-сайт. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_15_8.
4. Savchuk, V.A. (2017). Prohnoz rozvytku rynku orhanichnoi ahropodovolchoi produktsii v Ukraini [Forecast of development of the market of organic agro-food products in Ukraine]. *Visnyk ZhNAEU*, № 1 (59), t. 2, pp. 172–181.
5. Dudar, O.T. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady formuvannia orhanichnoho ahrovyrobnytstva [Organizational and economic principles of formation of organic agricultural production]. Candidate's thesis. Ternopil': TNEU.
6. Chajka, T.O. (2013). Rozvytok vyrobnytstva orhanichnoi produktsii v ahramomu sektori ekonomiky Ukrainy [Development of organic production in the agricultural sector of Ukrainian economy]. *Donets'k: Vyd-vo «Noulidzh» (Donets'ke viddilennia)*, 319 p.
7. Bezus, R.M. (2014). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady efektyvnoho rozvytku orhanichnoho ahrovyrobnytstva [Organizationally-economic principles of effective development of organic agroproduction]. *Dnipropetrovsk: TOV «LizunovPres»*, 380 p.
8. Chudovska, V.A., Shkuratov, O.I., Kyporenko, V.V. (2016). Ekoloho-ekonomichniy mekhanizm rozvytku orhanichnoho silskoho gospodarstva: teoriia i praktyka [Ecological and economic mechanism of organic agriculture development: theory and practice]. Kyiv: DKS-Tsentr, 332 p.
9. Skrypchuk P. M., Pichura V. I., Ternovyi Yu. V. et al. (2018). Informatsiine zabezpechennia rozvytku orhanichnoho silskoho gospodarstva monohrafiia [Information support for the development of organic agriculture]. Rivne: NUVHP, 180 p.
10. Shkuratov, O.I. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy ekolohichnoi bezpeky v ahramomu sektori Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [Organizational and economic bases of ecological safety in the agricultural sector of Ukraine: theory, methodology, practice]. Kyiv: DKS-Tsentr, 356 p.
11. Shpak, H.M. (2013). Udoskonalennia otsiniuvannia sertyfikovanykh silskohospodarskykh zemel [Improving the assessment of certified agricultural land]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, pp. 77–81.
12. Khodakivska, O.V., Bihan, O. V. (2012). Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku ekolohizatsii ahramoho vyrobnytstva v Ukraini [Modern problems and prospects for the development of greening of agricultural production in Ukraine]. *Visn. ahrar. nauky*, 8, pp. 69–72.
13. Stovolos, N.B. (2011). Ekolohizatsiia yak kliuchovyi element rozvytku APK [Greening as a key element of agro-industrial complex development]. *Visn. Sum. nats. ahrar. un-tu. Ser.: Ekonomika i menedzhment*, SNAU, Sumy, Vyp. 9 (50), pp. 189–192.
14. Zakharova, D.S. (2015). Efektivnist vyrobnytstva orhanichnoi produktsii silskohospodarskykh pidpriemstv [Efficiency of production of organic products of agricultural enterprises]. Extended abstract of candidate's thesis. Rivne: NUWEE.
15. Khyzhniak, V.M. (2012). Optymizatsiia haluzevoi struktury dlia orhanichnoho zemlerobstva na pidpriemstvi [Optimization of the branch structure for organic farming at the enterprise]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 8, pp. 101-104. / Веб-сайт. Available at:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_8_30.

16. Zoria, P.S. (2014). Vyrobnystvo ekolohichno chystoi produktsii: problemy ta vyklyky sohodennia [Production of environmentally friendly products: problems and challenges of today]. *Ekonomika i upravlinnia*, 3, pp. 45–50 / Веб-сайт. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2014_3_9.
17. Nosko, V.L. (2015). Doslidzhennia produktyvnosti y obruntuvannia vyboru sortu buriaka stolovoho dlia vyroshchuvannia v umovakh orhanichnogo vyrobnytstva [Research of productivity and the substantiation of a choice of a grade of a table beet for cultivation in the conditions of organic production]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskooho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, Vyp. 87(1), pp. 105-111. / Веб-сайт. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2015_87\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2015_87(1)_18).
18. Havryliuk, Yu.V. (2014). Buriany kultur fitotsenoziv Livoberezhnoho Stepu Ukrainy ta zakhody yikh kontroliu za umov orhanichnogo zemlerobstva [Weeds of crops of phytocenoses of the Left Bank Steppe of Ukraine and measures of their control under conditions of organic agriculture]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NULES.
19. Ofitsiyni sait sertyfikatsiinoi kompanii «Orhanik Standart» [Official site of the certification company «Organic Standard»] / Веб-сайт. Available at: <https://www.organicstandard.ua>.
20. Ofitsiyni sait Federatsii orhanichnogo rukhu Ukrainy [Official site of the Federation of Organic Movement of Ukraine] / Веб-сайт. Available at: <http://www.organic.com.ua>.
21. FiBL Statistics – European and global organic farming statistics / Веб-сайт. Available at: <https://statistics.fibl.org>.
22. IFOAM Organics International / Веб-сайт. Available at: <https://www.ifoam.bio/en>.
23. The World of Organic Agriculture 2018 / Веб-сайт. Available at: <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2018/pdf.html>.
24. The World of Organic Agriculture 2019 / Веб-сайт. Available at: <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2019/pdf.html>.
25. Proekt Zakonu Ukrainy : Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku / -сайт. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html
26. U Yevropeiskomu Soiuzi do 2030 roku 25% zemel ahrahnoho pryznachennia stanut orhanichnymy / Веб-сайт. Available at: <https://landlord.ua/news/u-ievropeiskomu-soiuzi-do-2030-roku-25-silskohospodarskykh-zemel-stanut-orhanichnymy>
27. Shpak, G.M. (2014). Kontseptualni osnovy orhanichnogo zemlekorystuvannia [Conceptual bases of organic agriculture]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, Vol. 1, pp. 161–166.
28. EARTH OBSERVING SYSTEM / Веб-сайт. Available at: <https://eos.com/uk/products/>
29. Truskavetskyi, S.R., Byndych, T.Iu. et al. (2017). Kontseptsiia stvorennia informatsiinoi systemy hruntookhoronnoho monitorynhu metodamy dystantsiinoho zonduvannia [The concept of creating an information system for soil protection monitoring by remote sensing methods]. Kyiv: *Ahrar.nauka*, 60 p.
30. Skrypchuk, P.M. (2019) Geo-management in organic agriculture. UNSPECIFIED. *Europsky institut dalsieho vzdelavania*, Podhajska, 283 p.
31. Metodichni rekomendatsii shchodo rozrakhunkiv naukovo obruntovanoi potreby silhosptovarovyrobnykiv u dobryvakh za rezultatamy ahrokhimichnogo obstezhennia, balansu azotu, fosforu i kaliuu ta prohnozuvannia vmistu rukhomykh form pozhyvnykh rehovyn u grunti [Methodical recommendations for calculations of scientifically substantiated need of agricultural producers in fertilizers based on the results of agrochemical survey, balance of nitrogen, phosphorus and potassium and forecasting the content of mobile forms of nutrients in the soil]. «Tsentrdzhrodiuchist», 2007. 26 p.
32. Ofitsiyni sait Mizhnarodnoho ahentstva z doslidzhennia raku [Official site of the International Agency for Research on Cancer] / Веб-сайт. Available at: <https://www.iarc.who.int/>
33. Masliy, Ya.O. (Eds.). (2018). *Zbirnyky pokaznykiv zdorovia naseleння ta diialnosti medychnykh zakladiv Rivnenskoї oblasti za 2000-2018rr.* [Collections of indicators of population health and activity of medical institutions of Rivne region for 2000-2018]. Rivne: ISTsMS RODA.
34. Derzhavna polityka shchodo rozvytku orhanichnogo sektoru v Ukraini [State policy on the development of the organic sector in Ukraine] / Веб-сайт. Available at: <https://ukraine.fibl.org/fileadmin/images-ukraine/AGRO-2020>.

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.432

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-33

ПІЛЯВСЬКИЙ В. І.

Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

РЕСУРСИ ТА ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА: ЇХ ПОЄДНАННЯ І ОБМЕЖЕНІСТЬ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Статтю присвячено актуальній проблемі – формуванню і забезпеченню підприємств ресурсами виробництва. Висвітлена науково-теоретична значимість чіткого розуміння ресурсів і факторів виробництва. Основним завданням визначено узагальнити положення економічної теорії щодо сутнісної характеристики виробничих ресурсів, їх обмеженості, що не обумовлені якимись фізичними властивостями самих благ.

Метою статті є узагальнення основних положень економічної теорії щодо сутнісної характеристики виробничих ресурсів, їх класифікації та використання терміну «фактори виробництва» при вирішенні проблеми обмеженості ресурсів в економіці аграрних і агропромислових підприємств.

До обмежених ресурсів віднесено такі блага, на які в даний момент попит перевищує пропозицію, класифіковано виробничі ресурси з позиції форми та тривалості участі їх в господарській діяльності, у плані об'єкта і суб'єкта та схематично охарактеризовано землю, працю і капітал. Розглянуто нетотожність понять «виробничі ресурси» і «фактори виробництва».

Структура факторів виробництва подана з позиції матеріальних носіїв. Акцентується увага на тому, що поряд із землею, працю та капіталом менеджмент не є четвертим фактором виробництва, а лише головною складовою людського капіталу. Науковий пошук дав змогу визначити, що поза процесом праці може мати місце лише потенційний працівник, але не особистий фактор виробництва. Доведено, що фактори виробництва на підприємстві мають знаходитися між собою в певній якійсь відповідності та правильних кількісних співвідношеннях. Встановлено, що обмеженість стосовно виробничих ресурсів означає, що їх запас менше потреби в даних ресурсах. Якщо ресурси обмежені, абсолютно чи відносно, то потреби не мають певних меж.

Узагальнення науково-теоретичних підходів використання ресурсів виробництва, факторів виробництва, обмеженості ресурсів і проблеми їх вибору привели до висновку, що підприємства мають підвищувати якість продукції, зменшувати втрати ресурсів та якнайбільше задовольняти потреби споживачів.

Ключові слова: виробничі ресурси, фактори виробництва, особистий фактор, обмеженість ресурсів, процес праці, потреби.

PILIAVSKII V.

International University of Business and Law, Kherson

RESOURCES AND FACTORS OF PRODUCTION: THEIR COMBINATION AND LIMITATION IN ENTERPRISES

The article is devoted to an urgent problem – the formation and provision of enterprises with production resources. The scientific and theoretical significance of a clear understanding of resources and factors for production is highlighted. The main task is to generalize the provisions of economic theory on the essential characteristics of production resources, their limitation, which are not due to any physical properties of the goods themselves.

The purpose of the article is to summarize the main provisions of economic theory on the essential characteristics of production resources, their classification and use of the term "factors of production" in solving the problem of limited resources in the economy of agricultural and agro-industrial enterprises.

Limited resources include those goods for which demand currently exceeds supply, classify production resources from the standpoint of the form and duration of their participation in economic activities, in terms of object and subject, and schematically describe land, labor and capital. The dissimilarity of the concepts "production resources" and "factors of production" is considered. The latter are only part of the production resources that participate in this cycle and in a certain period of time.

The structure of production factors is presented from the standpoint of material carriers. Emphasis is placed on the fact that, along with land, labor and capital, management is not the fourth factor of production, but only the main component of human capital. Scientific research has made it possible to determine that outside the labor process, only a potential employee can take place, but not a personal factor of production. It is proved that the factors of production at the enterprise must be in a certain qualitative correspondence and the correct quantitative ratios. It is established that the limitation of production resources means that their stock is less than the need for these resources. If resources are limited, absolutely or relatively, then needs have no limits.

The generalization of scientific and theoretical approaches to the use of production resources, factors of production, limited resources and the problem of their choice led to the conclusion that companies should improve product quality, reduce resource losses and best meet the needs of consumers.

Keywords: production resources, factors of production, personal factor, limited resources, labor process, needs.

Вступ

Одним із найважливіших чинників в сучасних умовах ринкового розвитку виробництва підприємств є стан забезпеченості їх ресурсами. Останнім має бути притаманна відповідна сфера функціонування. Тобто, не всі виробничі ресурси є факторами виробництва, а лише частина із них.

В економіці існують різні підходи до визначення факторів виробництва, їх поділяють на особисті та речові, зокрема вказуючи, що вирішальним елементом виробництва є людина з її умінням, або виробництво виникає у результаті взаємодії праці та капіталу, а галузь є об'єктом їх оптимального поєднання.

Саме науково-теоретична значимість чіткого розуміння ресурсів і факторів виробництва зумовлює

актуальність проведених досліджень, що дає можливість підвищити рівень економічної науки і практичного розв'язання економічних проблем виробництва.

Вивченню теоретичних проблем формування і використання ресурсів та факторів виробництва присвячено низку наукових робіт. Серед публікацій такого роду слід вирізнити наступних авторів: Є.Ф. Борисов, А. Маршалл, П.М. Макаренко, Л.Ю. Мельник, С.І. Пирожков, Г.Н. Климко, В.В. Несторенко, П. Самуельсон і В. Нордхаус та багато інших.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження теоретиків і практиків, на даний час у цій проблематиці немає єдиної думки щодо понятійності ресурсів і факторів виробництва.

Мета та завдання статті

Метою статті є узагальнення основних положень економічної теорії щодо сутнісної характеристики виробничих ресурсів, їх класифікації та використання терміну *фактори виробництва* (особисті і речові) при вирішенні проблеми обмеженості ресурсів в економіці аграрних і агропромислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

При характеристиці виробництва в економіці, галузі, підприємстві використовуються терміни «виробничі ресурси» і «фактори виробництва». Тож чи тотожний зміст цих понять? Спробуємо дати відповідь на це запитання.

Ресурс (фр. *ressources*) – засоби, запаси, можливості, джерела чого-небудь (природні, економічні, людські тощо). Отже, поняття «виробничий ресурс» – це насамперед потенційні можливості елементів, які необхідні для функціонування виробництва. Потенціал (лат. *potentia* – сила, потужність) – це насамперед можливість досягти чого-небудь (результату). Виробничий потенціал – це можливість (чогось чи когось) виробити певний обсяг продукту (товару, продукції, послуг). Тобто, йдеться про якісь можливості людини, землі, засобів праці, національної економіки, галузі або підприємства.

Отже, виробничі ресурси підприємства є лише потенційним джерелом випуску продукції. Щоб бути представленими саме як сила, тобто як дещо діюче, виробляюче та організоване у створювальний процес, вони повинні об'єднатися, бути задіяними, стаючи у своїй єдності факторами виробництва.

В економічній літературі зустрічаються різні підходи до класифікації (лат. *classis* – розряд, клас, *fasio* – роблю, розкладаю) виробничих ресурсів, які характеризують важливі критерії, згідно з якими і проводиться їх класифікація.

З огляду на відтвореність виробничі ресурси поділяють на:

- а) невідтворювальні – це всі корисні копалини;
- б) відтворювальні – ґрунт, флора, фауна, водні ресурси, людина.

Невідтворювальні й природно вироблені виробничі ресурси є екзогенними, тобто задіяними в економічний процес із зовнішнього середовища. Економічно відтворені – це ендегенні, або внутрішні ресурси.

Природа – важливий засіб виробництва, тому складовою частиною процесу відтворення є поновлення природних ресурсів, навколишнього середовища. Нині це має особливе значення у зв'язку з посиленням тиску на природу. Для майбутніх поколінь життєво необхідне значення має раціональне використання невідтворюваних ресурсів: нафти, газу, вугілля, залізних, мідних і марганцевих руд та ін. Запаси корисних копалин обмежені й можуть вичерпатися. Скажімо, за нинішніми даними людство вже в недалекому майбутньому відчує брак таких енергоносіїв, як природний газ і нафта. При цьому розрізняють розвідані запаси природних багатств і потенційні запаси (які ще недостатньо враховані). Обстеження у багатьох країнах показали, що розвіданих запасів (наприклад, нафти, газу та вугілля) може вистачити тільки на декілька десятих років. Великомасштабне використання корисних природних мінералів призвело до зменшення їх запасів у багатьох регіонах планети. Залишилося надто мало неосвоєних земель, придатних для сільськогосподарського виробництва. Порівняно швидко зменшується лісовий покрив земної поверхні: з 1950 по 2000 р. майже на 10%. Різні країни забезпечені природними ресурсами неоднаково. Наприклад, Росія має у своєму розпорядженні величезні запаси природних багатств. У розрахунку на душу населення порівняно із США її ресурсний потенціал більше у 2-2,5 рази, Німеччини – у 6 разів, Японії – у 18-20 разів [1].

Україна за різноманітністю корисних копалин, кількістю родовищ на одиницю площі належить до країн, найбільш забезпечених мінеральними ресурсами. На її території розвідано 94 види корисних копалин. Приблизна вартість розвіданих сировинних запасів оцінюється у 7 трлн дол. США. Однак, за умов економічної кризи мінерально-сировинний комплекс України зазнав відчутних втрат, «наявні резерви дають змогу довести власний видобуток нафти до 7-8 млн т і газу – 30-35 млрд куб. м на рік» [4].

Слід зважити й на ту обставину, що після розпаду СРСР основна енергетична база перейшла у власність Росії, Казахстану та Туркменістану, в яких є великі запаси палива. До 1990 року в Україні розвідані запаси нафти та газу були значною мірою вичерпані, а вугільна промисловість знаходиться у кризовому стані.

Отже, для економіки України у цілому дедалі актуальнішою стає проблема заміщення невідтворюваних ресурсів, використання нетрадиційних видів енергії на основі розвитку науково-технічного прогресу. Як вихід із становища називають використання ядерної енергії. Проте, ця енергія викликає суперечки, бо несе з собою загрозу навколишньому середовищу, а крім того, запаси ядерного палива й

урану також обмежені. Тому, вирішуючи енергетичну проблему, необхідно використовувати такі альтернативні енергоносії, як сонячна енергія, енергія вітру та припливів.

Земля сільськогосподарського використання також зазнає достатньо сильного руйнування (внаслідок хижацького використання, ерозії тощо) або, навпаки, її родючість може «примножуватися» за рахунок проведення меліорації, внесення добрив, застосування сівозмін тощо.

Продуктивні сили, втілені в суспільному багатстві, та сучасні технічні можливості не є гарантією раціонального й ефективного природокористування. Взаємодія природи та суспільства не слід зводити до техніко-економічних процесів. У відносини з природою суспільство вступає в єдності продуктивних сил і виробничих відносин. Отже, характер, форма та результати взаємодії суспільства з природою визначаються не лише продуктивними силами, а й виробничими відносинами, відносинами управління господарським процесом.

Стратегічними цілями у сфері охорони навколишнього середовища й раціонального використання природних ресурсів є: підтримання найсприятливішого для здоров'я екологічно безпечного середовища для забезпечення фізичного, психологічного та соціального благополуччя населення; забезпечення раціонального природокористування в інтересах ефективного та стійкого соціально-економічного розвитку; збалансованість процесів відтворення та використання відтворюваних ресурсів із широким залученням у господарський обіг відходів виробництва; збереження біосферної рівноваги на локальному, регіональному й глобальному рівнях; збереження генетичного фонду, видової та ландшафтної різноманітності природи, ландшафтно-архітектурної особливості сільської місцевості й міст як безцінного здобутку народу, основи національних культур і духовного життя усіх членів суспільства [5].

Таким чином, обмеженість сировинних ресурсів, загроза їх зникнення диктують постійну необхідність їх раціонального використання й пошуку нових енергетичних джерел. У цілому загальне погіршення екологічної ситуації у світі – це глобальна проблема людства. Її вирішення потребує поєднання зусиль усіх країн з метою розвитку природоохоронного господарювання і на цій основі збалансувати інтереси економіки й навколишнього середовища.

Дуже важливою і теж не обумовленою якимись фізичними властивостями самих благ є різниця між обмеженими («економічними») і вільними благами.

До обмежених відносяться такі блага, на які в даний момент попит перевищує пропозицію, тому їх споживання слід «раціонувати» шляхом установаження відповідної ціни. З вільними благами такого не відбувається: навіть за нульової ціни вони є в кількості, що перевищує потребу споживачів у них в даний момент. Якщо кількість якогось блага така велика, що воно має руйнівний характер або характер, що обтяжує суспільство (наприклад, відходи), і для його усунення (наприклад, вивезення) споживачі готові нести певні витрати, то таке благо має негативну ціну.

У зарубіжній економічній науці, як правило, виділяють три класичні ресурси виробництва: працю, землю й капітал. Кожен із них має власну, відмінну від інших характеристику, що ґрунтується на узагальненні й спрощенні конкретних спостережень: земля дана самою природою й традиційно розглядається як продуктивна сила, що не руйнується; капітал складається з ресурсів виробництва, які виготовлені працею (типові приклади – фабрика й машина); ще з давніх-давен людина користувалася допоміжними засобами, які полегшували їй працю (наприклад, плуг, рибальська сіть, колесо тощо). Ці інструменти були «капіталом» трудівника. Вони слугували підвищенню ефективності його роботи. До «капіталу» відносять весь накопичений запас засобів для виробництва матеріальних благ і для досягнення тих вигод, які звичайно вважаються частиною доходу. Це основне ядро багатства, коли розглядається як фактор виробництва, а не як безпосереднє джерело задоволення» [3, с. 208].

У сучасній промисловості цієї мети досягають шляхом застосування складних машин й устаткування. Усі товари, які виробляють спеціально для того, щоб знову їх надати у виробництво, називають «капіталом». Машини й механізми, будівлі та інструменти, що їх використовують у виробництві, називаються основним капіталом. Гроші, призначені для придбання засобів праці та сировини, називають грошовим капіталом.

Складовою частиною капіталу вважають також знання людей та вміння організувати виробництво. Знання (інтелектуальна власність) – це найпотужніший рушій виробництва, за допомогою їх люди підкоряють природу та примушують її сили задовольняти свої потреби. Організація виробництва сприяє знанням знайти в ній своє місце. Вона має багато форм: окремого підприємства (підприємця), виробництва, галузі і врешті-решт форму держави, що забезпечує безпеку виробництва, виробника, власника. Деякі економісти вважають за доцільне виділити організацію виробництва як окремий фактор. Хоч вміння та право організації виробництва може бути юридично підтвержене й захищене дипломом, атестатом, авторським свідоцтвом, ліцензією тощо і бути окремим об'єктом власності, але фактором виробництва, окремо від свого носія – людини, вона напевно не може бути.

Праця є виробничим чинником, що реалізується через людину, а трудові ресурси – це наявне працездатне населення з необхідною професійною підготовкою і знаннями, яких потребує виробництво.

З позицій форми та тривалості участі у виробництві виробничі ресурси підприємств поділяють на:

а) ті, що забезпечують виробництво – функціонують протягом багатьох циклів і в готовому продукті у буквальному значенні матеріально не втілюються (засоби праці, тобто основні засоби);

б) втілені ресурси – функціонують протягом одного циклу і є матеріально-енергетичною основою виробленого продукту (предмети праці).

У плані суб'єкта й об'єкта виробничі ресурси поділяються на:

- а) об'єктивні – матеріально-речовинні ресурси (засоби виробництва);
- б) суб'єктивні – трудові ресурси.

Дуже схематично виробничі ресурси підприємств можна охарактеризувати у такий спосіб: земля незнищувана і непримножувана; капітал може бути збільшений до будь-яких розмірів; кількість людей, здатних запропонувати свою працю, не може біти визначена економічними методами. Але дана характеристика потребує доповнень. Так, капітал може значно зрости за тривалий період часу, проте у короткостроковому плані його розмір змінюється лише в обмежених рамках.

Щодо використання терміну «фактори виробництва», то поняття «фактор» у перекладі з латинської (factor) означає діючий, виробляючий. Звідси випливає висновок, що це лише та частина виробничих ресурсів підприємства, яка бере участь в даному циклі виробництва. Іншими словами, виробничі ресурси підприємства лише тоді є фактором виробництва, якщо вони знаходяться в органічній єдності та здатні забезпечити виробництво продукції.

З огляду на матеріальні носії структуру факторів можна подати таким чином.

Речові фактори виробництва підприємств використовуються як засоби оснащення трудової діяльності, примноження її продуктивної сили. Їх, як зазначалося, називають «засоби праці» на підприємствах.

Функція робітника як особистого фактора виробництва на підприємстві полягає у використанні у процесі праці своєї робочої сили для зміни предметів і сил природи з метою задоволення власних потреб.

У деяких випадках стверджується, що поряд із землею, працею та капіталом менеджмент є четвертим виробничим фактором, без якого не можуть ефективно функціонувати і три інші фактори. Однак менеджмент – це функція певної категорії працівників-менеджерів, і вона є лише головною складовою їх робочої сили, тобто людського капіталу.

Частину засобів виробництва на підприємстві представляють об'єкти, на які людина діє своєю силою й перетворює в необхідні їй продукти. Ці об'єкти називають предметами праці.

Узагальнюючи викладене можна стверджувати, що одні й ті ж фактори при вивченні їх з різних боків дещо змінюють свою назву, розширюють свою характеристику, але не втрачають своєї суті та ролі у виробничому процесі.

Засоби виробництва підприємств як фактори прийнято називати природно-речовими (уречевлена праця). Щодо працівників (людей), використовується різна термінологія. Найчастіше вживають такі поняття: «людський (особистий) фактор», «праця», «робоча сила». Розглянемо їх співвідношення.

Фактором виробництва є людина зі своєю робочою силою. Тобто особистий фактор – це індивід (людина), який володіє робочою силою і з'єднується з речовими умовами на певній ділянці виробництва, доцільно витрачає свою робочу силу і здійснює процес праці. Особистий фактор безпосередньо пов'язаний з процесом праці. Якщо робоча сила – це потенціал індивіда, то праця – його функція, тобто процес споживання робочої сили, коли людина функціонує як фактор виробництва. Поза процесом праці може мати місце лише потенційний працівник, але не особистий фактор виробництва. Робоча сила – це властивість людини, завдяки якій вона стає людським компонентом продуктивних сил, доцільно витрачаючи свою робочу силу в процесі праці. Інакше кажучи, робоча сила – здатність людини до праці, сукупність її фізичних і набутих інтелектуальних знань і досвіду, які використовуються нею у процесі виробництва матеріальних благ та послуг. Обидва види факторів виробництва (особистий і речовий) на підприємстві мають єдине призначення: вони є складовими продуктивних сил для створення засобів існування людини (матеріальних і духовних благ). Але їх функції у процесі виробництва відрізняються.

Функціонуванню та взаємодії цих факторів виробництва передують їх поєднання. Будь-який процес виробництва – це поєднання людей певним способом між собою та з відповідними речовими факторами.

Технологічний спосіб поєднання факторів виробництва на підприємстві характеризується певним набором виробничих ресурсів, з одного боку, і випуском продукції, – з другого.

Для того, щоб усі фактори привести в рух, потрібно знайти правильні кількісні співвідношення між усіма речовинними елементами виробництва та чисельністю робітників підприємства. Це залежить від технології, яка визначає способи переробки природних та інших речовин та одержання готових продуктів. Іншими словами, в кількісному аспекті між чинниками виробництва повинна бути відома пропорційність розмірів. Вона заздалегідь визначена техніко-технологічними параметрами виробництва. Наприклад, кількість скотарів визначається не тільки чисельністю поголів'я на вирощуванні, а й технологією їх утримання. У кількісному плані незбалансованість робочих місць і трудових ресурсів підприємства призведе до того, що якийсь компонент виробництва залишиться чинником можливого використання, не зможе виявити себе як продуктивна сила.

Фактори виробництва на підприємстві повинні знаходитися між собою в певній якісній відповідності. Без відповідності професійно-кваліфікаційного рівня працівника речовинним елементам продуктивних сил він не зможе функціонувати як фактор виробництва. Наприклад, обслуговувати ЕОМ може лише людина, що має відповідну кваліфікацію.

Отже, фактори виробництва постійно знаходяться між собою в певному кількісному та якісному співвідношенні. У загальному плані людський та речовий фактори складають одне ціле – систему продуктивних сил суспільства.

Водночас людський фактор містить не лише функцію, а й саме джерело розвитку продуктивних сил (з огляду на його особисті потреби). Тільки жива праця людини, сам працівник може створювати засоби виробництва. Тільки людському фактору властивий процес самовдосконалення. Людина є носієм «знань», їх «генератором» тощо. «Знання, – писав А. Маршалл, – це наш наймогутніший двигун виробництва. Воно дозволяє нам підкорити собі природу і примушує її сили задовольняти наші потреби» [3, с. 208].

При вирішенні проблем «що, як, скільки і для кого виробляти?» – підприємство стикається з дилемою: «необмеженість потреб – обмеженість ресурсів». Іншими словами, якщо ресурси обмежені, то потреби не мають певних меж.

Обмеженість стосовно виробничих ресурсів означає, що їх запас менше потреби в даних ресурсах.

Отже, фактори або ресурси виробництва у кожний момент часу обмежені стосовно потреб людей. Ця обмеженість може бути: абсолютною, коли ресурси взагалі неможливо збільшити, й відносною, коли ресурси можна збільшити, але меншою мірою порівняно із зростанням потреб.

В першому випадку ресурс не можливо або майже не можна швидко збільшити. Обмежувачами тут є загальна чисельність населення кожної категорії й особливо частка в його складі працездатних осіб, а також площі необхідних земель для виробництва продукції і переробки аграрної сировини.

У другому – ресурс можна в принципі збільшувати до необхідних розмірів. Проте, за стислий термін його не можна одержати у бажаних розмірах, тому що кілька років знадобиться на створення нових машин, устаткування, будівель і споруд та освоєння технологій землеробства.

У багатьох підприємств особливо гостро відчувається обмеженість виробничих ресурсів порівняно зі сформованим і зростаючим рівнем потреб. Внаслідок таких об'єктивних обставин перед господарською діяльністю підприємств постає завдання першорядної ваги: максимально ефективно використовувати власний виробничий потенціал, тобто намагатися якнайбільше задовольнити потреби людей при найменшій та раціональній витраті ресурсів [14].

Саме обмеженість ресурсів, необхідних для виробництва різноманітних виробів, змушує як підприємства, так і суспільство в цілому вибирати між відносно дефіцитними товарами. П. Самуельсон і В. Нордхаус стосовно цього наводять приклад альтернативи виробництва з двох продуктів «масло або гармати», з якого роблять висновок, що держава при дефіциті ресурсів може їх витратити або на масло, або на гармати. Коли вона відмовиться від деяких обсягів виробництва масла, то це дозволить їй виробити деяку кількість гармат. Переорієнтування ресурсів із виробництва масла трансформується умовно у виробництво гармат.

Цілком завантажена економіка завжди при виробництві одного товару повинна скорочувати щось інше. Заміщення – це закон життя в економіці при повній зайнятості. Межа виробничих можливостей визначає вибір суспільства [6].

Обмеженість ресурсів і проблема вибору змушують суспільство підвищувати ефективність виробництва (включаючи якість продукції). У будь-якій економічній системі – це головне завдання організації виробництва. Підвищення якості продукції, раціональне використання обмежених ресурсів (відсутність втрат) дають змогу дещо пом'якшити проблему вибору, розширити виробничі можливості, тобто, при тих самих ресурсах повніше задовольняти потреби людей.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Процес виробництва в підприємствах включає виробничі ресурси й фактори виробництва. Ресурси – це потенційні елементи виробництва. Головні з них в аграрних та підприємствах агропромислового виробництва це трудові ресурси, земля і капітал. Фактори виробництва підприємства – це виробничі ресурси з огляду на їх функціонування. Загальноприйнята їх класифікація – людський фактор і уречевлений. Головним з них є людський. Людина створює речові фактори, приводить їх у дію (використовує) й удосконалює.

Приведення усіх факторів виробництва у рух обумовлено знаходженням правильних кількісних пропорцій між його речовинними елементами та чисельністю працівників підприємства.

Література

1. Борисов Е. Ф. Экономическая теория: учебник. Москва: Юрист, 1997. 568 с.
2. Макаренко П. М., Мельник Л. Ю., Макаренко А. П., Мельник Л. Л. Економічна теорія – політекономічний контекст : навч. посібн. 2-ге вид., доопрац. і допов. Полтава РВВ ПДАА, 2010. 211 с.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки. /под ред. А.М. Прохоров; Т. 1 / Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1993. 415 с.
4. Пирожков С. І. Енергетична безпека України у контексті економічних реформ. Стратегія економічного розвитку України : Наук. зб. Вип. 2-3. Київ : КНЕУ, 2000. С. 9-14.
5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник / за ред. Г.Н. Климка, В.В. Несторенко. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Вища школа – Знання, 1997. 743 с.

6. Реферат ученика П. Самуэльсона и В. Нордхауза «Экономикс». Эконом. Науки. 1990. 189 с.
7. Управление организацией: учебник [под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Саломатина]. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 1996. 669 с.
8. Родіонов О.В. Ділова репутація підприємства: формування, діагностика, розвиток. Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2009. 408 с.

References

1. Borisov E.F. (1977). Jekonomicheskaja teorija: uchebnik [Economic theory: textbook]. Moskva: Jurist. (in Russian).
2. Makarenko P.M., Melnyk L.Yu., Makarenko A.P., Melnyk L.L. (2010). Ekonomichna teoriia – politekonomichniy kontekst : navch. posibn. 2-he vyd., dooprats. i dopov [Economic theory-political economic context: textbook. 2nd ed., revision and report.]. Poltava RVV PDAA. (in Ukrainian).
3. Marshall A. (1993). Principy jekonomicheskoy nauki. [Principles of economic science]. Moskva : Progress. (in Russian).
4. PyrozHKov S. I. (2000) Enerhetichna bezpeka Ukrainy u konteksti ekonomichnykh reform. [Energy security of Ukraine in the context of economic reforms] Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy : Nauk. zb. Vyp. 2-3. p.p. 9-14.
5. Klymka H.N., Nestorenko V.V. (1997). Osnovy ekonomichnoi teorii : politekonomichniy aspekt : pidruchnyk. [Fundamentals of economic theory : political economic aspect : textbook.]. Kyiv: Vyscha shkola – Znannia. (in Ukrainian).
6. Samujel'sona P., Nordhauza V. (1990) Jekonomiks. [Economy] Jekonom. Nauki. Available at: <https://studfile.net/preview/2362211/page:27/>(accessed 14 January 2015).
7. Porshneva A.G., Rumjancevoj Z.P., Salomatina N.A. (1996) Upravlenie organizaciej: uchebnik 2-e izd., pererab. i dop. [Organization management: textbook 2nd ed., reprint. and add.] M.: INFRA-M . (in Russian).
8. Rodionov O.V. (2009) Dilova reputatsiia pidpriemstva: formuvannia, diahnostyka, rozvytok. Monohrafiia. [Business reputation of the enterprise: formation, diagnostics, development. Monograph.] Luhansk: Vyd-vo «Noulidzh». (in Ukrainian).

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.43:330.34

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-34

ПИЩЕНКО О. В.

Чернігівський національний технологічний університет

ТЕОРЕТИЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті представлено концептуальний підхід до дослідження змісту та особливостей управління еколого-економічною безпекою аграрного виробництва в основу якого покладено принцип комплексності (спрямований на отримання і практичне використання нових знань у сфері управління взаємовідносинами між розвитком суспільства, соціально-економічними інтересами аграрного виробництва та навколишнім природним середовищем) та системності (враховує закони природи та ґрунтується на об'єктивних соціально-економічних законах) дія яких спрямована на удосконалення еколого-соціо-економічної системи відносин і розвитку продуктивних сил у контексті захисту навколишнього природного середовища. Визначені наукові положення щодо формування структури еколого-соціо-економічної системи забезпечення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва за рахунок її декомпозиції на підсистеми, яким притаманні відповідні властивості, принципи, завдання та інструменти функціонування.

Ключові слова: держава, аграрне виробництво, еколого-економічна безпека, розвиток економіки, система управління, державний механізм.

PISHCHENKO O.

Chernihiv National University of Technology

THEORETICAL AND CONCEPTUAL DOMINANTS OF RESEARCH OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC SAFETY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

The article presents a conceptual approach to the study of the content and features of management of ecological and economic safety of agricultural production which is based on the principle of complexity (aimed at obtaining and practical use of new knowledge in managing the relationship between society, socio-economic interests of agricultural production and environment).) and systematization (takes into account the laws of nature and is based on objective socio-economic laws) whose action is aimed at improving the ecological, socio-economic system of relations and the development of productive forces in the context of environmental protection. Scientific provisions on the formation of the structure of ecological-socio-economic system of ecological and economic safety of agricultural production due to its decomposition into subsystems, which have the appropriate properties, principles, tasks and tools of functioning. This makes it possible to specify directions and develop common approaches to public management of environmental safety of agricultural production in the long run. The main task of environmental safety of agricultural production is to maintain the integrity of the agricultural ecological system and ensure the balanced development of the agricultural sector, which becomes possible by recognizing the relationship and content of its three components - environmental, social and economic. Ecological, socio-economic system of environmental safety of agricultural production is a complex, orderly set of subsystems, interconnected mechanisms, methods and tools, measures aimed at long-term sustainability and environmental friendliness of agricultural production and protection of public interests.

Keywords: state, agricultural production, ecological and economic security, economic development, management system, state mechanism.

Постановка проблеми. Україна відзначається незадовільним станом природних ресурсів, залучених до аграрного виробництва та інтенсивним негативним впливом його функціонування на навколишнє середовище. Подальший розвиток аграрного виробництва вимагає від держави розробки й впровадження комплексного ефективного механізму еколого-економічної безпеки аграрного виробництва, що спонукає до необхідності науково-теоретичного обґрунтування пропозицій та розробки концептуальних засад системної модернізації державної політики у даній сфері. Недостатня науково-теоретична розробка управлінських аспектів формування та розвитку механізму управління еколого-економічною безпекою аграрного виробництва, наявність значних недоліків у нормативно-правовому забезпеченні управління еколого-економічною безпекою аграрного виробництва обумовили мету даного дослідження. Поширеним серед провідних науковців є визначення екологічної безпеки аграрного виробництва «як процесу безупинного і послідовного розроблення та впровадження у виробничі процеси нових технологічних і управлінських заходів, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів при збереженні чи поліпшенні якості довкілля. У свою чергу забезпечити екологічну безпеку аграрного виробництва без переорієнтації суспільної свідомості на екологічний напрям – неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях вітчизняних вчених, присвячених проблемам державного регулювання еколого-економічної безпеки аграрного виробництва в більшій мірі досліджується стан речей, що склався в даній сфері і в меншій мірі надаються пропозиції з її удосконалення. Управлінські аспекти державного регулювання еколого-економічної безпеки аграрного виробництва розроблялися у працях: В. Борщевського, О. Манойленка, А. Никифорова, В. Русана, П. Саблук, М.Скорик, А. Черпа та ін..

Незважаючи на широкий спектр напрямів дослідження особливостей державного регулювання еколого-економічної безпеки аграрного виробництва, у працях зазначених учених практично не знайшли відображення питання розробки ефективного інструментарію регулювання еколого-економічної безпеки

аграрного виробництва.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні науково-прикладних засад управління еколого-економічною безпекою аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства, взаємодії людини із природою еколого-економічна безпека виробництва виступає не ізольованим явищем, а розглядається як імперативна вимога економічної стабільності та є невід'ємною складовою збалансованого розвитку нації. Це у свою чергу зумовлює необхідність вивчення механізмів управління екологічною безпекою аграрного розвитку з метою оптимального, послідовного переходу на якісно нові засади, що є одним із важливих і актуальних науковим завданням сучасності.

За роки незалежності України стан справ із захистом навколишнього середовища, забезпеченням необхідного рівня еколого-економічної безпеки оцінюється як катастрофічний. Українська держава зазнає значних матеріальних і фінансових збитків в наслідок надзвичайних ситуацій як природного, так і техногенного характеру. Викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел постійно зростають. Для запобігання та вирішення вже існуючих екологічних проблем держава повинна застосовувати дієві механізми управління із забезпечення необхідного рівня еколого-економічної безпеки у суспільстві.

Системна криза, що, на жаль, стала головною ознакою сьогодення України, значною мірою поглибила потенційну ураженість господарських, соціальних об'єктів, знизила рівень захищеності населення і території. Саме тому стратегія як загальнодержавного, так і регіонального розвитку повинна спрямовувати організацію інфраструктури відповідно до новітніх викликів і вимог безпеки життєдіяльності.

Цілком зрозуміло, що одним з перших кроків може стати спроба з'ясування змісту та місця еколого-економічної безпеки аграрного виробництва у загальному контексті державної безпеки. Логічною, за таких умов, має бути, насамперед, спроба аналізу загального змісту поняття «безпека». Цей загальний зміст, насамперед, може бути визначений, як така якість предмета, або явища, що не створює загрози, не здатна спричинити зло.

У науковому обігу термін «безпека» використовується досить давно та часто, саме тоді, коли стан, що визначався ним, пов'язується з захищеністю від негативного впливу певних факторів, які сприймаються як загроза. Під загрозою розуміється конкретна та безпосередня форма небезпеки, або сукупність негативних факторів та умов. Проте, найбільш часто це поняття мало два рівня використання, а саме особистісний та суспільний. Але частіше за все зустрічається їх поєднання, коли йдеться про безпеку особи, громадянина, що має бути забезпечена та захищена державою, як соціальним інститутом.

За таких умов «безпеку» визначають як стан і тенденції розвитку захищеності життєво важливих інтересів соціуму та його структур від внутрішніх та зовнішніх загроз. Тоді «безпека» розглядається як наслідок соціальної діяльності з метою забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави. Така діяльність виступає як соціальний феномен у ході вирішення протиріччя між об'єктивною реальністю, що несе в собі небезпеку та потребами людини, як соціального індивідуума, соціальних груп та спільнот запобігти її виникненню, локалізувати її розвиток та ліквідувати наслідки небезпеки. При цьому, матеріальними носіями загроз можуть бути як соціальні, так і природні явища [1].

У контексті даного положення поняття еколого-економічної безпеки виступає ключовим та має достатньо чітко визначені правові рамки. Вони детерміновані встановленими законодавством критеріями якості навколишнього природного середовища, його окремих елементів, якості продуктів харчування, одягу, житла тощо, дотримання яких дозволяє забезпечувати екологічну безпеку. Система критеріїв закріплюється відповідною системою екологічних нормативів. Центральне місце в ряду цих нормативів займають визначення гранично допустимих: концентрації забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунті; рівня акустичного електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування та тваринних кормах. Окрім таких нормативів існують численні нормативи, що визначають гранично допустимі викиди у навколишнє середовище забруднюючих речовин, рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів для конкретних джерел забруднення [2].

Реалізація громадянами України свого конституційного права на безпечне навколишнє природне середовище виступає головною метою держави, що покликана забезпечити безпеку держави за усіма напрямками життєдіяльності і насамперед, екологічну безпеку. Саме це обумовлює необхідність інтеграції цілеспрямованої діяльності на вирішення комплексу екологічних проблем за усіма напрямками діяльності держави, забезпечити необхідні умови для переходу до екологічно збалансованого розвитку України.

Еколого-економічна безпека і оновлений варіант збалансованого розвитку аграрного виробництва розглядаються міжнародними експертами як новітній рушій у суспільстві, що здатний розв'язати гострі проблеми сучасного соціально-економічного розвитку. Серед яких виділяють небезпеку деградації навколишнього середовища, виснаження запасів основних природних ресурсів, збільшення частоти погодних аномалій і кліматичні зміни [3].

Визначено, що в екологічному відношенні ситуація в Україні не є стабільною та надійною. На офіційних форумах та в наукових публікаціях неодноразово наголошувалося, що близько 15% території України перебуває у критичному екологічному стані [4]. Серед європейських країн вона має найвищий

показник антропогенного навантаження на екологічні системи, який продовжує зростати та в кілька разів перевищує відповідні показники розвинених країн світу. Значних масштабів досягли забруднення водних і земельних ресурсів, атмосферного повітря. Активізуються процеси деградації ґрунтів та водойм, що негативно відбивається на соціально-економічних параметрах аграрного виробництва та рівні благополуччя населення.

Світова практика виділяє декілька видів еколого-економічної безпеки аграрного виробництва (розташовані в порядку посилювання регламентації впливу аграрного виробництва на навколишнє природне середовище):

1) встановлення правил ведення діяльності по виробництву аграрної продукції – Кодекси Належної (проект UNDP/GEF «Зниження забруднення довкілля через зміни в аграрній політиці та демонстрації пілотних проєктів» для басейну ріки Дунай) та Доброї аграрної практики (регламентується «Нітратною» Директивою ЄС (676/91/ЄЕС); Добрі умови аграрного виробництва та навколишнього середовища (Директива ЄС 1782/2003/ЄЕС); Спільні стандарти Доброї фермерської практики (Директива ЄС 1257/1999/ЄЕС) тощо;

2) поширення збалансованих (мало затратних, компромісних, адаптивних) систем виробництва: аналоги LISA / LEISA (Low (external) input sustainable agriculture, низько-затратне підтримуюче аграрне виробництво [187]), міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming), біодинамічне землеробство (Biodynamic Agriculture), ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies [3] тощо. Найбільшого поширення в світі і державної підтримки в даній групі набули технології LISA / LEISA;

3) розвиток органічного (біологічного, екологічного) виробництва – передбачає широке використання біологічних підходів (гною, сидератів, мінімізації обробки ґрунту, біологічне розпушування і структуризація ґрунту, біологічне переведення азоту в органічні сполуки, біологічна боротьба з бур'янами, збудниками хвороб та шкідниками), відмова від застосування пестицидів або регламентоване їх використання лише при обробці насіння, заборона використовувати генетично модифіковані організми тощо [5]. В Європейському Союзі органічне виробництво регламентується Директивою № 2092/91 та № 834/2007 від 28 червня 2007 з органічної продукції та її маркування, а також анулювання Директиви № 2092/91; базовими стандартами Міжнародної федерації органічного руху аграрного виробництва (International Federation of Organic Agriculture Movements, IFOAM), Стандартом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) та Всесвітньої організації охорони здоров'я – Кодекс аліментаріус;

4) поєднання технологій аграрного виробництва з природоохоронними заходами (середовищевідтворювальними): наприклад, підсів або висів на полях рослин, які підтримують кормовий ланцюг місцевих тварин. Необхідність поєднання виробничої і природоохоронної складової в аграрному виробництві зумовлена його специфікою, яке відзначається тривалим операційним циклом, широким територіальним розосередженням та тісним зв'язком з біотичними та абіотичними факторами довкілля, що ускладнює здійснення природоохоронних заходів відокремлено від процесу виробництва.

Наукові підходи до дефініції цієї характеристики процесу аграрного виробництва, що визначає його вплив на навколишнє природне середовище, в сучасній вітчизняній науці описуються поняттями:

1) еколого-економічна безпека сільськогосподарського виробництва [2], яке передбачає технологічні аспекти, а також фізико-хімічні параметри процесу виробництва (наслідки застосування добрив, пестицидів, регуляторів росту рослин і тварин, технологічних операцій вирощування сільськогосподарських культур та тваринництва);

2) екологобезпечне сільськогосподарське виробництво. Наведені визначення є достатньо звуженими і охоплюють лише зовнішні екологічні ефекти діяльності суб'єктів галузі, відокремлюючи їх від економічних і соціальних [3];

3) еколого-орієнтоване сільське господарство, екологічно-орієнтовані технології сільськогосподарського виробництва, що вказують на філософію здійснення сільськогосподарської діяльності відносно навколишнього природного середовища. Проте, сутність характеристики "орієнтований" має невизначений та необов'язковий характер [5];

4) екологічне виробництво – що передбачає «виробництво екологічно чистої продукції, використання безвідходних і маловідходних технологій, отримання корисних продуктів з відходів, а також повне знезараження відходів» [6]. Застосування терміну «екологічний» не відображає достатньо чітко сутність, що вкладається в поняття.

Недоліки наведених визначень можливо усунути, якщо удосконалити термін «еколого-економічна безпека аграрного виробництва», що передбачає стратегічний напрям розвитку аграрного виробництва у контексті його комплементарного взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Першоосновою аграрного виробництва є забезпечення попиту продовольчого ринку якісною сировиною. Однак, в процесі руху у даному напрямку виникають побічні ефекти – виснаження, деградація, забруднення природних ресурсів та можливо низькоякісна аграрна продукція, що в сукупності знижують якість життя населення на території розташування суб'єкта аграрного виробництва та споживачів продуктів харчування. Саме тому виникає поняття еколого-економічної безпеки аграрного виробництва, що означає рух по вектору забезпечення продовольчої безпеки з такими екологічними обмеженнями, які забезпечують розвиток галузі та відповідної

території за принципами сталого розвитку. Зауважимо, що термін «еколого-економічна безпека» використовується багатьма авторами [4], однак без уточнення його сутності і прив'язки до аграрного виробництва.

Виходячи із вищевикладеного, нами обґрунтовано, що в основу підходу до визначення сутності еколого-економічної безпеки аграрного виробництва має бути покладено принцип комплексності (спрямований на отримання і практичне використання нових знань у сфері управління взаємовідносинами між розвитком суспільства, соціально-економічними інтересами аграрного виробництва та навколишнім природним середовищем) та системності (враховує закони природи та ґрунтується на об'єктивних економічних законах) (рис. 1).

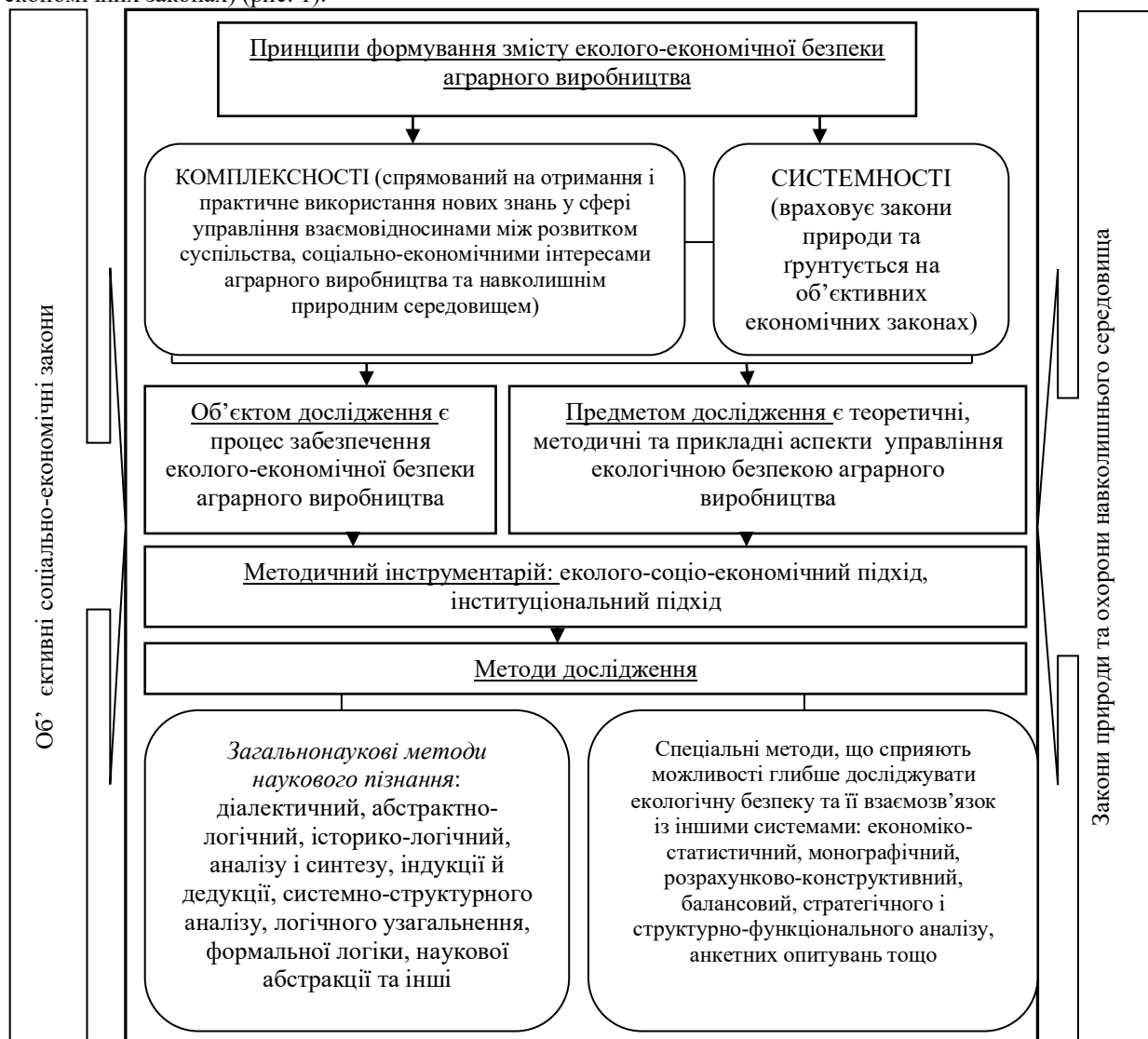

Рис.1. Концептуальний підхід до дослідження змісту та особливостей еколого-економічної безпеки аграрного виробництва
Джерело: розроблено автором

Визначаючи зміст еколого-економічної безпеки аграрного виробництва та напрямки сучасної аграрної політики держави, що є домінантою структурних перебудов розвитку аграрного виробництва у контексті забезпечення його еколого-економічної безпеки, необхідно, з одного боку, врахувати її зв'язок з обґрунтованими на другій Всесвітній конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку (Ріо-92) підходами, а з іншого – врахувати більш широкий та комплексний контекст сучасної постановки проблеми. Еколого-економічна безпека виробництва, як зазначається у міжнародних документах, спрямовується на підтримання економічного розвитку при забезпеченні раціонального використання природного капіталу, мінімізацію забруднення навколишнього середовища та послаблення інших негативних екологічних впливів. Вона втілюється в екологічно стійкому економічному прогресі, і націлюється на поліпшення суспільного добробуту через зменшення ризиків захворюваності, а також досягнення соціальної справедливості шляхом забезпечення потреби в екологічно безпечних харчових продуктах за істотного зниження екологічних ризиків у процесі їх виробництва, включаючи ризики кліматичних змін і дефіциту екологічних благ [5-6].

У загальному розумінні екологічну безпеку аграрного виробництва слід розглядати як процес свідомого проникнення екологічних принципів та підходів у господарсько-економічні відносини та

соціальні явища. З одного боку, вона являє собою об'єктивно зумовлений процес перетворення суспільної праці, спрямованої на збереження і розвиток суспільно-економічних функцій природи [2], з іншого – спрямована на створення екологічно безпечних для людини умов проживання й життєдіяльності. Отже, це своєрідна корекція і формування матеріально-енергетичних та інформаційних потоків у відповідності з екологічними обмеженнями та вимогами [5].

Еколого-економічна безпека аграрного виробництва аналізується також з позицій необхідності подолання еколого-соціо-екологічних протиріч, які виникають при комплексній взаємодії людини й навколишнього природного середовища. Одним із напрямів вирішення даних суперечностей є стратегічна модернізація існуючих технологічних рішень. Постає гостра необхідність налагодження такого способу організації виробництва за якого досягається максимальний вихід екологічно безпечної аграрної продукції при мінімальних витратах виробничих ресурсів та мінімальній шкоді для навколишнього природного середовища. Тобто, на нашу думку, забезпечення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва є процесом удосконалення еколого-соціо-економічної системи відносин та розвитку продуктивних сил у контексті захисту навколишнього природного середовища.

Поширеним серед провідних науковців є визначення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва «як процесу безупинного і послідовного розроблення та впровадження у виробничі процеси нових технологічних і управлінських заходів, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів при збереженні чи поліпшенні якості довкілля [3].

У цьому ж словнику редактор наводить ще одну дефініцію даної категорії, де представляє її як «шляхи удосконалення розроблених і створених нових технологічних процесів, які б якомога повніше забезпечували принцип непорушення еколого-економічної рівноваги. Основними напрямками еколого-економічної безпеки аграрного виробництва є розроблення і наукове обґрунтування нових технологічних процесів, оптимізація використання ресурсів, а також комплексне і багаторазове їх використання і рекультивация природного середовища» [2].

Багатогранний підхід до обґрунтування сутності еколого-економічної безпеки аграрного виробництва представлено у працях [4-6]:

- системний процес створення, освоєння, використання і розповсюдження методів, підходів, форм господарювання, що запроваджуються замість традиційних та забезпечують збереження відтворювального потенціалу аграрної еколого-економічної системи, їх саморегуляцію і самовідновлення;

- техніко-технологічний, організаційно-економічний, науково-виробничий базис виробництва якісної й безпечної продукції аграрного виробництва;

- результативність сучасної політики держави у напрямку забезпечення еколого-економічної стабільності, цілей, завдань у контексті врахування еколого-соціо-економічного стану навколишнього природного середовища;

- напрям переходу до управління екологічним розвитком продуктивних сил на основі реалізації відповідних юридичних норм, економічних механізмів та інструментів, організаційних систем управління природокористуванням, освітніх заходів із забезпечення еколого-економічної безпеки;

- систему упорядкованих знань, побудованих на принципах цілісного підходу до вивчення системи, окремі складові якої, що існують в якості автономних підсистем, взаємодіють між собою з метою продукування цілеспрямованого нового знання;

- явище, котре завдяки господарюючим суб'єктам, що орієнтовані на забезпечення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва, стає відмінною ознакою політичного процесу [4-6].

Отже, результати дослідження вітчизняної та зарубіжної літератури щодо визначення сутності та особливостей еколого-економічної безпеки аграрного виробництва дали можливість систематизувати спільні ознаки, зокрема: у переважній більшості сутність еколого-економічної безпеки аграрного виробництва визначається як процес, що охоплює сукупність послідовних дій спрямованих на трансформацію форм, методів, способів виробництва, які систематизовані та гармонізовані з сучасними законами розвитку навколишнього природного середовища; еколого-економічна безпека аграрного виробництва тісно пов'язана із інноваційною політикою та спрямована на збереження природної рівноваги і поліпшення якості життя суспільства; еколого-економічна безпека аграрного виробництва покликана забезпечувати своєчасне попередження появи негативних явищ, загроз, зумовлених діяльністю людини й чинниками навколишнього природного середовища.

Висновки. На сучасному етапі розвитку суспільства, взаємодії людини із природою еколого-економічна безпека виробництва виступає не ізольованим явищем, а розглядається як імперативна вимога економічної стабільності та є невід'ємною складовою збалансованого розвитку нації. Це у свою чергу зумовлює необхідність вивчення механізмів управління екологічною безпекою аграрного розвитку з метою оптимального, послідовного переходу на якісно нові засади. В основу підходу до визначення сутності еколого-економічної безпеки аграрного виробництва має бути покладено принцип комплексності (спрямований на отримання і практичне використання нових знань у сфері управління взаємовідносинами між розвитком суспільства, соціально-економічними інтересами аграрного виробництва та навколишнім природним середовищем) та системності (враховує закони природи та ґрунтується на об'єктивних економічних законах). Основне завдання еколого-економічної безпеки аграрного виробництва полягає у

підтриманні цілісності аграрної еколого-економічної системи та забезпеченні збалансованого розвитку аграрного сектору, що стає можливим при визнанні взаємозв'язку та змістовності трьох його складових – еколого-економічної, соціальної і економічної. Еколого-соціо-економічна система забезпечення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва – це комплексна, впорядкована сукупність підсистем, взаємопов'язаних механізмів, методів і засобів, заходів, що направлені на довгострокове забезпечення стійкості та екологічності аграрного виробництва та захищеності інтересів суспільства.

Література

1. Бігдан О.В. Напрями розвитку екологоорієнтованого агровиробництва в міжнародній практиці. Агросвіт. 2013. № 4. С. 29-31.
2. Манойленко О.В. Управління інноваційними процесами: формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. С. 139–158.
3. Никифоров А. Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія / А. Є. Никифоров. К.: КНЕУ, 2010. 420с.
4. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку сільського господарства економіки України та роль науки в її становленні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2011. № 2. С. 200-208.
5. Могильний О. М. Особливості державного регулювання зайнятості в умовах екологізації аграрного виробництва. Економіка та держава. 2014. № 6. С. 6-12.
6. Череп А. В. Управління інноваційними процесами на підприємстві: сучасні підходи та перспективи. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. 2014. № 4. С. 43–46.

References

1. Bighdan O.V. (2013) Naprjamy rozvytku ekologhoorijentovanogho aghrovirobnyctva v mizhnarodnij praktyci [Areas of development of ecologically oriented agricultural production in international practice]. Aghrosvit [AgroSvit]. Vol. 4. pp. 29-31
2. Manojlenko, O.V. (2013), "Managing Innovation Processes: Forming a Methodological Approach to Overcoming Barriers to Development", Konkurento spromozhnist' ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky [Competitiveness and innovation: problems of science and practice], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine, pp. 139-158.
3. Nykyforov, A.Ye. (2010), Innovatsijna diial'nist': teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia [Innovation: theory and practice of public administration], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Sabluk, P.T. (2011), "Innovative model of development of the agrarian sector of Ukraine's economy and the role of science in its formation", Problemy innovatsijno investytsijnogo rozvytku, vol. 2, pp. 200-208.
5. Moghyl'nyj O. M. (2014) Osoblyvosti derzhavnogho reghuljuvannja zajnjatosti v umovakh ekologhizaciji aghrarnogho vyrobnyctva [Features of state regulation of employment in conditions of ecologization of agrarian production]. Ekonomika ta derzhava [Economy and the state]. Vol. 6. pp. 6-12
6. Cherep, A.V. (2014), "Management of innovative processes in the enterprise: modern approaches and perspectives", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats', vol. 4, pp. 43-46.

Надійшла / Paper received : 19.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.43:631.1:338.33
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-35

САКУН О.С., СЕЛЮТИН С. Т.
Чернігівський національний технологічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА

Стаття присвячена оцінці сучасного стану функціонування підприємств тваринництва в Україні та обґрунтуванню напрямів щодо формування стратегії реновації суб'єктів аграрного виробництва. Ідентифіковано, що нестабільність соціально-економічної ситуації в Україні, низький рівень концентрації капіталу в аграрній сфері, диспаритет цін між сільськогосподарською продукцією і продукцією промисловості та його наслідки зумовили хронічні проблеми у сфері тваринництва. Обґрунтовано, що формування матеріально-технічної бази суб'єктів аграрного виробництва відповідно до сучасних світових стандартів, підвищення рівня фондозабезпеченості галузі, розширене відтворення основного капіталу потребують значних інвестицій, які можна забезпечити шляхом комплексу інституціональних заходів у процесі формування стратегії реновації. Запропонована інтегрована система інституційного забезпечення реновацій у контексті стратегічного розвитку виробничо-господарської діяльності підприємств тваринництва. Вирішення проблем реновації та розвитку підприємств тваринництва вимагає комплексного підходу, формування єдиної стратегії і механізму розвитку підприємств на основі міжгалузевої інтеграції і активізації інноваційних процесів. Реновація тваринництва має ґрунтуватися на перебудові моделі його ведення за мережевим принципом на основі розробки прогресивних ресурсозберігаючих маловитратних механізованих технологій виробництва і переробки продукції по замкнутому циклу з використанням новітніх проектно-технологічних рішень.

Ключові слова: тваринництво, аграрне виробництво, реноваційний розвиток, сільськогосподарська продукція, інтенсифікація, стратегія, інституційне забезпечення.

SAKUN O., SELUTIN S.
Chernihiv National University of Technology

CONCEPTUAL APPROACHES TO FORMATION OF STRATEGY OF LIVESTOCK DEVELOPMENT DEVELOPMENT

The article is devoted to the assessment of the current state of functioning of livestock enterprises in Ukraine and substantiation of directions for the formation of the strategy of renovation of agricultural production entities. Transformation of the management system of the national economy, reforming the organizational and economic mechanism necessitates the creation of a flexible structure of agricultural enterprises that would stimulate farmers to entrepreneurial and creative initiative. Achieving this goal is associated with the implementation of a multifaceted set of successive measures. They are presented to us in the form of three interdependent links: the first - immediate measures of a general economic nature, affecting all levels of government; second - improving the economic mechanism of the agricultural enterprise; third - improving the organizational structure of the agricultural enterprise. It is necessary to find the optimal combination between the measures of strategic planned regulation and the market mechanism. It is identified that the instability of the socio-economic situation in Ukraine, the low level of capital concentration in the agricultural sector, the price disparity between agricultural and industrial products and its consequences have led to chronic problems in the livestock sector. Obgruntovano that formuvannya materialno-tehnichnoyi bazy subjects ahrarnoho production according to suchacnyh cvitovyh ctandardiv, pidvyschennya level fondozabezpechenosti haluzi, rozshyrene vidtvorennya osnovnoho kapitalu potrebuyut znachnyh investytsiy, which mozna zabezpechyty by komplekcu inctytutsionalnyh zahodiv in protseci renovatsiy strategy formation. An integrated system of institutional support for renovations in the context of strategic development of production and economic activities of livestock enterprises is proposed. Solving the problems of renovation and development of livestock enterprises requires a comprehensive approach, the formation of a unified strategy and mechanism for the development of enterprises on the basis of intersectoral integration and intensification of innovation processes. Renovation of livestock should be based on the restructuring of the model of its management on a network basis based on the development of advanced resource-saving low-cost mechanized technologies of production and processing of products in a closed cycle using the latest design and technological solutions.

Keywords: animal husbandry, agricultural production, renovation development, agricultural products, intensification, strategy, institutional support.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання актуалізуються проблеми розвитку аграрного виробництва в умовах впливу кризових явищ вітчизняної економіки, дії несприятливих факторів зовнішнього середовища, пов'язаних із посиленням глобалізаційних процесів у світі. Відтак, особливого значення набуває розуміння змісту реновацій як необхідного драйверу розвитку аграрного виробництва, що стає важливим фактором кількісного та якісного зростання економіки, її успішної інтеграції у світове економічне середовище. Ці обставини зумовлюють необхідність поглиблення теоретико-методичних та прикладних засад формування стратегії реновації суб'єктів аграрного виробництва, яка повинна формуватись суспільством, державою, суб'єктами ринкових взаємодій з метою вироблення якісно нових, орієнтованих на сучасні досягнення, формальні і неформальні інституціональні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу особливостей розвитку тваринництва в Україні одними з перших звернулися О. Бородіна, С. Майстро, О. Могильний, Г. Мостовий, М. Латинін, М. Корецький, О. Саламін, Г. Черевко та ін. Дослідженням проблем розвитку та функціонування тваринницької галузі в Україні присвячені наукові дослідження вітчизняних вчених С.П. Азізова, В.І. Аранчій, В.І. Бойка, О.В. Мазуренка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, І.С. Трончука та інших.

Вагомий внесок в обґрунтування концептуальних засад реноваційного розвитку аграрного виробництва зробили І.Ю. Гришова, Л.Є. Довгань, М.Й. Малік, О.Б. Наумов, С.С. Стоянова-Коваль, Т.С. Шабатура та інші.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в проведенні аналізу сучасного стану функціонування підприємств тваринництва в Україні та обґрунтуванні перспективних напрямів формування стратегії їх реноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати дослідження кількісних характеристик функціонування галузі тваринництва засвідчують наявність тенденції до скорочення майже за усіма показниками (табл.1). Так, станом на 2019 році поголів'я тварин суттєво скоротилось майже за усіма видами. Виключення становить лише свійська птиця, кількість якої збільшилась на 3,5 відсотки. Важливими продуктами тваринного походження, що становлять основу раціону населення є молоко, яйця та мед. Виробництво молока скоротилося на 9 % і на кінець 2019 року становило 9663,2 тис.т.. Це відбулося в першу чергу за рахунок зменшення поголів'я великої рогатої худоби через зростання витрат на її вирощування й утримання та погіршення структури кормової бази. Криза не вплинула на виробництво яєць протягом аналізованого періоду, яке залишається стабільним. Щодо обсягів реалізації тварин на забій, слід вказати, що за виключенням птиці, за всіма іншими видами худоби у 2019 році намітилась негативна до скорочення у порівнянні з 2014 роком (велика рогата худоба - 4 %, віці та кози-1,4%, свині-7%, коні-3%). При цьому, худоби та свиней реалізується менше ніж утримується. Вивчення показників продуктивності тварин засвідчило її зростання, так надій молока на одну корову збільшився на 7% відносно 2014 року. Окреслений стан функціонування галузі тваринництва засвідчує необхідність ініціації якісних зрушень, оскільки внутрішній попит на продукцію тваринного походження майже вичерпано, а отже нарощення кількісних показників розвитку галузі можливе лише за умови виходу на нові ринку збуту.

Вирішення завдань нарощення обсягів виробництва продукції тваринництва має відбуватися комплексно, в першу чергу, за рахунок збереження конкурентних позицій на освоєних ринках збуту та виходу на нові. Все це вимагає переосмислення підходів до вирощування, утримання тварин, організації виробничих процесів. Актуальним напрямом є виробництво органічної та нішової продукції тваринного походження.

У аграрному виробництві процес реновації відбувається повільно, по-суті еволюційно - переважно шляхом удосконалення діючих технологій, часткової модернізації машин й устаткування. Для інтенсифікації ж виробництва потрібні революційні зрушення - перехід до інноваційних технологічних систем, комплексної механізації й автоматизації виробничих процесів. Дотримання зазначених вище умов багато в чому залежить від науково-технічної політики, яка повинна бути спрямована насамперед на подолання нерівномірності й некомплексності технічного оснащення аграрного виробництва, які склалися. В умовах, коли одні технологічні операції всередині галузі оснащені новою технікою, а інші, суміжні з ними, не забезпечені нею в необхідній кількості, не можна домогтися повної механізації, а отже, і активізації інноваційного розвитку. Більше того, закладені в новій техніці потенціальні можливості інтенсифікації аграрного виробництва в цих умовах реалізуються лише частково, і настає такий момент, коли інтенсивність виробництва починає стримуватися, темпи зростання продуктивності сповільнюються, знижується фондівддача. Далі одні операції технологічного процесу здійснюються на основі нової техніки (основне виробництво), на інших же, особливо допоміжних використовується багато ручної праці. Такий стан пов'язаний з нерівномірністю технічної оснащеності підприємств агропромислового виробництва [1-2].

Великим резервом поглиблення інтенсифікації аграрного виробництва є подолання некомплексності його технічного оснащення шляхом механізації допоміжних процесів. Не менш важливими резервами слід вважати переоснащення основного виробництва досконалішою технікою, впровадження інноваційних технологій. Оснащення технічними засобами допоміжного виробництва - матеріальна основа інтенсифікації аграрного виробництва.

При вдосконаленні технічної політики необхідно виходити з того, що переозброєння аграрного виробництва на нинішньому етапі розвитку - найбільш прогресивна форма відтворення основних фондів, тому що воно здатне забезпечити комплексне оновлення виробництва й на цій основі прискорити процес інноваційного розвитку. Вкрай важливо реалізувати такі напрями технічного розвитку й застосувати такі види техніки, за допомогою яких можна активно реалізувати основні принципи технічної політики.

З багатьох напрямів інноваційного розвитку цілям інтенсифікації виробництва найбільшою мірою відповідають такі, як автоматизація й комплексна механізація, хімізація, меліорація земель на базі нової сільськогосподарської техніки. Звичайно, названі напрями не вичерпують усіх досягнень науки, але за рівнем розробленості, за широтою сфери можливого використання в сільськогосподарському виробництві вони найбільшою мірою відповідають його інтенсифікації [3-4].

На рис. 1 представлена інтегрована система інституційного забезпечення стратегічного розвитку виробничо-господарської діяльності підприємств тваринництва, яка функціонує за допомогою сукупності спеціальних механізмів, які охоплюють і регламентують усі процеси, що проходять в аграрному виробництві. У свою чергу сама система інституційного забезпечення є елементом складнішого утворення – національної системи державного регулювання, яка сформована на основі досягнень науково-технічного прогресу, культурних та духовних традицій і т.д. Необхідно зазначити, що формування організаційно-

економічних складових розвитку підприємств тваринництва потребує в першу чергу визначення місця перерахованих складових в структурі інтегрованої системи інституційного забезпечення. Спрямованість цього дослідження припускає розгляд особливостей формування механізму реновацій виробничо-господарської діяльності підприємств тваринництва на основі його інституційного регулювання, тому необхідно детальніше розглянути і виявити особливості складових подібного механізму.

Таблиця 1

Динаміка основних показників функціонування розвитку галузі тваринництва в Україні у 2014-2019рр

Показники	Роки				Темп росту 2019/2014 рр
	2014	2017	2018	2019	
<i>Кількість поголів'я худоби та птиці</i>					
Велика рогата худоба, тис.гол.	3884	3530,8	3332,9	3092	79,6
Вівці та кози, тис.гол.	7350,7	6109,9	6025,3	5727,4	77,9
Свині, тис.гол.	1371,1	1309,3	1268,6	1204,5	87,8
Коні, тис.гол.	316,8	261,5	244	224,4	70,8
Птиця свійська, тис.шт.	213336	204831	211654	220486	103,4
<i>Реалізація на забій сільськогосподарських тварин, тис.т</i>					
Велика рогата худоба	651,9	617,3	609,9	626,4	96,1
Вівці та кози	28,9	28,6	29,8	28,5	98,6
Свині	1048,2	1021,6	978,9	976,3	93,1
Коні	13,8	14	14,3	13,4	97,1
Птиця свійська	1501,1	1561	1660,4	1825,8	121,6
<i>Виробництво молока, яєць, вовни, меду</i>					
Молоко всіх видів, тис.т	10615,4	10280,5	10064	9663,2	91,0
Яйця всіх видів, млн.шт	16782,9	15505,8	16132	16677,5	99,4
Вовна всіх видів,	2270	1967	1908	1734	76,4
Мед,т	63615	66231	71279	69937	109,9
<i>Продуктивність сільськогосподарських тварин,кг</i>					
Середній річний удій молока від однієї корови	4644	4820	4922	4976	107,1
Середній річний настриг вовни від однієї вівці	2,9	2,8	2,7	2,6	89,7

Джерело: складено за звітними даними Державної служби статистики

Акцентуючи увагу на сукупності різних механізмів у рамках інтегрованої системи інституційного забезпечення реновацій у контексті стратегічного розвитку виробничо-господарської діяльності підприємств тваринництва, ми припускаємо, що сам по собі процес розвитку – процес всеосяжний, і у рамках певного, конкретного механізму складно знайти достатній теоретичний і практичний інструментарій для його успішної реалізації [5-6].

Серед головних умов формування і забезпечення ефективного функціонування запропонованої системи, які необхідно обов'язково врахувати, наступні: кон'юнктура світового ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; рівень внутрідержавного споживання та ціни на створений продукт; інфраструктурно-обслуговуюча складова та її функціональні можливості й стан; державна регулятивна політика щодо аграрного бізнесу та механізм саморегулювання; регіональні особливості розвитку агробізнесу та сільських територіальних утворень; інноваційно-інвестиційна складова розвитку аграрного виробництва на селі.

Висновок. Широкоплановість стратегічних імперативів функціонування виробничо-господарської діяльності підприємств тваринництва, вимагає від держави й уповноважених нею органів дієвих кроків з інституціоналізації національно-адаптивних норм у контексті забезпечення реноваційного розвитку виробництва та конкурентоспроможності національного господарства. Концептуальні положення формування механізму інституційного регулювання реновацій виробничо-господарської діяльності мають бути спрямовані на стимулювання діяльності підприємств тваринництва у напрямі здійснення організаційно-економічних заходів щодо: забезпечення оптимального (достатнього для задоволення потреби внутрішнього ринку і зовнішнього експортного потенціалу) рівня виробництва сільгосппродукції та продовольства; відновлення безпосередньої, активної участі агропідприємств у фінансуванні розвитку села; розвитку природного потенціалу сільських територій та землі, що сприяє всебічному розвитку аграрного бізнесу. У результаті дослідження удосконалені вихідні положення щодо визначення концептуальних положень формування механізму інституційного регулювання реноваційного розвитку підприємств тваринництва, які враховують особливості системного, синергетичного, еволюційного та інституційно-когнітивного підходів з урахуванням зовнішніх та внутрішніх інституційних факторів і ризиків розвитку. Запропонований підхід передбачає врахування особливостей взаємовідносин між економічними агентами аграрного виробництва, оцінку динаміки інституційного регулювання підприємств тваринництва та визначення ролі держави і суспільства у формуванні інституційних відносин, спрямованих на розвиток вітчизняного аграрного виробництва.

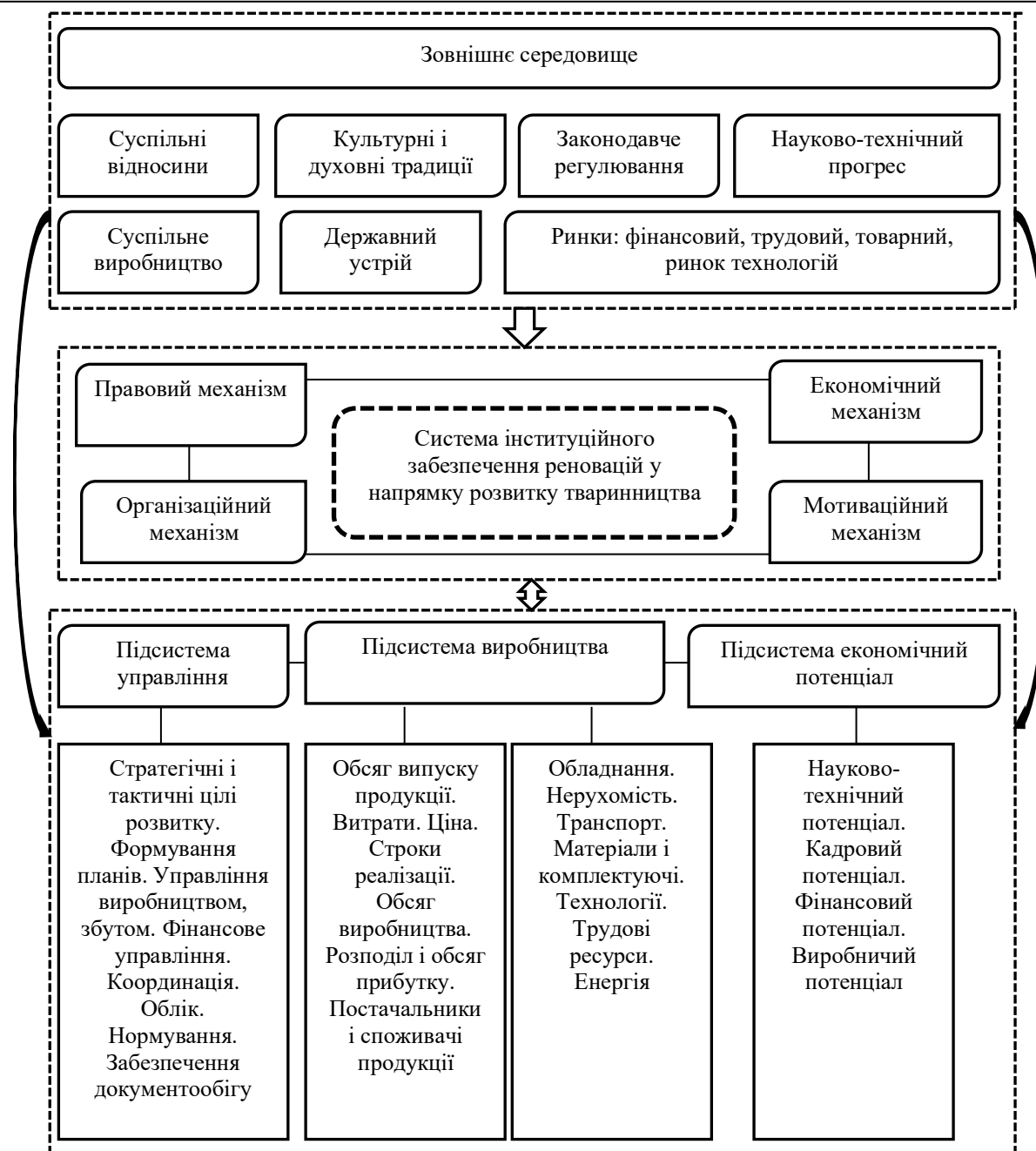

Рис. 1. Інтегрована система інституційного забезпечення реновацій у контексті стратегічного розвитку виробничо-господарської діяльності підприємств тваринництва

Література

1. Череп А. В. Управління інноваційними процесами на підприємстві: сучасні підходи та перспективи. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. 2014. № 4. С. 43–46.
2. Довгань Л.Є. Стратегічне управління [Текст]: навч. посіб. / Л.Є. Довгань, Ю.В. Каракай, Л. П.Артемченко 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2011. 440 с.
3. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2008. № 5. С.51–55.
4. Карасова Н.А. Реновація основних засобів сільськогосподарських підприємств та підприємств у лізингових умовах. Економіка: проблеми теорії та практики, 2008. №244. С.539-546.
5. Щербата М.Ю. Управління оборотними активами молокопереробних підприємств АПВ. Бізнес-навігатор. 2014. № 1. С. 155-159.
6. Митяй О.В. Альтернативні джерела підтримки та зміцнення економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Економічні науки". Вип. 9-1. Ч.1. 2014. С. 57-60.

References

1. Cherep, A.V. (2014), "Management of innovative processes in the enterprise: modern approaches and perspectives", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats', vol. 4, pp. 43-46.

-
2. Dovhan L.Ie., Karakai Yu.V., Artemenko L. P. (2011). Stratehichne upravlinnia [Strategic management]: K.: Tsentri uchbovoi literatury.
 3. Malik M. Y. (2008). Do pytannia staloho rozvytku sil'skykh terytorii [On Sustainable Development of Rural Areas]. Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex. no. 5. pp.51–55.
 4. Karasova N.A. (2008). Renovatsiya osnovnykh zasobiv sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv v umovakh lizynhu [Renovation of fixed assets of agricultural enterprises under leasing conditions]. Economics: problems of theory and practice, 244, 539-546.
 5. Shcherbata M.Iu. (2014). Upravlinnia oborotnymy aktyvamy molokopererobnykh pidpryyemstv APV [Management of working assets of dairy processing enterprises]. Biznes-navihator – Business Navigator, no.1. pp. 155-159.
 6. Mytaii O.V. (2014). Alternatyvni dzherela pidtrymky ta zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky pidpryyemstv ahroprodovolchoi sfery [Alternative sources of support and strengthening of economic safety of enterprises in the agro-food sector]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: "Ekonomichni nauky" – Scientific Herald of Kherson State University. Series: "Economic Sciences", vyp. 9-1. Ch.1. pp. 57-60.

Надійшла / Paper received : 16.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 316.4:338.24

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-36

ГРИПІЧ О. В.

ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Метою статті є поглиблення та розвиток теоретичних засад забезпечення соціальної безпеки національної економіки. Соціальна безпека є складовою безпеки національної економіки, її основу становить захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Забезпечення соціальної безпеки реалізується шляхом розробки та реалізації державної політики, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в країні. В статті представлено етапи формування нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки України. Узагальнення результатів дослідження наукової літератури дозволило виділити підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека»: адміністративний, статичний, динамічний, відтворювальний, інституційний, комплексний, системний, кількісний. Удосконалено теоретичні засади виявлення закономірностей у розвитку теорії соціальної безпеки, які гуртуються на системному поєднанні трендового (Google Trends), та бібліометричного (VOSviewer v.1.6.10) аналізу.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна політика, загрози соціальній безпеці, соціальний захист, трендовий аналіз, бібліометричний аналіз.

HRYPICH O.

Academy of Financial Management

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «SOCIAL SECURITY»

The purpose of the article is to deepen and develop the theoretical foundations of ensuring the social security of the national economy. Social security is a component of the security of the national economy, its basis is the protection of the vital interests of the individual, society and the state from external and internal threats. Ensuring social security is implemented through the development and implementation of state policy aimed at improving the level and quality of life in the country. The article presents the stages of the formation of normative legal support for social security of Ukraine. The approaches to defining the essence of the concept of "social security" are highlighted: administrative, static, dynamic, reproductive, institutional, complex, systemic, quantitative. The scientific foundations for determining the main trends in scientific research in the field of social security have been deepened. The applied approach differs from the existing ones by the systemic combination of trend and bibliometric analysis, which were carried out using the Google Trends service and VOSviewer v.1.6.10. The use of the specified tools in scientific research made it possible to identify the main stages in the evolution of scientific and public interest in the problem of ensuring social security. According to the results of bibliometric and trend analysis, it was revealed that research on social security issues occupies a prominent place in the system of economic research, scientific and user interest in which has been especially intensified over the past five years, and in 2020 there is a surge of interest in the problem and the convergence of trends in their popularity in connection with the COVID-19 pandemic. At the present stage of development of economic relations, one of the main priorities for ensuring social security in the countries of the world is precisely the formation of a system of social protection, increasing the level and quality of life of the population, as well as balancing the priorities of economic development with issues of social justice. Regularities are revealed in the following dimensions: evolutionary: stages of development of scientific and public interest in the problem of social security are determined; geographical: analysis of research on the problem of ensuring social security made it possible to identify leading countries in terms of publication activity; semantic: during the study, the most relevant areas of social security were identified.

Keywords: social security, social policy, threats to social security, social protection, trend analysis, bibliometric analysis.

Постановка проблеми. В період кризових явищ, які відбуваються в Україні, причиною яких стали: пандемія COVID-19, військові дії на Сході країни, втрата частини території, падіння рівня життя населення, зростання безробіття та соціальної нерівності та інш., набувають особливої актуальності питання забезпечення соціальної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові аспекти забезпечення соціальної безпеки відображено у працях українських учених, серед яких: О. Власюк, О. Білорус, О. Іляш, О. Новікова, О. Сидорчук, Г. Ситник, Є. Подольська та інш.

Досить багато досліджень зарубіжних науковців присвячено аналізу різних аспектів проблеми забезпечення соціальної безпеки. Так, Дж. Х'юсманс (Huysmans, J, 2000) оцінив дестабілізуючий вплив міграції на забезпечення безпеки в Західній Європі [1]. Проблеми соціального страхування та соціального забезпечення є предметом дослідження Б. Мазумдера (Mazumder, B, 2005) [2], ЖД Ангріста (Angrist, JD, 1998)[3]. Необхідно відмітити роботу Т. Бека, І. Вебба (Beck, T; Webb, I, 2003) присвячену економічним, демографічним та інституційним детермінантам соціального забезпечення в різних країнах [4]. ДжА Паркер (Parker, JA, 1999) зосередив увагу на моделюванні впливу зміни податків на соціальну безпеку.

Незважаючи на широке висвітлення проблем соціальної безпеки у працях вчених-економістів, залишаються не вирішеними питання щодо визначення сутності поняття «соціальної безпеки», складу її компонент, переліку актуальних загроз соціальній безпеці, що особливо актуально в умовах переходу України на нову модель національної безпеки.

Метою статті є поглиблення та розвиток теоретичних засад забезпечення соціальної безпеки національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Соціальна безпека знаходиться у прямій залежності від соціальної політики держави, яка є гарантією захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, що закріплено в нормативно-правовому забезпеченні. На сьогодні в Україні створено правове підґрунтя формування системи забезпечення соціальної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи формування нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки України

Роки	Документ	Основні положення
1990 р.	Декларація про державний суверенітет України	Започатковано розуміння сутності соціальної безпеки
1996 р.	Конституція України	Проголошено соціальну спрямованість економіки. Ст. 1,2,3,17,18,46,49,92 визначено основи та принципи національної безпеки та основні засади державної політики в сфері її забезпечення від загроз. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [5].
1997 р.	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (втратила чинність)	Визначено що соціальна безпека є сферою національної безпеки України. Наведено загрози національній безпеці України в соціальній сфері, напрями державної політики.
2003 р.	Закон України «Про основи національної безпеки України» (втратив чинність)	Визначено загрози національним інтересам і національній безпеці у соціальній сфері.
2007 р.	Стратегія національної безпеки України (втратила чинність)	Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання, механізм захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Визначено проблеми у внутрішньому безпековому середовищі, що загрожують національній безпеці (соціо-демографічна криза, поширення соціальних хвороб, зростання дефіциту трудових ресурсів та інш.), запропоновано завдання політики національної безпеки (подолання диспропорцій в соціо-гуманітарній сфері)
	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Дано визначення поняття соціальна безпека України: «Соціальна безпека – стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз» [6]
2012 р.	Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» (втратила чинність)	Визначено основні засади захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави
2013 р.	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека є складовою економічної безпеки України. Уточнено визначення поняття соціальна безпека. «Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни» [7]
2015 р.	Стратегія національної безпеки України (втратила чинність)	Уточнено цілі забезпечення національної безпеки, проголошено забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, як шлях інтеграції України до ЄС [8]
	Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»	Наголошено про «впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі»
2018 р.	Закон України «Про національну безпеку України»	Визначено основи, принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Стратегія національної безпеки України є основним документом довгострокового планування. Основним змістом економічних реформ в Стратегії визначено створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС [9].
2020 р.	Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»	Визначено пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки, поточні та прогностичні загрози національній безпеці та національним інтересам України, основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні» Пріоритет національних інтересів України в сфері соціальної безпеки: суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу, напрями його реалізації: сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір; розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту [10]

Складено за даними [5-12]

У 2018 р. в Україні відбулася зміна концептуальних засад національної безпеки: із соціально-гуманітарного на воєнно-політичне, що пов'язано з потребою в захисті національного суверенітету і територіальної цілісності країни [12]. Ці зміни зафіксовані в Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020 р.).

До основних недоліків нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки України необхідно віднести: відсутність визначення сутності поняття «соціальна безпека» в Стратегії національної безпеки України; відсутність механізму відстеження рівня соціальної безпеки країни та врахування її тенденцій при формуванні стратегії соціально-економічного розвитку країни; не визначеність повноважень, обов'язків та відповідальності державних органів влади при не забезпеченні соціальної безпеки на відповідному рівні.

Загрози національній безпеці України у соціальній сфері, були визначені в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України (1997 р.), а потім у Законі України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.): невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; неефективність державної політики щодо підтримки сім'ї та забезпечення, дотримання і захисту прав дитини, і як наслідок, збільшення кількості сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишилися без батьківського піклування [13]. Проте, сьогодні слід констатувати, що більшість із цих загроз не вдалося подолати, і вони є актуальними для України сьогодні, що свідчить про низьку дієвість державного регулювання соціальної сфери.

Аналіз чинного законодавства та робіт вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів свідчить про відсутність системного підходу до визначення базових категорій, що формують понятійно-категоріальний апарат в сфері забезпечення соціальної безпеки країни.

Поняття «соціальна безпека» вперше було використано у 1995 р. у всесвітній соціальній Декларації, в якій було представлено соціальні аспекти стійкого розвитку і забезпечення соціальної безпеки як в світовому масштабі, так і на рівні держав.

В нормативно-правових документах України визначення терміну «соціальна безпека» представлено лише в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни [7].

У науковій літературі зустрічаються різноманітні підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека», які можна об'єднати в декілька груп: соціальна безпека як складник національної або економічної безпеки (І. Білоус [14], І. Губарева [15]); соціальна безпека як результат реалізації соціальної політики (Е. Лібанова, О. Палій [16]), соціальна безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз (О. Сидорчук [12]), соціальна безпека як результат забезпечення певної якості (рівня) життя людини і суспільства (В. Палармарчук [17]). Теоретичні розбіжності мають місце у визначенні сутності, об'єкта та структури даного явища.

Узагальнюючи результати дослідження наукової літератури, можна виділити підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека»: адміністративний, статичний, динамічний, відтворювальний, інституційний, комплексний, системний, кількісний.

З метою формалізації змістовно-контекстуального виміру досліджень з питань соціальної безпеки було відібрано 4111 наукових публікацій, проіндексованих наукометричною базою Web of Science Core Collection протягом 1990–2020 рр. Відбір релевантних публікацій було здійснено на основі ключових слів, причому основним було обрано поняття «social security» (соціальна безпека, соціальний захист). Публікаційна активність з проблеми соціальної безпеки має тенденцію до збільшення (у 2000 р. – 112 публікацій за рік, у 2010 р. – 223 публікації, а у 2020 р. – 315 публікацій). Із загального обсягу наукових публікацій, проіндексованих наукометричною базою Web of Science Core Collection протягом 1990–2020 рр., за релевантною тематикою найбільшу кількість праць було зафіксовано з афіліацією у США (1762 наукова стаття), Китаї (453), Німеччині (452), Великобританії (381). Слід відмітити, що більшість наукових праць у Web of Science присвячено соціальному захисту та соціальному забезпеченню.

За результатами бібліометричного аналізу релевантних наукових публікацій, проіндексованих наукометричною базою даних Web of Science Core Collection протягом 1990–2020 рр. з використанням інструментарію VOSviewer [26] було сформовано мапу взаємозв'язків поняття «соціальна безпека» з іншими категоріями. Узагальнення результатів змістовно-контекстуального блоку бібліометричного аналізу дозволило відзначити, що основний масив наукових досліджень сфокусований на виявленні взаємозв'язків соціальної безпеки та сталого розвитку, забезпеченні соціального захисту, пенсійного та соціального страхування, міграції, оподаткуванні, дієвості соціальної функції держави, підвищенні рівня та якості життя населення.

Таблиця 2

Підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека»

Підхід	Автор/джерело	Сутність поняття
Адміністративний, управлінський	С. Пирожков [18]	Соціальна безпека – результат ефективної соціальної політики, яка має застерігати суспільство від соціальних вибухів, відкритих і прихованих виявів громадської непокори та інших конфліктних ситуацій, сприяти підвищенню конкурентоспроможності українського працівника за європейськими та світовими стандартами
Статичний	Б. Мінін [19]	Стан суспільства, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних та ін., що визначають якість життя людини і суспільства
Динамічний	О. Мельникова [20]	Соціальна безпека є складовим елементом економічної безпеки країни і динамічною системою, яка повинна відповідати принципам соціальної солідарності, відповідальності та партнерства, протистояти зовнішнім і внутрішнім наявним і потенційним загрозам та забезпечувати соціальний захист й умови поліпшення якості життя людей
Відтворювальний	Н. Коленда [21]	Стан захищеності соціальних інтересів населення від загроз щодо його соціального стану та рівня життєзабезпечення, при якому відбувається збереження та розвиток людського потенціалу, просте чи розширене відтворення населення, а також досягнення в суспільстві соціальної злагоди і цілісності
Інституційний	Т. Русанова, О. Хомра [22]	Стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих інтересів особи і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз
Комплексний	П. Шевчук [23]	Стан життєдіяльності, забезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог
Системний	В. Данилишин, В. Куценко [24]	Сукупність видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами: відносини окремих індивідів, груп людей, побудовані так, щоб з їх розвитком не виникала небезпека для кожного з них; стійке функціонування соціальних інститутів, що забезпечує стабільний розвиток суспільства
Кількісний	Т. Бондарук, І. Бондарук [25]	Соціальна безпека – стан розвитку держави, за яким воно здатне забезпечити гідний та якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз

Узагальнено автором

З метою визначення зацікавленості суспільства до проблеми соціальної безпеки було проаналізовано частоту пошукових запитів «social security» у пошуковій системі Google. Для аналізу було використано Google Trends. Результати дослідження свідчать, що за останні 5 років пік зростання пошуку даного терміну припадає на початок 2020 р., що пов'язано з пандемією COVID-19 (рис.1). Лідером за кількістю пошукових запитів терміну «social security» є США, а найбільш популярними є запити: social security office (офіс соціального страхування), social security number (номер соціального страхування), social security card (картка соціального страхування), disability (інвалідність), social security tax (податок соціального страхування).

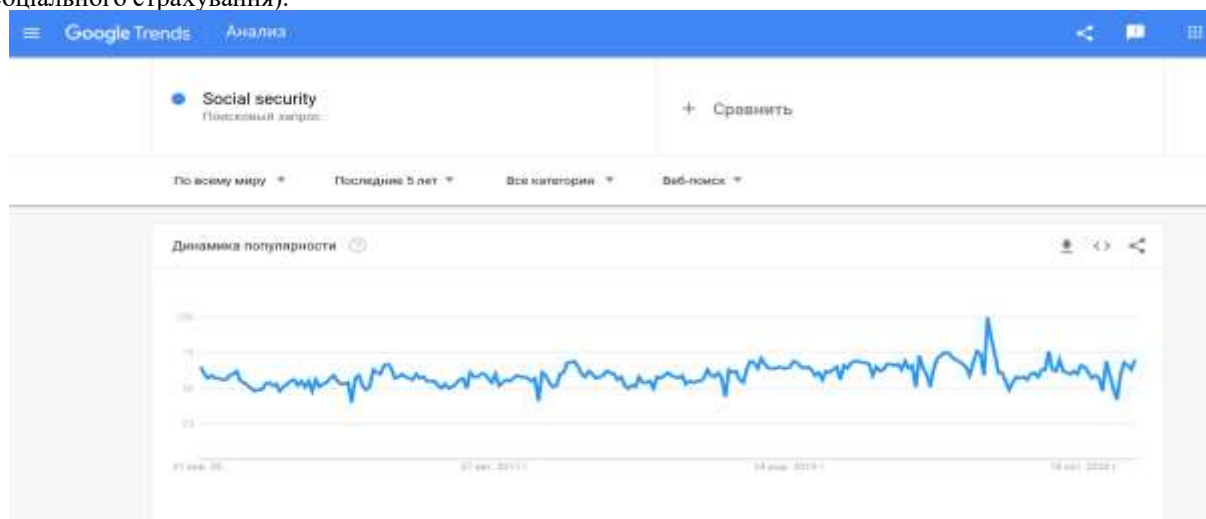

Рис. 1. Частота пошукових запитів поняття «social security» у світі за 2015-2020 рр. (Google Trends)

У сучасній науковій літературі існують різноманітні напрями щодо формування системи забезпечення соціальної безпеки.

На думку П. Антонюка [27], можна виокремити чотири напрями або рівні дослідження соціальної безпеки: – вертикальний – містить розгляд соціальної безпеки держави з позиції окремих елементів

ієрархічної структури. Він ґрунтується на необхідності забезпечення формування та розвитку соціальної безпеки на регіональному, тобто мікроекономічному рівні. За цим напрямом соціальна безпека держави забезпечується соціальною безпекою регіонів, окремих територій; – горизонтальний – зосереджує увагу на функціональній структурі соціальної безпеки, яка включає в себе трудовий потенціал, соціальну сферу, ринок праці і зайнятості населення, міграційну безпеку; – моністичний – характеризує головні напрями забезпечення соціальної безпеки щодо вирішення проблеми тіньової економіки, корупції тощо; – зовнішньоекономічний (соціально-психологічний) – характеризує ступінь захисту життєво важливих інтересів соціальних одиниць на макро- і мікрорівні. Цей напрям включає в себе збереження і розвиток людського потенціалу, стимулювання діяльності, соціалізації, життєзабезпечення.

В економічній літературі є й інші підходи до розуміння рівнів безпеки. Так, Б. Язлюк [28] вважає, що необхідно виокремлювати три взаємозалежні горизонтальні рівні безпеки та її забезпечення, такі як забезпечення (гарантування) безпеки особистості; забезпечення (гарантування) безпеки суспільства; забезпечення (гарантування) безпеки держави.

Висновки. Враховуючи отримані результати аналізу теоретичних підходів та напрямів до визначення сутності поняття «соціальна безпека», можна зробити висновок, що соціальну безпеку необхідно розглядати як інтегральну або комплексну категорію. Соціальна безпека є складовою безпеки національної економіки, її основу становить захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Забезпечення соціальної безпеки реалізується шляхом розробки та реалізації державної політики, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в країні.

За результатами бібліометричного та трендового аналізу виявлено, що дослідження з питань соціальної безпеки займають чільне місце у системі економічних досліджень, науковий та користувачський інтерес до яких особливо інтенсифікується протягом останніх п'яти років, при чому у 2020 р. спостерігається сплеск інтересу до проблеми і конвергенція трендів їх популярності у зв'язку з пандемією COVID-19, що засвідчує той факт, що на сучасному етапі розвитку економічних відносин одним із основних пріоритетів забезпечення соціальної безпеки у країнах світу є саме формування системи соціального захисту, підвищення рівня та якості життя населення, а також збалансування пріоритетів економічного розвитку із питаннями соціальної справедливості.

Література

1. Huysmans, J (2000) The European Union and the securitization of migration *Journal of common market studies*. Vol. 38, No. 5. p. 751-777.
2. Mazumder, B (2005) Fortunate sons: New estimates of intergenerational mobility in the United States using Social Security earnings data. *Review of Economics and Statistics*. Vol.87. No2. p. 235-255.
3. Angrist, JD (1998) Estimating the labor market impact of voluntary military service using social security data on military applicants *Econometric*. Vol.66. No2. p. 249-288.
4. Beck, T; Webb, I (2003) Economic, demographic, and institutional determinants of life insurance consumption across countries. *World Bank Economic Review*. Vol.17. No1. p. 51-88.
5. Parker, JA (1999) The reaction of household consumption to predictable changes in social security taxes *American Economic Review* Vol.89. No4. p. 959-973.
6. Конституція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України, Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7>
10. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
11. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
12. Сидорчук О.Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
13. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV (втратив чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
14. Білоус І.І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/43.pdf
15. Губарева І.О. Формування стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки національної економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 6(168). С. 122-129.
16. Лібанова Е.М., Палій О.М. Ринок праці та соціальний захист. К.: Основи, 2004. 491 с.
17. Паламарчук В.М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ. К.: Вид-во Нац. ін-ту стратегічних досліджень, 1993. Вип. 11. 31 с.

18. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки. Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 25-32.
19. Минин Б.А. Возвратное право и социальная безопасность. М., 2000. 198 с.
20. Мельникова О.А. Соціальна безпека регіону: сутність та способи протидії загрозам. Ефективна економіка. 2018. № 5.
21. Коленда Н.В. (2013) Соціальна безпека населення та її основні складові. Modern directions of theoretical and applied researches. URL: <http://www.sworld.com.ua>
22. Хомра О.У., Русанова Т.Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. Проблеми національної безпеки. Стратегічна панорама. 2004. № 1. URL: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue>.
23. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів: Світ, 2003. 400 с.
24. Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку. Вісник Національної академії наук України. 2010. № 1. С. 20-28.
25. Бондарук, Т. Г., Бондарук І.С. Методические основы определения состояния экономической безопасности пенсионного обеспечения. Экономика Украины. 2013. № 10. С. 81–96.
26. VOSviewer. URL : <https://www.vosviewer.com/>
27. Антонюк П.П. Теоретико-концептуальні підходи до поняття «соціальна безпека» підприємства : характеристики, переваги, недоліки. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. 2013. № 1. С. 214-219.
28. Язлюк Б.О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки. Економічний аналіз. 2014. Т. 16(1). С. 149-154.

References

1. Huysmans, J (2000) The European Union and the securitization of migration. Journal of common market studies. Vol. 38, No. 5, p. 751-777.
2. Mazumder, B (2005) Fortunate sons: New estimates of intergenerational mobility in the United States using Social Security earnings data. Review of Economics and Statistics. Vol.87. No2. p. 235-255.
3. Angrist, JD (1998) Estimating the labor market impact of voluntary military service using social security data on military applicants. Econometric. Vol.66. No2. p. 249-288.
4. Beck, T; Webb, I (2003) Economic, demographic, and institutional determinants of life insurance consumption across countries. World Bank Economic Review. Vol.17. No1. p. 51-88.
5. Parker, JA (1999) The reaction of household consumption to predictable changes in social security taxes American Economic Review Vol.89. No4. p. 959-973.
6. Constitution. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>
8. Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
9. Ukraine's National Security Strategy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7>
10. National security of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
11. National Security Strategy of Ukraine «Human Security - National Security». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
12. Sidorchuk O.G. (2018) Social security: state regulation and organization-economical security. Lviv. 492 p. [in Ukrainian]
13. National security of Ukraine URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
14. Bilous I.I. (2019) Understanding of social security and the role in the system of national security of the state URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/43.pdf [in Ukrainian]
15. Hubariva I.O. (2015) Formation of strategic guidelines for ensuring the economic security of the national economy. Actual problems of economics. Vol. 6 (168). p. 122-129. [in Ukrainian]
16. Libanova E.M, Paliy O.M. (2004) Labor market and social protection. Kyiv. 491 p. [in Ukrainian]
17. Palamarchuk V.M. (1993) Social strategy of Ukraine in the period of social reforms. Kyiv. 31 p. [in Ukrainian]
18. Pirozhkov S.I. (2003) Conceptual approaches to the formation of the national security system of Ukraine. Problems of national security. Strategic panorama. Vol 1. Pp. 25-32. [in Ukrainian]
19. Minin B.A. (2000) Returns and social security. Moscow. 198 p. [in Russia]
20. Melnikova O.A. (2018) Social security of the region: the essence and ways to counter threats. Efficient economy. Vol. 5. [in Ukrainian]
21. Kolenda N.V. (2013) Social security of the population and its main components. Modern directions of theoretical and applied researches. URL: <http://www.sworld.com.ua> [in Ukrainian]
22. Khomra O.U., Rusanova T.E. (2004) Social security: challenges, threats, criteria. Problems of national security. Strategic panorama. Vol. 1. URL: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?S=prnb1&issue>. [in Ukrainian]
23. Shevchuk P.I.(2003) Social policy. Lviv. 400 p. [in Ukrainian]
24. Danylyshyn B., Kutsenko V. (2010) Social security - the basis of sustainable development. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. 1. Pp. 20-28. [in Ukrainian]
25. Bondaruk T. G., Bondaruk I.S. (2013) Methodical bases of definition of a condition of economic safety of pension maintenance. Economy of Ukraine. Vol. 10. Pp. 81-96. [in Ukrainian]
26. VOSviewer. URL : <https://www.vosviewer.com/>
27. Antonyuk P.P. (2013) Theoretical and conceptual approaches to the concept of "social security" of the enterprise: characteristics, advantages, disadvantages. Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Economic sciences. Vol. 1. Pp. 214-219. [in Ukrainian]
28. Yazlyuk B.O. (2014) Theoretical foundations of the essence and content of socio-economic security. Economic analysis. Vol. 16 (1). Pp. 149-154.

УДК 338.49

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-37

КРАСНОНОСОВА О. М.

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

ПРОБЛЕМИ ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЬКИХ ГРОМАД В УМОВАХ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Процеси утворення агломерацій притаманні багатьом країнам світу, міста втрачають компактну форму та набувають риси значних за масштабами урбанізованих територій, де наявні проблеми зростання відмінностей в рівні та якості життя населення. Питання управління міськими агломераціями стають все більш актуальними, зокрема, інфраструктурне забезпечення території, розподіл повноважень і відповідальності між різними рівнями державної влади в умовах реформи децентралізації потребують наукового обґрунтування.

Метою роботи є виокремлення проблем інфраструктурного забезпечення міських агломерацій.

Реформа децентралізації має на меті забезпечення формування ефективного та найбільш наближеного до населення інституту влади – місцевого самоврядування. Наразі держава перенесла важелі управлінського впливу щодо підтримки економічного та соціального розвитку територій на органи місцевого самоврядування. Серед значних матеріальних проблем можна визначити інфраструктурну, фінансову та кадрову слабкість місцевих громад. Інфраструктурне забезпечення є вагомим проблемою розвитку міських громад, оскільки результати вирішення цієї проблеми мають безпосередній вплив на рівень та якість життя населення.

Проблема перетворення місцевих бюджетів на ефективний інструмент соціально-економічного розвитку міської громади може бути вирішена за рахунок зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування шляхом концентрації ресурсів на розвитку тих видів економічної діяльності, які здатні дати поштовх до розвитку всієї економічної системи регіону.

Ключові слова: інфраструктура, міська громада, агломераційний процес, інфраструктурне забезпечення міської громади, місцеве самоврядування.

KRASNONOSOVA O.

Research Center for Industrial Problems of Development, NAS of Ukraine

INFRASTRUCTURAL PROVISION PROBLEMS OF LOCAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION REFORM

The processes of agglomeration formation are typical for many countries in the world, cities lose their compact shape and acquire the features of large-scale urban areas, where there are problems of growing differences in the level and quality of life. Issues of urban agglomeration management are becoming increasingly important, in particular, the infrastructure of the territory, the distribution of powers and responsibilities between different levels of government in the context of decentralization reform require scientific justification.

The purpose of the article is to distinguish the problem of infrastructural provision of urban agglomerations.

The decentralization reform aims to ensure the formation of an effective and closest to the population institution of power - local self-government. At present, the state has transferred the levers of administrative influence to support the economic and social development of the territories to local governments. Significant material problems include the infrastructural, financial and staffing weaknesses of local communities. Infrastructure is an important problem for the development of urban communities, as the results of solving this problem have a direct impact on the level and quality of life of the population.

The problem of transforming local budgets into an effective tool for socio-economic development of the urban community can be solved by strengthening the financial base of local government by concentrating resources on the development of economic activities that can boost the development of the entire economic system.

Key words: infrastructure, city community, agglomeration process, infrastructural provision of city community, local self-government.

Вступ

Успіх у реалізації реформи децентралізації влади в Україні багато в чому залежить від рівня розвитку міських громад, які на протязі другої половини ХХ сторіччя набули ознак агломерацій. Слід зауважити, що процеси утворення агломерацій притаманні багатьом країнам світу, а отже, можна говорити про загальносвітові тенденції, міста втрачають компактну форму та набувають рис значних за масштабами урбанізованих територій, де наявні проблеми зростання відмінностей в рівні та якості життя населення. За характером проблеми інфраструктурного забезпечення населення, яке мешкає на території регіональних центрів суттєво відрізняються від проблем населення з регіональної периферії, але з часом посилення агломераційних процесів призведе до концентрації більшої частини населення регіонів у містах та загострює проблему їх інфраструктурного забезпечення.

Питання управління міськими агломераціями стають все більш актуальними, зокрема, інфраструктурне забезпечення території, розподіл повноважень і відповідальності між різними рівнями державної влади в умовах реформи децентралізації потребують наукового обґрунтування.

Постановка мети

Проблемам урбанізації та розвитку територій присвячені роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників. Питаннями регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України присвячені роботи таких науковців, як М. Бутко, О. Васильєв, О. Козирєва, Г. Лещук, Ш. Омаров, Т. Уманець та багатьох інших. Серед досліджень, присвячених проблематиці реорганізації адміністративно-територіального устрою

України заслуговують на увагу роботи О. Амосова, В. Бабаєва, Н. Гавкалової, О. Димченко, Н. Кондратенко, В. Родченка та інших.

Переважає частина науковців займається питаннями визначення ролі та місця великих міст та агломерацій у наявній або перспективній системі адміністративно-територіальної організації влади. Ці питання висвітлені у роботах А. Ачкасова, С. Іщука, В. Семенова та інших. Невирішеним завданням залишається створення рівних умов інфраструктурного забезпечення розвитку населених пунктів агломераційного і периферійного типу у регіонах України, а також створення на цих територіях умов для реалізації пріоритетних інфраструктурних проєктів.

Метою роботи є виокремлення проблем інфраструктурного забезпечення міських агломерацій.

Результати дослідження. Перехід української економіки до сталих ринкових відносин вимагає нових рішень економічних проблем, серед яких є проблеми функціонування та розвитку місцевих громад. Економічна непристосованість місцевих громад до ринкових відносин, нездатність працювати в умовах конкуренції і багато інших негативних чинників гальмують процес їх розвитку.

За визначенням фахівців та науковців однією з найбільш важливих реформ в нашій країні останнього десятиліття є реформа децентралізації влади. Процес децентралізації влади в Україні розпочато 2014 року та триває по теперішній час.

Практичне впровадження децентралізації влади в Україні почалося з прийняття «Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [1], законів регулюючих діяльність громад в умовах самоврядування «Про співробітництво територіальних громад» [1], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3] та відповідних змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації.

Реформа децентралізації мала на меті забезпечити формування ефективного та найбільш наближеного до громадянина інституту влади – місцевого самоврядування. [4]

За визначенням [1] наслідками децентралізації мають бути «інтереси громадян, які мешкають на території об'єднаної громади, представляють обраний голова, депутатський корпус та виконавчі органи ради громади, що забезпечують реалізацію наданих законом повноважень в інтересах громади».

Внесені зміни до Податкового та Бюджетного кодексів, у 2015 році надали місцевим громадам більше фінансових ресурсів, що в свою чергу призвело до підвищення їх економічної спроможності та самодостатності.

За визначенням експертів та науковців «тривала відсутність політичної волі для проведення повноцінної децентралізації у державному управлінні стала однією з причин посилення сепаратистських рухів на сході країни» [4].

Наслідками політики тотальної централізації влади в Україні стали:

- істотна залежність територій від центру;
- низький рівень інвестиційної привабливості територій;
- інфраструктурно, фінансово та кадрово слабкі громади;
- деградація сільської місцевості;
- складна демографічна ситуація;
- низька якість надання публічних послуг;
- низький рівень довіри до влади;
- високий рівень корупції
- низька ефективність управлінських рішень.[4]

Означені проблеми можна розподілити на адміністративно-управлінські та економічні, рис.1.

Серед значних матеріальних проблем можна визначити інфраструктурну, фінансову та кадрову слабкість місцевої громади.

Вирішення проблем системи управління в першу чергу відбувається шляхом реформування законодавчо-нормативної бази та кадрового забезпечення.

На цьому шляху необхідно прийняти нормативні акти які забезпечать чітко розмежувати повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, дозвілля, соціально-економічного розвитку, інфраструктури між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на кожному з територіальних рівнів адміністративно-територіального устрою держави.

Зазначимо, такі реформи не потребують значних матеріальних ресурсів. Найбільших матеріально-фінансових ресурсів потребують зміни інфраструктурного забезпечення територій.

Наразі наша держава витрачає значні кошти на підтримку економічного та соціального розвитку територій, серед заходів слід назвати:

- розвиток спортивної інфраструктури,
- розвиток інфраструктури сфери культури,
- розвиток транспортної інфраструктури,
- розвиток соціальної інфраструктури,
- розвиток дорожньої інфраструктури,
- розвиток інфраструктури сфери освіти,
- розвиток інфраструктури сфери охорони здоров'я.

Рис.1. Схема розподілу проблем як наслідки надмірної централізації влади

Найбільше коштів протягом 2020 р. було спрямовано на розвиток дорожньої інфраструктури, ремонт місцевих доріг було визначено пріоритетом Уряду України, табл. 1.

Такі дії були визначені в рамках програми «Велике будівництво». [5]

Програма «Велике будівництво» була розроблена за ініціативою Президента України та спрямована на розбудову якісної інфраструктури.

Таблиця 1

Витрати державних коштів на підтримку та розвиток інфраструктури територій протягом 2020 року [5]

Напрями розподілу	Витрати, млрд. грн
Розвиток дорожньої інфраструктури	61,1
Розвиток інфраструктури сфери освіти	5,2
Розвиток інфраструктури сфери охорони здоров'я	4,8
Розвиток соціальної інфраструктури	4,4
Розвиток транспортної інфраструктури	2,8
Розвиток інфраструктури сфери культури	2,2
Розвиток спортивної інфраструктури	0,5

Джерело: власне опрацювання основи даних [5]

Під об'єктами розбудови визначено: дороги та школи, дитячі садки, центри екстреної медичної допомоги та стадіони. Результати зміни об'єктів інфраструктури за програмою «Велике будівництво» протягом 2020 року представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати зміни об'єктів інфраструктури за програмою «Велике будівництво» протягом 2020 року.

Напрями поліпшення інфраструктури	Виконання завдання	Кількість
Розвиток дорожньої інфраструктури	Побудовано та відремонтовано доріг місцевого та державного значення (км)	6583
Розвиток інфраструктури сфери освіти	Збудовано, реконструйовано та капітально відремонтовано шкіл (од)	114
Розвиток інфраструктури сфери охорони здоров'я	Відремонтовано приймальних відділень медичних закладів (од)	71
Розвиток транспортної інфраструктури	Збудовано, реконструйовано та капітально відремонтовано мостів (од)	158
Розвиток спортивної інфраструктури	Створено та відновлено спортивних об'єктів (од)	101

Джерело: власне опрацювання на основі даних [5]

Оновлення та розбудова інфраструктури стає пріоритетним завданням, як на державному так і на місцевому рівнях.

За визначенням [3] спроможною територіальною громадою є така громада, у якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

Автори І. Сторонянська та А. Пелехатий висловили думку, про необхідність впровадження ідеї стимулювання територіальних громад економічними методами. У цьому контексті вчені акцентують увагу

на об'єднанні громад, як новому прогресивному етапі реалізації адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування. Наділення об'єднаних громад повноваженнями, рівнозначними повноваженням міст обласного значення, і позбавлення права на виконання делегованих державою повноважень органів місцевого самоврядування в селах, селищах, містах районного значення, що не об'єдналися, може стати вагомим аргументом на користь активізації укрупнення громад. [6]

Загалом, українська модель реформи місцевих громад є схожою з моделями економічно розвинених європейських країн, оскільки саме у них запозичує цю модель, проте має місце і ряд відмінностей, характерних лише для вітчизняної практики місцевого самоврядування.

Науковець З.О. Сірик в своїй праці [7] визначає, що в умовах України шлях територіальних громад до спроможності лежить виключно через об'єднання та активізацію власного економічного потенціалу. Об'єднання громад не є чистим інструментом співробітництва громад, але його можна вважати однією з форм кооперації спільних зусиль різних територіальних громад шляхом створення більш економічно незалежного та самостійного територіально-адміністративного утворення [7].

Об'єднані територіальні громади, крім зростання власних фінансових можливостей, у результаті децентралізації мають й інші інструменти забезпечення економічного розвитку – здійснення зовнішніх запозичень, самостійне обрання установ з обслуговування коштів місцевих бюджетів відносно розвитку та власних надходжень бюджетних установ.

Д. Кольцова визначає наступні функції місцевих громад:

- розвиток територіальної громади (формування внутрішньої структури громади, економічний розвиток і будівництво);

- контрольна діяльність за розвитком довкілля (дороги, транспорт, охорона природи, використання землі), соціальними послугами (соціальне забезпечення, школи, лікарні, культурні послуги), комунальними послугами (забезпечення водою, тепловою енергією, газом, вивіз сміття);

- інформування громади (підвищення рівня обізнаності) [8].

Зазначимо, що інфраструктурне забезпечення громади являє собою сукупність величезної кількості крупних об'єктів: системи тепло-, енерго-, водопостачання та відведення, освітня, медична та багато інших. В умовах реформи децентралізації менеджмент територіального виробництва потребує принципово нових інструментів свого забезпечення.

Обов'язок забезпечити основні соціальні та адміністративні послуги прямо покладено або делеговано органам місцевого самоврядування. Наразі виконувати всі ці функції здатні лише громади міст державного й обласного значення, які, згідно з Бюджетним кодексом, мають безпосередні стосунки з державним бюджетом і володіють реальними правами бюджетної самостійності. Сучасна фінансова залежність значної кількості місцевих громад є однією з основних перешкод на шляху місцевого розвитку.

Загальна більшість бюджетів місцевого самоврядування (80-90%) витрачається на забезпечення повноважень у об'єктах місцевої інфраструктури. Коштів на утримання інфраструктури, об'єктів житлово-комунального господарства, закупівлю обладнання, ліків, організацію харчування школярів не вистачає.

Такі негативні наслідки фінансового стану поглиблюють диспропорції у соціально-економічному стані територіальних громад і регіонів.

Одним з напрямів який має забезпечити місцевим громадам підвищення рівня фінансової спроможності та ефективності використання власного економічного потенціалу є їх співробітництво на засадах організаційної та інституціональної кооперації.

В умовах коли кошти місцевих бюджетів, виділені на такі цілі, покривають лише заробітну плату працівників бюджетних установ об'єднання та кооперації місцевих громад стає необхідністю.

Згідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких принципів: конституційності та законності; добровільності; економічної ефективності; державної підтримки; повсюдності місцевого самоврядування; прозорості та відкритості; відповідальності [3]

Об'єднання громад спрощує вирішення завдань з модернізації соціальної інфраструктури, формування місцевих територіальних систем як джерела нарощення соціально-економічного потенціалу, табл. 3.

Висновки

Пріоритетними напрямками перетворення місцевих бюджетів у ефективний інструмент соціально-економічного розвитку міста повинні стати наступні: збільшення, розширення та зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування за рахунок удосконалення податкового законодавства, ідентифікації нових інструментів залучення грошових коштів та реалізації інноваційно-інвестиційних програм на території міста, застосування новітніх підходів формування видаткової частини місцевих бюджетів та підвищення ефективності процесу децентралізації управління фінансовими ресурсами, що акумульовані в бюджеті.

Подальше впровадження децентралізації має забезпечити економічну та соціальну стабільність розвитку, сприяти ефективному використанню бюджетних коштів. Проблема перетворення місцевих бюджетів на ефективний інструмент соціально-економічного розвитку міської громади може бути вирішена за рахунок зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування шляхом концентрації ресурсів на

розвитку тих видів економічної діяльності, які здатні дати поштовх до розвитку всієї економічної системи регіону.

Таблиця 3

**Співробітництво територіальних місцевих громад
в сфері інфраструктурного забезпечення протягом 2020 р. [9]**

Область	кількість проектів співробітництва	ЖКГТ	благоустрій	пожежна безпека	освіта, охорона здоров'я, соціального забезпечення	Кількість тер. громад, що скористалися міжмуніципальним співробітництвом
Вінницька						
Волинська	1				1	4
Дніпропетровська	1				1	2
Донецька						
Житомирська						
Закарпатська						
Запорізька	8				7	3
Івано-Франківська						
Київська						
Кіровоградська	3				1	4
Луганська						
Львівська						
Миколаївська						
Одеська						
Полтавська	2	1				5
Рівненська	1				1	3
Сумська						
Тернопільська						
Харківська						
Херсонська						
Хмельницька						
Черкаська						
Чернівецька						
Чернігівська						
м. Київ						
Всього	16	1	0	0	11	21

Література

1. Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
2. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
3. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
4. Урядовий портал / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
5. Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України URL: <https://www.minregion.gov.ua/about/about-min/polozhennya-pro-ministerstvo-rozvitku-gromad-ta-teritoriy-ukrayini/>
6. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи / І. З. Сторонянська, А. О. Пелехатий // Регіональна економіка. - 2014. - № 3. - С. 228-238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_3_24
7. Сірик З.О. Економічний розвиток і співробітництво територіальних громад / З. О. Сірик // [Регіональна економіка](#). - 2016. - № 3. - С. 34-42. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_3_7
8. Кольцова Д.В. Органи самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування [Текст] : дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / Кольцова Діана Вікторівна ; Донбаська національна академія будівництва і архітектури. - Макіївка, 2006. - 198 арк.: рис., табл. - арк. 177-193 URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94$)
9. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/690/10.02.2021.pdf>

References

1. Kontsepsiia reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorial'noi orhanizatsii vlady v Ukraini URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/333-2014-%D1%80#Tekht>
2. Zakon Ukrainy «Pro spivrobitnytstvo terytorial'nykh hromad» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/1508-18#Tekht>
3. Zakon Ukrainy «Pro dobrovil'ne ob'iednannia terytorial'nykh hromad» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/157-19#Tekht>
4. Uriadovyj portal / Yedynyj veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini URL: <https://vvv.kmu.gov.ua/diialnist/reformi/efektivne-vriaduvannia/reforma-detsentralizatsiyi>
5. Ofitsijnyj veb-sajt Ministerstva rozvytku hromad ta terytorij Ukrainy URL: <https://vvv.minregion.gov.ua/about/about-min/polozhennia-pro-ministerstvo-rozvytku-gromad-ta-teritorij-ukrayini/>
6. Finansove zabezpechennia rozvytku terytorial'nykh hromad u konteksti administratyvno-terytorial'noi reformy / I. Z. Storoniian'ska, A. O. Pelekhatyj // Rehional'na ekonomika. - 2014. - № 3. - S. 228-238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_3_24
7. Siryk Z.O. Ekonomichnyj rozvytok i spivrobitnytstvo terytorial'nykh hromad / Z. O. Siryk // Rehional'na ekonomika. - 2016. - № 3. - S. 34-42. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_3_7
8. Kol'tsova D.V. Orhany samoorganizatsii naselennia v systemi mistsevoho samovriaduvannia [Tekst] : dys... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.04 / Kol'tsova Diana Viktorivna ; Donbas'ka natsional'na akademiia budivnytstva i arkhitektury. - Makiiivka, 2006. - 198 ark.: rys., tabl. - ark. 177-193 URL: [http://vvv.irbis-nbuv.gov.ua/tsgibin/irbis_nbuv/tsgibirbis_64.ekhe?Z21ID=&I21DBN=ETs&P21DBN=ETs&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullvebr&Ts21TsOM=S&S21TsNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21TsOLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8Ts%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94\\$](http://vvv.irbis-nbuv.gov.ua/tsgibin/irbis_nbuv/tsgibirbis_64.ekhe?Z21ID=&I21DBN=ETs&P21DBN=ETs&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullvebr&Ts21TsOM=S&S21TsNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21TsOLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8Ts%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94$)
9. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia URL: <https://detsentralization.gov.ua/uploads/library/file/690/10.02.2021.pdf>

Надійшла / Paper received : 16.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.24

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-38

ГУБАРЄВА І. О.

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності поняття «освітня послуга» та формування ієрархічної моделі нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері освіти. Розроблення концептуальних основ формування нормативно-правового поля забезпечення розвитку освітніх послуг в Україні є основою реформування освітньої галузі. Узагальнено підходи до визначення сутності поняття «освітня послуга» (класичний, маркетинговий, процесний та управлінський). З точки зору інституційного підходу, уточнено складові ринку освітніх послуг: 1. Суб'єкти ринку освітніх послуг: споживачі (здобувачі вищої освіти, суб'єкти господарювання, держава тощо), постачальники (надавачі освітніх послуг), посередники надання освітніх послуг (Служба зайнятості, біржа праці, органи акредитації тощо); 2. Нормативно-правове забезпечення, що регулює відносини у сфері освіти; 3. Органи державного управління й місцевого самоврядування. 4. Неформальні інституційні структури (недержавні інститути, громадські організації, міжнародні інституції). Сформовано ієрархічну модель системи нормативно-правових актів, що регулюють освітні послуги в Україні. Ієрархічна модель складається з 6 рівнів: законодавчо-нормотворчі акти міжнародного та загальнонаціонального змісту; Конституція України; стратегічні документи (концепції, доктрини, стратегії); основоположні нормативно-правові акти у сфері освітнього простору України; нормативно-правові акти Кабінету міністрів України, міністерств та інших органів влади; локальні нормативні акти (норми, які встановлюють освітні заклади та інші освітні провайдери для регулювання власної діяльності).

Ключові слова: освіта, освітні послуги, нормативно-правове забезпечення, ринок освітніх послуг.

HUBARIEVA I.

Research Center for Industrial Problems of Development of National Academy of Sciences of Ukraine

THEORETICAL FOUNDATION THE FORMATION OF THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN UKRAINE

The aim of the article is to generalize theoretical approaches to defining the essence of the concept of "educational service" and to form a hierarchical model of normative legal acts regulating relations in the field of education. The European integration course that Ukraine has chosen requires a change and modernization of the existing Ukrainian education system. Reforming the education system is one of the main tasks of the state, since the development of society and future generations depends on it. The development of conceptual foundations for the formation of a regulatory framework for ensuring the development of educational services in Ukraine is the basis for reforming education. Approaches to the definition of the essence of the concept of "educational service" are generalized: classical, marketing, process and managerial. From the point of view of the institutional approach, the components of the educational services market have been clarified: 1. Subjects of the educational services market: consumers (applicants for higher education, enterprises, the state), suppliers (providers of educational services), intermediaries in the provision of educational services (Employment Service, labor exchange, bodies for accreditation, etc.); 2. Normative and legal support, regulating relations in the field of education; 3. Bodies of state administration and local self-government. 4. Informal institutional structures (non-state institutions, public organizations, international institutions). A hierarchical model of the system of normative legal acts regulating educational services in Ukraine has been formed, which consists of 6 levels: legislative acts of international and national content; The Constitution of Ukraine; strategic documents (concepts, doctrines, strategies); fundamental normative legal acts in the field of the educational space of Ukraine; normative legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and other authorities; local regulations (norms established by educational institutions and other educational providers to regulate their own activities).

Keywords: education, educational services, regulatory support, educational services market.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс, який обрала Україна, вимагає зміни та модернізації існуючої української системи освіти. Реформування системи освіти є однією із найголовніших завдань держави, оскільки від неї залежить розвиток суспільства та майбутніх поколінь. До нормативно-правової бази у сфері регулювання освіти, зокрема в Закону України «Про освіту» та суміжні з ним акти, внесено кардинальні зміни, що свідчить про активний період реформування освітньої галузі задля підвищення її якості та конкурентоспроможності.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасний стан освітньої реформи України та перспективи її впровадження знайшли відображення у роботах таких науковців як: В. Андрущенко, Т. Васильєва, В. Горак, Л. Гриневич, І. Іванюк, Т. Майборода, Т. Матюк, Т. Оболенська, Н. Холявко та інш. Незважаючи на доволі широкий спектр наукових досліджень щодо реформування освітньої галузі та формування ринку освітніх послуг в Україні, потребують детального дослідження питання теоретичного обґрунтування інституціональних перетворень у цій сфері.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності поняття «освітня послуга» та формування ієрархічної моделі нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Освіта належить до базових потреб сучасної людини та є «основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного суспільними цінностями і

культурою, та держави» (преамбула Закону України «Про освіту» [1]). Освіта в Україні є «державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства» (п. 1 ст. 5 ЗУ «Про освіту»), держава гарантує усім громадянам України та іншим особам, які перебувають в Україні на законних підставах, право на «якісну та доступну освіту» (п. 1 ст. 3 ЗУ «Про освіту»).

Освіта є складною системою, яка складається з таких компонентів як: освітній процес, освітні установи, освітні програми, а результатом освіти є освіти виступає освітній продукт, або освітня послуга.

Згідно закону України «Про освіту» освітня послуга – комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [1].

Як показало проведене дослідження, серед науковців відсутнє єдине трактування сутності поняття «освітня послуга». За класичним підходом, освітня послуга – це специфічний товар (Т. Оболенська [2]), за маркетинговим – продукт вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг (А. Антохов [3]), за процесним – процес передачі споживачеві знань, умінь і навичок загальноосвітнього і професійного характеру (Д. Гордєєва, Н. Дегтярьова [4]), а управлінським – результат здійснення різноманітної педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської діяльності працівниками сфери освіти (І. Каленюк [5]).

У табл. 1 систематизовано основні підходи науковців щодо трактування поняття «освітня послуга».

Таблиця 1

Основні підходи науковців до трактування поняття «освітня послуга»

Підхід	Автор/джерело	Сутність поняття
Класичний	Антохов А. [3]	Певний вид товару, особлива споживча вартість процесу праці, діяльність для задоволення потреб учасників освітнього процесу
	Євменькова К. [6]	Специфічний товар у вигляді сукупності навчальної та наукової інформації, що передається здобувачу освіти у вигляді системи знань та практичних вмінь і навичок, за умови успішного засвоєння якої він отримує відповідну кваліфікацію
	Оболенська Т. [2]	Специфічний товар, який задовольняє потребу людини в набутті певних знань, навичок і вмінь для їхнього подальшого використання в професійній діяльності
Маркетинговий	Антохов А. [3]	Обсяг навчальної і наукової інформації, яка трансформується в процесі навчання в певну суму знань для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб у загальноосвітній, професійно-кваліфікаційній підготовці, перепідготовці, навчанні впродовж усього життя.
Процесний	Гордєєва Д., Дегтярьова Н. [4]	З позиції окремої особистості – це процес передачі споживачеві знань, умінь і навичок загальноосвітнього і професійного характеру, необхідних для задоволення його особистих потреб в придбанні професії, саморозвитку і самоствердженні, здійснюваний в тісному контакті зі споживачем за встановленою формою і програмою. З позиції підприємства – це процес професійної підготовки (підвищення кваліфікації, перепідготовки) кадрів, необхідної для забезпечення його працездатності та конкурентоспроможності. З позиції держави – це процес, що забезпечує розширене виробництво сукупного особистісного та інтелектуального потенціалу суспільства.
	Іванютина Л. [7]	Комплексний процес, спрямований на передачу знань, умінь, навичок загальноосвітнього, професійного характеру споживачеві в ході освітньої програми, з метою задоволення особистих, групових і суспільних потреб споживачів в придбанні освіти, розвитку інтелектуального потенціалу особистості, підприємства, суспільства
Управлінський	Каленюк І. [5]	Результат здійснення різноманітної (педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської) діяльності працівниками сфери освіти для задоволення освітніх потреб окремих людей і всього суспільства
	Бурденко О. [8]	Сукупність послуг, безпосередньо пов'язаних з втіленням базисних цілей освіти, реалізацією його місії

Узагальнено автором

Виходячи з наведених вище визначень, освітня послуга є специфічним благом, що вимагає виділення головних її відмінних ознак, а саме:

– є нематеріальними, а отже їх неможливо фізично відчуту до моменту надання, можуть виражатися у вигляді навчальних планів та програм, навчально-методичного комплексу, дипломів та сертифікатів, ліцензій та документів на акредитацію тощо;

– є невід'ємними від суб'єктів, що їх надають (освітніх провайдерів та найманих ними викладачів, вчителів);

– не має можливості виробити про запас та зберігати, вони потребують постійного оновлення та адаптації до умов зовнішнього середовища через високий відсоток застарівання інформації, її забування; хоча ефект на майбутнє у вигляді засвоєних знань та набутих умінь зберігається;

- процес надання освітньої послуги зазвичай займає тривалий проміжок часу, що залежить від складності та обсягу послуги, її мети;
- досить важко попередньо оцінити якість послуг, визначається зазвичай після надання в результаті діяльності здобувача освітніх послуг;
- є достатньо об'ємним поняттям, що охоплює послуги на різних рівнях освіти, а отже розглядається як змішане (особисте та суспільне) благо;
- спостерігається відсутність передачі права власності на освітню послугу в процесі купівлі-продажу; – товар, що має власну вартість (сукупність ресурсів, необхідних для створення послуги) та споживчу вартість (здатність задовольнити потреби не лише окремого індивіда, а й суспільства) [3].

На думку А. Дмитрієва [9] та А. Воронцової [10] освітня послуга вважається змішаним або приватно-суспільним благом, що поєднує їх ознаки в залежності від її специфіки. Ознаки приватного блага, яким є освітня послуга, починають проявлятися у професійній, вищій та освіті дорослих, адже на цих рівнях спостерігається виключність послуг, які становляться об'єктом купівлі-продажу і мають особливу споживчу вартість і ринкову ціну, яка визначається попитом і пропозицією.

Групою авторів на чолі з Т. Неровнею під ринком освітніх послуг розуміється «сукупність соціально-економічних інститутів, які організовують структурні та легітимні господарські відносини, що виникають між економічними агентами в процесі виробництва, обміну і споживання освітніх послуг» [11]. У зв'язку з цим виділяються наступні складові ринку: – основні суб'єкти: індивіди, домогосподарства, підприємства, держави, що визначають обсяг і характер попиту на освітні послуги і їх пропозицію різними освітніми установами; – нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти; – система неформальних інституційних структур (відносно традицій, культури, релігії, недержавні інститути як приватні репетитори, приватні бізнес-школи тощо); – професійна і трудова мобільність суб'єктів ринку освітніх послуг.

Т. Майборода [12] до основних структурних елементів ринку освітніх послуг відносить: споживачів освітніх послуг (фізичні особи-здобувачі освіти (безпосередньо); домогосподарства, суб'єкти господарювання та держава (опосередковано); постачальників освітніх послуг (освітні провайдери державної та недержавної форми власності, громадські організації); посередники надання освітніх послуг (Служба зайнятості, біржа, органи реєстрації, ліцензування та акредитації для освітніх провайдерів, освітні центри тощо); особливості надання (на безоплатній основі, на платній основі); джерела фінансового забезпечення освітньої послуги (бюджетні кошти, позабюджетні кошти).

На нашу думку до елементів ринку освітніх послуг, з точки зору інституційного підходу, необхідно віднести: 1. Суб'єктів ринку освітніх послуг: споживачів (здобувачів вищої освіти, суб'єктів господарювання, державу та інші.), постачальників (надавачів освітніх послуг), посередників надання освітніх послуг (Службу зайнятості, біржу праці, органи акредитації тощо); 2. Нормативно-правове забезпечення, що регулює відносини у сфері освіти; 3. Органи державного управління й місцевого самоврядування. 4. Неформальні інституційні структури (недержавні інститути, громадські організації, міжнародні інституції).

Нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти представимо у виді ієрархічної моделі.

Ієрархічну систему нормативно-правових актів України можна представити наступним чином: Конституція України; закони України; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; нормативні акти міністерств і відомств. Особливу групу становлять міжнародні договори України [13].

З урахуванням викладеного, окреслимо модель ієрархічної системи нормативно-правових актів, що регулюють освітні послуги в Україні.

Законодавчо-нормотворчі акти міжнародного та загальнонаціонального змісту. Так, право на освіту для кожної людини регламентовано на міжнародному рівні в Декларації прав людини (ст. 26), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права ООН, Конвенції про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти тощо.

Конституція України. Право на освіту задекларовано в Конституції України (ст. 53), де також визнано обов'язковість повної загальної середньої освіти та основні державні зобов'язання в цьому контексті: «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і здобувачам освіти» [14].

Стратегічні документи. До стратегічних документів, що визначають напрями розвитку освітньої галузі необхідно віднести такі: Національна доктрина розвитку освіти [15], а також визначена нею Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [16].

Основоположні нормативно-правові акти у сфері освітнього простору України. Закон України «Про освіту» [1], який був кардинально видозмінений в 2017 році та розкриває основні положення щодо змісту, структури, основних провайдерів та суб'єктів освіти, стандартів та систем якості, суб'єктів управління та контролю і їх повноважень тощо. Більш детальні положення залежно від освітнього рівня наведені в законах

«Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про зайнятість» тощо.

Нормативно-правові акти Кабінету міністрів України, міністерств та інших органів влади, які в межах свої компетенції на основі чинного законодавства розробляють відомчі нормативні акти: накази, інструкції, положення.

Локальні нормативні акти. Норми, які встановлюють освітні заклади та інші освітні провайдери для регулювання власної діяльності (положення, інструкції, укази, розпорядчі документи тощо). В умовах посилення автономії для закладів освіти, цей рівень визначає особливості організації освітнього процесу в конкретному закладі.

Висновки. Розроблено теоретичні основи формування нормативно-правового поля забезпечення розвитку ринку освітніх послуг в Україні. Систематизовано основні підходи науковців щодо трактування поняття «освітня послуга». Уточнено структуру елементів ринку освітніх послуг, з точки зору інституційного підходу. Сформовано ієрархічну модель системи нормативно-правових актів, що регулюють освітні послуги в Україні, яка складається з 6 рівнів: законодавчо-нормотворчі акти міжнародного та загальнонаціонального змісту; Конституція України; стратегічні документи; основоположні нормативно-правові акти у сфері освітнього простору України, нормативно-правові акти Кабінету міністрів України, міністерств та інших органів влади; локальні нормативні акти.

Література

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія. К., 2001. 208 с.
3. Антохов А. А. Ринок освітніх послуг у світлі класичного та новітніх підходів до дослідження. Регіональна економіка. 2009. № 1. С. 251–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_1_33.
4. Гордеева Д.С., Дегтярева Н.А. Экономика образования: учебное пособие. Челябинск, 2017. 95 с.
5. Каленюк І. С. Економіка освіти : навч. посіб. К.: Знання України, 2003. 316 с.
6. Євменкова К. М. Освітня послуга як економічна категорія. Економіка і регіон. 2009. № 3 (22). С. 172–175.
7. Иванютина Л. В. Рынок образовательных услуг высшего профессионального образования: мониторинг и развитие (на примере Алтайского края): дис. ... канд. экон. наук. Барнаул, 2007. 197 с.
8. Бурденко Е. В. Экономические субъекты и поведение государства на рынке образовательных услуг. Praha: Stredoevropsky Vestnik pro Vedu a Vyzkum, 2015. Т. 82. 57 с.
9. Дмитрів А. Я. Характеристика особенностей освітньої послуги з погляду маркетингу. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 690. С. 40–42.
10. Воронцова А.С. Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя: дис. канд. экон. наук, спец.: 08.00.08. СумДу. Суми, 2018. 272 с.
11. Неровня Т. Н., Корчинский А.А., Гречко М.В. Рынок образовательных услуг: институциональная характеристика, структура, основные детерминанты. Экономический Вестник Южного федерального университета. 2012. № 3. Ч. 2. С. 17–20.
12. Майборода Т.М. Особливості регулювання освітньої сфери в системі національного господарства https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/13270/1/V133_P030-040.pdf
13. Ліпкан В.А. Національна безпека України. Навч. посібник. Кондор, 2008. 552 с.
14. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
15. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
16. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

References

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
2. Obolenska, T.Ye. (2001). Marketynh osvitnikh posluh: vitchyznyanyy i zarubizhnyy dosvid [Marketing of educational services: domestic and foreign experience]: monograph. Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].
3. Antokhov, A.A. (2009). Rynok osvitnikh posluh u svitli klasychnoho ta novitnikh pidkhodiv do doslidzhennya [The market of educational services in the light of classical and new approaches to research]. Rehionalna ekonomika [Regional economy]. No. 1. P. 251–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_1_33. [in Ukrainian]
4. Gordееva D.S., Degtyareva N.A. (2017) Ekonomika obrazovania [Economics of education]. Chelyabinsk, 95 p. [in Russian]
5. Kalenyuk, I.S. (2003). Ekonomika osvity [Economics of Education: tutorial]. Kyiv: Znannya Ukrainy. 316 p. [in Ukrainian].
6. Yevmenkova, K.M. (2009). Osvitnya posluha yak ekonomichna katehoriya [Educational service as an economic category]. Ekonomika i rehion [Economy and region], No. 3 (22), P. 172–175 [in Ukrainian].
7. Yvanyutyna, L.V. (2007). Rynok obrazovatelnykh usluh vyssheho professyonalnoho obrazovannya: monytorynh y razvytye (na prymere Altayskoho kraja) [Market of educational services of higher vocational education: monitoring and development (on an example of Altai Krai): PhD thesis]. Barnaul. 197 p. [in Russian].

8. Burdenko, E.V. (2015). Ekonomicheskie subekty i povedenie gosudarstva na rynke obrazovatelnykh uslug [Economic entities and the state's behavior in the market of educational service]. Praha: Stredoevropsky Vestnik pro Vedu a Vyzkum. Vol. 82. 57 p. [in Russian].
9. Dmytriv, A.Ya. (2010). Kharakterystyka osoblyvostey osvitynoi posluhy z pohlyadu marketynhu [Characteristics of the educational services from the point of view of marketing]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" [Visn National University "Lviv Polytechnic"], No. 690, P. 40–42. [in Ukrainian].
10. Vorontsova A.S. (2018) Finansove zabezpechennya rozvittu systemy osvity vprodovg usyogo gittya [Financial security of development of the system of education in the future of life]: dis. cand. econ. sciences, Sumy, 272 p. [in Ukrainian].
11. Nerovnia, T.N., Korchinskii, A.A., Grechko, M.V. (2012). Rynok obrazovatelnykh uslug: institucionalnaia kharakteristika, struktura, osnovnye determinanty [Educational services market: institutional characteristics, structure, main determinants]. Ekonomicheskii Vestnik Iuzhnogo federalnogo universiteta [Economic Bulletin of the Southern Federal University], No. 3, Part 2, P. 17–20 [in Russian].
12. Mayboroda T.M. Osoblivosty reguluvania osvitynoi cferi v systemy nationalnogo gospodarstva [Special features of the regulation of the public sphere in the system of national government] URL https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/13270/1/V133_P030-040.pdf [in Ukrainian].
13. Lipkan V.A. (2008) Natinalna bezpeka Ukraini [National Security of Ukraine]. 552 p. [in Ukrainian].
14. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
15. Pro Nationalnu doktriny rozvittu osviti [About the National Doctrine of the Development of Education]: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. [in Ukrainian].
16. Pro Nationalnu strategiu rozvittu osviti d Ukrainy do 2021 [About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period until 2021] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.341.46

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-39

ПЕРШКО Л. О.

Інститут екології економіки і права

УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Стаття відображає результати дослідження щодо удосконалення управління місцевими бюджетами в умовах фінансової децентралізації. Розкрито вплив фінансової децентралізації на забезпечення фінансової самодостатності та незалежності місцевих органів самоврядування. Проаналізовано вітчизняне нормативно-правове забезпечення та європейські стандарти щодо управлінських повноважень самоврядування територіальних утворень. Доведено необхідність подальшого удосконалення та розвитку управлінських аспектів бюджетного процесу на місцевому рівні. З метою підвищення ефективності управління місцевими бюджетами запропоновано збільшення, розширення та зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування за рахунок удосконалення податкового законодавства, ідентифікації нових інструментів залучення грошових коштів та реалізації інноваційно-інвестиційних програм на місцевому рівні.

Ключові слова: фінансова децентралізація; розвиток місцевих бюджетів; місцеве самоврядування; місцеві бюджети; територіальні утворення.

PERSHKO L.

Institute of ecology of economics and law

A MANAGEMENT LOCAL BUDGETS IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION

The article represents research results in relation to the improvement of management local budgets in the conditions of financial decentralization.

Influence of financial decentralization is exposed on providing of financial samostatnosti and independence of local organs of self-government. The domestic is analysed normatively legal providing and European standards in relation to administrative plenary powers of self-government of territorial educations.

The necessity of subsequent improvement and development of administrative aspects of budgetary process is well-proven at local level. With the purpose of increase of efficiency of management local budgets an increase, expansion and strengthening of financial basis of local self-government, is offered due to the improvement of tax legislation, authentication of new instruments of bringing in of money and realization, innovative investment programs nemiscevomu level.

Thus, financial decentralization opens considerable prospects for providing of possibility of local self-government independently to manage financial streams on the territory and foresees the increase of role of citizens, their influence, on the process of acceptance and realization of decisions in relation to providing of terms of social and economic development of society. Search of sufficient volume of financial resources which in a complete measure would provide financial independence of local budgets of Ukraine is one of foreground jobs of financial decentralization. A management local budgets must satisfy implementation of plenary powers of organs of local-authority in relation to implementation by them all tasks and programs of development of region. And it is possible on condition that profitable part of local budgets must satisfy all necessities and directions of charges of territorial society

Keywords: financial decentralization; development of local budgets; local self-government; local budgets; territorial educations.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Місцеві бюджети, як елемент бюджетної системи, є провідною ланкою реалізації бюджетної політики країни. Для того, щоб громада була здатною забезпечити виконання своїх завдань, вона повинна володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які необхідні для покриття власних витрат. Використання принципу фінансової самостійності є ключовим при формуванні місцевих бюджетів. Саме тому набуває актуальності питання удосконалення управління місцевими бюджетами, оскільки вони забезпечують збалансованість соціально-економічного розвитку регіону через підвищення рівня фінансової самодостатності місцевих органів самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, котрі займалися проблематикою управління та формування місцевих бюджетів слід назвати О. Кириленко [1], І. Луніну [2], Раделицького Ю. [3], Надала С., Спасів Н. [4], Щура Р. [5]. Праці зазначених вчених суттєво збагатили теоретико-методологічні основи формування та використання місцевих бюджетів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте потребують поглибленого вивчення питання управління місцевими бюджетами в умовах фінансової децентралізації. Об'єктивно необхідною є розробка напрямів підвищення ефективності управління місцевими бюджетами України за умов фінансової децентралізації.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження та розробка пропозицій щодо вдосконалення управління місцевими бюджетами в контексті фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу

Проведення фінансової децентралізації в Україні через збільшення фінансової бази та повноважень органів місцевого самоврядування відбувається вже тривалий період та щороку декларується в Основних напрямках бюджетної політики. Децентралізація бюджетних фінансових ресурсів передбачає:

- зміну системи оподаткування, при якій змінюються питомі надходження на користь місцевих бюджетів;
- зміну трансфертної політики;
- надання органами місцевого самоврядування більших повноважень в напрямку розробки та реалізації різноманітних програм соціально – економічного розвитку [6].

Об'єктивною необхідністю формування нових економічних відносин в Україні є надання фінансової незалежності місцевим органам влади, що передбачає впровадження ефективної системи управління місцевими бюджетами.

Соціально-розвиток держави безпосередньо залежить від фінансової стабільності розвитку її територій. Практика свідчить, що влада на місцевому рівні сьогодні має справу зі складними і загрозливими проблемами, вихід з яких можливий лише запустивши фінансовий механізм та застосувавши сучасні фінансові технології наповнення місцевих бюджетів для активізації економічного зростання й підвищення суспільного добробуту територіальних утворень.

О.П. Кириленко наголошує, що головною ознакою фінансової основи органів місцевого самоврядування є: «володіння і самостійне розпорядження фінансовими ресурсами, розмір яких відповідає функціям і завданням, що покладаються на ці органи для реалізації намічених цілей і програм соціально-економічного розвитку території...»; «незалежність від загальнодержавних органів влади в ухваленні певних рішень щодо місцевих проблем і, головне, як забезпечення їхнього розв'язання за допомогою коштів» [1].

Стратегічні перетворення місцевого самоврядування мають на меті належну імплементацію положень Європейської хартії місцевого самоврядування, що передбачає насамперед розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів самоврядування, чіткий розподіл функцій між рівнями влади, підкріплений необхідними фінансовими ресурсами для їх виконання.

У Європейській декларації прав міст, прийнятій Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Ради Європи, наголошується, що громадяни європейських міст мають право на «фінансові механізми і структури, які дозволяють місцевим органам влади знаходити фінансові засоби, необхідні для здійснення прав, визначених у цій Декларації». Декларація про принципи місцевого самоврядування в державах-учасниках Співдружності, прийнята Міжпарламентською асамблеєю СНД, передбачає, що законодавство про місцеве самоврядування має встановити права територіальних співтовариств на матеріально-фінансові ресурси, достатні для самостійного здійснення органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і повноважень [7].

Основним законодавчим джерелом бюджетних правовідносин місцевих бюджетів є Бюджетний Кодекс, у якому систематизовано й унормовано цілу низку найважливіших управлінських питань, а саме:

- приведено у відповідність до Конституції України [8]. Терміни проходження основних стадій бюджетного процесу, розмежовано функції між органами державної влади й органами місцевого самоврядування;
- запроваджено паралельне планування бюджетів усіх рівнів для підвищення рівня реальності бюджетних показників, урахування і збалансування інтересів різних регіонів, соціальних груп, усіх учасників бюджетного процесу;
- закріплено конкретні джерела наповнення дохідної частини місцевих бюджетів, зокрема, до останніх у повному обсязі передано надходження від податку з доходів фізичних осіб. Водночас податок на прибуток підприємств (крім комунальних підприємств), який є ризиковим і нестабільним щодо його сплати, залежним від сезонності виробництва й від рівня економічного розвитку території, віднесено до доходів державного бюджету, які враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам із державного бюджету;
- розмежовано видатки державного й різних рівнів місцевих бюджетів виходячи із принципу субсидіарності, який полягає в наближенні надання державних послуг до їх безпосереднього споживача.

Аналіз чинного законодавства доводить, що насамперед обов'язок налагодження відповідних взаємовідносин між органами і посадовими особами місцевого самоврядування й місцевими державними адміністраціями покладений на останніх. Це, зокрема, впливає із частини 6 статті 119 Конституції України, яка прямо відзначає відповідальність місцевих державних адміністрацій за взаємодію із органами місцевого самоврядування [8]. Отже, існує нормативно закріплений спеціальний принцип оптимальної взаємодії органів державної виконавчої влади з місцевим самоврядуванням.

Існування чіткої світової тенденції на децентралізацію владних повноважень і відповідну децентралізацію акумулювання фінансових ресурсів привело до реформування нормативно-правового забезпечення в Україні в сторону перерозподілу владних повноважень відповідно до принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування [7]. У відповідності до концептуальних засад Європейської Хартії місцевого самоврядування органи місцевого самоврядування є однією із найбільш важливих засад будь-якого демократичного устрою. «Під місцевим самоврядуванням, – наголошується в Європейській

хартії про місцеве самоврядування, – розуміється право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину публічних справ і управляти нею, діючи в рамках закону, під свою відповідальність і на користь місцевого населення» [7].

При визначенні головних напрямів управління місцевими бюджетами важливим елементом є формування та виконання дохідної частини бюджетів.

Від рівня ефективності формування доходів місцевих бюджетів залежить ступінь можливості виконання органами місцевого самоврядування відповідних функцій, насамперед, щодо соціального захисту населення, надання послуг з освіти, охорони здоров'я, розвитку житлово-комунального господарства.

Перші реформи децентралізації полягають у вагомих змінах до бюджетного та податкового законодавства, що кардинально змінили якість фінансового забезпечення територіальних громад та принципи управління їх бюджетами:

- власні ресурси місцевих бюджетів зросли майже втричі. Органи місцевого самоврядування отримали реальні ресурси для вирішення питань місцевого значення (ЖКГ, благоустрій, місцеві соціально-економічні програми, оновлення інфраструктури);

- посилено відповідальність профільних міністерств за належне фінансування освітньої та медичної галузей. Їх зобов'язано реформувати систему соціальних стандартів та оновити фінансові нормативи бюджетної

- забезпеченості. Це перший крок до 100% забезпечення делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень;

- до категорії місцевих податків переведено плату за землю. Це перший крок до запровадження повсюдності місцевого самоврядування;

- запроваджено оподаткування комерційної та нежитлової нерухомості;

- 182 міста отримали можливість здійснювати зовнішні місцеві запозичення. Раніше таких міст було всього 16;

- запроваджено принцип “мовчазної згоди” при здійсненні місцевих запозичень та наданні місцевих гарантій. Обслуговування місцевого боргу віднесено до захищених видатків;

- за місцевими бюджетами закріплено 5% акцизу з тютюнових виробів, алкогольних напоїв та нафтопродуктів. Ці кошти можуть бути спрямовані місцевою владою на комунальне дорожнє господарство. За новою системою органи місцевого самоврядування отримують ці кошти напряму через місцеві акцизи та використовують на власний розсуд.

- відновлено місцевий транспортний податок;

- розширено права органів місцевого самоврядування по встановленню ставок та пільг з місцевих податків та зборів;

- органи місцевого самоврядування отримали право обслуговувати власні надходження своїх бюджетних установ та фонди розвитку в державних банках;

- закладено механізми стимулювання громад до об'єднання [9].

Об'єднані відповідно до перспективного плану громади отримують дохідну базу та видаткові повноваження як у міст обласного значення. Нова система вирівнювання дозволила залишати більшу частину коштів на місцях. Органи місцевого самоврядування стали менше залежати від прийнятих в центрі рішень.

Пріоритетними напрямками перетворення місцевого бюджету в ефективний інструмент соціально-економічного розвитку повинно стати удосконалення наступних аспектів їх управління та використання:

- збільшення, розширення та зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування за рахунок удосконалення податкового законодавства, ідентифікації нових інструментів залучення грошових коштів та реалізації інноваційно-інвестиційних програм немісцевому рівні;

- застосування новітніх підходів до формування видаткової частини місцевих бюджетів та підвищення ефективності процесу децентралізації управління фінансовими ресурсами акумульованих в бюджетах;

- підвищення адекватності систему регулювання міжбюджетних відносин та оперативності надання міжбюджетних трансфертів;

- впровадження в практику середньо- та довгострокового планування місцевих бюджетів;

- проведення кількісної та якісної оцінки виконання місцевого бюджету на всіх стадіях його реалізації;

- підвищення превентивних заходів і посилення контролю відносно порушення бюджетного законодавства та чітке визначення відповідальних осіб в розрізі кожного напрямку здійснення бюджетної політики на місцевому рівні [9].

Таким чином, слід зазначити, що реформа децентралізації позитивно вплинула на розвиток місцевих фінансів, оскільки дала поштовх для акумулювання громадам власних фінансових ресурсів на розвиток своєї інфраструктури. Реалізація запропонованих заходів дозволить місцевим бюджетам стати фінансово незалежними та дозволить ефективно використовувати наявні фінансові ресурси на підконтрольних територіях в умовах фінансової децентралізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, фінансова децентралізація відкриває значні перспективи для забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно управляти фінансовими потоками на своїй території та передбачає підвищення ролі громадян, їх впливу на процес ухвалення та реалізації рішень щодо забезпечення умов соціального та економічного розвитку громади. Пошук достатнього обсягу фінансових ресурсів, які б в повній мірі забезпечили фінансову незалежність місцевих бюджетів України є одним із пріоритетних завдань фінансової децентралізації. Управління місцевими бюджетами повинно задовольняти виконання повноважень органів місцевої влади щодо виконання ними всіх завдань і програм розвитку регіону. А це можливо за умови, що дохідна частина місцевих бюджетів має задовольняти всім потребам і напрямкам видатків територіальної громади.

Література

1. Кириленко О.П. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О.П. Кириленко // Світ фінансів. – 2010. – Випуск 1. – С. 17–28.
2. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів: монографія / за ред. І.О. Луніної. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2010. – 320 с.
3. Раделицький Ю. Проблеми наповнення місцевих бюджетів в Україні в контексті фінансової децентралізації / Ю. Раделицький // Світ фінансів. – 2017. – № 2(51). – С. 29-41.
4. Надал С. Доходи місцевих бюджетів у контексті децентралізації в Україні / С.Надал, Н.Спасів // Вісник ТНЕУ. – 2016. – № 2. – С. 102-112.
5. Щур Р.І. Формування системи управління фінансами об'єднаних територіальних громад в Україні / Р.І. Щур // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Серія «Економіка». – 2018. – Т. 23. Вип. 8 (73). – С. 175-178.
6. Набатова Ю. О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів [Електронний ресурс] / Ю. О. Набатова, Т. В. Ус //Ефективна економіка. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.
7. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
8. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Першко Л. О. Фінансові аспекти зміцнення місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації / Л.О. Першко, О. М. Івасюк // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2017. – № 1. – С. 212-226.

References

1. Kyrylenko O.P. Teoretychni ta praktychni aspekty finansovoho mekhanizmu zabezpechennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini / O.P. Kyrylenko // Svit finansiv. – 2010. – Vypusk 1. – S. 17–28.
2. Dyversyfikatsiia dokhodiv mistsevykh biudzhativ: monohrafiia / za red. I.O. Luninoi. – K.: In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy, 2010. – 320 s.
3. Radelytskyi Yu. Problemy napovnennia mistsevykh biudzhativ v Ukraini v konteksti finansovoi detsentralizatsii / Yu. Radelytskyi // Svit finansiv. – 2017. – № 2(51). – S. 29-41.
4. Nadal S. Dokhody mistsevykh biudzhativ u konteksti detsentralizatsii v Ukraini / S.Nadal, N.Spasis // Visnyk TNEU. – 2016. – № 2. – S. 102-112.
5. Shchur R.I. Formuvannia systemy upravlinnia finansamy obiednanykh terytorialnykh hromad v Ukraini / R.I. Shchur // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I.I. Mechnykova. Serii «Ekonomika». – 2018. – T. 23. Vyp. 8 (73). – S. 175-178.
6. Nabatova Yu. O. Formuvannia mistsevykh biudzhativ v umovakh detsentralizatsii finansovykh resursiv [Elektronnyi resurs] / Yu. O. Nabatova, T. V. Us //Efektyvna ekonomika. – 2015. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.
7. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: Mizhnarodnyi dokument vid 15.10.1985 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
8. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Pershko L. O. Finansovi aspekty zmitsnennia mistsevykh biudzhativ v umovakh biudzhetnoi detsentralizatsii / L.O. Pershko, O. M. Ivasiuk // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. – 2017. – № 1. – S. 212-226.

Надійшла / Paper received : 16.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК [338.139:371](477)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-40

КОНОВАЛЕНКО А. С.

Таврійський державний агротехнологічний університет ім.Д.Моторного

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРЧУВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

В Україні активно триває реформування системи організації харчування у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), що проводяться Міністерством освіти і науки. Міністерство охорони здоров'я України впроваджує оновлені Норми фізіологічних потреб населення України із урахуванням рекомендацій та стандартів ВООЗ та Європейської агенції з харчової безпеки. Одним з найважливіших напрямів реформи освіти є створення безпечного освітнього простору для дітей шкільного віку, у тому числі в аспектах забезпечення дітей якісним та безпечним харчуванням у ЗЗСО. Необхідність комплексного та системного підходу до розробки нових механізмів організації харчування у навчальних закладах розширює коло наукових проблем та завдань наукового пошуку, що потребують розв'язання задля забезпечення ефективного вирішення існуючих проблем управління діяльністю постачальників послуг харчування дітей у загальноосвітніх закладах.

Дослідження сучасного стану організації харчування дітей у закладах загальної освіти.

Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки науковців у питаннях організації харчування дітей у системі загальної середньої освіти, методичні інструкції та норми державного регулювання системи організації харчування дітей у навчальних закладах тощо. В ході дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, порівняльного аналізу, середніх величин, узагальнення та інші.

У статті наводиться аналіз існуючих моделей організації харчування дітей у ЗЗСО в Україні. Проаналізовано рівень забезпеченості учнів харчуванням. Наведено аналіз механізму регулювання організації харчування у навчальних закладах та визначено місце маркетингу у системі забезпечення організації харчування у ЗЗСО. Розкрито напрями маркетингового забезпечення організації харчування у ЗЗСО.

З метою розробки перспективних напрямів модернізації системи організації харчування у закладах загальної середньої освіти в Україні за результатами проведеного дослідження доведено:

1) харчування дітей шкільного віку у межах організованого колективу є оптимальною формою забезпечення дітей гарячим харчуванням протягом навчального дня;

2) рівень забезпеченості учнів ЗЗСО харчуванням є недостатнім, однак має позитивну динаміку;

3) маркетингове забезпечення організації харчування дітей у ЗЗСО є інструментом підвищення ступеню досягнення цілей навчального закладу зі створення безпечного освітнього простору наряду з інноваційно-інвестиційним, фінансово-економічним, нормативно-правовим, матеріально-технічним, інформаційно-комунікаційним, кадровим забезпеченням;

4) маркетингове забезпечення організації харчування дітей у ЗЗСО є інструментом створення сприятливих умов для підвищення фінансової автономії закладів та реалізується шляхом здійснення маркетингової товарної, цінової, комунікаційної політики, політики розподілу, маркетингу стосунків.

Наведені напрями відповідають вектору реформування освітнього простору в Україні та дозволяють стверджувати, що впровадження маркетингового механізму у систему організації харчування дітей у загальноосвітніх закладах може бути потужним інструментом підвищення якості та безпечності харчування дітей, з одного боку, та підґрунтям фінансової автономії закладів освіти, з іншого.

Ключові слова: заклади загальної середньої освіти, організація харчування, маркетинг, маркетингове забезпечення, інституційний механізм, маркетинговий механізм.

KONOVALENKO A.

Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

ECONOMIC ASPECTS OF CHILDREN'S NUTRITION ORGANIZATION IN SCHOOLS

The reform of the system of catering in general secondary education in Ukraine carried out by the Ministry of Education and Science, is underway. The Ministry of Health of Ukraine implements the updated Norms of physiological needs of the population of Ukraine taking into account the recommendations and standards of the WHO and the European Food Safety Agency. One of the most important areas of education reform is the creation of a safe educational space for school-age children, including in terms of providing children with quality and safe food in the school. The need for a comprehensive and systematic approach to the development of new mechanisms for nutrition in educational institutions expands the range of scientific problems and research problems that need to be addressed to ensure effective management of existing problems of managing the activities of child nutrition providers in secondary schools.

Research of the current state of children's nutrition in general education institutions.

Methodological and theoretical bases of the research are economic theory, scientific developments of scientists in the organization of children's nutrition in the system of general secondary education, methodical instructions and norms of state regulation of the system of children's nutrition in educational institutions, etc. The following methods were used in the study: abstract-logical, empirical, comparative analysis, averages, generalizations and others.

The article provides an analysis of existing models of children's nutrition in the schools in Ukraine. The level of students' food supply was analyzed. The analysis of the mechanism of regulation of the organization of a food in educational institutions is resulted and the place of marketing in system of maintenance of the organization of a food in schools is defined. The directions of marketing support of the organization of food in schools are opened.

Conclusions. In order to develop promising areas for modernization of the food organization system in general secondary education institutions in Ukraine, the results of the study proved:

1) nutrition of school-age children within the organized team is the optimal form of providing children with hot meals during the school day;

2) the level of food security for schoolers is insufficient, but has a positive dynamics;

3) marketing support for the organization of children's nutrition in schools is a tool to increase the degree of achievement of the goals of the educational institution to create a safe educational space along with innovation and investment, financial and economic, regulatory, logistical, information and communication, staffing;

4) marketing support for the organization of children's nutrition in schools is a tool for creating favorable conditions for increasing the financial autonomy of institutions and is implemented through the implementation of marketing product, pricing, communication policy, distribution policy, marketing relations.

These directions correspond to the vector of reforming the educational space in Ukraine and suggest that the introduction of a marketing mechanism in the system of children's nutrition in secondary schools can be a powerful tool to improve the quality and safety of children's nutrition, on the one hand, and the basis of financial autonomy of educational institutions.

Key words: general secondary education institutions, catering, marketing, marketing support, institutional mechanism, marketing mechanism.

Вступ. В Україні активно триває реформування системи організації харчування у закладах загальної середньої освіти (ЗСГО), що проводяться Міністерством освіти і науки. Міністерство охорони здоров'я України впроваджує оновлені Норми фізіологічних потреб населення України із урахуванням рекомендацій та стандартів ВООЗ та Європейської агенції з харчової безпеки. Одним з найважливіших напрямів реформи освіти є створення безпечного освітнього простору для дітей шкільного віку, у тому числі в аспектах забезпечення дітей якісним та безпечним харчуванням у ЗСГО. Необхідність комплексного та системного підходу до розробки нових механізмів організації харчування у навчальних закладах розширює коло наукових проблем та завдань наукового пошуку, що потребують розв'язання задля забезпечення ефективного вирішення існуючих проблем управління діяльністю постачальників послуг харчування дітей у загальноосвітніх закладах.

Питання організації харчування дітей у ЗСГО стали об'єктом дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, програми харчування дітей у закладах освіти, запроваджені у зарубіжних країнах, й напрями модернізації громадського харчування у школах позначено у роботах Безтелесної Л., Пляшко О., Малков Д. [1]. Проблематика ціноутворення у сфері шкільного харчування, питання встановлення граничних торговельних націнок та економічні аспекти розпорядження приміщеннями шкільних їдалень розкрито у роботах Белкіна Л.М. [2]. Безпала З. В., Саргош О. Д. у своїх роботах розкривали окремі аспекти організації харчування у різних регіонах України Свистун Т.В., Лянна А.С. досліджували організацію харчування школярів як прикладу ринку громадського харчування [4]. У своїх роботах Бабюк А.В., Макарова О.В. Рогозинський М.С. [5] досліджували чинники, що впливають на рівень якості та безпечності харчування дітей, у тому числі при харчуванні їх у навчальних закладах.

За результатами проведених досліджень науковцями зазначено існування системних проблем в системі організації харчування дітей у ЗСГО. Разом з тим низький рівень задоволеності учнів ЗСГО харчуванням, смаковими характеристиками страв, що пропонуються у шкільних їдальнях, вказують на наявність низки проблем у питаннях економіки та управління системою організації харчування у ЗСГО, що потребує подальших досліджень та наукового обґрунтування інноваційних підходів модернізації харчового сервісу загальноосвітніх закладів України.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження сучасного стану організації харчування дітей у ЗСГО. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: визначити існуючі моделі організації харчування у ЗСГО в Україні, проаналізувати рівень забезпеченості учнів харчуванням, дослідити механізм регулювання організації харчування у навчальних закладах та місце маркетингу у системі забезпечення організації харчування у ЗСГО.

Методика дослідження

Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки науковців у питаннях організації харчування дітей у системі загальної середньої освіти, методичні інструкції та норми державного регулювання системи організації харчування дітей у навчальних закладах тощо. В ході дослідження використано загально-наукові методи: абстрактно-логічний, емпіричний, порівняльного аналізу, середніх величин, узагальнення та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження

Під час навчання значний час діти шкільного віку перебувають у закладах освіти. В Україні харчування дітей шкільного віку за межами дома найчастіше передбачає отримання готових страв або буфетної продукції у шкільних їдальнях. Згідно Методичних рекомендацій з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах «харчування учнів міських і сільських загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється за місцем навчання у закладах ресторанного господарства» [6].

У ЗСГО в Україні застосовують декілька технологічних моделей організації харчування дітей (рис.1).

Згідно із встановленими правилами у ЗСГО на 18–20 класів організують їдальні, що працюють на сировині, а у ЗСГО на 30 та більше класів – їдальні, які забезпечуються усіма видами напівфабрикатів із базових їдалень або комбінатів шкільного харчування. За типом виробництва та обслуговування виділяють шкільні їдальні, що працюють на сировині та напівфабрикатах, та роздаткові їдальні, що реалізують готові сніданки та обіди, які було виготовлено на інших підприємствах харчування. В разі відсутності їдальні у школах, організують буфет, який здійснює реалізацію сніданків та буфетної продукції [6].

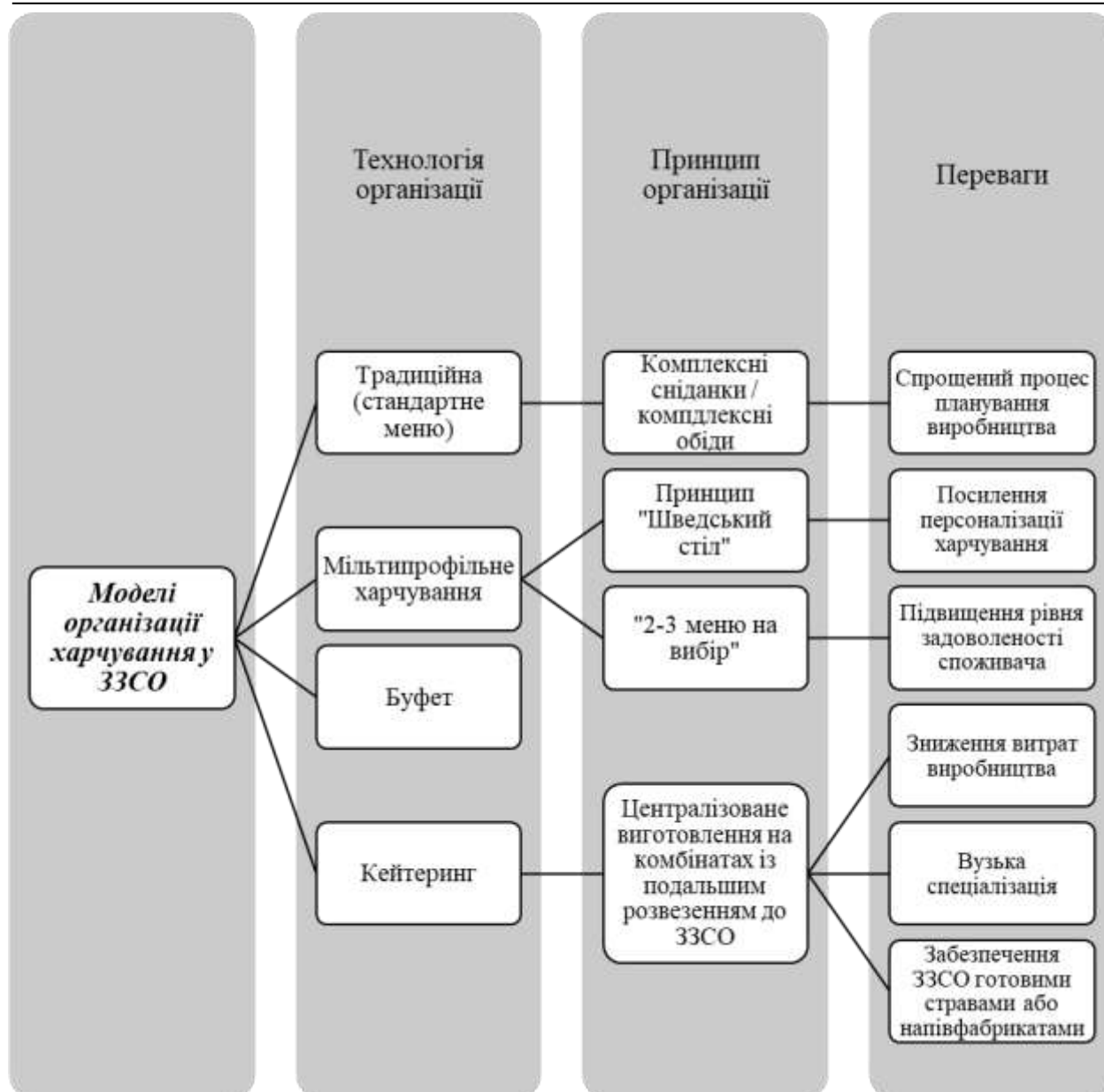

Рис.1. Моделі організації харчування у ЗСГО в Україні

*побудовано автором

За даними 2019 р. в Україні 93,9% ЗСГО забезпечені їдальнею або буфетом, які забезпечують гарячим харчуванням 68,63% учнів, у тому числі 34,6% учнів в Україні забезпечені безплатним гарячим харчуванням (табл.1).

Ситуація із забезпеченістю дітей гарячим харчування в Україні має позитивну динаміку. На початок 2020 р. не мали власних харчоблоків 976 ЗСГО та забезпечувались лише буфетною продукцією 510 (3,2 %) шкіл. Для порівняння у 2017 р. забезпечувались лише буфетною продукцією 758 (4,5%) шкіл [4].

Керівництво ЗСГО забезпечує дітей харчуванням власними силами або залучає сторонніх осіб для надання послуг харчування на основі проведення відкритих тендерних торгів. В Україні частіше за все надають послуги харчування в закладах освіти суб'єкти господарювання з малою потужністю, компанії та ФОП за КВЕД «56.29 Постачання інших готових страв» [6].

Шкільні базові їдальні та комбінати харчування виготовляють сніданки, обіди та мучні кондитерські вироби з метою їх централізованого постачання до їдалень та буфетів прикріплених шкіл. Комбінати шкільного харчування порівняно з базовою шкільною їдальнею виготовляють більші обсяги продукції, працюють на сировині, обслуговують 10–25 прикріплених шкіл.

Отримані результати вибіркового обстеження 20 загальноосвітніх закладів України з різних регіонів та типом населеного пункту, у якому вони знаходяться, доводять, що за всіма закладами спостерігається часткова забезпеченість дітей харчуванням, у тому числі гарячим (табл.2, рис.2).

Сприяє охопленості та забезпеченості харчуванням програма забезпечення безплатним харчуванням дітей пільгових категорій та на основі рішення місцевих органів самоврядування учнів 1-4 класів. Безплатне харчування дітей початкової школи підвищує рівень забезпеченості дітей гарячим харчуванням, однак,

з'являється проблема виникнення значних залишків їжі, що підлягають утилізації, адже меню не враховує уподобань дітей. Забезпеченість дітей харчуванням поступово знижується у процесі їх зростання. Найменша частка дітей, що харчується у шкільній їдальні – це учні старших класів. Така ситуація свідчить про те, що, не дивлячись на значний рівень регламентації організації харчування у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), діяльність організаторів послуг харчування у закладах освіти відбувається в умовах конкурентного середовища та потребує інноваційних підходів до формування стосунків зі споживачами.

Таблиця 1

Забезпеченість харчуванням учнів ЗЗСО України*, 2019 р.

Регіон	Забезпеченість ЗЗСО їдальнею або буфетом, %	Частка дітей, забезпечених гарячим харчуванням, %	
		загалом	у т.ч. безплатним
Загалом по Україні, у т.ч.	93,9	68,63	34,60
Вінницька область	98,9	71,16	41,61
Волинська область	88,5	80,06	30,60
Дніпропетровська область	98,4	76,60	44,96
Донецька область	99,1	71,83	38,89
Житомирська область	98,1	64,72	35,76
Закарпатська область	82,2	45,32	13,71
Запорізька область	96,4	59,00	26,69
Івано-Франківська область	91,1	93,47	14,23
Київська область	96,1	50,83	29,40
Кіровоградська область	94,1	65,52	43,28
Луганська область	94,5	69,30	45,39
Львівська область	82,2	66,79	27,44
Миколаївська область	97,5	66,67	42,35
Одеська область	98,1	53,74	39,51
Полтавська область	99,2	75,69	34,88
Рівненська область	93,8	70,62	34,92
Сумська область	98,9	73,91	42,94
Тернопільська область	93,3	67,30	23,27
Харківська область	97,5	84,59	42,87
Херсонська область	96,6	56,05	32,04
Хмельницька область	98,2	91,27	39,49
Черкаська область	98,3	70,13	38,42
Чернівецька область	97,1	71,31	23,62
Чернігівська область	95,6	77,46	24,77
м.Київ	94,8	59,27	41,56

*побудовано автором на даними [7].

Таблиця 2

Забезпеченість гарячим харчуванням учнів за результатами вибіркового обстеження ЗЗСО України*, 2019 р.

ЗЗСО	Середньорічна кількість учнів, осіб	Кількість учнів, охоплених харчуванням	Частка, від загальної кількості учнів, %	Кількість учнів, охоплених гарячим харчуванням, осіб	Частка, від загальної кількості учнів, %	Безоплатне харчування дітей 1-4 класів за рахунок місцевого бюджету	Безоплатне харчування дітей пільгових категорій
Власні сили							
1	1025	962	93,85	695	67,80	так	так
2	585	235	40,17	235	40,17	так	так
3	212	194	91,70	100	47,17	так	так
4	890	515	57,87	403	45,28	ні	так
5	50	50	100,00	50	100,00	так	так
6	801	787	98,25	787	98,25	так	так
7	244	15	6,16	141	57,79	так	так
8	567	537	94,71	537	94,71	так	так
9	715	715	100,00	415	58,04	так	так
У середньому			82,41		67,69		
Постачальник послуг харчування							
10	323	146	45,20	146	45,20	так	так
11	378	251	66,40	251	66,40	так	так
12	642	413	64,33	348	54,21	так	так
13	186	145	77,96	145	77,96	ні	так
14	382	382	100,00	382	100,00	так	так
15	941	600	63,76	320	34,01	так	так
У середньому			69,61		62,96		

ЗЗСО	Середньорічна кількість учнів, осіб	Кількість учнів, охоплених харчуванням	Частка, від загальної кількості учнів, %	Кількість учнів, охоплених гарячим харчуванням, осіб	Частка, від загальної кількості учнів, %	Безоплатне харчування дітей 1-4 класів за рахунок місцевого бюджету	Безоплатне харчування дітей пільгових категорій
Кейтеринг							
16	431	400	92,81	279	64,73	так	так
17	616	530	86,04	530	86,04	так	так
18	451	351	77,83	266	58,98	ні	так
19	1204	232	19,27	232	19,27	ні	так
20	215	115	53,49	110	51,16	ні	так
У середньому			65,89		56,04		

*укладено автором за результатами власного дослідження

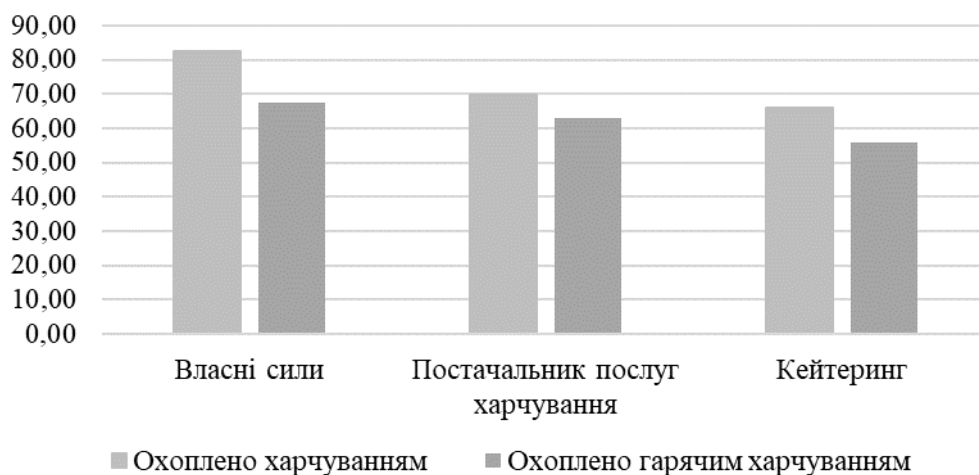

Рис. 2. Охоплення учнів ЗЗСО харчуванням за різними моделями організації харчування, %

Діти шкільного віку у процесі дорослішання частіше стикаються із можливістю обирати джерело отримання їжі протягом навчального дня, розглядаючи як альтернативу харчуванню у шкільній їдальні придбання їжі у супермаркетах та закладах громадського харчування, що розташовані поблизу навчальних закладів. Різниця у рівні затребуваності учнями послуг шкільної їдальні свідчить не тільки про наявність системних проблем, а й демонструє результати різних підходів окремих закладів освіти до організації харчування.

Експеримент загальноосвітніх закладів №№ 42, 98, 4, 60, 53 м. Львова доводить доцільність маркетингових підходів та підвищення ефективності діяльності шкільної їдальні за рахунок орієнтації на запити споживача. Так, учням за участю їх батьків запропонували обирати серед страв, що пропонує шкільна їдальня, ті, що їм більше до вподоби. Про свій вибір діти повідомляють заздалегідь, на тиждень уперед. Учні мають змогу обрати одну з 2-3 страв. Проект отримав позитивні відгуки від батьків та дітей. Керівники ЗЗСО зазначають, що до експерименту учні залишали більшу частку обіду на тарілках, а після змін – з'їдають 80% порції [8].

Сприйняття послуги харчування у загальноосвітніх закладах з огляду на функціонування у конкурентному середовищі, передбачає доцільність застосування маркетингового підходу для підвищення конкурентоспроможності шкільної їдальні, порівняно з аналогічними закладами, шляхом впровадження маркетингових підходів. У такому випадку організації харчування у загальноосвітніх навчальних закладах має здійснюватися на засадах концепції соціально-етичного маркетингу, шляхом досягнення триєдиної мети: задоволення потреб споживача, забезпечення оптимального рівня ефективності діяльності, врахування цінностей та інтересів суспільства. Відповідно до запропонований розширений підхід до організації харчування дітей у ЗЗСО [9, 10], роль інституційного механізму полягає у забезпеченні подолання існуючих або потенційних ризиків та загроз безпеці харчування, а роль маркетингового механізму полягає у використанні існуючого потенціалу підвищення якості та безпечності харчування учнів у ЗЗСО до найвищого, якого можна досягти у існуючих умовах (табл.3).

Маркетингове забезпечення пропонується розглядати як один з видів забезпечення організації харчування у ЗЗСО, який передбачає 5 ключових напрямів (рис.3):

- реалізація маркетингової товарної політики (формування оптимального асортименту та меню із дотриманням встановлених норм харчування, контроль якості та безпечності харчування, персоналізація харчування, дотримання встановлених стандартів тощо);

- формування маркетингової цінової політики (ціноутворення, система гнучких цін, визначення вартості абонементів, термінів оплати, умов попередньої оплати, знижки тощо);
- розробка політики розподілу (формат технології організації обслуговування автоматизація процесів обслуговування тощо);
- впровадження маркетингової комунікаційної політики (надання повної, достовірної інформації щодо продуктів та послуг ідальні, налагодження інформаційного обміну між суб'єктами маркетингу, забезпечення доступності та прозорості інформації щодо організації харчування, заходи зі стимулювання збуту, програма соціальної відповідальності бізнесу, популяризація принципів здорового харчування тощо);
- розвиток маркетингу стосунків (сприяння підвищенню рівня благополуччя взаємодії суб'єктів маркетингу, формування довгострокових партнерських відносин із постачальниками продуктів харчування, персоналізація обслуговування тощо).

Таблиця 3

Розширений підхід до розуміння механізму організації харчування дітей у ЗЗСО*

Інституційний механізм	Маркетинговий механізм
Стратегічна мета	
Забезпечення продовольчої безпеки, захисту вразливих категорій населення, високого рівня якості життя населення	Гармонізація інтересів зацікавлених осіб, максимізація ефективності організації харчування у ЗЗСО
Пріоритет	
Відповідність формалізованим нормам, вимогам, стандартам	Відповідність очікуванням споживачів та стейкхолдерів
Сприйняття середовища	
Регламентоване середовище перебування дітей шкільного віку в умовах організованого колективу	Конкурентне середовище, бізнес-середовище в умовах ринкової економіки
Вектор зусиль	
Встановлення обмежень: нормативне регулювання, вимоги, стандарти; контроль, покарання порушників правил функціонування системи; контроль перебування дітей та обмеження їх переміщення за межі організованого колективу протягом навчального дня	Розвиток можливостей: вибору споживачами джерел продуктів та послуги для задоволення власних потреб; впливу споживача на процес оптимізації системи організації харчування у ЗЗСО
Індикатори	
Фізична доступність харчування Фінансова доступність харчування Якість та безпечність продуктів та послуг харчування	Рівень задоволеності споживача сервісом та його лояльність до закладу харчування у ЗЗСО, модель споживчої поведінки дітей шкільного віку Економічна ефективність діяльності постачальників продуктів та послуг харчування для дітей у ЗЗСО Відповідність інтересам суспільства (забезпечення фізичної, фінансової доступності, якості та безпечності продуктів і послуг харчування дітей)

*побудовано автором

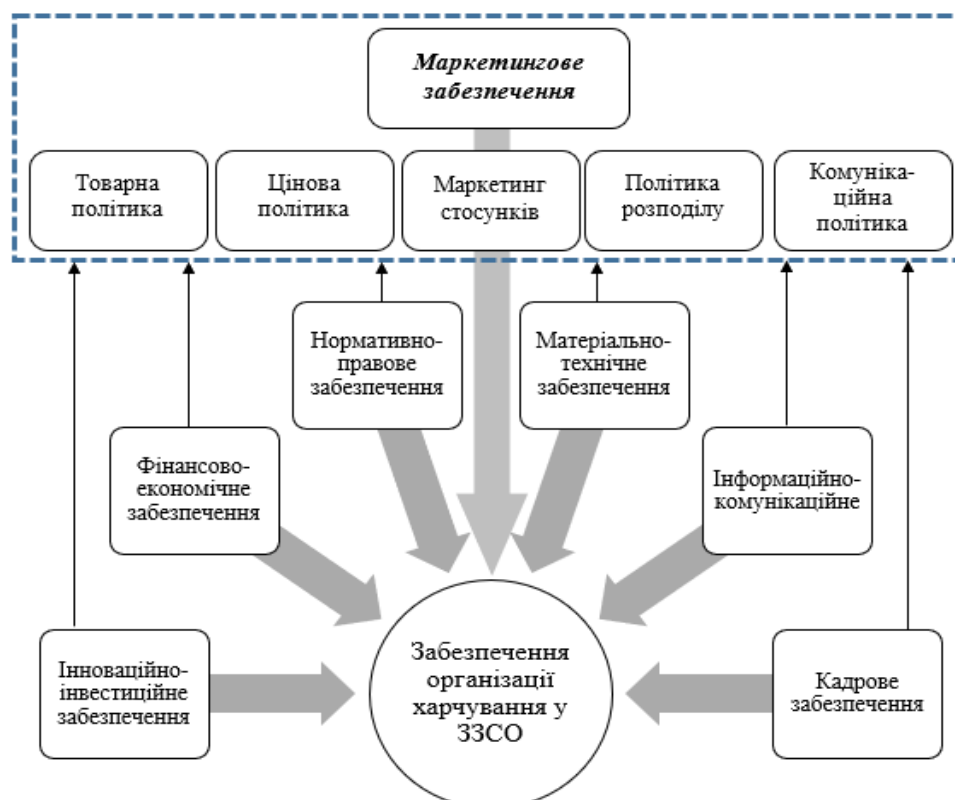

Рис.3. Місце маркетингу у забезпеченні організації харчування дітей у ЗЗСО

*побудовано автором

Підвищення рівня маркетингового забезпечення організації харчування у ЗЗСО сприятиме зростанню рівня забезпеченості дітей харчуванням та фінансовій автономії закладу й отриманню у розпорядження школи додаткових коштів. Тому визначення перспективних напрямів розвитку організації харчування у загальноосвітніх навчальних закладах має ґрунтуватись на результатах маркетингового дослідження ринку продуктів та послуг харчування, а також сфери надання послуг харчування (закладів громадського харчування) з огляду на його безпосередній систематичний вплив на формування рівня задоволеності споживачів (дітей) даними послугами та вплив діяльності суб'єктів господарювання на даному ринку на модель споживчої поведінки дітей шкільного віку.

Висновки. За результатами проведеного дослідження зроблено висновки:

- 1) харчування дітей шкільного віку у межах організованого колективу є оптимальною формою забезпечення дітей гарячим харчуванням протягом навчального дня;
- 2) рівень забезпеченості учнів ЗЗСО харчуванням є недостатнім, однак має позитивну динаміку;
- 3) маркетингове забезпечення організації харчування дітей у ЗЗСО є інструментом підвищення ступеню досягнення цілей навчального закладу зі створення безпечного освітнього простору наряду з інноваційно-інвестиційним, фінансово-економічним, нормативно-правовим, матеріально-технічним, інформаційно-комунікаційним, кадровим забезпеченням;
- 4) маркетингове забезпечення організації харчування дітей у ЗЗСО є інструментом створення сприятливих умов для підвищення фінансової автономії закладів та реалізується шляхом здійснення маркетингової товарної, цінової, комунікаційної політики, політики розподілу, маркетингу стосунків.

Література

1. Безтелесна, Л., Пляшко, О., Малков, Д. (2019). Громадське харчування як індикатор якості життя людських ресурсів та соціально-економічного розвитку суспільства. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 23, 4-12. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/186>
2. Белкін, Л.М. (2011). Статистика вартості харчування учнів загальноосвітніх шкіл за бюджетні кошти та проблема встановлення граничних торговельних націнок. *Щоквартальний науково-інформаційний журнал "Статистика України"*. №3(54). С.46-49.
3. Безпала, З.В., Саргош, О.Д. (2013). Особливості організації харчування учнів міських загальноосвітніх шкіл. *СМБ*. №4-2 (42). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osoblivosti-organizatsiyi-harchuvannya-uchniv-miskih-zagalnoosvitnih-shkil>.
4. Свистун, Т.В., Лянна А.С. (2017). Дослідження ринку громадського харчування України на прикладі організації харчування школярів. *Економіка харчової промисловості*. Т. 9, Вип. 1. С. 21–24.
5. Безпека харчування [Текст] : сучасні проблеми : посібник-довідник / [та ін.] ; уклад. А. В. Бабюк, О. В. Макарова, М. С. Рогозинський. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – 456 с.
6. Методичні рекомендації з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/printable_article?art_id=83659
7. Портал відкритих даних ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Retrieved from <http://opendata.iea.gov.ua/>
8. У 5 школах Львова стартував пілотний проект для учнів «Обід на вибір». Офіційний сайт Львівської міської ради. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua/news/society/education/245879-u-5-shkolakh-lvova-startuvav-pilotnyi-proekt-dlia-uchniv-obid-na-vybir>
9. Коноваленко А.С. Управління безпекою харчування дітей. *Економіка харчової промисловості*. 2020. Т.12, вип. 1. С. 28-34. doi:10.15673/fe.v12i1.1666
10. Лагодієнко В.В., Голодонюк О.М., Мільчева В.В. Маркетингова стратегія виведення на ринок інноваційного продукту. *Економіка харчової промисловості*. Т.10, Вип. 2. 2018. С. 40-50.

References

1. Beztelesna, L., Pliashko, O., Malkov, D. (2019). Catering as an indicator of the quality of life of human resources and socio-economic development of society. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 23, P. 4-12. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/186> [in Ukr.].
2. Bielkin, L.M. (2011). Statistics of the cost of food for secondary school students at the expense of the budget and the problem of setting marginal trade margins. *Quarterly scientific and information magazine "Statistics of Ukraine"*. 3(54). P. 46-49. [in Ukr.].
3. Bezpala, Z.V., Sarhosh, O.D. (2013). Features of the organization of food of pupils of city comprehensive schools. *SMB*. 4-2 (42). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osoblivosti-organizatsiyi-harchuvannya-uchniv-miskih-zagalnoosvitnih-shkil>. [in Ukr.].
4. Svystun, T.V., Lianna A.S. (2017). Research of the public catering market of Ukraine on the example of organization of school meals. *Economics of the food industry*. 9, vol. 1. P. 21–24. [in Ukr.].
5. Babiuk, A. V., Makarova, O. V., Rohozynskyi, M. S. (2005). Food safety: modern problems: a guide. [in Ukr.].
6. Methodical recommendations for the organization of students' nutrition in secondary schools. Retrieved from http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/printable_article?art_id=83659 [in Ukr.].
7. DNU Open Data Portal "Institute of Educational Analytics". Retrieved from <http://opendata.iea.gov.ua/> [in Ukr.].
8. A pilot project for students "Lunch of your choice" has started in 5 schools of Lviv. Official site of Lviv City Council. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua/news/society/education/245879-u-5-shkolakh-lvova-startuvav-pilotnyi-proekt-dlia-uchniv-obid-na-vybir> [in Ukr.].
9. Konovalenko A.S. (2020). Children Nutrition Safety Management. *Food Industry Economics*, Vol. 12, Issue 1, 28-34. doi:10.15673/fe.v12i1.1666 [in Ukr.].
10. Lagodiienko V.V., Golodonyuk O.M., Milcheva V.V. Marketing strategy for bringing an innovative product to market. *Economics of the food industry*. Т.10, Vip. 2. 2018. pp. 40-50. [in Ukr.].

Надійшла / Paper received : 04.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.484

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-41

САРКІСЯН Г. О.

Одеська національна академія харчових технологій

КОМПЛЕКСНА ТА ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ РИНКІВ

В статті розглядаються проблеми туристичної галузі держави та регіонів в контексті інноваційної діяльності. Особливу увагу дослідження приділено до теоретичних та методологічних підходів інноваційної діяльності, що пов'язано з необхідністю глибинного аналізу практичних витоків інвестиційних, технологічних, наукових та міжнародних інвестиційних рішень.

Метою роботи є пошук шляхів та подальше здійснення комплексної та видової характеристики інноваційної активності регіональних туристичних ринків.

Систематизовано види інноваційної діяльності, які є різними для кожної структури. Синхронізовано погляди науковців на значення інноваційної активності на туристичних підприємствах. Сконцентровано три пріоритетних інноваційних сектори, за якими розвивається туристична сфера. Застосовано для об'єктивнішого формування наукової гіпотези міжнародний досвід, де з'ясовано що найбільшу вагу в інвестиційній сприйнятливості туризму належить сервісним інвестиціям. Класифіковано інновації в туризмі за змістовим наповненням, окреслено інноваційне середовище з чинниками впливу на розвиток туризму. Конкретизовано висновки та намічено шляхи подальшої активізації туристичної галузі на засадах впровадження інноваційної моделі розвитку.

Місце та значення інноваційної діяльності в системі цілей розвитку економіки та ефективного функціонування регіональних туристичних ринків важко переоцінити з огляду на те що запровадження інноваційної моделі з огляду на сучасні зміни. Окрім того, ефективність туристичної діяльності шляхом впровадження інновацій створює сприятливе середовище для малого та середнього бізнесу, стимулювання кадрового потенціалу, підвищення ефективності праці, надання послуг кращої якості тощо.

Ключові слова: туризм, інноваційна діяльність, інвестиційні ресурси, матеріально-технічна база, конкурентоспроможність, інноваційна модель розвитку, інфраструктурне забезпечення, видовість інновацій.

SARKISYAN A.

Odessa National Academy of Food Technologies

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT AND REGULATION OF ACTIVITIES OF REGIONAL TOURIST MARKETS

The article considers the problems of the tourism industry of the state and regions in the context of innovation. The study pays special attention to theoretical and methodological approaches to innovation, which is associated with the need for in-depth analysis of practical sources of investment, technological, scientific and international investment decisions.

The purpose of this article is search for ways and further implementation of complex and specific characteristics of innovative activity of regional tourist markets.

Systematized types of innovation activities that are different for each structure. The views of scientists on the importance of innovation activity in tourism enterprises are synchronized. Three priority innovation sectors are concentrated, according to which the tourism sector is developing. International experience has been used to more objectively form a scientific hypothesis, where it has been clarified that the greatest weight in the investment favorableness of tourism belongs to service investments. Innovations in tourism are classified according to their content, the innovation environment with factors influencing the development of tourism is outlined. The conclusions are concretized and the ways of further activation of the tourism industry on the basis of introduction of the innovative model of development are outlined.

The place and importance of innovation in the system of economic development goals and the effective functioning of regional tourism markets is difficult to overestimate, given that the introduction of an innovation model in view of current changes. In addition, the efficiency of tourism through the introduction of innovations creates a favorable environment for small and medium-sized businesses, stimulating human resources, improving work efficiency, providing better quality services and more.

Key words: tourism, innovation activity, investment resources, material and technical base, competitiveness, innovative model of development, infrastructural provision, specificity of innovations.

Вступ

Динаміка світового розвитку в більшій мірі залежить від туристичної активності підприємницьких структур світу. Це в свою чергу дозволяє щорічно працевлаштовувати близько 10% трудового потенціалу та забезпечувати 10% наповнення ВВП. Щорічно галузь потребує 8% світових інвестиційних потоків, податкових стягнень до різних рівнів бюджету, загалом формує 30% від частини усіх світових обігових послуг та здійснює 11% світових споживчих витрат. Окрім того, туристична сфера є найважливішим чинником соціально-економічного відображення постійно оновлюючи та збагачуючи підходи, інструменти та форми туристичного продукту та обслуговування. Маючи потужні переваги в світовому споживанні та залученні інвестицій, туристична галузь перебуває на безперервному самовдосконаленні що пов'язано з впровадженням найновітніших технологічних рішень інформаційних ресурсів, спеціалізованого устаткування, програмної мережі комунікації, акумулювання глобального співробітництва, тощо. Це в свою чергу потребує дослідження та розробки подальших кроків міжнародного співробітництва, інвестиційних джерел залучення у туристичні об'єкти, постійне мовлення оновлення сервісного обслуговування та збільшення частини конкурентоспроможності на міжнародних туристичних ринках [3].

Проблемами туризму займалося чимало дослідників та науковців. Особливої уваги до інноваційного спрямування туристичних підприємств заслуговують напрацювання В.І. Корюка, О.М. Кондрашова, А.П. Дуровича, В.В. Лагодієнка, К.В. Павлова, О.М. Павлової (Стрішенець), О.Юрченко та інших. Однак, динамічність тенденцій туристичного споживання формує все більше викликів та загроз для відтворення туристичної галузі та активізує дослідження щодо повноцінного впровадження інноваційної моделі розвитку, що робить цінним запропоноване дослідження [6,7,8,9, 13,14].

Мета та завдання статті

Метою роботи є пошук шляхів та подальше здійснення комплексної та видової характеристики інноваційної активності регіональних туристичних ринків.

Для досягнення визначеної мети та відповідно до логіки наукового дослідження було поставлено завдання – розглянути особливості та форми інноваційної діяльності в туристичній галузі, дослідити фактори впливу на інновації туристичної галузі та обґрунтувати тенденції в розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасне ринкове середовище, яке сформоване на екологічно-соціальної цільовій направленості тісно поєднане з інноваційним розвитком суспільства. Це передбачає безперервний потік ідей, можливостей впровадження інновацій та підвищення ефективності функціонування суспільного виробництва товарів та послуг з подальшою перспективою світового та національного масштабів розвитку туризму. Усе в перш чергу потребує ретельного вивчення природи та категорій «інновації» та формування концепцій її практичного застосування на туристичних підприємствах. Останнім часом поняття «інновації» видозмінилося, що пов'язано передусім з осучасненням та науковим призначенням суті цього поняття. Суттєвим поштовхом для цього стало посилення в інноваційному напрямленні технологічного складника (розвиток віртуальних автоматизованих систем, кібернізованих механізмів, біологічних та генетичних модифікованих продуктів, прогресивних управлінських результатів тощо).

Ці прикінцеві результати та багато іншого в науковому сенсі «нового» адаптуються до нових реалій та ринків збуту, характеризуються їх штучною та підсилюють практичну незалежність інноваційного сприйняття [2].

Ситуація на міжнародних ринках товарів та послуг розвивається не на користь Україні, адже не може забезпечувати свою експортну квоту екстенсивним чином зростання, що підводить до розуміння організації інноваційної національної діяльності.

В Свою чергу, інноваційна складова стимулюватиме процеси та результати модернізації підприємств, ефективності технологічних впроваджень, мінімізації кадрових, матеріальних та фінансових збитків, дозволить по іншому здійснювати прийняття управлінських рішень та досягнути позитивних результатів. Однак аналізуючи суть та природу інновацій слід відмітити її неоднорідність та відмінність протікання на різних підприємницьких об'єктах. Одні підприємства надають перевагу інноваційним проектам – запровадженням та просуванням «нового» продукту на ринок, інші – акцентують свою увагу на модернізації виду, форми та послідовності процесу виробництва товару або наданні послуги. В обох випадках є присутньою інноваційність, яка застосовує макроекономічні (локальні) зміни та водночас формує суперечність процесів систематичності змін. Наслідковим ефектом є швидка реакція на інноваційний результат та підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Загалом слід окреслити наступні форми інноваційної діяльності:

1) Внутрішньо-організаційна інноваційна окресленість, яка стимулює усі процеси розвитку та відтворення в межах підприємства шляхом ефективності діяльності спеціалізованих відділів та їх синергетичного ефекту співпраці в рамках інноваційного проекту;

2) Зовнішньо-організаційна інноваційна стабільність, яка обумовлює контрактні угоди між суб'єктами підприємництва з метою створення та освоєння інноваційного середовища між зовнішніми підприємствами;

3) Венчурна інноваційна активність що передбачає реалізацію інноваційних проектів на системі розгалуження венчурних підприємств з метою забезпечення дострокових ресурсів та первинних джерел фінансових надходжень [12].

Однак для України є характерним запровадження другої форми організації інноваційної діяльності, за умов розробки інноваційних результатів для збільшення замовлення на засадах використання внутрішнього потенціалу.

Перша форма має меншу практику свого використання що залежить від відсутності достатнього досвіду та технологічного потенціалу управлінських підприємств. Однак, не суттєво, якою є форма організації інноваційної діяльності, кінцевим результатом має стати підвищення економічної ефективності підприємницької діяльності, що орієнтується на розробку та впровадження нових продуктів та товарів, процесів, механізмів, інструментів просування та реалізації результатів виробництва при зміні організаційно-прийнятної практики та структури виробництва. Попри все, інноваційна діяльність підприємства повинна відбуватися в межах встановлених правил та має стати загальноприйнятною та поширеною. Будучи складним процесом, інноваційна діяльність включає симбіоз наукових, технологічних, фінансових, організаційних та збутових етапів, які формують реалізацію в повному сенсі інноваційної діяльності окремої структури. Відмінною особливістю є протікання інноваційних процесів на туристичних

підприємствах. Більшість науковців об'єдналися до висновку що інноваційні сфери туризму є «новими» концепціями сервісу, новими формами співпраці з клієнтами, оновленими технологічними рішеннями та формами, які чинять вплив на пропозицію товарів, та послуг, оновлюють функції фірми та потребують нових технологічних, організаційних та наукових можливостей.

Змістовно цікавим є твердження запропонованих В. Новіковим що інновації є усупільненим результатом дій та заходів спрямованих на створення нового та заміну існуючого звичайного товару на ринку, заволодіння новими споживчими сегментами, застосування передових інформаційних та інших технологій, пристосування та адаптацію сервісних, транспортних, ресторанних та інших видів обслуговування, формування стратегічних сегментів для відтворення туристичного підприємництва та започаткування нових видів організації управління туристичною галуззю [5, 6, 7].

Інші науковці А.П. Дурович та Лагодієнко В.В. розглядають інновації туристичної галузі в контексті застосування інформаційних технологій, яка об'єднує туристичні ринки в міжнародному контексті [1, 4].

Проте, на нашу думку це значно обмежує практичне застосування інновацій. Пропонуємо розуміти під «інноваціями туризму» створення якісно нової туристичної послуги або продукту, які покликані всебічно втамувати існуючі потреби туристів на усіх етапах реалізації туристичного ефекту що дозволить стримати максимальний ефект для усіх учасників.

Беручи до уваги особливості туристичної сфери, варто розуміти під ефектом економічну, соціальну та екологічну віддачу одержану в процесі використання інновацій від туристичних підприємств. Зокрема економічний результат пов'язаний з підвищенням прибутку, оновленням матеріально-технічної складової, покращенням інфраструктурного середовища тощо. Соціальні результати слід очікувати при втамуванні соціальних потреб споживачів в туристичних послугах, підвищення культурного та освітнього рівня населення регіону та соціальної значимості туристично-рекреаційних принад регіону. Екологічний результат буде досягнуто шляхом дотримання необхідного природного балансу природно-рекреаційного середовища туристичної галузі, реконструкції архітектурних, музейних та інших осередків за умов екологічно допустимих норм.

Як було зазначено раніше, що інновація проявляється по різному в кожній галузі господарства та має свої риси. Загалом інновації туризму супроводжуються такими процесами:

- зміною бажань щодо реалізації нових духовних та пересічних інтересів туристів, якісно новими характеристиками туристичного продукту;

- збільшення активності матеріальних та транспортних ознак туристичної інфраструктури;
- вдосконалення організації управлінської структури розвитку туристичної сфери регіону;
- широке позиціонування туристичних продуктів на внутрішніх та зовнішніх ринках;
- мінімізація витрат та інтенсифікація застосовуваних факторів виробництва;
- підвищення іміджу конкурентоздатності підприємств туристичної індустрії;

Інноваційна діяльність туристичної галузі охоплює три вектори свого розвитку:

1) Базисні інновації, пов'язані передусім з організацією впровадження інновацій в туристичну діяльність, в частині управлінського процесу що нерідко супроводжується міжсуб'єктними конфліктами пов'язаними з поглинанням та об'єднанням конкуруючих суб'єктів шляхом технологічних нововведень кадрових інноваційних рішень, економічної та фінансової діяльності;

2) Збутові інновації є найважливішою складовою продовження інноваційної активності для впровадження потреб цільових споживачів та залучення нових споживачьких сегментів;

3) Циклічні інновації, які пов'язані з зміною якісних можливих випробувань туристичних продуктів з нормальним його позиціонуванням.

Досвід прогресивних країн переконливо засвідчує що застосування інновацій на регіональних туристичних ринках стабілізує приріст продуктивності праці, об'єми виробничої потужності та реалізації готельного сервісу та освоєння нових видів та послуг.

Аналіз найбільших туристичних підприємств засвідчує наступні тенденції в розвитку туризму:

- зношеність чи моральне старіння матеріально-технічної бази, яка вимагає капітального переоснащення, модернізації та фундаментальної реконструкції;

- відсутність осучаснених засобів розміщення туристів;

- не пристосованість транспортних та розважальних чи інших складових туристичної інфраструктури;

- неохайність та непривабливий вигляд пам'яток культури музейних принад;

- відсутність комплексних стратегій розвитку туризму регіону;

- хаотичність та цілковита невпорядкованість організації туристичної діяльності;

- недоступність та низька оцінка споживача наявних природно-рекреаційних об'єктів;

- брак висококваліфікованих працівників в частині організації та розвитку внутрішньо-регіонального туризму;

- збільшення частини попиту вітчизняних підприємств на іноземні туристичні ринки;

- не впорядкований туристично-екскурсійний потенціал України;

- відсутність інформаційного туристичного центру;

- важкі екологічно-деструктивні наслідки.

Проведене дослідження організацією «TRAVEL and Tourism Competitiveness Report» для потреб Світового екологічного форуму (WEF) а також в партнерстві з Світовою організацією туризму (ЮНВТО), Світовою Радою з подорожей та туризму (WTTC), Міжнародною асоціацією повітряного транспорту (IATA) та аудиторською фірмою Devoitte різних показників 124 країн світу Індексу конкурентоспроможності засвідчує його пряму залежність від успішного конкурентоспроможного сектору розвитку самої країни. Показник Індексу конкурентоспроможності країн згідно подорожей, динаміки туристів включає загальну оцінку чинників, що стимулюють туристичний бізнес окремих країн. Водночас щодо тезису «Зростання, не заважаючи на перешкоди» у доповіді 2015 року пояснюється динамічність туризму, як світового чинника та відсутність дестабілізуючого ефекту з боку негативних чинників, що зрештою підсумовує стійке зростання міжнародного туризму навіть за умов світових економічних криз та колапсів [15].

Здійснений аналіз 2015 року зумовив досліджуваний підхід ряду країн з огляду саме на Індекс конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму за продукцією від 1 до 7 за оцінкою країн за чотирма критеріями, що охоплюють 14 складових та 90 індивідуальних індикаторів (рис.1)

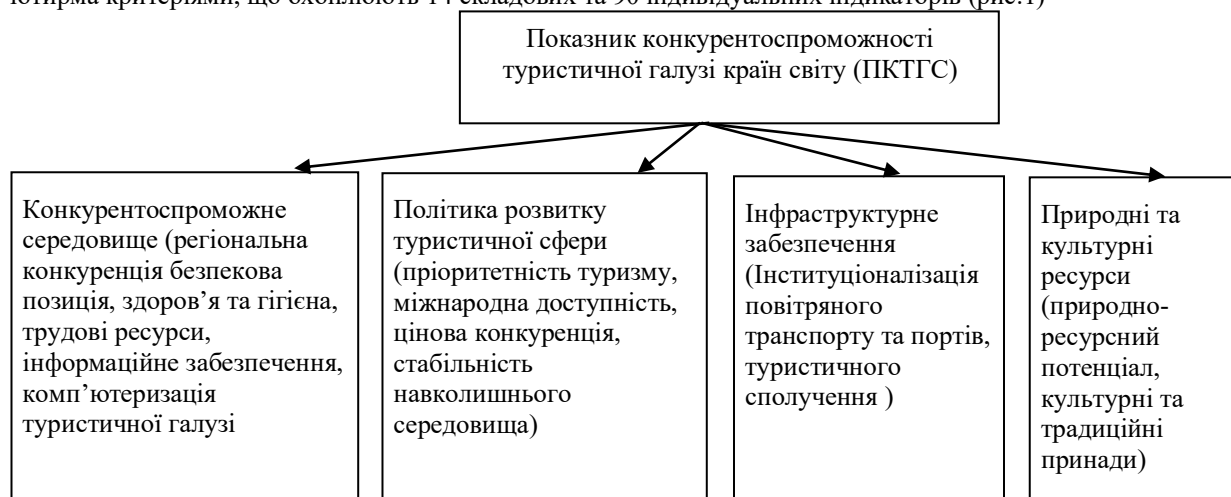

Рис. 1. Модифікована структура Індексу конкурентоспроможності у сфері туризму та подорожей [15]

Водночас, міжнародна практика туризму в повній мірі розповсюджує новачки, спрямовані на всебічне якісне та сервісне вдосконалення, формування потреби комфортного відпочинку та дозвілля.

Особливо динамічно запровадження інновацій відбувається на об'єктах перевезення та транспортування. Зокрема, оновлені готельно-ресторанні комплекси та сучасні енерго- та ресурсозберігаючі технології покликані продовжувати життєвий цикл туристичного продукту та знизити його собівартість. Інноваційні ефекти особливо є помітними в IT-просторі: мобільний інтернет, електронні варіанти пропозиції туристичних продуктів, on-line бронювання, автоматизація та доступність інформаційних ресурсів, прокладання нових туристичних маршрутів, програмне забезпечення, кіберзахист та інше [14].

Для ґрунтовнішого сприйняття закономірного впливу інновацій в туристичній сфері слід їх класифікувати за певними видами та за рядом ознак. Класифікаційні підходи є різними з огляду на досвід, реалізацію інновацій та певні обставини. Так, Саак А.Е. виділяють наступні види інновацій:

- технологічні, які обумовлені використанням нових різновидів технічних засобів, інструментів, прийомів та способів обслуговування;
- організаційно технічні, які безпосередньо пов'язані з принципово новими видами послуг та більш ефективним обслуговуванням клієнтів;
- універсальні, які охоплюють водночас різні сторони та напрями якісного обслуговування;
- управлінські – зорієнтовані на вдосконаленні різних видів діяльності підприємств на засадах нових підходів до управління [9].

Узагальнюючи, слід відмітити що класифікаційні види туристичних інновацій мають важливе практичне значення в діяльності та відтворення підприємницького росту та є потенційною можливістю використовувати це як конкурентну перевагу.

Отож, на основі існуючих напрацювань пропонуємо алгоритм власних суджень класифікаційної видовості інновацій на регіональних туристичних ринках (Рис. 2).

Рушієм успішного запровадження інновацій на регіональних туристичних ринках є практична реалізація ідеї. За новизною ідеї та започаткування інновацій слід виділити наступні види інновацій: первинні та вторинні. За формою видовості туристичні інновації слід класифікувати на державні, комунальні, приватні, колективні. Державні та комунальні інновації є ефектом фінансування, яке здійснюється органами державного управління та місцевими виконавчими органами в межах бюджетних проєктів. Водночас приватні та колективні інновації є осередками приватної та колективної власності. Форма власності є результатом вільної конкуренції. Інновації можуть мати різне призначення: економічні, екологічні та соціальні. Економічні інновації спрямовані на збільшення зростання показників економічної

діяльності підприємств, збільшення розмірів якого стимулює інноваційну діяльність. Соціальні інновації мають тісний взаємозв'язок з розвитком суспільства та його культурною спадщиною. Це в свою чергу загострює соціальні проблеми. Екологічні інновації в свою чергу покликані оздоровлювати та покращувати стан навколишнього середовища та забезпечувати сприятливі умови відпочинку туристів. За інвестиціями виділяють малозатратні, середньозатратні та великозатратні інвестиції, які залежать від розміру інвестованого капіталу. Найбільш затратними вважаються інвестиції більш технічно складні, які потребують науково-дослідних та конструкторських рішень що потребують значних часових та матеріальних втрат.

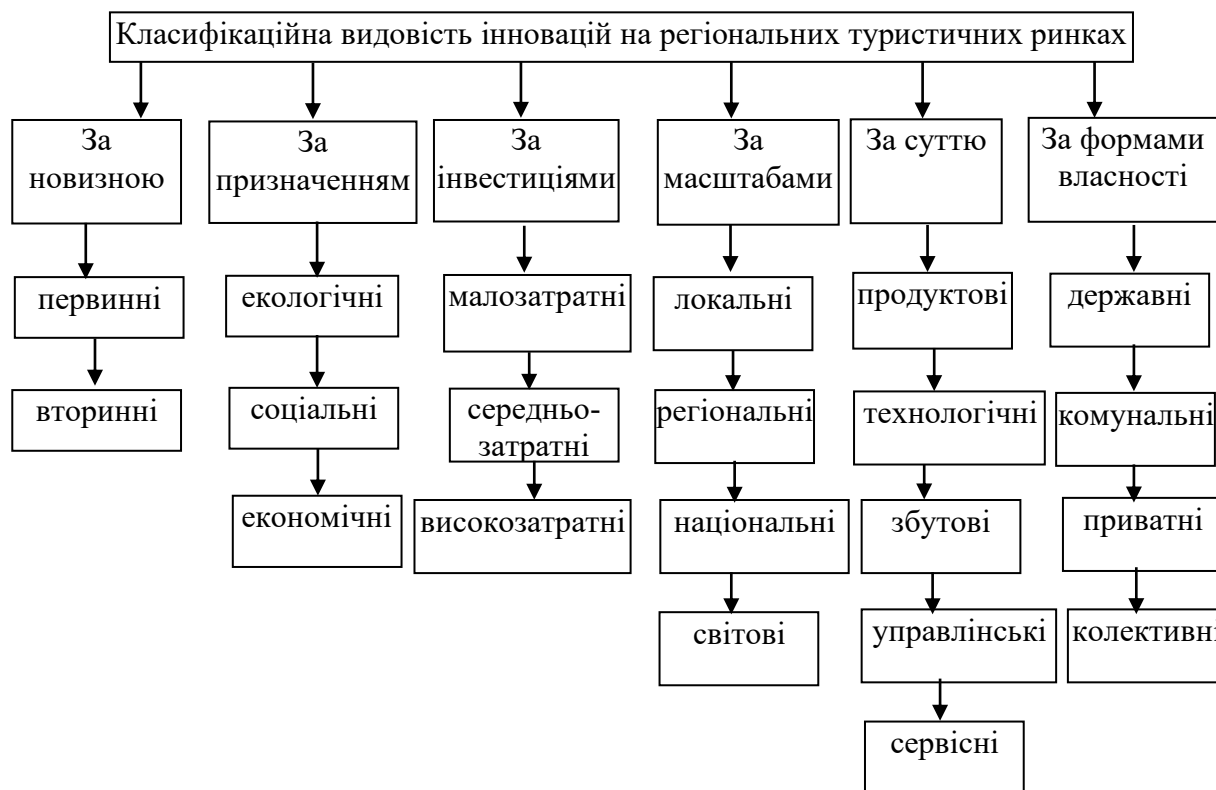

Рис. 2. Класифікаційна видовість інновацій на регіональних туристичних ринках [8]

Практика інвестиційного залучення водночас передбачає використання середньозатратних сценаріїв, які не передбачають наукових досліджень. Хоча для невеликих туристичних суб'єктів є характерними інвестування незначного обсягу коштів. Основні, види інновацій класифіковано за змістом та представлено на рисунку 3.

Рис. 3. Види інновацій в туризмі за змістом

Окреслена класифікація інновацій має практичну сторону та формує принципи та форми інновацій, які є результатом засвоєння підприємством туристичної галузі та дозволяє більш чітко сформулювати кожну

інновацію: з'ясувати сферу її застосування, значення, та місце серед інших інноваційних рішень. Окрім того, різноманітність кваліфікаційних ознак інновацій формує передумови для нормування та вдосконалення екологічних механізмів та форм управління туристичним підприємством [14].

Реалізація інноваційних результатів та очікування соціального, економічного та екологічного ефектів може мати різні наслідки а умови впливу ряду факторів, що відображено на рисунку 4.

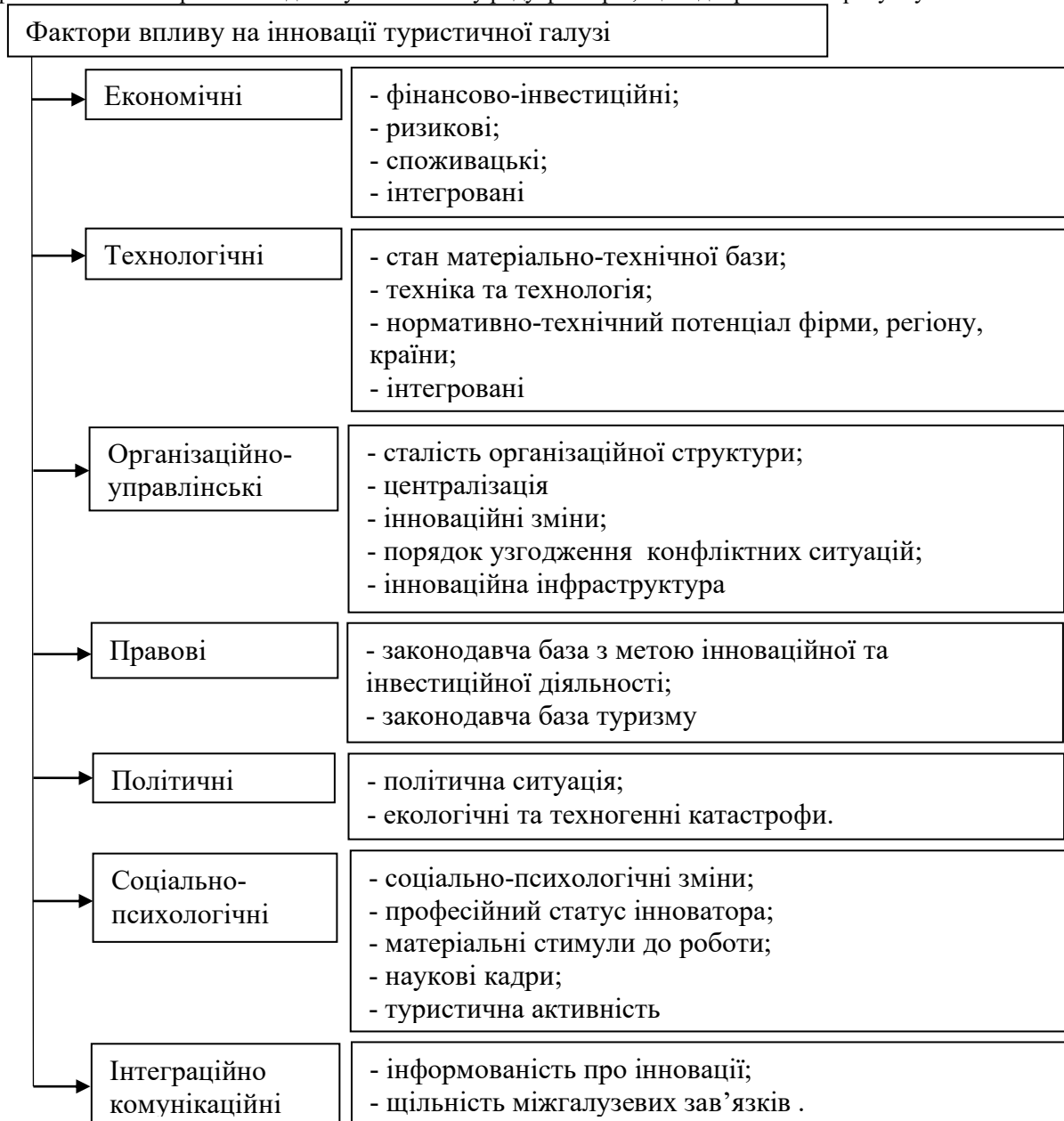

Рис. 4. Фактори впливу на інновації туристичної галузі

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, місце та значення інноваційної діяльності в системі цілей розвитку економіки та ефективного функціонування регіональних туристичних ринків важко переоцінити з огляду на те що запровадження інноваційної моделі з огляду на сучасні зміни. Окрім того, ефективність туристичної діяльності шляхом впровадження інновацій створює сприятливе середовище для малого та середнього бізнесу, стимулювання кадрового потенціалу, підвищення ефективності праці, надання послуг кращої якості тощо.

Література

1. Дурович А.П. Організація туризму: учебное пособие. Минск.: Новое издание 2003.- 632с.
2. Кардашов О.М. Організаційно-економічний механізм регулювання інноваційної діяльності в промисловості України: автореферат. Дис. на здобуття ступеня кандидата економічних наук. 08.07.01 наук.-дослідж. МОН. Інститут Міністерства економіки з питань європейської інтеграції України – К.2003.-20с.
3. Лагодієнко В.В., Голодонюк О.М., Мільчева В.В. Маркетингова стратегія виведення на ринок інноваційного продукту. Економіка харчової промисловості. Т.10, Вип.– 2. – 2018. – С. 40-50

4. Лагодієнко В.В., Андрусів У.Я. Регіональна економічна політика в умовах диспропорційності: шляхи мінімізації. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том 3. № 2. С. 81-89.
5. Новиков С.В. Инновации в туризме: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. М. Индустриальный центр «Академия», 2007. – 208с.
6. Павлова О.М., Павлов К.В., Новосад О.В. Інноваційна політика підвищення конкурентоспроможності регіональних газорозподільних підприємств: монографія. Луцьк.: СПД Горян Ж.В., друкарня «Волиньполіграф», 2021. – 296с.
7. Павлов К.В. Правові засади та нормативне забезпечення конкуренції на ринку житлової нерухомості. Інфраструктура ринку. 2017. №13. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/13-2017>.
8. Пушак Я.Я., Лагодієнко В.В. Соціальна відповідальність підприємств харчової промисловості як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. «Актуальні проблеми інноваційної економіки» науковий журнал. - № 3. – 2018. – С. 27-36.
9. Саак А. Е. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме: учебное пособие СПб: Питер, 2007. – 512с.
10. Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. – Тернопіль: ТАНГ. 2000 – 315с.
11. Стрішенець О. М. Ляшенко О. М. Теоретичні аспекти туристичних кластерів як детермінант соціально-економічного розвитку регіону. Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки. Луцьк. Вежа-Друк, 2017. №4(12) с. 7-13.
12. Стрішенець О.М. Маркетингове дослідження фінансово-економічних результатів та стратегічних позицій виробників кавової продукції в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том. 3. №3. С. 219-227.
13. Юрченко О. Інновації в готельному бізнесі на сучасному етапі. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2014. Випуск 34. с. 292 -301.
14. Olena Sadchenko, Volodymyr Lagodiienko, Innola Novykova, Olha Feshchenko, Nataliia Ruzhynska, Oleksandr Bogdanov, Marketing Tools in Stimulating Innovative Activity of Enterprises. International Journal of Management, 11 (6), 2020, pp. 241-251. <http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp?JType=IJM&VType=11&IType=6>.
15. TRAVEL and Tourism Competitiveness Report 2015 «Електронний ресурс» URL: http://www.wforum.org.doc/WEF_TTC_Report_2015.pdf

References

1. Durovych A.P. Orhanizatsiia turizmu: uchebnoe posobyе. Mynsk.: Novoe yzdanye 2003.- 632s.
2. Kardashov O.M. Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti v promyslovosti Ukrainy: avtoreferat. Dys. na zdobuttia stupenia kandydata ekonomichnykh nauk. 08.07.01 nauk.-doslidzh. MON. Instytut Ministerstva ekonomiky z pytan yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy – K.2003.-20s.
3. Lahodiienko V.V., Holodoniuk O.M., Milcheva V.V. Marketynhova stratehiia vyvedennia na rynek innovatsiinoho produktu. Ekonomika kharchovoi promyslovosti. T.10, Vyp.– 2. – 2018. – S. 40-50
4. Lahodiienko V.V., Andrusiv U.Ia. Rehionalna ekonomichna polityka v umovakh dysproportsiinosti: shliakhy minimizatsii. Ukrainyskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky. 2018. Tom 3. № 2. S. 81-89.
5. Novykov S.V. Ynnovatsyy v turyzme: ucheb. posobyе dlia studentov vysshykh uchebnykh zavedenyi. M. Yndustrialnyi tsentr «Akademyia», 2007. – 208s.
6. Pavlova O.M., Pavlov K.V., Novosad O.V. Innovatsiina polityka pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionalnykh hazorozpodilnykh pidpriemstv: monohrafiia. Lulk.: SPD Horian Zh.V., drukarnia «Volynpolihraf», 2021. – 296s.
7. Pavlov K.V. Pravovi zasady ta normatyvne zabezpechennia konkurentsii na rynku zhytlovoi nerukhomosti. Infrastruktura rynku. 2017. №13. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/13-2017>.
8. Pushak Ya.Ia., Lahodiienko V.V. Sotsialna vidpovidalnist pidpriemstv kharchovoi promyslovosti yak osnova innovatsiinoho rozvytku sучasnoi ekonomiky. «Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky» naukovyi zhurnal. - № 3. – 2018. – S. 27-36.
9. Saak A. E. Menedzhment v sotsyalno-kultumom servyse y turyzme: uchebnoe posobyе SPb: Pyter, 2007. – 512s.
10. Stelmashchuk A.M. Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: Navchalnyi posibnyk. – Ternopil: TANH. 2000 – 315s.
11. Strishenets O. M. Liashenko O. M. Teoretychni aspekty turystychnykh klasteriv yak determinant sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu. Ekonomichnyi chasopys SNU imeni Lesi Ukrainky. Lutsk. Vezha-Druk, 2017. №4(12) s. 7-13.
12. Strishenets O.M. Marketynhove doslidzhennia finansovo-ekonomichnykh rezultativ ta stratehichnykhpozytsii vyrobnykiv kavovoi produktsii v Ukraini. Ukrainyskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky. 2018. Tom. 3. №3. S. 219-227.
13. Yurchenko O. Innovatsii v hotelnomu biznesi na suchasnomu etapi. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny. 2014. Vypusk 34. s. 292 -301.
14. Olena Sadchenko, Volodymyr Lagodiienko, Innola Novykova, Olha Feshchenko, Nataliia Ruzhynska, Oleksandr Bogdanov, Marketing Tools in Stimulating Innovative Activity of Enterprises. International Journal of Management, 11 (6), 2020, pp. 241-251. <http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp?JType=IJM&VType=11&IType=6>.
15. TRAVEL and Tourism Competitiveness Report 2015 «Elektroni resurs» URL: http://www.wforum.org.doc/WEF_TTC_Report_2015.pdf

Надійшла / Paper received : 02.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.13.012.23

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-42

ЛОМАЧИНСЬКА І. А.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ДІАГНОСТИКА ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВИЙ РОЗВИТОК

Стаття присвячена діагностиці інституційного середовища фінансової системи України та його впливу на фінансовий розвиток національної економіки. В дослідженні визначено інституційне середовище фінансової системи як сукупність інституцій, тобто формальних і неформальних правил, традицій, організацій та механізмів їх реалізації, які визначають обмеження та стимули, ідеологію фінансових рішень, що безпосередньо впливає на рух і напрями фінансових потоків. Для діагностики інституційного середовища обрано якісні та кількісні показники, які відображають якість реалізації основних інституцій. Якісні показники та індикатори визначено на основі the Index of Economic Freedom. Кількісні індикатори визначено на основі параметрів фінансової глибини національної економіки. На основі кореляційно-регресійного аналізу виявлено інституційні фактори, які мають найбільш значущий вплив на розвиток фінансової системи. З'ясовано, що найбільший вплив інституційне середовище здійснює на ринок кредитування і внутрішній борговий ринок суб'єктів господарювання. Оцінювання взаємозв'язку між фінансовим розвитком і інституційним середовищем банківського сектору, як домінуючим у національній фінансовій системі, виявило, що найбільший вплив мають якість регулювання бізнесу, висока концентрація і частка державної власності у банківських активах. Запропоновано моделі діагностики якості інституційної структури фінансової системи України, які дозволяють прогнозувати фінансовий розвиток під впливом інституційних факторів, виявити та обґрунтувати стратегічні напрями інституціональної модернізації фінансової системи України. З'ясовано, що для зростання соціально-економічного добробуту країни доцільна інституційна трансформація фінансової системи як масштабна, якісна, кардинальна зміна порядку її інституційної структури, що змінює стереотипи і моделі фінансової поведінки на основі розвитку, керуваності, ефективності із урахуванням глобальних викликів, технологічних змін, цифрової трансформації, Industry 4.0. При цьому основними пріоритетами інституційної трансформації слід визначити: якісна зміна структур фінансової системи, форм способів фінансової діяльності, її цільового спрямування, мотивів, стимулів і факторів прийняття фінансових рішень та ідеології фінансової поведінки, зміна інституцій та механізмів їх реалізації.

Ключові слова: фінансова система, інституційна середа, інституційна трансформація, інституційне регулювання, інституційна ефективність.

LOMACHYNSKA I.

Odesa I.I. Mechnikov National University

DIAGNOSTICS OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE AND ITS IMPACT ON THE FINANCIAL DEVELOPMENT

The paper is devoted to the diagnostics of the institutional environment of Ukraine and its impact on the financial development of the national economy. This research defines the institutional environment of the financial system as an assemblage of institutions, e.g., the formal and informal rules, traditions, organizations and mechanisms of their accomplishment that determine restrictions, stimuli and ideology of financial decisions that directly impact the movements and directions of the financial flows. To diagnose the institutional environment, the qualitative and quantitative indicators were selected that reflect the quality of the main institution activity. The qualitative characteristics and indicators were defined using the Index of Economic Freedom. The quantitative indicators were defined on the basis of the parameters characterizing the national economy depth. The performed correlative and regression analysis made it possible to identify the institutional factors of the most essential significance for the financial system development. It has been clarified that the institutional environment has the greatest impact on the credit market and domestic debt market of business entities. Appraisal of the interrelation between financial development and the institutional environment of the banking sector which dominates in the national financial system, has revealed that the greatest impact is produced by a quality of business regulation, high concentration and a share of the state ownership in the banking assets. The diagnostics models describing the quality of the institutional structure of the financial system of Ukraine were proposed that enable to forecast financial development being influenced by the institutional factors, identify and substantiate strategic directions of the institutional upgrading of the financial system of Ukraine. It has been clarified that in order to ensure social and economic welfare of the country, it is expedient to perform the institutional transformation of the financial system as it can make a large-scale, high-quality and fundamental change in its institutional structure which changes the stereotypes and models of the financial behavior based on the development, management and effectiveness with due account of the global challenges, technological changes, digital transformation and Industry 4.0. In doing so, the main priorities of the institutional transformation should be: a qualitative change of the financial system structures, forms and methods of the financial activity and its targets, incentives, stimuli and factors used for making financial decisions and formulating the ideology of the financial behavior, modification of the institutions and mechanisms of their accomplishment.

Key words: financial system, institutions, institutes, institutional environment, institutional transformation, institutional regulation, institutional effectiveness

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фінансова система та її стабільність відіграє важливу роль у розвитку національної економіки, оскільки від ефективності реалізації її функцій залежить якість фінансового посередництва щодо залучення вільних коштів та їх розподілу відповідно існуючим потребам на основі зниження інформаційної асиметрії, економії транзакційних та операційних витрат. У свою чергу, здатність і готовність фінансових посередників надавати клієнтам фінансові послуги, фінансові продукти з мінімальними витратами визначається інституційним середовищем, як сукупністю інституцій, тобто формальних і неформальних правил, традицій, організацій та механізмів їх реалізації, які визначають

обмеження та стимули, ідеологію фінансових рішень та фінансової поведінки, що безпосередньо впливає на рух і напрями фінансових потоків. Сема тому рівень сформованості та якості інституційної структури фінансової системи повинно відповідати забезпеченню конкурентоспроможності фінансової системи, що дозволить збільшити фінансовий потенціал національної економіки і сприяти таким чином економічному зростанню, соціальному прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний теоретичний та методологічний внесок у дослідження розвитку фінансової системи та його інституційного супроводу в умовах глобалізації та технологічних змін внесли такі зарубіжні вчені, як Дж. Акерлоф, В. Баумоль, Т. Бек, А. Бут, Р. Голдсміт, А. Деміргук-Кунт, Т. Егертсон, К. Ерроу, Л. Зінгалес, Р. Коуз, Р. Левін, С. Майєрс, М. Міллер, Х. Мінскі, Я. Міркін, Ф. Мішкін, Ф. Модільяні, Д. Норт, К. Перес, Р. Ла Порта, Р. Раджан, А. Сміт, М. Спенс, Дж. Стігліц, М. Столбов, А. Тхакоп, Дж. Ходжсон й ін. Окремим аспектам інституційному розвитку фінансової системи України присвятили праці й українські вчені, зокрема, В. Базилевич, який висвітлює інституційну трансформацію фінансових інститутів, А. Вожжов, В. Мельник, М. Житар, які досліджують фінансову архітектуру, що визначає інституційний порядок національної фінансової системи, С. Волосович, Т. Єфименко, Ю. Коваленко, М. Кужелєв, А. Мазаракі, В. Міщенко, В. Лагутін, В. Опарін, Л. Сідельникова, В. Тропіна, І. Чугунов, які висвітлюють окремі аспекти інституційної трансформації та інституційної модернізації фінансової системи України.

Разом із тим, недостатньо висвітленим залишається питання діагностики інституційного середовища фінансової системи як якісної та кількісної оцінки його сформованості та якості, що дозволило б виявити проблеми і напрями подальшої інституційної модернізації фінансової системи в контексті максимального задоволення потреб всіх суб'єктів фінансової системи.

Формулювання цілей статті. Головною метою статті є діагностика інституційного середовища фінансової системи України на основі якісної та кількісної оцінки та його впливу на фінансовий розвиток, як змін у фінансовій системі, пов'язаних з покращенням реалізації її функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінки інституційного середовища фінансової системи та його впливу на фінансовий розвиток національної економіки України, розглянемо існуючі рейтинги, які надають загальну характеристику інституційних факторів на основі інтегральної оцінки якісних та кількісних індикаторів відповідних показників.

Всесвітній економічний форум (ВЕФ), визначаючи Індекс глобальної конкурентоспроможності країни (GCI), приділяє окрему увагу оцінці фінансової системи з 2018 р. (Global Competitiveness Index 4.0) та розвитку фінансового сектору до 2018 р. Індекс глобальної конкурентоспроможності в 2018 р. зазнав трансформації в результаті урахування змін, що пов'язані із революції Industry 4.0, посилення впливу нестабільності національної фінансової системи на економічне зростання, соціальний прогрес, екологічну ефективність.

Індекс глобальної конкурентоспроможності [1] в період 2013-2017 рр. демонструє достатньо низький рівень розвитку фінансового сектору України (табл. 1). За цей період інтегральна оцінка знизилась з 3,5 до 2,95 при максимальному значенні 7. Україна за рівнем розвитку фінансового сектору значно нижче своїх сусідів і країн ЦСЄ. Так, якщо Україна у рейтингу посіла у 2017 р. 130 місце, то 1 місце з оцінкою 5,43 зайняла Нова Зеландія, Польща – 46 місце (4,26), Румунія – 86 місце (3,73), Росія – 108 місце (3,43), Чехія – 27 місце (4,74), Угорщина – 70 місце (3,97).

Таблиця 1

Складові розвитку фінансового сектору України у рейтингу Global Competitiveness

Показник	2013		2014		2015		2016		2017	
	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг
Індекс глобальної конкурентоспроможності	4,1	73	4,1	84	4,1	76	4	79	4	85
Розвиток фінансового ринку	3,5	114	3,5	117	3,5	107	3,2	121	3	130
Наявність фінансових послуг	3,8	113	3,8	109	3,5	102	3,9	101	3,6	112
Доступність фінансових послуг	3,5	111	3,4	126	3,9	123	3,5	123	3	116
Фінансування за рахунок ринку цінних паперів	2,3	129	2,4	127	2,7	108	2,6	118	2,5	127
Простота доступу до кредитів	2,3	107	2,3	116	2,6	87	2,6	87	3	112
Наявність венчурного капіталу	2,2	106	2,1	120	2,3	97	2,4	102	2,1	123
Надійність банків	3,1	142	3	143	3	138	2,6	140	2,1	138
Регулювання фондових бірж	3,1	124	2,9	129	2,9	127	2,5	135	2,1	137
Індекс: Законні права 0-10 (найкращий)	9	11	9	12	9	11	8	17	8	20

Джерело: складено за даними [1]

Найбільш проблемним щодо конкурентоспроможності фінансового сектору є наступне:

- надійність банків, що відповідає стану вітчизняної банківської системи, значна кількість установ якої саме в цей період були неплатоспроможними або на стадії ліквідації, а найбільший банк країни АБ «Приватбанк» був націоналізований саме для збереження його стійкості;

- фінансування за рахунок ринку цінних паперів, що є результатом фактичної його неспроможності виступати в якості посередника між інвесторами, кредиторами, позичальниками, що було обумовлено несприятливим інвестиційним кліматом, невизначеністю ділової активності в результаті анексії частини території, воєнних дій на сході України, зниженням реальних доходів населення, збитковою діяльністю значної частки суб'єктів господарювання, конкуренцією держави з бізнесом щодо залучення фінансових ресурсів для покриття касових розривів;

- регулювання фондових бірж, які в цей період практично не функціонують, а операції з цінними паперами на організованому ринку є одиничними, і в значній мірі пов'язані із обслуговуванням обороту ОДВП;

- наявність венчурного капіталу, який практично не розвивається в Україні, оскільки низький рівень інвестиційної привабливості та інноваційної активності в наслідок соціально-політичної та фінансово-економічної нестабільності.

Інші показники, хоч і мають дещо вищу оцінку та рейтинг, в цілому також є незадовільними, що в цілому відображає стан фінансової системи України, який характеризується системною нестабільністю та невизначеністю, накопиченням структурних дисбалансів фінансових потоків, макроекономічною нестабільністю.

Оцінка фінансової системи України в період 2018-2019 рр. на основі Global Competitiveness Index 4.0 (табл. 2) демонструє, що Україна погіршила свій рейтинг, зайнявши в 2019 р. 136 місце з інтегральною оцінкою 42,3 зі 100 балів можливих. Середнє значення для Європи та США становило 70,9, і воно збільшилося в середньому за рік на 2 бали. Поряд із цим, оцінка для України знизилась, що є результатом незавершеності процесу реформування інституційної системи національної економіки, розпочатого в 2014 р., невизначеністю економічного розвитку, соціально-політичною нестабільністю, низьким рівнем економічного зростання та реальних доходів населення, низького рівня ділової та інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання та фінансової активності домогосподарств, відтоком активного високопрофесійного населення закордон тощо, що в цілому стримує розвиток фінансового сектору. Перше місце за рейтингом розвитку фінансової системи зайняв Гонконг (91,4 бали), Польща – 57 місце (64), Чехія – 47 місце (68), Угорщина – 61 місце (66).

Таблиця 2

Складові розвитку фінансового сектору України у рейтингу Global Competitiveness Index 4.0

Показник	2018		2019	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Індекс глобальної конкурентоспроможності	57,03	83	56,99	85
Фінансова система, 1-100 найкращий	48,7	117	42,3	136
Внутрішні кредити приватному сектору	62,9	56	50,0	76
Фінансування МСП	34,9	118	39,2	112
Доступність венчурного капіталу	28,1	91	33,7	80
Ринкова капіталізація	20,3	77	4,0	112
Страхові внески	25,7	76	23,4	78
Платоспроможність банків	30,0	135	37,4	131
Проблемні позики	39,5	136	0	139
Кредитний розрив (Credit gap)	100	4	100	1
Коефіцієнт адекватності капіталу банків	96,8	84	93	120

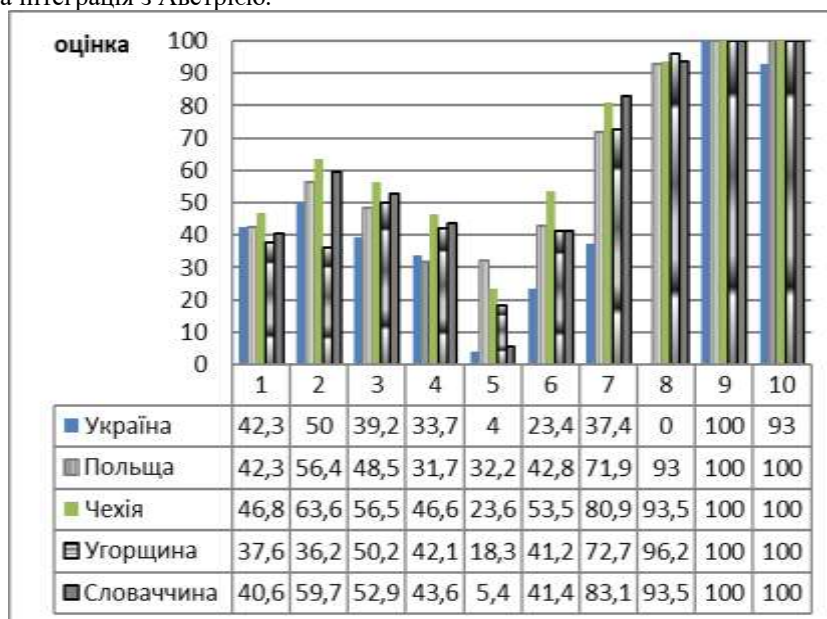
Джерело: складено за даними [1]

Найгіршими у структурі інтегральної оцінки розвитку фінансової системи України у 2019 р. є показники проблемних позик, ринкової капіталізації, страхових внесків, платоспроможності банків, доступності венчурного капіталу, хоча у рейтинговій оцінці результати дещо інші – найгіршими є проблемні кредити, платоспроможність банків, ринкова капіталізація, фінансування МСП. Найкращим показником за значенням є кредитний розрив – 100 зі 100 балів. Утім це можна пояснити не результатами якісного фінансового розвитку, а загальними тенденціями, пов'язаними із системною нестабільністю, кризами 2008-2009 рр., 2014-2015 рр. і методикою оцінки, яка не враховує такий тривалий час нестабільності фінансової системи, що характерно для України.

Якщо оцінити фінансовий розвиток структурно, то можна відзначити, що він в основному забезпечується банківським сектором, хоча і характеризується низьким рівнем стабільності та якості кредитів. Щодо фондового ринку та ринку страхування, то рейтинги відображають сучасний стан секторів, що характеризується низьким рівнем активності та ефективності, оскільки їх динаміка в більшій мірі, ніж банківський сектор, залежить від інвестиційної привабливості національної економіки, фінансової стабільності національної економіки, позитивної динаміки виробництва, доходів, споживання та заощаджень, розвиненості та ефективності фінансової інфраструктури і головне – від інституційного середовища.

Порівняння показників розвитку фінансової системи України з країнами Вишеградської групи демонструє значне її відставання. В цих країнах, як і в Україні, сформована банкоорієнтована фінансова система зі стабільним банківським сектором, що забезпечує достатнє внутрішнє кредитування приватного

сектору, розвиток МСП. У Польщі поряд із банками функціонує фондовий ринок, де Варшавська фондова біржа (WSE) є центральною для країн Центрально-Східної Європи, у т.ч. для України, оскільки при виході на зовнішній фондовий ринок українські компанії використовували переважно її (агрохолдинг «Овостар», агрохолдинг «Агротон», «Астарти», «Кернел»). Загалом на Варшавську фондову біржу вийшли 13 українських компаній: 11 – на основний майданчик, 2 – на альтернативній NewConnect. Найбільш розвинена фінансова система в Чехії і Словаччині, хоча в останній ринок цінних паперів характеризується достатньо низькою капіталізацією. У Чехії найбільш розвинений з цих країн сегмент страхових послуг, чому сприяла активна фінансова інтеграція з Австрією.

1 – Фінансова глибина, 2 – Внутрішні кредити приватному сектору; 3 – Фінансування МСП; 4 – Доступність венчурного капіталу; 5 – Ринкова капіталізація; 6 – Страхові внески; 7 – Платоспроможність банків; 8 – Проблемні позики; 9 – Кредитний розрив (Credit gap); 10 – Відсоток регулятивного капіталу банків

Рис. 1. Оцінка фінансової системи у рейтингу Global Competitiveness Index 4.0 України та країн Вишеградської групи

Джерело: складено за даними [1]

Всі країни мають потенціал зростання фінансової глибини та внутрішнього кредитування приватного сектору, що може сприяти зростанню національних економік (до 100%). Про це свідчать і значення відповідних показників. При цьому всі країни демонструють відносно однаковий рівень фінансової глибини, хоча для України більшість показників, які характеризують якість фінансового розвитку, значно гірші. Така ситуація для України свідчить про неефективність фінансових потоків, відображає високий рівень непрацюючих кредитів.

Відповідно звіту Global Competitiveness Index 4.0 за 2019/2020 рр. [1] за рівнем «Якість інституцій» Україна зайняла 104 місце зі 141 країн світу з оцінкою 47,9 зі 100 балів максимальних. Компонентами загальної оцінки якості інституцій є: надійність поліцейських служб – 46,2 балів із 100 (рейтинг – 101), соціальний капітал – 45 балів зі 100 (109), система «стримувань і противаг» – 47 (84), прозорість бюджету – 54 (39), незалежність судової системи – 33 (105), ефективність законодавства в оспоруванні регулювання – 33,6 (95), свобода преси – 67,5 (81), вантаж державного регулювання – 43,9 (62), ефективність правової системи при вирішенні спорів – 39,9 (88), електронна участь – 68,5 (72), прозорість – 32 (104), рівень корупції – 32 (104), права власності – 38,6 (128), захист інтелектуальної власності – 39,4 (118), якість управління земельними ресурсами – 48,3 (76), корпоративне управління – 54,1 (91), удосконалення стандартів аудиту та обліку – 47,6 (118), регулювання конфлікту інтересів – 53 (85), права акціонерів – 63,0 (55), забезпечення стабільності урядом – 34,3 (115), регулювання урядом з огляду на зміни – 37,6 (99), адаптованість нормативно-правової бази до цифрових моделей – 39,0 (89), довгострокове бачення уряду – 35,7 (104), регулювання енергоефективності – 62,7 (47), регулювання відновлювальних джерел енергії – 62,7 (42), кількість договорів, пов'язаних із охороною навколишнього середовища – 69,0 (95). Отже, можна засвідчити достатньо низький рівень сформованості та якості загального інституційного середовища.

Ураховуючи, що фінансова система сприяє економічному розвитку при умові якісного інституційного середовища і макроекономічної стабільності, розглянемо детально складову Global Competitiveness Index 4.0 «Макроекономічна стабільність» за 2019/2020 рр. Загальна оцінка фактору становить 57,9 зі 100, що відповідає 133 місцю у рейтингу країн. За окремими компонентами фактору країна отримала наступні оцінки: інфляція – 75,8 (131), динаміка державного боргу – 40 (114).

Отже, в цілому слід відзначити, що за GCI 4.0 інституційне середовище і макроекономічна стабільність не сприяють формуванню конкурентоспроможної фінансової системи України, яка б створювала умови для забезпечення конкурентоспроможності національної фінансової системи щодо

зростання соціально-економічного добробуту. Головні інституційні фактори ефективної фінансової системи, зокрема, захист прав власності, розвиток контрактних відносин, доступ та якість інформації, ефективне правозастосування, є незадовільними.

Індекс фінансового розвитку МВФ [2], демонструє знов ж таки низький рівень розвитку фінансової системи України, і FID демонструє подібну тенденцію до GCI 4.0 (рис. 2). Не зважаючи на близький рівень фінансової глибини, як основного індикатора фінансового розвитку, рівень України значно нижче, ніж інших країн ЦСЄ, що обумовлено низьким рівнем стійкості банків і капіталізації фонового ринку, великою часткою проблемних кредитів, недоступністю фінансування для МСП.

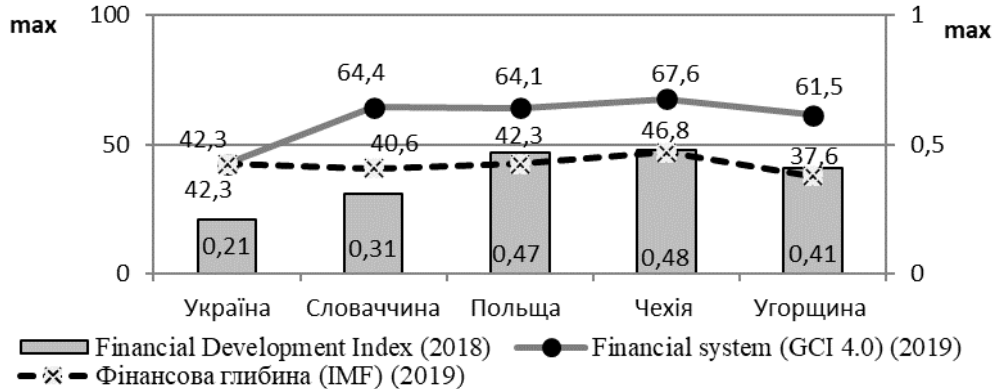

Рис. 2. Оцінка фінансового розвитку України та країн Вишеградської групи

Джерело: складено за даними IMF [2], World Bank [3]

Дані, представлені у табл. 3, свідчать, що Україні значно відстає від інших країн Вишеградської групи і за розвитком фінансових інститутів, і за розвитком фінансових ринків. Серед загальних трендів можна відзначити наступне: не зважаючи на достатньо високий рівень розвитку фінансової інфраструктури в країнах групи, ефективність її функціонування залишається невисокою, що є наслідком світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. та боргових криз в окремих європейських країнах, що посилювало невизначеність на європейських ринках капіталу, впровадження в країнах ЄС нових вимог щодо регулювання банківської діяльності (Базель III, банківський союз), що стрімко зменшило приток ПІ у фінансовий сектор, оскільки банківські та страхові групи розвинених країн, які до цього агресивно інвестували в ці країни з метою отримання надприбутків, були вимушені повернути фінансові потоки у материнські компанії для забезпечення стабільності та достатності капіталу. Разом із тим, ті країни групи (Польща, Чехія), які здійснили реформування фінансових секторів, зорієнтувавшись на зростання частки національного капіталу у фінансовому секторі, різноманіття фінансових інститутів, виважену політику держави щодо розвитку фінансового сектору, забезпечення комплементарності зв'язків реального і фінансового секторів, демонструють вищий рівень та якість фінансового розвитку, не зважаючи на уповільнення економічного зростання у посткризовий період та глобальну невизначеність. Вплив здійснює також посилення конкуренції на глобальних фінансових ринках, не зважаючи на високий рівень їх ліквідності, до якої все більше долучаються розвинені країни на основі нетрадиційних методів монетарної політики, окремі країни Південно-Східної та Східної Азії, Африки, Південної Америки, які демонструють достатньо високі темпи економічного зростання.

Огляд інституційного середовища країн Вишеградської групи демонструє, що успіх фінансового розвитку безпосередньо залежить від інституційних факторів. Зокрема, Польща займає 31 місце за GCI 4.0, що забезпечується 60 місцем у рейтингу за якістю інституцій (56,4 балів) та 1 місцем за макроекономічною стабільністю (100 балів). Чехія посідає 44 місце в загальному рейтингу і 28 місце (86,2) та 1 місце (100 балів) відповідно за якістю інституцій та макроекономічною стабільністю. Угорщина займає 47 місце в загальному рейтингу (56 балів) та 63 місце (56 балів) за якістю інституцій, 43 місце (90 балів) за макроекономічною стабільністю. Позитивний вплив на фінансовий розвиток фінансової системи Польщі здійснюють такі компоненти, як свобода преси, електронне урядування, бюджетна прозорість, нетерпимість до корупції, кількість угод, пов'язаних із захистом навколишнього середовища; Чехії – захист прав власності, свобода преси, бюджетна прозорість, система «стримувань і противаг», нетерпимість до корупції, захист інтелектуальної власності, якість управління земельними ресурсами та те, що пов'язано із використанням альтернативних джерел енергії на захистом навколишнього середовища; Угорщини – захист прав власності, якість управління земельними ресурсами, удосконалення стандартів аудиту та обліку, регулювання енергоефективності та відновлювальних джерел енергії, кількість договорів щодо охорони навколишнього середовища. Слід відзначити, що інституційне середовище в цій групі країн сприяє тому, що ресурси фінансової системи спрямовуються у реальний сектор економіки, зокрема, пов'язаний із виробництвом середньо- та високотехнологічних товарів і послуг, виробництво товарів і послуг для експорту, впровадження новітніх технологій, розвиток сільського господарства, який в цих країнах відіграє значущу роль у структурі національної економіки, забезпечує зайнятість населення. Дослідження [5-7]

підтверджують, що саме фінансові потоки у ці сектори сприяють економічному розвитку та соціальному прогресу в цих країнах. При цьому інноваційна зорієнтованість національної економіки підвищує ефективність фінансових потоків.

Таблиця 3

**Індекс фінансового розвитку (Financial Development Index)
МВФ для України та країн Вишеградської групи в 2018 р.**

країна	Індекс фінансового розвитку	Індекс доступу фінансових установ	Індекс глибини фінансових установ	Індекс ефективності фінансових установ	Індекс фінансових установ	Індекс доступу до фінансових ринків	Індекс глибини фінансових ринків	Індекс ефективності фінансових ринків	Індекс фінансових ринків
Україна	0,21	0,11	0,45	0,52	0,37	0,05	0,01	0,05	0,04
Словаччина	0,31	0,29	0,57	0,79	0,57	0,07	0,02	0,03	0,04
Польща	0,47	0,28	0,66	0,76	0,59	0,17	0,41	0,41	0,32
Чехія	0,48	0,029	0,5	0,81	0,55	0,18	0,06	0,94	0,38
Угорщина	0,41	0,27	0,44	0,57	0,45	0,14	0,57	0,41	0,36

Джерело: складено за даними IMF [2]

Наступний індекс, який також розкриває рівень сформованості та якості інституційного середовища, є Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom). Він демонструє (рис. 3), що найбільший рівень свободи в Україні характерний для торговельних операцій, що в цілому відповідає дійсності, оскільки свобода торговельних відносин є результатом вступу України до СОТ, тривалої політики сировинного експортоорієнтування на основі металургійної промисловості, а сьогодні й сільського господарства, дією Асоціації «Україна – ЄС». Високий рівень податкової свободи забезпечується відносно невисоким рівнем податкового навантаження у порівнянні з іншими країнами, особливо, враховуючи рівень тіньової складової, поширенням спрощеної системи оподаткування, неврегульованості оподаткування щодо виведення капіталу. У порівнянні з попередніми роками у 2019 р. зростає рівень захисту прав власності та свобода бізнесу. Разом із тим, зменшився рівень фінансової свободи і найнижчим за рівнем залишається свобода інвестицій. Якщо порівняти за цим індексом Україну з іншими країнами (рис. 3), то можна бачити, що по всіх компонентах свободи Україна значно відстає від країн групи.

Рис. 3. Складові Індексу економічної свободи України, Польщі, Чехії за 2019 р.

Джерело: складено за даними [4]

Для діагностики сформованості та якості інституційного середовища здійснимо кореляційно-регресійний аналіз інституційного середовища фінансової системи України та його впливу на фінансовий розвиток в 2013-2019 рр. При цьому враховуємо світову практики діагностики та особливості національної фінансової системи.

Для якісної оцінки інституційного середовища фінансової системи оберемо компоненти Індексу економічної свободи (ЕС) [4], зокрема, індекс присутності держави в економіці (ПДЕ), індекс правової системи та захисту прав власності (ПС-ЗПВ), індекс «здорових грошей» (ЗГ), індекс вільної торгівлі на міжнародних ринках (ВТМР), індекс якості регулювання бізнесу (ЯРБ). При виборі кількісних показників оберемо ті, що характеризують фінансову глибину, як основний індикатор фінансового розвитку, та ті, що характеризують його інституційну складову за даними World Bank [3]. Крім того, врахуємо, що інституційне середовище формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, і запропонуємо внутрішні кількісні та зовнішні кількісні показники. У результаті обрано наступні внутрішні інституційні індикатори: державні витрати на кінцеве споживання (ДВКС), депозити банків (ДБ), внутрішні кредити приватному сектору (ВКПС), корпоративні облігації (КО); зовнішні інституційні індикатори – зовнішній державний борг (ЗБорг), загальний державний борг (ДБорг), прями іноземні інвестиції (ПІ), портфельні інвестиції (ПФІ), чисті іноземні активи (ЧІА), іноземні активи в державних облігаціях (ІАДО). І показниками, що

характеризують рівень фінансового розвитку, обрано: премії страхового ринку (ПСР), внутрішні кредити приватного сектору (ВКФС), капіталізація фондового ринку (КФР), обсяг внутрішнього боргового ринку суб'єктів господарювання (ОВБР).

На основі кореляційного аналізу між індикаторами сформованості інституційного середовища та показниками фінансового розвитку виявлено сильний позитивний зв'язок (+), слабкий позитивний (с/п), сильний негативний зв'язок (-), слабкий негативний (с/н).

Таблиця 4

Взаємозв'язок між показниками фінансового розвитку та індикаторами сформованості інституційного середовища фінансової системи України

Показники фінансової глибини	Якісні інституційні індикатори						Внутрішні кількісні інституційні індикатори					Зовнішні кількісні інституційні індикатори					
	ЕС	ПДЕ	ПС-ЗПВ	ЗГ	ВТМР	ЯРБ	ДВКС	ДБ	ВКФС	КО	ОДВП	ЗБорг	ДБорг	ПП	ПФІ	ЧА	ОЗДП
ПСР	-	-	с/н	с/п	с/п	-	-	+	+	+	с/н	-	с/н	с/н	+	-	+
ВКФС	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	с/п	с/н	с/п	с/н	с/п	-	с/н
КФР	с/н	с/н	с/н	+	с/п	-	-	+	+	+	с/п	-	с/н	-	с/н	-	с/н
ОВБР	-	-	-	+	+	с/н	-	+	+	с/п	+	+	+	с/п	с/н	-	+

Джерело: розраховано автором

За результатами виявлено, що найбільший позитивний вплив на фінансовий розвиток здійснює індикатор «здорові гроші», а негативний – якість регулювання бізнесу. Для всіх сегментів фінансової системи виявлена сильніша кореляція із внутрішніми кількісними індикаторами, ніж зовнішніми. В цілому це свідчить про те, що покращення інституційного середовища фінансової системи у високій мірі залежить від ефективності державного регулювання. Банківські депозити, внутрішні кредити приватному сектору, корпоративні облігації мають позитивний вплив, а державні витрати кінцевого споживання – негативний. Найбільше інституційне середовище впливає на внутрішні кредити приватному сектору, і це об'єктивно, оскільки банківський сектор, який забезпечую переважну частку кредитів, є домінуючим у фінансовій системі. Також виявлено сильний вплив факторів інституційного середовища на обсяг внутрішнього боргового ринку, що відповідає високому рівню залежності діяльності суб'єктів господарювання від зовнішнього фінансування. Разом із тим, з'ясовано, що у порівнянні з 2009-2012 рр. вплив інституційного середовища на фінансовий розвиток в 2013-2019 рр. посилюється, що є наслідком його керованості в результаті змін, що відбулися в 2014-2015 рр. Утім вплив неоднозначний, що свідчить про неефективність інституцій та несформованість інституційного середовища фінансової системи.

Для оцінки якості та прогнозування розвитку інституційної структури фінансової системи застосуємо моделювання зв'язку між показниками фінансової глибини та індикаторами сформованості інституційної системи на основі багатofакторної регресійної моделі, врахувавши значимість кореляції, відсутність сильної кореляції в одній моделі. Для вибору оптимальних моделей врахуємо $R^2 > 0,5$; критерій Дарбіна-Уотсона, який наближається до 2,0; сума квадратів залишків наближається до мінімуму.

За результатами розрахунків запропоновані оптимальні моделі (табл. 4), які дозволяють діагностувати якість інституційної структури фінансової системи України та прогнозувати фінансовий розвиток під впливом інституційних факторів, визначати та обґрунтувати стратегічні напрями інституціональної модернізації фінансової системи України.

Таблиця 4

Оптимальні моделі діагностики якості інституційної структури фінансової системи України

Показник	Моделі
Інституційне середовище фінансової системи	
ПСР, % до ВВП	$Y_1 = 5,4 - 0,04 \cdot \text{ІАД} - 0,07 \cdot \text{ЕС}; Y_2 = 1,7 - 0,03 \cdot \text{ЧА} + 0,57 \cdot \text{ПФІ};$ $Y_3 = 3,6 - 0,04 \cdot \text{ЯРБ};$
ВКФС, % до ВВП	$Y_4 = 157 - 1,04 \cdot \text{ЯРБ} - 3,29 \cdot \text{ЧА}; Y_5 = -216,1 + 1,11 \cdot \text{ЗГ} + 2,63 \cdot \text{ВТМР};$ $Y_6 = -12 + 2,57 \cdot \text{ДБ}; Y_7 = 114,1 + 11,45 \cdot \text{КО} - 1,32 \cdot \text{ПДЕ};$
КФР, % до ВВП	$Y_8 = 206,6 - 8,44 \cdot \text{ПП} - 9,27 \cdot \text{ДВКС}; Y_9 = -39,8 + 1,4 \cdot \text{ДБ};$
ОВБР, % до ВВП	$Y_{10} = -346,8 + 7,32 \cdot \text{ВТМР}; Y_{11} = 381,8 - 3,56 \cdot \text{ПС-ЗПВ}; Y_{12} = 74,79 + 1,26 \cdot \text{ЗБорг} + 1,97 \cdot \text{ЗГ}; Y_{13} = 223,8$ $+ 3,81 \cdot \text{ІАДО} - 4,43 \cdot \text{ЧА}; Y_{14} = 43,3 + 5,93 \cdot \text{ОДВП} + 2,3 \cdot \text{БД}; Y_{15} = 576,8 + 4,84 \cdot \text{ОДВП} - 22,02 \cdot \text{ДВКС};$
Інституційне середовище банківського сектору	
ВКФС, % до ВВП	$Y_{16} = -80,4 - 0,95 \cdot \text{ЧАНБ} + 0,59 \cdot \text{ЗГ} + 2,01 \cdot \text{ВТМР}; Y_{17} = 173,6 - 0,9 \cdot \text{ПС-ЗПВ} - 1,3 \cdot \text{ЯРБ}; Y_{18} = 160,4 -$ $0,99 \cdot \text{ПС-ЗПВ} - 0,99 \cdot \text{ЧАДБ};$
КФР, % до ВВП	$Y_{19} = 83,07 - 1,67 \cdot \text{ЧКАБ}; Y_{20} = -15,1 - 0,34 \cdot \text{ЗБорг} + 1,13 \cdot \text{ДБ};$ $Y_{21} = 52,3 - 0,87 \cdot \text{ЧАНБ}; Y_{22} = 30,8 - 0,58 \cdot \text{ЧАДБ};$
КО, % до ВВП	$Y_{21} = -1,09 + 0,11 \cdot \text{ДБ} - 0,04 \cdot \text{ЗБорг};$
ОДВП, % до ВВП	$Y_{22} = 16,36 + 0,28 \cdot \text{ЗБорг} - 2,57 \cdot \text{ПП};$

ЧАНБ – частка активів п'яти найбільших банків, ЧАДБ – частка активів державних банків; ЧКАБ – частка іноземного капіталу у банківській системі. Джерело: розраховано автором

Зокрема, на внутрішні кредити приватного сектору позитивно впливають «здорові гроші», банківські депозити, корпоративні облигації, вільна торгівля на міжнародних ринках, що слід урахувати в майбутньому при визначенні пріоритетів і напрямів інституційної модернізації фінансової системи, а негативно – якість регулювання бізнесу, чисті інвестиційні активи, присутність держави в економіці. Крім того, негативно впливає на внутрішнє кредитування частка державного капіталу у банківській системі України та високий рівень концентрації капіталу у секторі, що свідчить про низький рівень конкуренції. Отже, для того, щоб збільшити внутрішнє кредитування приватного сектору слід зменшити рівень втручання держави в економіку, зокрема частку державної власності у банківському секторі, покращити якість регулювання бізнесу шляхом переорієнтування держави від функцій контролера до функцій адаптивного регулятора, який створює стимули до добросовісної конкуренції, зростання ділової, інвестиційної, інноваційної активності бізнесу, корпоративно-соціальної та екологічної його відповідальності, забезпечує інвестиційну привабливість країни, та обмеження щодо порушення прав власності, акціонерів, кредиторів, інвесторів, споживачів та економічних і соціальних, індивідуальних і суспільних інтересів та цінностей.

Висновки. Отже, можна засвідчити нерозвиненість і низьку якість інституційного середовища фінансової системи України, що стримує фінансовий розвиток національної економіки. Серед деструктивних елементів, що це пояснюють можна виділити: нерозвиненість фінансової інфраструктури, незакріплення прав власності, неефективність механізму правозастосування, неефективність та фрагментарність інституцій, наявність інституційного вакууму, наявність антиринкових неформальних інституцій, неефективність державних інститутів тощо. Відповідно, забезпечення конкурентоспроможності фінансової системи в інтересах соціально-економічного добробуту країни потребує її інституційної модернізації як масштабної, якісної, кардинальної зміни порядку її інституційної структури, що змінює стереотипи і моделі фінансової поведінки на основі розвитку, керованості, ефективності із урахуванням глобальних викликів, технологічних змін, цифрової трансформації, Industry 4.0. При цьому основними пріоритетами інституційної трансформації слід визначити: якісна зміна структур фінансової системи, форм способів фінансової діяльності, її цільового спрямування, мотивів, стимулів і факторів прийняття фінансових рішень та ідеології фінансової поведінки, зміна інституцій та механізмів їх реалізації, системи інституційного регулювання.

Література

1. The Global Competiveness Index. The Global Competitiveness Report 2013-2019. World Economic Forum. URL : <https://www.weforum.org/reports>
2. Financial Development Index Database. IMF. URL : <https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b&sId=1480712949562>
3. Financial Sector. Data. The World Bank Group. URL : <https://data.worldbank.org/topic/financial-sector?view=chart>
4. Index of Economic Freedom. URL : <https://www.heritage.org/index/>
5. Гураль А. О., Ломачинська І. А. Вплив фінансового розвитку Вишеградської групи на соціально-економічний добробут. Економіка: реалії часу. 2017. №6 (34). С. 37-43.
6. Lomachynska I., Babenko V., Yemets O., Yakubovskiy S., Hryhorian R. Impact of the foreign direct investment inflow on the export growth of the Visegrad group countries. Studies of Applied Economics. 2020. 38, 3(1).
7. Gural A., Lomachynska I. FDI and financial development as determinants of economic growth for V4 countries. Baltic Journal of Economic Studies. 2017. Vol 3, No 4. P. 59-64.

References

1. World Economic Forum. (2020). The Global Competiveness Index. The Global Competitiveness Report 2013-2019. URL : <https://www.weforum.org/reports>
2. IMF. (2020). Financial Development Index Database. URL : <https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b&sId=1480712949562>
3. World Bank. (2020). Financial Sector. Data. The World Bank Group. URL : <https://data.worldbank.org/topic/financial-sector?view=chart>
4. The Heritage Foundation. (2020). Index of Economic Freedom. URL : <https://www.heritage.org/index/>
5. Gural O. A., Lomachinskaya I. A. (2017). Effect of financial development of the Visegrad Group on social and economic well-being. Economics:time realities. №6 (34), 37-43.
6. Lomachynska I., Babenko V., Yemets O., Yakubovskiy S., Hryhorian R. (2020). Impact of the foreign direct investment inflow on the export growth of the Visegrad group countries. Studies of Applied Economics, 38, 3(1).
7. Gural A., Lomachynska I. (2017). FDI and financial development as determinants of economic growth for V4 countries. Baltic Journal of Economic Studies, Vol 3, No 4, 59-64.

Надійшла / Paper received : 04.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГОВОГО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено складові конкурентоздатності машинобудівного підприємства для визначення їх ролі, значення, проблемних аспектів у структурі системи маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю промислових підприємств. Доведено, що на промислових підприємствах, зайнятих виробництвом наукоємної та трудомісткої продукції, необхідно використовувати новітні управлінські підходи. Визначено базові проблемні аспекти у функціонуванні промислових підприємств, які перешкоджають нарощенню конкурентних переваг. Обґрунтовано необхідність використання сучасних маркетингових технологій у підвищенні конкурентного потенціалу підприємства. Досліджено специфіку взаємодії структурних елементів системи маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю промислових підприємств, спрямованого на її зростання на основі холистичного підходу.

Ключові слова: стратегічне управління, конкурентоздатність промислового підприємства, маркетингові стратегії, система маркетингового стратегічного забезпечення, підвищення конкурентоздатності.

HROMOVA O.

Vinnytsia Trade and Economics Institute, KNUTE

FORMATION OF THE STRUCTURE OF THE SYSTEM OF MARKETING STRATEGIC MANAGEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The market economic system of Ukraine in the current period is characterized by frequent changes of regulatory and legislative nature, which is primarily due to the instability of the socio-political situation. Given the financial condition of most industrial enterprises, it can be argued that the state of the economy requires many structural transformations, which will be focused on integration and globalization processes, scientific and technological progress in the activities of individual domestic and foreign enterprises (characterized by high profitability, financial sustainability, gradual development), consumer preferences, development of the marketing component of management. The basic structural and formative components of enterprise competitiveness in the structure of the marketing strategic management system of enterprise competitiveness are the platform on the basis of which organizational transformations of production systems are carried out in order to increase their competitive potential and ensure sustainable development dynamics.

The article examines the components of the competitiveness of the machine-building enterprise to determine their role, importance, problematic aspects in the structure of the system of marketing strategic management of the competitiveness of industrial enterprises (production-technological, social-labor, marketing-commodity, financial-resource, innovation-investment and organizational-legal). It is proved that in industrial enterprises engaged in the production of science-intensive and labor-intensive products, it is necessary to use the latest management approaches, in particular the subsystem of adaptive-competence support. The basic problematic aspects in the functioning of industrial enterprises that hinder the growth of competitive advantages are identified. The necessity of using modern marketing technologies in increasing the competitive potential of the enterprise is substantiated. The specifics of interaction of structural elements of the system of marketing strategic management of competitiveness of industrial enterprises, aimed at its growth on the basis of a holistic approach, are investigated.

Key words: strategic management, competitiveness of industrial enterprise, marketing strategies, system of marketing strategic support, increase competitiveness.

Постановка проблеми. Ринковій економічній системі України в нинішній період притаманні часті зміни нормативно-законодавчого характеру, що пов'язано в першу чергу із нестабільністю соціально-політичного становища. Зважаючи на те, в якому фінансовому стані знаходяться більшість промислових підприємств можна стверджувати, що стан економіки потребує багатьох структурних перевтілень, які будуть орієнтовані на інтеграційні та глобалізаційні процеси, досягнення науково-технічного прогресу в діяльності окремих вітчизняних та іноземних підприємств (яким притаманна висока прибутковість, фінансова сталість, поетапний розвиток), вподобання споживачів, розвиток маркетингової складової управління. Базові структуро-формуючі складові конкурентоздатності підприємства в структурі системи маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю підприємств є тією платформою, на основі якої здійснюються організаційні трансформації виробничих систем з метою підвищення їх конкурентного потенціалу та забезпечення сталої динаміки розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія стратегічного управління, маркетингової діяльності, засад формування та реалізації стратегій у напрямі забезпечення конкурентоздатності підприємств є об'єктом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема серед них: Ансофф І., Балабанова Л., Бельтюков Є., Драган О., Діксон Р., Еванс Дж., Зубко Т., Князик Ю., Котлер Ф., Кузьмін О., Курбацька Л., Ламбен Ж., Лебідь Т., Мендела І., Метеленко Н., Новікова Н., Дж., Портер М., Сокотун Г., Старостіна А., Томпсон А., Фатхутдінов Р. та ін. Водночас, зважаючи на часті зміни умов функціонування, вплив інтеграційних процесів, необхідність розширення зовнішніх ринків збуту, зазначена проблематика потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей побудови сучасної структури системи маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю промислових підприємств та розробка науково-методичних підходів щодо взаємодії структурних складових системи у підвищенні конкурентоздатності підприємств.

Виклад основного матеріалу. До кожної структуро-формуючої складової конкурентоздатності машинобудівного підприємства, в залежності від вмотивованості вищого керівництва, може бути застосований більш ширший перелік удосконалення компетенцій відповідно до більшої кількості окреслених напрямів «забезпечення», «покращання», «підвищення» тощо. Виокремлені складові конкурентоздатності машинобудівного підприємства - виробничо-технологічна, соціально-трудова, маркетингово-товарна, фінансово-ресурсна, інноваційно-інвестиційна та організаційно-правова є, на нашу думку, саме тими елементами, посилення функціональних можливостей яких спричинить підвищення конкурентного потенціалу та забезпечення реалізації маркетингової стратегії зростання конкурентоздатності.

Визначальною метою об'єднання впровадження адаптаційних механізмів в системі управління підприємством та розвитку ключових компетенцій маркетологів є зростання вірогідності реалізації сформованих менеджерами маркетингових стратегій підвищення конкурентоздатності підприємства. Обов'язковим аспектом впровадження підсистеми адаптивно-компетентісного забезпечення у підвищенні конкурентоздатності підприємства є удосконалення методів збору та опрацювання інформації, що посилить процеси прогнозування та стратегічного планування в управлінні і сприятиме підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень. Відповідальним за реалізацію маркетингової стратегії, цілеспрямованої на підвищення конкурентоздатності як продукції, так і підприємства в цілому, менеджерам необхідно визначити форму реагування на вплив того чи іншого фактора, внутрішнього чи зовнішнього середовища.

Часто конкурентоздатність розглядають без врахування системи взаємозв'язків з іншими економічними категоріями та показниками соціально-економічної ефективності торговельної діяльності, через те критерії оцінки, організаційно-економічні характеристики і показники динаміки конкурентоздатності на рівні товару, підприємства, галузі потребують комплексної систематизації [1, с. 77].

Функціонування елементів системи маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю підприємства відбувається під впливом різноманітних чинників зовнішнього середовища. Особливо коли мова йде про маркетингове стратегічне управління конкурентоздатністю, важливо враховувати найвагоміші екзогенні фактори впливу – політико-соціальні, економічні, ринкові, ресурсні та ін. У рамках проведеного дослідження слід визначити базові проблемні аспекти у функціонуванні промислових підприємств, які перешкоджають нарощенню конкурентних переваг вітчизняними товаровиробниками, в порівнянні із зарубіжними:

– існуюча практика виробництва машинобудівних виробів за новітніми технологіями суттєво впливає на прогресивне науково-технічне випередження машинобудівних підприємств країн Європи в порівнянні із вітчизняними підприємствами; машини та агрегати, які виготовлені за найновітнішими технологіями є якісними, надійними із більшим терміном експлуатації;

– європейські товари виробники машинобудівної галузі уже на протязі тривалого часу здатні реалізувати проекти з повним циклом виробництва, таким чином зменшуючи окремі статті витрат.

Зарубіжні промислові підприємства на відміну від вітчизняних фірм володіють можливістю виконувати замовлення покупців із відтермінуванням оплати на визначений період. Натомість, для вітчизняних машинобудівних підприємств доцільно приймати практику машинобудівних підприємств економічно-розвинених країн, використовувати різноманітні механізми впровадження технологій, модернізації виробництва для збільшення якості продукції [2, с. 27; 3].

Слід наголосити, що в контексті прийняття рішень управлінським персоналом щодо формування та реалізації маркетингових стратегій підвищення конкурентоздатності підприємства, конкурентне бізнес-оточення є основою для формування адаптивних механізмів, а також підґрунтям визначення цілеспрямованого у розвитку компетенцій персоналу (особливо фахівців маркетингового підрозділу), обґрунтуванні заходів забезпечення конкурентоздатності продукції та підприємства, переглядів підходів стосовно посилення функціонального забезпечення усіх підрозділів підприємства. На нашу думку, до організаційно-функціонального забезпечення системи управління підприємством в контексті налагодження взаємозв'язків входить підсистема стратегічного управління, підсистема забезпечення конкурентоздатністю, підсистема маркетингового управління, підсистема моніторингу оціночних параметрів, підсистема контролінгу рівня конкурентоздатності підприємства, адаптивно-компетентісна підсистема у підвищенні конкурентоздатності. Інформаційно-аналітичне маркетингове забезпечення в системі маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю промислового підприємства є підґрунтям розвитку маркетингових технологій підвищення конкурентного потенціалу. Розвиток складових формування конкурентоздатності забезпечується виокремленими відповідними принципами, критеріями та інструментарієм.

Маркетинг впливатиме на підвищення конкурентоздатності продукції внаслідок формування ефективного інструментарію, соціально-відповідального та інтегрованого маркетингу. Всі маркетингові технології підвищення конкурентного потенціалу, які будуть формуватися та впроваджуватися управліннями промислового підприємства повинні обов'язково враховувати умови його господарювання та специфіку ведення бізнесу [4].

Актуальним на сьогодні є використання сучасних маркетингових технологій у підвищенні конкурентного потенціалу підприємства, зокрема до них варто віднести:

- стратегічне цілеспрямовання в удосконаленні маркетингової діяльності в системі управління конкурентоздатністю підприємства;
- використання новітніх технологій у рекламній політиці підприємства та підходів до збутових процесів;
- поглиблення маркетингових досліджень, спрямованих на розробку та виробництво інноваційних видів машинобудівної продукції;
- удосконалення управлінських підходів та функціонального наповнення системи менеджменту машинобудівного підприємства з метою підвищення якості продукції;
- застосування нових управлінських підходів у відслідковуванні потреб споживачів машинобудівної продукції із їх прогнозуванням (визначенням потенційних потреб) й підходів, спрямованих на дослідження дій підприємств-конкурентів на кожному ринковому сегменті;
- розвиток ключових компетенцій маркетологів підприємства;
- використання виробничих резервів, зменшення собівартості продукції, участь маркетологів в управлінні витратами з метою їх зниження;
- налагодження кращих взаємовідносин в конкурентному середовищі із усіма суб'єктами, які є бізнес-партнерами або потенційно можуть бути ними для підприємства;
- здійснення маркетингових заходів в стратегічному управлінні на основі методики «входу» й «виходу» господарюючого суб'єкта;
- активізація інноваційного маркетингу, залучення додаткових інвестицій із активізацією відповідних процесів та формування заходів їх ефективної реалізації;
- проведення заходів в напрямі покращення післягарантійного обслуговування;
- використання ІТ-технологій та новітніх засобів інформатизації для удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю підприємства;
- покращення техніко-технологічного рівня виробничої системи, організаційне удосконалення, зменшення логістичних витрат;
- використання енергозберігаючих технологій, використання резервів виробництва, аналіз техніко-економічних показників при виробництві того чи іншого виду продукції.

Конкурентоздатний потенціал є здатністю використовувати наявні та потенційні можливості зовнішнього оточення введення бізнесу господарюючим суб'єктом для нарощення конкурентних переваг та формування абсолютно нових, із стабілізацією конкурентних позицій в стратегічній перспективі [5, с. 48-50].

Вважаємо за доцільне при визначенні взаємодії структурних елементів системи маркетингового стратегічного управління конкурентоздатністю промислових підприємств, спрямованого на її зростання, застосовувати холістичний підхід. Даний управлінський підхід концептуально орієнтований на структурну побудову системи у якій комплексно буде забезпечена взаємодія усіх елементів. Таким чином, машинобудівні підприємства зможуть швидше адаптуватися до впливу факторів зовнішнього оточення.

Узагалі, холістичне управління ґрунтується на чималій кількості управлінських концепцій, серед них варто виокремити:

- концепцію управління за цілями Друкера П. - Management by Objectives (1954 p.);
- систематизацію економічних показників Мало Ж.Л. - Tableau de bord (1932 p.);
- стандартизовану систематизацію економічних параметрів Хьюберта Р. - Total Performance Scorecard (2003 p.);
- систему так званих збалансованих показників діяльності - Organizational Balanced Scorecard;
- фронтальний менеджмент на основі забезпечення якості - Total Quality Management (1970 p.);
- управління результативністю - Performance Management (1990 p.);
- управління компетенціями - Competence Management (1990 p.);
- систему менеджменту в якій використовується показник економічної доданої вартості Штерна С. (1990 p.);
- піраміду діяльності компанії Мак-Найра К. та Кроса К. (1990 p.);
- систему збалансованих показників Нортон та Каплана (1992 p.);
- модель стратегічних карт Мейселя Л. (1992 p.);
- систему оцінювання результативності діяльності підприємства Робертса К. та Адамса П. - Effective Progress and Performance Measurement (1993 p.) та ін. [6, с. 48].

Холістичний підхід використовується в різних сферах управління діяльністю підприємства, зокрема і в маркетинговій діяльності. Котлер Ф. холістичний підхід до управління в контексті розвитку маркетингу визначав як: «...підхід, за яким робиться спроба визнати й збалансувати різні компетенції та труднощі маркетингової діяльності за допомогою їх поєднання під однією загальною компетенцією» [7, с. 35].

Кожне машинобудівне підприємство має власну концепцію управління, яка впливає на формування та реалізацію маркетингової стратегії, цілеспрямованої на зростання конкурентоздатності продукції та підприємства. Адже керівництвом чи провідними фахівцями маркетингового підрозділу можуть бути сформовані цілі, реалізація яких не буде впливати на ті чи інші суб'єкти. Вагомим є розвиток функціонального наповнення маркетингового підрозділу та інших першорядних підрозділів промислового підприємства, що вплине на рівень їх функціонального забезпечення.

Досягнувши оптимальні параметри маркетингової діяльності та планові показники щодо забезпечення конкурентоздатності суб'єкта, підприємством буде досягнуто заплановане зростання конкурентного потенціалу (чи більшості його складових), а це спричинить забезпечення належного рівня, чи за можливістю підвищення в цілому конкурентоздатності підприємства. Також, слід зазначити, що використання новітніх маркетингових технологій має змінювати визначені принципи, важелі, методи досягнення поточних та стратегічних цілей ведення фінансово-господарської діяльності. Наголошується, що розвиток ключових компетенцій у досягненні відповідного рівня складових конкурентоздатності підприємства функціонально удосконалив маркетингову та фінансово-господарську діяльність підприємства, особливо в аспекті організації діяльності, формування інформаційно-аналітичної бази, посилення мотивації працівників, процесів оцінювання, аналізу та контролю тощо. Позитивним буде реалізація маркетингової стратегії у тому чи іншому запланованому часовому проміжку ведення бізнесу.

Керівництво має бути зацікавлене у розвитку ключових компетенцій персоналу в усіх сферах діяльності - виробничій, технологічній, маркетингово-товарній, аналітичній, інноваційно-інвестиційної діяльності. Водночас, напрями щодо розвитку ключових компетенцій мають бути визначені ще на початку формування маркетингової стратегії підвищення конкурентоздатності підприємства із опрацюванням чималого масиву інформаційно-аналітичних даних, які зорієнтують провідних менеджерів на першочергові проблематичні аспекти у функціонуванні виробничої системи.

Висновки. У системі маркетингового стратегічного управління підвищення конкурентоздатності промислового підприємства з боку управлінського персоналу має приділятися багато уваги забезпеченню інформаційними даними щодо змін в конкурентному бізнес-оточенні. Володіючи більшим обсягом інформації щодо найсуттєвіших факторів впливу та тих факторів, які потенційно можуть спричинити негативний вплив на діяльність підприємства в аспекті забезпечення належного рівня конкурентоздатності, збільшується імовірність прийняття відповідальними менеджерами ефективних управлінських рішень. Провівши заходи із удосконалення кожного функціонального елементу системи маркетингового стратегічного управління підвищення конкурентоздатності промислового підприємства, менеджери володітимуть більшим обсягом аналітичних параметрів щодо внутрішніх факторів впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства, що теж забезпечить прийняття та реалізацію ефективних управлінських рішень в напрями підвищення конкурентоздатності як продукції, так і підприємства в цілому.

Література

1. Новікова Н. Конкурентоспроможність у системі економічного потенціалу підприємства / Н. Новікова, Т. Зубко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2017. – № 3. – С. 64–81.
2. Меленчук Ю. Сучасний стан та тенденції розвитку машинобудівної галузі України / Ю. Меленчук // Галицький економічний вісник. – 2014. – Т. 47. – № 4. – С. 28–34.
3. Сокотун Г. О. Конкурентоспроможність машинобудівних підприємств України у порівнянні з іноземними [Електронний ресурс] / Г. О. Сокотун // Ефективна економіка. – 2013. – №10. – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua
4. Курбацька Л. М. Маркетинговий механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / Л. М. Курбацька // Ефективна економіка. – 2013. – № 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_75.
5. Князык Ю. М. Вплив маркетингових чинників на формування конкурентоспроможності промислових підприємств / Ю. М. Князык, Т. В. Лебідь // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 704. – С. 44–50.
6. Снігур Х. А. Холістична модель управління персоналом / Х. А. Снігур // Економіка та держава. – 2016. – № 12. – С. 47–50.
7. Котлер Ф. Маркетинг, менеджмент: анализ, планирование, внедрение, контроль / Ф. Котлер. – СПб. : Питер, 1999. – 896 с.

References

1. Novikova N. Konkurentospromozhnist u systemi ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva / N. Novikova, T. Zubko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. – 2017. – № 3. – S. 64–81.
2. Melenchuk Yu. Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku mashynobudivnoi haluzi Ukrainy / Yu. Melenchuk // Halyskyi ekonomichnyi visnyk. – 2014. – T. 47. – № 4. – S. 28–34.
3. Sokotun H. O. Konkurentospromozhnist mashynobudivnykh pidpriemstv Ukrainy u porivnianni z inozemnyimi [Elektronnyi resurs] / H. O. Sokotun // Efektyvna ekonomika. – 2013. – №10. – Rezhym dostupu: www.economy.nayka.com.ua
4. Kurbatska L. M. Marketynhovi mekhanizm zabezpechennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskoi produktsii [Elektronnyi resurs] / L. M. Kurbatska // Efektyvna ekonomika. – 2013. – № 3. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_75.
5. Kniazyk Yu. M. Vplyv marketynhovykh chynnykiv na formuvannia konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpriemstv / Yu. M. Kniazyk, T. V. Lebid // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». – 2011. – № 704. – S. 44–50.
6. Snihur Kh. A. Kholistychna model upravlinnia personalom / Kh. A. Snihur // Ekonomika ta derzhava. – 2016. – № 12. – S. 47–50.
7. Kotler F. Marketynh, menedzhment: analiz, planyrovanye, vnedrenye, kontrol / F. Kotler. – SPb. : Pyter, 1999. – 896 s.

Надійшла / Paper received : 07.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.2

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-44

ПИСЬМЕННА У. Є.

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ СТАЛИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Вчасне і повне виконання Україною міжнародних зобов'язань в енергетичній сфері є необхідною умовою членства України в Європейському енергетичному співтоваристві, а також рушійним фактором сталого розвитку енергетики. Розширення доступу до капіталу, посилення боротьби з корупцією, збільшення прозорості в енергетичній сфері, посилення контролю з боку регулятора в енергетиці за інвестиційними програмами енергокомпаній, а центрального органу виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища – за виконанням НПСВ має бути запорукою сталого розвитку енергетики у напрямку екологізації та модернізації шляхом переходу на високоефективні екологічно чисті енерготехнології. Енергогенеруючі потужності, що працюють на органічному паливі, а особливо ті, що використовують вугілля, формують основну частину екологічного відбитку вітчизняної енергетики. Міжнародні зобов'язання України в екологічній сфері вимагають скорочення такого впливу майже на 90% до 2029-2033 р. Визначення екологічних викликів енергетичних трансформацій в Україні та відповідне коригування енергетичної та екологічної політики має на меті пришвидшення виконання зобов'язань перед ЄЕС та конвергенції енергетичних ринків України та ЄС.

Ключові слова: енергетична сталість, сталі енергетичні трансформації, екологізація енергетики, Європейське енергетичне співтовариство.

PYSMENNA ULIANA

SI "Institute of Economics and Forecasting, NAS of Ukraine"

ECOLOGICAL CHALLENGES OF SUSTAINABLE ENERGY TRANSFORMATIONS IN UKRAINE

Timely and full implementation of Ukraine's international obligations in the energy sector is the necessary condition for Ukraine's membership in the European Energy Community, as well as the driving factor for sustainable energy development. Expanding access to capital, strengthening the fight against corruption, increasing transparency in the energy sector, strengthening control by the energy regulator over the investment programs of energy companies, and the central executive body in the field of environmental protection over the implementation of the National Plan of Emissions Reduction of Ukraine should be the prerequisites to sustainable energy development direction of ecologization and modernization through the transition to highly efficient environmentally friendly energy technologies. Power generation capacities running on fossil fuels, and especially on coal, form the main part of the ecological footprint of domestic energy sector. Ukraine's international obligations in the environmental sphere require a reduction of such impact by almost 90% by 2029-2033. This requires the installation of capital-intensive treatment equipment at most of the power units of TPPs and CHPs in Ukraine. TPPs cover half-peak and significant part of peak daily load of the integrated power system, as well as participate in primary and secondary regulation of frequency and power, their stable operation is a guarantee of reliability of united power system of Ukraine, and according to the action plan for integration of the united power system of Ukraine with ENTSO -E, the modernization of such power units and their participation in the market of ancillary services is a necessary condition for integration with the European energy system. Identifying the environmental challenges of energy transitions in Ukraine and adjusting energy and environmental policies accordingly aims to accelerate the implementation of commitments to the European Energy Community and the convergence of energy markets in Ukraine and the EU.

Key words: energy sustainability, sustainable energy transitions, ecologization of power sector, European Energy Community.

Постановка проблеми. Україна є членом Європейського енергетичного співтовариства (ЄЕС). У середньостроковій перспективі ЄЕС має на меті утворити інтегровані енергетичні ринки по всьому регіону. Участь у ЄЕС вимагає гармонізації нормативно-правової бази зі стандартами ЄС, імплементації Енергетичних пакетів. Для України така участь надала можливості для запровадження на внутрішньому ринку більшої конкуренції, вищих технічних стандартів і правил регулювання, кращого інвестиційного клімату для глибшої інтеграції українського енергосектору з ринками ЄС, додаткові можливості в залученні міжнародних кредитів та технічної допомоги. Україна зобов'язалась імплементувати цілу низку європейських директив і регламентів, які б гармонізували її законодавство відповідно до ЄС. Окремою частиною зобов'язань є впровадження заходів щодо зменшення екологічного відбитку енергетичних підприємств. Недостатня ефективність важелів державної політика разом із значною капіталомісткістю екологічних заходів утворюють «замкнене коло», що гальмує сталі енергетичні трансформації в електроенергетиці України. Адже виконання великої частини вимог ЄЕС тісно пов'язане із синхронізацією ОЕС України європейською енергосистемою ENTSOE (мала бути завершена ще до 2015 р.)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд заходів екологічної політики в цілому в якості підсистеми управління національною економікою передбачає як формування рестриктивного механізму з метою скорочення викидів забруднювачів (інтерналізація екстерналій), так і формування передумов і фінансово-інвестиційних механізмів техніко-технологічних трансформацій для скорочення або уникнення екологічного відбитку багатьох видів економічної діяльності [1]. Виконання зобов'язань щодо зменшення вуглецевого відбитку в рамках Паризької угоди змістило акценти екологічної політики України на цілі щодо скорочення викидів парникових газів. Виконані дослідження щодо низькоemisійності та екологічності розвитку вугільної енергетики, враховуючи її безальтернативність у середньостроковій перспективі [2].

Формулювання цілей статті. Необхідно визначити зовнішні і внутрішні екологічні виклики енергетичних трансформацій в Україні та здійснити коригування енергетичної та екологічної політики з метою недопущення гальмування виконання зобов'язань перед ЄЕС та конвергенції енергетичних ринків України та ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні виклики енергетичних трансформацій в Україні можна поділити на зовнішні і внутрішні. Серед зовнішніх є наступні:

А. Міжнародні вимоги. Директива 2010/75/ЄС стосовно встановлення граничного рівня викидів певних забруднювачів до атмосфери великими спалювальними установками встановлює граничні значення викидів з урахуванням щорічного зниження у відсотках, які встановлюються для кожної країни (для України – скорочення майже на 90%). Дія директиви поширюється на установки номінальною ефективною тепловою потужністю 50 МВт і більше. Національним планом скорочення викидів (НПСВ, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 №796-р) затверджено граничні викиди NO_x , SO_2 і пилу для кожного року і за кожним енергоблоком пооб'єктно: 90 спалювальних установок загальною номінальною тепловою потужністю 64,8 ГВт. Згідно з документом, за період 2018-2028 рр. викиди діоксиду сірки мають зменшитися з 1017 до 51 тис. тонн (майже в 20 разів), викиди пилу – з 205 тис тонн до 5 тис тонн (майже в 40 разів); за період 2018-2033 викиди оксидів азоту мають зменшитись із 191 до 54 тис. тонн (майже в 3,6 рази). Рішенням ЄС від 31.07.2017 визначено найкращі доступні технології (НДТ) для великих спалювальних установок для виконання Директиви.

Вчасність виконання Директиви викликала сумніви вже на першому етапі впровадження, оскільки вже тоді ішло відставання як затвердження самого НПСВ, так і виконання заходів відповідно до НПСВ. Необхідний обсяг інвестицій для встановлення пилогазоочисного устаткування під наявні та нові блоки оцінений у 22 млрд дол. США. Найкраща ситуація з заміною електрофільтрів, найгірша – з сірко- та газоочисткою (заміна електрофільтрів 40 дол/кВт; будівництво сіркоочисних установок: 200 дол/кВт; оснащення котлів каталітичними денітрифікаторами 100 дол/кВт, будівництво комплексів сірко- та газоочищення; 350 дол/кВт).

За оцінками [3], оснащення системами очистки димових газів на діючих блоках компанії потребує таких фінансових витрат:

- щодо викидів діоксиду сірки: 3520-4463 млн євро або близько 320-406 млн євро щорічно протягом 11 років.

- щодо викидів оксидів азоту: 1755 млн євро або близько 110 млн євро щорічно протягом 16 років.

- щодо пилоочищення: щорічні інвестиції протягом 11 р. повинні бути в середньому на рівні 27,5 млн євро.

Виконання норм Директиви (при перенесенні інвестиційних витрат на тариф) матиме істотний вплив на тариф на електроенергію: зростання оптової ринкової ціни в діапазоні 22-31%.

Групами, зацікавленими у дотриманні законодавства ЄС, є населення міст-супутників ТЕС, енергомашинобудівники, екологи, підприємства будівельних матеріалів та виробництва добрив (використання продуктів десульфуризації та золотворювання як дешевої сировини) та суспільство в цілому. Оскільки ТЕС забезпечують покриття напівпікового і суттєвої частини пікового добового навантаження об'єднаної енергосистеми (ОЕС), а також беруть участь у первинному та вторинному регулюванні частоти та потужності, їхня стабільна робота є запорукою надійності ОЕС України, а також, згідно з планом заходів з інтеграції ОЕС України з ENTSO-E, модернізація таких енергоблоків та їхня участь на ринку допоміжних послуг є необхідною умовою інтеграції з європейською енергосистемою. Тому, системний оператор ОЕС України та споживачі електроенергії також належать до групи, зацікавленої у модернізації великих спалювальних установок ТЕС, у т.ч. їхньому оснащенні екологічним обладнанням.

Групами, що чинять опір досягненню цілей у сфері відновлюваної енергетики, є деякі бізнес-групи, які експлуатують великі спалювальні установки, але де-факто не розглядають екологічні інвестиції в якості пріоритетних (підміна цілей).

Б. Видозміна форм власності енергетичних компаній. Зі збільшенням прозорості енергетики України, посиленням боротьби з корупцією, покращенням інвестиційного клімату та фактичною імплементацією Директиви 2005/89/ЄС стосовно заходів для забезпечення безпеки інвестування до системи електропостачання та інфраструктури очікується збільшення присутності іноземного капіталу, а саме, участі крупних іноземних енергетичних та інвестиційних компаній у будівництві нових та експлуатації діючих об'єктів енергетики.

Внутрішніми екологічними викликами можна вважати такі:

В. Паливний баланс. Доступність/дефіцитність того чи іншого виду палива і його ціна впливає на коефіцієнт використання встановленої потужності енергогенеруючих технологій. Так, дорожчання природного газу та його дефіцитність для використання на ТЕС України зумовила зупинку газомазутних енергоблоків ТЕС. Отже, доступність і собівартість видобутку/закупівельна ціна проектних палив для теплоелектростанцій визначатиме технологічні перспективи та напрями модернізації і технічного переоснащення.

Г. Технологічний прогрес. Світовий досвід свідчить про успішний досвід експлуатації високоефективних екологічно чистих вугільних енерготехнологій. Згідно з Енергетичною стратегією до

2035 р. [4], ефективність теплової енергетики має зростати, досягнувши 334 г у.п. у 2035 р. При цьому, 17 існуючих вугільних ВСУ загальною номінальною тепловою потужністю 15,118 ГВт планується вивести з експлуатації до 31 грудня 2033 р. та замінити на нові вугільні спалювальні установки. З них 4 установки потужністю 3,694 ГВт будуть виведені з експлуатації до кінця 2023 р. 20 існуючих газоспалювальних установок номінальною тепловою потужністю 6,21 ГВт будуть виведені до кінця 2023 р. і замінені на нові вугільні спалювальні установки. Для інших 37 установок номінальною тепловою потужністю 19,82 ГВт установок до 31 грудня 2033 р. встановлюється обмежений час експлуатації у 40000 годин.

Д. Висока вартість капіталу. Порівняно з країнами Європи і США вартість капіталу в країнах, що розвиваються, куди входить і Україна, вища, що обумовлено більшими ризиками ведення бізнесу в таких країнах. WACC в Україні оцінюється на рівні 19%. Тому залучення кредитних ресурсів для екологічної модернізації обладнання утруднене високою вартістю та низькою доступністю позикового капіталу.

Е. Екологічне оподаткування. Динаміка зростання ставок зборів за викиди забруднюючих речовин і високі штрафи за понадлімітне забруднення навколишнього природного середовища має стимулювати підприємства, що здійснюють викиди забруднюючих речовин, до скорочення таких викидів. Однак, у випадку з ТЕС і ТЕЦ України, через високу вартість очисного обладнання та потреба у великих інвестиціях, що у повній мірі не враховані в тарифі на вироблену електроенергію, цей принцип не спрацьовує, лише збільшуючи трансакційні видатки. Тому необхідним є покращення доступу енергогенеруючих компаній до капіталу, у т.ч. до низьковідсоткових кредитів на впровадження екологічно чистого процесу виробництва.

Постійне оприлюднення даних моніторингу виконання НПСВ і суспільна увага до цього питання забезпечуватиме стейкхолдерів, суспільство та міжнародну спільноту інформацією щодо актуального стану справ і стане додатковим важелем забезпечення повноти виконання зобов'язань за планом експлуатантами великих спалювальних установок, а також посилить увагу Міненерго України та регулятора в енергетиці (НКРЕКП) за виконанням інвестиційних програм і освоєння коштів за тарифом.

Безальтернативність вугільної енергетики в середньостроковій перспективі обумовлена тим, що ТЕС забезпечують покриття напівпікового і суттєвої частини пікового добового навантаження об'єднаної енергосистеми (ОЕС), а також беруть участь у первинному та вторинному регулюванні частоти та потужності, їхня стабільна робота є запорукою надійності ОЕС України, а також, згідно з планом заходів з інтеграції ОЕС України з ENTSO-E, модернізація таких енергоблоків та їхня участь на ринку допоміжних послуг є необхідною умовою інтеграції з європейською енергосистемою.

Висновок. Розширення доступу до капіталу, посилення боротьби з корупцією, збільшення прозорості в енергетичній сфері, посилення контролю з боку регулятора в енергетиці за інвестиційними програмами енергокомпаній, а центрального органу виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища – за виконанням НПСВ має бути запорукою сталого розвитку цього підсектору енергетики у напрямку екологізації та модернізації шляхом переходу на високоефективні екологічно чисті енерготехнології. Вчасне і повне виконання Україною міжнародних зобов'язань в енергетичній сфері є необхідною умовою членства України в Європейському енергетичному співтоваристві, а також рушійним фактором сталого розвитку енергетики. Енергогенеруючі потужності, що працюють на органічному паливі, а особливо ті, що використовують вугілля, формують основну частину екологічного відбитку вітчизняної енергетики. Міжнародні зобов'язання України в екологічній сфері вимагають скорочення такого впливу майже на 90% до 2029-2033 р. Це потребує встановлення капіталомісткого очисного обладнання на більшій частині енергоблоків ТЕС і ТЕЦ України.

Література

1. Матвійчук В. К., Чугаєнко Ю. О., Савенков О. І. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством : Монографія. – К.: Національна академія управління, 2013. 198 с.
2. Вольчин І.А., Дунаєвська Н.І., Гапонич Л.С., Чернявський М.В., Топал О.І., Засядько Я.І. Перспективи впровадження чистих вугільних технологій в енергетику України. Київ: Изд. ГНОЗИС, 2013. 319 с.
3. Вольчин І. Виконання Національного плану скорочення викидів як крок до високоефективної низькоемісійної енергетики. URL: <https://vse.energy/docs/OEW-volchyn.pdf>
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.09.2017 р. No 605-р «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text/>

References

1. Matviychuk V., Chugaenko Yu., Savenkov O. Ekologichna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnya natsional'nym hospodarstvom [Environmental policy in the system of public administration of the national economy]: Monograph. K.: NAU, 2013. 198 p. (in Ukrainian)
2. Volchyn I., Dunaevska N., Haponych L. et al. Perspektyvy vprovadzhenya chystykh vuhil'nykh tekhnolohiy v enerhetyku Ukrayiny [Prospects for the introduction of clean coal technologies in the energy sector of Ukraine.] K., Gnozis, 2013. 319 p.
3. Volchyn I. Vykonannya Natsional'noho planu skorochennya vykydiv yak krok do vysokoeffektyvnoyi nyz'koemisynoyi enerhetyky [Implementation of the National Emission Reduction Plan as a step towards highly efficient low-emission energy]. URL: <https://vse.energy/docs/OEW-volchyn.pdf>
4. "On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness ". Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.09.2017 No. 605-r. Verkhovna Rada of Ukraine official site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text/>

Надійшла / Paper received : 23.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 331.5: 338.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-45

ВИТВИЦЬКА О. Д.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОТИВАЦІЙ УТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Підприємницька діяльність здійснюється під впливом матеріальних, трудових, статусних мотивацій. Але дані мотивації це лише частина соціально-економічних мотивацій, що сприяє функціонуванню і розвитку інноваційного підприємництва. Механізми мотивації утворення і функціонування інноваційних структур включають мотивацію до ризикового підприємництва, мотивацію до володіння засобами виробництва та ін. На сьогоднішній день існує необхідність вирішення актуальних питань, пов'язаних із стимулюванням сучасного розвитку інноваційного підприємництва.

Метою статті є дослідження особливостей механізмів соціально-економічних мотивацій утворення і функціонування інноваційних підприємницьких структур та обґрунтування напрямів їх активізації на регіональному і державному рівнях.

Досліджено особливості інноваційного підприємництва крізь призму функцій і завдань, які є чинниками економічного зростання і відіграють важливу роль у схильності людей до інновацій та матеріальних удосконалень. Визначено, що механізм соціально-економічних мотивацій інноваційних підприємницьких структур це сукупність норм та правил щодо застосування мотивів та стимулів з організації здійснення інноваційної підприємницької діяльності. Обґрунтовано взаємозв'язок механізмів соціально-економічних мотивацій інноваційних підприємницьких структур. З'ясовано, що процес використання інновацій з метою мотивації інноваційних підприємницьких структур можна представити як сукупність чинників, що спонукають до розвитку підприємництва у напрямках вирішення найважливіших проблем регіону (держави), а також певних механізмів їх взаємодії.

Обґрунтовано взаємозв'язок механізмів соціально-економічних мотивацій інноваційних підприємницьких структур. Однією з найважливіших засад розвитку підприємництва в регіонах запропоновано стимулювання інноваційно-інвестиційної підприємницької діяльності в галузях з низькою мобільністю капіталів і відносно вищим рівнем «прозорості» підприємництва. Особливою статтею стимулювання має бути величина економії ресурсів різного виду за рахунок збільшення використання новітніх технологій, енергозберігаючих та екологічно чистих виробництв.

Ключові слова: інноваційні структури, механізми мотивації, соціально-економічні стимули, пріоритетність, регіональний рівень, державний рівень.

VYTVYTSKA O.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MECHANISMS OF SOCIO-ECONOMIC MOTIVATIONS FOR THE FORMATION AND FUNCTIONING OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP STRUCTURES

Entrepreneurship is carried out under the influence of material, labor, status motivations. Mechanisms for motivating the formation and functioning of innovative structures include motivation for risky entrepreneurship, motivation to own the means of production, motivation to obtain the status of inventor in society, motivation to obtain authoritative traits, motivation to develop competitiveness of new production or enterprise. Today, there is a need to address pressing issues related to stimulating the modern development of innovative entrepreneurship.

The purpose of the study is to research mechanism features of social and economic motivations for formation and functioning of innovative business structures and substantiation of their active directions at regional and state levels.

The peculiarities of innovative entrepreneurship that are factors of economic growth are studied. It is determined that the mechanism of socio-economic motivations of innovative business structures is a set of norms and rules for the use of motives and incentives for the organization of innovative business activities. The types of innovative business structures and the structure of motivations for the formation and functioning of innovative business structures are identified. The requirements for determining the priority of innovative projects in the formation of specific programs of socio-economic development in the region are substantiated. It was found that the process of using innovations to motivate innovative business structures can be represented as a set of factors that motivate the development of entrepreneurship in solving the most important problems.

The interrelation of mechanisms of social and economic motivations of innovative business structures is substantiated. One of the most important principles of entrepreneurship development in the regions is the stimulation of innovation and investment entrepreneurship in industries with low capital mobility and a relatively higher level of "transparency" of entrepreneurship. Special incentives should be the amount of resource savings by reducing the use of new technologies, energy-saving and environmentally friendly industries.

Keywords: innovation structures, motivation mechanisms, socio-economic incentives, priority, regional level, state level.

Вступ

Підприємницька діяльність здійснюється в умовах суспільного поділу праці під впливом трудової активності, ціннісних орієнтацій та пріоритетів, ситуації на ринку праці тощо. Відтак мотивація підприємницької діяльності включає цілу низку мотиваційних механізмів. Якщо мотивація підприємництва є тільки спонуканням працівника до ефективної праці, що забезпечує необхідні винагороди і задовільняє потреби, то мотивація утворення і функціонування інноваційних структур включає мотивацію до ризикового підприємництва, мотивацію до володіння засобами виробництва, мотивацію здобуття статусу винахідника в суспільстві, мотивацію отримання владних (формальних і неформальних) ознак, мотивацію до розвитку конкурентоспроможності нового виробництва чи підприємства.

Разом з тим, для сприяння сучасного розвитку економічних відносин в Україні необхідним є поглиблення наукових положень щодо механізмів застосування мотивацій розгортання масштабів утворення і функціонування інноваційних структур в Україні.

Широко вивчаються закономірності дії мотивацій і побудови методів та механізмів реалізації мотивації щодо підвищення продуктивності праці, зокрема в працях економістів-класиків Й. Шумпетера, М.І. Туган-Барановського, А. Сміта, Ф. Тейлора, П.С. Амуельсона, А. Фоуля, В. Росту, А. Маслоу, Ф. Герцберга, Ф. Хаска, Л. Портера та ін.

Проблеми розвитку мотиваційних механізмів як складової частини механізмів розвитку інноваційних структур, підвищення ефективності економіки тощо розроблялись у працях українських вчених-економістів Б. Андрушківа, М. Долішнього, В. Гересимчука, В. Геєця, О. Кузьміна, Я. Побурка, П. Перерви, Ф. Хміля і багатьох інших.

Мета дослідження

Метою статті є дослідження особливостей механізмів соціально-економічних мотивацій утворення і функціонування інноваційних підприємницьких структур та обґрунтування напрямів їх активізації на регіональному і державному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження

Соціально-економічні категорії «підприємство», «мотивація» стали одними з ключових у науковому забезпеченні і практичному вирішенні як проблем становлення ринкової економіки в Україні взагалі, так і проблем розвитку масштабів та підвищення ефективності інноваційних підприємницьких структур.

Досліджували інноваційне підприємництво у своїх працях американський економіст *Йозеф Шумпетер* (1883-1950) та англійський — *Фрідріх Хаск* (1899-1992). На думку Й. Шумпетера, зміст підприємництва розкривається в його функціях:

- реформування і докорінна перебудова виробництва через впровадження нових видів техніки і технологій, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини;
- застосування нових розробок, маркетингу тощо. Використання функцій підприємництва залежить від господарсько-політичного середовища, яке визначає його можливості, види, мотивацію [6].

Тому основними функціями підприємця, за Й. Шумпетером, є виготовлення нових благ або вже існуючих нової якості; освоєння нового ринку збуту, джерел сировини або напівфабрикатів; впровадження нового методу виробництва та відповідна його реорганізація.

Американський економіст *Поль Самуельсон* (1915) підприємництво пов'язує з новаторством, а підприємця розглядає як сміливу людину з оригінальним мисленням, яка досягає успішного впровадження нових ідей. За американським економістом *Вільям Росту* (1916), серед чинників економічного зростання важливу роль відіграватиме схильність людей до інновацій та матеріальних удосконалень [7].

Підприємства, що використовують інноваційний підхід до свого функціонування і розвитку, вирішують окремі завдання:

- постійне оновлення асортименту продукції та послуг;
- оновлення і створення нових виробничих систем;
- підвищення ефективності виробничо-збутової діяльності передусім через підвищення продуктивності праці персоналу і зниження всіх видів витрат;
- розроблення і реалізація стратегії на основі концентрації зусиль і ресурсів на найперспективніших напрямках розвитку техніки, технології, потреб тощо;
- підпорядкування діяльності всіх підрозділів виробничих систем режиму складного відтворювального процесу нововведень;
- поєднання гнучкості та адаптивності дрібносерійного виробництва з високою ефективністю, низькими витратами і високою продуктивністю масового виробництва.

За фактором новаторства виділяють два види підприємницької діяльності: науково-технічне (інноваційне) підприємництво та венчурне підприємництво. Науково-технічне (інноваційне) підприємництво передбачає діяльність щодо економічної реалізації нововведень в різних сферах економіки, включаючи організацію та управління.

Для дослідження мотивації інноваційного підприємництва доцільно використати як базову модель Л. Портера і Е. Лоулера, які розглядали винагороду і її справедливість в якості ланки, якої не вистачає між продуктивністю і задоволенням. У моделі мотивації Л. Портера і Е. Лоулера фігурує п'ять змінних: *витрачені зусилля, сприйняття, отримані результати, винагорода, ступінь задоволення*. Згідно з моделлю Л. Портера і Е. Лоулера, досягнуті результати залежать від докладених працівниками зусиль, їх здібностей і характерних особливостей, а також від усвідомлення ними своєї ролі. Рівень докладених зусиль дійсно приведе за собою значний рівень винагороди. У теорії моделі Л. Портера і Е. Лоулера встановлюється співвідношення між винагородою і результатами, тому що людина задовольняє свої потреби за допомогою винагороди за досягнуті результати [4].

Згідно з моделлю Л. Портера і Е. Лоулера, результати, досягнуті працівником, залежать від трьох змінних: витрачених зусиль (3), здібностей і характерних особливостей людини (4), а також від усвідомлення нею своєї ролі в процесі праці (5). Рівень витрачених зусиль, в свою чергу, залежить від

Важливим розділом загальної сукупності механізмів соціально-економічних мотивацій інноваційних підприємницьких структур є розробка пропозицій щодо їх суті і декларування. Слід зазначити, що розвиток механізмів реалізації мотивацій інновацій є предметом дослідження практично низки програмних документів, що стосуються розв'язання соціально-економічних питань, що розробляються в Україні на урядовому рівні.

Згідно з ЗУ «Про інноваційну діяльність», інноваційне підприємство – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг.

Інноваційна структура – це юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (далі – договір про спільну діяльність) (вид Б), з визначеними галуззю діяльності та типом функціонування, орієнтованим на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) [3].

Різновидом інноваційного підприємництва є венчурне (ризиковане) підприємництво, стартап компанії. Це діяльність по розробці і комерційному використанню результатів науково-технологічних нововведень.

Важливим напрямом економічних реформ в Україні буде створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього інноваційного підприємництва, яке виступає як можливе джерело створення робочих місць на основі нових технологічних ліній. Залучення працівників до малого та середнього інноваційного підприємництва сприятиме перерозподілу вивільненої робочої сили з галузей економіки.

Виходячи з засади, що розвиток підприємництва є одним із основних напрямів і засобів створення міцної економічної системи, в Україні за останні роки прийнято низку законів України, Указів Президента України, розпорядчих документів Кабінету Міністрів України, в яких обумовлюються чинники, що становлять мотивації підприємницької діяльності. До основних з таких чинників, на наш погляд, належать: можливість реалізації права на самостійну інноваційну підприємницьку діяльність, можливість бути власником майна і засобів виробництва, можливість отримання прибутку (доходу).

Однією з найперших мотивацій утворення і функціонування інноваційних підприємницьких структур є можливість бути власником засобів виробництва. В Україні на сьогодні створені певні механізми реалізації цієї мотивації. Прийнято низку Законів України щодо створення та стимулювання нових господарських суб'єктів, громадських організацій (рис. 3.).

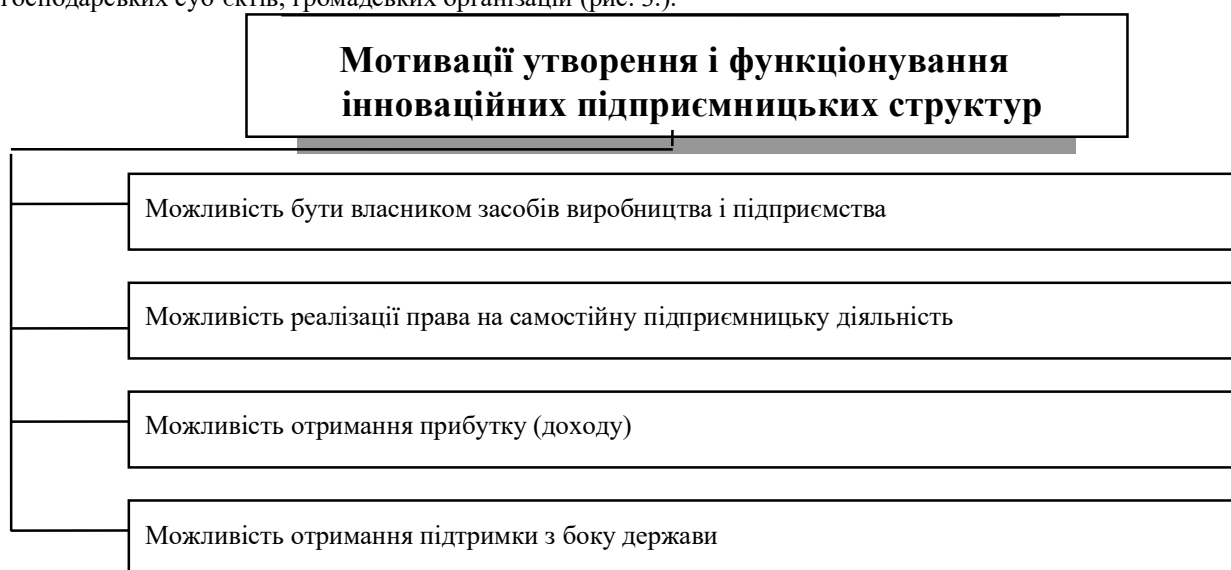

Рис. 3. Структура мотивацій утворення і функціонування інноваційних підприємницьких структур
Джерело: власна розробка

Серед механізмів соціально-економічних мотивацій забезпечення ефективності інноваційної підприємницької діяльності виділимо три групи як основні:

- забезпечення пріоритетних інноваційних напрямів підприємницької діяльності;
- забезпечення регіональних інтересів інноваційного підприємництва;
- забезпечення ефективної оплати праці.

Звичайно, пріоритетний напрям інноваційної підприємницької діяльності повинен відповідати цілій низці вимог. У загальному вигляді ці вимоги зводяться до того, щоб закладені ресурси, що використовуються, дали найбільшу віддачу в найкоротші терміни. При успішній реалізації пріоритетних інноваційних проектів і отриманні очікуваних результатів прибуток може бути спрямований на розвиток діяльності. У випадку невдалої реалізації пріоритетного інноваційного проекту і отриманні збитків

необхідне проведення детального економічного аналізу з метою визначення доцільності подальшого проведення програми в цілому. Тому на перший план виходить проблема визначення найбільш ефективного пріоритетного інноваційного проекту в умовах існуючих ресурсів і функціонування даного регіону чи галузі. А визначення пріоритетності інноваційного проекту повинно проходити на основі відповідності загальних параметрів цих проектів встановленим критеріям. У зв'язку з цим першочерговою задачею стає визначення критеріїв вибору пріоритетних інноваційних проектів.

Для визначення критеріїв вибору пріоритетних інноваційних проектів на рівні регіону повинен бути вироблений дворівневий підхід: на макрорівні (загальнодержавні інтереси) і на макрорівні (регіон, область, район, громада). Визначення балансу між макро- і мікрорівнями стає головною задачею. Очевидно, що на макрорівні визначення пріоритетів повинно носити як директивний, так і рекомендаційний характер. Директивні пріоритети відображають необхідність функціонування держави в цілому, і їх визначення вимагає дотримання головної аксіоми – розробка програми не повинна суперечити або приносити шкоду державним інтересам. Рекомендаційний характер загальнодержавних пріоритетів визначається, виходячи з можливостей використання конкретних інноваційних регіональних ресурсів на основі розробок, що можуть бути проведені лише на загальнодержавному рівні. Ще одним пріоритетом, який носить рекомендаційний характер, може бути поява принципово нових науково-технічних рішень і необхідність впровадження їх у народне господарство.

Визначення пріоритетності інноваційних проектів є основною задачею при формуванні конкретних програм соціально-економічного розвитку регіону (області, району, громади). Адаже від того, наскільки вірно будуть вибрані пріоритетні інноваційні проекти на рівні регіону, буде залежати успішність виконання програми його розвитку в цілому. Як цього вимагає економічна наука, вибір пріоритетного проекту на рівні регіону повинен відповідати наступним вимогам. *По-перше*, це визначення існуючої в даному регіоні ресурсної бази, що стане основою виконання інноваційного проекту. Сюди повинні входити наявні мінерально-сировинні ресурси, земельні, лісові та сільськогосподарські ресурси, трудові ресурси. *По-друге*, техніко-технологічною основою інноваційного проекту повинні бути технології, що відповідають сучасному світовому рішенню. В проект не можуть бути закладені застарілі технічні рішення, а також організаційно-управлінські системи. *По-третє*, терміни здійснення інноваційного проекту повинні бути стислі; інноваційний проект в найкоротший термін повинен принести віддачу. *По-четверте*, інноваційний проект повинен бути таким, щоб у разі невдачі проекту втрати були б мінімальними. *По-п'яте*, необхідне стабільне і надійне джерело фінансування.

Економічні пріоритети відрізняються один від одного перш за все їх місцем в ієрархії народногосподарських проблем планування і керування, рівнем прийняття рішень. Самим верхнім, природно, є визначення головних соціально-економічних завдань, вирішення яких повинно бути підпорядковане розвитку народного господарства країни в наступному плановому періоді. Це три головні завдання інноваційного розвитку: підвищення рівня і якості життя населення, забезпечення розширеного відтворення в майбутньому і зміцнення обороноздатності країни.

Ключове завдання бюджетно-податкової політики мотивацій інноваційної діяльності повинно полягати в удосконаленні механізмів справляння податків (встановлення ставки податку на прибуток в перші 2 роки діяльності – 30%, у третьому році – 50%, четвертому – 60%, п'ятому – 70% від ставки на прибуток підприємств України, визначеної відповідно до ст. 136 Податкового кодексу України, від бази оподаткування, визначеної згідно зі ст. 135 цього Кодексу); спрощенні правил, пов'язаних із податковою звітністю та ін. [2].

Активізація інвестиційного процесу є закономірним наслідком створення державою сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату, насамперед, макроекономічної стабілізації та формування правової бази. Більш виважена податкова політика стимулюватиме виробничу активність резидентів із відповідним збільшенням їх власних заощаджень.

Відновлення інвестиційного процесу для інноваційних структур передбачає здійснення концепції інноваційно-інвестиційної політики, спрямованої на:

- сприяння підвищенню ефективності інвестування нових технологій, продуктів, структурної перебудови, які забезпечують підвищення продуктивності праці та максимально ефективного використання ресурсів;
- стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності за рахунок власних коштів підприємств, коштів банківської системи, залучення прямих вітчизняних та іноземних інвестицій.

Названі глобальні цілі реалізуються через встановлення пріоритетності величезних сфер однорідних і взаємозв'язаних галузей, наприклад, агропромислової, паливно-енергетичної, машинобудівної, соціально-орієнтованої, сфери високих технологій та ін. Ранжування задач цього рівня за пріоритетністю значною мірою визначає пріоритетність інших рівнів планування і управління.

Механізм реалізації соціально-економічних мотивацій інноваційних структур можливий не лише при забезпеченні рівноваги між виробітком та оплатою, а в тому, щоб не тримати людину на такій роботі, до якої вона не пристосована.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Слід виходити з того, що за своєю суттю формування напрямів інноваційної підприємницької діяльності, а особливо малого бізнесу, не є предметом стратегічної загальнодержавної економічної політики.

Стан і пріоритети цих напрямів більше проявляються на місцевому чи галузевому рівнях управління, як і можливості проведення оперативного моніторингу та коригування управлінських рішень. Так само доцільно делегувати їм повноваження щодо надання податкових та інших пільг у створенні і функціонуванні інноваційного підприємництва, наукових і технологічних парків та технополісів. Важливо домогтися узгодження регіональних інноваційних програм підтримки малого бізнесу з іншими загальнодержавними та регіональними програмами та проектами (створення нових пілотних проектів, розвитку інноваційного середовища, енергозбереження тощо).

Однією з найважливіших засад розвитку підприємництва в регіонах є стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в галузях з низькою мобільністю капіталів і відносно вищим рівнем «прозорості» підприємництва. Особливою статтею стимулювання має бути величина економії ресурсів різного виду за рахунок збільшення використання новітніх технологій, енергозберігаючих та екологічно чистих виробництв.

Література

1. O. Martyniuk, O. Vitvitskaya, V. Lagodiienko, I. Krupitsa (2019). Formation of an innovative concept of management on the basis of reconstruction of genetic algorithm of management technology/ Periodicals of Engineering and Natural Sciences// p.487-499, Vol 7, No 2
2. Друкер П. Бизнес и инновации [пер. с англ.] – М.: Вильямс, 2007. 432 с.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04. 07. 2002р. № 40—IV // Офіційний вісник України. 2002. № 31. С.145-149.
4. Freeman C. and Louzr F. As Time Goes By. From the Industrial Revolutions to the Information Revolution Oxford, Oxford University Press, 2001 URL: (<http://www.agroua.net>)
5. Витвицька О.Д. Механізм реалізації мотивацій інноваційного підприємництва: Монографія /– К. : Вид-во ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2010. 320 с.
6. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М. Директмедиа Паблишинг, 2008. 401 с.
7. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон; В 2-х томах, Т.1, Т.2. – М. : НПО «Алгон» : ВНИИСИ «Машиностроение», 1994. 740 с.

References

1. O. Martyniuk, O. Vitvitskaya, V. Lagodiienko, I. Krupitsa (2019). Formation of an innovative concept of management on the basis of reconstruction of genetic algorithm of management technology/ Periodicals of Engineering and Natural Sciences// p.487-499, Vol 7, No 2
2. Drucker P. Business and innovation (2007) [trans. with English] M. : Williams, 432 p.
3. Law of Ukraine "On Innovation Activity" of July 4, 2002 № 40 — IV / Official Bulletin of Ukraine, 2002.№ 31. P.145-149.
4. Freeman C. and Louzr F. As Time Goes By(2001). From the Industrial Revolutions to the Information Revolution Oxford, Oxford University Press, URL: (<http://www.agroua.net>)
5. Vytvytska O.D. (2010). The mechanism of realization of motivations of innovative entrepreneurship: Monograph / Kyiv: Agrar Media Group, 320 p.
6. Schumpeter J.A. (2008). Theory of economic development. M. Directmedia Publishing, 401 p.
7. Samuelson P. (1994). Economics / P. Samuelson; In 2 volumes, Vol.1, Vol.2. - M. : NPO "Algon": VNIISI " "Mechanical Engineering", 740 p.

Надійшла / Paper received : 07.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.512:330.12

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-46

ШАРКО В.В., НІКІТІШИН А.О.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА: ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД

У статті проаналізовано специфіку застосування процесного підходу в управлінні бізнес-процесами підприємства торгівлі. Розглянуто поняття категорій «бізнес-процес», «процесний підхід», охарактеризовано основні методики процесного підходу. Також визначено проблеми та перспективи процесного управління в діяльності вітчизняних підприємств торгівлі. В результаті виконаного аналізу, запропоновано рекомендації, які сприятимуть впровадженню моделі процесного управління підприємством торгівлі.

Ключові слова: підприємство торгівлі; роздрібна торгівля, бізнес-процес; торговельно-технологічний процес, процесний підхід.

SHARKO V., NIKITISHIN A.

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

BUSINESS PROCESS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE: PROCESS APPROACH

The article is devoted to the specifics of the application of the process approach in the management of business processes of a trade enterprise in Ukraine. The concept of categories "business process", "process approach" is considered, the basic methods of process approach are characterized. Problems and prospects of process management in the activity of domestic trade enterprises are also determined. As a result of the analysis, recommendations are proposed that will contribute to the implementation of the model of process management of the trade enterprise. Therefore, in order to provide the trade enterprise with a stable profit and reduce costs, it becomes necessary to carry out competent management of business processes, the problem of which does not lose its relevance today.

Network forms of trade business organization necessitate organizational changes in the management system. The efficiency and effectiveness of commercial activities are determined by the quality of management decisions, which depend on the management system.

The productivity of the trade enterprise is determined by the effectiveness of management in changing external and internal conditions. In modern trade there is a gradual replacement of the functional approach in management to the process approach, which is characterized by systematization and standardization of implemented business processes.

As a result of the conducted analysis the recommendations which will promote introduction of model of process management of the enterprise of trade are offered: change of culture of conducting business as a whole; process management contributes to the formation of a new economic thinking of the management of trade enterprises, focused on modern management methods; the application of the process approach requires certain investments; optimization of temporary, material, labor, information resources.

Keywords: trade enterprise; retail trade, business process; trade and technological process, process approach.

Постановка проблеми. Будь-який соціально-економічний суб'єкт стійко розвивається, відстоює свої інтереси та є конкурентоспроможним на ринку, якщо прибуток перевищує витрати на забезпечення його бізнес-процесів, тобто господарська діяльність може вважатися ефективною. Через те, для забезпечення підприємства торгівлі стабільним прибутком і скорочення витрат стає необхідним здійснення компетентного управління бізнес-процесами, проблема якого не втрачає своєї актуальності і нині.

Мережеві форми організації торгового бізнесу обумовлюють необхідність проведення організаційних перетворень системи управління. Ефективність і результативність комерційної діяльності визначаються якістю прийнятих управлінських рішень, які залежать від системи управління.

Продуктивність діяльності підприємства торгівлі визначається ефективністю управління в мінливих зовнішніх і внутрішніх умовах. У сучасній торгівлі відбувається поступова заміна функціонального підходу в управлінні на процесний підхід, який характеризується систематизацією та стандартизацією реалізованих бізнес-процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання змісту, форм сучасної торгівлі, видового різноманіття її суб'єктів в умовах ринкових механізмів господарювання і забезпечення ефективної організації діяльності торговельних підприємств були предметом дослідження таких провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, як В. Апопій, П. Балабан, Б. Берман, Б. Брагін, Г. Джоунз, М. Леві, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, М. Чорна та ін. Питання управління підприємствами на засадах процесного підходу, реінжинірингу бізнес-процесів підприємств та корпорацій висвітлено в працях Б. Андерсона, Р. Гарднера, М. Портера, М. Хаммера, Н. Харінгтона, Дж. Чампі, А.-В. Шеєра, О. Виноградової, С. Ілляшенка, І. Маркіної, О. Полінкевич, В. Рєпіна.

Метою роботи є вивчення специфіки застосування процесного підходу в управлінні бізнес-процесами підприємства торгівлі. Для досягнення поставленої мети необхідно розглянути суть поняття категорій «бізнес-процес», «процесний підхід», дати характеристику основних методик процесного підходу, визначити проблеми та перспективи процесного управління в діяльності вітчизняних підприємств торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Процесний підхід до управління є базовим принципом стандартів серії ISO 9000, що пояснює актуальність даної проблеми. Згідно ГОСТ Р ISO 90002015, «процес» - сукупність взаємопов'язаних або взаємодіючих видів діяльності, що використовують шляхи для отримання наміченого результату*.

Бізнес-процес підприємства торгівлі - це процес взаємопов'язаних операцій, в результаті яких використовуються ресурси підприємства для удосконалення об'єкта з метою досягнення кращого результату - отримання прибутку, який надає міжфункціональний вплив на структурний підрозділ або окремого працівника підприємства, що задовольняє запити цільового покупця.

Процеси, які здійснюються підприємством торгівлі, поділяють на комерційні та виробничі. У сукупності, процес становить комплекс послідовних операцій, які забезпечують продаж і покупку товарів і рух товару - торгово-технологічний процес [1]. На рис. 1 представлено зміст торгово-технологічного процесу.

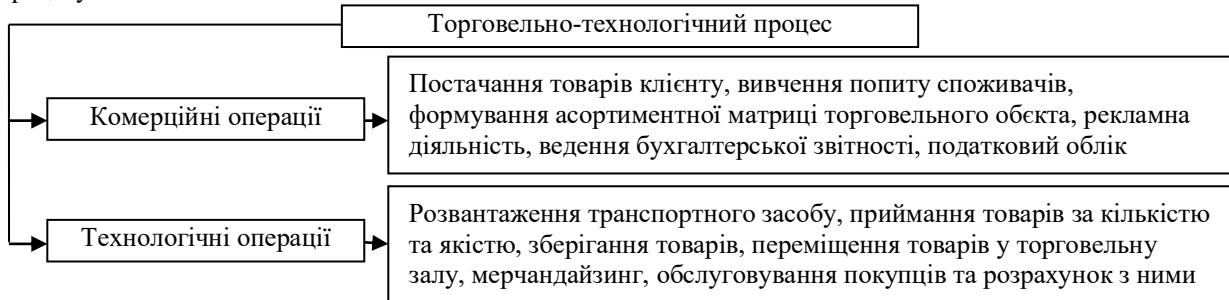

Рис. 1. Суть торговельно-технологічного процесу підприємства торгівлі

Торгово-технологічний процес є визначальним вектором розвитку торгової компанії. Зміст торгово-технологічного процесу визначає форматність торгової компанії, спектр, що надаються торговельних послуг, асортиментну матрицю і якість торговельного обслуговування [2]. Виробнича система роздрібно торгівлі трансформується в торгово-технологічну систему, ефективність функціонування якої забезпечується послідовним характером виконуваних взаємопов'язаних технологічних і торгових операцій [3, 4]. Підвищений рівень конкуренції в торгівлі стимулює впровадження інновацій в організацію торгово-технологічного процесу підприємства торгівлі. Маркетингові технології дозволяють розробляти унікальні торгові пропозиції, орієнтовані на покупців з різним рівнем доходів і вектором споживання. Широко використовується в торгівлі система споживчого кредитування робить товарну пропозицію більш доступнішою [5]. Циклічність, послідовність і взаємозв'язок технологічних і торгових операцій обумовлює необхідність і доцільність застосування процесного підходу в управлінні підприємством торгівлі [6,7].

Процесний підхід до управління підприємством торгівлі полягає у комплексному взаємозв'язку торгово-технологічного процесу, бізнес-процесів і виробництва (рис. 2).

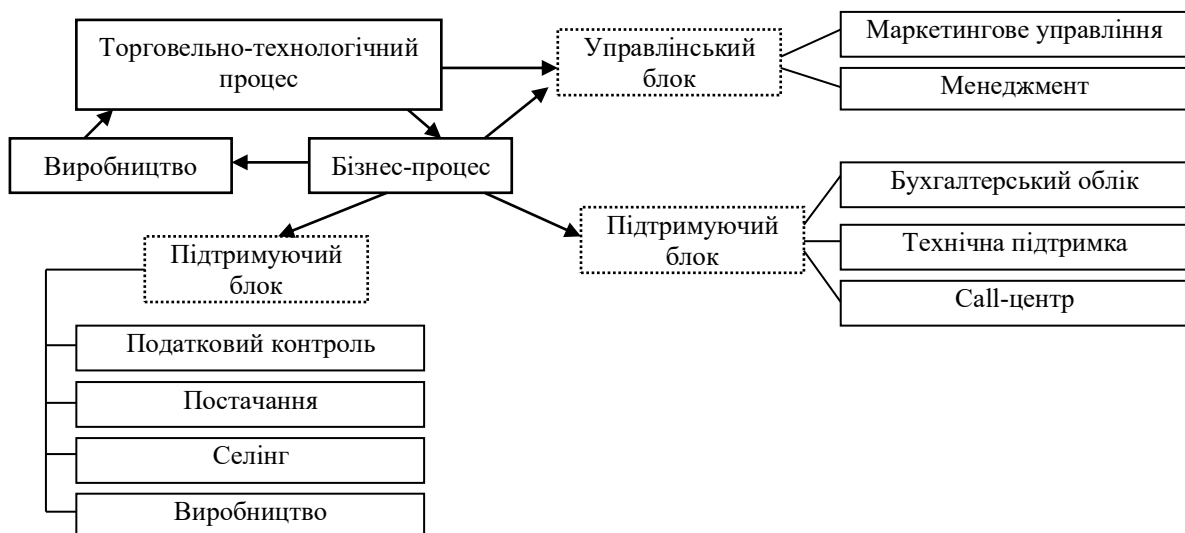

Рис. 2. Взаємозв'язок торговельно-технологічного процесу, бізнес-процесів та процесів виробництва підприємства торгівлі

В основі класифікації бізнес-процесів підприємства торгівлі може використовуватися як системний, так і традиційний підхід. Розглянемо системний підхід, згідно з яким бізнес-процеси поділяються на управлінські, підтримуючі та операційні.

Управлінські бізнес-процеси виконують функції контролю, аналізу, планування, обслуговування клієнтів. У сучасних ринкових умовах управління здійснюється за допомогою введення інноваційних моделей маркетингу і менеджменту: бенчмаркінг, інжиніринг, аутсорсинг та ін. [8].

Підтримуючі бізнес-процеси забезпечують обслуговування торгово-технологічного процесу. Підтримка діяльності підприємства торгівлі здійснює відділ кадрів, бухгалтерська служба, адміністративно-господарська служба та ін. Вони проводять оцифрування даних, використовуючи високотехнологічні інформаційні технології.

Операційні бізнес-процеси відповідають за процес виробництва (у виробничих підприємствах) і в підприємствах торгівлі за доведення товару до покупця. До операційних бізнес-процесів також відносять маркетинг продажу, податковий контроль, постачання, мерчандайзинг. Інноваційним трендом поліпшення операційної надбудови є атмосфера магазину. Атмосфера магазину - це комплекс факторів, що впливають на психологічний стан покупця, орієнтованих на формування позитивного емоційного фону здійснення покупки [9].

Відповідно до думки В. Рєпіна і В. Еліферова [10], існує два види аналізу бізнес-процесів підприємства торгівлі: якісний та кількісний (табл. 1).

Таблиця 1

Види аналізу бізнес-процесів підприємства торгівлі

Якісний аналіз		Кількісний аналіз	
Назва методу	Зміст	Назва методу	Зміст
Якісний аналіз процесу на основі суб'єктивних оцінок	– проведення SWOT-аналізу; – аналіз проблем процесу; – методика ранжування процесів.	Вимірювання та аналіз показників процесу	– аналіз показників ефективності процесу; – аналіз показників продукту; – аналіз задоволеності клієнтів процесу; – порівняльний аналіз процесу;
Візуальний якісний аналіз графічних схем процесу	– аналіз входів і виходів процесу; – аналіз функцій; – аналіз ресурсів.		– імітаційне моделювання процесу; – ABC-аналіз процесу.
Аналіз стану процесу у відношенні до поставлених вимог	– аналіз стану процесу у відношенні до типових вимог (структура пропонованих вимог до процесу заснована на вимогах стандартів серії ISO 9000); – аналіз стану процесу у відношенні до нормативних актів.		

Необхідно виділити основні методи аналізу, що застосовуються в управлінні бізнес-процесами підприємства торгівлі. Методи управління бізнес-процесами зображена на рис. 3.

Рис. 3. Методи управління бізнес-процесами підприємства торгівлі

Процесний підхід до управління бізнес-процесами - аспект цифрової економіки, так як він націлений на активне застосування інноваційних технологій.

Total Quality Management (TQM) – система загального управління якістю. Методика вимагає орієнтації на клієнта і запити ринку, тому тягне за собою безперервне вдосконалення якості продукції, сервісу, кваліфікації кадрів, підвищення фінансових показників, приріст маржі. В цілому передбачається постійне поліпшення параметрів бізнес-процесу.

Process Integrated Quality System (PIQS) – інтеграція системи якості з бізнес-процесами підприємства. В основі методики закладені принципи спільних зусиль постачальників, покупців, працівників, документообігу та навчання, посилення показників якості, коригування на всіх стадіях бізнес-процесу.

Business Process Management System (BPMS) – комплексна система управління операціями, що супроводжується веденням моделювання, автоматизації, оптимізації на всіх стадіях бізнес-процесу. BPMS передбачає реплікацію комбінації методів з метою підвищення ефективності бізнесу.

Enterprise Resource Planning (ERP) – система управління бізнес-процесами, що характеризується активним застосуванням програмного забезпечення. ERP складається з декількох модулів: продажу (розміщення замовлень, доставка, рахунки); обслуговування клієнтів; корпоративна ефективність і управління; людські ресурси; бухгалтерський облік; розподіл; планування та оптимізація виробничих потужностей і матеріальних ресурсів; закупівлі.

Система управління бізнес-процесами відповідно до стандартів ISO серії 9000 передбачає орієнтацію на кінцевого споживача, безперервне поліпшення параметрів бізнес-процесів, прийняття рішення, заснованого на фактах. Процесний напрям даної системи управління включає в себе впровадження якісних, статистичних та кількісних методів контролю, розробку процедури документообігу бізнес-процесів,

розробку політики у сфері якості. У таблиці 2 виділені основні переваги та недоліки розглянутих процесних моделей управління.

Таблиця 2

Переваги та недоліки моделей процесного управління бізнес-процесами підприємства торгівлі

Модель управління	Переваги	Недоліки
TQM - система загального управління якістю	<ul style="list-style-type: none"> Оптимальні умови для перенавчання персоналу; Спрямованість на клієнта; Покращення на всіх стадіях бізнес-процесів; Створення умов для оптимізації функціональної ланцюжка і, як результат, мінімізація витрат; Репутація компанії досягає високого рівня світових стандартів. 	<ul style="list-style-type: none"> Корреляційна невідповідність очікуваному результату; Тривалість реалізації.
PIQS - система якості, інтегрована з бізнес-процесами	<ul style="list-style-type: none"> Інтеграція управління; Можливість для поліпшення закритих бізнес-процесів; Націленість на задоволення потреб клієнта завдяки підвищенню якості продукту. 	<ul style="list-style-type: none"> Необхідність у високій кваліфікації працівників; Виникнення ризику механічних помилок; Тривалість реалізації; Висока вартість.
BPM - системи управління бізнес-процесами	<ul style="list-style-type: none"> Простота перенавчання кадрів; Мінімізація ризику перешкод в бізнес-процесах; Поступове фінансування інновацій; Мобільність; Адаптація до змін ринку. 	Додаткове залучення кваліфікованих фахівців в сфері бізнес-аналітики та програмування.
ERP - комплексна система планування і управління ресурсами	<ul style="list-style-type: none"> Інтеграція і централізація бізнес-процесів і подальша економія ресурсів; Спрощення процедур прогнозування фінансових показників. 	<ul style="list-style-type: none"> Висока вартість; Тривалість реалізації; Виникнення ризику невідповідності бізнесмоделі наявного пристрою підприємства.
Система управління бізнес-процесами відповідно до стандартів ISO серії 9000	<ul style="list-style-type: none"> Централізація і стандартизація бізнес-процесів; Імідж підприємства досягає світового рівня. 	<ul style="list-style-type: none"> Неоднозначність в розумінні стандартів; Тривалість реалізації бізнес-моделі.

Дані таблиці 2 дозволяють зробити висновок, що представлені методики, мають як переваги, так і недоліки застосування. Необхідність використання конкретної методики визначається вмістом реалізованих бізнес-процесів.

Розглянемо проблеми і перспективи переходу до процесного управління в торгівлі. Процесний підхід є загальносвітовою тенденцією та сприяє стандартизації бізнес-процесів, розвитку цифрової економіки, впровадження інноваційних маркетингових технологій.

Керівники підприємств торгівлі не завжди використовують послуги консультантів у сфері бізнес-аналітики. На підставі вищевикладеного виокремимо декілька етапів переходу від традиційної моделі до моделі процесного управління вітчизняними підприємствами торгівлі (рис. 4). Дана модель реалізації процесного управління може бути використана в торгівлі.

Рис. 4. Алгоритм впровадження процесного управління підприємствами торгівлі

Згідно з інформацією, представленою на рис. 4, процесний підхід в вітчизняній економічній практиці включає в себе шість етапів. Перший етап передбачає загальний опис стратегії на стадії задумки. На другому етапі визначається доцільність інвестиційних вкладень у впровадження реалізованої стратегії. Даний етап характеризується низькими результатами і переходить в третій етап, де експерти вивчають світовий досвід і методики процесного управління ключових гравців міжнародного ринку. На четвертому етапі здійснюється аналіз і планування. Тут же логічним є впровадження стандартів серії ISO. Недостатній рівень кваліфікації менеджменту якості і бар'єри інноваційного розвитку - причина призупинення впровадження стратегії процесного управління.

У вітчизняній економіці незначна частка підприємств досягає п'ятого і шостого етапу, де використовується кращий досвід світової практики і досягається модель процесного управління. Українську практику впровадження моделей процесного управління можна охарактеризувати такою послідовністю: постановка цілей, ініціалізація проекту, повний опис бізнес-процесу і його аналіз. При відсутності швидкого результату керівництво підприємств, як правило, зупиняє роботу в даному напрямку.

Проблеми переходу до процесного управління в підприємствах акумулюються в трьох сферах: теорія, методика, практика. До першої групи належать проблеми, пов'язані з відсутністю достатнього рівня знань в сфері бізнес-моделювання та теоретичної бази. До другої групи належать такі проблеми, як відсутність загальної методики, складність впровадження методик світового досвіду в у вітчизняні підприємства торгівлі, відсутність методичних розробок. До третьої групи відносяться проблеми, пов'язані з практичним застосуванням існуючих методик процесного управління.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В результаті проведеного аналізу можна відзначити, що рекомендації, які сприятимуть впровадженню моделі процесного управління підприємством торгівлі можуть бути такими:

1. Зміна культури ведення бізнесу в цілому. Відсутність систематизації в організації та управлінні бізнес-процесами; застосування програмних продуктів, призначених для моделювання бізнес-процесів, актуалізує питання організаційної будови та архітектури підприємства торгівлі.

2. Процесне управління сприяє формуванню нового економічного мислення менеджменту підприємств торгівлі, орієнтованих на сучасні методи управління, що дозволяють забезпечувати: сумісність асортименту торгової мережі в асортимент регіону, результативність торговельної діяльності та підвищену культуру обслуговування.

3. Застосування процесного підходу вимагає певних інвестиційних вкладень; оптимізації тимчасових, матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів. Але виконана структуризація цілей і завдань торговельної діяльності, стандартизація бізнес-процесів сприятимуть подальшому економічному зростанню підприємств торгівлі.

Література

1. Никитина Н.Ю., Шкурко В.Е., Шарова Ю.Е. Организация торговотехнологических процессов. – Екатеринбург: Издво Урал. унта, 2016. – 112 с.
2. Дудаков Г.С. Влияние ассортимента на организацию торговотехнологического процесса в магазине / В сборнике: Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли. Сборник трудов научнопрактической и учебной конференции, 2018. – С. 80–83.
3. Стандарт 10 ISO 9001:2000 «Управление бизнес-процессами». Системы управления качеством. Требования: ДСТУ ISO 9001:2001. К. : Держстандарт України, 2001. 13 с.
4. Кольган М.В. Содержание и технологии управления бизнеспроцессами /В сборнике Институциональные императивы развития экономики России, 2016. – С. 48–53.
5. Алькема В. Г. Реінжиніринг бізнес-процесів логістичного комплексу компанії. Вчені записки Університету «КРОК». 2019. №2 (54). С. 126-136.
6. Крымов С.М., Кольган М.В. Анализ приоритетных составляющих инновационного потенциала предприятий // Научно-технические ведомости СанктПетербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2017. – Т. 10. – № 6. – С. 182–194.
7. Радаев А.Е., Левенцов В.А. Системы поэтапного имитационного моделирования производственных процессов // Организатор производства. – 2011. – № 3 (50). – С. 30–33.
8. Красюк И.А., Барбарук А.И., Шейнина М.А. Инновационные маркетинговые технологии в организации розничной торговли // Практический маркетинг. – 2018. – №11 (261). – С. 25–30.
9. Барбарук А.И. Направления совершенствования торговотехнологического процесса посредством применения методов маркетингового управления / В сборнике: Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли. Сборник трудов научнопрактической и учебной конференции, 2018. – С. 41–46.
10. Репин В.В., Елиферов В.Г. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнеспроцессов. – М.: Манн, Иванов Фербер, 2013. – 544 с.

References

1. Nikitina, N.Yu.; Shkurko, V.E.; Sharova, Yu.E. (2016) Organization of trade and technological processes. Ekaterinburg, Ural University Publishing house, 2016, 112 p.

-
2. Dudakov, G.S. (2018) The impact of the range on the organization of the trade and technological process in the store. In the collection: Fundamental and applied research in the field of management, economics and trade. Collection of works of scientific+practical and educational conference, 2018, pp. 80–83.
 3. Standard 10 ISO 9001: 2000 "Business Process Management" (2001). Quality management systems. Requirements: DSTU ISO 9001: 2001. К
 4. Kolgan, M.V. (2016) Content and technology of business process management. In the collection: Institutional Imperatives of Development of Russian Economy, 2016, pp. 48–53.
 5. Alkema, V. G. (2019). Reinzhyrnyrh biznes-protsesiv lohistychnoho kompleksu kompaniyi [Reengineering of business processes of the logistics complex of companies]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK» - Introduced records KROK University, 2 (54), 126-136.
 6. Krymov, S.M.; Kolgan, M.V. (2017) Analysis of the priority components of the innovation potential of enterprises. Scientific and technical statements of the St. Petersburg State Polytechnic University. Economics, 2017, Vol. 10, No 6, pp. 182– 194.
 7. Radaev, A.E; Leventsov, V.A. (2011) Systems of phased simulation of production processes. Organizer of production, 2011, No 3, pp. 30–33.
 8. Krasnyuk, I.A.; Barbaruk, A.I.; Sheinina, M.A. (2018) Innovative marketing technologies in the organization of retail trade. Practical marketing, 2018, No 11, pp. 25–30.
 9. Barbaruk, A.I. (2018) Directions of improvement of the trade and technological process through the use of models of marketing management. In the collection: Fundamental and applied research in the field of management, economics and trade. Collection of works of scientific+practical and educational conference, 2018, pp. 41–46.
 10. Repin, V.V.; Eliferov, V.G. (2013) Process Approach to Management. Business process modeling. Moscow, Mann, Ivanov, Ferber Publ., 2013, 544 p.

Надійшла / Paper received : 16.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 331.108.2

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-48

КСЕНОФОНТОВ М. М.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

БАКУН Ю.

Національний університет біоресурсів та природокористування, м. Київ, Україна

ПРИНЦИПИ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В М'ЯСОПЕРЕРОБНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Предметом статті є теоретичні та практичні положення зі стратегічного управління персоналом сільськогосподарських підприємств. Важливість управління персоналом на стратегічних засадах обумовлюється важливістю їхньої готовності ефективно працювати у довгостроковій перспективі. Це пов'язано із підвищенням їхнього кваліфікаційного рівня щодо прийняття ефективних управлінських рішень з урахуванням тенденцій змін впливу чинників зовнішнього середовища у довгостроковому періоді та стратегічних пріоритетів галузевого розвитку держави. У зв'язку з цим актуальністю відзначається диференціювання підходів до стратегічного управління персоналом. Тому метою написання статті є визначення стратегічних підходів до управління персоналом сільськогосподарських підприємств у процесі обґрунтування диференційованих стратегій їхнього розвитку.

Методи: аналізу і синтезу, аналогій, експертний метод, метод функціонального аналізу.

Розгляд стратегічного управління персоналом у статті розкривається як складова стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. При цьому отримано наступні результати:

– встановлено роль сільськогосподарських підприємств, як основної групи товаровиробників галузі, за часткою виробництва валової продукції за період з 2010 по 2018 рр.;

– проаналізовано рівні прибутковості виробництва різних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами, з визначенням переважної прибутковості по видах рослинницької продукції та переважної збитковості, крім виробництва молока, по видах тваринницької продукції;

– доведено доцільність поглиблення стратегічного підходу до управління персоналом сільськогосподарських підприємств, з диференціюванням його ролі у процесі реалізації диференційованих стратегій управління відповідно трьох виділених груп підприємств.

– виділено чотири критеріальні ознаки до стратегічного управління персоналом у сільськогосподарських підприємствах: група підприємств, для якої більш актуальна відповідна стратегія; акцент в управлінні підприємством; спрямування роботи управлінського персоналу; акцент з реалізації роботи відносно персоналу.

Перспективи подальших досліджень полягають у деталізації трьох виділених стратегій для трьох характерних груп сільськогосподарських підприємств та визначення завдань управлінського та виробничого персоналу з їхнього формування та реалізації.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, персонал сільськогосподарських підприємств, управління персоналом, стратегії управління підприємствами, стратегії управління персоналом підприємств, стратегічні пріоритети державного управління галузевим розвитком

KSENOFONTOV M.

Public governance and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" Kyiv, Ukraine;

BAKUN Y.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PRINCIPLES OF LOGISTICS ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES IN THE MEAT PROCESSING INDUSTRY

The subject of the article is theoretical and practical provisions on strategic management of personnel of agricultural enterprises. The importance of HRM on a strategic basis is determined by the importance of their willingness to work effectively in the long term. This is due to the improvement of their qualification level in making effective management decisions taking into account the tendencies of changes of influence of environmental factors in the long term and strategic priorities of the sectoral development of the state. Due to this urgency, there is a differentiation of approaches to strategic HR management. Therefore, the purpose of this article is to identify strategic approaches to managing the personnel of agricultural enterprises in the process of justifying differentiated strategies for their development.

Methods: analysis and synthesis, analogies, expert method, method of functional analysis, graphical method.

Consideration of state support of agricultural enterprises in the article is disclosed as an element of state regulation, aimed at stabilizing their functioning. The following results were obtained:

– functional features of direct and indirect state support measures are revealed;

- it is established general loss-making for the society introduction of mechanism of payment of direct price subsidies to producers. In this case, the dependence of the size of social losses of this program on the level of elasticity of the price of a particular product is noted. Support for products with zero price elasticity will not lead to social losses. While price support for highly elastic goods will have a profoundly negative effect, but can be realized to address certain social problems;

- the stabilizing influence on the market situation from the implementation of intervention purchases of surplus products is indicated and the directions of its further use are substantiated.

Perspectives for further research are to deepen the methodical order of comparing public benefits and the amount of resources spent in the implementation of state support programs for agricultural enterprises and other industry producers.

Key words: demand, supply, price, factors of the environment, state support, agricultural enterprises, public effect from state support.

Постановка проблеми. Галузь сільського господарства виконує особливу роль в економіці, оскільки діяльністю її суб'єктів спрямована на вирішення сукупності соціально-економічних завдань, одним з яких є забезпечення продовольчої безпеки населення держави. Однією з основних груп товаровиробників галузі є сільськогосподарські підприємства, які представлені різними за організаційно-правовими формами та розміром суб'єктами господарювання. Виходячи із цього, для всіх суб'єктів господарювання галузі, у тому числі і сільськогосподарських підприємств, важливим є формування своїх господарських програм та планів роботи у довгостроковому розрізі на стратегічну перспективу. Це пов'язано як з урахуванням сукупності впливів зовнішнього середовища та упередженням їхньої потенційної зміни, так і з державними пріоритетами щодо галузевого розвитку. Зазначене висуває особливі вимоги до персоналу сільськогосподарських підприємств, що й обумовлює актуальність дослідження зазначених питань.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження сукупності питань управління сільськогосподарськими підприємствами було предметом уваги таких вітчизняних учених як Андрійчук В.Г., Бауер Л. [7], Войнаренко М.П., Зінченко С.Г., Злепко С.М., Тарута О.О. [1], Кваша С.М., Чорний Г.М., Павленко О.М. [4], Коваленко Ю.С. [5], Кропивко М.Ф. [15], Лопатинський Ю.М. [6], Сава А. П. [11], Сидорук Б. О.[12] та інших.

Розкриттю особливостей різних аспектів стратегічного підходу на різних рівнях управління приділено увагу також і таких зарубіжних учених як Дойль П. [3], Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. [8], Мінцберг Г., Альстрэнд Б., Лемпел Дж.[9], Фримен Р.Е. [17], Портер М. [18] та багато інших. Виходячи із вищезазначеного проблема реалізації стратегічного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами з визначенням ролі управлінського та виробничого персоналу у його опрацюванні є важливою у теоретичному та практичному відношенні.

Мета статті – визначення стратегічних підходів до управління персоналом сільськогосподарських підприємств у процесі обґрунтування диференційованих стратегій їхнього розвитку.

Вклад основного матеріалу. Сільськогосподарські підприємства є вагомим групою товаровиробників галузі. Важливість їхньої ролі підтверджується їхнім внеском у загальні обсяги виробництва валової продукції галузі (табл. 1).

Таблиця 1.

**Динаміка виробництва валової продукції
сільськогосподарськими підприємствами України за 2010-2018 рр.
(у постійних цінах 2010 року; мільйонів гривень)**

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі сільськогосподарські підприємства					
	продукція сільськогосподарства	з неї		продукція сільськогосподарства	з неї		продукція сільськогосподарства	%	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	187526	120591	66935	90792	64861	25931	48,4	53,8	38,7
2011	225382	157562	67820	117111	89573	27538	52,0	56,8	40,6
2012	216590	145844	70746	110072	80463	29609	50,8	55,2	41,9
2013	246109	172131	73978	133683	101297	32386	54,3	58,8	43,8
2014	251427	177708	73719	139058	105530	33529	55,3	59,4	45,5
2015	239467	168439	71028	131919	99585	32334	55,1	59,1	45,5
2016	254641	185052	69588	145119	113393	31726	57,0	61,3	45,6
2017	249157	179475	69682	140535	108601	31934	56,4	60,5	45,8
2018	268571	198685	69886	157561	124720	32841	58,7	62,8	47,0
2018 р.+,- до 2010 р.	81045	78094	2951	66769	59860	6910	10,3	9,0	8,3

Джерело: [10].

У процесі здійснення ринкових реформ у сільському господарстві відбулось організаційне трансформування галузі, одним з проявів якого стало зміцнення такої групи сільськогосподарських товаровиробників як господарства населення [6]. За аналізований у нашому дослідженні період – з 2010 р. по 2018 р. спостерігається вже прояв іншої тенденції – зворотнє посилення ролі сільськогосподарських підприємств. При цьому слід відмітити поступовість зміцнення їхніх позицій у виробництві валової

продукції тваринництва, що характеризувалось збільшенням рівня виробництва у 2018 р. відносно 2010 р. на 8,3 %. У свою чергу по валовій продукції рослинництва та сільського господарства між рівнями виробництва по аналізованих роках відзначалось незначне коливання при загальній тенденції посилення їхньої ролі. Так, по виробництву валової продукції сільського господарства рівень зростання у 2018 р. склав 10,3 %, а по продукції рослинництва – 9,0% (табл. 1).

Сільськогосподарські підприємства вирішують сукупність суспільно-економічних завдань. Як вже зазначалось, одним з основних їхніх суспільних завдань є виробництво продуктів харчування, що є основою вирішення продовольчої безпеки населення держави. У процесі вирішення цього та інших завдань сільськогосподарські підприємства здійснюють поєднання ресурсів при виробництві сільськогосподарської продукції. Зазначені суб'єкти господарювання знаходяться на початковій базовій ланці у суспільних ланцюгах руху агропродовольчої продукції. Певною мірою витратна частина з виробництва сільськогосподарської продукції обумовлює формування рівня ціни пропозиції галузевих суб'єктів. Вищий рівень ціни пропозиції у підсумку впливає на відповідно більш вищий рівень ціни кінцевої харчової продукції для споживача. З іншого боку ринку формується ціна попиту, що визначається рівнем купівельної спроможності споживачів. Умовно можна зазначити, що у результаті взаємодії між попитом та пропозицією встановлюються ціни як на продукти харчування, так і на сільськогосподарську продукцію.

Кожному рівню ціни на сільськогосподарську продукцію відповідає затребуваний рівень виробництва, одним з проявів чого, у кінцевому підсумку є результативність господарської діяльності у галузях виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

За результатами аналізу даних державної статистичної звітності встановлено динаміку зміни рівнів рентабельності по тринадцяти основних видах сільськогосподарської продукції (табл. 2).

Прибутковість по будь-якому виду продукції характеризується певним рівнем за визначений період, стабільністю чи наявністю або відсутністю коливань. Серед видів продукції рослинництва сільськогосподарських підприємств найвищим абсолютним рівнем та стабільністю характеризувалась господарська діяльність з виробництва та реалізації винограда, з коливанням рівнів рентабельності від 51,6 % у 2017 р. до 99,0 % у 2013 році. Другим видом рослинницької продукції за прибутковістю та стабільністю є соняшник з коливаннями рівня рентабельності від 28,2 до 78,4 %. Останніми п'ятьма аналізованими роками стабільно високими є рівні рентабельності з виробництва та реалізації плодів та ягід (коливання від 25,0 до 127,5%). Але по перших трьох аналізованих роках рівні рентабельності по них були невисокі – від 9,6 до 17,9 %. Відносно стабільно прибутковим з невисокими рівнями рентабельності є виробництво та реалізація зернових та зернобобових культур з коливанням рівнів рентабельності від 2,4 до 42,6 %. Невисоким рівнем рентабельності характеризувались і результати по цукрових буряках. Суттєве падіння прибутковості відбулось по картоплі на 52,1 %.

Таблиця 2.

Динаміка рівнів рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах, %

Вид продукції	Роки								2017 р. +,- до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Зернові та зернобобові культури	13,9	26,1	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	11,1
Соняшник	64,7	57,0	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	-23,4
Цукрові буряки (фабричні)	16,7	36,5	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	-4,3
Овочі відкритого ґрунту	23,5	9,9	1,1	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	-13,6
Картопля	62,1	17,7	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	-52,1
Плоди та ягоди	14,9	17,9	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	20,5
Виноград	91,6	57,1	71,5	99,0	57,5	92,9	71,4	51,6	-40
Молоко	17,9	18,5	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	9
Велика рогата худоба на м'ясо	-35,9	-24,8	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	39,3
Свині на м'ясо	-7,8	-3,7	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	11,3
Вівці та кози на м'ясо	-29,5	-39,6	-32,8	-36,2	-43,0	-26,6	-31,5	-39,6	-10,1
Птиця на м'ясо	-4,4	-16,8	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	11,4
Яйця курячі	18,6	38,8	52,6	47,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	-27,6

Джерело: [13, С.55, 58; 14, С. 177].

За результатами аналізу таблиці 2 можна пересвідчитись про кризову ситуацію у галузях тваринництва сільськогосподарських підприємств. Прибутковістю характеризувалась лише галузь молочного скотарства з коливанням рівнів рентабельності від 11,1 до 26,9 % Виключення було тільки у 2012 р., коли зафіксовано найнижчий рівень рентабельності в 1,1 %. Стабільно високим був рівень рентабельності у виробництві та реалізації яєць курячих за період з 2010 по 2015 роки – від 18,6 до 60,9 %.

Але результати цієї галузі за останні два аналізовані роки характеризувались обвалом з рівнями рентабельності 0,5 % та -9,0%. Суттєво збитковою була господарська діяльність у виробництві та реалізації овець та кіз на м'ясо – від -26,6 до -39,6 %. Переважно невисокими рівнями рентабельності характеризувались результати галузі свинарства. У галузі м'ясного скотарства, за виключенням останнього аналізованого року (2017 р. з рівнем рентабельності у 3,4 %), результати всіх аналізованих років були з суттєвим негативним рівнем рентабельності.

Роль сільськогосподарських підприємств у загальногалузевих показниках представлена у таблиці 1. У свою чергу, при розгляді суб'єктів господарювання будь-якої галузі, у тому числі і сільського господарства, слід враховувати їхню неоднорідність. У наукових дослідженнях використовуються різні критеріальні ознаки для поділу підприємств. Для нашого дослідження обмежимося такою ознакою як прибутковість роботи, відносно якої загальну сукупність підприємств можна поділити на три групи: збитково працюючі підприємства, підприємства з невисокою прибутковістю та високоприбуткові підприємства. Немає сенсу розробка однієї базової стратегії для всіх сільськогосподарських підприємств. У свою чергу доцільним є розробка базової стратегії для окремих груп сільськогосподарських підприємств: для збитково працюючих – «стратегія економії», для підприємств з невисокою прибутковістю – «стратегія збереження позицій» і для високоприбуткових підприємств – «стратегія розвитку». У нашому дослідженні, у межах опрацювання стратегічного підходу до управління, виділено чотири критеріальні ознаки до стратегічного управління персоналом у сільськогосподарських підприємствах: група підприємств, для якої більш актуальна відповідна стратегія, акцент в управлінні підприємством, спрямування роботи управлінського персоналу, акцент з реалізації роботи відносно персоналу (табл. 3).

Таблиця 3.

Складові стратегічного підходу з управління персоналом у сільськогосподарських підприємствах

Характеристика елементів	Вид стратегії		
	Економії	Збереження позицій	Розвитку
1. Група підприємств для якої більш актуальна відповідна стратегія – підприємств, що	працюють збитково, або з невисоким рівнем рентабельності (економії)	працюють прибутково, власники задоволені і не хочуть змінювати ситуацію (збереження позицій)	мають вагомий роль на ринку або хочуть підвищити свій ринковий статус (розвитку)
2. Акцент в управлінні підприємством	зменшення витратної частини діяльності підприємств	пошук джерел економії ресурсів та раціонально обґрунтування додаткових витрат	обґрунтований перехід до високотехнологічного рівня виробництва як основи збільшення рівня виробництва продукції високої якості
3. Спрямування роботи управлінського персоналу на	економію ресурсів – в абсолютному та ціновому вираженні, перехід до ресурсозберігаючих технологій	збалансування доходів та витрат при прийнятті рішення щодо більш сучасних технологічних та організаційних розробок	пошук більш продуктивних технічних засобів та технологій, способів організації виробництва
4. Акцент з реалізації роботи відносно персоналу	економія також і на додаткових витратах на персонал	визначення прийнятного рівня витрат на персонал та здійснення соціальних	широке запровадження соціальних програм підтримки персоналу, інвестування підвищення кваліфікаційного рівня персоналу

Джерело: опрацьовано авторами

У статті 11, п.1 Господарського кодексу України зазначається, що: «Здійснення державою економічної стратегії і тактики у сфері господарювання спрямовується на створення економічних, організаційних та правових умов, за яких суб'єкти господарювання враховують у своїй діяльності показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку» [2]. У свою чергу у статті 11, п.5 вказано, що «Суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності» [2]. Зазначене обумовлює потребу врахування управлінським персоналом суспільних інтересів, що надасть ним можливість використання законодавчо визначених механізмів державної підтримки.

Одним з важливих програмних документів, положення якого доцільним є для врахування власниками та управлінським персоналом сільськогосподарських підприємств є «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [16]. Одні з ключових позицій, важливих для врахування, є стратегічні цілі розвитку аграрного сектору: «гарантування продовольчої безпеки держави; забезпечення прогнозованої розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектору шляхом розвитку різних форм господарювання; сприяння розвитку сільських населених пунктів та формування середнього класу на селі шляхом забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення рівня доходів;

підвищення рівня інвестиційної привабливості галузей аграрного сектору та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, ефективності галузей, забезпечення стабільності ринків; розширення участі України у забезпеченні світового ринку сільськогосподарською продукцією; раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення» [16].

Для управлінського персоналу сільськогосподарських підприємств важливим є визначення цілей розвитку та формування стратегій і програм у їхню реалізацію з урахуванням стратегічних цілей держави.

Висновки і перспективи. Сільськогосподарські підприємства є важливою групою сільськогосподарських товаровиробників. Протягом аналізованого періоду (2010-2018 рр.) їхня роль в економіці галузі зростала, зокрема по виробництву валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. на 10,3 % (до 58,7 %), по продукції рослинництва – на 9,0 % (до 62,8 %), по продукції тваринництва – на 8,3 % (до 47,0 %).

Для забезпечення ефективного використання ресурсів важливим є опрацювання на рівні управлінського персоналу сільськогосподарських підприємств стратегічного підходу. При цьому акцентується увага на важливості диференціювання загальної сукупності сільськогосподарських підприємств за рівнем прибутковості господарської діяльності принаймні на три найбільш характерні групи: працюючи збитково, працюючи з невисоким рівнем прибутковості та працюючи з високим рівнем прибутковості. Відповідно цих виділених груп доводиться доцільність розробки відповідних стратегій: економії, збереження позицій та розвитку, суть яких охарактеризована за чотирма критеріальними ознаками управління персоналом, зокрема: група підприємств, для якої більш актуальна відповідна стратегія; акцент в управлінні підприємством; спрямування роботи управлінського персоналу; акцент з реалізації роботи відносно персоналу.

Наведено визначені галузеві стратегічні цілі, які слід враховувати власникам та управлінському персоналу при формуванні своїх цілей та стратегій і програм розвитку.

Перспективи подальших досліджень полягають у деталізації трьох виділених стратегій для трьох характерних груп сільськогосподарських підприємств та визначення завдань управлінського та виробничого персоналу з їхнього формування та реалізації.

Література

1. Войнаренко М.П. Інноваційні стратегії управління підприємством за умов глобалізації : монографія. / М.П. Войнаренко, С.Г. Зінченко, С.М. Злепко, О.О. Тарута. Хмельницький-Маріуполь, ХНУ, 2011. 174 с.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Дойль П. Менеджмент : стратегия и тактика / П. Дойль; пер. с англ., под ред. Ю. Н. Каптуреского. – СПб: Изд-во «Питер», 1999. – 560 с.
4. Кваша С.М., Чорний Г.М., Павленко О.М. Невідкладні проблеми теорії управління в агробізнесі з позицій менеджменту XXI століття. *Економіка АПК*. 2006. №4. С. 100-106.
5. Коваленко Ю.С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі / Ю. С. Коваленко. К. : ІАЕ УААН, 2000. 204 с.
6. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектору: інституціональні засади: монографія. Чернівці: Рута, 2006. 344 с.
7. Менеджмент: прийняття рішень і ризик / Андрійчук В., Бауер Л. К.: КНЕУ, 1998. 316 с.
8. Мескон М. Х. Основы менеджмента / Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. ; пер. с англ. М. : Дело, 1992. 702 с.
9. Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента / Под общ. ред. Ю. Каптуреского. СПб.: Питер, 2002. 330 с.
10. Продукція сільського господарства у постійних цінах. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/arch_pro_sg_p.htm.
11. Сава А. П. Еволюція організаційної структури аграрного виробництва та її вплив на економічний розвиток сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2012. Вип. 5. С. 33-38.

References

1. Войнаренко М.П. Інноваційні стратегії управління підприємством за умов глобалізації : монографія. / М.П. Войнаренко, С.Г. Зінченко, С.М. Злепко, О.О. Тарута. Хмельницький-Маріуполь, ХНУ, 2011. 174 с.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Дойль П. Менеджмент : стратегия и тактика / П. Дойль; пер. с англ., под ред. Ю. Н. Каптуреского. – СПб: Изд-во «Питер», 1999. – 560 с.
4. Кваша С.М., Чорний Г.М., Павленко О.М. Невідкладні проблеми теорії управління в агробізнесі з позицій менеджменту XXI століття. *Економіка АПК*. 2006. №4. С. 100-106.
5. Коваленко Ю.С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі / Ю. С. Коваленко. К. : ІАЕ УААН, 2000. 204 с.
6. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектору: інституціональні засади: монографія. Чернівці: Рута, 2006. 344 с.

-
7. Менеджмент: прийняття рішень і ризик / Андрійчук В., Бауер Л. К.: КНЕУ, 1998. 316 с.
 8. Мескон М. Х. Основы менеджмента / Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. ; пер. с англ. М. : Дело, 1992. 702 с.
 9. Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента / Под общ. ред. Ю. Каптуревского. СПб.: Питер, 2002. 330 с.
 10. Продукція сільського господарства у постійних цінах. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/arch_pro_sg_p.htm.
 11. Сава А. П. Еволюція організаційної структури аграрного виробництва та її вплив на економічний розвиток сільських територій. Інноваційна економіка. 2012. Вип. 5. С. 33-38.

Надійшла / Paper received : 11.07.2020

Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 620.91:005.336.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-49

ЛІВОШКО Т. В.

Національного Університету «Запорізька політехніка»

ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ НАГАЛЬНА ПОТРЕБА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено питання перспективи використання альтернативних джерел енергії для покращення екологічної та економічної ситуації на промислових підприємствах Запорізького регіону. Проблема енергозабезпечення залишається традиційно актуальною на Сході України. Водночас пріоритети інноваційного розвитку та структурної перебудови економіки передбачають оптимізацію енергетичного балансу області. Зокрема, забезпечення зменшення частки паливно-енергетичних ресурсів за рахунок впровадження енергозберігаючих технологій та збільшення частки альтернативної енергетики. Недостатньо розвинутий є внутрішній ринок споживання енергії, виробленої завдяки залученню альтернативних технологій. Вартість продукції альтернативних джерел енергії поки що суттєво перевищує вартість традиційної енергетики та палива. У зв'язку з цим, окремі види продукції альтернативної енергетики спрямовані виключно на експорт, тому що не мають гарантованого внутрішнього ринку збуту. На Сході України кліматичні умови та специфіка господарювання в цілому сприяють освоєнню альтернативних джерел енергії та розвитку нових видів альтернативної енергетики. На регіональному рівні автор вважає, що потрібна особлива увага приділятися подоланню енергозалежності, зниженню енерговитрат та підвищенню енергоефективності всіх категорій споживачів енергії в Запорізькій області. Це може бути досягнуто шляхом збільшення частки альтернативних джерел енергії в паливно-енергетичному комплексі регіону.

Ключові слова: енергія, альтернативні джерела енергії, промисловість, ринкове середовище.

LIVOSHKO T.

National University «Zaporizhzhia polytechnic»

USE OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES AS PERSPEKTIVA OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF ZAPOROZHIA AREA

In the article investigational question of prospect of the use of alternative energy sources for the improvement of ecological and economic situation on the industrial enterprises of the Zaporozhia region. The problem of energy supply remains traditionally actual on East of Ukraine. Among traditional sources is anthracite coal, gas. At the same time, the priorities of innovative development and restructuring of the economy include optimizing the structure of the energy balance of the region. In particular, ensuring the reduction of the share of fuel and energy resources through the introduction of energy-saving technologies and increasing the share of alternative energy.

Non-traditional technologies require significant investment. On the one hand, the state creates attractive conditions for foreign investors due to tax benefits and zero rate for imported equipment. On the other hand, unresolved legal issues (regarding solar energy production, allocation of land plots for SES, etc.) stimulate the growth of risks for potential domestic and foreign investors. The domestic market for the consumption of energy produced through the use of alternative technologies is underdeveloped. Pricing policy in the alternative energy market requires a balanced approach of the state and energy producers with the development of short-term and long-term forecasts for the development of alternative energy production capacity, assessment of real needs of the domestic market and opportunities for its export. The cost of alternative energy products is still significantly higher than the cost of traditional energy and fuel. As a result, certain alternative energy products are aimed exclusively at exports because they do not have a guaranteed domestic market. On Eastern Ukraine, climatic conditions and the specifics of management in general contribute to the development of alternative energy sources and the development of new types of alternative energy. At the regional level, the author believes that special attention should be paid to overcoming energy dependence, reducing energy consumption and increasing energy efficiency of all categories of energy consumers in the Zaporozhye region. This can be achieved by increasing the share of alternative energy sources in the fuel and energy complex of the region. Developed not enough is an internal market of consumption of energy, mine-out due to bringing in of alternative technologies. A price policy at the market of alternative energy needs the self-weighted approach of the state and producers of energy with development of short-term and long-term prognoses in relation to development of powers of production of alternative energy, estimation of the real necessities of internal market and possibilities, for its export. The cost of products of alternative energy sources so far substantially exceeds the cost of traditional energy and fuel. In this connection, the certain types of products of alternative energy are directed exceptionally on an export, because does not have the assured internal market of sale. On East of Ukraine climatic terms and specific of menage are on the whole instrumental in mastering of alternative energy and development of new types of alternative energy sources.

At regional level an author considers that the special attention is needed spared overcoming of energydependence, decline of energovitrat and increase of energoeftivnosti of all categories of users of energy, in the Zaporozhia area. It can be attained by the increase of part of alternative energy sources in the fuel and energy complex of region.

Keywords: energy, alternative energy sources, industry, market environment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні є значний потенціал для розвитку альтернативних джерел енергії. Важливим фактором широкого використання й розвитку технологій відновлюваних джерел енергії є суттєве та стрімке зниження їх вартості. Цей фактор робить реалізацію проектів впровадження різних видів альтернативних джерел енергії економічно обґрунтованим. В сучасних умовах більшість промислових підприємств в Україні є достатньо енергоємними виробництвами, в яких електроенергія та газ виступають вагомими складовими собівартості продукції. Через це проблема забезпечення підприємств альтернативними джерелами енергії – питання не лише екологічного характеру, але й економічного. Вже

сьогодні умови формування цін як на національному, так і на світовому ринках ресурсів підвищують ризики ведення діяльності та визначають напрямки пошуку шляхів зниження собівартості за рахунок використання альтернативних джерел енергії. Заміна традиційних джерел альтернативними є економічно вигідною і може призвести до підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на міжнародних ринках.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженнями проблем та перспектив розвитку альтернативних джерел енергії займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: Д.В. Дероган [1], В. Голованенко [2], О.М. Сінчук [5], Л.А. Прохорова [6]; А.М. Ткаченко [7] та ін. Незважаючи на наявні ґрунтовні розробки вчених, сьогодні є потреба подальшого поглибленого дослідження питань ефективного використання альтернативних видів енергії на інноваційно-інвестиційній основі з урахуванням сучасних підходів. Обґрунтування теоретико-методологічних засад особливо актуальне в складних умовах господарювання в контексті постійної трансформації ринкового середовища та погіршення екологічної ситуації. Важливим фактором розвитку технологій відновлювальних видів енергії є їх використання для різних категорій споживачів та стрімке зниження вартості.

Формування цілей статті. В даній статті автор розглянув перспективи розвитку обсягів використання альтернативних джерел енергії в окремо взятому регіоні. Даний регіон характеризується великою кількістю промислових об'єктів які виробляють та використовують різні види енергії.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні джерела енергії поділяють на традиційні та альтернативні. До традиційних відносять корисні копалини – нафту, газ, вугілля. Ці ресурси відносять до не відновлюваних джерел енергії. Тому виникла проблема знайти заміну більш дешевими та ефективними видами енергоносіїв. Рано чи пізно навіть найбагатші родовища вичерпають себе і тому пошук нових варіантів отримання енергії стають з кожним роком більш актуальним. Наразі має місце різка зміна клімату планети. Викиди парникових газів, які утворюються при спалюванні корисних копалин, порушують кліматичний баланс планети. Наслідки зміни клімату в останнє десятиліття стають все більш відчутнішими. Єдиний доступний спосіб знизити темпи зміни клімату – це перехід на більш екологічно чисті джерела енергії, до яких належать відновлювані, або альтернативні: сонце, вітер, вода, біогаз тощо.

До альтернативних джерел енергії відносять невикопні джерела енергії тобто ті, які постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі, зокрема це енергія сонця, вітру, геотермальна, аеротермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів.

Зазвичай більш прийнятними є традиційні види енергії. Електропостачання Запорізької області здійснюється від атомної, теплової електростанцій та гідроелектростанції, сонячної та вітрової електростанцій, розташованих на території області. Для їх ефективного використання побудовано лінії електропередач. Сьогодні зв'язок між ними здійснюється по лініях електропередач напругою 150-330-750кВ. Енергосистема області з'єднана по магістральним лініям електропередачі з Південною, Донбаською та Кримською енергосистемами. Відповідно паливно-енергетичний комплекс Запорізької області представлений такими підприємствами: ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом»; ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго»; філія Дніпровська ГЕС ПАТ «Укргідроенерго»; Ботієвська вітрова електростанція ТОВ «Винд Пауэр»; ТОВ «Токмак Солар Енерджи» (загальна потужність 10МВт). Електростанціями області виробляється понад чверть електроенергії із загального середньорічного обсягу виробництва енергії в Україні.

В Запорізькій області розвиток сонячної енергетики, вітроенергетики визначено пріоритетним напрямом програми розвитку альтернативних джерел енергії. Такий підхід дасть можливість не тільки розв'язати проблему забезпечення електроенергією негазифікованих територій, а й зменшити їх залежність від постачання природним газом. Потенціал Запорізької області щодо використання вітроенергетики є доволі потужним. Наразі в області експлуатується 2077 двомегаватних вітрогенераторів. У перспективі до 2030 року планується спорудження в області вітрової електростанції сумарною потужністю 3200 МВт.

Дослідження енергетичного ринку показало, що основними споживачами електроенергії Запорізької області є промислові підприємства та населення, відповідно питома вага в загальнообласному споживанні електроенергії у 2019 році складає відповідно 41,4 % та 30,4 %. За останні роки прослідковується тенденція до скорочення споживання природного газу споживачами області, що зумовлено переходом на альтернативні види палива, заміною та модернізацією котельного обладнання та проведенням інших енергозберігаючих заходів. Впровадження альтернативних видів енергії впливає на показники загального споживання палива по області та зменшує залежність від імпорту.

Наразі все більшого поширення набуває використання теплонасосних установок. Підвищення температури в Запорізькому регіоні влітку дозволяє накопичувати теплову енергію від сонця в ґрунтових масивах землі впродовж літнього періоду для забезпечення її використання в опалювальний сезон.

Теплонасосна система теплохолодо- постачання, що працює з використанням теплоти ґрунту, є однією з найбільш енергетично ефективних технологій тепlopостачання. Переваги теплонасосних установок порівняно з традиційними системами пов'язані не лише зі значним скороченням витрат первинної енергії, але і з їх екологічною чистотою, а також з можливістю підвищення ступеня автономності систем життєзабезпечення будівель. При розрахунку кількості об'ємів споживання низькотемпературних теплових ресурсів з урахуванням кліматичних умов різних регіонів України дасть можливість інтенсивно

експлуатувати ґрунтові масиви та їх промерзання.

Вчені розробили методику розрахунків показників, які б могли підтримувати такий рівень використання енергії ґрунту, який дозволив би експлуатувати джерело енергетичних ресурсів без шкоди для навколишнього середовища. Тобто слід розрахувати максимальну інтенсивність видобування геотермальної енергії для Запорізького регіону, яку можна підтримувати тривалий час і заощаджувати кошти на традиційному паливі.

Станом на 01.01.2020 загальна кількість котелень становила 875, з них 448 котелень працюють на природному газі, 186 – на вугіллі, 111 – на електроенергії та 130 – на альтернативних видах палива (2 – працюють на деревинному паливі, 52 – на паливі з відходів сільського господарства, 76 – на інших альтернативних видах палива). Загальна потужність котельних складає 3221,84528 Гкал/год., з них потужність котелень, які працюють на альтернативних видах палива, становить 103,888 Гкал/год. (3,22 % від загальної потужності).

За 2019 рік об'єктами відновлюваної енергетики в області було вироблено 1,604 млрд. кВт. год. електричної енергії (3,4 % до загального виробництва), в тому числі: Сонячними електростанціями - 213,4 млн. кВт год. (13,3 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії); Вітряними електростанціями - 1 072,5 млн. кВт год. (66,8 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії); малою гідроелектростанцією - 2,6 млн. кВт год. (0,2 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії); турбодетандерною станцією - 4,0 млн. кВт год. (0,25 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії); сміттєспалювальними заводами - 12,8 млн. кВт год. (0,8 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії); блок - станції (ТЕЦ) - 298,4 млн. кВт год. (18,7 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії). Крім того, станом на 01.01.2020 рік у приватному домогосподарстві (населення) введено в експлуатацію 245 установок сонячної генерації. У межах стимулювання населення, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, житлово-будівельних кооперативів на здійснення заходів з енергозбереження населенню в області на 01.01.2020 року видано 10834 кредитів на загальну суму 333 675,95 тис. грн. [4].

У Запорізькій області зосереджено потужний ресурсний потенціал, який через деформованість регіональної економіки не використовується у повному обсязі. Зокрема, область має потужний розгалужений промисловий комплекс, який потребує суттєвої модернізації, зменшення енерговитратності виробництва; базу мінерально-сировинних, природно-кліматичних ресурсів, розвиток яких вимагає значних інвестицій; фаховий науковий та трудовий потенціал, який не задіяний у повному обсязі через відсутність створення нових робочих місць. Усе це актуалізує пошук шляхів оновлення і підвищення рівня конкурентоспроможності регіональної економіки та впровадження інновацій у сфері енергетики. Одним із таких напрямів для області має стати розвиток альтернативної енергетики як базової платформи для модернізації уже існуючих галузей промисловості та створення нової виробничої інфраструктури. Для оптимізації витрат енергії, що забезпечує процеси виробництва на підприємстві, запропоновано розглядати баланс енерговитратності, який, на додаток до традиційних даних кількості енергоспоживання, повинен включати дані щодо ефективності всіх зовнішніх джерел енергії та інформації відносно внутрішніх напрямів витрат енергії [7].

На території області зосереджена значна кількість підприємств важкої промисловості та підприємств з виробництва та розподілення електроенергії, газу, тепла, води. Також в області зосереджені хімічні, машинобудівні підприємства та підприємства гірничодобувного комплексу. Виробнича діяльність підприємств пов'язана з утворенням відходів I–IV класів небезпеки. Згідно даних Головного управління статистики у Запорізькій області, впродовж 2019 року утворилося 5404,1 тис. т відходів, що на 2,07 % більше порівняно з 2018 роком, тому впровадження альтернативних джерел енергії забезпечать не тільки безпеку життя населення області, а й покращення екологічної ситуації в Запорізькій області в цілому. У липні 2020 року на державному рівні прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії». Цей Закон створив додаткові умови для прискорення переходу до нової конкурентної моделі підтримки відновлювальної енергетики та сприяв частковому вирішенню проблем всієї галузі енергетики.

Висновки. Альтернативна енергетика покликана сприяти вирішенню, перш за все, двох важливих проблем: енергоефективності та екологічної безпеки, які є одними з найгостріших в Україні. Використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії підтверджує їхню перспективність не тільки для задоволення енергетичних потреб промисловості але й для покращення рівня життя населення Запорізької області. Тому збільшення частки енергії з відновлюваних джерел сьогодні є одним із пріоритетних напрямів розвитку енергетики і в масштабах держави, і для бізнесу, адже запровадження стандартів сталого розвитку — це дієва інвестиція не тільки в імідж компаній, а й реальний спосіб підвищити його вартість чи залучити фінансування. Для впровадження у життя альтернативної енергетики є всі необхідні складники: програми розвитку економіки області, інноваційні та інвестиційні ресурси, сировина, технічні і технологічні напрацювання, освітні програми з підготовки відповідних кваліфікованих кадрів у системі освіти та науки. Все це підтверджує перспективність використання альтернативних джерел енергії на майбутнє не тільки підприємствами окремої області, а в цілому в Україні.

Література

1. Дероган Д.В., Щокін А.Р. Перспективи використання енергії та палива в Україні з нетрадиційних та відновлюваних джерел / Д.В. Дероган, А.Р. Щокін // Новітні технології в сфері нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії. – 2009. – № 2. – С. 30–38.
2. Голованенко В. Обличчям до сонця й вітру/ Голованенко В. // Науковий світ. - 2011. - № 2. - С. 20-25.
3. Особливості застосування сонячних панелей в Україні. [електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://alterair.ua/uk/articles/solnechnyie-batarei-fotomoduli-v-ukraine/>.
4. Енергетика та енергозбереження за 2019 р. в Запорізькій області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/news/48810/energetika-ta-energozberezhennya-za-2019-rik.html>
5. О.М. Сінчук. Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії: навч. посіб. / І.О. Сінчук та ін.; за ред. д-ра техн. наук, проф. О.М. Сінчука. Кременчук: Щербатих О.В., 2013. 192с.
6. Прохорова Л.А. Сучасний стан та перспективи розвитку сонячної енергетики в Україні / Л.А. Прохорова, О.В. Веремченко// Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мелітополь, 14-15 вересня 2017 року)/ за ред.. Л.М. Донченко, С.І Пачева, І.А. Арсененко, О.В. Непши, А.М. Крилової.- Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2017. – С.63-69.
7. Tkachenko A.M. An Economical Significance of Energy Saving as a Component of the Strategic Development of the Ukrainian Enterprises Tkachenko A.M., Chernysheva O.M., Sevast'yanov R.V., Krainik O.M./ International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 6s, (2020), pp. 1050-1056

References

1. Derohan D.V., Shchokin A.R. Perspektyvy vykorystannia enerhii ta palyva v Ukraini z netradytsiinykh ta vidnovliuvanykh dzherel / D.V. Derohan, A.R. Shchokin // Novitni tekhnolohii v sferi netradytsiinykh i vidnovliuvanykh dzherel enerhii. – 2009. – № 2. – S. 30–38.
2. Holovanenko V. Oblychchiam do sonsia y vitru/ Holovanenko V. // Naukovyi svit. - 2011. - № 2. - S. 20-25.
3. Osoblyvosti zastosuvannia soniachnykh panelei v Ukraini. [elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: URL: <https://alterair.ua/uk/articles/solnechnyie-batarei-fotomoduli-v-ukraine/>.
4. Enerhetyka ta enerhozberezhennia za 2019 r. v Zaporizkii oblasti. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.zoda.gov.ua/news/48810/energetika-ta-energozberezhennya-za-2019-rik.html>
5. O.M. Sinchuk. Netradytsiini ta vidnovliuvani dzherela enerhii: navch. posib. / I.O. Sinchuk ta in.; za red. d-ra tekhn. nauk, prof. O.M. Sinchuka. Kremenchuk: Shcherbatykh O.V., 2013. 192s.
6. Prokhorova L.A. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku soniachnoi enerhetyky v Ukraini / L.A. Prokhorova, O.V. Veremenko// Pivnichne Pryazov`ia: problemy rehionalnoho rozvytku u mizhnarodnomu konteksti: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Melitopol, 14-15 veresnia 2017 roku)/ za red.. L.M. Donchenko, S.I Pacheva, I.A. Arsenenko, O.V. Nepshy, A.M. Krylovoi.- Melitopol: FOP Odnoroh T.V., 2017. – S.63-69.
7. Tkachenko A.M. An Economical Significance of Energy Saving as a Component of the Strategic Development of the Ukrainian Enterprises Tkachenko A.M., Chernysheva O.M., Sevast'yanov R.V., Krainik O.M./ International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 6s, (2020), pp. 1050-1056

Надійшла / Paper received : 04.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.152

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-50

ГРИНЧУЦЬКИЙ В. І., КУЦ Л. Л.
Західноукраїнський національний університет

ФОРМУВАННЯ ВИТРАТ ДЛЯ КОМПАНІЙ ЗАЛЕЖНО ВІД МОДЕЛІ КРАУДФАНДИНГУ

У статті розглянуто можливості інноваційного фінансування проектів компаній з використанням краудфандингових платформ на основі застосування світового досвіду. Проаналізовано процес розвитку краудфандингу в світі та показано його роль у фінансуванні підприємницьких проектів. Значну увагу приділено аналізу міжнародних та вітчизняних платформ краудфандингу, а також специфіці формування витрат для компаній залежно від моделей краудфандингу.

Ключові слова: краудфандинг, краудфандингова платформа, витрати краудфандингу, проекти, фінансування, моделі краудфандингу.

HRYNCHUTSKYI V., KUTZ L.
West Ukraine National University

COST BUILDING FOR COMPANIES DEPENDING ON THE CROWD FUNDING MODEL

In the last decade, crowdfunding has begun to play a significant role in the world economy as a way of financing community-based projects via the Internet to a wide range of people. It emerged as a way of financing art projects and very quickly spread to business and consumption financing. The highest growth rates of crowdfunding were demonstrated by China, whose share in 2017 was 85.5%, although in 2018 its share decreased significantly. In practice, crowdfunding has become widespread around the world, and platforms that take into account the interests of both borrowers and lenders are becoming increasingly popular. In this article, we explore the main crowdfunding platforms and show their features. At the same time, we show the development of crowdfunding in Ukraine and find out the reasons for its slow development, which are insufficient development of IT technology, low material level of the population, imperfect legislation that would protect against fraud in this area. At this stage, the little-studied problem of crowdfunding is studied - the costs of companies that have decided to borrow money through one of the crowdfunding platforms. The costs of companies that want to invest in their projects depend on the platforms used and the ways to repay the borrowed funds. For domestic companies, the ability to compare costs and use the most cost-effective ways to cover costs is important. Studying this problem will help companies to take into account the costs of implementing planned projects.

Keys words: crowdfunding, crowdfunding platform, crowdfunding costs projects, financing, crowdfunding models.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Однією із важливих проблем фінансування підприємницьких проектів на початку XXI століття стала важкодоступність кредитів, ускладненість їх отримання тощо. Значно вирішенню цих проблем допомагає краудфандинг, який став інновацією у фінансуванні проектів й розширює коло сучасних джерел залучення капіталу для їх реалізації. Він дозволяє шляхом використання можливостей Інтернету отримувати на реалізацію проектів/ідей невеликі суми грошей від багатьох інвесторів. Розвиток ІТ-технологій у світі, у тому числі й в Україні, відіграє вагомую роль у можливостях застосування краудфандингу, відкриваючи нові перспективи для залучення необхідних фінансових ресурсів для реалізації як стартапів, так і проектів малих та середніх компаній. Підприємцям чи малим та середнім підприємствам краудфандинг дозволяє використовувати власні соціальні мережі для фінансування бізнесу або ідей. Також потенційні інвестори зацікавлені в краудфандингових платформах, бо це полегшує їм пошук хороших та перспективних ідей з великим потенціалом. Засвідчує зростання активності використання краудфандингу бізнес-структурами для фінансування своїх проектів той факт, що з 2014 р. на лідируючі позиції в світі (перше місце) з поміж різних категорій краудфандингу вийшли саме „бізнес і підприємництво”, зайнявши 41,3 % (\$6,7 млрд.), потіснивши соціальні проекти (18,9 %), фільми й акторське мистецтво (12,2%) [1].

Розширення можливостей фінансування для дрібних і середніх підприємств через платформи краудфандингу сприятиме розвитку економіки взагалі, адже фінансування стартапів, проектів для забезпечення різних потреб бізнесу дозволить успішному вирішенню проблем сучасної економіки України.

Краудфандинг, як складний економічний процес, породжує низку проблем у світовому масштабі і вони потребують свого вирішення. Нові форми інвестування працюють у багатьох країнах світу і проявили себе доволі успішно. Основною небезпекою для компаній, які вирішили залучати кошти на платформі краудфандингу, є, на нашу думку, ризик провалу бізнесу та проблеми з виконанням поставлених завдань-зобов'язань перед інвесторами залученими через краудфандингові платформи. Невдача може бути наслідком неправильних управлінських рішень, нестачі коштів або прорахунків у ринковому попиті. Проблеми з виконанням проектів або усуненням викликів можуть виникнути в деяких успішних кампаніях, коли компанія не готова, наприклад, мати необхідні логістичні та виробничі потужності для задоволення попиту, що створюється кампанією з залученням краудфандингової платформи. Тому важливим є виявлення

ризиків для компаній, які хочуть інвестуватися на краудфандинговій платформі з урахуванням всіх витрат, що пов'язані з краудфандингом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наше дослідження базувалося на теоретичних засадах розроблених зарубіжними дослідниками, які займалися вивченням нових форм залучення коштів для фінансування різних проектів. Краудфандинг відкрив нові можливості для бізнесу і став явищем в економіці, тому викликав підвищений інтерес багатьох вчених як зарубіжжям, так і в Україні. Сам термін «краудфандинг» вперше з'явився в наукових дослідженнях порівняно недавно, у 2006 р. [2]. За останні десять років, починаючи з 2010 р., краудфандинг став альтернативним джерелом фінансування різних типів проектів. Якщо спочатку краудфандинг в основному використовувався для фінансування мистецьких проектів у різних секторах [3; 4; 5; 6], то згодом ця ідея фінансування знайшла широку підтримку в бізнес-середовищі, особливо в малих і середніх підприємствах. Фінансування проектів компаній через збір коштів з великої кількості учасників активно досліджувалося практиками і теоретиками у різних галузях [7; 8; 9]. Кількість публікацій щодо краудфандингу різко зросла і стала предметом окремого дослідження [10], в якому аналізуються 127 праць на дану тему.

Серед вітчизняних дослідників проявився інтерес до цього економічного явища дещо пізніше. Але вже з середини 2010-х років ми бачимо активну участь як досвідчених, так і молодих вчених. Зокрема, появились праці О. Кузьміна, О. С. Скибінського та ін. [11; 12], присвячені проблемам краудфандингу, зокрема, як новій можливості фінансування проектів у різних сферах господарської та соціально-культурної сфери життя. Багато дослідників звернулися до аналізу краудфандингу [13; 14; 15; 16] як до інноваційної форми інвестування проектів для малого і середнього бізнесу. Оскільки краудфандинг виникнув за кордоном, то дуже багато дослідників приділяють увагу вивченню саме зарубіжного досвіду та способам його впровадження в Україні [18; 19]. Підвищення інтересу до краудфандингу у вітчизняній економічній науці засвідчує той факт, що він став предметом дисертаційного дослідження [20]. Якщо оцінювати вітчизняні публікації на цю тему, то можна зробити такий висновок – ці праці носять ознайомчий характер, у яких розкриваються сутність, мета і поширення краудфандингу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Очевидно, що вивчення проблем краудфандингу тільки розпочинається і в невеликих за обсягом наукових повідомленнях неможливо висвітлити всі аспекти. Більшість публікацій носять скоріше ознайомлювальний характер із залученням зарубіжних досліджень. Для вітчизняних розвідок характерним є вивчення досвіду, принципів та методів роботи зарубіжних платформ, оскільки вітчизняних платформ є дуже мало. Варто звернути увагу, що останнім часом приділяється значна увага дослідженню причин низького рівня розвитку краудфандингових платформ [15], але вони потребують глибшого дослідження з урахуванням всіх факторів впливу. Проте, однією зі найбільших проблем є те, що поза увагою залишаються проблеми витрат для компаній, які використовують цю платформу для фінансування своїх проектів. Тому дослідження витрат компаній є надзвичайно важливими для прийняття рішення щодо використання цих платформ.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження специфіки формування витрат щодо залучення краудфандингового капіталу компаніями, які використовують для фінансування своїх проектів платформи краудфандингу. Для цього необхідно виявити можливості краудфандингових платформ фінансувати проекти та з'ясувати ті витрати, які можуть виникнути залежно від застосовуваної платформою моделі краудфандингу.

Виклад основного матеріалу

Краудфандинг виник не на порожньому місці. Його поява передувала значний досвід забезпечення певних видів економічної діяльності необхідними грошовими засобами. Фінансування проектів за рахунок великої кількості вкладників чи передплатників має давню історію і сягає коріннями ще в минуле століття. Найбільш поширеною була бізнес-модель підписки на книги, хоч вона не була точною моделлю краудфандингу. Своєрідною формою краудфандингу був кооперативний рух 19-20 століть, який набув значного поширення у Північній Америці, Європі і, зокрема, в Україні. Він створив колективні групи, такі як громади або групи засновані на інтересах, об'єднуючи передплачені кошти для розробки нових концепцій, продуктів та засобів розподілу та виробництва, особливо у сільських районах Західної Європи та Північної Америки. Яскравим прикладом збору коштів з населення може бути встановлення в США Статуї Свободи в 1885 р. Так, коли уряд США відмовився профінансувати будівництво архітектурної основи цієї скульптури, то газети організували збір коштів у сумі 160 000 доларів (понад 4 млн. доларів у теперішніх цінах), при цьому 2/3 цієї суми становили вклади менше 1 долара [21]. Подібна практика існувала у Європі та США впродовж 20 століття для фінансування різних проектів при будівництві мостів, залізниць чи пам'ятників, коли жителі громад, міст чи територіальних одиниць фінансували подібні проекти.

Першим відомим випадком краудфандингу вважається акція британської рок-групи «Marillion», яка вирішила в 1997 р. звернутися до своїх прихильників через Інтернет по допомогу в зборі коштів для проведення концертів у США. Дуже швидко було зібрано необхідну суму. Дещо пізніше стає популярною практика збирання добровільних пожертв коштів від широкої публіки через Інтернет для різних мистецьких проектів у кіноіндустрії, а також інших видах діяльності культури [4]. Як ми вже вище зазначали, з часом таку практику почали використовувати в бізнесі й саме «бізнес і підприємництво» вийшло з 2014 р. на лідируючі позиції в світі (перше місце) з поміж різних категорій краудфандингу.

Загальний глобальний обсяг краудфінансового фінансування зростає з 11,06 млрд. дол. США у 2013 р. до 418,52 млрд. дол. у 2017 р., та у 2018 р. зменшився до 304,5 млрд. дол. (див. рис. 1). Очевидно, що хоч темпи зростання поступово сповільнюються щороку, загальні обсяги значно зросли. Уповільнення темпів зростання може сигналізувати про певну стабілізацію і зрілість ринку, але, швидше за все, це пов'язано з траєкторією зростання, яка розпочалася з дуже низької абсолютної бази і досягла значного обсягу всього за п'ять років. Рис.1 ілюструє, що, не зважаючи на сповільнення темпів зростання в річному обчисленні, між 2016 і 2017 рр. обсяг глобального ринку краудфінансування зріс на 44% з 290,2 млрд. доларів до 418,5 млрд. доларів [22]. Правда, в 2018 р. обсяг залучених коштів на глобальному ринку краудфінансування впав на -27,3% з 418,52 млрд. доларів у 2017 р. до 304,5 млрд. дол. у 2018 р. Це пояснюється значним падінням активності краудфінансування в Китаї, який становив 85,5% світового ринку в 2017 р.[23] Таке різке падіння краудфінансового фінансування пояснюється посиленням регулювання в Китаї та масштабним шахрайством.

Ступінь майбутнього зростання залишається невизначеним, але, враховуючи простір для зростання на більш розвинутих ринках а також той факт, що багато ринків, які розвиваються, все ще значно недорозвинені з точки зору залучення капіталу через Інтернет, глобальний ринок краудфінансування, ймовірно, збереже імпульс зростання у найближчі роки.

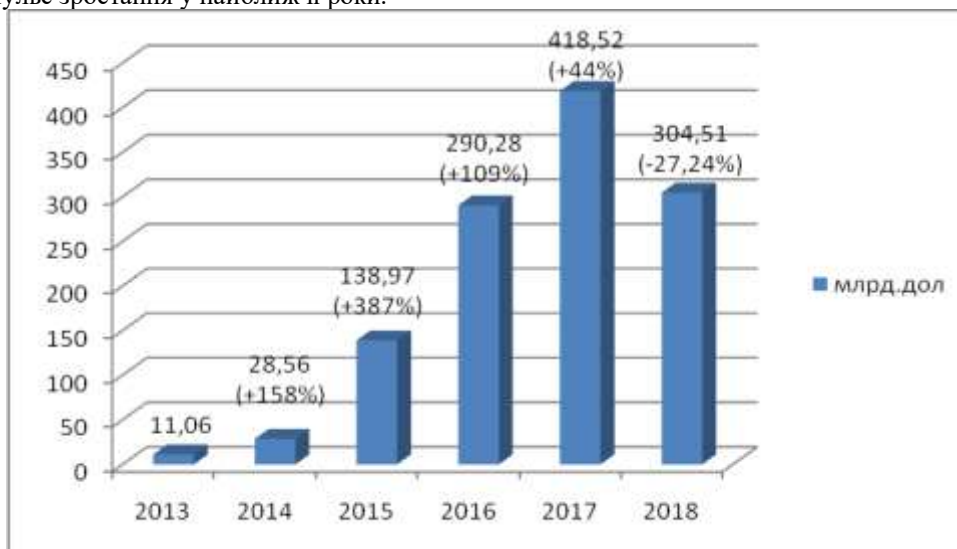

Рис.1. Глобальний ринок краудфінансування: загальний обсяг фінансування на платформах краудфінансування (в млрд. дол. США)
Джерело: сформовано з використанням [22; 23]

Розгляд фінансування в розрізі різних моделей краудфінансування дає змогу виявити суттєві відмінності між моделями.

На рис. 2 представлено обсяги фінансування на глобальному ринку краудфінансування у 2017 р. за моделями краудфінансування.

Рис. 2. Моделі краудфінансування на глобальному ринку у 2017 р. за обсягом фінансування (у млрд. дол. США)
Джерело: сформовано на основі [22]

У 2017 р. пірингове (P2P) споживче кредитування стало провідною моделлю з обсягом 243,73 млрд. дол., що склало 58% загального обсягу глобального ринку краудфандингу. За цією моделлю йде P2P кредитування бізнесу з обсягом у 102,7 млрд. доларів. З 2013 р. ці дві моделі продовжують щороку посідати перше і друге місця. Загалом, коли ще додати 9,14 млрд. дол., P2P кредитування майна, можна побачити, що частка всіх моделей пірингового кредитування у 2017 р. становила 85% від загального обсягу краудфандингу [22].

Крім того, популярність та поширеність масового кредитування не обмежуються P2P моделями кредитування. Починаючи з 2016 р., дані свідчать про посилення ринкової активності в інших моделях кредитування. У 2017 р. портфельне споживче кредитування досягло 31,11 млрд. дол., портфельне кредитування бізнесу – 15,01 млрд. дол., а портфельне кредитування майна – 1,19 млрд. дол. Вони демонструють значне зростання, особливо в юрисдикціях, які значною мірою обмежують інвестиції фізичних осіб для краудфандингу. На відміну від більш ортодоксальних моделей P2P-кредитування, портфельні кредитори безпосередньо фінансують позики, отримані через їхні платформи, і тому несуть пов'язаний з ними кредитний ризик. Вони працюють за посередницькою моделлю, яка більше нагадує банківське кредитування, фінансуючи позики з власним капіталом та боргом на власному балансі, а також, як і банки, періодично здійснюючи рефінансування шляхом сек'юритизації пулів кредитів, які вони фінансували. Однак, на відміну від регульованих банківських позикодавців, ці позикодавці не мають доступу до депозитів для фінансування своєї кредитної діяльності. Загальна сума усіх моделей кредитування у 2017 р. становила 96%, демонструючи, що моделі, які базуються на кредитуванні, домінують у глобальному краудфандинговому середовищі [22].

Решта обсягів були враховані іншими інвестиційними моделями, включаючи торгівлю рахунками-фактурами (1,8% від загального обсягу), краудфандинг-інвестиції у нерухомість (0,6% від загального обсягу) та краудфандингу за допомогою акцій (0,3% від загального обсягу).

Загалом, усі інвестиційні моделі краудфандингу становили 99,8% загального обсягу. Це суттєво контрастує з поширеною думкою, яка часто пов'язує краудфандинг з неінвестиційними моделями, такими як грошове фінансування винагород та пожертв, яке в сукупності зареєструвало лише трохи більше 1 млрд. дол. США, що становить лише 0,2% від загального обсягу глобального краудфандингу [23].

У літературі [12] вже приділено багато уваги дослідженню причин швидкого зростання залучення коштів на глобальному ринку краудфандингу. Але з'ясування всіх причин ще потребує детального і глибокого вивчення. Ми акцентуємо увагу на найбільш відомих причинах, таких як розвиток ІТ-технологій, а особливо Web 2.0, доступність і легкість як доступу до ресурсів, так і джерел їхнього формування, відсутність перешкод та бюрократичних перепон, зростання матеріального добробуту населення у розвинених країнах, незначне втручання держави у цей процес тощо.

Україна в цьому плані суттєво відрізняється від інших країн. Якщо зробити порівняльний аналіз розвитку ринку краудфандингу в Україні та у схожих за своїм розвитком країн Європи (Польща, Угорщина, та інші), то ми побачимо (див. табл. 1), що Україна значно відстає. Більше того, згадані нами країни мають вже значну практику створення спільних платформ з європейськими країнами. Отож, Україна не повною мірою використовує можливості платформ зарубіжних країн.

Однією із причин повільного розвитку краудфандингу є недосконале законодавство щодо забезпечення сприятливих умов для підприємництва і повна відсутність законодавства щодо цього виду фінансування. Це спонукає багатьох розробників вітчизняних проектів шукати фінансування на зарубіжних платформах. Дуже важливим фактором, що гальмує розвиток краудфандингу, є низький дохід громадян. Адже багато платформ вимагають мінімальні внески більшими, ніж доходи громадян. І також традиційна недовіра до нових форм фінансування, що викликана низьким рівнем знань у сфері краудфандингу. Але, не зважаючи на вищесказане, в Україні цей вид фінансування розвивається.

Достатньо відомі краудфандингові майданчики в Україні – це «Спільнокошт» (2012), «На старт» (2014) і «Куб» (2016). Зокрема, завдяки «Спільнокошту» десятки проектів вже зібрали гроші на стартапи, екологічні та громадські акції, роботу ЗМІ, організацію фестивалів та перформансів, зйомку кліпів тощо [15]. У чистому вигляді цього механізму практично немає. Але, як зазначають експерти ринку, є багато проектів, які мають з ним спільні риси. Це «Українська біржа благодійності», «X-ideas» від «Nescafe» і сайт «Велика Ідея». На «УББ» можна пожертвувати певну суму на «добру справу», переважно на благодійність. Найбільше відповідає характеристикам краудфандингу проект «Велика Ідея», організований на Biggggidea-платформі, де окремі особи представляють свої проекти, а спільнота у них інвестує. На сьогодні проект має сотні ідей та реалізований механізм спільного кошику, який реально працює. Там же можна ознайомитися з прикладами успішних проектів, які вже було здійснено та профінансовано майданчиком «Спільнокошт» [15].

Успішний розвиток краудфандингу залежить також від самих компаній, які хочуть використати ці платформи для своїх проектів, включаючи стартапи. Для прийняття виважених рішень щодо залучення краудфандингового капіталу розробникам проектів потрібно ретельно врахувати всі можливі витрати краудфандингу, які значною мірою детермінуються тією чи іншою моделлю краудфандингу щодо способів виплати винагороди, які нами детально описано в [1]. Так, широко розповсюдженими моделями краудфандингу є:

- кредитування – вкладникам повертають кредитні кошти з відсотками;
- благодійність – фінансування відбувається на основі безоплатних пожертв, інвестори нічого не очікують навзаєм окрім морального задоволення;
- нефінансова винагорода – фінансова допомога в обмін на продукцію компанії (найчастіше це модель попереднього замовлення інноваційної продукції);
- краудінвестинг – отримання інвесторами частки в компанії;
- роялті – окрім нефінансової винагороди між засновниками проекту та інвесторами передбачено майбутній розподіл доходів чи прибутку від реалізації проекту;
- змішані (гібридні) моделі краудфандингу.

Таблиця 1

**ТОП-30 національних ринків краудфандингу
за обсягом залученого краудфандингового капіталу у 2017 р.**

№пп	Країна	Загальна сума, тис. дол.	На душу населення
1.	Китай	358 275 377	258.08
2.	США	42 773 174	131.02
3.	Велика Британія	8 004 783	122.19
4.	Австралія	1 148 515	46.61
5.	Південна Корея	1 129 918	22.28
6.	Канада	867 577	23.69
7.	Франція	747 274	11.51
8.	Німеччина	672 751	8.34
9.	Японія	348 650	2.77
10.	Нідерланди	316 287	18.57
11.	Ізраїль	295 455	35.50
12.	Італія	271 919	4.55
13.	Індія	268 579	0.20
14.	Нова Зеландія	261 621	56.81
15.	Фінляндія	222 314	38.92
16.	Швеція	221 890	22.37
17.	Бразилія	216 357	1.02
18.	Грузія	195 784	49.28
19.	Сінгапур	190 821	32.99
20.	Іспанія	181 620	3.94
21.	Польща	160 967	4.17
22.	Мексика	153 756	1.18
23.	Чилі	150 695	8.28
24.	Ірландія	120 666	25.41
25.	Латвія	108 236	55.66
26.	Тайвань	103 502	4.42
27.	Бельгія	102 704	8.97
28.	Естонія	91 794	70.30
29.	Швейцарія	87 114	10.30
30.	Індонезія	80 114	0.30

Джерело: сформовано на основі [22]

Проведений аналіз різних джерел показав, що краудфандингові платформи, зазвичай, спеціалізуються на певній моделі краудфандингу, рідше – поєднують кілька моделей, що представлено нами в табл. 2.

Таблиця 2

Застосовувані платформами моделі краудфандингу [13]

Моделі краудфандингу	Популярні у світі платформи	Українські платформи
Кредитування	LendingClub (США); Prosper (США); Zopa (Великобританія); Lendinvest (Великобританія); Yooli (Китай); Smava (Німеччина); Crowdfunder (США); Kiva;	КУБ
Благодійність	Justgiving (Великобританія); GoFundMe (США); Indiegogo (США); Fundly (США); Betterplace (Німеччина)	Українська біржа благодійності; GoFundEd
Нефінансова винагорода	GoFundMe (США); Kickstarter (США); Indiegogo (США); Ulule (Франція); Fundrazr (Канада); Boomerang (Данія)	Спільнокошт; Nastart
Краудінвестинг	EquityNet (США); Fundable (США); An-gelist (США); Crowdfunder (США); CrowdCube (Великобританія)	
Роялті	SonicAngel; LookArtMy; Slated	
Гібридні	Crowdfunder (США)	

При визначенні ціни краудфандингового капіталу потрібно враховувати різні аспекти: як саму схему організації процесу краудфандингу, так і конкретну модель (вид) краудфандингу. Адже за способом виплати винагороди визначатиметься, який капітал – власний чи позиковий – поповнить той чи інший вид краудфандингу, а, отже, спричинить чи ні появу податкового ефекту по обслуговуванню виплат [13].

Вкладники, які вклали у проект загальну суму краудфінансового капіталу, очікують отримати винагороду (окрім моделі благодійності), яка у відсотковому вираженні до суми вкладу називається дохідністю капіталу. Дохідність капіталу для тих, хто його дає в користування, з іншого боку – це рівень витрат для компанії, яка його залучає у свій проект. Зауважимо, що ця ставка відсотка формує базовий рівень витрат, оскільки окрім цих витрат виникатимуть ще специфічні, притаманні власне краудфінансingu.

Аналіз витрат на залучення краудфінансового капіталу, які у своїх дослідженнях наводять різні автори, зокрема [13;17; 25], дав змогу виділити такі їх види:

- комісія краудплатформи. Комісію краудфінансова платформа бере на розвиток веб-ресурсу й популяризацію платформи;

- збір платіжної системи. Зауважимо, що відсоток від зібраної суми на комісію й збір платіжної системи дає уяву про „монетизацію платформи”. Рівень плати за розміщення проекту на краудфінансовій платформі України складає 8-10%, за кордоном – 3-5%;

- єдиний внесок за перевірку проекту краудплатформою (адміністративний збір). Деякі платформи можуть брати ще плату за відповідність нормативним вимогам (витрати на оцінку компанії платформою або зовнішніми консультантами);

- вартість винагороди вкладникам у матеріальній формі (інноваційний товар, пам'ятний сувенір, подарунок тощо) чи нематеріальній (репутаційна вигода, офіційна подяка на веб-сайті тощо). Часто це набирає форми попереднього замовлення інноваційного товару, який потім отримують ті, хто в нього „вклався”. Винагорода може залежати від рівня вкладеного капіталу;

- вартість доставки матеріальної винагороди. Якщо модель краудфінансingu передбачає доставку винагороди, то цей вид витрат рекомендовано врахувати при формуванні загальної суми краудфінансового капіталу на платформі;

- фінансова винагорода у формі відсотка за кредит. Крауд-кредитування практично не відрізняється від банківського кредитування. Автор проекту сплачує позичальникам обіцяний відсоток;

- дивіденди учасникам (за акціями/ паями); збільшення вартості акцій. Автор проекту виплачує співвласникам обумовлену винагороду відповідно отриманої ними частки в компанії;

- роялті. Роялті передбачає майбутній розподіл доходів чи прибутку від реалізації проекту між інвесторами і його засновниками;

- податки. Платформа виступає податковим агентом;

- витрати на підготовку та запуск краудфінансової кампанії. Вони можуть охоплювати витрати на оплату додаткових послуг посередників у організації і реалізації краудфінансової угоди, включаючи рекламу проекту (за необхідності).

Отже, краудфінансовий капітал акумулюється за посередництвом краудфінансової платформи. Залежно від специфіки платформи зібрані на проект кошти перераховують автору проекту або ж повертають вкладникам. Зауважимо, що краудфінансового капіталу на проект потрібно зібрати на платформі стільки, щоб після сплати комісії платформі, збору платіжної системи та інших можливих вищеразглянутих витрат коштів вистарчило на реалізацію проекту та сплату й доставку обіцяної вкладникам винагороди.

Висновки. Загалом, можна зробити висновок, що краудфінансінг більше не є винятковим видом економічної діяльності, а фактично став невід'ємною частиною світової фінансової системи. На глобальному рівні зростання залучених через краудфінансінг коштів хоч і трохи уповільнюється, але все ж продовжує високими темпами розвиватися. Разом з тим це уповільнення річного зростання свідчить про початкові ознаки стабілізації та консолідації ринку. У міру того, як діючі компанії починають закріплювати свої позиції на відповідних ринках, краудфінансінг ілюструє, що модель масового кредитування є найпопулярнішою формою краудфінансingu в усьому світі. Це тісно пов'язано зі зростанням ефективності завдяки оцифруванню, що сприяє збільшенню доступу до фінансів та інвестиційних можливостей дедалі більшої кількості кредиторів та позичальників. Поєднання нових онлайн-кредитних каналів, простих у використанні інтерфейсів та розширеного доступу, паралельно з постійним скептицизмом щодо традиційних фінансових установ та їх здатності та / або готовності обслуговувати всі сегменти бізнес-спільноти, створило ринкові можливості для розвитку краудфінансingu. Зростаючий ринок краудфінансingu може виникнути як у розвинутих економіках, так і на ринках, що розвиваються, незалежно від розміру економіки та історії використання краудфінансingu.

Обмежені емпіричні дослідження також свідчать про те, що відповідне законодавство, достатній рівень IT-інфраструктури та загалом добре функціонуюча економіка можуть створювати сприятливі умови для розвитку галузі масового фінансування.

Однією із маловивчених проблем краудфінансingu є витрати компаній, що кредитуються із цих платформ. При визначенні ціни краудфінансового капіталу для компаній потрібно враховувати як саму схему організації процесу краудфінансingu, так і конкретну модель краудфінансingu, що й зумовлюватиме відповідну специфіку витрат. Також важливо дослідити переваги краудфінансingu для компанії порівняно з іншими формами фінансування, при цьому оцінюючи всі можливі ризики.

Перспективи подальших досліджень: фактори які можуть впливати на траєкторію розвитку ринку краудфінансingu.

Література

1. Куц, Л.Л., Краудфандинг як інноваційний спосіб акумулювання інвестиційних ресурсів. Сталій розвиток економіки. 2016. 2 (31). С. 181-188.
2. Howe, J. The Rise of Crowdsourcing. Wired Magazine. Issue 14.06.2006. URL. http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds_pr.html.
3. Agrawal, A., Catalini, C., & Goldfarb, A. (2013). Some simple economics of crowdfunding (NBER Working Paper Series No. 19133). doi: 10.3386/w19133. URL. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19133/w19133.pdf
4. Moritz, A. and Block, J. (2014) Crowdfunding und Crowdinvesting: State of the Art der wirtschaftswissenschaftlichen Literatur', Zeitschrift für KMU und Entrepreneurship (ZfKE), Vol. 62, No. 1, pp.57-90.
5. Bacon B. Crowdfunding for Books: Pentian's Self-Publishing Model Expands to U.S. URL. <http://www.digitalbookworld.com/2014/crowdfunding-for-books-pentians-self-publishing-model-expands-to-us/>
6. Ahlers, G.K.C., Cumming, D., Günther, C. and Schweizer, D. (2015) Signaling in Equity Crowdfunding. Entrepreneurship Theory & Practice, 39, 955-980. URL. <https://doi.org/10.1111/etap.12157>
7. Belleflamme, P., Lambert, T., & Schwienbacher, A. (2014). Crowdfunding: Tapping the right crowd. Journal of Business Venturing, 29(5), P. 585–609. doi:10.1016/j.jbusvent.2013.07.003
8. Schulz, M., Haas, P., Blohm, I., & Leimeister, J. M. (2015). How idea creativity and hedonic value influence project success in crowdfunding. Paper presented at the 12th International Conference on Wirtschaftsinformatik (WI2015), Osnabrück, Germany.
9. The World Bank. (2013). Crowdfunding's potential for the developing world. URL. http://www.infodev.org/infodev-files/wb_crowdfundingreport-v12.pdf
10. Moritz A., Block J. H. Crowdfunding: A Literature review and research directions. In book: Crowdfunding in Europe. 1916, p.
11. Фещур Р. В., Кузьмін О. Є., Скибінський О. С., Уголькова О. З. Стан і перспективи розвитку краудфандингової діяльності. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2017. Вип. 2. С. 414-423. URL. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2017_2_50
12. Кузьмін О. Є., Скибінський О. С., Уголькова О. З. Краудфандинг: сутність, значення та типологія. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2016. No 2. С. 170–180. URL. <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/journals/2016/2/170-180>
13. Куц Л. Л. Методичні аспекти оцінювання вартості краудфандингового капіталу. Інноваційна економіка. 2019. № 5-6 [69]. С.93 – 100.
14. Куц Л. Л. Аспекти вибору краудфандингової платформи розробниками та інвесторами проектів. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації: зб. тез доп. XVI Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Тернопіль, 9-10 квіт. 2019 р. Тернопіль, 2019. С. 92-94.
15. Попович Д.В., Назар Н.В., Савчин Н.В. Краудфандинг як новітній спосіб фінансування в Україні. Молодий вчений. 2018. №10 (62). С. 873-876.
16. Красномоєць В.А., Рой А. І. Сучасний стан та перспективи розвитку краудфандингу в Україні. Збірник наукових праць «Сучасні підходи до управління підприємством». 2016. №1. URL. <http://spu.fmm.kpi.ua/article/view/72884>.
17. Motylska-Kuzma A. (2015). The cost of crowdfunding capital. URL: https://www.researchgate.net/publication/309014611_THE_COST_OF_CROWDFUNDING_CAPITAL
18. Кадол Л. В., Луста Т.О. Краудфандинг як засіб реалізації новацій. Економічні науки. 6. Маркетинг і менеджмент. URL. http://www.rusnauka.com/41_pwsn_2014/Economics/6_184148.doc.htm.
19. Женченко М. Краудфандинг як інноваційна бізнес-модель у видавничій галузі цифрової доби. Вісник Книжкової палати. 2016. №10. С.11-13.
20. Єліссєва Л.В. Краудфандинг в Україні: проблеми та перспективи в контексті зарубіжного досвіду. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Економіка і менеджмент». 2017. № 23. С. 8 – 11.
21. The Statue of Liberty and America's crowdfunding pioneer. BBC Online. April 25, 2013. URL. <https://www.bbs/news/magazine-21932675>.
22. Ziegler, T., Shneor, R., Zhang B. Z (2020) Global Status of the Crowdfunding Industry. URL. file:///C:/Users/0823~1/AppData/Local/Temp/Chapter03_ZieglerShneorandZhang2020_TheGlobalStatus.pdf
22. Schmidt J. Crowdfunding Statistics Worldwide: Market Development, Country Volumes, and Industry Trends. URL. <https://p2pmarketdata.com/crowdfunding-statistics-worldwide/>

References

1. Kuts, L.L., Kraudfandyh yak innovatsiyni sposib akumuliuivannia investytsiinykh resursiv. Stalyi rozvytok ekonomiky. 2016. 2 (31). С. 181-188.
2. Howe, J. The Rise of Crowdsourcing. Wired Magazine. Issue 14.06.2006. URL. http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds_pr.html.
3. Agrawal, A., Catalini, C., & Goldfarb, A. (2013). Some simple economics of crowdfunding (NBER Working Paper Series No. 19133). doi: 10.3386/w19133. URL. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19133/w19133.pdf

4. Moritz, A. and Block, J. (2014) Crowdfunding und Crowdfunding: State of the Art der wirtschaftswissenschaftlichen Literatur', Zeitschrift für KMU und Entrepreneurship (ZfKE), Vol. 62, No. 1, pp.57-90.
5. Bacon B. Crowdfunding for Books: Pentian's Self-Publishing Model Expands to U.S. URL. <http://www.digitalbookworld.com/2014/crowdfunding-for-books-pentians-self-publishing-model-expands-to-us/>
6. Ahlers, G.K.C., Cumming, D., Günther, C. and Schweizer, D. (2015) Signaling in Equity Crowdfunding. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 39, 955-980. URL. <https://doi.org/10.1111/etap.12157>
7. Belleflamme, P., Lambert, T., & Schwienbacher, A. (2014). Crowdfunding: Tapping the right crowd. *Journal of Business Venturing*, 29(5), P. 585-609. doi:10.1016/j.jbusvent.2013.07.003
8. Schulz, M., Haas, P., Blohm, I., & Leimeister, J. M. (2015). How idea creativity and hedonic value influence project success in crowdfunding. Paper presented at the 12th International Conference on Wirtschaftsinformatik (WI2015), Osnabrück, Germany.
9. The World Bank. (2013). Crowdfunding's potential for the developing world. URL. http://www.infodev.org/infodev-files/wb_crowdfundingreport-v12.pdf
10. Moritz A., Block J. H. Crowdfunding: A Literature review and research directions. In book: *Crowdfunding in Europe*. 1916, p.
11. Feshchur R. V., Kuzmin O. Ye., Skybinskyi O. S., Uholkova O. Z. Stan i perspektyvy rozvytku kraudfandynhovoї diialnosti. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*. 2017. Vyp. 2. S. 414-423. URL. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2017_2_50
12. Kuzmin O. Ye., Skybinskyi O. S., Uholkova O. Z. Kraudfandynh: sutnist, znachennia ta typolohiia. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2016. No 2. S. 170-180. URL. <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/journals/2016/2/170-180>
13. Kuts L. L. Metodychni aspekty otsiniuvannia vartosti kraudfandynhovoho kapitalu. *Innovatsiina ekonomika*. 2019. № 5-6 [69]. S.93 – 100.
14. Kuts L. L. Aspekty vyboru kraudfandynhovoї platformy rozrobnykamy ta investoramy proektiv. *Ekonomichni i sotsialnyi rozvytok Ukrainy v KhKhI stolitti: natsionalna viziia ta vyklyky hlobalizatsii: zb. tez dop. KhVI Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh*, m. Ternopil, 9-10 kvit. 2019 r. Ternopil, 2019. S. 92-94.
15. Popovych D.V., Nazar N.V., Savchyn N.V. Kraudfandynh yak novitnii sposib finansuvannia v Ukraini. *Molodyi vchenyi*. 2018. №10 (62). S. 873-876.
16. Krasnomovets V.A., Roi A. I. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku kraudfandynhu v Ukraini. *Zbirnyk naukovykh prats «Suchasni pidkhody do upravlinnia pidpriemstvom»*. 2016. №1. URL. <http://spu.fmm.kpi.ua/article/view/72884>.
17. Motylska-Kuzma A. (2015). The cost of crowdfunding capital. URL: https://www.researchgate.net/publication/309014611_THE_COST_OF_CROWDFUNDING_CAPITAL
18. Kadol L. V., Lusta T.O. Kraudfandynh yak zasib realizatsii novatsii. *Ekonomichni nauky*. 6. Marketynh i menedzhment. URL. http://www.rusnauka.com/41_pwsn_2014/Economics/6_184148.doc.htm.
19. Zhenchenko M. Kraudfandynh yak innovatsiina biznes-model u vydavnychii haluzi tsyfrovoy doby. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. 2016. №10. S.11-13.
20. Ielisieieva L.V. Kraudfandynh v Ukraini: problemy ta perspektyvy v konteksti zarubizhnoho dosvidu. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriia : «Ekonomika i menedzhment». 2017. № 23. S. 8 – 11
21. The Statue of Liberty and America's crowdfunding pioneer. *BBC Online*. April 25, 2013. URL. <https://www.bbs/news/magazine-21932675>.
22. Ziegler, T., Shneor, R., Zhang B. Z (2020) Global Status of the Crowdfunding Industry. URL. file:///C:/Users/0823~1/AppData/Local/Temp/Chapter03_ZieglerShneorandZhang2020_TheGlobalStatus.pdf
23. Schmidt J. Crowdfunding Statistics Worldwide: Market Development, Country Volumes, and Industry Trends. URL. <https://p2pmarketdata.com/crowdfunding-statistics-worldwide/>

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.42:33.021.8

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-51

МАКЄЄВ О. О.

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ДЖУМАЄВА АЗАДА

Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУБ'ЄКТІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВЕРТИКАЛЬНО ІНТЕГРОВАНІХ СТРУКТУР

Метою дослідження став аналіз тенденцій розвитку зовнішнього середовища агропромислових підприємств як детермінанти оптимізації їх структурних параметрів на основі формування вертикально інтегрованих об'єднань. В якості методологічної бази дослідження зовнішнього середовища суб'єктів аграрного виробництва обрано концепцію управління ланцюгами постачань. Це дозволило в структурі зовнішнього середовища виділити сегменти попередніх (сільськогосподарське машинобудування, хімічна промисловість, біохімія) і послідуєчих (харчова промисловість, легка промисловість) видів діяльності. Фокусним елементом в зазначеній структурі виступає аграрне підприємство. Розкрито особливості розвитку логістично-інфраструктурної галузі як блока, що забезпечує зв'язки між елементами ланцюга постачань аграрної продукції.

На основі використання дескриптивного та статистичного методів пізнання отримано висновок про високу ступінь залежності аграрного комплексу в Україні від зовнішнього ринку, при цьому попередні види діяльності є імпортозалежними, а послідуєчі – експортозалежними.

В якості домінуючої тенденції трансформації структурних параметрів суб'єктів аграрного бізнесу розглянуто консолідацію капіталу в інтегрованих формуваннях переважно вертикального типу, що поєднують різні етапи виробництва і збуту сільськогосподарської продукції (від вирощування сировини до її переробки, зберігання та продажу готової продукції) в межах єдиної власності. Тенденції інтеграційних процесів проілюстровано на прикладах диверсифікації діяльності Топ-10 агрохолдингів в Україні.

Отримано висновок про позитивні наслідки функціонування вертикально інтегрованих структур, які реалізується в наступних напрямках: усунення цінових диспропорцій між сферами доведення аграрної продукції до кінцевого споживача; гармонізація руху матеріального потоку в рамках логістичних процесів – від забезпечення виробництва предметами і засобами праці до оптимізації каналів збуту готової продукції в результаті включення відповідних складових у структуру виробничого процесу.

Ключові слова: агропромислове виробництво, інтеграція, вертикально інтегровані структури, зовнішнє середовище, ланцюг доданої вартості, попередні види діяльності, послідуєчі види діяльності, агрохолдинги.

МАКІЄЄВ О.

Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev

DZHUMAIEVA A.

Kharkiv Petro Vasilenko National Technical University of Agriculture

EXTERNAL ENVIRONMENT OF AGRICULTURAL SECTOR AS A FACTOR OF VERTICALLY INTEGRATED STRUCTURES DEVELOPMENT

The aim of the study was to analyze the development trends of the external environment of agro-industrial enterprises as determinants of optimization of their structural parameters based on the formation of vertically integrated associations. The concept of supply chain management has been chosen as a methodological basis for the study of the external environment of agricultural production entities. This allowed us to distinguish segments of previous (agricultural engineering, chemical industry, biochemistry) and subsequent (food industry, light industry) activities in the structure of the external environment. The focal element in this structure is the agricultural enterprise. The peculiarities of the development of the logistics and infrastructure industry as a unit that provides links between the elements of the supply chain of agricultural products are revealed.

Consolidation of capital in integrated formations of mainly vertical type, combining different stages of production and sale of agricultural products (from growing raw materials to processing, storage and sale of finished products) within a single property, is considered as the dominant trend of transformation of structural parameters of agribusiness entities. Trends in integration processes are illustrated by examples of diversification of the Top 10 agricultural holdings in Ukraine.

The conclusion about positive consequences of functioning of vertically integrated structures which is realized in the following directions is received: elimination of price disproportions between spheres of delivery of agricultural production to the final consumer; harmonization of material flow in the framework of logistics processes - from providing production with objects and means of labor to the optimization of sales channels of finished products as a result of the inclusion of relevant components in the structure of the production process.

Keywords: agro-industrial production, integration, vertically integrated structures, external environment, value chain, previous types of activity, subsequent types of activity, agrohholdings.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Суб'єкти агропромислового сектору за своєю сутністю є відкритими соціально-економічними системами, що імплементуються у зовнішнє середовище на основі діалектичної взаємодії. З одного боку, чинники зовнішнього порядку формують систему викликів для окремого підприємства. З іншого – цілеспрямована зміна компонент економічних агентів є дієвим фактором трансформації на галузевому, національному та наднаціональному рівнях. Пошук нових форм економічного існування суб'єктів господарювання в умовах висококонкурентних глобальних ринків агропродукції став об'єктивною основою розвитку інтеграційних тенденцій поєднання сфер виробництва і обігу в рамках

стратегії оптимізації структурних параметрів суб'єктів аграрного бізнесу. Останні, своєю чергою, мають за мету підвищення ефективності діяльності виробників на основі стимулювання розвитку техніко-технологічних систем в агровиробництві, запровадження інноваційних технологій. Перехід ініціативи у визначенні трендів структурної компоненти аграрної сфери від держави до агробізнесу реалізувався у виникненні агрохолдингів – вертикально інтегрованих структур. Аналіз їх діяльності як реакції на виклики динамічного зовнішнього середовища є актуальним предметом дослідження з огляду на суттєвий потенціал довгострокового впливу не лише на агропромислову галузь, а й на розвиток національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку агропромислового виробництва як елементу глобального економічного середовища, що визначає параметри зовнішнього впливу на суб'єктів агробізнесу, присвячено праці таких українських економістів, як: Бондар Т. В., Швед В. М., Кулакова С.Ю., Козак К. Б., Орел А. М., Сенчук І. І., Бруханський Р. Ф., Маковоз О. С., Николок О. М. тощо. Впливу інтеграційних процесів на структурні параметри підприємств агропромислової галузі приділено увагу в наукових роботах Артеменка І. С., Андрійчука В. Г., Бовсунівського А. М., Зінчука Т. О., Красноручького О. О., Мельничука О. А., Скидана О. В., Паламарчука Р. П., Приймачука Т. Ю., Рудика Р. І., Саса І. С., Сьомича М. І.

Мета статті – аналіз тенденцій розвитку зовнішнього середовища агропромислових підприємств як детермінанти оптимізації їх структурних параметрів на основі формування вертикально інтегрованих об'єднань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішнє середовище суб'єктів аграрного виробництва розглянуто нами на основі концепції управління ланцюгами доданої вартості, де в якості фокусного елемента виступає аграрне підприємство, виділено групу галузей з сегментів «попередні види діяльності», а також «послідуючі види діяльності» (Рис. 1).

Попередні види діяльності забезпечуються наступними сферами агропромислового виробництва: сільськогосподарське машинобудування, хімічна промисловість, біохімія. Послідуючі види діяльності - харчова промисловість, легка промисловість. Зв'язки між елементами ланцюга постачань аграрної продукції забезпечуються логістично-інфраструктурним блоком (транспортною галуззю, індустрією зберігання).

Рис. 1. Структура зовнішнього середовища суб'єктів аграрного бізнесу

Особливості розвитку аграрного сектору в Україні сформували зовнішнє середовище, де попередні види діяльності є в переважній більшості імпортозалежними, а послідуючі види діяльності – експортозалежними. У підсумку аграрний комплекс в Україні демонструє високий ступінь залежності від зовнішнього ринку, що зумовлює характер підприємницьких ризиків.

Експортна залежність аграрного сектору в розрізі розподільчої логістики підтверджується тим, що виробляючи 90-100 мільйонів тонн зернових культур щорічно, Україна щорічно експортує 50-60 мільйонів тонн [1], тобто більше половини товарообороту аграрної продукції складає експорт.

У товарній структурі аграрного експорту в Україні в 2018 – 2019 рр. найбільші обсяги зростання демонструють поставки продукції рослинництва – на 31%, або 3 млрд. дол. Частка експорту продукції рослинництва в загальній структурі експорту продукції АПК становить 58%. Нарощування поставок продукції рослинництва відбулося за рахунок збільшення експорту кукурудзи на 49%, або 1,7 млрд. дол. [2].

Попередньою гіпотезою стосовно розвитку попередніх галузей в структурі національного виробництва є твердження щодо низької їх конкурентоздатності, яка спричиняє тенденції до нарощування імпортих закупівель відповідної продукції для забезпечення реалізації технологічних процесів в сільському господарстві.

Продукція вітчизняного машинобудування не користується високим попитом у національних виробників аграрної продукції. Найбільшим попитом у національних сільгоспідприємств в 2019 році користувалися трактори з потужністю від 60 до 100 кВт, що є результатом укрупнення і концентрації агровиробництва. Лідерами з постачання техніки є компанії "Беларус", "John Deere", "New Holland", "MTЗ", "Case" [3]. Переважанням імпортих закупівель характеризується структура ринку добрив та захисту рослин і тварин в Україні. На сьогодні майже відсутні національні джерела для виготовлення активної речовини добрив. Ринок насіннєвого матеріалу в Україні також характеризується домінуванням імпорту. Його обсяг

останні роки тримається на рівні 140-150 млн. дол. на рік, основними імпортерами є Франція і Німеччина. Провідною тенденцією розвитку вітчизняного насінневого ринку стала його монополізація. За останні роки в результаті поглинання і злиття кількість гравців в зазначеному сегменті зменшилася з 2000 до 200 [4]. Негативним фактором розвитку національного ринку озимої пшениці і ячменю сортів вітчизняної селекції є те, що частка елітного насіння не перевищує 7% від загального обсягу. Промислове скотарство в Україні є імпортозалежним в аспекті комплектування підприємств високопродуктивними тваринами, які найбільш пристосовані до умов промислової технології (спеціалізованих молочних порід, зокрема гольштинської породи).

Вагомим елементом ланцюга доданої вартості виступає переробна промисловість, яка з значно впливає на динаміку розвитку національного аграрного сектора економіки. Саме харчова переробна промисловість виступає посередником між сферою сільськогосподарського виробництва і кінцевими споживачами, забезпечуючи переробку аграрної сировини з метою випуску продуктів харчування для населення та кормів для тварин.

У сучасних умовах динамічного розвитку аграрних ринків і технологій важливу роль в розвитку сільського господарства України відіграє розбудова логістичної інфраструктури, яка включає транспортну галузь та індустрію зберігання. Аналіз практики господарювання провідних українських аграрних компаній свідчить про зростання ролі логістичних витрат в структурі собівартості продукції. Україна в процесі транспортування втрачає 20 дол. США на кожній тоні виробленої аграрної продукції. Це на 40% більше, ніж в Німеччині, і на 30% більше, ніж в США [6].

Аналіз наявних досліджень [7, 8] призводить до висновку, що класичний ланцюг поставок зернових на експорт має наступний вигляд: аграрне підприємство – елеватор – залізниця – портові зернові термінали – морські судна. За даними Державної служби статистики України за минулий рік залізницею було перевезено 39,8 млн. тонн зернових і продуктів помелу, річковим транспортом відправлено 5,2-5,6 млн. тонн зернових, а на автомобільну логістику доводиться 15-17 млн. тонн експортних поставок. Отже, залізничний транспорт займає домінуючі позиції. Обсяги перевезень залізничним транспортом в 2019 році зросли на 23,2% до 40,5 млн. тонн. Після зниження в 2018 р. (на 7,8%) через ряд проблем, пов'язаних з процедурою оренди вагонів та дефіцитом зерновозів, ситуація в 2019 р. дещо стабілізувалася [9].

За зазначених вище характеристик зовнішнього середовища розвитку агропромислової сфери в Україні актуалізується увага до формування стратегії оптимізації структурних параметрів суб'єктів аграрного бізнесу. На сьогодні питання інтеграції в агросекторі набуває значної актуальності, оскільки останні істотно впливають на обсяги та ефективність виробництва. Ознакою розвитку сучасної сільськогосподарської сфери є консолідація капіталу в інтегрованих формуваннях переважно вертикального типу. Вертикальна інтеграція представляє собою процес поєднання різних етапів виробництва і збуту сільськогосподарської продукції (від вирощування сировини до її переробки, зберігання та продажу готової продукції) в межах єдиної власності.

Розглянемо напрямки диверсифікації діяльності агрохолдингів, що на 2020 р. посіли місце в Топ-5 латифундистів України (Табл. 1 -Топ-5; Табл. 2 – друга п'ятірка Топ - 10). Дані зібрані з відкритих джерел інформації – офіційних сайтів компаній, аналітичних статей [10].

Таблиця 1

Напрямки діяльності агрохолдингів України (Топ-5)

Назва компанії	Сфера діяльності				
	Попередні сфери діяльності	Аграрне виробництво	Переробна галузь	Логістична інфраструктура	Елементи НДДКР
1	2	3	4	5	6
Кернел	-	Виробництво зернових та олійних культур, молочне тваринництво	Виробництво-во соняшничко-вої олії та шроту	Очищення, сушка і зберігання зернових та олійних культур	-
ПАТ «UkrlandFarming»	Семінництво-во	Виробництво зернових, птахівництво, вирощування цукрового буряку, м'ясне та молочне тваринництво (КРС)	Виробництво-во яєчних продуктів, виробництво цукру, виробництво шкіри	Елеваторне господарств-во, обладнане залізнични-ми шляхами	Система збирання та аналізу даних телеметрії
МХП	Виробництво-во інкубаційного яйця	Рослинництво-во, птахівництво	Виробництво-во соняшничко-вої олії, охолодженої курятини, продуктів швидкого приготування, круп та кормів, виробництво м'ясоковбасних виробів, біогаз	Елеваторне господарств-во	-

1	2	3	4	5	6
Агропросперис (NCH)	Постачання фермерам насіння, засобів захисту рослин, мінеральних добрив від провідних світових виробників	Вирощування зернових та олійних культур	-	Елеваторне господарст-во, власний парк автотранс-порту, парк залізничних вагонів-зерновозів і локомотивів	-
Астарта - Київ	-	Виробництво зернових та олійних культур, тваринництво	Виробницт-во цукру, біогазу, переробка сої	Елеваторне господарст-во	-

Узагальнено автором

Аналіз публічних даних діяльності найбільших за критерієм земельного банку інтегрованих формувань (табл. 1) дозволяє констатувати, що провідні компанії аграрного напрямку виявляють зацікавленість доповнення ланцюга створення доданої вартості попередніми видами діяльності, що зосереджено на функціях вирощування посівного матеріалу, інкубаційного яйця, постачання фермерам насіння, засобів захисту рослин, мінеральних добрив.

Таблиця 2

Напрямки діяльності агрохолдингів України (друга п'ятірка з Топ-10)

Назва компанії	Сфера діяльності				
	Попередні сфери діяльності	Аграрне виробництво	Переробна галузь	Логістична інфраструктура	Елементи НДДКР та освіти
Континентал Фармерз груп	Семінницт-во	Виробництво зернових, олійних та технічних культур	Виробницт-во крохмалю	Елеваторне господарст-во, картопле-сховища	-
Епицентр К	-	Виробництво зернових та олійних культур, молочне тваринництво	-	Елеваторне господарст-во	-
Аграрні системні технології	-	Виробництво зернових та олійних культур	-	Елеваторне господарст-во	-
HarvEast	Семінницт-во	Виробництво зернових, бобових та олійних культур, молочне тваринництво	Виробницт-во комбікормів	Елеваторне господарст-во	-
ІМК	-	Виробництво зернових та олійних культур, молочне тваринництво	-	Елеваторне господарст-во	-

Узагальнено автором

Компанії з другої п'ятірки Топ – 10 латифундистів в Україні характеризуються спільними для всієї групи сферами діяльності – рослинництво з переважанням вирощування зернових та олійних культур, а також такий елемент сфери логістики як – зберігання зернових та олійних культур. Сфера переробки включена у виробничий ланцюг доданої вартості фрагментарно.

Вертикально інтегровані формування в аграрному бізнесі розглядаються нами як найбільш перспективні у досягненні наступних цілей: усунення негативного впливу цінового диспаритету на різних рівнях ланцюга доданої вартості; зниження сукупних витрат за рахунок гармонізації руху матеріального потоку в рамках логістичних процесів; оптимізація каналів збуту готової продукції на основі розробки ефективних схем реалізації; закріплення й розширення джерел надходження засобів виробництва шляхом включення сировинних зон у структуру виробничого процесу, формування та раціональне використання інвестиційних коштів.

Висновки. Вибір в якості методологічної основи аналізу зовнішнього середовища суб'єктів аграрного бізнесу концепції управління ланцюгами доданої вартості дозволив представити його структуру у вигляді трикомпонентної системи. Остання представлена аграрним підприємством (фокусний елемент), попередніми видами діяльності (сільськогосподарське машинобудування, хімічна промисловість, біохімія), послідовними видами діяльності (харчова промисловість, легка). Зв'язки між елементами системи ланцюга доданої вартості аграрної продукції забезпечуються логістично-інфраструктурним блоком (транспортною галуззю, індустрією зберігання).

Історична визначеність особливостей формування становлення аграрного сектору в Україні має результатом функціонування зовнішнього середовища, де попередні види діяльності є в переважній більшості імпортозалежними (собівартість аграрної продукції знаходиться у прямій залежності від світових

цін на засоби виробництва), а послідовні види діяльності – експортозалежними (збутовий потенціал аграрних підприємств формують, в значній мірі, зовнішні ринки).

Стратегія інтеграції агропромислового виробництва на основі збільшення довжини внутрішньогосподарського ланцюга доданої вартості шляхом формування вертикально інтегрованих структур розглядається як найбільш відповідна сформованим параметрам зовнішнього середовища. Позитивний ефект функціонування вертикально інтегрованих структур реалізується в усуненні цінових диспропорцій між сферами доведення аграрної продукції до кінцевого споживача; гармонізації руху матеріального потоку в рамках логістичних процесів – від забезпечення виробництва предметами і засобами праці до оптимізації каналів збуту готової продукції в результаті включення відповідних складових у структуру виробничого процесу.

Література

1. Сільське господарство в Україні. DLF. URL: <https://dlf.ua/ua/silske-gospodarstvo-v-ukrayini/>
2. Експорт зріс на 19%: Україна за рік продала агропродукції на \$22 мільярди. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/10858688-eksport-zris-na-19-ukrajina-za-rik-prodala-agroprodukciji-na-22-milyardi.html>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Нестеренко В. Вітчизняне насінництво поки що конкурентоспроможне, але без держпідтримки перспектив не має. URL: <https://superagronom.com/articles/386-vadim-nesterenko-vitchiznyane-nasinnitstvo-poki-scho-konkurentospromojne-ale-bez-derzpidtrimki-perspektiv-ne-maye>
5. Козак К. Б. Динаміка агропромислового виробництва в Україні: виклики сталого економічного розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2020 р. №6 (146). С. 10-18
6. Транспортные проблемы агрологистики: цифры. 19.12.2016. URL: <http://logist/fm/news/transportnye-problemy-agrologistiki-cifry>
7. Larina T.F., Kravcov A.G., Berezhnaja N.G., Kutiya O.V., Fenenko K.A. Implementation of logistic approaches in forming the agricultural export strategy in Ukraine. Journal of Sustainable Development of Transport and Logistics. 2019. 4(1). С. 17-24;
8. Логистика экспорта зерна Украины: взгляд Soufflet Group. URL: <https://greencoltd.com.ua/index.php/en/k2-categories/item/332-logistika-eksporta-zerna-ukrainy-vzglyad-soufflet-group>
9. Транспортна логістика зернових. Pro Consulting. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/transportnaya-logistika-zernovyh-vystuplenie-analitika-pro-consulting-neli-onishenko-25-02-2020>
10. Топ 100 латифундистов України. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#308>

References

1. Silske hospodarstvo v Ukraini. DLF. URL: <https://dlf.ua/ua/silske-gospodarstvo-v-ukrayini/>
2. Eksport zris na 19%: Ukraina za rik prodala ahroproduksii na \$22 miliardy. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/10858688-eksport-zris-na-19-ukrajina-za-rik-prodala-agroprodukciji-na-22-milyardi.html>
3. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Nesterenko V. Vitchizniane nasinnitstvo poky shcho konkurentospromozhne, ale bez derzhpidtrymky perspektiv ne maie. URL: <https://superagronom.com/articles/386-vadim-nesterenko-vitchiznyane-nasinnitstvo-poki-scho-konkurentospromojne-ale-bez-derzpidtrimki-perspektiv-ne-maye>
5. Kozak K. B. Dynamika ahropromyslovoho vyrobnytstva v Ukraini: vyklyky staloho ekonomichnoho rozvytku. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2020 r. №6 (146). S. 10-18
6. Transportnye problemy ahrolohystyky: tsyfy. 19.12.2016. URL: <http://logist/fm/news/transportnye-problemy-agrologistiki-cifry>
7. Larina T.F., Kravcov A.G., Berezhnaja N.G., Kutiya O.V., Fenenko K.A. Implementation of logistic approaches in forming the agricultural export strategy in Ukraine. Journal of Sustainable Development of Transport and Logistics. 2019. 4(1). С. 17-24;
8. Lohystyka eksporta zerna Ukrainy: vzghliad Soufflet Group. URL: <https://greencoltd.com.ua/index.php/en/k2-categories/item/332-logistika-eksporta-zerna-ukrainy-vzglyad-soufflet-group>
9. Transportna lohystyka zernovykh. Pro Consulting. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/transportnaya-logistika-zernovyh-vystuplenie-analitika-pro-consulting-neli-onishenko-25-02-2020>
10. Top 100 lathyfundystov Ukrainy. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#308>

Надійшла / Paper received : 08.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-52

ГІРЖЕВА О. М.

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

МЕХОВСЬКИЙ А. В.

Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Одним із важливих факторів забезпечення економічної стабільності суб'єктів аграрного бізнесу є маркетингово-збутова діяльність, тому розробка методологічних підходів її оцінювання на основі системи збалансованих показників із урахуванням особливостей галузі, стратегічної бізнес-орієнтації підприємства дозволить суб'єктам господарювання реалізовувати оперативні та стратегічні цілі й завдання щодо сталого розвитку на основі реалізації маркетингових функцій. Система маркетингу аграрної галузі економіки має свої особливості, які визначаються специфікою сільськогосподарської продукції, на відміну від підприємств промисловості, для яких більшість вчених розробляли методики оцінки здійснення маркетингової діяльності та її ефективності.

Метою статті є розробка методологічних засад щодо оцінки маркетингової політики та заходів з її реалізації на аграрних підприємствах та інших суб'єктах господарювання аграрного бізнесу.

Запропонована методика оцінки стану і ефективності маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств полягає у проведенні анкетного опитування керівників підприємств та визначенні кількісних показників стану маркетинговою діяльності, отриманих як методами анкетування, так і діагностики стану підприємств за звітними даними. В статті представлена структура компонентів системи маркетингу аграрного підприємства галузі рослинництва, яка включає такі підсистеми маркетингу, як функціональне забезпечення маркетингової діяльності; маркетингові дослідження ринкового середовища; маркетингові дії підприємства та їх результати. В якості основних показників ефективності маркетингової діяльності сільськогосподарських товаровиробників ми пропонуємо використовувати такі: ринкова частка підприємства на основних ринках продукції, що виробляється, відносна ринкова частка стосовно лідера, темпи росту обсягів продажу продукції, рентабельність продажу продукції та рівень рентабельності підприємства; коефіцієнт ефективності з використанням ринкової частки та рівня рентабельності продукції. Встановлено, що зазначені показники оцінки маркетингової діяльності та її ефективності доцільно розраховувати у динаміці і незалежно від наявності у них відділу маркетингу.

Ключові слова: методологія, методи, оцінка, маркетинг, суб'єкти аграрного бізнесу.

GIRZHEVA O.

Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

MEKHOVSKIY A.

Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EVALUATION OF MARKETING ACTIVITY OF AGRICULTURAL BUSINESS ENTITIES

One of the important factors in ensuring the economic stability of agribusiness is marketing and marketing activities, so the development of methodological approaches to its evaluation based on a system of balanced scores, taking into account the characteristics of the industry, strategic business orientation will allow businesses to implement operational and strategic goals, tasks for sustainable development based on the implementation of marketing functions. The marketing system of the agricultural sector of the economy has its own characteristics, which are determined by the specifics of agricultural products, in contrast to industrial enterprises, for which most scientists have developed methods for assessing the implementation of marketing activities and its effectiveness.

The purpose of the article is to develop methodological principles for assessing marketing policy and measures for its implementation in agricultural enterprises and other business entities.

The proposed method of assessing the status and effectiveness of marketing activities of agricultural enterprises is to conduct a questionnaire survey of business leaders and determine quantitative indicators of the state of marketing activities, obtained by methods of questionnaires and diagnostics of enterprises according to reporting data. The article presents the structure of the components of the marketing system of an agricultural enterprise in the field of crop production, which includes such marketing subsystems as the functional support of marketing activities; marketing research of the market environment; marketing actions of the enterprise and their results. As the main indicators of the effectiveness of marketing activities of agricultural producers, we propose to use the following: market share of the enterprise in the main markets of products, relative market share relative to the leader, sales growth, profitability of product sales and the level of profitability of the enterprise; efficiency ratio using market share and level of product profitability. It is established that these indicators of evaluation of marketing activities and its effectiveness should be calculated in the dynamics and regardless of whether they have a marketing department.

Keywords: methodology, methods, evaluation, marketing, agrarian business entities.

Вступ. Одним із важливих факторів забезпечення економічної стабільності суб'єктів аграрного бізнесу є маркетингово-збутова діяльність, тому розробка методологічних підходів її оцінювання на основі системи збалансованих показників із урахуванням особливостей галузі, стратегічної бізнес-орієнтації підприємства дозволить суб'єктам господарювання реалізовувати оперативні та стратегічні цілі й завдання щодо сталого розвитку на основі реалізації маркетингових функцій. Система маркетингу аграрної галузі економіки має свої особливості, які визначаються специфікою сільськогосподарської продукції, на відміну

від підприємств промисловості, для яких більшість вчених розроблювали методики оцінки здійснення маркетингової діяльності та її ефективності.

Розгляду теоретичних, методологічних та методичних підходів до оцінки стану маркетингової діяльності аграрних підприємств присвячені праці цілої низки авторів, серед яких доцільно виокремити наукові здобутки І.М. Акімової, В. І. Дубницького, В. А. Ключача, Н. М. Козуб, М. А. Окландера, В. В. Пастухової, О. Г. Патрушевої, І. О. Соловйова, Ю. А. Ципкіна, І. П. Чапко, Н. І. Шарніної, Т.В. Штучки та ін. Втім, питання методології оцінки маркетингової діяльності суб'єктів аграрного бізнесу є досить динамічними і потребують подальших наукових досліджень.

Мета дослідження. Метою статті є розробка методологічних засад щодо оцінки маркетингової політики та заходів з її реалізації на аграрних підприємствах та інших суб'єктах господарювання аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою удосконалення маркетингової діяльності підприємств, їх ринкової орієнтації, отримання можливостей залучення інвестицій необхідно оцінювати рівень маркетингу, а також цілеспрямовано та своєчасно управляти ним. Оцінка маркетингу може проводитись на основі двох підходів до збору даних – опитування менеджерів та незалежної експертизи стану маркетингу. Перший більш прийнятний для отримання інформації менеджерами з метою подальшого удосконалення управління маркетингом, оскільки він вимагає менших витрат часу. Другий більш складніший, він вимагає більше часу, оскільки пов'язаний з аудитом стану маркетингової діяльності підприємства. Це під силу професійним незалежним консультаційним фірмам, проте інформація повинна надаватись зовнішнім користувачам, на що підприємства не завжди погодяться, оскільки існує серйозна конкурентна боротьба.

Ефективність маркетингу багато у чому залежить від того, як побудована служба маркетингу у підприємстві, які завдання і на якому рівні вона вирішує. При цьому маркетингова інформація грає вирішальну роль, а спеціальні функції маркетингу повинні бути інтегровані зі спеціальними функціями інших підсистем організації. Зміст процесу маркетингової діяльності є визначальною складовою процесу менеджменту.

Алгоритм роботи щодо оцінки маркетингової активності підприємства в цілому здійснюється за такими етапами [12]: 1) аналізується стан функціонування системи маркетингу на підприємстві на даний момент – персонал, ціноутворення, торговельна та рекламна політики, цілі, стратегії; 2) проводиться аналіз зовнішніх факторів – кореляція з економіко-політичною ситуацією у країні, рівень розвитку партнерів, стратегії конкурентів; 3) оцінка тенденції розвитку усіх зовнішніх та внутрішніх факторів, зокрема, у який бік будуть себе розвивати конкуренти і як будуть змінюватися смаки споживачів; 4) аналіз маркетингових планів самої організації; 5) з врахуванням отриманих результатів попередніх кроків алгоритму проводиться оцінка життєздатності майбутніх планів підприємства.

Ще однією, не менш цікавою, є точка зору російського науковця В.В. Кеворкова, яка стосується якісних методів оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства. Головним критерієм оцінки роботи служби маркетингу він пропонує вважати фактичне надходження грошових коштів на рахунок підприємства у конкретний період. Відповідно до його методики допоміжними критеріями оцінки ефективності діяльності служби маркетингу підприємства є: 1) якість, своєчасність і глибина проведених робіт по аналізу кон'юнктури ринку, а також точність розробки прогнозів обсягів реалізації видів та груп продукції на коротко-, середньо- та довгостроковий періоди; 2) здійснення пошуку споживачів основних видів продукції підприємства, виявлення основних причин відмови від укладення договорів на поставку продукції; 3) якість і своєчасність виконання робіт по розробці пропозицій щодо удосконалення та планування асортименту, організації товароруху, реклами, включаючи виставкову діяльність і формування іміджу підприємства, зв'язки з громадськістю та програми стимулювання збуту відповідно до затверджених планів робіт [6].

Кількісні методи оцінки ефективності маркетингу вимагають порівняння витрат на маркетинг з отриманим валовим прибутком, а також витрат на рекламу до обсягу продажу. Так, А. В. Войчак пропонує проводити аналіз результатів маркетингової діяльності за такими групами показників: показники доходів і прибутків, платоспроможності, обороту товарних запасів та ефективності маркетингових заходів (вартість замовлень на одиницю виручки, на одного клієнта, приріст вартості замовлень порівняно з попереднім роком, оборот (виручка) на одного працівника підприємства, частка ринку та відношення рекламних витрат до отриманої виручки). За В.М. Куценко ефективність маркетингу необхідно оцінювати за ефективністю таких його складових: торговельного персоналу, реклами, стимулювання збуту і розподілу [8]. Н.К. Моїсеєва, М.В. Конишева наводять показники маркетингової активності за функціями (дослідження ринку, асортиментна політика, збутова та комунікаційна діяльність) та узагальнюючі показники (прибутковості, активності стратегії). Вони найбільше наблизились до розробки алгоритму розрахунку оціночного показника ефективності маркетингу, проте не довели до практичного застосування (не розроблені шкали для якісної оцінки маркетингу та модель розрахунку зведеного показника ефективності) [10].

Прибутковість і рентабельність – це ще не основні критерії та оціночні показники ефективності та якості роботи підприємства. В умовах ринку ефективність роботи підприємства проявляється через захоплення максимально можливої частки ринку і одночасно отримання максимально можливих

сприятливих фінансових потоків від продажу своєї продукції (послуг). На наш погляд, в якості узагальнюючого показника ефективності маркетингу як для аграрних підприємств, так і для промислових підприємств по переробці сільськогосподарської продукції можна використати індекс ефективності, запропонований О.А. Вороновим та О.М. Валькович [3]:

$$E = \text{ЧР} * (1 + \text{П}/\text{С}), \quad (1.1)$$

де E – індекс ефективності підприємства;

ЧР – індекс частки ринку;

П – прибуток від реалізації продукції;

С – собівартість реалізованої продукції.

У свою чергу індекс частки ринку розраховується за формулою:

$$\text{ЧР} = O / O_{\text{заг}}, \quad (1.2)$$

де O – обсяг продажу даного підприємства;

$O_{\text{заг}}$ – загальний обсяг продажу на ринку.

Залежно від асортименту продукції формула 1.1 має таку модифікацію: при наявності декількох видів продукції по кожному з них розраховують окремо індекс ефективності, а потім знаходять єдиний зведений індекс роботи даного підприємства:

$$E_{\text{зв}} = \sum E_i / n = (E_1 + E_2 + \dots + E_n) / n, \quad (1.3)$$

де E_i – індекс ефективності по i -тому виду продукції;

n – кількість видів продукції підприємства.

Ефективність k -того регіону (галузі):

$$E_{\text{гал}} = \sum E_{\text{зв}} / m = (E_{j1} + E_{j2} + \dots + E_{jm}) / m, \quad (1.4)$$

де $E_{\text{зв}}$ – зведений індекс ефективності j -того підприємства, який входить до k -того регіону (галузі);

m – кількість підприємств, які входять до регіону (галузі).

У загальному вигляді ефективність маркетингової діяльності (індекс доходності) визначають як відношення сукупного дисконтованого прибутку, отриманого від реалізації маркетингових заходів у кожному році розрахункового періоду, до сукупних дисконтованих витрат на здійснення цих заходів. Маркетингова діяльність ефективна, якщо індекс доходності більше ставки на капітал, і неефективна – якщо менший. Для оцінки маркетингової діяльності необхідно формувати параметри, що характеризують діяльність кожного бізнес-підрозділу або групи продукції: дохід від реалізації, частку підприємства на відповідному ринку, маржинальний та чистий прибуток. При цьому грошова виручка від реалізації продукції (дохід) є комплексним показником і показує не лише успішність зусиль по збуту продукції, але й правильність обраної ціни. Динаміка обсягів продажу – це індикатор стану підприємства на ринку, його частки та тенденції зміни. Необхідно також відмітити, що самостійне місце в аналізі структури витрат і оцінці потенціалу розвитку господарюючого суб'єкта займає аналіз точки беззбитковості – беззбитковий обсяг показує, яку кількість товару необхідно продати, щоб отриманий маржинальний прибуток покрити всі постійні витрати.

Соціологічні методи оцінки ефективності маркетингу, представлені у роботах А. Вайсмана, Є.П. Голубкова, А.І. Ковальова, М.МакДональда [2, 4, 7, 9] націлені на використання інструментів прикладної соціології – розробку програми соціологічного дослідження і, відповідно до неї, проведення самого дослідження. Така програма включає методологічну (визначення проблеми, об'єкта та предмета дослідження, його мети та завдання, висунення гіпотез) та методичну (визначення вибіркової сукупності, методів збору інформації та її обробка) частини. На застосування інструментів прикладної соціології також орієнтована оцінка ефективності маркетингових комунікацій (ефективності реклами, стимулювання збуту, зв'язків з громадськістю, персонального продажу). Крім того, вони включають опитування керівників і спеціалістів підприємства щодо стану системи маркетингу за спеціально розробленою анкетною.

Бальні методи оцінки ефективності маркетингу, запропоновані Р.А. Фатхутдиновим [11], передбачають поділ його ефективності на окремі заходи та підготовку переліку критеріїв відповідності структур та концепції маркетингу з виставленням балів по кожному критерію. Експертну групу рекомендується формувати із декількох висококваліфікованих спеціалістів, які знають менеджмент, маркетинг, економіку. Бажано, щоб у цю групу входили 1-2 спеціаліста зі сторони і менеджери вищої ланки управління (головні спеціалісти) свого підприємства.

На теперішній час з'явилась нова група методів оцінки ефективності маркетингової діяльності – інформаційна, яка передбачає використання спеціальних комп'ютерних програм. Більшість програмних

продуктів дає можливість виконувати основні маркетингові завдання (аналіз ринку, товару, прогноз і аналіз продажу, планування маркетингової діяльності та аналіз її ефективності) і підтримувати типові методи, що застосовуються при цьому (Portfolio-аналіз, GAP-аналіз, SWOT-аналіз, метод «4P»).

Зважаючи на те, що система маркетингу аграрного підприємства є складно структурованою (табл. 1), при оцінці ефективності функціонування окремих її компонентів з метою формування загального уявлення про результативність маркетингової діяльності підприємства доцільно використовувати диференційований підхід до вибору методик отримання тих чи інших показників, які характеризують виконання підприємством тих чи інших маркетингових функцій.

Отже, на основі вищенаведеного ми пропонуємо оцінювати ефективність маркетингової діяльності аграрних підприємств за запропонованою нами методикою, в основі якої покладено комплексне використання кількісних, якісних, соціологічних та бальних методів.

Таблиця 1.

Структура компонентів системи маркетингу аграрного підприємства галузі рослинництва

Підсистема маркетингу	Складові підсистем
I. Функціональне забезпечення маркетингової діяльності	Планування та інформаційна система
	Розробка стратегії підприємства
	Організація служби маркетингу
	Мотивація спеціалістів з комерційних питань
	Контроль ефективності діяльності підприємства
II. Маркетингові дослідження ринкового середовища	Дослідження конкурентів
	Дослідження факторів макросередовища, кон'юнктури ринку
	Дослідження ринкових позицій підприємства
III. Маркетингові дії підприємства та їх результати	Товарна політика
	Цінова політика
	Політика збуту продукції
	Політика просування продукції

Спочатку застосуємо соціологічний метод, який ґрунтуються на анкетному опитуванні спеціалістів і керівників сільськогосподарських підприємств. Потім результати опитування переведемо у бали, розрахуємо ступінь розвитку їх системи маркетингу та доповнимо аналіз визначенням ефективності маркетингової діяльності за системою показників, запропонованою нижче. Анкетування відноситься до основних методів збору інформації. Основними перевагами анкетного опитування є його економічність і оперативність, а також незалежність від особистості інтерв'юєра. Воно забезпечує збирання значного обсягу інформації, необхідної для статистичного аналізу.

Для того, щоб отримати значимі з соціологічної точки зору результати, поряд зі статистичними вибірковими методами використовується монографічне дослідження. Його завдання полягає у детальному аналізі нового явища, відсутність інформації про яке робить неможливим проведення широкого вибіркового дослідження.

Відношення фактичної суми балів до максимального значення по кожній підсистемі та в цілому по системі маркетингу дає можливість отримати ступінь її розвитку за бальною оцінкою:

$$P(CM) = \frac{B_f(CM)}{B_{max}(CM)} \times 100\% \quad (1.5)$$

де $P(CM)$ – ступінь розвитку системи маркетингу аграрних підприємств та підприємств по зберіганню й переробці продукції рослинництва;

$B_f(CM)$ – фактичний бал по системі маркетингу;

$B_{max}(CM)$ – максимальний бал по системі маркетингу.

Система маркетингу вважатиметься розвинутою, якщо значення показника $P(CM)$ наблизатиметься до 100.

Оцінку стану маркетингової діяльності та її ефективності доповнимо кількісними методами. Для аграрних підприємств, що займаються виробництвом і реалізацією продукції рослинництва ефективність маркетингової діяльності ми пропонуємо оцінювати за такою системою показників:

- 1) ринкова частка підприємства на ринку продукції рослинництва (у межах адміністративного району);
- 2) відносна ринкова частка стосовно лідера;
- 3) темпи росту обсягів продажу продукції рослинництва;
- 4) ціни реалізації продукції рослинництва в середньому по підприємству та в розрізі каналів збуту;
- 5) кількість покупців продукції (за винятком продажу продукції рослинництва населенню в рахунок оплати праці та за оренду майнових і земельних паїв), з них постійних;
- 6) вартість та обсяг проданої партії рослинницької продукції 1 клієнту;
- 7) прибуток з 1 ц проданої продукції рослинництва;
- 8) рентабельність продажу продукції рослинництва;
- 9) рівень рентабельності продукції рослинництва;
- 10) коефіцієнт ефективності з використанням ринкової частки та рівня рентабельності.

Зазначені показники оцінки маркетингової діяльності та її ефективності доцільно розраховувати у динаміці і незалежно від наявності у них відділу маркетингу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Запропонована методика оцінки стану і ефективності маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств полягає у проведенні анкетного опитування керівників підприємств та визначенні кількісних показників стану маркетингової діяльності, отриманих як методами анкетування, так і діагностики стану підприємств за звітними даними. В якості основних показників ефективності маркетингової діяльності сільськогосподарських товаровиробників ми пропонуємо використовувати такі: ринкова частка підприємства на основних ринках продукції, що виробляється, відносна ринкова частка стосовно лідера, темпи росту обсягів продажу продукції, рентабельність продажу продукції та рівень рентабельності підприємства; коефіцієнт ефективності з використанням ринкової частки та рівня рентабельності продукції.

Література

1. Бевзенко В.Ф., Баширов И.Х. Мир маркетинга: учебное пособие. Донецк : Бизнесинформ, 2003. 198 с.
2. Вайсман А. Стратегия маркетинга: 10 Шагов к успеху. Стратегия маркетинга : 5 факторов успеха. М. : АО «Интерэксперт», 1995. 344 с.
3. Воронов А.А., Валькович О.Н. Маркетинговый подход к измерению эффективности производства. Маркетинг. 2002. №6. С. 32-42.
4. Голубков Е. П. Маркетинг : стратегии, планы, структуры. М. : Дело, 1995. 192 с.
5. Деревянко С. Новое слово маркетинга. Что такое маркетинговый аудит? Украинская инвестиционная газета. 2000. №15. С.14.
6. Кеворков В.В., Кеворков Д.В. Маркетинг: регламент бизнес-процесса. М. : РИПХолдинг, 2003. 290 с.
7. Ковалев А.И., Войленко В.В. Маркетинговый анализ. 2-е изд., переработанное и дополненное. М. : Центр экономики и маркетинга, 2000. 196 с.
8. Куценко В.М. Маркетинговый менеджмент. К. : МАУП, 2003. 183 с.
9. МакДональд, М. Стратегическое планирование маркетинга. СПб : Питер, 2000. 320 с.
10. Моисеева Н.К., Коньшева М.В. Управление маркетингом: теория, практика, информационные технологии: учебное пособие. М. : Финансы и статистика, 2002. 304 с.
11. Фатхутдинов Р.А. Производственный менеджмент : ученик. М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2002. 282 с.
12. Штучка Т.В. Методичні підходи до оцінки маркетингової діяльності підприємств агропродовольчого сектору. Економічний аналіз. 2014. Т. 18, № 3. С. 96-102.

Reference

1. Bevzenko, V.F., Bashirov, I.H. (2003). Mir marketinga [The world of marketing]. Doneck : Biznesinform.
2. Vajsman, A. (1995). Strategija marketinga : 10 Shagov k uspehu. Strategija marketinga : 5 faktorov uspeha [Marketing Strategy : 10 Steps to Success. Marketing strategy: 5 success factors]. M. : AO «Interjeksper».
3. Voronov, A.A., Val'kovich, O.N. (2002). «Marketing approach to measuring production efficiency». Marketing. no 6. pp. 32-42.
4. Golubkov, E. P. (1995). Marketing : strategii, plany, struktury. [Marketing: strategies, plans, structures]. M. : Delo.
5. Derevjanko, S. (2000). «The new word in marketing. What is Marketing Audit?» Ukrainskaja investicionnaja gazeta. no 15. pp.14.
6. Kevorkov, V.V., Kevorkov, D.V. (2003). Marketing : reglament biznes-processa [Marketing: business process regulations]. M. : RIPHolding.
7. Kovalev, A.I., Vojlenko, V.V. (2000). Marketingovyj analiz [Marketing analysis]. M.: Centr jekonomiki i marketinga.
8. Kucenko, V.M. (2003). Marketingovyj menedzhment [Marketing management]. K. : MAUP.
9. MakDonal'd, M. (2000). Strategicheskoe planirovanie marketinga [Strategic marketing planning]. SPb : Piter.
10. Moiseeva, N.K., Konysheva, M.V. (2002). Upravlenie marketingom: teorija, praktika, informacionnye tehnologii [Marketing management: theory, practice, information technology]. M. : Finansy i statistika.
11. Fathutdinov, R.A. (2002). Proizvodstvennyj menedzhment [Production management]. M. : Izdatel'sko-torgovaja korporacija «Dashkov i K».
12. Shtuchka, T.V. (2014). «Methodical approaches to the assessment of marketing activities of enterprises in the agri-food sector». Ekonomichnyi analiz. no 18 (3). pp. 96-102.

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 351

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-53

ВЛАСЕНКО Т. А., ПОДОЛЬСЬКА О. В., НЕБОЖИНА А. П.

Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка (м. Харків, Україна)

МІСЦЕ І РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УПРАВЛІННІ НАУКОВИМИ ПРОЕКТАМИ

У статті розкрито зміст процесу проектного підходу в інтелектуальній сфері у сучасних умовах, досліджено окремі аспекти проектного менеджменту з метою їх застосування. А також узагальнені теоретичні підходи, та визначені їх основи сутності та сучасні функції при застосуванні проектного менеджменту. Доведено, що використання проектного підходу дозволить активізувати успішне проведення реформування системи виробництва на основі інтелектуального продукту.

Метою дослідження став аналіз змісту процесу управління проектами, а також впровадження проектних рішень у практичній діяльності. Дослідження окремих аспектів проектного менеджменту з метою їх застосування в інтелектуальній сфері. А також узагальнити теоретичні підходи, та визначити їх основи сутності та сучасних функцій при застосуванні проектного менеджменту, та норм права, що регулюють відносини інтелектуальної власності у сфері наукових досліджень.

Зроблено висновок про те, що: технологія управління проектами дозволяє вирішити багато проблем при реалізації того чи іншого нововведення чи інновації на підприємстві. Технологія дозволяє чітко контролювати основні параметри проекту: витрати, якість і час. Всі дані по проекту від витрат на виробництво рекламних проспектів до показників ефективності організуються в єдину інформаційну базу. Вона робить можливим планування, вимірювання в процесі здійснення і коригування в відповідність з поточною ситуацією.

Загальнодоступність інформаційної бази усуває проблеми складності організації комунікацій між членами проектною команди. Чіткість, наочність, вимірність всіх процесів дозволяють ефективніше досягати поставлених цілей, заощаджуючи ресурс часу і грошей і безперервно збільшуючи якість послуг, що надаються. Управління проектами допоможе справлятися з великими обсягами інформації та великою кількістю паралельних завдань, що так важливо для підприємств. Також технологія дозволяє використовувати досвід реалізації проектів в майбутньому, залучати інвесторів і партнерів за рахунок раніше отриманих результатів

Використання проектного підходу дозволить активізувати успішне проведення реформування системи виробництва. Розуміння сутності проектного менеджменту, практики його застосування та значення для будь якої організації дасть можливість підвищити ефективність їх діяльності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, пріоритет, управління проектами, потенціал, науковий проект.

VLASENKO T., PODOLSKA O. NEBOZHINA A.

Kharkiv National Technical University of Agriculture. Petro Vasylenko (Kharkiv, Ukraine)

THE PLACE AND ROLE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE MANAGEMENT OF RESEARCH PROJECTS

The article reveals the content of the process of project approach in the intellectual sphere in modern conditions, explores some aspects of project management in order to apply them. And also the theoretical approaches are generalized, and their basis of essence and modern functions at application of project management are defined. It is proved that the use of the project approach will intensify the successful reform of the production system based on the intellectual product.

The aim of the study was to analyze the content of the project management process, as well as the implementation of project solutions in practice. Research of separate aspects of project management for the purpose of their application in the intellectual sphere. And also to generalize theoretical approaches, and to define their basis of essence and modern functions at application of project management, and the norms of the law regulating relations of intellectual property in the field of scientific researches.

It is concluded that: project management technology can solve many problems in the implementation of a particular innovation or innovation in the enterprise. The technology allows you to clearly control the main parameters of the project: cost, quality and time. All project data from the cost of production of brochures to efficiency indicators are organized into a single information base. It makes it possible to plan, measure in the process of implementation and adjust according to the current situation.

Public availability of the information base eliminates the problems of complexity of organization of communications between members of the project team. Clarity, clarity, measurability of all processes allow to achieve the set goals more effectively, saving a resource of time and money and continuously increasing the quality of services provided. Project management will help to cope with large amounts of information and a large number of parallel tasks, which is so important for businesses. Also the technology allows to use experience of realization of projects in the future, to involve investors and partners at the expense of earlier received results.

Using a project approach will intensify the successful reform of the production system. Understanding the essence of project management, the practice of its application and importance for any organization will increase the efficiency of their activities.

Key words: intellectual property, priority, project management, potential, research project.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Тенденції розвитку науки, культури, техніки і виробництва, особливо у другій половині ХХ століття, свідчать про те, що людство у своєму розвитку підійшло до тієї межі, коли подальший прогрес буде зумовлюватися саме розумовою діяльністю суспільства. Тобто, саме результати інтелектуальної діяльності будуть визначати стратегію і тактику соціально - економічного розвитку будь-якої країни [1].

Високий рівень інтелектуальної діяльності в країні зумовлює її політичну, економічну, територіальну незалежність. Держава, що опирається на потужний інтелектуальний потенціал, почуватися

у світовому співтоваристві набагато впевненіше. Інтелектуальний потенціал зумовлює рівень виробництва, побуту, добробуту народу. [10-11].

Сьогодні і державні діячі, і звичайні громадяни починають розуміти те, що в основі економічного і культурного розвитку суспільства знаходяться результати інтелектуальної діяльності людини – об'єкти права інтелектуальної власності. Тому держава, яка прагне до прогресу, повинна забезпечувати своїм громадянам максимально сприятливі умови для творчої діяльності.

Високий рівень інтелектуальної діяльності в країні обумовлює її політичну, економічну і територіальну незалежність. З переходом від планової до ринкової економіки в умовах входження України до світової спільноти суттєво зросла роль результатів розумової (творчої) праці людини в економічному і соціальному розвитку суспільства, до яких відносять: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, зазначення походження товарів, твори літератури, науки і мистецтва, інформаційні бази даних, комп'ютерні програми, технічна документація, секрети виробництва тощо [2].

Інтелектуальна власність використовується в усіх без винятку видах економічної діяльності, сфера управління науковими проектами не є виключенням [5-6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ринку інтелектуальної власності висвітлюються у працях українських вчених, зокрема, М. Ажажа, О. Амоша, Г. Андрощук, Л. Антонюк, В. Базилевич, О. Бутнік-Сіверський, І. Дахно, Г. Драпак, В. Жаров, Б. Малицький, Т. Медведкін, О. Ноговіцин, М. Паладій, О. Підпригора, В. Полохало, В. Семиноженко та інші. Стан ринку інтелектуальної власності в Україні вказує на широкий спектр дій, які необхідно здійснити для якісного та ефективного його функціонування. Проте, основні проблеми світового і національного ринків інтелектуальної власності потребують подальшого поглибленого дослідження в Україні потребують подальшого наукового аналізу та вивчення.

Формування цілей статті. Головною метою і завданням дослідження є розкриття змісту процесу управління проектами, а також впровадження проектних рішень у практичній діяльності. Дослідження окремих аспектів проектного менеджменту з метою їх застосування в інтелектуальній сфері. А також узагальнити теоретичні підходи, та визначити їх основні сутності та сучасних функцій при застосуванні проектного менеджменту, та норм права, що регулюють відносини інтелектуальної власності у сфері наукових досліджень.

Вклад основного матеріалу дослідження. Інтелектуальна власність за сучасних умов є одним з наймогутніших стимуляторів прогресу у всіх галузях розвитку суспільства. Психологи вивчають її як результат розумової праці та новаторського пошуку. Вчені, що вивчають творчу діяльність, розглядають механізм діяльності людини, розкривають закономірності створення новацій. Соціологи установлюють взаємозв'язок між розвитком творчої діяльності, соціальним і науковим прогресом. Економісти розглядають інтелектуальну власність як спосіб підвищення ефективності виробництва. Правознавці вивчають її як об'єкт права і зв'язку з суспільною цінністю і пов'язаними з нею правовідносинами [3].

Україна була і залишається могутньою інтелектуальною державою. Її інтелектуальний рівень обумовлював досить високий науково-технічний рівень виробництва й інших сфер соціально-суспільної діяльності. По ряду показників Україна займає провідні місця в науці – математиці, інформатиці, фізиці, матеріалознавстві та інших галузях.

В Україні є багато технічних ідей, які потребують практичного застосування і здатні принести не лише значні прибутки, а й підняти науко-технічний престиж України в очах світу. Щоб вижити у жорсткій конкурентній боротьбі, необхідно виробляти конкурентоздатні товари, які базуються на результатах інтелектуальної діяльності. Необхідною умовою для ефективного створення і використання об'єктів інтелектуальної власності є наявність національної патентної системи, основними завданнями якої є охорона економічних і моральних прав авторів об'єктів, а також стимулювання творчої активності громадян у рамках державної політики, сприяння розширенню і використанню таких об'єктів на внутрішніх і зовнішніх ринках [5].

Конкурентоспроможні товари, які будуть базуватися на результатах інтелектуальної діяльності не можливо створити без розробки масштабних проектів щодо їх реалізації. Саме тому необхідність управління проектами пов'язана з масовим ростом масштабів і складності проектів, зростанням вимог до термінів їх здійснення, якості виконуваних робіт. На сьогодні управління проектами – це визнана у всьому світі методологія вирішення організаційно-технічних проблем, це філософія керівництва проектами. Умови ринку стають більш вибагливими, підвищуються темпи змін, що відбуваються, потребують інтелектуальної складової [3].

Характеризуючи проект, можна відзначити, що він містить у собі задум (проблему), засобу його реалізації (рішення проблеми) і одержувані в процесі реалізації результати. Проект — це сукупність певних елементів (об'єктів матеріального й нематеріального характеру) і зв'язків між ними, що забезпечує досягнення поставлених цілей. Проект як систему визначають наступні основні властивості [2-3]:

1. Складність ієрархічної структури. У сучасних економічних системах одночасно функціонують кілька різних ієрархічних структур, взаємодія між якими звичайно не зводиться до простих відносин ієрархічної супідрядності. Проекти можуть бути різними по масштабу, але, як правило, реалізація будь-якого проекту вимагає взаємодії учасників на різних рівнях ієрархії.

2. Вплив на проект суб'єктивних факторів, що перебувають у взаємодії об'єктивними.
3. Динамічність процесів, що мають стохастичний характер.
4. Цілісність системи, тобто наявність у неї таких властивостей, які не властиві елементам системи (підсистемам), розглянутим окремо, поза системою.
5. Складні інформаційні процеси, обумовлені численними взаємозв'язками між елементами системи.
6. Множинність цілей, які можуть не збігатися із цілями окремих елементів (підсистем). Тут можна привести відомий приклад — високі витрати на зміст управлінського апарата приводять до необхідності його скорочення. З іншого боку, нечисленний управлінський апарат не забезпечує ефективного управління підприємством, що веде до фінансових втрат.

7. Багатофункціональність елементів системи (наприклад, функція управління системою містить у собі наступні функції: планування, облік, контроль, аналіз, оперативне регулювання).

Зазначені властивості проекту як системи визначають необхідність у системному підході до управління проектами, який припускає розглядати елементи проекту і їх функціонування у взаємозв'язку й взаємозалежності.

Управління проектами – це процес управління командою, ресурсами проекту за допомогою спеціальних методів та прийомів з метою успішного досягнення поставленої мети [8]. Важливим елементом є оточення проекту, оскільки важливо визначити середовище, в якому виникає, існує і завершується проект. Оточення проекту – це чинники впливу на його підготовку та реалізацію. Їх можна поділити на внутрішні і зовнішні. До зовнішніх належать політичні, економічні, суспільні, правові, науково-технічні, культурні та природні. До внутрішніх належать фактори пов'язані з організацією проекту, яка є розподілом прав, відповідальності та обов'язків між учасниками проекту.

Учасниками управління проектами є юридичні або/та фізичні особи, які зобов'язані виконати деякі дії, передбачені проектом, та інтереси яких будуть задіяні при реалізації проекту. До числа учасників можуть входити інвестори, банки, підрядчики, постачальники та інші фізичні та юридичні особи.

Автором головної ідеї проекту, його попереднього обґрунтування є ініціатор проекту. Ділова ініціатива у здійсненні проекту, як правило, належить замовнику. Замовник – це зацікавлена сторона в здійсненні проекту, майбутній власник та користувач результатів проекту. Він визначає основні вимоги та масштаби проекту, забезпечує фінансування проекту за рахунок власних коштів або коштів інвесторів, укладає договори з виконавцями проекту, несе відповідальність за ці угоди та в цілому за проект перед суспільством та законом, керує процесом взаємодії між учасниками проекту.

Якщо інвестор, тобто та сторона проекту, яка забезпечує його фінансування, не є замовником, то вкладення коштів у проект можуть здійснювати банки, інвестиційні фонди та інші кредитні організації.

Свої повноваження по керівництву роботами зі здійснення проекту, а саме: планування, контроль та координацію робіт всіх учасників проекту замовник та інвестор делегують керівнику проекту. Перед керівником та його командою ставиться завдання керівництва та координації робіт протягом життєвого циклу проекту до досягнення поставлених цілей та результатів при дотриманні встановлених термінів, бюджету та якості.

Команда проекту – це специфічна організаційна структура, яку очолює керівник проекту. Вона створюється на період здійснення проекту і завданням її є здійснення функцій управління проектом [7-9].

Склад команди залежить від характеристик проекту, а саме від його масштабу, складності. Членами команди є: інженер проекту, керівник контрактів, контролер проекту, бухгалтер проекту, керівник відділу матеріально-технічного забезпечення, керівник робіт із проектування, керівник виробництвом (будівництвом), адміністративний помічник. Крім того, учасниками проекту є: контрактор або генеральний контрактор (сторона, яка бере на себе відповідальність за виконання робіт по контракту), субконтрактор (вступає в договірні відносини з контрактором чи субконтрактором більш високого рівня), координатор робіт з експлуатації, проектувальник (юридична особа, що виконує за контрактом проектно-дослідницькі роботи в межах проекту), генеральний підрядчик (юридична особа, чия пропозиція прийнята замовником, несе відповідальність за виконання робіт відповідно до умов контракту), ліцензори (організації, що виділяють ліцензії на право володіння земельною ділянкою, проведення торгів, виконання окремих робіт та ін.), постачальники, органи влади, власник земельної ділянки, виробник кінцевої продукції проекту, споживачі продукції. На здійснення проекту можуть впливати й інші сторони з оточення проекту, які можуть бути віднесені до учасників проекту, це: конкуренти основних учасників проекту, спонсори проекту, різні консалтингові, юридичні, посередницькі організації, залучені до процесу здійснення проекту.

Різноманітність проектів, які зустрічаються, можна класифікувати за різними критеріями. Серед них за видами проекту (характером предметної галузі проекту) виділяють інвестиційні, інноваційні, дослідження і розвитку, освітні, ІТ, комбіновані. До інвестиційних зазвичай належать проекти, головною ознакою яких є створення чи реновація основних фондів, що вимагає вкладення інвестицій. До інноваційних проектів належать проекти, з яких головна мета полягає в розробці й застосуванні нових технологій, ноу-хау та інших нововведень, що забезпечує розвиток систем.

Проекти по запровадженню інновацій тлумачать як комплекс взаємопов'язаних заходів інвестиційного характеру, спрямованих на комерційне застосування науково-технічних розробок, освоєння

нових видів продукції, послуг, впровадження новітніх технологій. Проект оформляється відповідно до вимог Державного інноваційного фонду у вигляді формалізованого опису і включає техніко-економічне обґрунтування та бізнес-план. Класифікація інноваційних проектів відповідає виду інновацій та рівню управління (міждержавні, загальнодержавні, регіональні, галузеві, підприємств).

У структуру інноваційного проекту входять такі обов'язкові розділи [2]:

- сутність і актуальність проблеми (ідеї);
- резюме керівника проекту;
- «дерево цілей» проекту з його описом;
- система заходів з досягнення цілей;
- комплексне обґрунтування проекту;
- система забезпечення проекту;
- характеристика науково-технічної ради;
- експертний висновок;
- механізм реалізації проекту та система мотивацій.

Окремим видом інноваційних проектів і програм можна вважати проекти створення технопарків, технополісів та інноваційних структур інших типів, для яких розробляється деталізоване техніко-економічне обґрунтування. Інноваційні проекти є дуже ризикованими.

Розробка нового продукту, чи розробка нової інформаційно-керуючої системи характеризуються такими особливостями:

- 1) головна мета проекту чітко визначена, але окремі цілі повинні уточнюватися по мірі досягнення часткових результатів;
- 2) строк завершення і тривалість проекту визначені завчасно, але вони можуть коригуватися залежно від отриманих проміжних результатів і загального просування проекту;
- 3) планування витрат на проект часто залежить від виділених асигнувань і менше від дійсного просування проекту;
- 4) основні обмеження пов'язані з лімітованою можливістю використання потужностей і ресурсів (устаткування і спеціалістів).

Висновки. Узагальнюючи викладене, необхідно відмітити, що: технологія управління проектами дозволяє вирішити багато проблем при реалізації того чи іншого нововведення чи інновації на підприємстві. Технологія дозволяє чітко контролювати основні параметри проекту: витрати, якість і час. Всі дані по проекту від витрат на виробництво рекламних проспектів до показників ефективності організуються в єдину інформаційну базу. Вона робить можливим планування, вимірювання в процесі здійснення і коригування в відповідність з поточною ситуацією.

Загальнодоступність інформаційної бази усуває проблеми складності організації комунікацій між членами проектною командою. Чіткість, наочність, вимірність всіх процесів дозволяють ефективніше досягати поставлених цілей, заощаджуючи ресурс часу і грошей і безперервно збільшуючи якість послуг, що надаються. Управління проектами допоможе справлятися з великими обсягами інформації та великою кількістю паралельних завдань, що так важливо для підприємств. Також технологія дозволяє використовувати досвід реалізації проектів в майбутньому, залучати інвесторів і партнерів за рахунок раніше отриманих результатів

Використання проектного підходу дозволить активізувати успішне проведення реформування системи виробництва. Розуміння сутності проектного менеджменту, практики його застосування та значення для будь якої організації дасть можливість підвищити ефективність їх діяльності.

Література

1. Безверхнюк Т.М. Наукова школа "Управління проектами в публічній сфері": здобутки та перспективи / Т. М. Безверхнюк // Актуальні проблеми державного управління. - 2015. - Вип. 3 (спец. вип.). - С. 222-227. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_3%28spets._37
2. Безверхнюк Т.М. Анотований звіт про виконання науково-дослідної роботи з теми «Технології проектного менеджменту в регіональному управлінні програмами та проектами: розробка та впровадження» - НАДУ при Президентові України, Одеський регіональний інститут – 2011 -12с.
3. Зацерковний В.І. Інтеграція процесів управління проектом на етапі планування в бізнес-процесі компанії/ В.І. Зацерковний, І.І.Оберемок, Н.В.Оберемок, Н.Ю.Єгорченкова//Технологический аудит и резервы производства- №6/1(32), 2016 – с.35-42
4. Мінаєва Г. М. Управління проектною діяльністю органів місцевого самоврядування для зміцнення інфраструктури території / Г. М. Мінаєва // Теорія та практика державного управління : Наук. фах. видання. – Вип. 3 (34). – 2011. – С. 1–7.
5. Островерх О.В. Необхідність управління змінами в організації / О.В. Островерх, О.В. Родіонов // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. Випуск 172 – Харків: ХНТУСГ. – 2016. – С. 62-68.
6. Подольська О.В. Використання проектного підходу в публічній сфері / О.В. Подольська, В.Г. Краля // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені

Петра Василенка: Економічні науки. Випуск 200 – Харків: ХНТУСГ. – 2019. С. 256–265.

7. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України. Практичний посібник / [Чемерис А.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». – 2012. – 80 с.

8. Словник української мови: в 11 томах. — Том 8, 1977. — Стор. 343.
<http://lup.in.ua/information/pro-project/17-proekt.html>

9. Старченко Г. В. Проактивне управління проектами в публічній сфері / Г. В. Старченко // Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. - 2017. - № 2. - С. 84-91. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2017_2_11

10. Bozeman B., Straussman J. D. Public Management Strategies. – San Francisco: Jossey-Bass, 2000.

11. Caiden G. The Dynamics of Public Administration. – Hinsdale: Dryden Press, 2001.

References

1. Bezverkhniuk T.M. (2015) Naukova shkola "Upravlinnia proektamy v publichnii sferi": zdotuky ta perspektyvy [Scientific School "Project Management in the Public Sector": Achievements and Prospects] // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. - Vyp. 3 (pets. vyp.). - pp. 222-227. - Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_3%28pets._37. [in Ukrainian].

2. Bezverkhniuk T.M. (2011) Anotovanyi zvit pro vykonannya naukovo-doslidnoi roboty z temy «Tekhnolohii proektnoho menedzhmentu v rehionalnomu upravlinnia prohramamy ta proektamy: rozrobka ta vprovadzhennia» [Annotated report on carrying out research work on the topic "Technologies of project management in regional management of programs and projects: development and implementation"] - NADU pry Prezydentovi Ukrainy, Odeskyi rehionalnyi instytut –p.12. [in Ukrainian].

3. Zatserkovnyi V.I. (2016) (Eds.). Intehratsiia protsesiv upravlinnia proektom na etapi planuvannia v biznes-protsesey kompanii [Integration of project management processes at the planning stage in the business processes of the company] Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva- №6/1(32), p.35-42 [in Ukrainian].

4. Minaieva H.M. (2011) Upravlinnia proektnoiu diialnistiu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia dlia zmitsnennia infrastruktury terytorii [Management of project activity of local self-government bodies to strengthen the territory's infrastructure] Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia : Nauk. fakh. vydannia. – Vyp. 3 (34). – pp. 1–7. [in Ukrainian].

5. Ostroverkh O.V. (2016). Neobkhdnist upravlinnia zminamy v orhanizatsii [The need for change management in organizations] Visnyk KhNTUSH. Serii : «Ekonomiczni nauky». Vypusk 172 – pp.62-68 Kharkiv: KhNTUSH. [in Ukrainian].

6. Podolska O.V. (2019). Vykorystannia proektnoho pidkhodu v publichnii sferi [Use of the project approach in the public sphere] Visnyk KhNTUSH. Serii : «Ekonomiczni nauky». Vypusk 200 pp 256-265 – Kharkiv: KhNTUSH. [in Ukrainian].

7. Chemerys A. (2012) Rozroblennia ta upravlinnia proektamy u publichnii sferi: yevropeyskyi vymir dlia Ukrainy. Praktychnyi posibnyk [Project development and management in the public sphere: European dimension for Ukraine. Practical guide];– DESPRO. – К. : ТОВ «Софія-А». – p80. [in Ukrainian].

8. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. (1977)— Том 8, p. 343. Retrieved from: <http://lup.in.ua/information/pro-project/17-proekt.html> [in Ukrainian].

9. Starchenko H.V. (2017) Proaktyvne upravlinnia proektamy v publichnii sferi [Proactive management of projects in the public sphere] Publichne administruvannia: naukovi doslidzhennia ta rozvytok. № 2. - pp. 84-91. - Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2017_2_11 [in Ukrainian].

10. Bozeman B., Straussman J. D. Public Management Strategies. – San Francisco: Jossey-Bass, 2000. [in English].

11. Caiden G. The Dynamics of Public Administration. – Hinsdale: Dryden Press, 2001. [in English].

Надійшла / Paper received : 09.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 314.7

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-54

ГАВЛОВСЬКА Н. І., РУДНІЧЕНКО Є. М., ЯДУХА С. Й.

Хмельницький національний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ

У статті досліджено особливості формування міграційних процесів та основні причини їх виникнення. Проведено аналіз термінологічного визначення поняття «міграція» та наведено основні підходи до розуміння такого поняття. Запропоновано трактувати міграцію як переміщення людей всередині країни та за кордон, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси та впливає на розвиток національної економіки. Визначено, що міграція населення є природним процесом, що не завжди зумовлений лише негативними явищами, хоча її активізація у межах вітчизняної економічної системи переважно зумовлена негативними факторами впливу. Проаналізовано динаміку міграційних процесів в Україні та графічно представлено міграційний рух населення у 2002-2019 роках. Наведено дані про міждержавну міграцію у 2010-2019 роках, який свідчить про її суттєве сповільнення у 2015-2017 роках, у порівнянні з попередніми роками, та активізацію у 2018 р. та 2019 р. Визначено, що до пандемії активно відбувалась трудова міграція, а більшість країн (переважно європейських) створювали умови для залучення робочої сили з України, то з початком пандемії ситуація докорінно змінилася. Крім пандемії на міграційні процеси суттєво вплинули такі фактори: ведення військових дій на території країни, зниження рівня життя населення, нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, недовіра інвесторів та бізнесу до вітчизняного інституційного середовища. Встановлено, що без формування сприятливого бізнес-середовища, удосконалення інституційної складової та забезпечення належного рівня життя населення, наша країна ризикує втратити значну кількість працездатного населення у найближчій перспективі.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, міждержавна міграція, пандемія, соціально-економічний розвиток, військові дії, інституційне середовище.

RUDNICHENKO Y., HAVLOVSKA N., YADUKHA S.

Khmelnitskyi National University

RESEARCH OF MIGRATION PROCESSES IN UKRAINE: STATE AND TRENDS

The article examines the peculiarities of the formation of migration processes and the main reasons for their occurrence. An analysis of the terminological definition of the concept of "migration" and the main approaches to understanding such a concept. It is proposed to interpret migration as the movement of people within the country and abroad, which reflects the socio-economic and demographic processes and affects the development of the national economy. It is determined that population migration is a natural process, which is not always due only to negative phenomena, although its intensification within the domestic economic system is mainly due to negative factors. The dynamics of migration processes in Ukraine is analyzed and the migration movement of the population in 2002-2019 is graphically presented. The data on interstate migration in 2010-2019 are given, which testifies to its significant slowdown in 2015-2017, compared to previous years, and intensification in 2018 and 2019. It is determined that before the pandemic labor migration was active, and most countries (mostly European) created the conditions for attracting labor from Ukraine, then with the beginning of the pandemic, the situation changed radically. In addition to the pandemic, migration processes were significantly affected by the following factors: hostilities in the country, declining living standards, uneven socio-economic development of regions, distrust of investors and businesses in the domestic institutional environment. It is established that without the formation of a favorable business environment, improvement of the institutional component and ensuring a proper standard of living, our country risks losing a significant number of able-bodied people in the near future.

Key words: migration, migration processes, interstate migration, pandemic, socio-economic development, military actions, institutional environment.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічного розвитку України має досить суперечливий характер: з одного боку – наявність значного кола проблем, пов'язаних із COVID-19, військовими діями, нестабільністю у внутрішньополітичній, енергетичній та інших сферах, а з іншого – певні досягнення та позитивні зрушення завдяки адміністративній реформі, реформам у сфері оподаткування тощо. Всі ці процеси прямо або опосередковано впливають на міграційний рух населення, як всередині країни так і на міждержавному рівні. На сьогодні міграція не може досліджуватись лише з позиції переміщення працездатного населення за кордон. Військові дії, рівень життя у містах та інші фактори суттєво сприяють переміщенню населення, як у межах країни, так і за кордон. Такі фактори сприяють неоднозначному відношенню до міграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань пов'язаних із міграційними процесами займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, такі як: В. Геєць, Гейст Б., Дюмон Дж., Каслз С., Лібанова Е., Массей Д., Хомра А., Шамілева Л., Шелюк В. та ін. Однак специфіка цих процесів залишається завжди актуальною і вагомю для вітчизняної економіки.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є аналіз міграційних процесів в системі національної економіки.

Основні результати дослідження. Міграційні процеси в Україні зумовлені гальмуванням темпів економічного розвитку, військовими діями, зменшенням реальних доходів населення, безробіттям, переміщенням трудових ресурсів до великих міст, за кордон тощо. Активізація міграційних процесів викликає проблеми у різних галузях економіки і спричиняє нестачу робочої сили, у т.ч. висококваліфікованої. Перед тим, як розглядати наявні міграційні процеси варто розглянути існуючі підходи до визначення поняття «міграція» (табл. 1).

Аналіз існуючих підходів до визначення поняття «міграція»

Автор, джерело	Визначення
Валентей Д. (ред.) [1, с. 251]	переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час
Драгунова Т. [2, с. 73]	переміщення людей між населеними пунктами, регіонами, країнами, зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною на різні терміни місця проживання
Гейст Б. [3, с. 224]	географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вузкому або ширшому географічному просторі
Каслз С. [4, с. 27 – 28]	перетин кордону політичної чи адміністративної одиниці, внутрішньою міграцією – рух з одного ареалу (провінції, округу чи муніципалітету) в інший в межах однієї країни, а міжнародною – перетин кордонів, які відділяють одну з близько 200 існуючих у світі держав від іншої, вважаючи при цьому міграцією тільки переселення на певний період часу, мінімально на півроку чи рік
Рибаківський Л. [5]	безпосереднє територіальне переміщення та вибудова наступної ієрархії процесів: готовність – здатність – міграція (міграційна активність)
Римаренко Ю. (ред.) [6, с. 740]	переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час. Оскільки міграція населення складається з міграційних потоків, поняття міграції застосовують і в множині – міграції
Сова А. [7, с. 339]	відповідає будь-якому переміщенню досить великої кількості людей, за винятком пересування військових частин
Хомра А. [8, с. 7]	територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання
Шамілева Л. [9, с. 17]	специфічна форма переміщення населення
Шелюк В. [10, с. 46 – 47]	це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень
Авторське визначення	переміщення людей всередині країни та за кордон, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси та впливає на розвиток національної економіки

Всі науковці про розгляді поняття «міграція» характеризують його, як переміщення (рух) людей (мігрантів), при чому це переміщення може відбуватися як всередині країни, так і за її межами. Такі переміщення обумовлені у більшості випадків економічними процесами та явищами, однак у певних випадках виникають за рахунок непередбачуваних обставин – війни, стихійні лиха та інші. Авторська позиція полягає у тому, що міграція це переміщення людей всередині країни та за кордон, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси та впливає на розвиток національної економіки. Саме акцент на розвитку національної економіки і повинен бути головним предметом досліджень, оскільки міграційні процеси існують завжди, а от їх результат буває дуже різним. Міграція населення є природним процесом, що не завжди зумовлений лише негативними явищами, хоча її активізація у межах вітчизняної економічної системи переважно зумовлена негативними факторами впливу. Військові дії та падіння рівня життя та добробуту населення, як правило провокують міграційні процеси, хоча статистично не всі процеси підпадають під параметри достовірної вибірки і містять певну похибку.

Для більш детального аналізу, доцільно проаналізувати динаміку міграційних процесів в Україні протягом останніх 10 років. Міграційний рух населення у 2002-2019 роках наведено на рисунку 1.

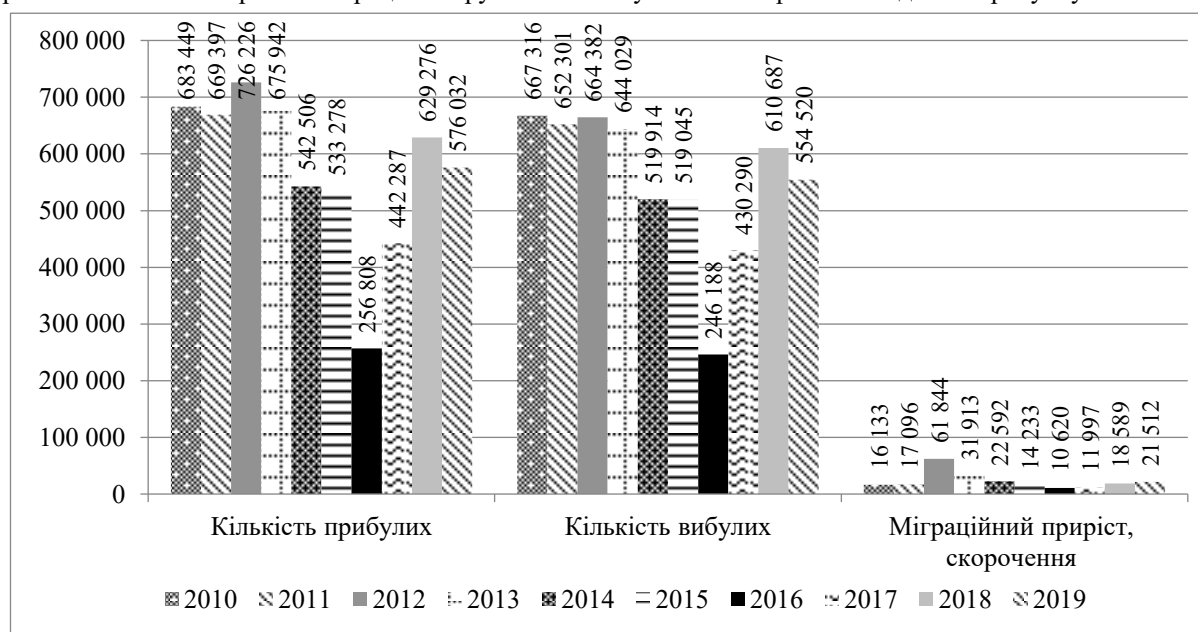

Рис. 1. Міграційний рух населення у 2002-2019 роках, осіб [11]

Аналіз рисунку свідчить про коливання чисельності прибулих та вибулих осіб, при цьому у 2016 році такі коливання дещо сповільнились, і якщо у 2015 році кількість прибулих становила 533278 осіб, до у

2016 році лише 256808 осіб. А у 2019 році – 576032 особи. Тобто аналіз показує, що у 2016 році міграційний приріст становив 10620 осіб, а у 2019 році вже 21512 осіб. Це свідчить про активізацію міграційних процесів у 2018 та 2019 роках у порівнянні з 2016 р.

Міждержавна міграція у 2010-2019 роках представлена на рис. 2.

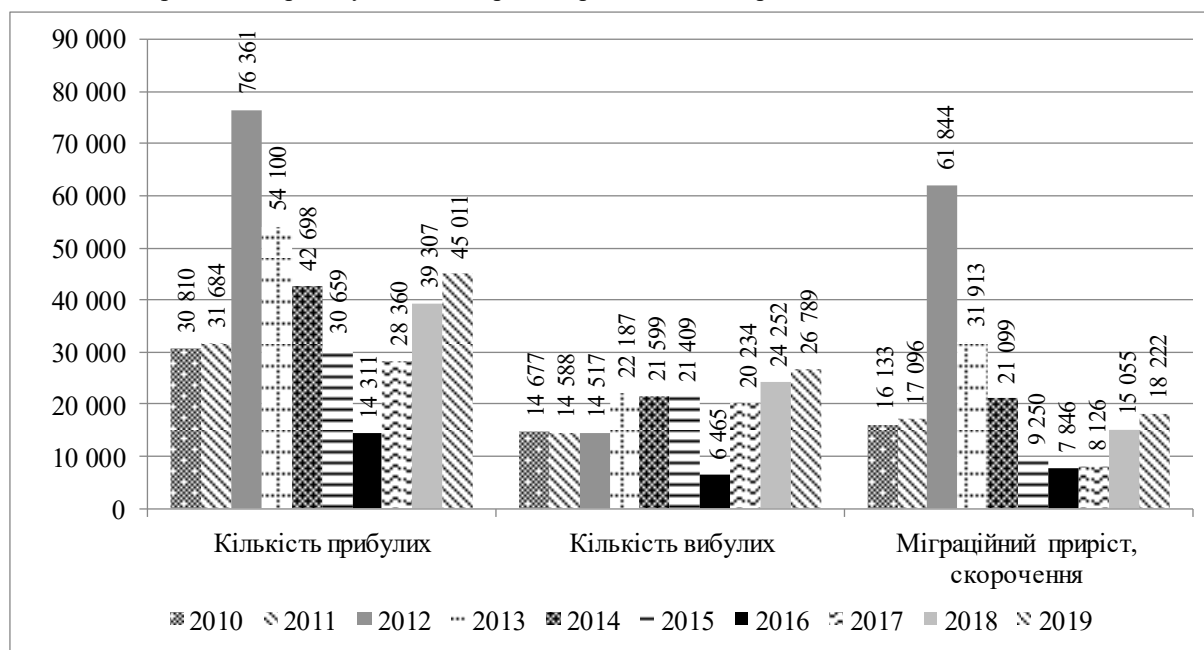

Рис. 2. Міждержавна міграція у 2010-2019 роках, осіб [11]

Аналіз тенденцій міждержавної міграції свідчить про її суттєве сповільнення у 2015-2017 роках, у порівнянні з попередніми роками, та активізацію у 2018 р. та 2019 р. Такі процеси переважно відображають стан економічних процесів і коливання рівня добробуту громадян. З початком військових дій міграційні процеси значно посилюються, однак до 2016 року при певній стабілізації відбувся їх стрімкий спад. Однак економічні проблеми і стагнація економіки змусили активну частину населення шукати джерела доходів у інших регіонах та за кордоном, що обумовило зростання темпів міграції.

У 2019 році головними міграційними партнерами України по прибуттю є Індія (6,0 тис. осіб), Росія (5,3 тис.), Туреччина (3,3 тис.), Марокко (2,6 тис.), Китай (2,2 тис.), Азербайджан (2,0 тис.), Туркменістан та Молдова (по 1,7 тис.), Нігерія (1,6 тис.), Узбекистан (1,5 тис.), Білорусь (1,2 тис.), США (1,1 тис.), Ізраїль та Єгипет (по 1,0 тис.), Грузія та Польща (по 0,7 тис.), а по вибуттю – США (4,7 тис. осіб), Росія (2,9 тис.), Німеччина (2,0 тис.), Індія (1,3 тис.), Марокко, Білорусь, Туреччина та Китай (по 0,9 тис.), Польща (0,8 тис.), Азербайджан та Литва (по 0,7 тис.) [12, с. 94].

В останні роки суттєво змінилася орієнтація зовнішньої міграції та динаміка міграційних процесів. Якщо до пандемії активно відбувалась трудова міграція, а більшість країн (переважно європейських) створювали умови для залучення робочої сили з України, то з початком пандемії ситуація докорінно змінилася. Так, за оцінками МОМ, загальна кількість трудових мігрантів, які повернулися в Україну після оголошення карантину, становить 350–400 тис. осіб [12, с. 103].

Така кількість осіб суттєво вплинула на внутрішній ринок праці, а враховуючи складну ситуацію у сфері бізнесу, рівень безробіття значно зріс. Вважаємо, що на міграційні процеси найбільш активно вплинули наступні фактори (рис. 3).

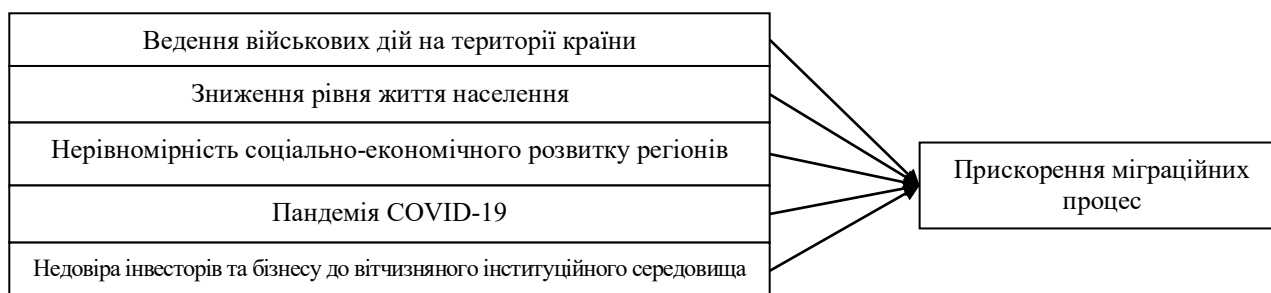

Рис. 3. Фактори, що впливають на прискорення міграційних процесів

Ведення військових дій на території країни спровокувало хвилю внутрішньої міграції, що обумовлено об'єктивними обставинами. При цьому починаючи з 2014 року з тимчасово окупованих територій населення найбільше переміщується у великі міста (Київ, Харків, Львів, Одесу та інші).

Зниження рівня життя населення внаслідок сповільнення економічного розвитку країни та втрати частини промислового потенціалу також спровокувало нову хвилю міграції, що пов'язана з пошуком більш привабливих умов праці та пошуком нових джерел отримання засобів до існування.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів систематично викликає переміщення працездатного населення у регіони з більш високим рівнем економічного розвитку (особливо молоді).

Пандемія COVID-19 спровокувала повернення трудових мігрантів внаслідок жорстких карантинних заходів у низці європейських країн, що пов'язано не лише з призупиненням бізнесу, а й неможливістю обслуговування наших співвітчизників місцевими закладами охорони здоров'я.

Однак недовіра інвесторів та бізнесу до вітчизняного інституційного середовища обумовлює низьку зацікавленість у створенні нових робочих місць в Україні та переміщення підприємств у Польщу, Румунію та інші європейські країни.

Висновки. Міграційні процеси є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку будь-якої європейської країни. Інтенсивність міграції населення залежить не лише від економічних факторів, а у багатьох випадках обумовлена непередбачуваними обставинами. Стан міграційних процесів в Україні суттєво залежить від коливань рівня життя населення та активізації військового конфлікту на теренах нашої країни. Пошук робочих місць за кордоном та регіональні диспропорції економічного розвитку провокує переміщення працездатного населення як в середині країни, так і виїзд за кордон. Пандемія COVID-19 також внесла свої корективи у динаміку досліджуваних процесів і спровокувала нову хвилю міграції. Однак без формування сприятливого бізнес-середовища, удосконалення інституційної складової та забезпечення належного рівня життя населення, наша країна ризикує втратити значну кількість працездатного населення у найближчій перспективі.

Література

1. Демографический энциклопедический словарь. / Под ред. Д. И. Валентей. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
2. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві. // Статистика України. – 2004. – №1. – С. 72 – 79.
3. Geist B. Sociologický slovník. – Praha, 1992. – 580 p.
4. Каслз С. Глобальные тенденции и проблемы. Международная миграция в начале XXI века: глобальные тенденции и проблемы // Международный журнал социальных наук. – 2001. – №32. – С. 27 – 42.
5. Демографический понятийный словарь [Электронный ресурс]. / Под ред. Л. Л. Рыбаковского. – Москва: Центр социального прогнозирования, 2003. – Режим доступа: <http://rybakovsky.ru/migracia2.html>
6. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
7. Сова А. Общая теория населения. Т. 2: Жизнь населения. / Пер. с франц. Ф. Р. Окуневой. – М.: Прогресс, 1977. – 520 с.
8. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. – К.: Наукова думка, 1979. – 148 с.
9. Шамилева Л. Статистическое моделирование и прогнозирование: курс лекций. – Донецк: Каштан, 2008. – 310 с.
10. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи // Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 45 – 50.
11. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2019 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002– 2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. – Київ, 2020. – 174 с.

References

1. Demograficheskij enciklopedicheskij slovar'. / Pod red. D. I. Valentej. – M.: Sovetskaya enciklopediya, 1985. – 608
2. Dragunova T. Prostorovij analiz migracijnogo procesu v m. Kievi. // Statistika Ukraïni. – 2004. – №1. – S. 72 – 79.
3. Geist B. Sociologický slovník. – Praha, 1992. – 580 p.
4. Kaslz S. Global'nye tendencii i problemy. Mezhdunarodnaya migraciya v nachale HKHI veka: global'nye tendencii i problemy // Mezhdunarodnyj zhurnal social'nyh nauk. – 2001. – №32. – S. 27 – 42.
5. Demograficheskij ponyatijnyj slovar' [Elektronnij resurs]. / Pod red. L. L. Rybakovskogo. – Moskva: Centr social'nogo prognozirovaniya, 2003. – Rezhim dostupu: <http://rybakovsky.ru/migracia2.html>
6. Mihratsiini protsesy v suchasnomu sviti: svitovyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry: (Poniatiiinyi aparat, kontseptualni pidkhody, teoriia ta praktyka): Entsyklopediia / Uporiad. Yu. I. Rymarenko; Za red. Yu. Rymarenka. – K.: Dovira, 1998. – 912 s.
7. Sova A. Obshchaya teoriya naseleniya. T. 2: Zhizn' naselenij. / Per. s franc. F. R. Okunevoj. – M.: Progress, 1977. – 520 s.
8. Homra A. U. Migraciya naseleniya: voprosy teorii, metodiki issledovaniya. – K.: Naukova dumka, 1979. – 148 s.
9. SHamileva L. Statisticheskoe modelirovanie i prognozirovanie: kurs lekcij. – Doneck: Kashtan, 2008. – 310 s.
10. Sheliuk V. Sotsialna mihratsiia: Etapy, funktsii, typy // Perspektivy. – 2001. – № 3 (15). – S. 45 – 50.
11. Mihratsiinyi rukh naselennia za typom mistsevosti u 2002-2019 rokakh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Naselennia Ukrainy. Demohrafichni tendentsii v Ukraini u 2002– 2019 rr.: kol. monohr. / za red. O.M. Hladuna; NAN Ukrainy, In-t demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy. – Kyiv, 2020. – 174 s.

Надійшла / Paper received : 27.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

За однією з догм ринкового типу економіки - регулювання економічних механізмів відбувається на підставі типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, що здійснюються відповідними установами та організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

Наприкладі розвинених економік світу можна констатувати те, що в механізмі регулювання господарської діяльності активну роль відіграє держава за допомогою певних методів впливу, мета яких полягає в забезпеченні і створенні умов ефективного реалізації національної економічної політики.

Методи регулювання прийнято розглядати як різноманітні прояви безпосередньої роботи суб'єктів регулювання, які виражають прийоми формуванн, способи і здійснення регулятивних функцій; як способи цілеспрямованого впливу економічного суб'єкта регулювання на його об'єкт.

Набір засобів, методів і форм державного регулювання економічних відносин має бути усвідомленим, таким, що направлений на вирішення стратегічних економічних завдань, що стоять перед економікою держави, суспільством. Урахування таких соціально-політичних факторів, як: національний економічний та інформаційно-інтелектуальний суверенітет, національні економічні інтереси; національна економічна та інформаційна безпека є необхідними підставами для з'ясування принципів засад змісту регулювання відносин між державою та суб'єктами господарювання. Основний вплив на зміст і спрямованість господарсько-правового регулювання економічних відносин їх державного регулювання здійснюють ці взаємодіючі соціально-політичні чинники. Отже, відповідно, змістом державного регулювання у сфері економічної діяльності є здійснювана у встановлених правових формах і відповідними методами реалізація функцій держави щодо забезпечення господарського порядку.

Ключові слова: метод, регулювання, форма, держава, економіка

EL-BOSH DALIL MONTAY

Zaporizhya National University

METHODS OF ECONOMIC REGULATIONS AND THEIR BASICS

State regulation of economy in market terms presents system of measures with law, executive and controlling character, which are hold by state establishments and social organizations in the pupose of stabilization and adapting the existing socio-economic system to the conditions that change.

The practice of State regulation of economy in developed countries shows that State plays an active role in the mechanism of economic regulation with certain methods of influence and the aim of those is creating and ensuring terms of economic activity in accordance with the national economic policy. The regulation's methods often are considered as ways of targeted influence of regulation subject on its object, as different manifestations of practical activity of regulative subjects which express ways, methods of forming and implementation of regulative functions.

State economy demands such a conscious set of methods (means) and forms of State regulation of economic relations, that are aimed at solving the strategic economic tasks facing society. Clarification of fundamental content's principles for regulation of relations between the state and business is impossible without such socio-political factors as: national economic interests; national economic and informational-intellectual sovereignty; national economic and informational security. This triangle of cooperative socio-political factors mainly influence on the content and orientation of business-legal regulation of economical relations and, in particular, their state regulation. Thus, accordingly, the content of state regulation in the field of entrepreneurship, is the activity of realization of state functions to ensure economic order, carried out in established legal forms and relevant methods.

The systematization set of methods is possible if there is a basic, general goal or specific goals related to the implementation of a particular economic process and contribute to the achievement of the main goal. General systematization of methods is advisable to consider through the prism of factors and criteria of influence. It should be emphasized that the main goal of state regulation of the economy and the use of the methods of influence is to ensure economic stability. The formation of the starting conditions and the potential of economic growth is a direct consequence of this main goal.

Key words: method, regulation, form, state, economy

Problem Posing. The negative consequences that may take place and should be prevented or limited by state regulation of the market mechanism of the economy, determine the need for state regulation, which in theory and practice of the economy is not disputed. The ways of regulation and approaches are interrelated with the economic system they affect. A separate economic system dictates certain conditions of regulation that should satisfy the peculiarities of the formation and functioning of this system and the subjugated influence of the state, also formed under objective economic and political phenomena. At the same time, the state must act only in a certain system of coordinates. Methods, approaches, tools, means, forms of influence on economic systems depend on the volume, specialization, condition, speed of reversible communication, direction of development, form of ownership of these economic systems.

This study is devoted to the systematization of various methods together with the tools of state influence. The problem of state influence on economic systems is primarily elections. Due to the fact that the efficiency of the market economy is the theoretical limit of state regulation, with the observation that the limits of state influence are outlined by law.

Last studies analysis. Traditionally, in economic science it is noted that the market economy has never existed outside society and separately from the state, so there is no need to speak in its pure form. Thus, V.S. Martemyanov believes that the state influence may be directed to the formation of business entities, in fact, the regulation of economic activity and control over its termination of their existence, planning. According to D.V. Nefyodov, the state's influence on the economy can be carried out with varying degrees of intensity from total management to complete non-interference. There are changes that occur in economic legislation that are determined by the measure of state influence on it. They are especially manifested in the so-called transitional periods of economic development. In addition, as V.V. Tsvetkov emphasizes: "... weak inefficient state, reduction of its economic role not only slow down the process of market formation, but also leads to the collapse of its activity in the social sphere, moreover, does not ensure its preservation at that time. Some statesmen and scientists misinterpreted the idea of relative reduction of state intervention in the economy and Ukrainian society. According to this context, it should be noted that the transition to market relations is not a complete removal of the state from regulation with its economic mechanisms. Active regulatory actions by the state are necessary for the normal functioning of the market economy."

Some statesmen and scientists misinterpreted the idea of relative reduction of state intervention in the economy and other spheres of life of Ukrainian society. According to this context, it should be noted that the transition to market relations is not a complete removal of the state from regulation by economic mechanisms. Active regulatory actions performed by the state are necessary for the normal functioning of the market economy.

Main Material. Recognition of the necessary and much more active role of the state in the mechanism of economic development prevails at the present stage of economic science development. This idea is closely related to the fact that the state acts in the interests of the country's economy.

The economic system of Ukraine is not an exception and the important role is also played by the state, which acts in order to satisfy economic needs in front of which the market is helpless. The state takes responsibility for creating equal conditions for healthy competition between business entities, for limiting monopolized production for effective competition. It is also necessary to direct economic resources for the collective needs of people, to create the production of social goods and services, to take care of socially vulnerable segments of the society all these are necessary for the normal functioning of the economic system of any country.

To consider specific methods of government influence on the economy it is wise to mention that they are reflected in the legislation. In particular, the Commercial Code of Ukraine in Articles 12-18 applies the concept of means of state regulation of the economy, understanding under them the regulation of prices and tariffs, state order, licensing, patenting, etc. At the state level, the methods and means of economic regulation are approved and put within the scope of the legal procedure. The relevant provisions are alighted in Section 2 of the Economic Code of Ukraine "Main directions and forms of participation of the state and local self-government in the field of management". Articles 12-18 of the EC initially classified and disclosed the main means of regulatory influence of the state on economic entities: state order, application of norms and limits; granting investment, tax and other benefits; licensing, patenting and quotas; certification and standardization; granting subsidies, compensations, targeted innovations, subventions and subsidies. The Economic Code also refers to specific forms of implementation of methods of state regulation of the economy.

The use of certain means, methods of state influence on economic relations depends on a number of circumstances: the state of the economy, the circumstances of social policy, international relations. In particular, regulation by itself, without economic subtext and deep justification, is not able to contribute to the development of the economy. In other words, it is impossible to associate reforms only with the change of management forms and the adoption of new laws without caring about the economic course that will be implemented by them.

Detailed classification of methods of state regulation of the economy is proposed in the national economic science, when the basis for the division of methods into species is nine criteria presented in the form of Fig. 1

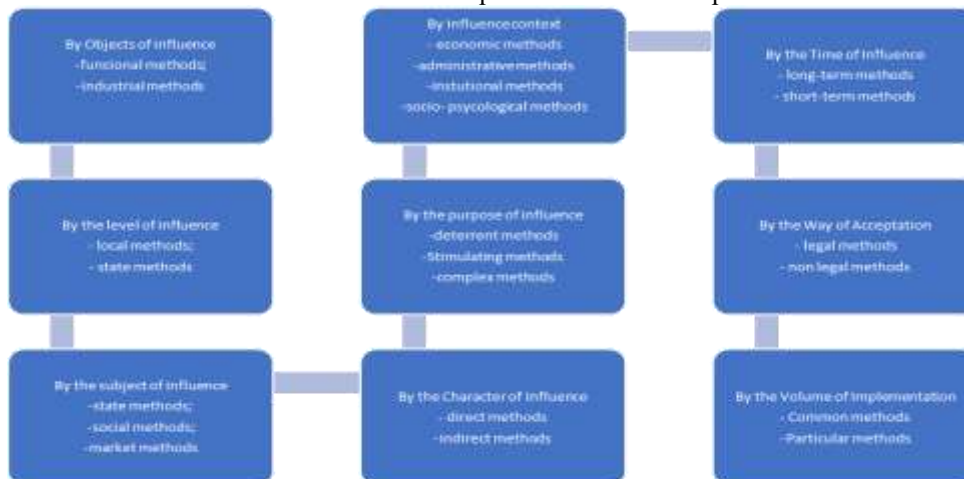

Fig.1 Distribution of regulative methods by the criteria

Developed by the author basing on the source [6]

By the nature of the influence, there are distinguished direct and indirect methods of state influence on the economy. It is appropriate to note that the ability of direct power regulators to force a business entity to act in a certain way in an economic environment is the sobity of direct methods of state influence on the economic sphere. However, indirect methods of state influence on the sphere of management such coercion is not peculiar. They add economic benefits and stimulate behavior that is desirable for society and the state (for example, the customs duty for the export of sunflower raw materials, however, makes domestic processing economically feasible, and does not directly oblige domestic farmers to process this raw material in Ukraine).

External expression of the actions of state bodies aimed at the implementation of specific tasks and functions in the process of applying the selected methods of state influence on the economy are forms of state influence on economic activity.

The algorithm of state influence on economic activity is presented in Fig.2.

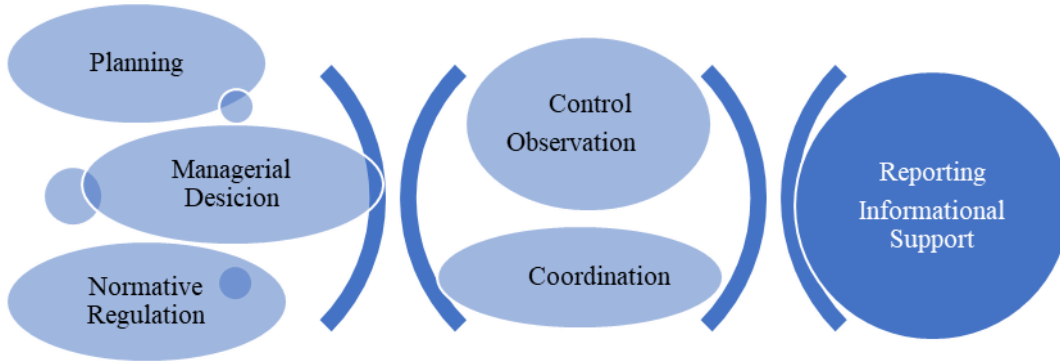

Fig.2.State influence on economic activity of subjects by forms

Developed by the author basing on the source [5]

Universal nature for certain means, methods of state influence on economic relations have forms of state influence on these relations. It is impossible to replace economic problems with economic solutions using purely formal methods of management nature. So the forms and methods of state influence should be separated.

Direction and objectives pursued are closely related to the choice of method of influence or regulation of economic activity. In their turn, they have their own preferences, in such a way the tree of apparatus functioning of regulation by economic processes is formed.

Thus, regulation of the sectoral and regional structure of the national economy; maintaining the stability of the national currency; ensuring full employment; ensuring economic growth, foreign economic equilibrium includes alignment of long-term cyclical and short-term conjuncture fluctuations, ensuring economic stability.

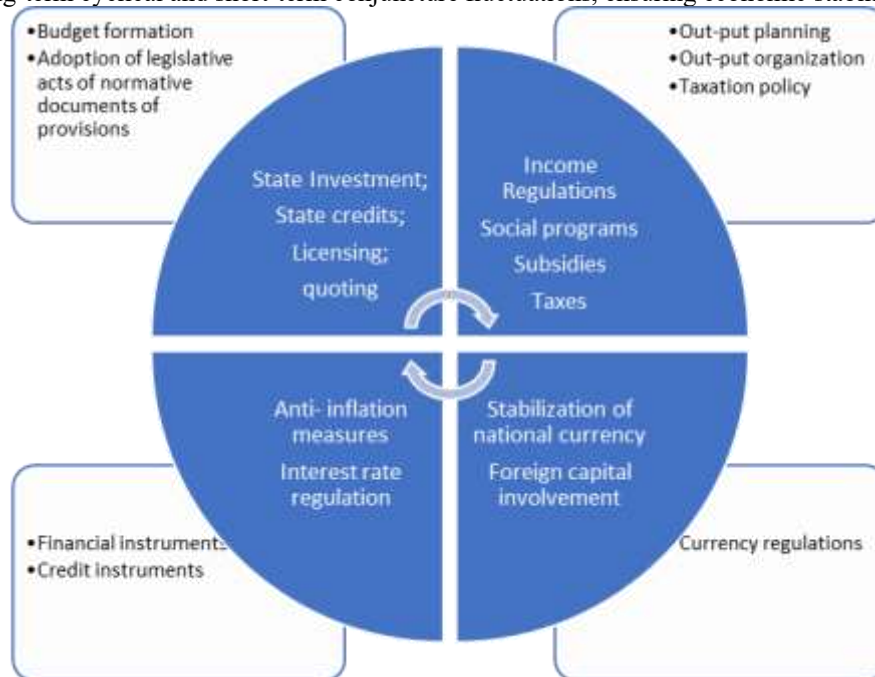

Fig. 3. Tools of economic activity regulation.

Developed by the author basing on the source [3]

The tools of methods of general state regulation of the economy are based on the functions of the state. The general direction of the state should be considered these functions in the economy which has developed in an indispensable feature of public administration in the application of various measures of influence. So it should not be an individual set of methods of influence. The specification of certain functions of regulation of economic mechanisms allows us to conclude that the corrective functions should be static, unlike methods, which in turn are of the nature of dynamic.

Conclusion. Economic policy which is aimed at its implementation on economic regulation is directly related to the implementation of specific goals and uses as well as various forms and methods that form the tools of state regulation of the economy.

The state formulates the tasks and goals that it sets for itself by determining the objects of its influence. The multiplicity of goals, diverse in nature, is present due to the multitude of objects of influence.

The functions of the state largely become the basis of means, methods with which economic regulation performs.

The systematization of a set of methods is possible if there is a basic, general goal or specific goals related to the implementation of a particular economic process and ties and links to the achievement of the main goal are purely clear. General systematization of methods is advisable to consider through the prism of factors and criteria of influence.

It should be emphasized that, the main goal of state regulation of the economy and as a result, the use of the methods of influence considered here and above is to ensure economic stability. For present stay of Ukrainian economy, it is clear that the formation of the starting conditions and the potential of economic growth is a direct consequence of this main goal.

References

1. Artemov A. Modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia ekonomikoju Zhurnal «Economist». 2008. № 2.
2. Brykin A. Lohistychna kontsepsiia derzhavnoho rehulivannia. Zhurnal «Economist». 2009. № 2.
3. Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovrostokovoho rozvytku. Za red. V. M. Heitsia. Kyiv: Feniks, 2003. 1008s.
4. Ekonomichna entsyklopediia: U 3 t. / Redkol.: S. V. Mochernyi (vidp. red) ta in. Kyiv: Akademiia, 2002.
5. Mochernyi S.V. Dolbenko M.V. Ekonomichna teoriia: pidruchnyk. Kyiv : Alma Mater , 2010.
6. Shcherbyna V.S. Hospodarske pravo Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2013.
7. Konspekty leksii, pytannia ta zavdannia do praktychnykh zaniat. URL: https://studopedia.su/17_21763_metodi-pryamogo-derzhavnogo-regulyuvannya-ekonomiki-ta-ih-instrumenti
8. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/436>
9. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib — pidpriemstiv». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/755>
10. Zakon Ukrainy «Pro litsenzuvannia pevnykh vydiv hospodarskoi diialnosti». URL: Zakon Ukrainy «Pro litsenzuvannia pevnykh vydiv hospodarskoi diialnosti»
11. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennia pereliku dokumentiv, yaki dodaiutsia do zaiavy pro vydachu litsenzii dlia okremoho vydu hospodarskoi diialnosti» vid 04.07.2001 r. № 755. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248423900>

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 331.556.4 (477)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-56

МАРГАСОВА В. Г.
НУ “Чернігівська політехніка”
МЕЛЬНИК І. М.
Львівський торговельно-економічний університет

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Виявлено складові міграції та їх вплив на економіку України. Узагальнено основні чинники, які зумовлюють активізацію міграційних процесів, зміну їх спрямованості та структури. Дана оцінка масштабів зовнішньої трудової міграції в Україні та її наслідків. Виявлено, що нестабільні соціально-економічні тенденції в країні, низька оцінка індивідуального життя значної частини її населення трансформуються у бажання багатьох українців виїхати за кордон, принаймні, на роботу чи навчання, або й взагалі на постійне місце проживання. Встановлено, що більшість зовнішніх трудових мігрантів – це активне, мобільне, конкурентоспроможне населення з вищою або неповною вищою освітою, переважно чоловіки з міських поселень. Визначено, що перебіг міграційних процесів у довгостроковій перспективі, передусім, залежить від трансформації соціально-економічної ситуації в країні та формування виваженої державної міграційної політики. При цьому виокремлено оптимістичний та песимістичний сценарії розвитку зовнішніх міграцій.

Ключові слова: зовнішня міграція, міграційна поведінка, міграційна політика, наслідки міграції.

MARGASOVA V.
Chernihiv Polytechnic National University
MELNYK I.
Lviv University of Trade and Economics

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERSTATE MIGRATION PROCESSES

One of the signs of internationalization and globalization of society, a consequence of unfavorable living conditions, natural disasters is the intensification of international migration. Migration is the most dynamic socio-demographic process, the indicators of which are most reflected in any change in external conditions. The protracted economic and political crisis has made Ukraine one of the most powerful labor donors in Europe. Low wages, unsatisfactory living standards, uncertainty about the future, constant changes of government, corruption and more cause the departure of part of the working population from Ukraine. And according to various studies, this process will not stop in the near future and will not even be reduced.

The components of migration and their impact on the economy of Ukraine are identified. The main factors that determine the intensification of migration processes, changes in their direction and structure are summarized. An assessment of the scale of external labor migration in Ukraine and its consequences is given. It was found that unstable socio-economic trends in the country, low assessment of individual life of a large part of its population are transformed into the desire of many Ukrainians to go abroad, at least for work or study, or even for permanent residence. It has been established that the majority of external labor migrants are active, mobile, competitive population with higher or incomplete higher education, mostly men from urban settlements. It is determined that the course of migration processes in the long run primarily depends on the transformation of the socio-economic situation in the country and the formation of a balanced state migration policy. At the same time, optimistic and pessimistic scenarios of external migration development are singled out.

Key words: external migration, migration behavior, migration policy, consequences of migration.

Постановка проблеми. Однією з ознак інтернаціоналізації та глобалізації суспільства, наслідком несприятливих умов проживання, стихійних та соціальних лих є посилення міжнародної міграції населення. Міграція є найдинамічнішим соціально-демографічним процесом, на показниках якого найбільшою мірою відображається будь-яка зміна зовнішніх умов. Тривала економічна і політична криза зробила Україну одним з найпотужнішим донором робочої сили в Європі. Невисока заробітна плата, незадовільний рівень життя, невпевненість у завтрашньому дні, постійні зміни влади, корупція та інше обумовлюють виїзд частини працездатного населення з України. І за даними різних досліджень цей процес у найближчій перспективі не припиниться і навіть не скоротиться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам процесу міграції у різні періоди присвячували свої праці Є. І. Войнова, Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, М. Д. Романюк, М. О. Шульга та багато інших вчених. Акутуальні тенденції міграції населення постійно вивчаються міжнародними та національними організаціями, науковими та урядовими установами. Проте, сучасні риси міграційних процесів дуже динамічно змінюються і потребують постійних досліджень.

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій та особливостей зовнішньої міграції в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Міграція – це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання [1]. Найвагомішу частку в Україні й світі загалом займає економічна міграція з метою заробітку та пошуку кращих можливостей реалізації потенціалу людини. Ці міграційні процеси спрямовані до країн з вищим рівнем життя, формуються під впливом різних чинників та розрізняються за складом і масштабом. За дослідженнями Лібанової Е. М. сучасна зовнішня міграція українців складається з 6 компонентів [2], сутність яких та вплив на економіку країни узагальнено в табл. 1.

Оцінити масштаби зовнішньої міграції українців доволі важко. Основними причинами цього є недосконалість обліку населення та їх переїздів, а також неготовність самих мігрантів та їх родичів повідомляти про роботу за кордоном. Поза тим, в Україні проводяться спеціальні загальнонаціональні опитування з цього приводу; Державна служба статистики подає зведені дані щодо міграційних процесів у розрізі територій, віку, статті; представництво Міжнародної організації з міграції в Україні веде свій статистичний облік. Власне за цими даними ми можемо здійснити аналіз сучасних тенденцій зовнішньої міграції в Україні за напрямками та структурними змінами.

Так, тричі за останні 15 років (2008, 2012 та 2017 рр.) Державною службою статистики України були проведені масштабні (приблизно по 40,5 тис. опитаних) загальнонаціональні опитування з цього питання (ОТМ-2008, ОТМ-2012, ОТМ-2017), за результатами яких встановлено, що упродовж 01.01.2005-01.06.2008 за кордоном працювали 1,5 млн мешканців України або 5,1% населення України працездатного віку; упродовж 01.01.2010-17.06.2012 – 1,2 млн осіб, або 3,4% населення відповідного віку; упродовж 01.01.2015-18.06.2017 – 1,3 млн, або 4,5% населення відповідного віку. Отже, за 5 років рівень участі в зовнішніх міграціях 15-70-річних мешканців України зріс на третину [3, 4, 5].

Таблиця 1

Види зовнішньої економічної міграції в Україні

Вид міграції	Суть	Вплив	
		позитивний	негативний
Еміграція	виїзд на постійне місце проживання	сподівання на розширення зв'язків та формування позитивного іміджу країни	скорочення чисельності населення і сукупної робочої сили; втрата ресурсів, витрачених на освіту
Короткотермінова	короткотерміновий виїзд (не більше року)	збільшення грошової маси населення; розширення контактів та соціальних зв'язків; набуття нових знань та навичок, у т. ч. поведінки в демократичному суспільстві	тимчасовий відтік робочої сили; імовірність переходу в довготермінову міграцію; послаблення фізичного і психологічного здоров'я мігрантів та членів їх сімей
Маятникова	короткотерміновий виїзд (до 3 місяців) на постійній основі		
Довготермінова	виїзд для роботи за контрактом на тривалий період часу (більше 1 року)	додаткові джерела інвестування в домогосподарства і економіку країни; піднесення загального світового розвитку	брак кадрів на вітчизняних підприємствах; соціально-демографічні проблеми; незворотні втрати вітчизняної нау-ки, освіти, медицини; трансформація в еміграцію
Довготермінова "brain drain"	виїзд висококваліфікованих науковців, медиків та інших кадрів на тривалий період часу (більше 1 року)		
Освітня	виїзд для здобуття освіти	розширення контактів та зв'язків; набуття навичок поведінки в демократичному суспільстві	подальше працевлаштування молоді за кордоном; проблеми розвитку вітчизняних закладів освіти; економічно-демографічні наслідки

Офіційна державна статистика узагальнює дані про загальний міграційний рух населення України і публікує дані щодо кількості прибуттів-вибуттів. При цьому кількість вибулих осіб визначається за відомостями про зняття з реєстрації місця проживання. Це означає, що офіційні статистичні дані про міждержавну міграцію свідчать, у переважній більшості, про обсяги еміграції. Тоді як дані про тимчасову короткотермінову, не говорячи вже про маятникову, практично відсутні. Ними умовно може бути інформація Державної прикордонної служби України стосовно перетину кордонів. Але, знов ж таки, до таких звітів включено всіх осіб, без врахування мети і тривалості їх поїздки. Поза тим, узагальнення різноманітних досліджень за тематикою розвитку міграційних процесів дозволяє зробити ряд узагальнень.

Як зазначалося вище, економічна міграція населення в першу чергу пов'язана із несприятливими умовами, які спонукають до пошуку кращих. На розвиток сучасних міграційних процесів в Україні протягом останніх п'яти років впливають кілька важливих факторів, а саме:

- військовий конфлікт на Сході України;
- недостатньо рішучі й послідовні політичні, соціальні та економічні реформи;
- набуття безвізового режиму з Європейським союзом;

– наявність розгалуженої міграційної мережі (інколи неформальної і нелегальної), що сформувалися в результаті активної участі українців у трудових міграціях за кордоном.

Розвиток економіки України то активізується, то сповільнюється (рис. 1). Після кризи 2014-2015 р. вона поступово відновлювалася, проте в 2020 р. знову ситуація погіршилася, що, в першу чергу, обумовлено світовою пандемією COVID-19 і запровадженням карантинних заходів.

На тлі спаду економіки спостерігається зростання рівня безробіття (9,5% у 2020 р. проти 8,2% у 2019 р.) та заробітної плати (рис. 2). За останнім показником Україна є на останніх місцях серед європейських країн із середньомісячним доходом у 376 євро, а це зумовлює той факт, що за межею бідності залишається понад 10 млн. громадян.

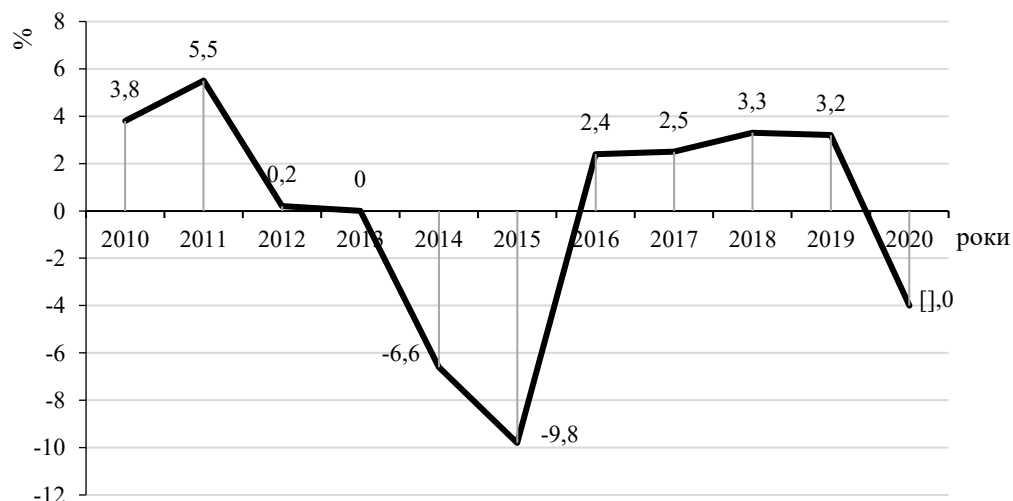

Рис. 1. Реальний ВВП України в 2010-2020 рр., зміни у відсотках до попереднього року [6]

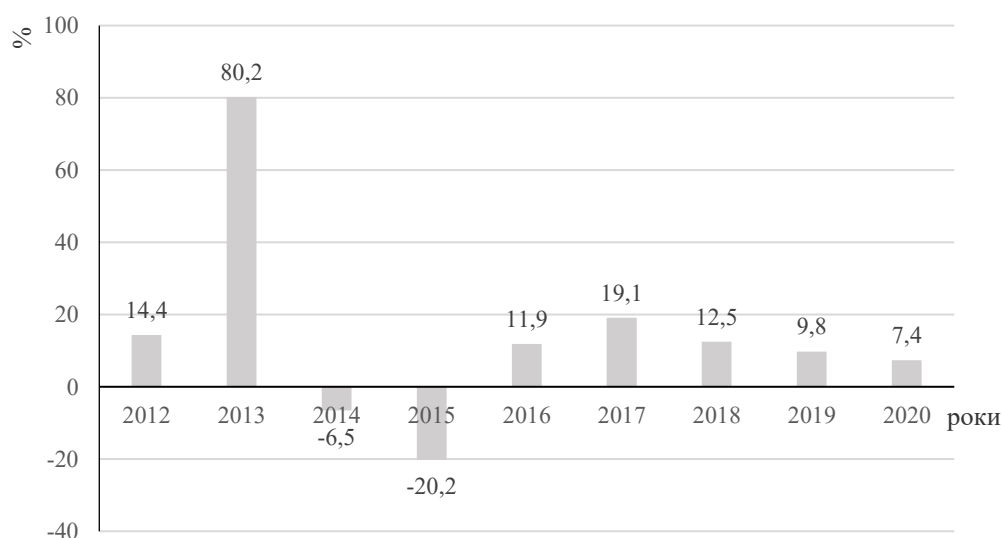

Рис. 2. Динаміка середньомісячної реальної зарплатної плати в 2010-2020 рр., у відсотках до попереднього року [6]

Інтенсифікації транскордонної мобільності населення сприяло набуття Україною у червні 2017 р. безвізового режиму поїздок до Європейського союзу. Із червня 2017 по червень 2019 прикордонники зафіксували 42,6 млн перетинів громадянами України кордону з ЄС, серед яких 9,2 млн за біометричними паспортами, у т. ч. майже 3 млн без віз. Протягом другого року безвізу (червень 2018 – червень 2019) у безвізовому порядку громадяни України здійснили 2,35 млн поїздок до ЄС, що у 4,2 рази більше, ніж протягом першого року його дії (червень 2017 – червень 2018) [7]. За даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології Національної академії наук, лише протягом року дії безвізу скористалися можливістю відвідати країни Європейського Союзу 18% дорослого населення, у т. ч. 7,6% подорожували, 5,4% відвідували друзів чи родичів, 4,7% шукали роботу, 0,5% виїздили на навчання, 1,1% відвідували професійні заходи (виставки, конференції). Найчастіше без віз подорожувала Європою молодь до 30 років, особи з вищою освітою. Удвічі частіше, ніж в цілому по Україні, без віз виїздили за кордон мешканці Західної України [8].

Міграційна присутність українців в Європі зростає. За даними Євростату, кількість чинних на кінець року дозволів на перебування громадян України на території ЄС-28 протягом останнього десятиліття подвоїлася і становила у 2018 р. близько 1,2 млн. Найбільше українців проживали в Польщі (442 тис. ос.), Італії (234 тис. ос.), Чехії (132 тис. ос.), Німеччині (121 тис. ос.) та Іспанії (92 тис. ос.) [9]. Кількість уперше оформлених дозволів на перебування, що швидко зростала в 2013-2017 роках, у 2018 р. зменшилася, однак лишається найбільшою в порівнянні з іншими країнами походження мігрантів – 527 тис. Переважна більшість із них (78%) видана в Польщі. Майже 90% цих дозволів короткострокові (3-12 місяців), видані у зв'язку з виконанням оплачуваної роботи (65%) [10].

Важливий вплив на міграційні ритми населення має життєвий цикл особи, її вікові характеристики, пов'язані з низкою важливих соціально-демографічних подій. Розподіл мігрантів за різними віковими групами подано на рис. 3.

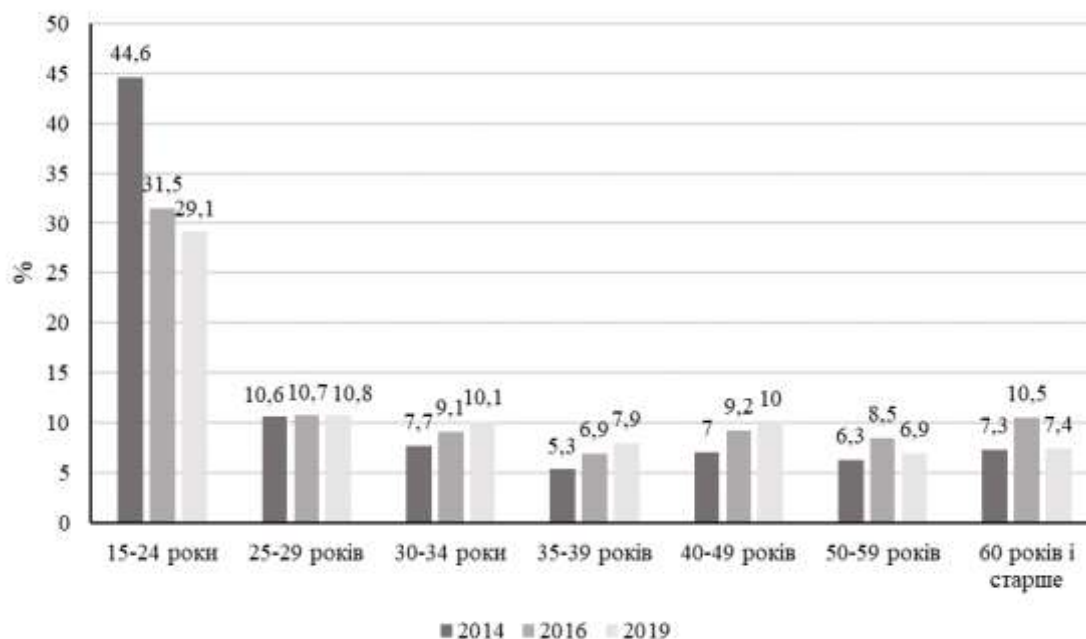

Рис. 3. Частка трудових мігрантів серед населення різних вікових груп, % [6]

Наведені дані свідчать, що за останні 5 років віковий розподіл українських мігрантів не зазнав суттєвих змін. Так, найбільше мігрують особи віком 15-24 роки. Але їх частка за аналізований період суттєво зменшилася. Фактично, дані за цією віковою групою свідчать про масштаби освітньої міграції, пік якої припадав на 2014 рік. Це, на нашу думку, пов'язано у першу чергу з розчаруванням молоді після революції Гідності та початком військових дій на Сході України. Але, якщо просумувати частку мігрантів активного працездатного віку (30-49 років), то їх кількість значно зросла – з 20 до 28 відсотків. А це і є свідченням зростання обсягів коротко- та довготермінової міграції.

Переважають особи молодих вікових груп серед мігрантів пояснює Д. Маккензі, виділяючи три групи факторів: індивідуальні, сімейні та соціальні [11]. Першу групу факторів дослідник пов'язує з особливостями фінансових, психологічних та інших ресурсів, що інвестуються у міграцію особами різних вікових груп: він доводить, що молоді необхідно докласти менше зусиль для переїзду за кордон, причому очікувані дивіденди від міграції для них виявляються вищими, у порівнянні зі старшим населенням, крім того вони отримуватимуть їх протягом більш тривалого часу. Сімейні фактори визначаються роллю і місцем молоді у складі домогосподарств. На міграційну поведінку в цьому разі можуть впливати сімейні обов'язки особи, які у різних соціально-економічних контекстах є неоднаковими. З одного боку, наприклад, наявність малолітніх дітей у молодих жінок може стримувати їх від міграції за кордон з огляду на необхідність піклування, з іншого – це може бути додатковим стимулом виїзду для них або інших членів домогосподарства. Крім того, у країнах, що розвиваються, де рішення про виїзд за кордон досить часто приймається на рівні домогосподарства, є велика вірогідність того, що за кордон відрадіть молодших членів родини для вирішення основних потреб усього домогосподарства. Соціальні фактори отримують свою значимість через соціальні мережі. З огляду на первинні механізми підвищеної схильності молоді до виїзду за кордон у суспільстві може сформуватися своєрідна “молодіжна субкультура” міграції, де потенційні мігранти переважно будуть формуватися з осіб молодших вікових груп, оскільки така поведінка вважається очікуваною та прийнятною для них.

Статеві структури міграційних процесів відрізняються з огляду на їх природу та рушійні сили. Загалом, у свідомості громадськості міграційна активність жінок є меншою порівняно з чоловічими міграціями. Така ситуація викликана реальними обставинами у світі. В Україні на законодавчому рівні не існує обмежень щодо реалізації прав на працю, вибору місця проживання чи бід-яких інших переміщень. З огляду на це, наявність певної статистичної диференціації міграційних процесів може бути пояснена виключно соціально-економічними та психологічними факторами. Так, за даними офіційно зареєстрованих вибулих з України мігрують більше жінки (56,5% від загальної кількості вибулих у 2019 р.) [6], а за даними ОТМ-2017 – характерною є перевага чоловіків (70,4% у 2017 р.) [5].

Розподіл загального масиву мігрантів між міськими і сільськими поселеннями подано на рис. 4, який свідчить, що переважно мігрує міське населення. Але за аналізований період його частка дещо зменшилася. Пояснення цьому є втеча сільського населення від реального погляду на ситуацію в українських селах, де мешканці не мають достатньо інфраструктурних можливостей для гідного життя і праці.

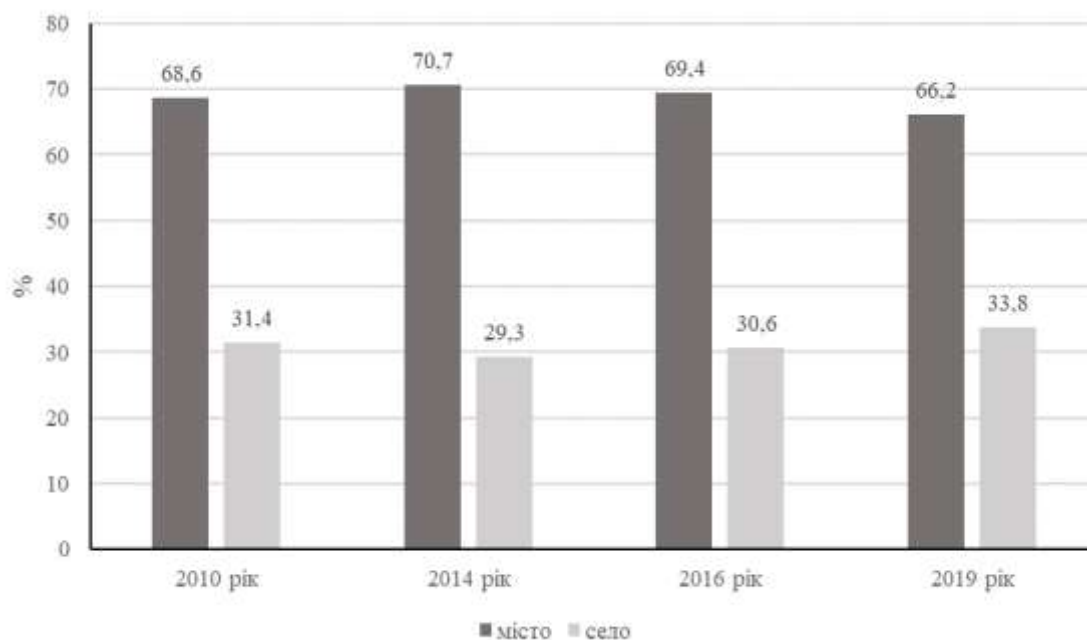

Рис. 4. Розподіл трудових мігрантів за місцевістю проживання до виїзду за кордон [6].

Отже, до участі у зовнішній економічній міграції за демографічними ознаками населення залучається неоднаково, що пояснюється різними соціально-економічними та особистісними факторами. Узагальнено, середньостатистичний трудовий мігрант з України – це чоловік з міської місцевості у працездатному віці.

Наступною важливою тенденцією зовнішніх міграційних процесів в Україні є переваги її громадян щодо країн для виїзду на працевлаштування. У цьому аспекті вагомим значенням має географічне розташування таких країн, оскільки зі збільшенням відстані зростає обсяг ресурсів, психофізичного навантаження та тривалість адаптації. Тобто, із збільшенням відстані між Україною і країнами, куди мігрант прямує, зменшується ймовірність короткотривалих міграційних переміщень.

Ще у 19 ст. Ернст-Георг Равенштейн, який першим формалізував закономірності міграційних процесів, у роботі “Закономи міграції” [12], писав про те, що міграції найчастіше відбуваються на короткі відстані, на довгі дистанції вони спрямовані в основному до великих торгових та промислових центрів. Науковий інтерес щодо виявлення взаємозв'язків між згаданими параметрами не згасав і у пізніших розробках: зокрема можна згадати ще одного дослідника – Ларі С'ястада, який у 60-х роках минулого століття доводив, що інтенсивність міграцій зменшується паралельно до збільшення відстані між пунктами прибуття та вибуття [13].

Відстань між країнами походження та призначення є не єдиним фактором масштабів міграційних потоків між ними. Мова також йде про рівень безробіття, ВВП на душу населення, розмір заробітної плати, особливості міграційної політики, міграційні мережі, культурні та історичні зв'язки між країнами тощо. Безумовно, ці фактори не є універсальними для всіх світових контекстів і мають аналізуватися для кожної країни окремо з наступним знаходженням закономірностей, відмінних та подібних характеристик. Першим етапом для здійснення таких аналітичних розвідок є дослідження розподілу мігрантів за країнами перебування, вивчення трансформації цього показника у часі.

Країнами призначення для трудових мігрантів з України є передусім сусідні країни (Росія, Польща, Чехія), а також країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія) (рис.5). Порівняння даних трьох досліджень ОТМ демонструє переорієнтацію міграційного потоку з раніше панівного східного напрямку, на Росію, на західний (ЄС), передовсім на Польщу.

Найбільш серйозні трансформації, як уже зазначалося, відбулися у кількісних показниках частоти перебування мігрантів в Російській Федерації та Польщі, що частково пов'язане зі стрімким погіршенням відносин України з Росією через окупацію Криму та ескалацію військового конфлікту на Сході. Перетворенню Польщі на основну країну призначення трудових мігрантів з України сприяв введений у Польщі 2008 р. порядок, згідно з яким українці можуть працювати 6 місяців протягом календарного року без оформлення дозволу на працевлаштування, а лише за заявою працедавця, зареєстрованою місцевою владою (рис. 6). Кількість українців, одночасно зайнятих у польській економіці, оцінюється у 900 тис. осіб. За оцінками Національного банку Польщі, вони забезпечили 11% зростання ВВП країни протягом останніх п'яти років [14].

За даними Державної служби статистики України, близько 70% мігрантів є мешканцями західноукраїнських областей. Проте участь у міграції населення центру, півдня та сходу країни поступово зростає. Дві третини мігрантів – чоловіки. Більшість має середню освіту (64% за даними дослідження ОТМ-

2017). Проте частка осіб з вищою і неповною вищою освітою зростає (33,5% в 2017 р. проти 30,5% в 2012 р.) [5].

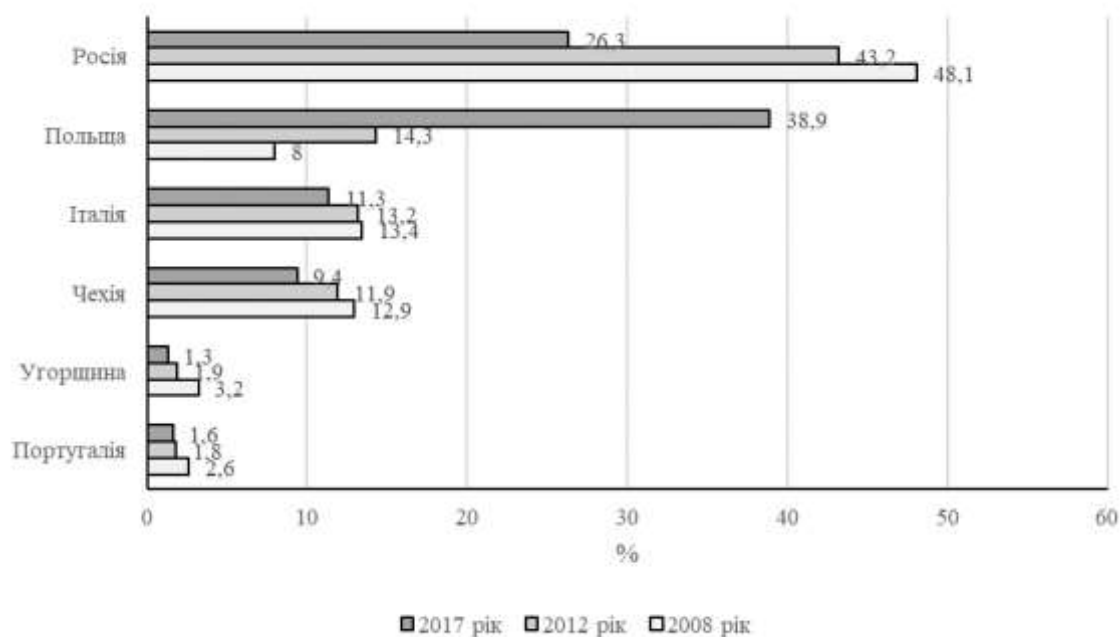

Рис. 5. Країни призначення трудових мігрантів, % [3, 4, 5]

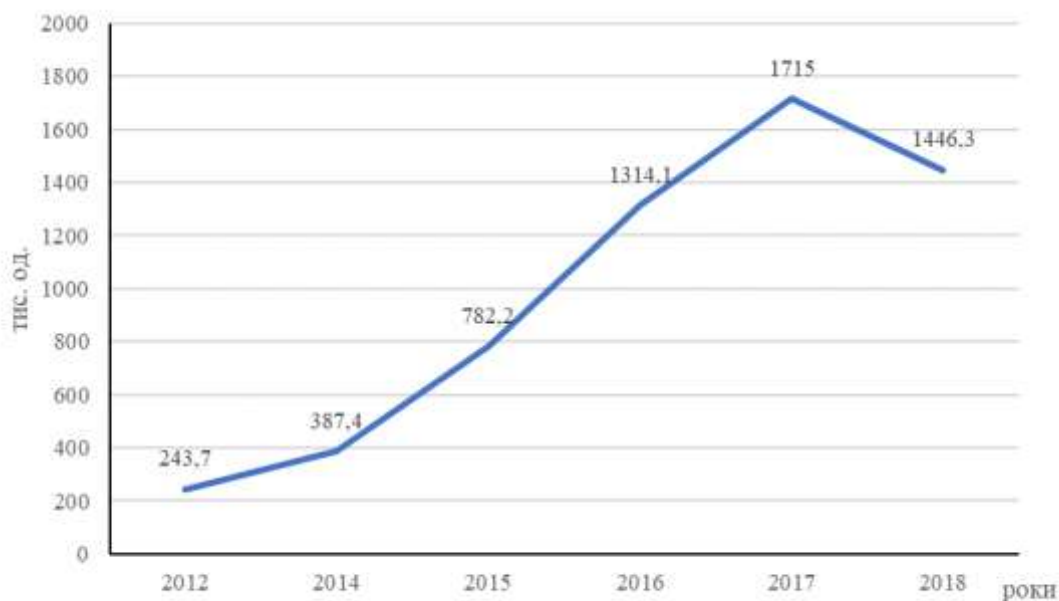

Рис. 6. Кількість зареєстрованих заяв польських працевлаштувачів про наміри працевлаштувати громадянина України [15].

Головні сфери зайнятості мігрантів за кордоном – будівництво (чоловіки) та домашнє господарство (жінки). Водночас зростає зайнятість у промисловості. Найпоширенішою моделлю міграційної поведінки є тимчасова, циркулярна міграція. За даними обстеження, тривалість 57% поїздок на заробітки не перевищує трьох місяців [5].

Говорячи про структурні зрушення трудової міграції у розрізі країн виїзду, зауважимо, що, на жаль, відсутні дані за останні роки. Проте, певні узагальнення та публікації дають підстави стверджувати про збереження означених вище тенденцій.

Висновки та напрями подальших досліджень. Вплив міграції на Україну багатогранний. Вона посилює загрозу депопуляції, призводить до втрати частини трудового та інтелектуального потенціалу і тим самим може перетворитися на чинник гальмування економічного розвитку. Уже сьогодні спостерігається дефіцит працівників практично за всіма видами діяльності, передусім у будівництві (про це повідомляла половина опитаних будівельних компаній) та промисловості. А нинішня соціально-економічна ситуація в

Україні не дає підстав сподіватися на зменшення інтенсивності зовнішніх трудових міграцій у найближчому майбутньому.

Загалом перебіг міграційних процесів у довгостроковій перспективі передовсім залежить від трансформації соціально-економічної ситуації в країні та формування виваженої державної міграційної політики. При цьому можна виокремити два основних сценарії розвитку зовнішніх міграцій:

1) оптимістичний – за умов покращення соціально-економічної ситуації та ефективної міграційної політики відбудеться стабілізація міграційних процесів та поступове повернення частини довгострокових мігрантів, переорієнтація учасників маятникової міграції на внутрішній ринок праці;

2) песимістичний – за умов погіршення соціально-економічної ситуації та відсутності державної міграційної політики відбудеться посилення еміграції висококваліфікованих спеціалістів, інтенсивніше залучення нових контингентів до короткострокової міграції, перехід тимчасової трудової міграції у постійну форму.

У цілому, протягом більшої частини періоду незалежності зовнішня міграція відіграла для України скоріше позитивну, ніж негативну роль, перш за все за рахунок зменшення напруги на вітчизняному ринку праці й відповідного зниження безробіття, а також валютних надходжень від мігрантів. Однак, негативна тенденція до поширення частоти випадків переходу тимчасових трудових міграцій у постійну форму, яка розпочалася на рубежі у 2000-х рр. і посилилася після початку бойових дій на Донбасі, викликає загрозу для майбутнього демографічного розвитку країни.

Література

1. Ровенчак Ольга. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 127-139.
2. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 11-26.
3. Зовнішня трудова міграція населення України. Київ : Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України, 2009.
4. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. Київ : МОП, Державна служба статистики України, Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2013.
5. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень / відп. за випуск Сенік І. В. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 36 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/12/bl_ztm_2017.zip.
6. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. За два роки безвізу українці понад 40 млн разів відвідали ЄС. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/11/7217754/>.
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / Головні редактори д.е.н. В. М. Ворона, д.соціол.н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. Випуск 6 (20). 526 с.
9. Міграція в Україні. Цифри і факти / упоряд. О. Малиновська. Київ : Міжнародна організація з міграції. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf.
10. Eurostat: Asylum and Managed Migration. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managedmigration/data/database>.
11. McKenzie, David; Rapoport, Hillel. 2006. Can Migration Reduce Educational Attainment? Evidence from Mexico. Policy Research Working Paper; No. 3952.
12. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London. 1885. Vol. 48. No. 2. P. 167-235. URL: https://www.jstor.org/stable/pdf/2979181.pdf?seq=1#page_scan_tab_contents.
13. Schwartz Aba. Migration, Age and Education. Journal of Political Economy. 1976. Vol. 84, No. 4, Part 1. P. 701-720. URL: https://www.jstor.org/stable/1831328?seq=1#page_scan_tab_contents/.
14. Ukrainian immigrants add 11% of Polish GDP growth. URL: <https://notesfrompoland.com/2019/10/31/ukrainianimmigrants-add-11-of-polish-gdp-growth/>.
15. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : oficjalna strona internetowa. URL: <https://archiwum.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/>.

References

1. Rovenchak Olha. (2006). Vyznachennia ta klasyfikatsii mihratsii: nablyzhennia do operatsiinykh poniat [Definition and classification of migrations: approximation to operational concepts]. Politychnyi menedzhment. № 2. S. 127-139 [in Ukrainian].
2. Libanova E. M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsii ukrainsiv: masshtaby, prychyny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. № 2 (33). P. 11-26 [in Ukrainian].
3. Zovnishnia trudova mihratsiia naseleння Ukrainy [External labor migration of the population of Ukraine] (2009). Kyiv : Ukrainyskyi tsentr sotsialnykh reform, Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
4. Zvit shchodo metodolohii, orhanizatsii provedennia ta rezultativ modulnoho vybirkovoho obstezhennia z pytan trudovoi mihratsii v Ukraini [Report on the methodology, organization and results of the modular sample survey on labor migration in Ukraine] (2013). Kyiv : MOP, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Instytut demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen NANU [in Ukrainian].
5. Zovnishnia trudova mihratsiia (za rezultatamy modulnoho vybirkovoho obstezhennia) [External labor migration (according to the results of the modular sample survey)] (2017). Statystychnyi biuleten / vidp. za vypusk Senyk I. V. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 36 p. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/12/bl_ztm_2017.zip [in Ukrainian].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]: ofitsiynyi sait. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Za dva roky bezvizu ukraintsi ponad 40 mln raziv vidvidaly YeS [During two years of visa-free travel, Ukrainians have visited the EU more than 40 million times] (2019). Ukrainska pravda. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/11/7217754/> [in Ukrainian].
8. Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring of social change] (2018)/ Holovni redaktery d.e.n. V. M. Vorona, d.sotsiol.n. M. O. Shulha. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. Vypusk 6 (20). 526 p. [in Ukrainian].
9. Migrantsiia v Ukraini. Tsyfry i fakty [Migration in Ukraine. Facts and figures] (2019). Uporiad. O. Malynovska. Kyiv : Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii. Retrieved from https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf [in Ukrainian].
10. Eurostat: Asylum and Managed Migration. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managedmigration/data/database> [in English].
11. McKenzie, David; Rapoport, Hillel. (2006). Can Migration Reduce Educational Attainment? Evidence from Mexico. Policy Research Working Paper; No. 3952 [in English].
12. Ravenstein E. G. (1885) The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London. Vol. 48. No. 2. R. 167-235. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/pdf/2979181.pdf?seq=1#page_scan_tab_contents [in English].
13. Schwartz A. (1976). Migration, Age and Education. Journal of Political Economy. Vol. 84, No. 4, Part 1. P. 701-720. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/1831328?seq=1#page_scan_tab_contents/ [in English].
14. Ukrainian immigrants add 11% of Polish GDP growth. Retrieved from <https://notesfrompoland.com/2019/10/31/ukrainianimmigrants-add-11-of-polish-gdp-growth/> [in English].
15. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej [Ministry of Family, Labor and Social Policy]: oficjalna strona internetowa. Retrieved from <https://archiwum.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> [in Polish].

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 35.073513.2

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-57

ЛАРИНА Т. Ф.

Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка

ЗАВГОРОДНІЙ А. В.

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини вищого навчального закладу

«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ЛІЗИНГ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Метою статті виступає аналіз місця і ролі лізингу в структурі джерел фінансування діяльності суб'єктів аграрного бізнесу.

Запропоновано розуміння лізингу як процесу придбання майна у власність із розстрочкою платежу (продаж на виплату), що забезпечує формування й відновлення техніко-технологічного потенціалу підприємства.

Запропоновано структурування факторів вибору джерела фінансування оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Виділено дві групи факторів: вартісні (порядок визнання витрат при розрахунку податку на прибуток, використання прискореної амортизації при лізингу, фактор часу); невартісні (критичність відновлення основних фондів з використанням кредиту для величини чистих активів; відсутність права власності на основні засоби за договором лізингу; можливість збуту продукції підприємства через лізингову компанію; необхідність одержання позитивної кредитної історії; відсутність основних засобів у балансі після закінчення договору лізингу).

Запропоновано методику розрахунку приведених витрат на придбання основних засобів за рахунок таких джерел фінансування як лізинг, кредит, власні кошти.

Сформульовано напрямки підвищення ефективності взаємодії аграрного підприємства й лізингової компанії в розрізах мінімізації ризику лізингової компанії, мінімізації ризику аграрного підприємства, можливості партнерства з лізинговою компанією за принципом Продавець-Покупець.

Візуалізовано організаційно-економічний механізм відновлення основних фондів аграрного підприємства з використанням лізингу.

Представлено 4-етапну методику оцінки економічної ефективності лізингу при відновленні основних фондів в агробізнесі, що включає: визначення прийнятних альтернативних методів залучення фінансування, аналіз кількісних переваг, аналіз якісних переваг, вибір економічно ефективного методу відновлення основних фондів у сільському господарстві.

Зроблено висновок, що агролізинг виступає одним з найбільш перспективних інструментів модернізації матеріально-технічної бази підприємств АПВ у системі технічного забезпечення сільського господарства України.

Ключові слова: джерела фінансування, лізинг, лізингодавець, лізингоотримувач, лізинговий портфель, основні засоби, кредит, агробізнес, інвестиції.

LARINA T.

Kharkiv Petro Vasilenko National Technical University of Agriculture

ZAVGORODNII A.

Mykolayiv Interregional Institute for the Development of Human Rights of the Higher Educational Institution «Open International University of Human Development «Ukraine»

LEASING AS A SOURCE OF FINANCING ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The purpose of the article is to analyze the place and role of leasing in the structure of sources of financing the activities of agricultural businesses.

The understanding of leasing as a process of property acquisition with installment payment (sale for payment) is offered, which provides formation and restoration of technical and technological potential of the enterprise.

Structuring of factors of a choice of a source of financing of updating of material and technical base of the agricultural enterprises is offered. There are two groups of factors: cost (the order of recognition of costs in the calculation of income tax, the use of accelerated depreciation in leasing, time factor); non-cost (critical recovery of fixed assets using credit for the value of net assets; lack of ownership of fixed assets under the lease agreement; the possibility of selling the company's products through a leasing company; the need for a positive credit history; lack of fixed assets in the balance sheet after the lease).

The method of calculation of the resulted expenses for acquisition of fixed assets at the expense of such sources of financing as leasing, the credit, own means is offered.

The directions of increase of efficiency of interaction of the agrarian enterprise and the leasing company in the sections of minimization of risk of the leasing company, minimization of risk of the agrarian enterprise, possibilities of partnership with the leasing company on the principle the Seller-Buyer are formulated.

The organizational and economic mechanism of restoration of fixed assets of the agrarian enterprise with use of leasing is visualized.

A 4-stage method of assessing the economic efficiency of leasing in the restoration of fixed assets in agribusiness is presented, which includes: identification of acceptable alternative methods of attracting financing, analysis of quantitative benefits, analysis of qualitative benefits, selection of cost-effective method of fixed assets recovery in agriculture.

It is concluded that agro-leasing is one of the most promising tools for modernization of the material and technical base of agro-industrial production enterprises in the system of technical support of agriculture of Ukraine.

Key words: sources of financing, leasing, lessor, lessee, leasing portfolio, fixed assets, credit, agribusiness, investments.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В сучасних економічних умовах розвитку агробізнесу виникає необхідність активізації механізмів, здатних реалізувати переваги інноваційної й інвестиційної діяльності, їх мультиплікативний й емерджентний ефекти, подолати наявні невизначеності й ризики. У сільськогосподарському виробництві відсутність технологічно необхідної кількості техніки призводить до збільшення на неї навантаження. Так, якщо в Україні на один трактор припадає 125 га ріллі, то в Німеччині – 6 га, у Польщі – 9,4, Франції – 13, США – 29 га. Причому протягом останніх 20 років навантаження на одну машину в цих країнах майже не змінювалося, що пояснюється своєчасним відтворенням технічних засобів [1, с. 48].

На основі даних Державної служби статистики України (Рис. 1) можна зробити висновок, що одним з найбільш вагомих факторів, що гальмують розвиток сільськогосподарського виробництва (на думку респондентів) виступають фінансові обмеження, які значно стримують перехід на інноваційну модель розвитку.

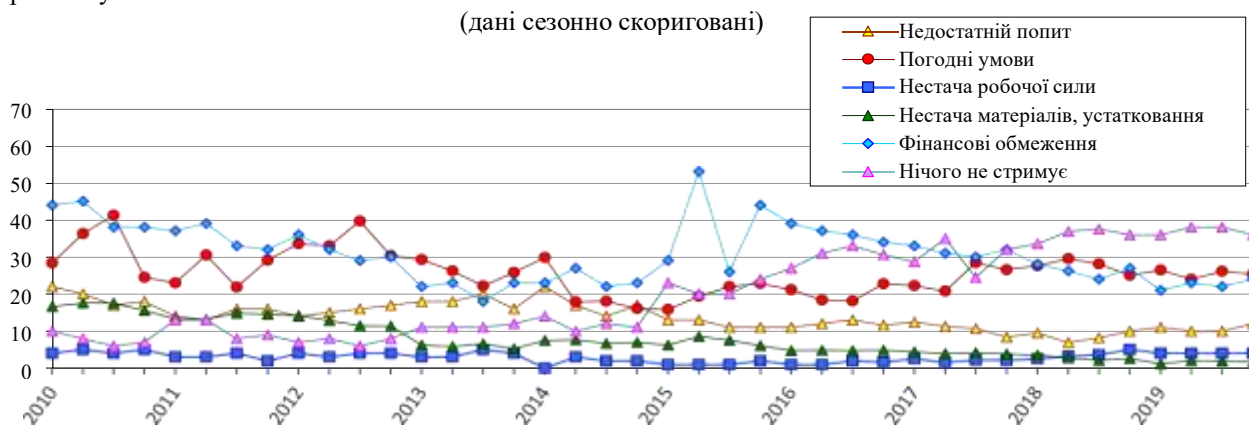

Рис. 1. Фактори, що стримують сільськогосподарську діяльність [2]

Одним з дієвих механізмів фінансування техніко-технологічного оновлення аграрних підприємств є аграрний лізинг [3]. Слід зазначити, що у технічному і технологічному переозброєнні сільського господарства України використання лізингових відносин має низький рівень, не дивлячись на те, що структура лізингового портфеля за галузями на кінець 2019 року показує, що транспорт (23%) та сільське господарство (20%) є найпоширенішими галузями, які використовують послуги лізингу в Україні. На ці дві галузі разом припадає 43% лізингового портфеля [4].

При цьому, лише 0,2% сільгосптехніки, що є в наявності, перебуває у лізингу: із приблизно 2 млн. одиниць тракторів, комбайнів, сівалок, культиваторів та іншої сільгосптехніки, яку готують до виходу в поле щорічно, лише близько 4 тис. агрегатів придбані за лізинговою схемою. У США лізингом охоплено більше третини всіх капіталовкладень. Одна з найбільших на ринку тракторів міжнародна компанія Джон Дір останніми роками реалізує за умовами лізингу більше 50% обсягу продукції.

Значні перспективи і недостатнє використання потенціалу лізингу як джерела фінансування для суб'єктів господарювання в Україні зумовлюють актуальність дослідження питань активізації сфери надання лізингових послуг в сфері національного агробізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем стану та перспектив розвитку лізингових відносин в розрізі особливостей їх використання в процесах технічного переоснащення аграрної галузі склали науковий інтерес таких вчених-економістів, як: Андрійчук В., Стойко О.Я., Могилова М.М., Іванченко В.О., Павлова Г.Є., Підлисецький Г., Головчук А. Ф., Гудзь О. Є., Дем'яненко М. Я., Даниленко А., Ляхова О., Марченко Н. А., Міщенко В. І., Непочатенко О. О., Саблук П. Т., Хомуляк Т. І. тощо.

Мета статті - аналіз місця і ролі лізингу в структурі джерел фінансування діяльності суб'єктів аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст лізингу в Україні має специфічне наповнення, оскільки українські лізингоотримувачі купують устаткування, техніку й тварин і після погашення всіх лізингових платежів оприходують майно на свій баланс [5]. При цьому після сплати вартості об'єкта лізингу лізингодавець втрачає право розпоряджатися майном. У зв'язку із зазначеним лізинг розуміється нами як - придбання майна у власність із розстрочною платежу, що забезпечує формування й відновлення техніко-технологічного потенціалу підприємства, іншими словами, являє собою продаж на виплату.

Лізинг дорогої аграрної техніки й устаткування характеризується для лізингової компанії високою прибутковістю й високим рівнем ризику, тому що дане майно в загальному випадку характеризується утрудненим механізмом вилучення й реалізації у випадку дострокового розірвання договору. З іншого боку, лізинг щодо недорогих основних засобів може обернутися укладанням свідомо збиткової угоди, тому що дохід лізингової компанії, розрахований від суми основних засобів, може не покрити витрат на її супроводження (трудова витрати бухгалтерії по нарахуванню амортизації основних засобів, лізингових платежів, нарахуванню й сплаті податку на майно, трудові витрати відділу супроводження, поштові витрати

тощо). Для лізингової компанії важливо знати величину витрат на супроводження лізингової угоди, щоб уникнути укладання свідомо збиткового лізингового договору, оптимально сформувавши лізинговий портфель, підвищити конкурентоспроможність надаваних послуг і проявляти обґрунтовану гнучкість у співробітництві з потенційними лізингоотримувачами.

Методики розрахунку лізингових платежів, спрямовані на забезпечення беззбитковості діяльності лізингодавця, ігнорують вплив операційних витрат по супроводженню лізингової угоди на показник прибутковості угоди, що визначає необхідність розробки для лізингодавця алгоритму розрахунків прибутковості лізингової угоди з урахуванням фактору часу й витрат на супроводження [6].

Незважаючи на значну кількість запропонованих підходів до оцінки лізингу, існують об'єктивні передумови до розробки організаційно-економічного механізму відновлення основних фондів аграрного підприємства з використанням лізингу, що дозволяє врахувати інтереси обох учасників партнерства й підвищити взаємну ефективність взаємодії.

Для підтримки прийняття рішення про придбання основних фондів з використанням лізингу доцільне використання підходу, запропонованого Ю. Бриггемом і Дж. Х'юстоном [7]. Відповідно до цього підходу, укладання договору лізингу буде доцільно за умови, якщо чиста перевага лізингу, що дорівнює різниці витрат на придбання основних засобів у лізинг й у кредит, приведених до сучасного моменту часу з урахуванням особливостей оподатковування, виявиться позитивною за умови оперування негативними значеннями витрат.

$$NAL_k = PV_l - PV_k, \quad (1)$$

де NAL_k – чиста перевага лізингу стосовно кредиту

PV_l – приведені витрати по лізингу

PV_k – приведені витрати по кредиту,

На підставі даного підходу може бути розроблена методика розрахунку чистої переваги лізингу. Оскільки альтернативами лізингу нами розглядаються кредит і власні кошти, то у запропонованій методиці розраховуються приведені витрати на придбання основних засобів за власні кошти й показник чистої переваги лізингу стосовно власних коштів. При цьому слід врахувати основні вартісні фактори (Табл. 1): порядок визнання витрат при розрахунку податку на прибуток, використання прискореної амортизації при лізингу, фактор часу.

Таблиця 1.

Порівняння лізингу із кредитом і власними коштами по ключовим факторам вартісного характеру

Фактор	Лізинг	Кредит	Власні кошти
Податок на прибуток	Лізингові платежі (ЛП) списуються на собівартість у повному обсязі	Вартість ОЗ списується на собівартість за період амортизації ОЗ.	Вартість ОЗ списується на собівартість за період амортизації ОЗ.
Страховання	Звичайно включено в ЛП	Оплачується окремо або включено в платежі по кредиту	Добровільно
Строк амортизації ОЗ	Скорочується до 3 разів	Встановлюється у відповідності з амортизаційною групою	Встановлюється у відповідності з амортизаційною групою

При порівнянні приведених витрат на придбання ОЗ у лізинг, кредит і за власні кошти необхідно із ЛП і платежів по кредиту віднімати суми страхових премій (якщо вони закладені), тому що страхування є не просто переплатою, а послугою, хоч і змушеною.

У західній практиці широко поширене використання поняття «податковий щит», що полягає в наступному: податки розглядаються як обов'язкові витрати компанії, і можливість скорочення податкових виплат є одержанням умовного доходу [8].

При розрахунку приведених витрат на придбання ОЗ у лізинг, необхідно враховувати фактор часу й можливість списання на собівартість лізингових платежів у повному обсязі. Таким чином, приведені витрат на придбання ОЗ у лізинг, пропонується розраховувати як суму дисконтованих лізингових платежів без страхової премії, очищених від ПДВ і помножених на податковий щит.

Порівнюючи приведені витрати на придбання ОЗ у лізинг із іншими джерелами фінансування, необхідно мати на увазі, що за термін дії договору лізингу підприємство з лізинговими платежами списує на собівартість всю вартість ОЗ і після закінчення договору лізингу не вправі скорочувати оподатковувану базу за розрахунками податку на прибуток у відношенні даного ОЗ.

Таким чином, при розрахунку приведених витрат на придбання ОЗ у кредит або за власні кошти необхідно відняти суму амортизаційних відрахувань за весь строк амортизації ОЗ, помножених на ставку податку на прибуток, і додати суму податку на майно за весь строк амортизації ОЗ.

Приведені витрати на придбання ОЗ у кредит складаються із суми дисконтованих погашень основного боргу за мінусом ПДВ, дисконтованої суми відсотків на основний борг, що списують на собівартість і фінансованих із чистого прибутку, за мінусом дисконтованих амортизаційних відрахувань, помножених на ставку податку на прибуток.

Приведені витрати на придбання ОЗ за власні кошти слід розраховувати як суму первісної вартості ОЗ, очищеної від ПДВ за весь строк амортизації, помноженої на податковий щит, за мінусом суми дисконтованих амортизаційних відрахувань за весь строк амортизації ОЗ.

Такий підхід дозволяє аграрному підприємству одержати об'єктивну інформацію про фактичну величину приведених витрат на придбання ОЗ у лізинг, кредит і за власні кошти з урахуванням основних факторів вартісного характеру.

Необхідно розглянути основні фактори невартісного характеру: критичність відновлення основних фондів з використанням кредиту для величини чистих активів; відсутність права власності на основні засоби за договором лізингу; можливість збуту продукції підприємства через лізингову компанію; необхідність одержання позитивної кредитної історії; відсутність основних засобів у балансі після закінчення договору лізингу.

Для урахування перерахованих вище невартісних факторів при виборі джерела фінансування доцільно використовувати систему експертної оцінки, засновану на наборі продукційних правил, представлених у вигляді пропозицій типу: «Якщо (умова) - То (дія)». У даній моделі використовується формат правил з множиною входів й одним виходом (MISO - multi input, single output) [9]. У системі розглядаються 6 рішень - відновлення неможливо в даних умовах, лізинг, кредит, інтеграція кредиту й лізингу, власні кошти, власні кошти в сукупності зі зворотним лізингом.

Перша умова – достатність власних коштів для відновлення основних фондів, при їх наявності за методикою розрахунку чистої переваги лізингу визначається показник NALCДС, у випадку якщо NALCДС >0, розглядаються невартісні фактори (відсутність права власності на предмет лізингу, відсутність у балансі предмету лізингу після закінчення договору лізингу) і приймається рішення на користь лізингу або власних коштів. У випадку NALCДС <0 рішення – власні кошти.

У випадку відсутності необхідної кількості власних коштів розглядається можливість їх одержання (без залучення кредиту й лізингу) - продаж або здача у зворотний лізинг наявних основних засобів. У випадку наявності можливості відбувається перебір можливих ситуацій аналогічних попередньому блоку. Якщо у підприємства немає власних коштів на перший внесок, відсутнє майно, яке можна продати або здати в зворотний лізинг, то рішення немає.

При наявності в підприємства коштів на перший внесок, розраховується NALK і залежно від невартісних факторів (вплив кредиту на величину чистих активів, відсутність права власності на предмет лізингу, відсутність у балансі предмету лізингу після закінчення договору лізингу, можливість збуту продукції через лізингову компанію, можливість одержання позитивної кредитної історії) робиться вибір на користь кредиту, лізингу або інтеграції кредиту й лізингу.

Використання запропонованої системи дозволить підприємству вибрати найбільш дешеве джерело фінансування з урахуванням невартісних факторів.

Основними напрямками підвищення ефективності взаємодії аграрного підприємства й лізингової компанії є.

1. Для мінімізації ризику лізингової компанії й відповідно зниження лізингових платежів за рахунок зменшення надбавки за ризик, закладеної в лізингові платежі аграрному підприємству слід:

1.1. Досліджувати своїх партнерів на можливість надання поручительства по зобов'язаннях договору лізингу.

1.2. Розглянути варіант надання додаткового заставного забезпечення.

1.3. Розглянути можливість збільшення авансового платежу.

1.4. Розглянути варіант надання копій довгострокових контрактів від компаній-покупців.

2. Для мінімізації власного ризику:

2.1. Передбачити в договорі можливість реструктуризації лізингових платежів.

2.2. Передбачити в договорі можливість дострокового викупу предмета лізингу.

2.3. Не укладати договори лізингу з лізинговими компаніями, що мають рейтинг нижче В+ й мають репутацію несумлінного партнера.

2.4. Уникати укладання договору лізингу в іноземній валюті.

2.5. У строк виконувати свої зобов'язання перед лізинговою компанією.

3. Досліджувати можливість партнерства з лізинговою компанією за принципом Продавець-Покупець.

4. Домагатися повної прозорості угоди.

Виявлені напрямки становлять організаційно-економічний механізм відновлення основних виробничих фондів з використанням лізингу, представлений на рис. 2.

Використання розробленого організаційно-економічного механізму дозволяє підприємству:

1. Уникнути проведення відновлення основних фондів повністю з використанням кредиту, що виявилось б критичним для величини чистих активів.

2. Знизити ризики, пов'язані з відсутністю права власності на ОЗ, і, відповідно, зробити допустимим відсутність права власності на основні засоби до планового завершення договору лізингу.

3. Урахувати потребу підприємства в наявності основних фондів у валюті балансу по закінченні договору лізингу.

Організація заходів по поверненню лізингових платежів

Суб'єкт	Заходи
Лізингоотримувач	платежі: - грошовими коштами - цінними паперами - сільськогосподарською продукцією - послугами - іншими цінностями
Лізингодавець	- відкриття спеціального рахунку - організація збуту продукції - організація взаємозаліку по послугах - договірна діяльність - забезпечення повернення коштів
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України	- контрольна функція - узгодження нормативних актів по поверненню коштів
Міністерство фінансів	- проведення взаємозаліків відповідно до актів звірення лізингодавця й лізингоотримувача за умови фінансування лізингоотримувача з бюджету
Інші суб'єкти, що субсидіюють	- укладання договорів по наданим у лізинг засобам - організація робіт з повернення коштів

При даному підході на першому етапі визначається можливість застосування різних альтернативних методів відновлення основних виробничих фондів. У ході аналізу виявляються найбільш продуктивні методи залучення джерел фінансування для інвестиційного проекту.

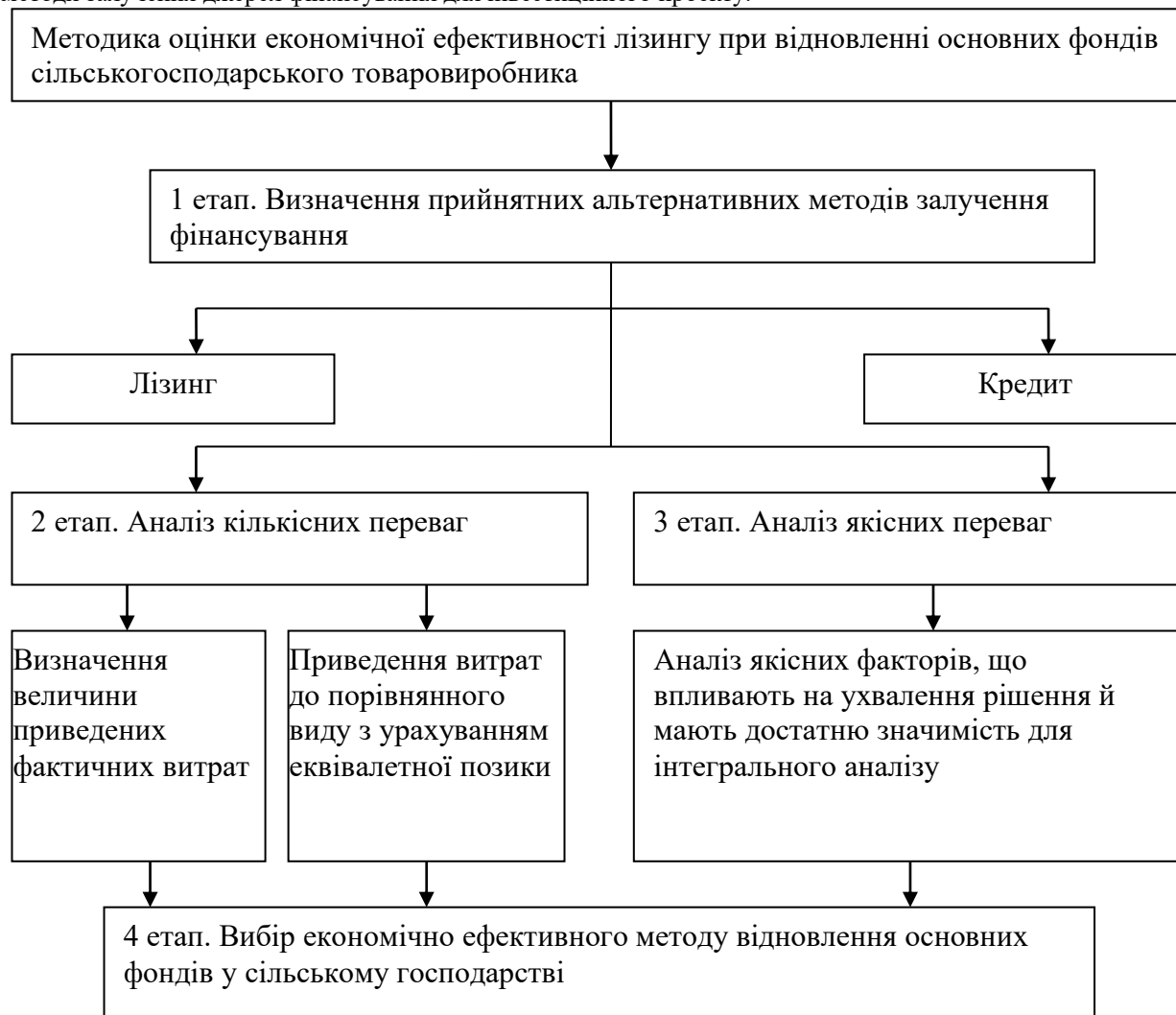

Рис. 3. Алгоритм оцінки ефективності різних методів відновлення основних засобів у аграрному виробництві

На другому етапі з метою визначення економічної ефективності лізингу як методу відновлення основних виробничих фондів потрібно провести порівняння відтоків коштів сільськогосподарського товаровиробника при придбанні устаткування за рахунок лізингу або кредиту. При цьому як критерій порівняння береться сума відтоків коштів, пов'язаних з фінансуванням інвестицій за рахунок кредиту й лізингу, з урахуванням всіх витрат і податкових переваг сільськогосподарського товаровиробника від

використання того або іншого методу відновлення основних засобів. Як результируючий критерій оцінки економічної ефективності лізингу виступає еквівалентна позиція.

На третьому етапі проводиться порівняльний аналіз якісних переваг використання лізингу відносно кредитування для сільськогосподарського товаровиробника як методу фінансування відновлення основних фондів.

На заключному етапі аналізуються кількісні і якісні параметри лізингового методу відновлення основних засобів з метою здійснення вибору економічно ефективного методу відновлення основних фондів.

Висновки. Агролізинг виступає одним з найбільш перспективних інструментів модернізації матеріально-технічної бази підприємств АПК у системі технічного забезпечення сільського господарства України.

Під лізингом ми розуміємо придбання майна у власність із розстрочкою платежу (продаж на виплату), що забезпечує формування й відновлення техніко-технологічного потенціалу підприємства.

До складу вагомих факторів вибору джерела фінансування оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств входять: вартісні фактори (порядок визнання витрат при розрахунку податку на прибуток, використання прискореної амортизації при лізингу, фактор часу); невартісні фактори (критичність відновлення основних фондів з використанням кредиту для величини чистих активів; відсутність права власності на основні засоби за договором лізингу; можливість збуту продукції підприємства через лізингову компанію; необхідність одержання позитивної кредитної історії; відсутність основних засобів у балансі після закінчення договору лізингу).

Методика розрахунку приведених витрат на придбання основних засобів у лізинг передбачає обчислення суми дисконтованих лізингових платежів без страхової премії, очищених від ПДВ і помножених на податковий щит.

Метод оцінки економічної ефективності лізингу при відновленні основних фондів в агробізнесі включає 4 послідовні етапи: визначення прийнятних альтернативних методів залучення фінансування, аналіз кількісних переваг, аналіз якісних переваг, вибір економічно ефективного методу відновлення основних фондів у сільському господарстві.

Література

1. Захарчук О.В. Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 48 — 56.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Кірейцев Г. Г. Формування нової системи агролізингу в Україні. Облік і фінанси АПК. 2004. № 1. С.36–40.
4. Украинский лизинг – вызовы, достижения, перспективы. Экономическая правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/12/29/669627/>
5. Аналітичний огляд ринку лізингу. URL: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1050/71_4.pdf
6. Дем'яненко М. Я. Проблеми лізингу в аграрному секторі АПК: монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 178 с.
7. Герасимчук Н. Экономические и институциональные условия инвестиционной деятельности. Экономика Украины. 1994. № 12. С. 3–11.
8. Філіпенко А.С. Економічний розвиток. Європейський контекст / Філіпенко А.С. – К.: Знання України, 2001, 120с.
9. Кулик Р. О. Основні економічні механізми формування синергетичного ефекту в кластерних структурах. Економіка АПК. 2008. № 11. С. 35–41.

References

1. Zakharchuk, O.V. (2019). «Tekhnichne zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini». Ekonomika APK, no 2, pp. 48 — 56.
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Government service of statistics of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Kireitsev, H. H. (2004). «Formuvannia novoï systemy ahrolizynhu v Ukraini». Oblik i finansy APK, no 1, pp. 36–40.
4. Ukrainskij lizing – vyzovy, dostizheniya, perspektivy. [Ukrainian leasing - challenges, achievements, prospects]. Ekonomicheskaya pravda. [Economic truth]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/12/29/669627/>
5. Analitychnyi ohliad rynku lizynhu. [State-of-the-art review of leasing market]. Available at: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1050/71_4.rdf
6. Demianenko, M. Ya. (2006). Problemy lizynhu v ahramnomu sektori APK. [Leasing problems are in the agrarian sector of AIC]. NNTs IAE. Kiev. Ukraine.
7. Gerasimchuk, N. (1994). «Ekonomicheskie i institucionalnye usloviya investicionnoy deyatel'nosti». Ekonomika Ukrainy, no 12, pp. 3–11.
8. Filipenko, A.S. (2001). Ekonomichnyi rozvytok. Yevropeyskyi kontekst. [Economic development. European context]. Znannia Ukrainy. Kiev. Ukraine.
9. Kulyk, R. O. (2008). «Osnovni ekonomichni mekhanizmy formuvannia synerhetychnoho efektu v klasternykh strukturakh». Ekonomika APK, no 11, pp. 35–41.

Надійшла / Paper received : 07.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 314:74 [311.2]

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-58

МУЛЬСКА О. П.

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МОНІТОРИНГУ СЕРЕДОВИЩА РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті висвітлено моделі моніторингу середовища розвитку міграційних процесів, теорії каузальних зв'язків зовнішньої міграції населення і соціально-економічного розвитку країни. Обґрунтовано принципи-критерії побудови методичного підходу до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів, зокрема універсальність, валідність, відтворюваність і компаративність. Представлено авторський методичний алгоритм реалізації моніторингу середовища міграції, архітектура якого складається з п'яти ключових етапів: стратегічний, композиційний, якісна оцінка, емпіричний і економетричний.

Ключові слова: міграційні процеси, методика, інтенсивність, моніторинг, середовище, каузальність, соціально-економічний розвиток.

MULSKA O.

Dolishnyi Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine

CONCEPTUAL MODELING OF MONITORING OF THE ENVIRONMENT OF MIGRATION PROCESSES DEVELOPMENT

The article covers models of monitoring of the environment of migration processes development, the theory of causal relations of external migration of the population and socio-economic development of the country. The principles-criteria for constructing a methodical approach to assessing the environment of migration processes development versatility, validity, reproducibility, and comparative are substantiated.

The strategic stage of analyzing the environment of migration processes development involves formulating a hypothesis on the critical impact of the push-and-pull-environment on the intensity of migration of the country and formulating the purpose of the study. Strateging allows creating a comprehensive study considering the conditions of economic turbulence and prerequisites for the economic development of the country. The main task of the compositional stage of the methodology is the systematization of regressor indicators for each component of the environment of migration processes development and the construction of a system of relevant functions with the possibilities of transformation of qualitative characteristics of factors of formation of positive migration settings. The importance of rationally dividing the push-environment indicators into those that promote or deter the pushing migrants abroad, and the factors that attract immigrants or impede the flow of migrants, has led to the allocation of a stage of qualitative assessment, within which, using expert or statistical methods, rows of stimulants and push-and pull-environment destimulators are formed.

To form preventive measures to intensified migration of the population, as well as to minimize the negative consequences of external migration processes in the context of ensuring intellectual and personnel security, it is proposed to create a passport of the country's 'migration potential'. 'Migration Passport' is considered as an information-analytical and basis for the implementation of monitoring of critical volumes of external labor and educational migration, which will have a destructive impact on the economic system, as well as determining the optimal range of migration volumes for the country.

Keywords: migration processes, methodology, intensity, monitoring, environment, causality, social and economic development.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження проблем міграції населення, нових ризиків, викликів і загроз, пов'язаних із цими процесами, в умовах глобалізації і жорсткої конкуренції на ринках праці підтверджують прямий зв'язок міграції із нестабільністю соціально-економічного середовища на національному та субнаціональному рівнях. Для країн із дефіцитом сукупної пропозиції на національному ринку праці, що є наслідком проблем у відтворенні населення, зокрема осіб працездатного віку, у короткостроковому періоді ефективним інструментом регулювання ринку праці є імміграція (ефект заміщення). У цьому контексті соціально-економічне середовище країн донорів людських ресурсів виступає катализатором виштовхування населення за кордон. Прогнозування, а надалі планування і регулювання, обсягів зовнішньої міграції, визначення інтенсивності трудової еміграції у значній мірі опираються на результати аналізування специфічних чинників середовища міграції, котрі пришвидшують або, навпаки, сповільнюють ці процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі присутня полеміка щодо каузальності соціально-економічного середовища та міграції населення [1; 2; 3]. Це пов'язано з відсутністю переконливих емпіричних досліджень, що, в свою чергу, є наслідком дефіциту якісних даних щодо міграції населення. У численних дослідженнях здійснено оцінювання ефектів впливу середовища розвитку міграції населення [4; 5; 6] на економічний розвиток, однак відсутні напрацювання щодо функціональної залежності зовнішньої і внутрішньої міграції, розвитку економічної системи та соціальної сфери. Зокрема, М. Лендсмен і С. Лейтнер [7] досліджували зміни на ринках праці країн ЄС (на прикладі нових і старих країн-учасниць) у контексті впливу на міжнародну трудову міграцію. Серед головних чинників притягання і виштовхування виділено розбіжності в рівнях оплати праці, зайнятості населення, продуктивності праці та структурі людського капіталу, котрі мають різну дію у коротко- і довгостроковому часовому лазі.

Увага міграціологів фокусується навколо питань міграції робочої сили, вимушених переміщень, короткострокових форм міграції, різних аспектів економіки зайнятості мігрантів. Комплексне стратегічне бачення трансформацій національної економіки, моделювання її розвитку представлено у наукових дослідженнях В. Гейця [8], де підкреслюється залежність економічного зростання від рівня людського потенціалу країни, котрий в умовах української економіки стрімко скорочується внаслідок посилення зовнішньої міграції населення.

Вагомий внесок у дослідження причин і наслідків міграції населення, теорії і практики регулювання міграційних процесів за умов формування нової економіки України належить Е. Лібановій [9; 10], яка у своїх працях акцентує увагу на соціально-економічній природі зовнішньої трудової міграції з України, підкреслюючи значні асиметрії доходів населення в Україні та за кордоном. Однак при цьому зазначає, що одного лише підвищення рівня оплати праці недостатньо для стримування міграційних процесів, оскільки потрібна збалансована комплексна міграційна політика держави.

Вплив поточної міграційної ситуації в Україні на соціально-економічні параметри розвитку країни детально проаналізовано у працях О. Позняка [11], О. Махонюка [12], І. Бараняка [13], головним фокусом досліджень яких є трансформації внутрішнього ринку міграційних послуг і сфери зайнятості. Водночас, стратегічне бачення змін національної економіки України, моделювання її розвитку в умовах зростання трудової міграції населення представлено у працях Васильціва Т.Г. [14], У. Садової [15], М. Скрипніченко [16]. У них підкреслюється залежність економічного зростання від рівня людського потенціалу країни, котрий в умовах української економіки стрімко скорочується внаслідок посилення зовнішньої міграції населення.

Мета статті – сформулювати концепт моніторингу середовища розвитку міграційних процесів з врахуванням умов економічних турбулентностей.

Вклад основного матеріалу. Дослідження міграційних процесів вимагає використання інтеграційних підходів, які визначають ключові рушії міграції: а) фактори, пов'язані з країною походження, включаючи політичну нестабільність і конфлікти, відсутність економічних можливостей і доступу до ресурсів (push-фактори); б) фактори, пов'язані з країною призначення, зокрема сфера зайнятості та попит на робочі кадри та висококваліфікованих працівників, висока заробітна плата, політична стабільність, доступ до різного роду ресурсів (pull-фактори); с) фактори, що сприяють або обмежують міграцію (транспортне забезпечення, соціальний капітал, імміграційна й еміграційна політики, економічні зв'язки – торговельні, інвестиційні, соціальний та культурний обмін). Науково-методичні підходи до дослідження середовища розвитку міграційних процесів включені у ряд класичних теорій і моделей міграції (табл. 1).

Таблиця 1

Концептуальне моделювання середовища розвитку міграційних процесів

Методичні моделі	Сутність
Загальна типологія міграції	Екологічне середовище виступає основним push-чинником міграції населення і інноваційною реакцією на приймаюче середовище.
Модель «стрес-пороги»	Соціально-економічні чинники оцінюються як «стресові фактори», які спонукають до міграції.
Теорія просторової мобільності	Каузальний вплив на міграцію населення мають соціально-психологічні чинники та особистісні уподобання.
Модель рішень	Локаційні характеристики формують мотиваційні установки.
Модель очікуваної вартості	Середовище розвитку міграції населення оцінюється як співвідношення особистої цінності отриманих вигод і міграційних цілей.
Модель «push»	Несприятливі соціальні, економічні, фінансові та медико-демографічні чинники виступають основними мотивуючими факторами виштовхування населення за кордон.
Модель «pull»	Високі темпи соціально-економічного зростання приймаючих країн, сприятливі умови розвитку сфери зайнятості та соціальної захищеності формують середовище притягання іммігрантів.

Джерело: систематизовано автором на основі даних [17; 18; 19; 20]

В економічній літературі містяться численні дослідження екологічного середовища формування міграційних процесів, взаємозв'язку міграції і навколишнього середовища на місцевому рівні в країнах, що розвиваються, особливо впливу екологічних факторів (використання земель для сільського господарства, розчищення лісів, розвиток аграрного сектору) на інтенсивність міграції населення, у т.ч. молоді [21; 22]. Найбільш поширеною є теорія екологічного міграційного середовища В. Петерсена [17], який осмислював міграцію як переміщення з екологічно небезпечних територій у більш безпечні. Теоретичну «модель стресової напруженості», розроблену Дж. Волпертом, вважають першою моделлю оцінювання середовища міграційних процесів, яка поряд з екологічними чинниками включає економічні аспекти [18]. Методичний підхід Дж. Волпетера до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів передбачає розрахунок емпіричного показника «стресу» середовища, високі значення якого трактують як несприятливість середовища до імміграції, але сприятливість до еміграції. Так, на думку Л. Хантера емпіричний показник «стресу» середовища можна використовувати як методичний інструментарій визначення «корисності» території або країни призначення [23]. Примітно, що А. Спір розвинув концепцію «корисності», поглибивши систему чинників соціально-культурними та політичними, що дало змогу моделювати їх вплив на інтенсивність зовнішньої міграції [24].

Натомість у моделі міграційного середовища Дж. Де Йонга та Дж. Фосетта інтерпретовано середовище розвитку міграційних процесів як взаємодією цінностей і особистісних мотиваційних установок до багатства, соціального статусу, фінансової автономії, моральних і етичних норм [19]. Задля концептуалізації теорії науковцями обґрунтовано необхідність побудови індексу «комфарту» як емпіричного показника оцінки задоволеності ринком праці, умовами побуту та іншими соціально-економічними факторами. Варто додати, що концептуальна модель середовища міграції В. Зелінкського сфокусована на особистісних уподобаннях населення, де модернізація економічної системи виступає основним чинником прийняття міграційних рішень [20]. У цьому контексті, особливе значення для аналізу економічних ефектів середовища розвитку міграційних процесів має методичний підхід з Л. Хантера [23], який, на відміну від інших, розраховує ефекти формування сприятливого соціально-економічного середовища та ризику міграції на мікроекономічному рівні. Методика розрахунку мікроекономічних перспектив передбачає визначення міграційних витрат і вигод, а також загального ефекту міграційних трансфертів.

Щодо підходів до оцінювання середовища міграційних процесів, то варто відзначити, що в економічній літературі відсутня загальноприйнята методика оцінювання середовища розвитку міграційних процесів, що унеможливило запровадження системного моніторингу та комплексного аналізу зазначених процесів. Під поняттям середовища розвитку міграційних процесів розуміється сукупність чинників (економічних, соціальних, медико-демографічних, політичних, духовно-культурних, інституційних, територіальних), які сприяють виштовхуванню або притяганню мігрантів.

Методичний підхід до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів повинен відповідати тим принципам-критеріям (табл. 2), які дозволять здійснювати універсальні, валідні, легко інтерпретовані, відтворювальні розрахунки, які матимуть науково-прикладне значення.

Таблиця 2

Принципи формування функціональної моделі моніторингу середовища розвитку міграційних процесів

Принципи	Сутність
Доступність даних	Можливість оцінювання без проведення спеціальних обстежень за наявною інформацією Державної служби статистики України.
Повнота охоплення	Здатність охопити різні групи населення.
Надійність	Забезпечення надійності оцінок на національному та регіональному рівнях.
Універсальність	Здатність відображення інтегральним показником впливу міграційних процесів (у т. ч. внутрішніх і зовнішніх).
Компаративність	Можливість порівняння у динаміці та за просторовою ознакою.
Специфічність	Відповідність специфіці проблеми середовища міграційної активності населення.
Валідність	Кількісне відображення щодо впливу на середовище міграційної активності населення.
Відтворюваність	Можливість одержання достовірних результатів при використанні інтегрального показника за різних умов і в різний період часу.
Недопущення подвійного впливу	Відсутність мультиколінеарного зв'язку між показниками та автокореляції.

Джерело: авторська розробка

Методичний підхід оцінювання середовища розвитку міграційних процесів передбачає аналізування рівнів виштовхування населення за кордон (push-середовище) і притягання іммігрантів (pull-середовище). Пропонуємо використовувати системно-матричну модель для оцінювання push-середовища міграції населення, яка базується на локальних функціях залежності рівня виштовхування за кордон від окремих медико-демографічних, соціальних та економічних показників (формула 1).

$$SC^{Push} = a_1 f(DS) + a_2 f(EP) + a_3 f(LME) + a_4 f(QL) + a_5 f(ED), \quad (1)$$

де SC^{Push} – система індикаторів оцінювання середовища виштовхування населення за кордон; DS – демографічна стабільність та стан здоров'я; EP – охоплення населення освітніми послугами; LME – стан ринку праці та зайнятості; QL – рівень життя населення; ED – економічний розвиток країни; a_i – сила виштовхування i -ої групи показників.

$$\left\{ \begin{array}{l} f(DS) = (\uparrow GB; \downarrow GD; \uparrow ALF; \downarrow M; \uparrow MP; \uparrow RP), \\ f(EP) = (\uparrow VEI; \uparrow HEI; \downarrow GSE), \\ f(LME) = (\uparrow UnEm; \downarrow AE; \uparrow RE; \downarrow Em; \uparrow HWC; \downarrow MNS; \uparrow OI; \uparrow EmIn), \\ f(QL) = (\downarrow Inc; \uparrow CPI; \uparrow RIEI; \downarrow PH; \uparrow HEF; \uparrow DCTI; \downarrow CPH), \\ f(ED) = (\downarrow FDI; \downarrow CI; \downarrow GVA; \downarrow SB; \downarrow IE) \end{array} \right. \quad (2)$$

де GB – загальний коефіцієнт народжуваності; GD – загальний коефіцієнт смертності; ALF – середня очікувана тривалість життя при народженні; M – рівень шлюбності; MP – захворюваність

населення; *RP* – частка сільського населення; *VEI* – кількість учнів, слухачів закладів професійно-технічної освіти; *HEI* – кількість студентів закладів вищої освіти; *GSE* – частка випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які одержали атестат про повну загальну середню освіту; *UnEm* – рівень безробіття населення у віці 15-70 років; *AE* – рівень прийому працівників; *RE* – рівень вибуття працівників; рівень зайнятості населення у віці 15-70 років; *Em* – рівень вимушеної неповної зайнятості; *HWC* – частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці; *MNS* – середньомісячна номінальна заробітна плата; *OI* – рівень виробничого травматизму; *EmIn* – рівень зайнятості населення у неформальному секторі економіки; *Inc* – наявний дохід населення; *CPI* – індекс споживчих цін; *RIEI* – коефіцієнт співвідношення індексів обсягів витрат та доходів населення; *PH* – забезпеченість населення житлом; *HEF* – частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування; *DCTI* – децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення; *CPH* – середній розмір субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг; *FDI* – прямі іноземні інвестиції; *CI* – капітальні інвестиції; *GVA* – валова додана вартість; *SB* – кількість суб'єктів малого підприємництва; *IE* – частка підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси).

Для оцінювання середовища притягання мігрантів сформовано модель з 5 груп показників (формула 3).

$$SC^{Pull} = \begin{pmatrix} MDS \\ SCDS \\ LME \\ QL \\ ED \end{pmatrix}, \quad (3)$$

де *SC^{Pull}* – система індикаторів оцінювання середовища притягування іммігрантів до країни призначення; *MDS* – медико-демографічна стабільність країни призначення; *SCDS* – соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери країни призначення; *LME* – стан ринку праці та сфери зайнятості у країні імміграції; *QL* – рівень життя населення у країні призначення; *ED* – економічний розвиток країни-реципієнта людських ресурсів.

Інтенсивність міграційних процесів визначається демографічною ситуацією в країні, тривалістю життя, рівнем захворюваності населення, урбанізаційними процесами тощо. При дослідженні впливу медико-демографічних показників на середовище розвитку міграційних процесів поряд з їх кількісними параметрами важливе значення мають якісні характеристики (захворюваність населення, очікувана тривалість життя при народженні). Низький рівень захворюваності, покращення стану здоров'я населення особливо молодого працездатного віку, є свідченням сприятливості середовища для імміграції і, як наслідок, формування позитивних еміграційних установок до країн із кращими показниками якості життя.

Варто наголосити про важливість врахування рівня шлюбності у процесі дослідження середовища розвитку міграційних процесів. Внаслідок розриву сімейних зв'язків з'являється транснаціональна та дистантна сім'я, спостерігається відтермінування шлюбів і народження дітей, а також інші проблеми, пов'язані з реалізацією функцій сім'ї, а саме репродуктивної, виховної, комунікативної, економічної, господарсько-побутової тощо. У цьому контексті розлучення слугує чинником, котрий істотно стимулює до еміграції.

До показників цієї групи віднесено також рівень урбанізації, що з огляду на наявність диференціацій в доходах, доступі до соціальної та іншої інфраструктури, рівень якості життя населення об'єктивно різняться на сільських територіях та в міських поселеннях. Відтак, більша частка сільського населення корелює зі зростанням активності міграційних процесів. Так, медико-демографічну стабільність країни призначення можна представити як функцію з семи складових (4).

$$MDS = f_i(GB; GD; ALF; M; MAP; LU; DL), \quad (4)$$

де *f_i* – функціональна залежність відповідної групи індикаторів *i*-ої країни призначення; *MAP* – захворюваність дорослого населення; *LU* – рівень урбанізації; *DL* – демографічне навантаження (відношення осіб допрацездатного (0-14 р.) і післяпрацездатного (65 р. і більше) віку до кількості осіб працездатного (15-64 р.) віку).

Варто наголосити, що інтенсифікація показника демографічного навантаження сприяє міграції заміщення за рахунок залучення іноземного людського ресурсу.

Соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери країни-реципієнта є важливою складовою системи чинників притягання іммігрантів, яка описується функцією (5).

$$SCDS = f_i(SBC; SUnB; SCEm; PV; SBHC; SCP; DEHC; DEE; BEBP), \quad (5)$$

де *SBC* – соціальні виплати на дітей; *SUnB* – соціальні виплати по безробіттю; *SCEm* – частка соціальних внесків роботодавців; *PV* – розмір пенсійного забезпечення; *SBHC* – соціальні виплати з охорони здоров'я; *SCP* – виплати на соціальний захист; *DEHC* – частка витрат загального державного бюджету на сферу охорони здоров'я; *DEE* – частка витрат загального державного бюджету на освіту; *BESP* – частка витрат загального державного бюджету на соціальний захист.

Примітно, що визначальною рисою міграційних потоків є висока освіченість, зокрема наявність вищої освіти та наміри здобути другу вищу освіту за кордоном. Доступ до освітніх послуг та соціального захисту виступає одним із ключових показників притягання мігрантів до країни призначення, особливо молоді. Охоплення населення освітніми послугами як показник оцінювання середовища розвитку міграційних процесів засвідчує рівень знань, здібностей і високих навиків людей працездатного віку, їхні культурні цінності. Атрактивні заходи приймаючих країн у сфері надання освітніх послуг посилюють дію чинників соціальної сфери. Так, значна частка випускників у загальній кількості учнів загальноосвітніх навчальних закладів, які одержали атестат про повну загальну середню освіту, стають потенційним міграційним ресурсом у сучасних умовах розвитку суспільства.

За результатами численних емпіричних досліджень ринок праці та якість життя населення у країні призначення є основними факторами притягання і чинниками притягання іммігрантів з тих країн, у яких рівень стандартів життя і розвитку сфери зайнятості є значно нижчими. Відтак, систему цих складових можна зобразити за допомогою функції-системи (формула 6), елементами якої виступають регресори якості функціонування і розвитку національного ринку праці та рівня життя.

$$\left(\begin{matrix} LME \\ QL \end{matrix} \right) = \left\{ \begin{matrix} \downarrow YPEm; \uparrow EmP; \uparrow EmF; \downarrow FUnEm; \uparrow ARW; \downarrow LOI; \uparrow SE \\ \uparrow AdjGIn; \downarrow CFD; \downarrow QCDI; \downarrow THC; \downarrow GCI; \downarrow LC; \downarrow DWT; \downarrow LEP \end{matrix} \right\}, \quad (6)$$

де *YPEm* – частка молоді 15-24 років, не задіяної у навчанні і не зайнятої на офіційному ринку праці; *EmP* – рівень зайнятості населення у віці 15-64 років; *EmF* – рівень зайнятості іноземців у віці 15-64 років; *FUnEm* – рівень вимушеної неповної зайнятості у віці 15-64 років; *ARW* – середньорічна реальна заробітна плата; *LOI* – рівень виробничого травматизму (стандартизований показник); *SE* – самозайняті працівники у віці 15-64 років; *AdjGIn* – скоригований реальний валовий дохід; *CFD* – реальні витрати на продукти харчування і неалкогольні напої; *QCDI* – квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення; *THC* – загальні витрати на житло; *GCI* – коефіцієнт джині концентрації доходів; *LC* – рівень злочинності, у т.ч. насильства, вандалізму тощо; *DWT* – тривалість робочого часу на основній роботі; *LEP* – рівень екологічних проблем забруднення повітря, проблеми зі сміттям та ін.

Місце праці, гарантована офіційна зайнятість, поширення повної та формальної зайнятості, різні позитивні аспекти руху робочої сили, гідні умови праці та високий рівень її оплати, безумовно, створюють сприятливе соціально-економічне підґрунтя середовища притягання мігрантів. Такі показники, як рівень безробіття населення у віці 15-70 років, рівень вибуття працівників, рівень вимушеної неповної зайнятості, частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, рівень виробничого травматизму, є важливими якісними характеристиками середовища виштовхування населення за кордон. Поширення цих показників підтверджують існування гострих проблем на національних ринках праці, зокрема його значної тінізації та працедефіцитної кон'юнктури. Для осіб, які зайняті у неформальному секторі економіки і набувають ознак прекаріату, середовище є більш сприятливим для міграції, аніж для тих, які є офіційно працевлаштованими з базовими соціальними гарантіями.

Тенденція до зростання показників зайнятості населення, рівня прийому працівників на роботу, розміру середньомісячної номінальної заробітної плати засвідчує прояви економічного відновлення, що відносно міграційної активності можна припустити чинником притягання в країну (реінтеграції) трудових мігрантів.

Погіршення економічної ситуації в країні чи регіоні, а, отже, зниження гарантій стабільної зайнятості та гідного рівня життя населення підштовхують громадян до спроб знайти роботу з вищими заробітками, здобути освіту (часто на безкоштовній основі) в інших країнах. Відповідно, при зниженні рівня доходів населення, активних інфляційних процесах, перевищенні темпів зростання витрат населення над темпами зростання доходів, обмеженості громадян у можливостях здійснення заощаджень та інвестицій унаслідок високого рівня витрат на продукти харчування наростають міграційні настрої. Зростання індексу споживчих цін, коефіцієнту співвідношення індексів обсягів витрат та доходів населення, а також частки сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування відображає високий рівень сприятливості міграційного середовища до «виштовхування» населення. І навпаки, зростання доходів населення збільшує попит на наявні вакансії і, тим самим, стримує трудову міграцію.

До посилення міграційної активності призводить також надмірна диференціація доходів населення, що загострює почуття несправедливості розподілу суспільних благ та актуалізує потребу частини населення у пошуку вищого рівня оплати праці за кордоном з метою подальшого покращення свого соціально-

економічного становища у власній країні. Варто наголосити, що у багатьох випадках відсутність (або й недостатній рівень забезпеченості) власного житла слугує мотивацією до зовнішньої, зокрема трудової, міграції з метою покращення власного фінансового становища для його придбання (будівництва). Вищий рівень забезпеченості житлом є додатковим чинником, котрий стримує міграційні настрої населення.

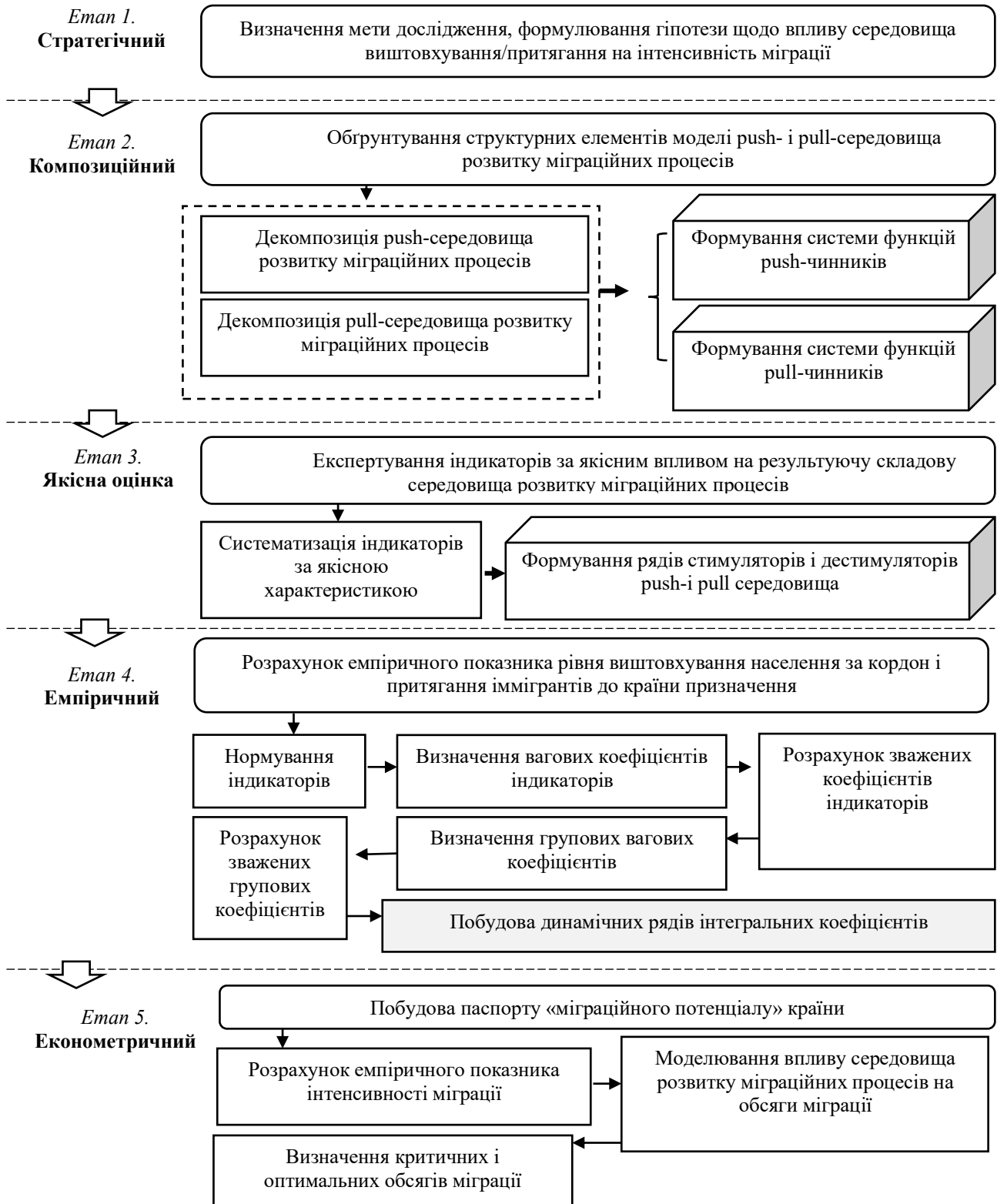

Рис. 1. Алгоритм формування моніторингу середовища розвитку міграційних процесів

Джерело: авторська розробка

Економічний розвиток країни виступає драйвером притягування іммігрантів, тригером формування атрактивних механізмів залучення високваліфікованих кадрів і забезпечення стійкості окремих складових національної безпеки. Систему індикаторів, які описують стан і рівень розвитку економічного розвитку

країни можна представити у формі матриці з відображенням якісних характеристик впливу на середовище формування і розвитку міграційних процесів (формула 7.)

$$ED = \left\{ \begin{array}{l} \uparrow GDP \downarrow GGD \uparrow RES \uparrow HTE \\ \downarrow CPI \uparrow EPB \uparrow IID \uparrow SB \end{array} \right\}, \quad (7)$$

де *GDP* – реальний ВВП; *GGD* – рівень державного валового боргу; *RES* – частка відновлюваних джерел енергії; *HTE* – частка експорту високих технологій; *CPI* – індекс споживчих цін; *EPB* – рівень просування електронної комерції для бізнесу (показник розвитку цифрового ринку); *IID* – частка інвестицій на інституційний розвиток; *SB* – кількість суб'єктів малого підприємства

Методичний алгоритм оцінювання середовища розвитку міграційних процесів (рис. 1) передбачає реалізацію п'яти ключових етапів: стратегічний, композиційний, якісна оцінка, емпіричний та економетричний. Стратегічний етап аналізування середовища розвитку міграційних процесів передбачає формулювання гіпотези щодо критичного впливу середовища виштовхування/притягання на інтенсивність міграції країни та формулювання мети дослідження. Стратегування дозволяє побудувати комплексне дослідження з врахуванням умов економічних турбулентностей і передумов економічного розвитку країни. Основним завданням композиційного етапу методології є систематизація індикаторів-регресорів для кожної складової середовища розвитку міграційних процесів і побудова системи відповідних функцій з можливостями трансформації якісних характеристик чинників формування позитивних міграційних установок. Важливість раціонального поділу індикаторів push-середовища на ті, які сприяють або стримують виштовхуванню мігрантів за кордон, і pull-середовища на чинники, які притягують іммігрантів або перешкоджають атракції мігрантів, зумовила виділення етапу якісної оцінки, у межах виконання якого за допомогою експертного або статистичного методів формуються ряди стимуляторів і дестимуляторів push- і pull-середовища.

Задля формування превентивних заходів інтенсифікації міграції населення, а також мінімізації негативних наслідків зовнішніх міграційних процесів у контексті забезпечення інтелектуальної і кадрової безпеки необхідно створити паспорт «міграційного потенціалу» країни. «Міграційний паспорт» виступатиме інформаційно-аналітичним базисом для моніторингу критичних обсягів зовнішньої трудової і освітньої міграції, які матимуть деструктивний вплив на економічну систему, а також визначення оптимального діапазону обсягів міграції для країни.

Висновки. В умовах соціально-економічної нестабільності модель моніторингу середовища розвитку міграційних процесів варто сформулювати на засадах нарощування потенціалу інтелектуально-кадрової і економічної безпеки, обґрунтування пріоритетів розвитку національної економіки в умовах лімітованого ресурсного забезпечення. Методичні оцінки середовища розвитку міграційних процесів мають характеризувати не тільки рівні виштовхування населення за кордон і притягання іммігрантів до країн призначення, а й визначати оптимальну силу стримування трудової й освітньої міграції. Незначні обсяги міграції населення можна забезпечити за умови високого рівня розвитку національної економіки, коли система показників перебуває у допустимих межах, а моніторинг є проактивним засобом. Методологія оцінки середовища розвитку міграційних процесів повинна охоплювати регресори та критерії, на основі яких можна побудувати порогові значення соціально-економічного розвитку країни та визначити діапазон критичного обсягу зовнішньої міграції, перевищення якого буде сигналом порушення стійкості національної економіки. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі можуть бути спрямовані на формування методології оцінювання впливу міграції населення на соціально-економічний розвиток країни.

Література

1. Lonergan S., Swain A. Environmental degradation and population displacement. Aviso 2. 1999 <http://www.gechs.org/aviso/02/index.html>.
2. Black R. Environmental refugees: Myth or reality? United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); Geneva: 2001. Working Paper 34.
3. Renaud F, Bogardi J, Dun O, Warner K. Control, adapt or flee: How to face environmental migration. Bonn: United Nations University Institute for Environmental and Human Security; 2007. <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=259>.
4. Findley S. Does drought increase migration? A study of migration from rural Mali during the 1983-1985 drought. International Migration Review. 1994, 28(3), pp. 539-553.
5. Henry S., Bilsborrow R. Migrant destination choice: A place utility approach in Burkina Faso, International Union for the Scientific Study of Population, XXVI international population conference; Marrakech. 2009.
6. Massey D., Axinn W, Ghimire D. Environmental change and out-migration: Evidence from Nepal. Population and Environment. 2010, 32 (2-3), pp. 109-136.
7. Landesmann, M., Leitner S., Mara I. Intra-EU Mobility and Push and Pull Factors in EU Labour Markets: Estimating a Panel VAR Model, 2015. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/203985/1/wiiw-wp-120.pdf>

8. Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 7-22.
9. Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 2019, 12(1), pp. 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19
10. Libanova E. On the main provisions of the National Report “Ukrainian Society: Migration Dimension” (scientific report at the meeting of the Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine on Dec. 19, 2018). *Bulletin of National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 36-43. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/150655/05-Libanova.pdf?sequence=1>
11. Pozniak O. External labour migration in Ukraine as a factor in socio-demographic and economic development. Technical Report, Migration Policy Centre, CARIM-East Research Report, 2012/14. URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/24857>
12. Махонюк О. В., Мульська О.П. Аналіз діяльності суб'єктів ринку міграційних послуг в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць. Вип. №5 (133). 2018. С. 128-133.
13. Mulska O. P., Baranyak I. Ye. Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*. Vol. 2, 2019, pp. 119-136.
14. Васильців Т.Г., Ляш О.І., Лупак Р.Л. Проблеми та засоби конвергенції соціальної безпеки в Україні та ЄС. *Бізнес Інформ*, 2018, №12 (491). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-ta-zasobi-konvergentnyi-sotsialnoi-bezpeki-v-ukrayini-ta-es>.
15. Sadova U. (Ed.). (2019). Migration in terms of transformation of regional labour markets of Ukraine: mechanisms of regulation, Lviv, M. Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine, 263 p. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>
16. Skripnichenko M. Models of endogenous growth of the economy of Ukraine, Kyiv, Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, 576 p.
17. Petersen W. A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 1958, 23(3), pp. 256-266.
18. Wolpert J. Migration as an adjustment to environmental stress. *Journal of Social Issues*, 1966, 22(4), pp. 92-102.
19. De Jong G.F., Fawcett J. Multidisciplinary frameworks and models of migration decision making. *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, 1981, pp. 13-58.
20. Zelinsky W. The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 1971, 61, pp. 219-249.
21. Kibreab G. Environmental causes and impact of refugee movements: A critique of the current debate. *Disasters*. 1997, 21(1), pp. 20-38.
22. Newland K. Climate change and migration dynamics. Washington, DC: Migration Policy Institute, 2011.
23. Hunter L.M. Migration and environmental hazards. *Population and Environment*, 2005, 26(4), pp. 273-302.
24. Speare A. Jr. Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*, 1974, 11(2), pp. 173-188.

References

1. Lonergan, S., Swain, A. (1999). Environmental degradation and population displacement. *Aviso* 2. Retrieved from <http://www.gechs.org/aviso/02/index.html>.
2. Black, R. Environmental refugees: Myth or reality? United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); Geneva: 2001. Working Paper 34.
3. Renaud, F., Bogardi, J., Dun, O., Warner, K. (2007). Control, adapt or flee: How to face environmental migration. Bonn: United Nations University Institute for Environmental and Human Security. Retrieved from <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=259>.
4. Findley, S. (1994). Does drought increase migration? A study of migration from rural Mali during the 1983–1985 drought. *International Migration Review*. 28(3), 539-553.
5. Henry, S., Bilsborrow, R. (2009). Migrant destination choice: A place utility approach in Burkina Faso, International Union for the Scientific Study of Population, XXVI international population conference; Marrakech.
6. Massey, D., Axinn, W., Ghimire, D. (2010). Environmental change and out-migration: Evidence from Nepal. *Population and Environment*, 32(2-3), 109-136.
7. Landesmann, M., Leitner, S., & Mara, I. (2015). Intra-EU Mobility and Push and Pull Factors in EU Labour Markets: Estimating a Panel VAR Model. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/203985/1/wiiv-wp-120.pdf>
8. Heyets', V.M. (2016). *Економіка Украйны: klyuchovi problemy i perspektivy* [Economy of Ukraine: key problems and prospects]. *Економіка і прогнозування – Economy and Forecasting*, 1, 7-22 [in Ukrainian].
9. Libanova, E. (2019). Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 12(1), 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19
10. Libanova, E. (2019). On the main provisions of the National Report “Ukrainian Society: Migration Dimension” (scientific report at the meeting of the Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine on Dec. 19, 2018). *Bulletin of National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 36-43. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/150655/05-Libanova.pdf?sequence=1>
11. Pozniak, O. (2012). External labour migration in Ukraine as a factor in socio-demographic and economic development. Technical Report, Migration Policy Centre, CARIM-East Research Report, 2012/14. Retrieved from <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/24857>
12. Makhonyuk, O.V., Mulska, O.P. (2018). Analiz diyal'nosti sub'yektiv rynku mihratsiynikh posluh v Ukrayini. [Analysis of the activity of the subjects of the migration services market in Ukraine]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Collection of*

scientific works, 5 (133), 128-133.

13. Mulska, O.P., Baranyak, I.Ye. (2019). Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*, 2, 119-136.

14. Vasylytsiv, T., Ilyash, O., Lupak, R. (2018). Problemy ta zasoby konverhentsiyi sotsial'noyi bezpeky v Ukrayini ta ES [Problems and means of social security convergence in Ukraine and the EU]. *Biznes Inform - Business Inform*, 12. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-ta-zasobi-konverhentsiyi-sotsialnoyi-bezpeki-v-ukrayini-ta-es>.

15. Sadova, U. (Ed.). (2019). Migration in terms of transformation of regional labour markets of Ukraine: mechanisms of regulation, Lviv, M. Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine, 263 p. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>

16. Skripnichenko, M. (Ed.). (2007). Models of endogenous growth of the economy of Ukraine, Kyiv, Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, 576 p.

17. Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.

18. Wolpert, J. (1966). Migration as an adjustment to environmental stress. *Journal of Social Issues*, 22(4), 92-102.

19. De Jong, G.F., Fawcett, J. (1981). Multidisciplinary frameworks and models of migration decision making. *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, Pergammon Press, New York, 13-58.

20. Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition, *Geographical Review*, 61, 219-249.

21. Kibreab, G. (1997). Environmental causes and impact of refugee movements: A critique of the current debate. *Disasters*, 21(1), 20-38.

22. Newland, K. (2011). Climate change and migration dynamics. Washington, DC: Migration Policy Institute.

23. Hunter, L.M. (2005). Migration and environmental hazards. *Population and Environment*, 26(4), 273-302.

24. Speare, A. Jr. (1974). Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*, 11(2), 173-188.

Надійшла / Paper received : 04.08.2020

Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-59

VOVK Ya.

Zaporizhia National University

FOUNDATION FOR FORMATION OF ADAPTIVE MODEL OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF ENTERPRISES

The models of supply management in the conditions of constant influence of external factors, which are necessary for the application of the adaptive model, are investigated. The reasons for the application of the principles of adaptation are identified and characterized. The main limitations in the use of adaptation models are highlighted. The necessity of using a number of models to create an adaptive system is substantiated, given their characteristics and the probability of their application is determined. Given the objectives of supply management, the need for its use to manage costs and, as a consequence, increase the efficiency of the enterprise. It is established that the decision on the choice of supplier is considered as decisions made in conditions of uncertainty. The criteria for determining the best supplier are highlighted. The analysis of suppliers through distribution on criteria is executed. It is substantiated that in order to effectively apply the solution scheme, the buyer must identify options, criteria for evaluation and assess the probability of success and failure, so the article analyzes the methodology of building enterprise management systems and adaptive modeling of their development. To solve the problem of creating a model of adaptive supply management system of an industrial enterprise, it is proposed to make changes in the structure of operating processes, create a new rating system of suppliers without subjective assessments, which will further automate the procurement process in uncertainty.

Keywords: supply, management system, metallurgical enterprise, planning, modeling, automated analysis of suppliers

ВОВК Я. Г.

Запорізький національний університет

ФУНДАМЕНТ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОЇ МОДЕЛІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено моделі управління матеріально-технічним забезпеченням в умовах постійного впливу зовнішніх факторів, які необхідні для застосування адаптивної моделі. Визначено причини застосування принципів адаптації та надано їм характеристику. Виокремлено основні обмеження при використанні моделей адаптації. Обґрунтовано необхідність використання ряду моделей для створення адаптивної системи, надано їм характеристики та визначено ймовірність їх застосування. Враховуючи цілі управління матеріально-технічного забезпечення, обґрунтовано необхідність його застосування для управління витратами і, як наслідок, підвищення ефективності діяльності підприємства. Встановлено, що рішення про вибір постачальника розглядається як рішення, що приймаються в умовах невизначеності. Виокремлено критерії для визначення найкращого постачальника. Виконано аналіз постачальників через розподілення за критеріями. Обґрунтовано, що для того щоб ефективно застосовувати схему рішення, покупець повинен визначити варіанти, критерії для оцінки і оцінити ймовірність успіху і невдачі, тому у статті здійснено аналіз методології побудови систем управління підприємством та адаптивного моделювання їх розвитку. Для вирішення задачі створення моделі адаптивної системи управління матеріально-технічним забезпеченням промислового підприємства запропоновано внести зміни в структуру процесів функціонування, створити нову систему рейтингування постачальників без суб'єктивних оцінок, що дозволить у подальшому автоматизувати процес закупівлі в умовах невизначеності.

Ключові слова. Постачання, система управління, металургійне підприємство, планування, моделювання, автоматизований аналіз постачальників

The problem. One of the main tasks of supply management (SM) of the enterprise is to create a system that will ensure the fulfillment of its goal - to provide the company with quality materials in a timely manner, at a minimum price. With a low level of implementation of the main goal of the SM system, the company has a number of problems: reducing the level of readiness of equipment; reduction of production volumes; reduction of product quality; loss of consumers.

At present, heavy industry enterprises in Ukraine have outdated materials supply management systems. This has led to a significant gap in the quality of products produced in the domestic market and abroad. Given the significant potential for the development of Ukrainian industry, it is necessary to create a new enterprise management system that will improve resource efficiency and create a deposit for future modernization of technologies and equipment. Given the new trends in the development of management systems, it is necessary to develop a self-regulatory system that will direct the system of heavy industry enterprises to reengineer existing business processes. For this purpose, the introduction of an adaptive model of equipment management of industrial enterprises is proposed.

The aim of the article is to analyze the methodology of building enterprise management systems and adaptive modeling of their development to solve the problem of creating a model of adaptive supply management system of industrial enterprises and make changes in the structure of operational processes and create a new rating system of suppliers without subjective assessments. further automate the procurement process in conditions of uncertainty.

Analysis of recent research and publications. The study of the problems of organization, planning and evaluation of the effectiveness of internal relations of the company's divisions was devoted to the study of many domestic and foreign scientists, such as Bryukhovetskaya N. [1], Buleev I [1], Malandina G. [1], Prokopenko N. [1],

Krush P. [2], Tulchynska O. [2], Tulchynsky R. [2], Vinogradova O. [3], Hrynyova V. [4], Novikova M. [4], Krykavsky E. [5], Kubiv S. [5], Didyk A. [6], Kohut U. [6], Kuzmin O. [6], Melnyk O. [6], Fridag HR [7], Schmidt W. [7] and others.

Results. Adaptive models must be used to create an effective model of supply management in the conditions of constant influence of external factors.

Adaptive models are data discounting models that are able to quickly adapt their structure and parameters to changing conditions [8].

Adaptive systems are divided into types:

- optimal (provide automatic support in the control mode of the best mode);
- Self-tuning - adaptation is carried out by changing the parameters;
- Self-organizing - adaptation is carried out by changing the parameters and structure of the control system;
- Systems with adaptation in special phase states - adaptation is carried out by changing the control modes depending on the nature of the control object within the specified limits;
- Self-learning - adaptation is carried out due to the accumulation of information about the decisions made in accordance with the conditions, in the future the system by coincidence will make a similar decision, according to its database [9].

The reasons for applying the principles of adaptation can be combined into two groups:

1) Variability and complexity of the characteristics of objects and the environment.

It is accepted to allocate destabilizing factors of external environment: climatic; mechanical; loading; others.

2) Increasing requirements for accuracy and technical and economic parameters of systems.

The main limitations when using models.

1. Models can be expensive and take a long time to develop and test.
2. They are often not used and misunderstood due to their mathematical complexity.
3. They reduce the role and importance of information that is not taken into account by the model (non-computational information).
4. They often have preconditions that oversimplify real-world variables.

To create an adaptive system, you must use a number of models.

1. Algebraic models. Algebra is a basic mathematical tool that can be used to solve common operational problems, such as critical point analysis and cost-benefit analysis.

2. Statistical models. Because many solutions involve uncertainty, it is very important to use probability distribution and statistical theory. Three types of statistical models are presented.

a) Forecasting - the process of creating projections on future variables such as sales, costs.

b) Quality control - helps to measure and adjust the degree of compliance to which the product or service meets specific standards.

c) Decision theory - used in decision trees and decision tables to help present and solve problems at risk.

3. Models of linear and mathematical programming. Linear programming is widely used in decisions about product mixing, placement analysis, planning.

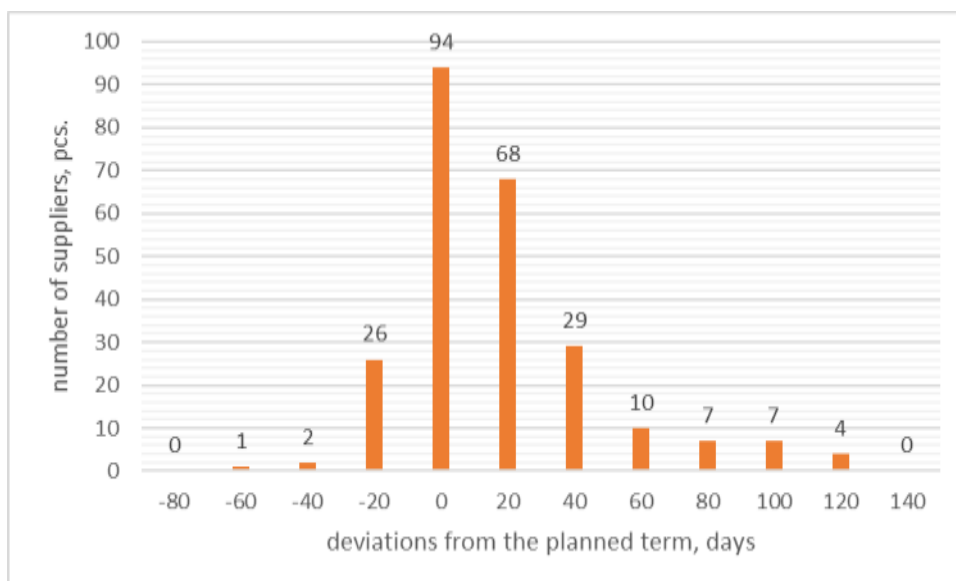

Fig. 1. Distribution of suppliers of the enterprise PJSC "Zaporizhvognetriv" by parameter: deviation from the planned deadlines.

It is established that at the enterprise of PJSC "Zaporizhvognetriv" there is a dependence of deviation from the planned tasks on the number of suppliers: the greater the number of suppliers, the smaller the deviation.

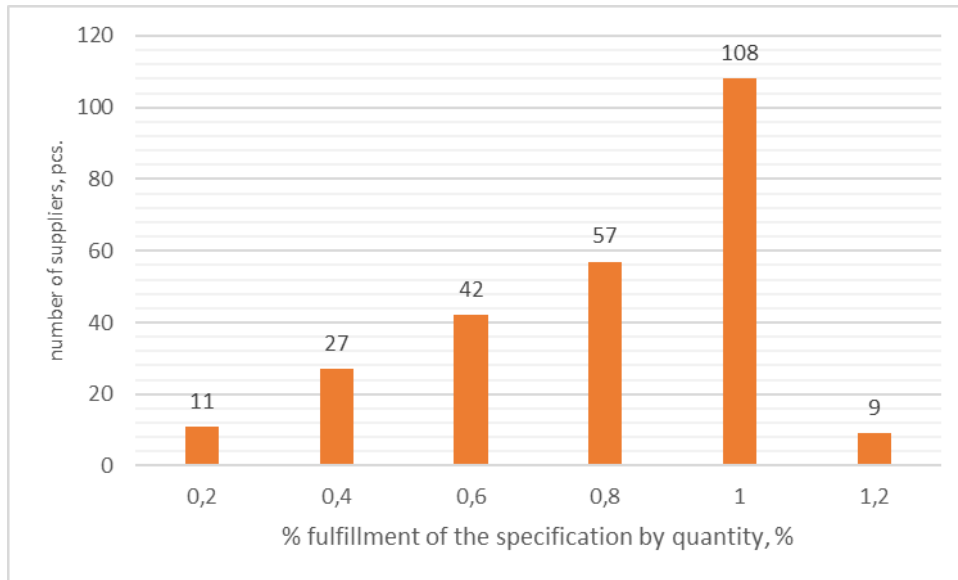

Fig. 2. Distribution of suppliers of the enterprise PJSC "Zaporizhvognetriv" by parameter: deviation from the planned amount of goods and materials.

Figure 2 showed that there is a dependence of the deviation from the planned number of goods and the number of suppliers: the larger the number of suppliers, the smaller the deviation.

We consider it expedient to analyze also the distribution of suppliers of the enterprise PJSC "Zaporizhvognetriv" on the parameter: deviation from the planned prices (Fig. 3).

Fig. 3. Distribution of suppliers of the enterprise PJSC "Zaporizhvognetriv" by parameter: deviation from planned prices.

To create a foundation for an adaptive model that will ensure the implementation of the objectives of logistics of the enterprise, it is proposed to use the formula of the rating of suppliers, which does not contain subjective assessments.

Principle of supplier rating:

If the specification is fulfilled ahead of schedule and the quantity according to the specification is fulfilled within 95-105% (tolerance):

$$\text{Rating score} = \frac{\sum_{i=1}^n (dp_i - df_i)}{n} \times \frac{\sum_{i=1}^n (qp_i - qf_i)}{n} \times \frac{\sum_{i=1}^n (pp_i - pf_i)}{n} \times 1 - \frac{\sum_{i=1}^n yf_i}{n}$$

If the specification is fulfilled ahead of schedule, but not in quantity:

$$\text{Rating score} = \frac{120 \times \frac{\sum_{i=1}^n (qp_i - qf_i)}{n}}{1 - \left[1 - \frac{\sum_{i=1}^n (pp_i - pf_i)}{n} \right]} \times \frac{1}{1 - \frac{\sum_{i=1}^n yf_i}{n}}$$

If the specification is not met on time:

$$\text{Rating score} = \frac{\frac{\sum_{i=1}^n (dp_i - df_i) \cdot \sum_{i=1}^n (qp_i - qf_i)}{n} \cdot \frac{\sum_{i=1}^n (pp_i - pf_i)}{n}}{1 - \frac{\sum_{i=1}^n yf_i}{n}}$$

Where

dp - planned delivery date according to the specification;

df - actual delivery date according to the specification;

i - serial number of delivery;

qp - planned delivery price according to the specification

qf - the actual delivery price according to the specification;

pp - the planned amount of goods delivered in accordance with the specification

pf - the actual amount of goods delivered in accordance with the specification;

yf - the presence of comments on quality when delivered to the specification (binary score 0; 1);

120 - days, number of days according to the planned cycle of purchase of goods and materials, according to regulations.

The following is an example of the distribution of suppliers of PJSC "Zaporizhvognetriv" for further decision-making (Fig. 4).

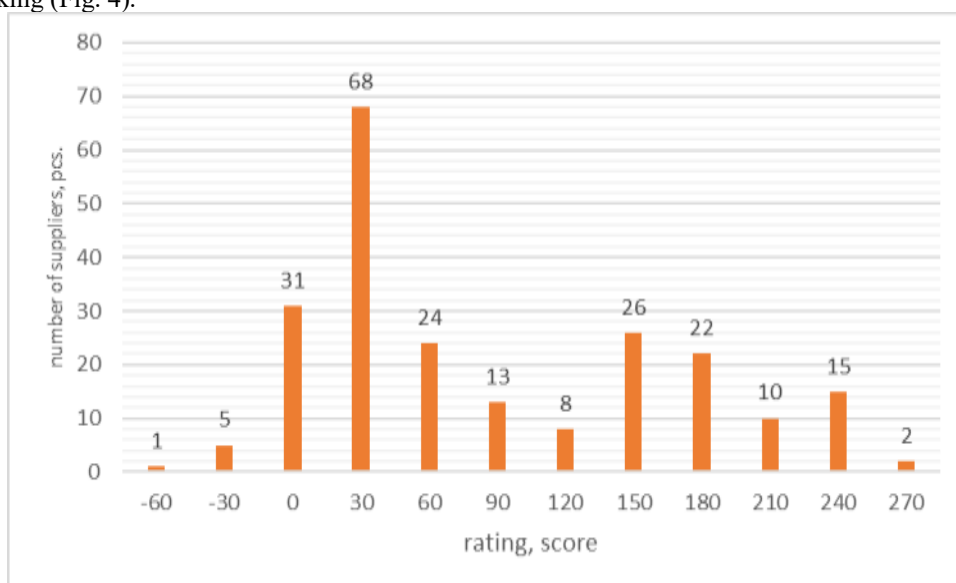

Fig. 4. Rating of suppliers of the enterprise PJSC "Zaporizhvognetriv" 2020

Conclusions. According to the calculation formula, the lower the rating score, the more reliable the supplier.

All suppliers in the range up to 0 are suppliers who meet their obligations in terms of quantity and time. According to the above distribution, the number of reliable suppliers (in the green zone) is 14.6%, ie when conducting a tender and providing access to the tender, the supplier will have a priority position. 44.5% of suppliers are in the yellow zone (from 0-120 points), ie deviations from the planned period within 120 days, less than the planned cycle of procurement of goods and materials.

40.9% of suppliers are in the red zone, ie they are not reliable contractors.

This rating is necessary for decision-making in the tender and as a consequence to motivate suppliers, creating additional competition for the quality of services provided.

References

1. Buleev I. The mechanism of management of enterprises and associations of transformational economy: a monograph / IP Buleev. Булеєв, Н.Д. Прокопенко, НЕ Bryukhovetskaya, GO Malandina. - Donetsk: DNU, 2007. - 321 p.
2. Internal economic mechanism of the enterprise / P.V. Krush, S.O. Tulchynska, RV Tulchynsky and others; Nat. tech. University of Ukr. "Kyiv Polytechnic Institute". - К.: ЦУЛІ, 2008. - 545 с.
3. Vinogradova O. Reengineering of business processes in modern management: a monograph. / O.B. Виноградова. - Donetsk: DonDUET them. E. Tugan-Baranovsky, 2005. - 329 p.
4. Grinyova V. The process of preparation for restructuring of machine-building enterprises: management organization: monograph / V. Grinyova. Гриньова, М.В. Novikova. - Kharkiv: KhNEU, 2010. - 241 p.
5. Economics of logistics systems: a monograph / For science. ed. E. Krykavsky, S. Kubiv. - Lviv: Nat. Lviv Polytechnic University, 2008. - 651 p.
6. Kuzmin O. Problems and theoretical and methodological principles of cost management in machine-building enterprises: a monograph / O.Ye. Kuzmin, A.M. Didyk, VI Kohut, OG Melnik; for general ed. Doctor of Economics, Prof. OE Kuzmina. - Lviv: Triad Plus, 2009. - 151 p.
7. Fridag H. Balanced system of indicators / HR Fridag, W. Schmidt. - M: «Омега-Л», 2011. - 287 с.
8. Chernyak L. Adaptability and adaptability [Electronic resource] // Open systems. Access mode : <http://www.osp.ru/os/2004/09/184560/>
9. Skurikhin VI, Zabrodsky VA, Kopeichenko YV Design of adaptive control systems H.: "Higher School", 1984. -p.

Paper received : 01.08.2020

Paper Printed : 28.09.2020

УДК 334.7.01

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-60

НЕЧИПОРУК О. В.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто та проаналізовано світовий досвід формування інвестиційної політики держави. Зокрема розглянуто американську та японську модель інвестиційної політики держави. Досвід Японії засвідчує те, що високі результати отримуються лише тоді, коли виважена державна інвестиційна політика вдало поєднується з використанням сприятливих внутрішніх факторів і здійснюється з підтримкою висококваліфікованих управлінських кадрів. Також було розглянуто та проаналізовано державну інвестиційну політику Великобританії, Франції, Німеччини, Польщі, Нідерландів та Австрії. Без глибокого вивчення світового досвіду формування інвестиційної політики неможливо дослідження шляхів здійснення модернізації економіки, а також виявлення інструментів для її реалізації. Практика держав, які здійснили модернізацію, а також держав, які ще проходять ці процеси, показують, що активна інвестиційна діяльність є однією з умов успішного розвитку економіки, а інвестиційна політика держави – дієвим інструментом здійснення модернізації економіки.

Ключові слова: світовий досвід; державна інвестиційна політика; інвестиційна діяльність; модернізація економіки.

OKSANA NECHYPORUK

Kharkiv National Economic University S. Kuznets

WORLD EXPERIENCE OF FORMATION OF STATE INVESTMENT POLICY

The article considers and analyzes the world experience of forming the investment policy of the state. In particular, the American and Japanese models of state investment policy are considered. The experience of Japan shows that high results are obtained only when a sound public investment policy is successfully combined with the use of favorable domestic factors and is carried out with the support of highly qualified management staff. . In the regulation of investment activities in Germany, as well as in the UK, a special place is given to investment companies, whose activities are regulated by the Law on Investment Companies. Poland's economy is very attractive to foreign investors as long as the Polish government's foreign investment policy is friendly and open. The investment policy of the Netherlands is based on a competent presentation of investment projects to potential foreign partners. Austria has an effective system aimed at supporting the investment activities of foreign investors.

Without an in-depth study of the world experience in the formation of investment policy, it is impossible to study ways to modernize the economy, as well as to identify tools for its implementation. The practice of the states that have carried out modernization, as well as the states that are still undergoing these processes, show that active investment activity is one of the conditions for successful economic development, and the state investment policy is an effective tool for modernizing the economy.

The study of world experience has made it possible to find out that the state innovation policy of Ukraine has certain features, primarily due to macroeconomic and political factors, which have a certain negative impact. In order to eliminate the effect of these destructive factors of the national economy and further prevent their occurrence, the state regulation of Ukraine must adhere to the principle of systematization.

Keywords: world experience; state investment policy; investment activity; modernization of the economy.

Для розвитку економіки та припливу інвестицій необхідна ефективна інвестиційна політика. Отже, виникає потреба у формуванні державної інвестиційної політики. Для полегшення даного процесу необхідно скористатись світовим досвідом провідних країн. У країн, які успішно пройшли процес формування інвестиційної політики, можна перейняти досвід впровадження ефективних інструментів, першочергових кроків, а також послідовність реалізації дієвої та ефективної інвестиційної політики.

Україна залишається привабливою для інвестицій, водночас вона не знаходиться осторонь світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство і порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні.

Разом з тим, слід зауважити, що інвестиційна активність нашої держави знаходиться на досить низькому рівні, про що свідчить низка причин: недостатня розвиненість фондового ринку України, нестабільна валюта та фінансова система, недовіра з боку вітчизняних інвесторів, розшарування доходів населення країни, недосконалість бюджетно-фіскальна політика, корупція та монополізація ринку, нестабільне законодавство, трудова міграція з України тощо.

Для подальшого покращення інвестиційного клімату України актуальним на сьогодні є питання удосконалення напрямів державного регулювання інвестиційної діяльності, зокрема, правової та організаційної бази для підвищення дієвості механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки [1].

Ряд позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснено:

1. На сьогодні в Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. Для підвищення захисту іноземних інвестицій Законом України від 16.03.2000 №1547 ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами.

Вирішенню проблемних питань інвесторів покликані сприяти комісії із сприяння досудовому врегулюванню спорів з інвесторами, які можуть створюватися органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування як тимчасові консультативно-дорадчі органи з метою сприяння досудовому врегулюванню спорів між інвестором і органом виконавчої влади (місцевого самоврядування), відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1024 "Про заходи щодо вдосконалення роботи органів виконавчої влади з інвесторами".

4. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу.

5. З метою спрощення порядку залучення іноземних інвестицій та унеможливлення прояв ознак корупції при їх державній реєстрації 31.05.2016 прийнято Закон України №1390-VIII "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій"[2].

На думку Сержанова В.В. при формуванні державної інвестиційної політики слід враховувати фактори, які зумовлені особливостями та специфікою розвитку кожної окремої країни:

- 1) розмір та рівень доходів населення, структуру їх попиту, стабільність і розвиток ринку тощо;
- 2) наявність працездатного населення, рівень безробіття, кваліфікацію працівників тощо;
- 3) доступ до наявних у країні факторів виробництва, розвинену інфраструктуру, широку мережу постачальників тощо;
- 4) стабільність основних макроекономічних показників: ВВП, доходу населення, інфляції тощо;
- 5) зовнішньоторговельну політику, доступ на іноземні ринки, конкурентну політику тощо;
- 6) рівноважний стан, сталий розвиток економіки, гомеостазис [3].

Без глибокого вивчення світового досвіду формування інвестиційної політики неможливо дослідження шляхів здійснення модернізації економіки, а також виявлення інструментів для її реалізації.

Незважаючи на світову економічну кризу, загальні потоки іноземних інвестицій у світі постійно зростають [3]. Залучення іноземного капіталу відіграє важливу роль у модернізації економіки і розвитку високорозвинених постіндустріальних країн, країн, що розвиваються, і особливо країн з перехідною економікою. Саме тому формування системи інструментарію регулювання і стимулювання притоку іноземних інвестицій є пріоритетним інтересом для багатьох країн, що обрали модернізаційну стратегію соціально-економічного розвитку [4].

Практика держав, які здійснили модернізацію, а також держав, які ще проходять ці процеси, показують, що активна інвестиційна діяльність є однією з умов успішного розвитку економіки, а інвестиційна політика держави – дієвим інструментом здійснення модернізації економіки [3].

Виходячи з подібних стартових умов, близьким і найбільш прийнятним для економіки України є досвід залучення іноземних інвестицій країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Після краху соціалізму більшість країн Центрально-Східної Європи розпочала активний курс реформ, спрямованих на структурну модернізацію економіки і швидке економічне зростання. Важливу роль у швидкому економічному розвитку цих країн відіграли іноземні інвестиції, залучені за допомогою низки економіко-правових механізмів. Майже у всіх країнах ЦСЄ діяльність іноземних інвесторів регулюється національними законами, постановами і адміністративними процедурами, що призначені для всіх без винятку підприємців – як національних, так і іноземних. Тому національні розбіжності у сфері регулювання і стимулювання притоку іноземних інвестицій визначаються не нормами спеціальних законів про іноземні інвестиції, а особливостями податкового, митного та інвестиційного законодавства, а також умовами та порядком реєстрації підприємств. В свою чергу, беручи до уваги високий рівень конкуренції у сфері залучення іноземних інвестицій, інвестиційне законодавство визначається системою пільг, що надаються інвесторам [5].

Без глибокого вивчення світового досвіду формування інвестиційної політики неможливо дослідження шляхів здійснення модернізації економіки, а також виявлення інструментів для її реалізації.

Незважаючи на світову економічну кризу, загальні потоки іноземних інвестицій у світі постійно зростають [4]. Залучення іноземного капіталу відіграє важливу роль у модернізації економіки і розвитку високорозвинених постіндустріальних країн, країн, що розвиваються, і особливо країн з перехідною економікою. Саме тому формування системи інструментарію регулювання і стимулювання притоку іноземних інвестицій є пріоритетним інтересом для багатьох країн, що обрали модернізаційну стратегію соціально-економічного розвитку [5].

Практика держав, які здійснили модернізацію, а також держав, які ще проходять ці процеси, показують, що активна інвестиційна діяльність є однією з умов успішного розвитку економіки, а інвестиційна політика держави – дієвим інструментом здійснення модернізації економіки [3].

Виходячи з подібних стартових умов, близьким і найбільш прийнятним для економіки України є досвід залучення іноземних інвестицій країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Після краху соціалізму більшість країн Центрально-Східної Європи розпочала активний курс реформ, спрямованих на структурну

модернізацію економіки і швидке економічне зростання. Важливу роль у швидкому економічному розвитку цих країн відіграли іноземні інвестиції, залучені за допомогою низки економіко-правових механізмів. Майже у всіх країнах ЦСЄ діяльність іноземних інвесторів регулюється національними законами, постановами і адміністративними процедурами, що призначені для всіх без винятку підприємств – як національних, так і іноземних. Тому національні розбіжності у сфері регулювання і стимулювання притоку іноземних інвестицій визначаються не нормами спеціальних законів про іноземні інвестиції, а особливостями податкового, митного та інвестиційного законодавства, а також умовами та порядком реєстрації підприємств. В свою чергу, беручи до уваги високий рівень конкуренції у сфері залучення іноземних інвестицій, інвестиційне законодавство визначається системою пільг, що надаються інвесторам [5].

В.А. Литвиненко, вважає, що ці моделі є успішними, тому розгляд умов їх реалізації необхідний для розробки адекватної державної інвестиційної політики в сучасних умовах [6, с. 237].

Американська модель інвестиційної політики держави передбачає активне використання для регулювання інвестиційних процесів податкових інструментів, а також інших ліберальних макроекономічних заходів, спрямованих на стабілізацію за допомогою ринкових інструментів цін та відсоткових ставок. В цій моделі практично не передбачено реалізації державних інвестицій: держава лише створює умови для ефективного формування інвестиційних ресурсів, які через розвинутий фондовий ринок розподіляються між приватними інвесторами [7].

Сьогодні державна інвестиційна політика в США направлено на залучення інвестицій, як з боку американських компаній, так і зарубіжних [8].

У США політика держави щодо розміщення іноземних інвестицій традиційно близька до нейтральної. Адміністрація підтримує відкриту інвестиційну політику, але з деякими істотними виключеннями, які стосуються в першу чергу національної безпеки.

Притік іноземних інвестицій регулюється як на національному, так і місцевому рівнях (міста, округа, штати). При цьому програми стимулювання іноземних інвестицій ніколи не замикаються на вирішенні суто внутрішніх проблем міст або штатів: створенні додаткових робочих місць, зміцненні промислового потенціалу, підтягуванні відсталіх регіонів в економічному розвитку. Частіше вибір зупиняється на тих інвесторах, які здатні допомогти підприємствам даної території вийти на зовнішні ринки. Такий курс приносить американській економіці найбільшу вигоду.

Японська модель державної інвестиційної політики ґрунтується на формуванні тісного взаємозв'язку між державою та приватними інвесторами. Держава шляхом встановлення суворого контролю над банківською системою мобілізує інвестиційні ресурси та розподіляє їх на пільгових умовах між приватними інвесторами в обмін на співпрацю й неухильне дотримання прийнятих на себе зобов'язань. Координатором між державою та приватними інвесторами виступають уповноважені державою консультативні ради. Необхідною умовою функціонування даної моделі, як зазначає Л.В. о. Абишли, є наявність сильного приватного сектору та сильної держави з ефективним апаратом [9, с. 534].

Досвід Японії становить особливий інтерес до порядку формування та реалізації інвестиційної політики. Японія є державою, яка зуміла поєднати у власній економіці, з одного боку, відданість традиціям, а з іншого – показала успішний приклад використання і впровадження сучасних передових технологій та інновацій. Така дуальність у підходах сприяла вирішенню проблем подолання неефективної структури економіки, у тому числі промисловості. Нині ця держава у всіх асоціюється з першопостачальником технічних та технологічних новинок, а також як держава, економіка якої стрімко розвивається.

Водночас Японія дотримується принципів, норм та правил так званої Концепції національної «промислової політики», під якою розуміється протекціоністська політика держави. Вжиття національних захисних заходів по відношенню до реального, підприємницького сектору в економіці є нормою не тільки для Японії, а й для всіх високорозвинених країн світу [10].

Для України прикладом ефективної державної інвестиційної політики може бути досвід таких країн як Великобританія, Франція, Німеччина і Японія.

На думку Голєнішевої Є.Ю. основними механізмами реалізації державної інвестиційної політики в даних країнах виступають:

1. Регулювання (підтримка або обмеження) загального обсягу капіталовкладень (це головний метод управління інвестиційним процесом, здійснюваний через політику позичкового відсотка, грошову, податкову і амортизаційну політику).

2. Вибіркове стимулювання капіталовкладень в певні підприємства, галузі та сфери діяльності через кредитні та податкові пільги, наприклад, за допомогою інвестиційного кредиту.

3. Пряме адміністративне втручання в інвестиційний процес з метою введення або виведення певних виробничих потужностей шляхом узгодження планів і дій найбільших корпорацій [11].

Схожість даних механізмів у реалізації державної інвестиційної політики цих держав пояснюється тим, що вони характерні для більш розвинених країн, де ринкова економіка вже зміцніла і продовжує розвиватися. Тим не менш, є і ряд відмінностей у формах регулювання інвестиційного механізму.

Так, в якості характерних рис державної інвестиційної політики Великобританії можна виділити наступні відмінності: відсутність єдиного закону, що регулює інвестиційну діяльність; регулювання

діяльності професіоналів фондового ринку максимально відділене від держави; суворе відповідальність за ефективність їх реалізації та витрачання на всіх рівнях; прийняття та реалізація інвестиційних рішень здійснюються на позабюджетної (приватної) і поворотній основі; спрямованість системи регулювання інвестиційної діяльності на захист прав власників капіталу і на забезпечення найбільш безперешкодного; жорстка конкуренція між окремими учасниками фінансового ринку тощо [11].

У Франції єдиний спеціальний закон, що регулює іноземні інвестиції, теж відсутній. Незважаючи на це, в країні діє система «попереднього повідомлення влади про наміри продовження термінів апробації», яка поширюється головним чином на інвесторів з країн, які не є членами Європейського союзу, у разі участі їх у діяльності французької компанії. У законодавстві Франції також існує чітке розмежування між прямими та іншими іноземними капіталовкладеннями, що пояснюється застосуванням більш пільгового регулювання у відносинах останніх. Таким чином, в якості основних відмінних рис французької моделі регулювання інвестиційних процесів можна виділити такі: відсутність єдиного закону, що регулює інвестиційну діяльність у Франції; низький рівень контролю над іноземними підприємствами, що діють на території країни; «Пропускна система на ринок»; система «попереднього повідомлення влади»; чітке розмежування між прямими та іншими іноземними капіталовкладеннями тощо [12].

У регулюванні інвестиційної діяльності Німеччини, також як і у Великобританії, особливе місце відводиться інвестиційним компаніям, діяльність яких регулюється Законом про інвестиційні компанії (1970 рік). Характеризуючи німецький стереотип регулювання інвестиційного процесу, хотілося б відзначити його творчу спрямованість по відношенню до внутрішніх фінансових інститутів. А в якості загальних відмінних рис німецької системи правового регулювання інвестиційної сфери можна виділити: відсутність єдиного закону та органу, що регулює інвестиційну діяльність в Німеччині; ускладнені умови проникнення на ринок нових фірм, що зменшує їх число і знижує можливості вибору для інвесторів; висока ступінь контролю, що забезпечує уряду максимальну зручність при здійсненні контрольних функцій; жорстке прогресивне оподаткування доходів господарюючих суб'єктів; суворе оподаткування надприбутків та податкових санкцій за недобросовісну цінову конкуренцію; низький рівень ризику втратити, вкладені в інвестиційний фонд, кошти; децентралізоване регулювання ринку цінних паперів тощо [13].

Економіка Польщі є дуже привабливою для іноземних інвесторів, скільки політика польського уряду стосовно іноземних інвестицій є дружньою і відкритою. Польський уряд пропонує іноземним інвесторам різноманітні заохочення, які залежать від виду інвестицій, зокрема застосовує привабливі стимули для іноземних інвесторів, які вкладають капітал у територію з високим рівнем безробіття. Так, ставка урядової допомоги (у вигляді податкових та митних пільг) для таких інвесторів складає 50% [5, с. 76].

Державна підтримка Міністерства економіки Польщі може бути застосована для компаній, що планують інвестиції в наступних пріоритетних секторах економіки країни: автомобільному, електронному, авіаційному, біотехнологічному, секторі сучасних послуг, наукових досліджень і розробок (R&D).

Нідерланди традиційно мають імідж країни зі сприятливим інвестиційним кліматом, що обумовлено легкістю реєстрації юридичних осіб, відсутністю адміністративних бар'єрів, сприятливим правовим полем, в першу чергу податковими преференціями, а також великою кількістю міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування.

Привабливість ринку Нідерландів для довгострокових інвестиційних проектів в останні роки підвищується. Уряд Нідерландів послідовно реалізує стратегію залучення в Нідерланди іноземних інвестицій на базі партнерської взаємодії держави, бізнесу та науки. Інвестиційна політика Нідерландів будується на грамотній презентації інвестиційних проектів потенційним іноземним партнерам [11, с. 119].

Активно розвивається інвестиційне співробітництво Нідерландів з США, Великобританією, Німеччиною, Японією, країнами БРИКС. Голландські механізми підтримки державної інвестиційної політики характеризуються чіткими вимогами в поєднанні з гнучким застосуванням інструментів регулювання бізнесу: розумні ставки податків і акцизів, економічне обґрунтування і планування розподілу коштів, єдині закони ведення бізнесу, торгівлі та охорони навколишнього середовища. У Нідерландах діє спеціалізоване державне агентство з іноземних інвестицій (Netherlands Foreign Investment Agency), що є підрозділом Міністерства економіки. У 2013 році Уряд Нідерландів реалізувало комплекс заходів по захисту інвестицій та фінансової підтримки підприємств малого та середнього бізнесу (складають основу економіки Нідерландів) [14, 11].

В Австрії створена ефективна система, спрямована на підтримку інвестиційної діяльності закордонних інвесторів. Основною організацією, що супроводжує іноземні інвестиції в країні, є Австрійська бізнес-агенція (АБА), яка функціонує під егідою Федерального міністерства економіки та праці Австрії у тісній кооперації з іншими уповноваженими органами державного управління [15]. Основним завданням АБА є надання послуг на безкоштовній основі тим іноземним інвесторам, котрі прагнуть здійснювати економічну діяльність у пріоритетних галузях промисловості та сільського господарства Австрії.

Іноземним інвесторам на умовах взаємності в Австрії надається національний режим. Іноземні інвестиції допускаються в усі галузі її економіки за винятком оборонної промисловості, підприємств і організацій, що знаходяться на бюджетному фінансуванні (федеральні залізниці, пошта і телеграф, радіо і телебачення), а також галузей і видів діяльності, які є державною монополією (гірничодобувна промисловість, виробництво тютюнових виробів і спиртних напоїв) [16].

Проаналізувавши світовий досвід, можна зробити висновок, що особливий інтерес для нашої країни становить вивчення досвіду Польщі та Австрії.

Дослідження світового досвіду дало змогу з'ясувати, що державна інноваційна політика України має певні особливості, зумовлені передусім макроекономічними та політичними чинниками, які мають певний негативний вплив. Щоб усунути дію цих деструктивних чинників національної економіки та в подальшому запобігти їх виникненню державне регулювання України має дотримуватись принципу системності. Інвестиційна політика держави повинна підпорядковувалася визначальній меті соціально-економічного розвитку країни.

Досвід розвинутих країн щодо державного регулювання інвестиційних процесів сприятиме покращенню стану економіки України та виведенню її зі стану кризи.

Література

1. Шевченко О. М. Державне регулювання інвестиційної діяльності у сучасних трансформаційних умовах / О. М. Шевченко // Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. - 2017. - № 1. - С. 47-58. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2017_1_8
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій [Електронний ресурс] Закон України від 31.05.2016 №1390-VIII - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1390-19>
3. Сержанов В.В. Світовий досвід формування державної інвестиційної політики / В.В. Сержанов // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». - 2018. - №44. - С. 81-84.
4. OECD (2013), OECD International Direct Investment Statistics 2013, OECD Publishing [WWW resource]. - Mode of access : <http://dx.doi.org/10.1787/idis-2013-en>.
5. Дунай Р. Інструментарій регулювання і стимулювання притоку іноземних інвестицій: світовий досвід та українська практика / Р. Дунай // Вісник Тернопільського національного економічного університету. - 2014. - Вип. 2. - С. 74-82. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_2_9
6. Литвиненко В.А. Направления и механизмы государственной инвестиционной политики стабилизации и экономического роста / В.А. Литвиненко // Аудит и финансовый анализ. - 2009. - №2. - С. 234-243.
7. Руденко В. В. Зарубіжний досвід формування та реалізації інвестиційної політики держави / В. В. Руденко // Облік і фінанси. - 2014. - № 1. - С. 96-101. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2014_1_17
8. Любімов В. І. Особливості державного регулювання іноземних інвестицій: закордонний досвід / В. І. Любімов // Економічний простір. - 2009. - № 21. - С. 65-71.
9. Абышлы Л.В. Формирование инвестиционной политики и общий разбор ее влияния на экономику / Л.В. о. Абышлы // Журнал европейской экономики. - 2010. - №4. - Т. 9. - С. 532-537.
10. Сержанов В.В. Досвід Японії у формування державної інвестиційної політики / В.В. Сержанов // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. - 2018. - № 13. - С. 35-38.
11. Голеніщева Є. Ю. Особливості формування та реалізації державної інвестиційної політики в різних країнах світу [Електронний ресурс] / Є. Ю. Голеніщева // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. - 2016. - Вип. 1. - С. 115-122. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2016_1_19
12. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : підруч. / Т. В. Майорова. - К. : Центр учбової літератури, 2009. - 472 с.
13. Лук'яненко Д. Г. Міжнародна інвестиційна діяльність : підруч. / Б.В. Губський, О.М. Мозговий та ін. - К. : КНЕУ, 2003. - 387 с.
14. Міністерство економіки Нідерландів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://investinholland.com>.
15. ABA-Invest in Austria [WWW resource]. - Mode of access : <http://investinaustria.at/EN/Home/ABA-Invest+in+Austria.aspx>.
16. European Commission: Foreigndirectinvestmentstatistics [Electronic recourse]. - Regime of access : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Foreign_direct_investment_statistics.

References

1. Shevchenko O. M. Derzhavne rehulivannia investytsiinoi diialnosti u suchasnykh transformatsiinykh umovakh / O. M. Shevchenko // Publichne administruvannia: naukovyi doslidzhennia ta rozvytok. - 2017. - № 1. - S. 47-58. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2017_1_8
2. Pro vnesennia zmin do deiaikykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo skasuvannia oboviazkovosti derzhavnoi reiestratsii inozemnykh investytsii [Elektronnyi resurs] Zakon Ukrainy vid 31.05.2016 №1390-VIII - Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1390-19>
3. Serzhanov V.V. Svitovyi dosvid formuvannia derzhavnoi investytsiinoi polityky / V.V. Serzhanov // Naukovo-vyrobnychi zhurnal «Biznes-navihator». - 2018. - №44. - S. 81-84.
4. OECD (2013), OECD International Direct Investment Statistics 2013, OECD Publishing [WWW resource]. - Mode of access : <http://dx.doi.org/10.1787/idis-2013-en>.
5. Dupai R. Instrumentarii rehulivannia i stymulivannia prytoku inozemnykh investytsii: svitovyi dosvid ta ukrainska praktyka /

- R. Dupai // Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. - 2014. - Vyp. 2. - S. 74-82. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_2_9
6. Lytvynenko V.A. Napravleniya y mekhanizmy gosudarstvennoi ynvestytsyonnoi polityky stabylyzatsyy y ekonomicheskoho rosta / V.A. Lytvynenko // Audyty y finansovyyi analiz. - 2009. - №2. - S. 234-243.
7. Rudenko V. V. Zarubizhnyi dosvid formuvannya ta realizatsii investytsiinoi polityky derzhavy / V. V. Rudenko // Oblik i finansy. - 2014. - № 1. - S. 96-101. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2014_1_17
8. Liubimov V. I. Osoblyvosti derzhavnogo rehulivannya inozemnykh investytsii: zakordonnyi dosvid / V. I. Liubimov // Ekonomichnyi prostir. - 2009. - № 21. - S. 65-71.
9. Абышлы L.V. Formyrovanye ynvestytsyonnoi polityky y obshchyi razbor ee vlyaniya na ekonomyku / L.V. o. Абышлы / Zhurnal evropeiskoi ekonomyky. - 2010. - №4. - T. 9. - S. 532-537.
10. Serzhanov V.V. Dosvid Yaponii u formuvannya derzhavnoi investytsiinoi polityky / V.V. Serzhanov // Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia. - 2018. - № 13. - S. 35-38.
11. Holenishcheva Ye. Yu. Osoblyvosti formuvannya ta realizatsii derzhavnoi investytsiinoi polityky v riznykh krainakh svitu [Elektronnyi resurs] / Ye. Yu. Holenishcheva // Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhytu Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia. - 2016. - Vyp. 1. - S. 115-122. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2016_1_19
12. Maiorova T. V. Investytsiina diialnist : pidruch. / T. V. Maiorova. - K. : Tsentri uchbovoi literatury, 2009. - 472 s.
13. Lukianenko D. H. Mizhnarodna investytsiina diialnist : pidruch. / B.V. Hubsnyi, O.M. Mozghovyi ta in. - K. : KNEU, 2003. - 387 s.
14. Ministerstvo ekonomiky Niderlandiv [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://investinholland.com>.
15. ABA-Invest in Austria [WWW resource]. - Mode of access : <http://investinaustria.at/EN/Home/ABA-Invest+in+Austria.aspx>.
16. European Commission: Foreigndirectinvestmentstatistics [Electronic recourse]. - Regime of access : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Foreign_direct_investment_statistics.

Надійшла / Paper received : 01.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.24:640.41

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-61

КАМУШКОВ О. С., ТКАЧ В. О.

Одеська національна академія харчових технологій, м.Одеса

ЯЗІНА В. А.

Університет митної справи та фінансів, м.Дніпро

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ КРИЗИ

Стаття присвячена проблемам, з якими зіткнулася сфера гостинності та ресторанного господарства після початку епідемії Covid-19 та встановлення карантинних обмежень. Розглянуто зарубіжний досвід країн, які мінімізували вплив несприятливого економічного становища на готельно-ресторанне господарство. Проаналізовано досвід країн Азіатсько-Тихоокеанського та Західного регіону, виділено різниці в методах виходу з кризового стану. Виділено актуальні методи для стимулювання попиту на товари та послуги в період карантину. Наведено роз'яснення чому недоречно суттєво зменшувати ціни на послуги. Наведено приклади використання сучасних технологій для адаптації ресторанів та готелів до карантинних обмежень. Запропоновано перевести роботу ресторанів на онлайн режим та зробити акцент на доставку та смакові властивості страви.

Ключові слова: заклади ресторанного господарства, індустрія гостинності, послуги, готелі, карантин, обмеження, адаптація.

OLEKSANDR KAMUSHKOV, VIKTORIIA TKACH

Odessa National Academy of Food Technologies

VIKTORIIA YAZINA

University of Customs and Finance

STRATEGIC PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE HOTEL AND RESTAURANT GOVERNMENT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE WORLD CRISIS

In recent years, the hotel and restaurant business in Ukraine has gained momentum, developed and transformed under the influence of changes in the preferences of visitors. But under the influence of the epidemic and all the restrictions, the hospitality industry has lost most of its customers, which has critically affected its financial condition and provoked a "freeze" or the final closure of establishments. That is why it is important to find ways to solve this problem, drawing on the experience of other countries that have minimized the impact of the crisis on the food and hospitality industry.

The article deals with the problems faced by the hospitality and restaurant industry after the beginning of the Covid-19 epidemic and the imposition of quarantine restrictions. The work of foreign and domestic authors on the theme of restaurant and hotel business has been analyzed. The impact of the restrictions caused by the pandemic on the work and profitability of the guest and restaurant spheres has been analyzed. The current problems associated with the development of the epidemic, which have affected the work and profitability of restaurants and hotels, have been highlighted. The dynamics of profitability within Ukraine and abroad have been analyzed. The foreign experience of the countries that minimized the impact of the unfavorable economic situation on the hotel and restaurant economy is considered. The experience of the countries of the Asia-Pacific and the Western region has been analyzed and compared, and differences in the methods of recovery from the crisis state have been highlighted. The concept of the company's marketing plan during the relaxation of quarantine restrictions was considered. Current methods have been highlighted to stimulate demand for goods and services during quarantine. The types of loyalty programs and methods of their implementation for guests of establishments in Ukraine are considered. Social networks that can be used to promote and advertise hotels and restaurants on the Internet are offered. Proposed methods of adapting the restaurant to self-delivery and delivery. Here is an explanation why it is not necessary to significantly reduce the prices of services. Examples of the use of modern technologies to adapt restaurants and hotels to quarantine restrictions are given. It is proposed to translate the work of restaurants on the online mode and focus on the delivery and taste properties of dishes.

Key words: restaurant establishments, hospitality industry, services, hotels, quarantine, restriction, adaptation.

Постановка проблеми. Протягом останніх років готельно-ресторанний бізнес в Україні набрав свої оберти, розвивався та трансформувався під впливом змін в уподобаннях відвідувачів. Але під впливом епідемії та всіх обмежень сфера гостинності втратила більшу частину своїх клієнтів, що критично вплинуло на її фінансовий стан, та спровокувало «заморозку» або остаточне закриття закладів. Саме тому є актуальним пошук шляхів вирішення даної проблеми звертаючись до досвіду інших країн, які мінімізували вплив кризи на підприємства харчової та гостинної промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток та пошук інноваційних шляхів вирішення проблем у сфері гостинності зробили К.В. Каленік [1], Ю.А. Маначинська [2, с. 211-217], А.Е. Саак, М.О. Корнілевська [3], Н.М. Гоблик-Маркович [4], С.І. Байлик, М.В. Якименко, Н.О. Телеш, П.Р. Пуцентейло, Л.І. Нечаюк, А.А. Абожіна, Ю.О. Дорошенко та такі вітчизняні науковці як О. Борисова, Н. Данько, М. Мальська, О. Юрченко [5, с.292-300], Я. Остапенко, К. Гавриш, І. Мініч, О. Бутенко, Г. Круль, О. Шаповалова, О. Головка, Л. Нечаюк та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасних проблем в функціонуванні та розвитку готельно-ресторанної сфери в умовах кризи, спровокованої початком епідемії Covid-19 та пошук

шляхів мінімізації впливу несприятливого економічного середовища на підприємства даної галузі.

Виклад основного матеріалу. Ми опинилися в епіцентрі кризового стану і тільки вчимося поводитися в її умовах. Поки складно передбачити, що буде далі та коли закінчиться ця ситуація, але можна звернути увагу на те, як справляються інші країни та винести урок для себе. Аналізуючи кількість ресторанів в Україні за останні десять років, можна побачити різку негативну динаміку у 2020 році, спровоковану епідемією та карантинними обмеженнями (рис.1.1.).

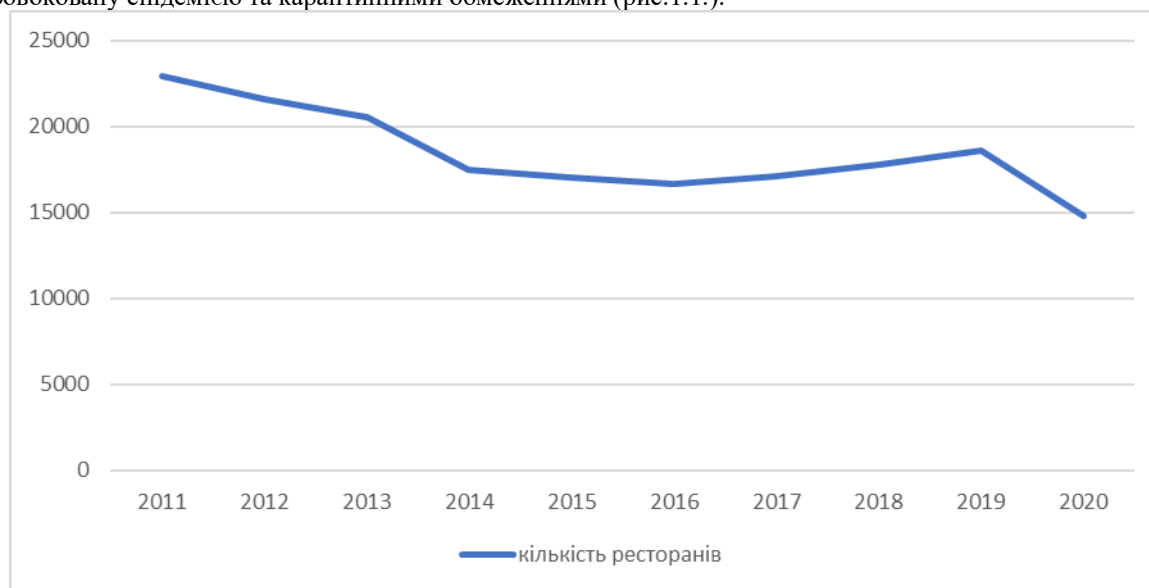

Рис 1.1. Динаміка кількості закладів ресторанного господарства в Україні

Джерело: за даними Аналітичного центру «Ресторани України» та Держкомстату

На найближчі роки головним завданням готелів та ресторанів стане знаходження нової точки рівноваги між потребами та уподобаннями клієнтів, обсягом та якістю послуг і доходами з витратами. На сьогодні на перше місце поставлено завдання раціональної оптимізації бізнесів. Реальною є перспектива зменшення кількості і асортименту послуг та їх подальша стандартизація та спрощення на період карантину.

Розглянемо зарубіжний досвід країн, які знайшли шляхи підтримання подальшого функціонування готельно-ресторанної промисловості в період карантину. Для прикладу, Азіатсько-Тихоокеанський регіон багато чому навчився на досвіді епідемії пневмонії в 2002 році. Тому у більшості власників готелів та ресторанів вже був план на випадок подібних випробувань, який кардинально відрізнявся від плану Західного регіону [6].

Близько половини власників готелів в Азіатському регіоні ввели «покращений сервіс», натомість в Європі таких лише третина. В якості стимулу не скасовувати бронювання азіатські готелі пропонували гостям перебронювати з великою знижкою на іншу дату протягом року або надавали трансфер від аеропорту в добре продезинфікованому автомобілі. Власники готелів набагато частіше роблять акцент на акціях для нових, нетипових для свого сегмента гостей, а також всіляко намагаються заохотити постійних гостей і тих, хто потенційно може ними стати.

В Європі використовують методу зниження ставки для стимулювання попиту на свої послуги, що має свої недоліки, наприклад, повільне відновлення доходів.

Досить часто експерти радять не знижувати ціни, тому що боротися з наслідками такого рішення доведеться дуже довго. Дослідження показали, що готелі, які суттєво знижують ціни в кризу, можуть відновитися пізніше всіх, після повернення попиту.

З відновленням попиту підприємство спробує повернути колишні ціни, але найбільш прибуткові гості такі як бізнес-мандрівники, організатори заходів та інші будуть неохоче погоджуватися на підвищені ціни.

Знижувати ціни, коли зменшується завантаження - це перше, що спадає на думку. Але знижки не приносять користі, якщо люди просто не подорожують з міркувань безпеки. Тому необхідно думати наперед, адже криза рано чи пізно закінчиться і підприємство повинне буде максимально швидко вийти на рівень доходів до епідемії.

Також необхідно знову проаналізувати список конкурентів, адже під час карантину багато готелів та ресторанів для залучення клієнтів провели зміни у цінах, обслуговуванні, доставці або, навіть, послугах. Прикладом може бути чотиризірковий готель, який знижує ціни в кризу або змінює пакет послуг і пропозицій: тимчасове скасування сніданків, прибрання міні-барів або закриття СПА, щоб перехопити частину гостей у тризірковому готелю. Або для адаптації до карантинних обмежень сусідній ресторан відкрив терасу на вулиці, та в разі збільшив потік відвідувачів.

Необхідно продумати маркетинговий план на період відновлення повноцінної роботи закладів гостинності та ресторанів. Як відомо, гості краще запам'ятають те, як вони скасовували бронювання, ніж

ціну за номер. Тому, якщо обставини дозволяють, необхідно пропонувати більш гнучкі умови скасування, перенесення броні на інші дати протягом року або додаткові послуги безкоштовно. Під час вирішування на яку цільову аудиторію зорієнтувати рекламу і витратити маркетинговий бюджет в майбутньому необхідно пам'ятати - попит обов'язково відновиться

На період карантину ресторанам та готелям необхідно шукати додаткову цільову аудиторію. Наприклад, якщо для готелю стандартною категорією гостей є туристи та відпускники, то можна розмістити на майданчиках продажу оголошення для бізнес-мандрівників та людей у відрядженні пропонуючи додаткові вигідні послуги.

Ресторанам необхідно розглянути варіант переходу в онлайн режим (онлайн-замовлення, онлайн-меню, використання соціальних мереж для реклами), використання послуг кур'єрських служб для доставки їжі або відкриття тераси, створення нових систем лояльності для відвідувачів та гостей [7].

Прикладом адаптації ресторану до карантинних умов є заклад ZAZAZU, який ніколи не працював на доставку і запрошував відвідувачів на спокійну атмосферну вечерю. Раз в тиждень ресторан пропонував своїм гостям secret dinner: їжа та вино в момент замовлення були в таємниці - до останнього моменту ніхто не знав, що буде їсти і пити. Після настання кризи ресторан не перевів на доставку все меню, щоб не втратити свій стиль і атмосферу. Замість цього вони почали доставляти цей secret dinner. Як результат: потенційні партнери пропонують співпрацю, а клієнти бронюють кілька вечерів заздалегідь [8].

Висновки. Основними завданнями на сьогоднішній день, в ситуації, що склалася на ринку громадського харчування та ресторанного бізнесу є залучення та утримання трафіку гостей, а також створення маркетингового плану на період виходу з кризи.

Для того щоб утримати потік гостей і залишитися «на плаву», рестораторам та готелям слід:

- створити нову програму лояльності для гостей (серед поширених прикладів лояльності підприємств громадського харчування є купони, сет-меню, формат «2 + 1»)

- запустити рекламу в соціальних мережах (Instagram, Telegram, Facebook);

- зробити розкрутку мобільних додатків (на сьогоднішній день багато ресторанів використовують мобільні додатки, як спосіб безконтактного прийому замовлення товару чи послуги, як інструмент для пропозиції акцій і знижок та в якості зворотнього зв'язку з гостем, що також підвищить збереження лояльності гостя);

- змінити фокус меню на сегмент доставки і самовивезення (не слід концентрувати увагу на барвисте оформлення меню і красиві вставки з фотографіями страв. Рестораторам варто звернути увагу на позиції в меню, потрібно пропонувати страви на доставку і самовивезення в першу чергу ті, які не втрачають свої смакові якості протягом 30 хвилин. Так само слід подбати про упаковку в якій буде транспортуватися страв. Вона повинна бути термостійкою і зручною у використанні);

- посилити роботу ресторану над якістю сировини і приготуванням страв, а ресторанів – на надання послуг (робота над якістю як продукції, так і сервісу, адже це візитна картка будь-якого готелю та ресторану).

Література

1. Каленік К.В., Федак В.І. Сучасні моделі управління багатофункціональним туристично-готельним комплексом. Туристична бібліотека. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kalenik.htm (дата звернення: 03.06.2021).

2. Маначинська Ю.А. Сутність і специфіка готельних послуг, класифікація засобів розміщення туристів. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. №4. С. 211-217.

3. Корнілевська М.О. Управління готельним бізнесом та тенденції його розвитку. Туристична бібліотека URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kornilevska.htm (дата звернення: 03.06.2021).

4. Гоблик-Маркович Н.М., Грянило А.В. Теоретичні засади регіонального ринку готельно-ресторанного бізнесу. Туристична бібліотека. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/goblyk3.htm (дата звернення: 03.06.2021).

5. Юрченко О. Інновації в готельному бізнесі на сучасному етапі. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». № 34. С. 292–300.

6. Петряков С. П'ять точок опори для готельного бізнесу під час і після кризи. Travelline. URL: <https://www.travelline.ru/blog/5-tochek-opory-dlya-otelnogo-biznesa-vo-vremya-i-posle-krizisa/> (дата звернення: 03.06.2021).

7. Пташкін С. А. Сфера громадського харчування в умовах пандемії COVID-19. Smarteka. URL: <https://smarteka.com/contest/practice/sfera-obsestvennogo-pitania-v-usloviah-pandemii-covid-19-2> (дата звернення: 03.06.2021).

8. Миронова М.І., Миронов Ю.Б. Показники ефективності діяльності підприємств індустрії гостинності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції. Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2020. 557 с. С.517-520.

References

1. Kaljenik K.V., Fedak V.I. Suchasni modeli upravlinnja baghatofunkcionalnym turystychno-ghotelnym kompleksom [Modern models of management of a multifunctional tourist and hotel complex]. Turystychna biblioteka. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kalenik.htm (Last accessed: 03.06.2021).
2. Manachyns'ka Ju.A. Sutnistj i specyfika ghotelnykh poslugh, klasyfikacija zasobiv rozmishhennja turystiv. [The essence and specifics of hotel services, classification of tourist accommodation] Visnyk Cherniveckogho torghoveljno-ekonomichnogho instytutu. №4. pp. 211-217.
3. Kornilevs'ka M.O. Upravlinnja ghotelnym biznesom ta tendenciji jogho rozvytku [Hotel business management and trends in its development]. Turystychna biblioteka. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kornilevska.htm (Last accessed: 03.06.2021).
4. Ghoblyk-Markovykh N.M., Ghrjanylo A.V. Teoretychni zasady rehionalnogho rynku ghoteljno-restorannogho biznesu [Theoretical principles of the regional market of hotel and restaurant business]. Turystychna biblioteka. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/goblyk3.htm (Last accessed: 03.06.2021).
5. Jurchenko O. Innovaciji v ghoteljnomu biznesi na suchasnomu etapi [Innovations in the hotel business at the present time]. Visnyk Ljvivskogho universytetu. Serija «Mizhnarodni vidnosyny». №34. pp. 292–300.
6. Pjetrjakov S. P'jatj tochok opory dlja ghoteljnogho biznesu pid chas i pislja kryzy [Five points of support for the hotel business during and after the crisis]. Travelline. URL: <https://www.travelline.ru/blog/5-tochek-opory-dlya-otel'nogo-biznesa-vo-vremya-i-posle-krizisa/> (Last accessed: 03.06.2021).
7. Ptashkin S. A. Sfera ghromads'kogho kharchuvannja v umovakh pandemiji COVID-19 [The sphere of public catering in a pandemic COVID-19]. Smarteka. URL: <https://smarteka.com/contest/practice/sfera-obshestvennogo-pitania-v-usloviah-pandemii-covid-19-2> (Last accessed: 03.06.2021).
8. Mironova M.I., Mironov Y.B. (2020) Pokaznikiefektivnostidiyal'nostipidpriemstvindustrii gostinnosti [Indicatorsof efficiency of enterprises of the hospitality industry]. Cherkasy: Eastern European University of Economics and Management, pp. 517-520. (in Ukrainian)

Надійшла / Paper received : 04.09.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330
DOI 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-62

КРАВЧИК Ю. В.
Хмельницький національний університет

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ЗМІСТУ І ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЬОВИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Одним з найважливіших механізмів підвищення результативності інвестиційної діяльності в екологічні проекти в умовах сталого розвитку, є застосування програмно-цільових принципів організації управління природоохоронною діяльністю. У відповідності з цими принципами будь-який фінансовий проект, в т. ч. й екологічний, потребує оцінки ефективності. У свою чергу, зростає актуальність проблеми підвищення результативності екологічних проектів, особливо в контексті світових тенденцій розвитку в сфері екологічно орієнтованого економічного зростання. Екологічні цільові програми є інтегративним, найбільш дієвим та таким що відповідають принципу державного регулювання екологічної політики інструментом, вдале застосування якого дозволяє найбільш ефективно вирішувати складний комплекс проблем, пов'язаних з напруженим станом навколишнього середовища України.

Розв'язання проблеми перетворення системи екологічних цільових програм на ефективний інструмент здійснення середньо- та довгострокової державної політики є складною задачею, вирішення якої потребує спільних зусиль центральних органів виконавчої влади та регіонів, запровадження взаємопов'язаних змін в бюджетній сфері, а також в інвестиційній, промисловій та інших видах загальнодержавної політики та їх законодавчого забезпечення.

Ключові слова: екологічна програма, сталий розвиток, інвестиції, управління природоохоронною діяльністю.

KRAVCHYK YURIJ
Khmelnitskyi National University

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE CONTENT AND EFFECTIVENESS OF TARGETED ENVIRONMENTAL PROGRAMS IN TERMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

One of the most important mechanisms for increasing the effectiveness of investment activities in environmental projects in terms of sustainable development is the application of program-target principles of environmental management. In accordance with these principles, any financial project, including environmental, requires evaluation of efficiency. In turn, the urgency of the problem of improving the effectiveness of environmental projects is growing, especially in the context of global development trends in the field of environmentally oriented economic growth. Environmental target programs are an integrative, most effective and in line with the principle of state regulation of environmental policy tool, the successful application of which allows you to most effectively solve a complex set of problems related to the stressful environment of Ukraine.

Solving the problem of transforming the system of environmental target programs into an effective tool for implementing medium- and long-term public policy is a difficult task, the solution of which requires joint efforts of central executive bodies and regions, the introduction of interrelated changes in the budget sphere, as well as investment, industrial and other types of national policy and their legislative support.

Key words: ecological program, sustainable development, investments, management of nature protection activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Одним з найважливіших механізмів підвищення результативності інвестиційної діяльності в екологічні проекти, є застосування програмно-цільових принципів організації управління природоохоронною діяльністю. У відповідності з цими принципами будь-який фінансовий проект, в т. ч. й екологічний, потребує оцінки ефективності. У свою чергу, зростає актуальність проблеми підвищення результативності екологічних проектів, особливо в контексті світових тенденцій розвитку в сфері екологічно орієнтованого економічного зростання [5]. Екологічні цільові програми є інтегративним, найбільш дієвим та таким що відповідають принципу державного регулювання екологічної політики інструментом, вдале застосування якого дозволяє найбільш ефективно вирішувати складний комплекс проблем, пов'язаних з напруженим станом навколишнього середовища України.

Аналіз досліджень та публікацій

Основні проблеми економіки природокористування та сталого розвитку викладені в працях Л.С.Гринів, В.Г.В'юна, О.М.Білоусова, В.В.Горлачука, А.Я.Сохнича, М.М. Лук'янчикова, І.П. Глазиріна, Л.І.Абалкіної, А.Ш. Ходжаєва, А.П. Москаленко, Б.Б. Захожої, Н.Ф.Рейсмерса, Т.Н. Губайдулліної, Е.В. Гірусова, К. Шерам, Д. Медоуза, Р.Констанзи, Г. Дейлі, Р. Макінтайра, Л.І. Якобсона, Г.А. Фоменко, П.В. Касьянова, О.А. Верейник та інших вчених.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вдосконалення методики оцінки змісту цільових екологічних програм в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу

Потрібно відмітити, що економічний механізм регулювання узгодження еколого-економічних

інтересів у сфері раціонального природокористування включає в себе як ринкове саморегулювання, так і державне регулювання, яке, за звичай, домінує. Надто значну роль у стимулюванні інвестиційної діяльності має державний рівень, на якому формується законодавча база, тому проблему щодо реальних економічних інструментів стимулювання інвестиційної діяльності на регіональному рівні необхідно розглядати у взаємозалежності з державним рівнем регулювання природокористування. Необхідно зауважити, що реалізація інвестиційних проєктів може по-різному впливати на стан навколишнього природного середовища, що є підставою для класифікації інвестиційних проєктів залежно від ступеню й напрямку впливу їх реалізації на навколишнє природне середовище на наступні групи:

- екодеструктивні інвестиційні проєкти, які спрямовані на досягнення економічних результатів за рахунок, з одного боку, збільшення обсягів споживання первинних природних ресурсів, а з іншого – техногенного забруднення навколишнього середовища;

- екоконструктивні інвестиційні проєкти, реалізація яких спрямована на скорочення або абсолютне запобігання техногенних забруднень навколишнього середовища й економію первинних природних ресурсів;

- екологічно нейтральні інвестиційні проєкти, під час реалізації яких відсутнє споживання первинних природних ресурсів та вплив на навколишнє природне середовище. Гальмування реалізації екоконструктивних проєктів, які мають вагомий еколого-економічний та соціальний значення для розвитку суспільства, зумовлене відсутністю потужних джерел інвестиційного забезпечення (вітчизняних і закордонних), з одного боку, та стимулювання раціонального природокористування, з іншого.

Необхідно наголосити, що останніми роками спостерігаються позитивні тенденції щодо удосконалення механізму управління ЕЦП:

- збільшується частка фінансування;

- спостерігаються намагання систематизації та об'єднання програм для більш комплексного вирішення завдань охорони та відтворення довкілля;

- враховується попередній досвід реалізації

Однак, аналіз виконання екологічних цільових програм в Україні свідчить про наявність суттєвих прорахунків при застосуванні їх як інструменту екологічної політики.

З огляду на комплексний характер природоохоронних цільових програм, для підвищення їх ефективності та дієвості необхідно не тільки удосконалити стандарти розробки, процедури затвердження та механізми реалізації, а й докорінно переглянути систему екологічних цільових програм, що вже склалася з метою її уніфікації та оптимізації [1]. Враховуючи, що більшість екологічних цільових програм реалізується протягом досить тривалого часу (більше п'яти років), а стан їх виконання внаслідок вищезазначених недоліків є неповним, неефективним та несистемним, прискіплива ревізія наявних програм є першочерговим завданням. Необхідно оцінити ефективність виконання та доцільність продовження реалізації наявних та вибудувати струнку систему управління формуванням та реалізацією нових інтегральних програм.

Для підвищення ефективності функціонування системи державних цільових програм необхідно:

удосконалити регламентацію механізмів і процедур інституту державних цільових програм. Для цього Кабінету Міністрів України слід удосконалити порядок розроблення та виконання програм, в якому регламентувати: посилення контролю за реалізацією державних цільових програм шляхом уточнення функцій державного замовника-координатора щодо його відповідальності за підготовку і реалізацію та підвищення вимог до державних замовників стосовно фінансування передбачених заходів, особливо в питанні залучення надійних та прогнозованих джерел позабюджетного фінансування для забезпечення скорочення частки бюджетного фінансування та можливості маневрування при недофінансуванні заходів державних цільових програм за рахунок коштів державного бюджету; розробити та законодавчо закріпити механізм запровадження експертних перевірок за ходом виконання державних цільових програм, цільовим та ефективним використанням коштів для виявлення та усунення недоліків у системі державних цільових програм;

вирішити питання щодо кодифікації державних цільових програм у межах Бюджетної класифікації для налагодження оперативного моніторингу фінансування державних цільових програм з боку Мінфіну та Держказначейства і забезпечення відкритості і прозорості процедур виділення та спрямування бюджетних коштів на фінансування заходів державних цільових програм;

оптимізувати структуру державних цільових програм за рахунок виключення з їх переліку тих, які не відповідають першочерговим пріоритетам розвитку, що дозволить сконцентрувати кошти на вирішенні пріоритетних задач та привести у відповідність потребу у фінансуванні програм з реальними можливостями бюджету і забезпечити повне фінансування програм у визначені терміни;

запровадити науково-обґрунтовану методологію оцінки ефективності державних цільових програм для забезпечення методичної та організаційної єдності у процесі проведення щорічних перевірок ходу реалізації цільових програм. Ця методологія має поєднувати формалізовану процедуру розрахунку та експертних оцінок.

Для посилення контролю за реалізацією державних цільових програм потрібно:

- уточнити функції державного замовника-координатора щодо його відповідальності за підготовку і

реалізацію державних цільових програм, їх фінансування, координацію діяльності державних замовників, надання звітності про хід реалізації програми та ввести персональну відповідальність за виконання державних цільових програм, а саме – кінцеві результати та цільове і ефективне витрачання коштів;

- зобов'язати замовника до початку реалізації державної цільової програми затверджувати та подавати до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України положення про управління реалізацією державної цільової програми, яке визначатиме:

- порядок формування організаційно-фінансового плану реалізації державної цільової програми;
- механізми коригування програмних заходів та їх ресурсного забезпечення в ході реалізації державної цільової програми;

- процедуру забезпечення публічності моніторингу реалізації заходів програми;
- підвищити вимоги до державних замовників стосовно фінансування заходів державних цільових програм за рахунок позабюджетних джерел;

- розробити механізм компенсації при недофінансуванні програм долі фінансування за рахунок коштів державного бюджету з позабюджетних джерел;

- підвищити вимоги до щорічної звітності, що надходить від державних замовників про хід виконання державних цільових програм;

- відпрацювати механізм експертних перевірок за ходом виконання державних цільових програм, цільовим та ефективним використанням коштів для виявлення недоліків у системі державних цільових програм та розробки заходів по їх усуненню.

Також задля найуспішнішої реалізації ходу виконання державних цільових програм ми вважаємо доцільним застосування нової системи керування в рамках сучасного менеджменту - контролінгу, який, як свідчить досвід розвинених країн, дозволяє координувати та інтегрувати зусилля на більш високому професійному рівні. Використання контролінгового механізму дозволяє підвищити ефективність реалізації програм і ступінь досягнення програмних цілей.

На підприємствах контролінг виник унаслідок гострої необхідності більш прозорого представлення фінансових потоків для ухвалення оптимальних управлінських рішень з урахуванням того, що «класичні» інструменти (наприклад, баланси), що застосовувалися раніше, не могли це забезпечити, зважаючи на зростаючу складність і комплексність всього виробничо-господарського процесу.

Загалом, на нашу думку, застосування таких методів як екологічний баланс, екологічний контролінг, екологічний облік та екологічний аудит, а також управління якістю навколишнього природного середовища є не просто можливим а навіть необхідним у методиці обліку інвестиційних цільових екологічних програм.

Так, у країнах Західної Європи відповідно до проекту міжнародного стандарту ISO 14010 останнім часом здобула визнання така галузь діяльності, як екологічний аудит, що є одним із найефективніших інструментів економіко-екологічного контролю у процесі становлення ринкової економіки. Екологічний аудит виступає як інструмент управління та забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства України. До функцій екологічного аудиту має входити розробка стратегічних планів поліпшення екологічних показників матеріального виробництва. Зіставлення результатів аудиту з вимогами нормативних документів дасть змогу виробити план дій для коригування технологічних процесів і переналагодження обладнання, що є одними із першочергових завдань для початку розробки проекту цільової інвестиційної програми.

Підприємства часто використовують прямі інвестиції з метою ухилення від сплати податків. Цьому сприяє податкове законодавство країни-отримувача інвестицій, якщо в ньому не передбачено заходів щодо запобігання цим процесам:

- технології, які надаються країнами-інвесторами, зазвичай, не є передовими та сучасними;
- є відтік інтелектуального кадрового потенціалу. Цьому сприяє різниця в оплаті праці в різних країнах; отже, деяка частина провідних спеціалістів і науковців переїжджає до країн з більш високим рівнем оплати праці;

- іноземні компанії сприяють експорту своєї продукції і негативно впливають на аналогічний імпорт конкурентів [2];

- у практиці зустрічаються випадки корупції, підкупу місцевої влади іноземними інвесторами [3]. Однак слід визнати, що регіональні потреби в прямих капіталовкладеннях значно перевищують існуючу на вітчизняному фінансовому ринку інвестиційну пропозицію [4].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розв'язання проблеми перетворення системи екологічних цільових програм на ефективний інструмент здійснення середньо- та довгострокової державної політики є складною задачею, вирішення якої потребує спільних зусиль центральних органів виконавчої влади та регіонів, запровадження взаємопов'язаних змін в бюджетній сфері, а також в інвестиційній, промисловій та інших видах загальнодержавної політики та їх законодавчого забезпечення.

Література

1. Галайко В.В. Совершенствование механизма охраны окружающей среды / В.В. Галайко, Т.А. Виноградова // Экономика природопользования – 2008. – №: 6. – С. 17-36
2. Веклич О.О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О.О. Веклич // Фінанси України – 2009. – №: 11. – С. 20-34
3. Боков В.А. Основы экологической безопасности / В.А. Боков, А.В. Лущик. – Симферополь: Сонат, 1998. – 223 с.
4. Балацкий О.Ф. О экономическом ущербе, наносимом окружающей среде / О.Ф. Балацкий // Материалы конференции «Устойчивое развитие: проблемы и перспективы» – 2005. – С. 31-37
5. Кравчик Ю. В. (2012). Методологические подходы к оценке эффективности реализации природоохранных мероприятий. Эффективная экономика, (10), 250.

References

1. Halaiko V.V. Sovershenstvovanye mekhanyzma okhrani okruzhaiushchei sredi / V.V. Halaiko, T.A. Vynogradova // Ekonomyka pryrodopolzovaniya – 2008. – №: 6. – S. 17-36
2. Veklych O.O. Suchasni tendentsii finansovoho zabezpechennia pryrodookhoronnoi diialnosti v Ukraini / O.O. Veklych // Finansy Ukrainy – 2009. – №: 11. – S. 20-34
3. Bokov V.A. Osnovy ekolohycheskoi bezopasnosti / V.A. Bokov, A.V. Lushchik. – Simferopol: Sonat, 1998. – 223 s.
4. Balatskyi O.F. O ekonomycheskom ushcherbe, nanosymom okruzhaiushchei srede / O.F. Balatskyi // Materyaly konferentsyy «Ustoichyvoe razvytye: problemy y perspektyvy» – 2005. – S. 31-37
5. Kravchik Yu. V. (2012). Metodolohycheskye podkhodi k otsenke efektyvnosti realizatsyy pryrodookhrannikh meropryiatyi. Effektyvnaia ekonomyka, (10), 250.

Надійшла / Paper received : 27.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе
Повні вимоги до оформлення рукопису
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?page_id=35

Підп. до друку 24.09.2020. Ум. друк. арк. 36,11. Обл.-вид. арк. 34,25.
Формат 30×42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № 209/20

Тиражування здійснено з оригінал-макета, виготовленого редакцією журналу
«Вісник Хмельницького національного університету»
редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 67-51-08; 77-33-63.
Свідоцтво про внесення в державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.